

VOR HISTORIE

FRA HOLBERG TIL VORE D

VED

JOHAN OTTOSEN

AFSLUTTET AF P. MUNCH

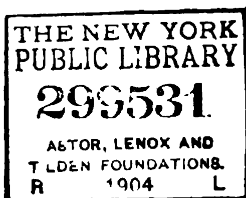
»FREM«

GYLDENDALSKE BOGHANDEL

NORDISK FORLAG

1904

// 04.

BILAG.

NIELSEN & LYDICHE KJØBENHAVN.

INDHOLD.

NORDEN OG EUROPA VED DET 18. AARHUNDREDES FREMBRUD . . . . S. 1—29

DANMARK OG NORGE UNDER FREDERIK IV OG KRISTIAN VI. HOLBERGS OG PIETISMENS TID . . S. 30—63

HOLBERG .... S. 37—49

KRISTIAN VI .... S. 49—63

DANMARK-NORGE 1746—84. OPLYSNINGSTIDENS GENNEMBRUD .... S. 64—123

DEN ÆLDRE BERNSTORFFS TID. (FREDERIK V 1746—66. KRISTIAN VII's FØRSTE FIRE AAR TIL 1770) .... S. 71—87

BONDESPØRGSMAALET .... S. 87—102

NORGE . . . S. 171—194

SVERIGE . . . S. 195—236

FRIHEDSTIDEN 1719—72 . . . S. 195—225

DEN GUSTAVIANSKE TID .... S. 225—236

DE STORE KRIGES TID 1800—1814 . S. 237—248

NORDEN I DEN EUROPÆISKE REAKTIONS TIDSALDER (Karl Johan og Frederik VI's Tid) . . . S. 249—311

NORGES GRUNDLOV .... 249—267

SVERIGE UNDER KARL JOHAN........................ S. 267—274

KARL JOHAN OG NORDMÆNDENE... .... S. 274—285

———

*) Johan Ottosen havde ved sin Død ført dette Værk frem til S. 320. Det følgende er udarbejdet af Dr. phil. P. Munch.

NORDEN OG EUROPA VED DET 18. AARHUNDREDES FREMBRUD.

De Fredsslutninger, som i Aarene 1720—21 endte den store nordiske Krig, danner et af de mest afgørende Skel i Nordens Historie.

Med disse Aar endte Sveriges hundredaarige Stormagtstid. Dets Provinser Syd for den finske Bugt var tabte. Finland var hærget og brændt af Russerne, hvis Tsar, Peter den Store, igennem 6 Aar havde tvunget Finnerne til Lydighed under sit Scepter, mens det stod som højst usikkert for det finske Folk, om det nogensinde igen vilde komme under Sveriges Konge, eller om Moskoviterne vilde vedblive at raade i Landet; nu ved Freden nøjedes Peter dog med det sydøstligste Hjørne af Finland og lod Sverige beholde Resten, men ødelagt og fattigt. Udpint og forarmet var ligeledes Sverige selv, dets Folketal sunket, dets Handel aldeles standset, dets Stormagtsstilling uigenkaldelig tabt. Fred og Arbejde gennem mange Aar var en absolut Nødvendighed for det stækkede Rige. I mere end 150 Aar havde Sverige levet langt mere i Krig end i Fred, og dets hele Samfundsbygning havde været indrettet paa Krig; Sverige havde i 1600'erne været det, som Prøjsen blev i 1700'erne: en Militærstat, hvor Krigen og Krigsmagten var Samfundets vigtigste Interesse. Nu paabød en jærnhaard Nødvendighed Fred. Skønt Folkeslagene kun lærer langsomt, viste de følgende Slægtleds Historie, at Sverige virkelig efterhaanden lærte at blive en Fredsstat. I Tiden fra 1721 til 1814 var Krigsaarene lige saa meget Undtagelser, som Fredsaarene havde været det i det foregaaende Tidehverv; og i Tiden fra 1814 til vore Dage har Sverige slet ikke deltaget i nogen Krig.

For Danmark-Norges Vedkommende kunde det se ud, som om Aaret 1720 ikke dannede noget saa tydeligt Skel i disse Rigers Livskaar. Kong Frederik IV's Stater gik ud af den store nordiske Krig

med et noget forøget Landomraade, idet den gottorpske Hertugslægt var uddrevet af Sønderjylland og dette gamle danske Hertugdømme dermed atter udelt lagt ind under Danmarks Krone. Endvidere havde Danmark vundet en bedre finansiel Stilling derved, at Sverige havde maattet opgive sin Frihed for Sundtolden, saa at svenske Skibe nu ligesom alle andre Nationers maatte betale Told for at sejle igennem Øresund eller Bælterne. Men den Smule Tilvækst i Magt, som Danmark-Norge saaledes havde opnaaet, var kun højst ubetydelig i Sammenligning med den Nedgang, Sverige havde fristet og som især var kommen Rusland til gode. Det siges ofte, at 1720—21 genoprettedes Ligevægten mellem Nordens to Magter. Det er kun sandt i den Forstand, at de nu begge var lige svage. Hidtil havde Norden rummet én Magt af første Rang: Sverige, og én af anden: Danmark-Norge; nu var her i Stedet to Magter af anden Rang. Førsterangsstillingen ved Østersøen gik over til en Magt udenfor

Fig. 1. Soldater under den store nordiske Krig.

Norden: Rusland. At dette nu var Forholdet, traadte vel ikke ligestraks frem i hele sin Betydning. Selv om Danmark-Norge var svagere end Rusland, havde det dog i den nordiske Krig vist sig som en Magt, der kunde spille en Rolle med ved de store krigerske Afgørelser, og dets Flaade var endnu i lang Tid mere end jævnbyrdig med den russiske. Men idet det russiske Rige Aar efter Aar forøgede sine umaadelige Hjælpekilder, mens den danske Stat ikke kunde udvide sig og maatte staa stille, blev det stadig mere indlysende, hvor nødvendigt det var for Danmark-Norge lige saa fuldt som for Sverige at følge en fredelig Politik. I de 80 Aar fra 1720 til 1800 deltog den danske Stat da overhovedet ikke for Alvor i nogen Krig.

Vi kan da med Rette sige: med Fredsslutningerne 1720—21 træder begge de nordiske Stater tilbage som krigsførende Magter. Fra en Periode, hvor de — især da Sverige — betød noget i den store Politik, gaar de over i et Tidehverv, hvor de ikke vejer ret

meget i denne. Men derfor gaar de ogsaa fra en Periode af Krig over i en Periode af Fred. De bliver ganske vist begge ved at bære en tung Krigsrustning, som kunde gøre hver af dem til en ret brydsom Modstander. Men Udbyttet af Fredens Arbejde blev dog ikke i nær saa høj Grad som før opslugt deraf. I Aarenes Løb viste dets Frugter sig, dels i Form af voksende Velstand, dels i Form af en mildere og menneskeligere Følemaade i større og større Krese af Samfundet.

At de nordiske Stater holdt op med at være væsentlig krigsførende og at tænke paa Erobringer, betød ogsaa, at man nu slog sig til Ro med de Grænser, de havde faaet indbyrdes ved 1600'ernes Krige, altsaa at Gulland, Jæmtland, Bohuslen og navnlig de skaanske Lande voksede helt fast til Sverige, mens til Gengæld Norge og Danmark, indenfor de ny Grænser, sluttede sig tæt sammen. Først derved træder de nordiske Folk frem i den Skikkelse, hvori vi nu kender dem. Udad havde nordisk Sprog endnu et ret vidt Omfang. I de afstaaede Østersølande taltes Svensk paa en Del Kyster og Holme i den finske Bugt; paa Shetlandsøerne levede endnu det norrøne Folkesprog, og i Sønderjylland var dansk Landsmaal raadende til Dannevirke og Slien og taltes ved Siden af Plattysk paa Halvøen Svansø Syd for Slien.

Skal vi forstaa vore nordiske Landes Historie, er det af allerstørste Vigtighed, at vi har klare og rigtige Forestillinger om Forholdene i det øvrige Europa, og det baade om Staternes Magtforhold, om Samfundenes Opbygning og Næringsliv og om deres aandelige Kultur.

Europas vigtigste Stater.

Samtidig med, at den store nordiske Krig førtes i Nord- og Østeuropa, havde de øvrige europæiske Stater været indviklede i en endnu større Krig, den saakaldte spanske Arvefølgekrig. Det var den sidste i den lange Række af Krige, som fremkaldtes af Frankrigs Overmagt og Udvidelseslyst, og som førte en Gruppe af Stater til at slutte Forbund om at standse dette overmægtige Riges Erobringer, hvad der ogsaa omsider lykkedes. Da denne Krig endte 1713—14, betød det for Frankrig og mange andre europæiske Riger, at de fra en Periode af stadige Krige gik ind i en Tid, der vel ikke var helt fredelig, men dog langt mindre opfyldt af Krig end de foregaaende hundrede Aar. Man talte om, at »den europæiske Ligevægt« nu var genoprettet. Men i Virkeligheden var der indtraadt en anden Rangfølge mellem de store Magter, end Tilfældet havde været i 1600'erne. Medens 1600'ernes rige Sønation, Holland, nu ligesom de nordiske Stater traadte tilbage i anden Række, var England bleven Herre paa Verdenshavene og derved

mægtigt nok til i den følgende Tid at fortsætte Kampen om Herredømmet i Indien og Amerika med Frankrig og derigennem grundlægge det Kolonivælde, som nutildags gør det britiske Rige til Jordens folkerigeste Statssamfund. Østrig havde ved sine Sejre over Tyrkiet vundet hele Ungarn, saa at dets Kejser kunde synes at være Tysklands mægtigste Fyrste; men paa Nordtysklands Sandsletter vokste en Stat frem — Brandenborg-Prøjsen —, som endnu under Kampen mod Karl XII havde staaet som mindre anselig end Danmark-Norge, men som snart havde samlet Kræfter nok til at vise sig som en frygtelig Militærstat. Det er let nok igennem nogle Tal at gøre det tydeligt, hvad Rang de nordiske Stater indtog mellem alle disse Medbejlerriger. Vi har fra Aaret 1740 et Opgør af disse Ting, der stammer fra en Mand, som baade havde den ypperste Adgang til at faa gode Oplysninger, og som havde Forstand paa det, han skrev om: Frederik den Store af Prøjsen, som netop blev Konge i det nævnte Aar; Opgøret gælder altsaa for Tiden, før han begyndte paa de store Landvindingskrige, ved hvilke han forøgede Prøjsens Styrke til det dobbelte.

Fig. 2. Ludvig XIV (1643—1715).

Ved Aaret 1740 maatte ifølge Frederik den Stores Opgivelse Frankrig stadig gælde for Europas første Rige; dets Konge havde en aarlig Indtægt af 50—60 Millioner prøjsiske Daler og holdt en Flaade paa 80 Linieskibe og Fregatter og en Hær paa 160,000 Mand. Knap Halvdelen af denne Indtægt havde Kongen af Spanien, som aarlig fik 24 Mill. Daler ind og kun holdt 50—60,000 Mand Landtropper, men 50 Linieskibe — altsaa, naar de mindre Skibe tages med, en Flaade omtrent af samme Rang som den franske. England var det rigeste blandt alle Europas Lande; i Fredstid var Statsindtægterne vel kun 24 Mill., men i Nødsfald kunde de rige Undersaatter bære langt tungere Skatter; det holdt ikke mange Landtropper — mest Hannoveranere, thi dets Konge var samtidig Kurfyrste i Hannover —, men en Flaade paa 80 Linieskibe og 50 mindre, altsaa mere end halvanden Gang saa stor som Frankrigs. Indbyggertallet i England, Skotland og Irland regner Frederik II til omkr 7 Mill.*).

*) Frankrig har haft omkring 20 Mill.

»Til denne Magt,« fortæller han, »slutter Holland sig, ligesom en Baad følger det Krigsskib, den er bunden til.« Holland var velhavende, men talte kun 2 Mill. Indbyggere. Allerede dette forklarer, at det ikke mere kunde spille Stormagt; hertil kommer, at det maatte splitte sine Kræfter paa baade at holde Land- og Sømagt; det havde den forholdsvis meget store Statsindtægt af 12 Mill. prøjsiske Daler om Aaret og holdt 40 Skibe og 30,000 Mand.

Rusland var i Frederiks Øjne »en af de frygteligste Magter«. Paa sit umaadelige Landomraade havde det efter hans Skøn 12 Mill. Indb. Rigets Indkomster udgjorde 14—15 Mill. Daler. »Denne Sum synes i Forhold til Landets Udstrækning meget ringe; men derovre er ogsaa alting billigt. Den Vare, som er vigtigst for Fyrsterne — Soldaterne nemlig — koster ikke Rusland mer end det halve af, hvad andre europæiske Magter har at betale.« Rusland kunde uden Anstrængelse stille 170,000 Mand, og det holdt en Flaade paa 12 Linieskibe, 26 Skibe af lavere Rang og 40 Galejer.

Ganske kort nævner vi Polen, som trods sit store Omfang kun havde ringe militær Styrke, Kurfyrstendømmet Sachsen, som var en ret anselig Magt af anden Rang, og Østrig, som havde 20 Mill. i Indtægt om Aaret og i Virkeligheden kun holdt 80,000 Mand under Vaaben, og gaar over til Prøjsen. Denne Stat var endnu ikke Nabo til Danmark, men vel til Sverige, hvis sydligste Oderprovinser det havde erobret i den store nordiske Krig. Det var derfor allerede i Færd med at blive en truende Fare for Norden. Tilsyneladende var det en svagt bygget Stat. Langt mod Øst ejede dets Konge det egentlige Østprøjsen; men dette laa indkapslet mellem polske Lande og skiltes af dem fra Statens Hovedland: Brandenborg med Bagpommern m. m., mens andre Besiddelser laa spredte i det vestlige Tyskland; de forskellige prøjsiske Landskaber kunde ikke træde i Forbindelse med hinanden uden gennem andre Fyrsters Lande. Men dette Land var ypperligt og strængt styret, og Pengene ødsledes ikke bort til unyttige Hofudgifter, men brugtes, i hvert Fald for største Delen, til at holde en fortrinlig Hær. Ja, selv en Sømagt stræbte man i Prøjsen ikke at holde; de Tilløb til Flaade, som »den store Kurfyrste« Frederik Vilhelm (1640—88) havde gjort, var aldeles ubetydelige og er kun fremdragne saa stærkt i vor Tid for at fremme Agitationen for Tysklands moderne Flaadeplaner. Da saaledes alt samledes om en stram Administration og en slagfærdig Hær, stod Prøjsen, der i Aaret 1740 havde 3 Mill. Indb. og en Statsindtægt paa 7,400,000 Daler, med en Hær paa 70,000 Mand og en opsamlet Statsskat paa 8,700,000 Daler.

Danmark og Sverige er i Henseende til Magt næsten lige, siger Frederik den Store, men ikke mere saa navnkundige som før. De er begge griske efter Subsidier fra Stormagter. — Danmark havde foruden Subsidierne en Aarsindkomst af kun 5,600,000 Daler, men holdt 36,000 Mand regulære Tropper og 30,000 Mand Landmilits, »hvoraf den norske gælder for den bedste«. Den danske

Marine bestod af 27 Linieskibe og 23 mindre; den er »den mes fuldkomne Del af de danske Statsindretninger og roses af enhver Kender«. »Af dette fremgaar det, at Danmark hører til Magterne af anden Rang og er at regne for et Tilhør, som, naar det slaar sig paa et Parti, forøger dettes Vægt med et Gran.« — Sverige var fattigt, talte kun 2 Mill. Indb. og havde 4 Mill. Daler om Aaret. Det holdt kun 7000 Mand regulære Tropper (Frederik den Store tænker her paa de hvervede) og 33,000 Mand Milits (de inddelte); i Havnene laa 24 Linieskibe og 36 mindre.

Saaledes var i Hovedtrækkene Magtforholdene omkring 1720—40. I de følgende Aar skete deri væsentlig den Forandring, at Prøjsen forøgedes med rige Provinser og bragte sin Hær op til 200,000 Mand, at England i Amerika og Indien slog Frankrig af Marken og yderligere styrkede sin Søvælde, og at Tyrkiet og Polen svækkedes til Fordel for Nabomagterne, især for Rusland.

Diplomati og Krige. Forfatninger.

Det lønner sig at tænke et Øjeblik over de her anførte Tal, især over de Tal, der viser Størrelsen af de forskellige Staters Indtægter. Skønt de Skatter, de nordiske Folk maatte svare, utvivlsomt var fuldt saa store — i Forhold til Skatteydernes Evne — som i noget andet europæisk Land, blev den samlede Statsindkomst dog meget beskeden — i Danmark $^1/_{10}$ af Frankrigs og næppe Halvdelen af Hollands, i Sverige endnu mindre. Og skønt Broderparten endnu stadig brugtes til Krigsmagten, kunde hverken Danmark eller Sverige tælles med mellem de store Militærmagter. Men endnu vejede de dog saa meget, at det for de ledende Stater kunde have Betydning at faa en af dem paa sin Side som Forbundsfælle. Derfor stræbte baade Frankrig, England og Rusland at faa de nordiske Regeringer med sig ved at byde gode Hjælpepenge for at tiltræde vedkommende Stats Forbund. Thi det 18. Aarhundrede igennem dreves ideligt et ivrigt diplomatisk Rænkespil mellem de store Hoffer: naar f. Eks. Frankrig havde faaet en Del Stater knyttet til sig ved Alliance, var dets Medbejlere straks paa Færde for at samle et lige saa stort Forbund imod det for at opretholde »Ligevægten«. Oftest gik saadanne Alliance-Intriger hen, uden at det kom til Krig; men kom det til aabent Fredsbrud, da kunde det blive vanskeligt nok for de »allierede« Stater at slippe for at deltage i Krigen. Kun ved en Forening af stor politisk Behændighed hos Danmark-Norges Statsmænd og et mærkeligt Held lykkedes det denne Stat igennem 80 Aar at slippe for enhver alvorlig Krig, hvorimod Sverige et Par Gange ubesindigt lod sig drage ind i Vaabenbraget.

Det 18. Aarhundredes diplomatiske Kunst og de deraf følgende Krige havde saa godt som intet at gøre med folkelige Lidenskaber eller folkelige Interesser. En Undtagelse herfra er dog den store, næsten aldrig helt afbrudte Kamp mellem England og Frankrig om

Indien og Nordamerika; thi denne Kamp drejede sig om Herredømmet over Verdenshandelen, og det blev ialfald forstaaet i England. Men paa Europas Fastland førtes Krigen for rene Fyrste-Interesser. Den religiøse Lidenskab var ikke længer saa stærk, at den kunde rive Folkeslagene hen til Troskrige. Allerede under Trediveaarskrigen, der var begyndt som Religionskrig, skete Omslaget, da det katolske Frankrig tog Protestanternes Parti, mens de protestantiske Fyrster i Brandenborg og Sachsen gik over paa Kejserens og Katolikkernes Side. Siden da havde de store Krige været førte for »Statens« Skyld, for at give Staten større Omfang eller sikrere Grænser eller

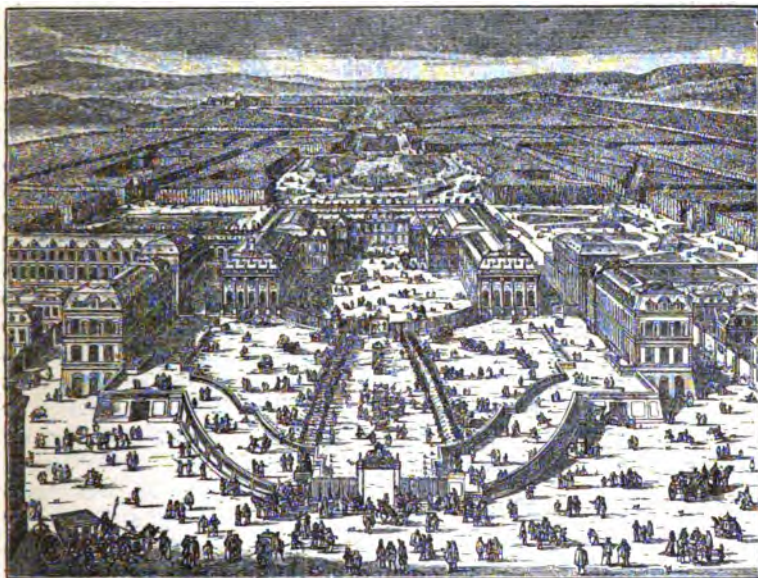

Fig. 3. Slottet Versailles og dets Haver.

knuse dens Handelsrivaler. Men »Staten« betød i Enevældens Tidsrum dens Hersker og hans Hus. Derfor blev Arvestridigheder om Provinser eller hele Riger den hyppigste Anledning til Ufred, og ved Fredsslutningerne affandt de stridende Parter sig med hinanden ved de snurrigste Mageskifter og Ombytninger af Landene, udelukkende efter Hensynet til Fyrsternes paastaaede Rettigheder og uden noget Hensyn til Undersaatternes Tarv eller Ønsker. Derfor satte man Stater sammen paa de underligste Maader og flyttede om med Fyrsterne helt meningsløst. Hvad vilde man i Nutiden dømme om en Ordning som denne, der blev truffen efter en Strid om Tronfølgen i Polen: den polske Stormand, der maatte opgive

sit Fædrelands Krone, blev forsørget med Hertugdømmet Lothringen, hvis Hertug til Gengæld flyttedes ned til det italienske Fyrstendømme Toskana, mens Toskanas Fyrste fik et andet italiensk Rige. De paagældende Landes Befolkning lod helt viljeløst sligt overgaa sig; skikkeligt og fredsommeligt fandt de forskelligste Nationaliteter sig i at adlyde én og samme Landsfader, og lige saa skikkeligt og fredsommeligt fandt Folk af fælles Nationalitet sig i at adlyde forskellige Landsfædre. Der kunde ikke findes nogen kraftig national Følelse hos Folk, der i alle offentlige Forhold kun var Undersaatter som lydig modtog de Bud, Landsfaderen gav.

I de allerfleste europæiske Stater raadede nemlig Enevælden. De enevældige Monarker holdt det for deres selvfølgelige Ret, at de aldeles uden Kontrol udstedte Love, udnævnte Embedsmænd, paalagde Skatter, brugte Statsindtægterne efter eget Tykke, erklærede Krig og sluttede Fred. Fyrsten var sine Undersaatters Herre med Ret til at raade ikke blot over deres Gods, men ogsaa over deres Liv. Det var især i de tyske Stater, at disse Grundsætninger fulgtes til det yderste. Under den Krig, som England førte i Aarene ned imod 1783 imod sine nordamerikanske Kolonisters Opstand, fik det Soldater derved, at en Del tyske Fyrster solgte Krigsfolk til det; England betalte de paagældende Herskere 30 Daler for hver Soldat det modtog, og yderligere 20 for hver der faldt. Da en af disse Fyrster efter Budskabet om et Slag skrev til sin General, ytrede han i Brevet sin Glæde over, at der var falden saa mange af hans Undersaatter, og sin Beklagelse af, at en Afdeling var bleven frelst.

Soldater regnedes i det hele næppe for Mennesker af samme Rang som andre. Regeringerne skaffede sig Rekruter ved Hvervning; de Stakler, som lod sig hverve til Soldater, gik ind til et elendigt Liv, de fik ussel Føde, men mange Prygl. I de fredelige Borgeres Øjne var Soldaterne rene Skumpelskud, og det var da ogsaa for det meste Vagabonder og andre forkomne Eksistenser, som slog ind paa den Næringsvej. I enkelte Stater forsøgte man efter Sveriges Forbillede at uddanne en national Milits, hvis Rekruter toges ud af Almuen ved en Slags Udskrivning; men Hvervning var dog i næsten hele Europa det overvejende. Disse Proletarhære kommanderedes af Officerer af Overklassen, især af de gamle Adelsfamilier; at avancere fra Geleddet over i Officersstanden var saa godt som umuligt.

Det maatte altid være en stor Lidelse for en Egn, naar den blev Krigsskueplads for Hære af en saadan Natur. Og dog var det ikke længer i den Grad ødelæggende som tidligere, under Trediveaarskrigen f. Eks. I Vesteuropa ialfald var den Tanke ved at trænge igennem, at Krigen føres af Soldater imod Soldater, og at den civile Befolkning hverken skal myrdes eller plyndres, naar den kun lydigt leverer til Hærens Underhold hvad der forlanges. Men naar den fredelige Befolkning i ringeste Grad deltog i Modstanden mod Fjendernes Hær eller endog blot var efterladende med at yde de for-

langte Levnedsmidler og Penge, saa blev der stukket Ild paa dens Byer, og den blev udsat for Plyndring og Myrderi. Endnu værre gik det til, hvor Østeuropas vilde Nationer var med; da Russerne f. Eks. under den prøjsiske Syvaarskrig faldt ind i Østprøjsen, forlystede de sig med at skære Folks Næser og Ører af og at sprætte deres Maver op.

Men saa mange Spor der end var i det 18. Aarhundrede af Fortidens Barbari, var alt dette dog af langt mindre Betydning end i det foregaaende Hundredaar. I det lange Tidsrum fra de to store Krige i Førstningen af 1700'erne og til den franske Revolutionskrig i 1790'erne saa det langt overvejende Tal af Vesteuropas Lande aldeles ingen Krig: saaledes Frankrig, største Parten af England, Danmark-Norge, Sverige Vest for den botniske Bugt o. m. a. Lande. Den mest ødelæggende af de europæiske Krige i dette Tidsrum var den prøjsiske Syvaarskrig (1756—63), som mest gik ud over de prøjsiske Landskaber; takket være Frederik den Stores Dygtighed kom de imidlertid ret hurtigt i Kultur igen. I det hele gælder det da, at det fredelige Samfund efter 1713 og 1721 kom til at gennemleve et langt Tidsrum af uforstyrret Arbejde.

Enevælden har i Europas Historie haft den meget store Betydning, at den har nedbrudt det stænderdelte Samfund, Europa havde arvet fra Middelalderen, trykket Adelen ned til at være en Stand af Undersaatter, om end noget fornemmere end de andre, og derved jævnet Vejen for senere Dages Demokrati. Men samtidig gjorde den saa vidt muligt rent Bord med de gamle Forfatninger, der mest hvilede paa Adelens Ret til at være med om Statsstyrelsen, og gjorde alle Statens Borgere til politisk umyndige. Selv hvor de enevældige Herskere efter bedste Forstand sørgede for Samfundets økonomiske Trivsel og for god Retspleje, medførte deres Styre et Par Slægtleds politisk Søvn. Enevoldsstater var i 1700'erne først og fremmest Frankrig, Spanien, de fleste italienske Stater, ligeledes de tyske, navnlig Prøjsen, for ikke at tale om Rusland og Tyrkiet; Danmark-Norge hørte fuldstændig med til denne Gruppe af Stater, ja brød endog fuldstændigere med alle sine nedarvede Indretninger end nogen anden. Men ved Siden af de enevældige Stater rummede Europa endnu en Del Lande, hvor Fyrstemagten ikke havde faaet Bugt med de gamle Forfatningsformer. I England var den gamle Rigsdags (Parlamentets) Magt gaaet fornyet og styrket ud af Forfatningskampene; her fandtes ved Siden af Kongedømmet et Overhus, bestaaende af Højadelen, og et valgt Underhus, hvor især de velstaaende Herremænd gjorde sig gældende; her var derfor, i Modsætning til Enevoldsstaterne, et offentligt Liv, og her drøftedes stadig alle politiske Spørgsmaal i vide Krese. Holland var en Slags Republik, hvor alle velhavende havde Del i Magten. Medens begge disse Stater var godt ordnede og godt styrede, var Polen et Billede af middelalderlig Forfatning i dens daarligste Skikkelse; her kunde én enkelt Storadelsmands Nej hindre enhver Rigsdagsbeslutning, og

derfor kunde her selv de nødvendigste Ting ikke iværksættes uden ad revolutionær Vej; det vældige polske Rige, som i Udstrækning var større end det tyske Rige, var derfor splidagtigt og svagt, prisgivet Ruslands Erobringslyst. Endelig havde Sverige efter Karl XII's Fald afskaffet Enevælden og givet sig en halvrepublikansk Forfatning, som vi siden skal se nærmere paa; ved første Øjekast kunde det se ud, som om det ogsaa her var middelalderlige Indretninger der var kaldt til Live, idet Magten snarest laa hos Adelen; men den Adel, som her styrede, var i Virkeligheden den Embedsstand, som Enevoldskongerne havde skabt, og ikke en Række selvraadige Smaafyrster som i Polen.

Næringsliv og Samfundsudvikling i Vest- og Mellemeuropa.

Det fremgaar af, hvad der allerede er sagt, at Middelalderens to førende Stænder: Kirkestanden og Adelen, havde tabt overordentligt i Betydning for Samfundet og dets Dannelse. Til Gengæld er der ny Samfundsmagter, som kræver vor Opmærksomhed: den uadelige Storborgerstand, som er bleven rig ved Industri og især ved Handel, endvidere de enevældige Hoffer og endelig den Embedsstand, Enevoldskongerne dannede til at være deres Organer.

En rig Borgerklasse havde allerede Middelalderen kendt i de store Stæder i Italien, Frankrig og Tyskland, og den havde allerede den Gang ofte været Kongernes Forbundsfælle imod Godsejeradelen. Men det Opsving, Handelen tog, da Søvejen til Indien opdagedes og Amerika aabnedes for Europæerne, havde givet denne Klasse yderligere Betydning og flyttet Tyngdepunktet for Europas Omsætning. De italienske Stæder trængtes langsomt i Baggrunden af spanske og portugisiske Byer og senere, da Spanierne og Portugiserne var for udygtige til ret at udnytte de ny Rigdomskilder, af Frankrigs, Englands og især Hollands Havnestæder. I Tyskland var der endnu i 1500'erne et blomstrende Byliv, men de store Religionskrige, blandt hvilke Trediveaarskrigen var den mest ødelæggende, tilintetgjorde Tysklands Velstand og Dannelse for mange Slægtled. Det var da de tre nævnte vesteuropæiske Stater som blev ikke alene Handelens og Rigdommens, men tillige Dannelsens og Tænkningens Sæde. I 1600'erne var Amsterdam Midtpunkt for Verdenshandelen; med sine 100,000 Indb. var den en af Europas største Stæder. Hollands Handelsflaade talte 10,000 Skibe med 100,000 Mand om Bord. De driftige Købmænd var tillige tapre Krigere, der Aar efter Aar sloges drabeligt med Spanierne til Lands og til Vands. Stolte af deres Bedrifter og Rigdomme lod de sig gærne male, saa Kunstnerne fik nok at fortjene; saaledes affødte den ny Handel og de heltemodige Kampe her en Skare af ypperlige Malere, blandt hvilke Rembrandt er den navnkundigste. Tillige undte Købmændene med Glæde Lærdommen et Fristed i deres Land. I Holland tryktes de smukkeste Bøger, dets Universiteter var Hjemsteder baade for Filo-

logi og Lægekunst; fremmede lærde som Descartes (Cartesius) tog Ophold i Holland: »Hvor kan man nyde en saa fuldstændig Frihed som her? hvor kan man sove saa trygt?« udbrød Descartes. Det var en Hollænder, Hugo de Groot (Grotius), som først søgte at bringe Staternes Tvistemaal ind under den naturlige Rets Synspunkt. Alle stræbte at lære at læse og skrive, og i alle Byer var der Skoler.

Holland blev da Mønsterstaten for Handel og Kolonistyre og efterlignedes heri af sine Medbejlere. Ligesom Spanierne og Portugiserne havde gjort, saaledes lukkede ogsaa Hollænderne deres Handelsomraade af for andre Magter og forbød andre Staters Skibe at sejle paa Sundaøerne. Dyrkningen af bestemte Krydderiplanter tillod de kun paa visse Øer som var lette at passe paa. Og ligesom Øerne kun maatte sælge til Moderlandet, saaledes maatte de ogsaa kun købe af dette: al Handel paa Hollands Kolonier var et Monopol for Holland. Regeringen fandt det imidlertid ugørligt selv at udnytte dette Monopol og overlod det til et Handelsselskab, det indiske Kompagni, som stiftedes 1601, umiddelbart efter at Houtman havde fundet Vejen Sønden om Kap. Dette Selskab havde en Kapital paa godt 2000 Aktier à 3000 Gylden (i alt henved 10 Mill. Kroner) og ledede af 7 Direktører, som udnævntes af Regeringen; det holdt Krigsflaade og Tropper, og det var dette Kompagni, som erobrede Sundaøerne og dér grundede Hollands Kolonirige. Paa lignende Maade indrettedes baade i Holland og i alle andre Søstater, ogsaa i Danmark og Sverige, utallige Kompagnier, f. Eks. Englands navnkundige østindiske Handelsselskab, som i Løbet af 1700'erne indtog Forindien.

Fig. 4. Hugo de Groot (Grotius).

I al Handel fulgtes allevegne det Princip, at Staten skal regulere og lede den. Grundsynet var det, at enhver Stat konkurrerer med alle andre; hvad der er Vinding for én Stat, er Tab for en anden: Handel er Krig. Statens Formaal er at forøge sin Rigdom, d. v. s. sin Beholdning af Guld og Sølv, paa de andres Bekostning ved at drage saa mange Penge som muligt ind i Landet og lade saa faa som muligt gaa ud af Landet: man skal sælge Udførselsvarer for store Summer, men kun købe Indførselsvarer for smaa Summer, — saa faar Staten en god »Handelsbalance«. Frem-

mede Varer skal man derfor gøre det vanskeligt at føre ind i ens Land. Enten forbød man helt at indføre dem eller man lagde en høj Told paa. Det gjaldt for ethvert Land om at fremelske Fabrikker for kostbare Varer som Silke og Porcelæn, hvorimod Statsmændene ikke brød sig saa meget om at fremhjælpe Landbruget, hvis Salgsvarer indbragte forholdsvis faa Penge. Det var jo netop Grundsynet, at **Rigdom bestaar i de ædle Metaller.** — Dette er Grundtrækkene af det saakaldte **merkantile System**, hvis Visdom alle Statsmænd og Handelsmænd var fast overtydede om. Dog kunde Ludvig XIV's Finansminister **Colbert**, som selv var en af Systemets ypperste Mænd, ytre Ord, som tydede paa, at han skimtede den Dag, da det ikke længer vilde være tidsvarende; han sagde saaledes: »Toldpaalægene er Krykker, som Industrien bruger for at lære at gaa, men som den kaster bort, naar den er bleven stærk nok«. Efter hans Tid begyndte franske Statsmænd, som i Praksis havde kunnet studere Systemets Virkninger, at tvivle om dets Sandhed og at tænke dybere over Lovene for det økonomiske Liv; og længer ind i 1700'erne brød de skarpeste Tænkere — som Skotten **Adam Smith** og de franske »Fysiokrater« — afgjort med hele Merkantilismens Tankegang, idet de forstod, at ikke Guld og Sølv, men de for Mennesket nyttige Ting udgør et

Monseig.r Le Duc de Bourgogne rendant visitte a Madame la Princesse de Sauoye a sa Toillette.

Fig. 5. En fornem Visit i Frankrig henad 1700.

Lands virkelige Rigdom, og at Guld og Sølv kun bruges som en praktisk Maalestok for Værdien. Men i den første Halvdel af 1700'erne stod Merkantilismens Lære urokket og eneraadende. — Med Udgangen af 1600'erne taber Hollands Handelsmagt og Kulturblomstring sig noget. Men ogsaa i England og Frankrig udvikler der sig en rig Borgerklasse, som i Betydning for Dannelsen kappes med Hoffet og Adelen. I England udformede sig efter de store Borgerkrige et aandeligt Liv af stor og oprindelig Værdi. Men for Europas Tænke- og Følemaade fik det først ret Betydning, efterhaanden som det omplantedes paa Fransk. Thi fransk Sprog og fransk Smag

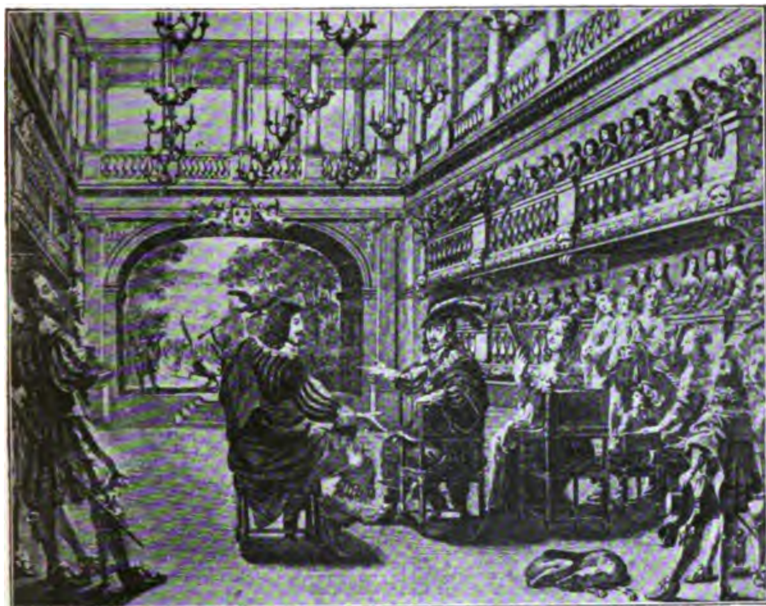

Fig. 6. Fransk Teaterforestilling i 1600'erne.

blev en Modesag paa hele Fastlandet: i Norden, i Rusland og især i Tyskland.

Tonegivende for Europa blev da Udviklingen i Frankrig. I Versailles skabte Ludvig XIV et Hof, hvis stive Etikette for en stor Del var optaget fra det spanske Hof, men som kom til at betyde langt mere. Thi idet de ubændige Landadelsmænd nu droges fra deres Herregaarde ind til Hovedstaden og Hoffet, maatte de opgive deres raa Landjunkervæsen for at lægge sig efter sirlige Lader og søge at tækkes Hoffets Damer ved dannet Konversation. Tidens Mode i Klædedragten var et Udtryk for, hvorledes man maatte skjule sit naturlige uslebne Menneske og iføre sig et Ydre, der gjorde én saa lig med andre

polerede Mennesker som muligt. De store Parykker gav alle fine Folk, af hvad Stand de saa var, en vis Lighed med hinanden. Præget af at høre til Samfundets Overklasse fik man nu ved at tilegne sig de Manerer og den Dragt, som Hoffet bragte i Mode, ved at kunne underholde Damerne paa en sleben og dog utvungen Maade, at have Sans for Selskaber, Komedier o. lign. Det var altsammen Egenskaber, som den rige Borgerstand kunde tilegne sig. Den sociale Ærgerrigheds Maal var nu at høre med blandt »honette Personer«, »dannede Mennesker«, »det gode Selskab«.

I dette franske Samfund var saa vel den højstemte som den komiske Digtning vel set, og Ludvig XIV's Tid var baade den franske Tragedies og den franske Komedies Blomstring. Men da den franske Smag herfra bredte sig ud til og blev Herre hos de gotisk-germanske Nationer, røbedes det snart, hvilken af de to Kunstretninger der havde det mest almene menneskelige Værd. Det var Molières Komedier. Reformationskampenes lidenskabelige og voldsomme Sjæleliv havde været den Spiregrund, hvoraf Shakespeares Poesi skød frem. Nu derimod, da den religiøse Oprevethed stilnede af, trængte Menneskene til at dyrke andre af Sjælens Evner: den klare Dømmekraft, den sunde Fornuft med dens gode Latter over det opstyltede og usande, — den straalende sunde Fornuft.

Fig. 7. Molière.

Europas aandelige Kultur i 1600'erne.

Det Hundredaar, som naar fra Trediveaarskrigens Udbrud (1618) til Afslutningen af Ludvig XIV's store Krige, rummer en iøjnefaldende Forandring i Europas Tænkesæt, Følemaade og Smag. Vi har lige understreget, at Skønlitteraturen gik fra den brogede Poesi i Retning af den klare Prosa eller af Vers der ligger Prosaen temmelig nær. Hertil svarer den Forandring, som foregik i de Lidenskaber der

beherskede Nationerne: den religiøse Fanatisme, som havde ført Folkeslagene ud i blodige og langvarige Krige, dæmpedes, saa man holdt op med at slaas af religiøse Grunde og væsentlig førte Krig for rent verdslige Interesser. Men dette hænger i Virkeligheden sammen med, at de teologiske Tvistemaal stadig mindre og mindre optog Nationerne selv og navnlig deres tænkende Foregangsmænd, og at en af Teologien uafhængig videnskabelig Granskning og Tænkning satte Præget paa Hundredaarets Aandsliv.

Thi i 1600'erne falder Naturvidenskabens, især Astronomiens og Fysikkens store Gennembrud. Mens Middelalderens lærde søgte Visdom i de gamle Bøger, havde man nu lært, at man ikke skal bryde sig stort om, hvad der er sagt eller skrevet før, men man skal selv iagttage Tingene, gøre Forsøg, samle Erfaringer og kun paa dette Grundlag vove at drage sine Slutninger. I Holland, hvor den Kunst at slibe Glas var højt udviklet, opfandtes omkring 1600 baade Mikroskopet, d. v. s. Forstørrelsesglasset, som satte Forskeren i Stand til at iagttage det helt smaa, og Teleskopet, d. v. s. Kikkerten, som gjorde det muligt at iagttage det langt bortfjernede. Dermed havde Fysikken og Astronomien faaet uvurderlige Redskaber, som de hidtil havde savnet. Slag i Slag opfandtes ny Hjælpemidler: Barometret, som maaler Luftens Tryk, og Termometret, som maaler Varmen, o. m. a. Den Gisning, som Kopernikus havde fremsat paa Luthers Tid: at Jorden er en Planet, der ligesom de andre Planeter drejer sig omkring Solen, stadfæstedes ved de Beregninger, som Kepler foretog paa Grundlag af sin Lærer Tyge Brahes Iagttagelser. Og sidst i 1600'erne fremsatte den engelske Forsker Newton Læren om den almindelige Tiltrækning: den Naturkraft som gør, at det Æble, som løsner sig fra Træet, falder til Jorden, er fuldstændig den samme Kraft, som gør at Maanen holdes fast i sin Bane om Jorden eller Jorden i sin Bane om Solen i Stedet for at fare ud i Verdensrummet. Det var et nyt, vidunderligt Verdensbillede, som disse store Opdagelser satte i Stedet for det nedarvede: Jorden, der drejer sig rundt om sin Akse i 24 Timer og som i et Aar fuldender sit Kredsløb om Solen;

Fig. 8 Newton.

udenfor vort Solsystem utalte ny Sole i umaalte Afstande, — men alt behersket af den samme Naturkraft. Hvor forskelligt var ikke dette fra det Verdensbillede, som Menneskene i mange Tusindaar havde slaaet sig til Ro med: den faste Jord som Verdens Midtpunkt, og over den flere Lag af Himmelhvælvinger, paa hvis faste Stativer Stjernerne foretog deres Vandringer! Det kan ikke undre os, at de ny Forklaringer modtoges med den største Mistro og Uvilje, ikke blot af den store Mængde, men ogsaa af den gamle Lærdoms Mænd, Universiteternes Professorer baade i protestantiske og katolske Lande, og navnlig den katolske »Inkvisition«, som f. Eks. tvang den store Forsker Galilei til at tilbagekalde sine kopernikanske Meninger.

Paa et enkelt Omraade fik Astronomien Anvendelse paa det praktiske Livs Indretninger: Kalenderen. Europa fulgte endnu i 1500'erne den saakaldte julianske Kalender, som Julius Cæsar havde ladet udregne et halvt Hundrede Aar før Kristi Fødsel. Denne Kalender byggede paa, at det virkelige Solaar er nøjagtig $365^1/_4$ Dag, saa at det vilde passe at indskyde en Skuddag hvert 4. Aar. Men Solaaret er ikke fuldt $365^1/_4$ Dag; det afviger saa meget fra dette Tal, at Forskellen i Løbet af 128 Aar bliver 1 Dag. I 1500'erne havde Kalenderen derved faaet en Fejl paa 10 Dage, saa at Foraarsjævndøgns Dato var 10 Dage tidligere, end Meningen oprindelig havde været. Pave Gregor XIII bestemte da efter sine Astronomers Raad, at man i Aaret 1582 skulde udelade 10 Dage mellem 4. og 15. Oktober, hvorved Fejlen vilde være rettet; for Eftertiden skulde man ved Hundredaarstallene kun gøre hvert 4. Hundredaar til Skudaar. Efter denne gregorianske Kalender er der dog endnu en lille Fejl til Stede, men først i Løbet af 3000 Aar bliver Fejlen til en hel Dag, hvad vi nok kan overlade til Efterkommerne at raade Bod paa. Kalenderen blev, som paabudt af Pave Gregor, straks gennemført i de katolske Lande. Men Protestanterne vægrede sig ved at optage den, fordi den kom fra Paven. Igennem 1600-'erne var der da en Forskel paa 10 Dage mellem protestantiske og katolske Dato-Opgivelser. I Aaret 1700 optog det protestantiske Tyskland og Danmark-Norge endelig den gregorianske Kalender ved paa én Gang at springe 11 Dage over; England fulgte først med

Fig. 9. Rembrandt: Forelæsning over Anatomi.

1752. Sverige begyndte 1700 at gaa over til den ny Kalender, men vilde gøre det paa den Maade, at Skuddagene udelodes gennem 40 Aar. I Aaret 1700 udelod Svenskerne da ogsaa Skuddagen, men 1704 og 1708 blev det forsømt, og 1712 gik de atter tilbage til den gamle Kalender, hvorfor der for disse Aars Vedkommende raader den største Forvirring i Angivelsen af historiske Dagtal. Endelig 1753 besluttede Svenskerne sig til helt at optage den ny Kalender. Som bekendt regner Russerne og de andre græsk-katolske Folk endnu efter den julianske Kalender, som nu (efter dens Skudaar 1700, 1800 og 1900) er kommen 13 Dage tilbage for den gregorianske.

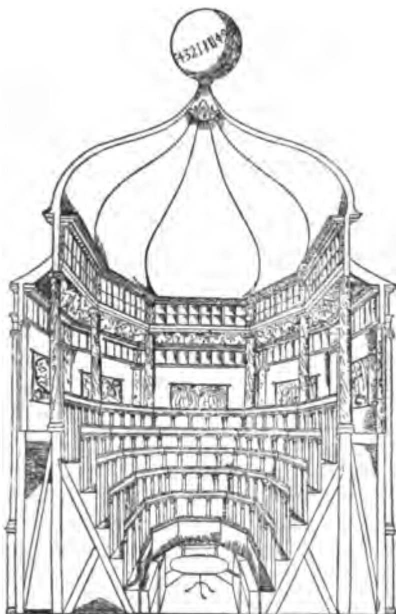

Fig. 10. Rudbecks anatomiske Teater.

Lægekunsten stod meget lavt; om en Lægevidenskab kunde der næppe engang tales, thi ved Universiteterne lærte man kun udenad, hvad der stod i Oldtidens Lægebøger, og i Behandlingen af Sygdomme holdt man sig til de Midler, som Skik og Brug mellem Læger hjemlede, især Aareladninger og Piller. Men allerede før 1600 begyndte en nederlandsk Læge at studere Menneskelegemets Indretning gennem selvstændig Iagttagelse, idet han »dissekerede« Lig; derved grundlagde han det anatomiske Studium som i 1600'erne især førtes videre af hollandske lærde ved Universitetet i Leiden. Ogsaa nordiske lærde tog fremragende Del i Udviklingen af dette Studium, hvorom mere nedenfor. Først derigennem fik man efterhaanden rigtige Begreber om vort Legemes Bygning. Men kun langsomt drog Lægekunsten i Praksis Nytte af denne ny Indsigt. De fleste Doktore var halvstuderte Folk, der blev gaaende i gammel Slendrian; vi finder nok af den Slags Læger i Molieres og Holbergs Komedier.

Men selv om 1600'erne i det hele langt mere er den videnskabelige Opdagelses end det religiøse Troslivs Tid, maa vi dog ikke forestille os, at det religiøse Liv var helt stivnet eller ufrugtbart paa Nydannelser. Vi kan her se helt bort fra de katolske Lande, hvis religiøse Udvikling ingen Paavirkning udøvede paa Norden, og holde os til de protestantiske. Her holdtes Tyskland

efter de store Religionskrige i lang Tid nede af en overordentlig stor, aandelig og materiel Fattigdom, under hvis Dække den ubevægeligste lutherske Rettro indrettede sig som Herre. Men henimod Aarhundredets Slutning udgik en ny, rent religiøs Vækkelse fra Tyskeren Spener og den lidt yngre Francke: den saakaldte Pietisme. I Modsætning til de gammeldags rettroende, som krævede, at man bekendte den »rene Lære« og ikke laante Øre til nogen uluthersk Lærdom, lagde Pietisterne Vægten paa Livet: »et Kvintin levende Tro er bedre end et Centner historisk Kundskab, og en Draabe sand Kærlighed er mere værd end et helt Hav af Indsigt i Videnskabens Dybder«, skrev Francke. Pietisterne blev da Talsmænd for Følelsen, for Barmhjertighedsgerninger, for Kristi Efterfølgelse i Livet; de virkede for Forbedring af Skolerne (ved Optagelse af Naturfag, Sløjd o. lign.) og for Opdragelseshjem for forældreløse Børn (»Vajsenhuse«). Men de førte ogsaa mange Mennesker ind i et mørkt Livssyn: alt skulde gøres til Guds Ære og i Had til denne Verden; derfor burde den sande Kristne hverken danse eller se Komedie eller læse Oldtidens Forfattere fra den førkristelige Tid. Pietisterne, »de stille i Landet« som de kaldte sig, holdt sig helst til hinanden og omgikkes saa lidt som muligt med Verdens Børn; de holdt hyppig gudelige Forsamlinger, hvor de styrkede og oplivede hverandre ved Bønner, aandelige Sange og Prædikener. Fra deres Kreds udgik bl. a. »de mæhriske Brødre« eller Herrnhuterne, der fik et stort Lov som Børneopdragere.

Lignende Retninger, der satte den levende Følelse og »Vækkelsen« over Lærdommens Renhed, opstod ogsaa i de reformerte Lande; men de fik i Datiden ingen Betydning for Norden. Det gjorde derimod en anden Række Bevægelser, som udsprang indenfor det kalvinske Samfund, men som snart tog en saadan Retning, at de førte bort fra Kirken og Kristendommen. Der herskede som oftest større Trosfrihed og et mere uroligt aandeligt Liv i de reformerte Lande end i de lutherske; dette lagde sig for Dagen baade i Holland og navnlig i England, hvor der efter de skiftende Borgerkrige og Revolutioner bredte sig en stærk Træthed og Afsmag for de teologiske Kampe. Her fandt man mellem de bedst oplyste Mænd mange, som forkastede Læren om Treenigheden og om Kristi Guddommelighed, men som ikke fordømte nogen for hans Tros Skyld: Gud bryder sig kun om, at man opfører sig godt og følger Fornuftens Lys, mente de. I al Stilhed bredte den Slags Meninger sig videre ud, navnlig i det katolske Frankrig, hvor mange Mennesker gennemtrængtes af den Tanke, at Troen er en underordnet Ting, og at kun Fromhed og Dyd er de nødvendige Forudsætninger for Frelsen.

1600'erne var da i det hele en prøvende, tvivlende og opdagende Tid. Tidligere Slægter havde bygget paa en tryg Tro paa Biblens eller paa Kirkeforsamlingers Ufejlbarhed; nu gik de skarpeste Hoveder bort fra dette for at finde Vej ved Iagttagelsens og

Fornuftens Hjælp. Ikke alle kom de derved bort fra de bestaaende Kirkers Lære; det var ikke faa, som naaede til det Resultat, at Kirkens Lærdomme i Virkeligheden stemte bedst med Fornuften. Men det var dog unægteligt, at flere og flere rettede deres Tvivl imod de kristelige Grundlærdomme, mest i England, men efter de engelske Filosoffers Mønster ogsaa snart de franske. Disse ukirkelige Filosoffer — eller Fritænkere, som man efter 1700 begyndte at kalde dem — var imidlertid endnu Deïster, d. v. s. de antog, at der eksisterede en personlig Gud; saaledes var baade Voltaire og Struensee Deïster. Det er først langt ned i 1700, at franske Fritænkere gjorde det yderligere Skridt at nægte Tilværelsen af en personlig Gud og erklærede sig for Ateister.

Igennem hele det syttende Aarhundrede naaede Paavirkningen af denne aandelige Forskydning kun sparsomt til Norden, skønt enkelte af den europæiske Tænknings Stormænd levede heroppe, saaledes Hugo de Groot eller Matematikeren og Filosoffen Descartes, som en Tid var indkaldt til Sverige af Dronning Kristina og døde heroppe. Varig Betydning for os fik den europæiske Tænkning først gennem Holberg, som paa sine store Ungdomsrejser levede sig ind i den. Mellem dem, han især nævner mellem sine Mønstre og Læremestre, var f. Eks. Franskmanden Bayle, hvis store Ordbog, der prædikede Taalsomhed og aandeligt Frisind, slugtes af de studerende; naar Bibliotekets Læsesal skulde aabnes, stod der Skarer af Studenter og ventede for saa at løbe om Kap ind i Salen; thi den, der kom først, kunde faa Bayles Ordbog at læse i. Ligesaa beundrede Holberg den tyske Tænker Thomasius, den første som holdt sine Forelæsninger paa Tysk i Stedet for Latin. Thomasius, der for øvrigt var Tilhænger af Enevælden, som han regnede for den fornuftigste Regeringsform, nægtede den gængse teologiske Paastand, at Gud havde givet Fyrsterne deres Magt; hans største Gærning var dog den, at han af al Magt kæmpede mod Heksetroen og Hekseprocesserne og vandt Sejr.

Fig. 11.
Descartes (Cartesius)

Nordens aandelige Kultur i 1600'erne.

Det er hele det 17. Aarhundrede igennem de samme Paavirkninger udefra, der præger Danmark-Norges og Sveriges Aandsliv; det er de samme Modestrømninger, de samme videnskabelige Tilskyndelser, samme Smag baade i Verslæren og i Bygningskunsten; ja ogsaa Tidens Tilløb til Studier af hjemlig, national Art — f. Eks. Runestudiet og Lovgranskning — er af samme Natur. Og desuagtet er der saa at sige intet Samarbejde mellem de to nordiske Staters

lærde, knap en Gang noget Sammenspil: naar de imellemstunder har noget med hinanden at gøre, er Berøringen fjendtlig.

Og saa ensartet den aandelige Udvikling end er i de to Stater, saa er der ingen Tvivl om, at den former sig kraftigst og mest ejendommelig udpræget i Sverige. Det er ikke at undres over. I det Land, som med Ære og Lykke spillede en Hovedrolle i de store Krige og den store Politik, kom der et større Sving over alting; Svenskerne havde den Vane og det Mod at hævde sig selv, at tale højt; som de tænkte stort om deres Land og dets Betydning, saaledes tænkte hver stort om sig selv. Danskerne blev i Sammenligning med dem de dæmpede og de beskedne, der ikke fuldt havde Mod til at gøre sig gældende og være sig selv. Det danske Aandsliv i 1600'erne tæller vel lige saa mange lærde Mænd som det svenske, men færre storliniede og originale Mænd.

Fig. 12. Anders Arrebo.

Denne Forskel mærker vi straks, naar vi ser paa de to Mænd, der indførte Renæssancens Kunstdigtning i Norden, Danskeren Arrebo og Svenskeren Stjernhjelm. Hvad der omkring Aar 1600 levede af nordisk Digtning, var kun smaat. Middelalderens Folkevise var en død Digtform, som sank ned til at blive Almuens aandelige Tærepenge; Reformationstidens Salmedigtning var ikke af stor poetisk Værd og var for en betydelig Del helt uoriginale Oversættelser fra Tysk. Saa er det, at vi kommer under Indflydelse af en ny Kunstpoesi, som fra de romanske Lande ogsaa havde bredt sig over Tyskland, og som satte sig det Maal at forme de nyere Sprog til Vers efter den latinske Digtekunsts Regler. Det var ofte ret løjerlige Vers, som man paa den Maade smedede. Folkevisernes ukendte Digtere havde bygget Versene efter Øret; nu skulde de bygges efter Øjet, Stavelserne skulde tælles paa Fingrene.

Anders Arrebo (1587—1637) var født i Ærøskøbing (Arrebo = Ærøbo) og studerede til Præst; 31 Aar gammel blev han Biskop i Trondhjem. Men han havde ondt ved at styre sit hede og kaade Sind og blev faa Aar efter afsat for letsindig og forargelig Opførsel; siden maatte han nøjes med at være Præst i Vordingborg. Efter at han havde udgivet adskillige Vers, hvori han stræbte at forene de ny Kunstregler med hvad hans Øre sagde ham maatte kræves af et godt Vers, gav han sig i Færd med sit Hovedværk: Hexaëmeron eller »Verdens første Uges seks Dages prægtige og mægtige Gerninger«. Betegnende nok er Hexaëmeron en Oversættelse efter et fransk Læredigt, hvori han dog hist og her indskyder originale

Afsnit. Det gjorde Lykke ved sin Versbygning, som Datidens lærde beundrede, og ved sin Lærdom, der især viser sig i en Mængde Hentydninger til græske og romerske Gudesagn og i at sætte kunstige Omskrivninger i det ligefremme Udtryks Sted. Versformen var i det meste af Værket den saakaldte Alexandriner:

Graahærdet Ocean, mig falder nu i Sinde,
da jeg i fordum Tid saa Hippocrenen rinde,
at de Gudinder ni ved Beckene spasered,
om dig og dine Børn de meget diskurrered.

Fra Arrebos Dage af var da en saadan lærd Poesi i Mode. Men det følger af sig selv, at den kun kunde blive Læsning for de fornemme og lærde Kredse, som vidste nogen Besked med græsk Mytologi og sligt; for Folket blev det lukkede Bøger. Det er navnlig i 1600'erne at der opstaar et afgørende Skel mellem »de dannede Klassers« og Almuens aandelige Kultur. De første optog Slægt efter Slægt stadig ny Kunstformer og nyt Tankeindhold fra de førende europæiske Lande, medens Almuen fandt sin Næring i den mundtlige Arv, i vore Folkeviser, gamle Folkebøger (»Holger Danske« o. lign.) og navnlig i Salmedigtningen.

Georg Stjernhjelm (1598—1672) var Søn af en fattig Bjærgmand i Dalarne, blev sent Student og var siden juridisk Embedsmand, snart i Livland, snart i Sverige; 1631 blev han adlet. Han var en stærk og letsindig Natur, »staalhaard under Modgang«, havde ofte næsten ingen Penge, dog var han lige glad og lystig. Da han en Gang havde lidt Skibbrud og mistet hele sin Ejendom, var hans Ledsagere »sorgbundne og modfaldne, saa paa hverandre med bedrøveligt Lynne og dumme Munde«. Men Stjernhjelm »stiger upp och tar på at dansa och sedan med allehanda lustiga språk bravera lyckan, så att alla måtte le och förgåto (glemte) stor del af sitt innevarande elaka (slemme) tillstånd«. Men han var tillige ødsel og ligegyldig med sine aandelige Evner; »mange af hans Skrifter kom til at ligge utrykte, fordi der i ham fandtes saa liden Drift, at intet kom ud af Hænderne paa ham. Saa ogsaa af den Grund, at han tog sig saa meget for; han var Jurist, Fysiker, Moralist, Sprogmand, Poet, Oldgransker o. m. m., desuden dyrkede han ogsaa Matematik«. Sit største Ry vandt han som Digter, og allerede den nærmeste Eftertid kaldte ham »den svenske Skjaldekunsts Fader«. Man regnede hans Herkules for hans ypperste Digt; det handler om den gamle græske Sagnhelt Herkules, der valgte at følge Fru Dyd i Stedet for Fru Vellyst, og som udførte de vældigste Bedrifter i Kampen mod Uhyrer og Trolde. Det er skrevet paa det oldgræske Versmaal, som kaldes Hexameter, og pyntet med nogen mytologisk Lærdom, dog ikke overvældende. I Virkeligheden er det en Lovsang over den Kraft og Manddom, der fostres af gammeldags Bondeliv — som i Sverige i Stormagtstidens første Afsnit. Andre af hans Digte er endnu mere frigjorte fra tyngende Lærdom og er

rige paa kraftige Virkelighedsbilleder tagne lige ud af det daglige Liv, — saaledes følgende Skildring af Slutningen af et Bryllupsgilde:

En ger upp andan och allt och Bacchi soppa betalar,
En sitter här och gråter, en annan på skinkone ropar,
En vill röka tobak, den andra upphoppar i taket,
En af kärleken är upptänd till visor och älskog,
Sitter, lallar och trallar i vrå, en ropar och skriker,
En spelar kort, en sitter i bänk, både kraklar och kräklar,
En vill knifvas i kväl, en annan fordrar i morgen.

Denne Beskrivelse af det halvt opløste Selskab, hvor den ene kaster op, den anden græder i sentimental Fuldskab, en tredje ryger Tobak, en fjærde kvinkelerer Kærlighedsviser, andre skændes og vil trække Knivene — den hæver Stjernhjelm højt op over de lærde Digteres Kreds og er et Forbud om Holberg og Bellman.

Hvad der efter Arrebo fremkom i Danmark af verdslig Digtning, fortjener knap at nævnes; noget af det kvikkeste er Anders Bordings Smaavers (Kristian V's Tid) og Thomas Kingos historiske Mindevers f. Eks. over Niels Juel:

En Mand af gammel Dyd og dansk Oprigtighed,
af Ja og Nej og hvad man godt og ærligt ved!

Men Kingos egentlige Storhed ligger paa Salmedigtningens Omraade, som vi straks skal omtale. Langt betydeligere end de fleste danskfødte Digtere er den norske Præst Peder Dass's lange Digt Nordlands Trompet ved sin Vrimmel af Skildringer af Nordlands storslaaede Natur og dets nøjsomme og udholdende Folk. Men hele den dansk-norske Digtning i 1600'ernes Slutning vejer kun lidet imod den samtidige svenske.

De fleste Visemagere var baade i Danmark og Sverige Folk uden egentlig borgerlig Stilling, mest fattige Studenter, som af og til tjente en Skilling ved at rime et Bryllupsvers sammen for Godtfolk, og som ellers lod staa til og levede et frimodigt Sigøjnerliv. Der var nok af den Slags Poeter i begge Lande, de fleste lige ubetydelige som Mennesker og som Digtere; men mellem de svenske rager dog adskillige frem ved Ejendommelighed og Talent, navnlig Lucidor paa Karl XI's Tid og Runius paa Karl XII's. Hos Lucidor finder vi talrige ypperlige Udtryk af det særegent svenske Lynne: Drikkeviser, som skildrer Glæden ved selve Beruselsen, og samtidig tungsindige Vers, der udtrykker Væmmelse ved Livet. Runius er friskere og muntrere og giver os træffende Billeder af det glade Letsind og Overmod, som levede i det svenske Samfund, som i saa mange Aar uden at kny sendte sin Ungdom ud til Karl XII's Hære. »Runius savnede aldeles ikke Sans for de Ulykker, hans Land hjemsøgtes af; men det er, som om intet kunde kue det uslukkelige karolinske Livsmod« (Schück). Da en af Karl XII's »bussar« fejrede sit Bryllup, skrev Runius f. Eks.:

Nog har här delts ut slängar
I dessa elfva år,
Däraf mång' tappra drängar
Ha fått sitt banesår.
Låt delas ut nu kyssar
Och annat ljufligt mer,
Så botas hvad de ryssar
I släkten rifvit ner.

Karl XII's eventyrlige Krige fremkaldte en Mængde folkelige Krigs- og Soldaterviser i jævnere og naturligere Versformer, end de lærde Poeter brugte, og en Del af disse Viser blev sungne i lang Tid derefter. En tilsvarende folkelig Soldaterdigtning har der vel ogsaa været i Danmark-Norge; saaledes gaar Visen om Tordenskjold (»Jeg vil sjunge om en Helt«) i sin ældste Form tilbage til Samtiden eller den nærmeste Eftertid. Noget mere litterært i sit Tilsnit, men dog ret friske og folkelige er Jørgen Sorterups Viser om Frederik IV's Sejrvindinger i den store nordiske Krig.

Fig. 13. Jesper Svedberg.

Den sidste Menneskealder af 1600'erne bragte baade Sverige og Danmark-Norge en fremragende Salmedigtning. Da Karl XI gav sig til at styre Kirken med samme Enevoldsmagt som Statens verdslige Sager, kom den Tanke hurtig op, at den svenske kongelige Kirke burde have én fælles, officiel Salmebog. Hovedmanden for dette Værk var Dalkarlen Jesper Svedberg, der først døde 1735 som Biskop i Skara, og Haquin Spegel, der var født i Bleking 1645 mens dette Land endnu var dansk, og døde som Sveriges Ærkebisp 1714. Men paa dette Omraade tør man tilkende den danske Digtning Prisen; thi da den danske Regering vilde skaffe Kirken en ny, gennemset Salmebog, havde den Thomas Kingo at overdrage Arbejdet til.

Kingo var født i Slangerup 1634, Søn af en dansk Moder og en indvandret skotsk Fader. Han kom i Latinskole, blev Student og siden Præst i sin Fødeby. Han var godt inde i Tidens lærde Spekulationer over Verskunsten og havde let ved at ryste Vers af alle Slags ud af Ærmet. Men de bedste og mest ægte Vers, han skrev,

var en lille Samling Salmer, han udgav 1674 under Titlen »Aandeligt Sjungekor«, og hvori vi finder Sange som »Nu rinder Solen op af Østerlide«. Snart derpaa blev han Præst i Odense, adlet, udgav en ny Del af Sjungekoret, og 1683 gav Kristian V ham det Hverv at udarbejde en ny Salmebog. Han tog Arbejdet op med stor Energi, gjorde Udvalg af gamle og nye Salmer og begyndte saa Udgivelsen af en stor Salmebog for Danmark-Norge. Den afveg imidlertid for meget fra det tilvante, saa Regeringen opgav at indføre den og i Stedet lod udarbejde et nyt Udvalg, som dog optog 85 af Kingos egne Salmer. — Kingos religiøse Digtning er siden Folkevisen den første danske Digtning, som virkelig lever den Dag i Dag. I Danmarks og til Dels ogsaa i Norges Menigheder er Folket fortroligt med disse Salmers stærke Tone, saaledes med Paaskesejerssangen »Som den gyldne Sol frembryder«, med Vemoden i »Aldrig er jeg uden Vaade«, »Sorrig og Glæde de vandre til Hobe« o. m. a. Selv bortset fra deres religiøse Betydning er de en sproglig Stordaad; Modersmaalet klinger i dem saa djærvt, rigt, mægtigt og frit, som i ingen andre danske Vers gennem et Par Hundrede Aar. Med grundet Selvfølelse kunde Kingo skrive til Kristian V og hans Dronning, at »de Danskes Aand dog ikke er saa fattig og forknyt, at den jo kan stige lige saa højt mod Himmelen som andres, alligevel at den ikke bliver ført paa fremmede og udlændiske Vinger.« — Han døde 1703.

Fig. 14. Thomas Kingo.

Kun meget langsomt ser vi saaledes den nordiske Poesi udvide sit Raaderum. Endnu er den langt, meget langt fra det, som er dens Maal: at give Form for alle Menneskets Stemninger og Oplevelser, de der anses for de ædleste, saa vel som de der gælder for de laveste. Vor Litteraturs Historie i de følgende to Hundrede Aar er Skildringen af, hvorledes den stadig opdager ny Sider af Menneskets Liv og vedkender sig dem. For det meste er i al denne Tid Poesien forud for Prosaen. Selv om Folk, naar de skrev Vers, føler sig bundne af det, de har lært og læst, saa de kun sjælden kan udtrykke andre Følelser, end det var vedtaget det var poetisk rigtigt at udtrykke, saa var det endnu sjældnere, at de, der holdt sig til almindelig prosaisk Fortælling, var fri og uforbeholdne og ærlige. Højest blandt alle nordiske Prosaværker fra denne Tid staar Leonore Kristines Jammersminde, netop fordi det var skrevet uden litterære Bagtanker, som en Beretning til hendes Børn. Det er kraftigt, ligefremt, og derfor

stadig værd at læse. Det giver desuden et udmærket Billede paa Datidens danske Omgangssprog i de højere Krese, djærvt og folkeligt i sin Tone, men gennemvævet med Mængder af fremmede Ord og Vendinger, mest tyske, men ogsaa en hel Del Ord fra det ny Modesprog, det franske. Blandt Datidens andre danske Prosaværker maa ialfald to nævnes. Det ene er en Komedie i Molières Stil — Skolekomedierne var nu gaaet af Mode — kaldet Grevens og Friherrens Komedie af Adelsmanden Mogens Skeel; det er en ganske vittig Satire over den ny Titeladel, der bredte sig i den gamle Adels Plads. Det andet er den sidste danske Bog, som Skaane frembragte: Den nordiske Krigs Historie (d. v. s. den skaanske Krig 1676—79) af Præsten Sten Jakobsen. Mens Krigen bølgede frem og tilbage og ingen vidste, hvad Skaanes endelige Skæbne vilde blive, sad Skaaningen Sten Jakobsen i sin Præstegaard nær ved Tyge Brahes gamle Slægtsgaard i det nordvestlige Skaane og skrev i sit danske Modersmaal en udførlig og god Beskrivelse af Krigens Gang, affattet saa upartisk, at han efter Omstændighederne lige godt kunde tilegne den til Kristian V og Karl XI. I et Par Hundrede Aar var hans Haandskrift upaaagtet og glemt og er først 1897 blevet fremdraget og udgivet.

Ogsaa paa Svensk blev der skrevet en Del Prosaværker af forskellig Slags; det interessanteste mellem disse er vel »Stentonice«, en Hyrderoman om Kærlighed, forfattet af den unge Urban Hjärne. Om ham skal her fortælles lidt, fordi han er et fortrinligt Eksempel paa, hvordan en evnerig Mands Liv og Virksomhed den Gang kunde forme sig. Han var en Præstesøn fra det afsides Ingermanland, født 1641. Da han som ung kom til Sverige, slog han sig op paa sine mangfoldige Talenter: han tegnede og malede og graverede, han drømte og digtede og ønskede at skabe et svensk Teater. Saa kom han under Paavirkning af Tidens største lærde i Upsala, særlig Olof Rudbeck, og blev under deres Vejledning en stor Naturgransker og Læge. Han opdagede den første Sundhedsbrønd i Sverige, og han gav Hekseprocesserne Dødsstødet. Det var under Karl XI, at Heksetroen for sidste Gang rigtig brød frem; alene i et af Sveriges Landskaber aflivedes i Løbet af to Maaneder 71 Kvinder, og i alle Rigets Kirker paabød Regeringen, at der skulde opsendes Bønner til Gud imod Djævlen og Heksene. Alle Mennesker, selv de mest oplyste, var opfyldte af Fantasier om Hekseri og Forbund med den onde. Da Hjärne 1676 blev udnævnt til Medlem af den Domstol, som skulde dømme i disse Trolddomssager, var han endnu gennemtrængt af de samme Fordomme som alle andre; men ved at sysle med de stakkels forvirrede Mennesker, som anklagedes af andre eller anklagede sig selv for Hekseri, kom han til at se paa dem med Lægens Øjne, og han opdagede, at det hele stammede enten fra Ondskab eller Hævngerrighed eller fra sygelige Indbildninger. Han lagde sine Iagttagelser saa klart frem, at de anklagede frikendtes. Fra o. 1700 var Hekseprocesserne forbi

i Sverige, omtrent samtidig med at de kvaltes i Danmark og i Tyskland. — Desuden var Hjärne en dygtig Kemiker og Mineralog og den første, som gjorde de svenske Bjærgværker til Genstand for et virkeligt Studium.

Saa godt som alle Datidens lærde Mænd lignede Urban Hjärne i det, at de var lærde i en Mængde Fag paa én Gang, Men kun faa kunde maale sig med ham i Virkelighedssans og praktisk Evne. Ved de nordiske Universiteter stod stadig den stivnede Teologi og de tommeste latinske Disputereøvelser højest i Rang; og selv de Mænd, der drev det videst som Natur- og Sprogforskere, var samtidig ægte Teologer. De unge Studenter var saa godt som alle Teologer: i Aaret 1707 var der i Danmark og Norge 600 ledige Teologer, som ventede paa Embede. Maalet for de fleste Studenters Ærgerrighed var at gøre sig dygtige til de latinske Disputatser, som førtes om de underligste Emner: om Englene var skabte paa en af de seks Dage o. lign. Men der fandtes dog altid enkelte, som naaede frem over sligt og fordybede sig i græsk-romersk Litteratur, i Anatomi, i Matematik, helst om de havde Lejlighed til at rejse til Holland, Frankrig og England i nogle Aar og studere der. Saaledes var Griffenfeld i sin Ungdom ude paa en lang Studierejse, som gav ham Lejlighed til efterhaanden at arbejde med næsten alle de Omraader, Datidens Forskning og Tænkning omfattede. Gennem Forbindelsen med Udlandet, især Holland, havde Norden da stadig en lille Kreds af lærde Mænd, der holdt Maal med Samtidens bedste, men som her hjemme kun fik ringe Betydning for Folkets aandelige Liv. I Danmark kan vi nævne flere Mænd af Slægten Bartholin — en Familie, som gennem lang Tid spillede Herre over Universitetets Embeder —, Ole Bork, der oprettede et Kollegium med Friboliger for fattige Studenter, Ole Vorm, som for Alvor begyndte paany at granske Runestenene og vort Oldsprog, eller Ole Rømer, der opdagede og udregnede Lysets Hastighed. Den snilllerigeste og største blandt alle Danmarks lærde var imidlertid Niels Stensen (Steno), som desværre gik tabt for Fædrelandet. Efter at han allerede var bleven navnkundig gennem anatomiske Undersøgelser, gjorde han den grundlæggende Opdagelse, at vi af Jordlagenes Bygning og deres

Fig. 15. Ole Rømer.

Indhold af forstenede Dyr kan udgranske Jordens Tilblivelseshistorie, og grundlagde derved en ny Videnskab: Geologien. Men da han samtidig var gaaet over til den katolske Religion, blev hans Fædreland fremmed for ham. Griffenfeld fik ham en kort Tid kaldt hjem; men han følte sig ikke vel her, forlod atter Danmark og døde som katolsk Biskop i Schwerin.

Sveriges lærde Verden frembyder mange Mænd af aldeles samme Art som de danske. Ligesom Ole Vorm i Danmark granskede Oldsproget, saaledes gjorde Bureus i Sverige. Og ligesom islandske og danske lærde i Danmark (Arngrim Jónsson, Torfæus og Stephanius) begyndte at fremdrage og samle de gamle islandske Haandskrifter, som var ved at gaa til Grunde, saaledes ogsaa svenske lærde. Den navnkundige Stormand Magnus de la Gardie købte af Stephanius' Enke dennes Haandskrifter og samlede desuden andre videnskabelige Mærkværdigheder, saaledes »Sølvhaandskriftet« af Vulfilas gotiske Bibel (I S. 25). En Islænder Jón Rugman, som blev taget til Fange, gik i svensk Tjeneste og skaffede Sverige mange islandske Haandskrifter — til megen Ærgrelse for den danske Regering. Denne Indsamling af Mindesmærker fra vor Oldtid, som saaledes foretoges baade i Sverige og Danmark, har faaet den største Betydning for en senere Eftertid, som har lært at granske dem paa rette Maade. Men den Tid, der samlede dem sammen, forstod ikke at se ædrueligt og kritisk paa vor Fortid; tværtimod hengav den sig til de mest forskruede og fantastiske Drømmerier. Hos den storslaaede, lærde og dristige Olof Rudbeck tog disse Fantasier den mærkeligste Form.

Fig. 16. Niels Stensen.

Olof Rudbeck er i det hele blandt alle 1600'ernes lærde i Norden den mest typiske, den største i Fortrin som i Vildfarelser. Han var født 1630, Søn af den berømte Biskop Johannes Rudbeck (II S. 269) og stammer følgelig fra Sønderjylland. Høj og kraftig var han, godmodig og lunerig, utrættelig virksom, stærk af Hukommelse og Fantasi, en Herskernatur i alle Forhold. Som Professor i Upsala blev han den ledende i alle Universitetets Sager. Han fik oprettet Boglade og Bogtrykkeri, han rejste Møller og Huse, forsynede Byen med Vandledning og Stenbro, byggede Orgler og lavede Kompasser til den

svenske Flaade, han var en udmærket Sanger, Komponist, Digter, Kobberstikker, Maler o. m. m., han gjorde anatomiske Opdagelser — Danskeren Th. Bartholin tvistedes med ham om Faderretten til en saadan Opdagelse —, han grundlagde Plantestudiet (Botanikken) i Sverige, indrettede en botanisk Have og et anatomisk Øvelseshus, udarbejdede Planerne til en stor ny Universitetsbygning, som der dog ikke blev Raad til at opføre, og meget mere. Og endelig kastede han sig over Granskningen af Sveriges Oldtid. Sverige var i hans Dage bleven en Stormagt; han kunde ikke tænke sig andet end at det i Fortiden maatte have set en tilsvarende Storhed, ja at Kulturen i Virkeligheden var udgaaet fra Sverige og derfra havde udbredt sig til andre Folkeslag. Dette er Grundsynet i hans store Værk Atland eller Manheim, som han begyndte at udgive 1679, men som endnu ikke var fuldendt ved hans Død 1702. Dette Værk — der er skrevet paa Svensk, ikke paa Latin — forklarer, at det Vidunderland Atlantis, der skildres af den græske Tænker Platon (400 f. Kr.), og som af ham er ment som et digtet Idealland —, var til i Virkeligheden, thi det var Sverige; ja alle de lyksalige Drømmelande, der nævnes hos det gamle Grækenlands Digtere, var ligeledes Sverige. Fra dette ældgamle Mønsterland havde alle Oldtidens Folk hentet Bogstavskrift, Gudelære og al Kultur. — Disse Fantasier, som blev fremsatte med umaadelig Lærdom og glødende Begejstring, blev i Sverige modtagne med Henrykkelse, og det blev en patriotisk Forbrydelse at udtale Tvivl om dets Sandhed. Først da Karl XII's Nederlag gjorde Ende paa Sveriges Stormagtstid, fik den ædruelige Kritik Magt til at nedrive denne Fantasibygning.

Fig. 17. Olof Rudbeck.

Under den store nordiske Krigs langvarige Anspændelse og dermed følgende Udmattelse spores der baade i Sverige og i Danmark-Norge en aandelig Stilstand. Da »den lærde Tids« største Mænd døde bort, mærkedes det snart, hvor fjernt Tidens Dannelse havde staaet Folket selv. Det hænger sammen med, at Lærdommen for største Delen havde talt Latin og derfor været helt uden Forbindelse med Almenmands Liv. Af Skoler fandtes der en Del latinske, hvor Drengene ligesom i den katolske Tid opøvedes i Latinen, og hvor Prygl og megen anden Raahed trivedes. Virkelige Folkeskoler fandtes ikke, allermindst paa Landet. Derude skulde Degnene læse

lidt Kristendom med Ungdommen; nogle Steder havde man »Sædedegne«, som havde Bopæl (Sæde) paa Stedet — det var for en stor Del forløbne Latinskolepeblinge eller forkomne Studenter —, men i Nærheden af Latinskolerne var det disses Lærlinge, der som »Løbedegne« skulde varetage Folkeoplysningen. Lidt mere betød det, at en Del Forældre selv tog sig af deres Børns Oplæring, saa godt de kunde. Der var langt større Afstand mellem »det latinske Lav«, »de lærde«, »den sorte Skoles« Mænd og Folket, end der havde været paa Reformationens Tid. Den store Masse af Folket, Landalmuen, levede i fortrykte Kaar, i gammeldags Forestillinger, urørt af 1600'ernes ny Oplysning. Bonden var snæversynet og havde af højere aandelige Interesser kun en, ofte dyb og oprigtig, religiøs Tro; men de Ting, han havde at gøre med: Landsbyens Forhold og Jordens Dyrkning, dem forstod han paa en sikker, haandfast Maade og bevarede derved en skarp Virkelighedssans, som lovede godt for Fremtiden. I Købstæderne havde de rige Borgere lidt tysk Politur, hist og her ogsaa lidt hollandsk eller engelsk (Bergen), mens Byalmuen levede et nok saa fattigt Aandsliv som Landalmuen, løsrevet som Byfolket var fra Landsbyens nedarvede, om end snævre Kultur. I Sverige begyndte der under Karl XI en stærk Virksomhed for Almuens Oplysning, ledet af Regeringen og Præsterne; det var en væsentlig Grund til, at Skaaningerne saa hurtig vænnede sig til det svenske Kirke- og Styrelsessprog. I Danmark og Norge kom der smaa Tilløb til det samme efter Aar 1700, da Pietismen fra Tyskland rykkede herind. — Modersmaalet var — ialfald i Danmark-Norge — om ikke et rent Almuemaal, saa dog et Sprog af lavere Rang end Latinen. Vel havde opvakte Mænd med Følelse for Fædrelandets Værdighed vedkendt sig det ringeagtede Modersmaal — saaledes Præsten Peder Syv, som er en af vort hjemlige Sprogstudiums Grundlæggere, eller Adelsmanden Frederik Rostgaard, »Sprogets ædle Hjælpermand« —; men i manges Øjne var det et Bondemaal, som man stræbte at ombytte med finere Sprog. I Førstningen af 1600'erne var især Tysken Modersmaalets Medbejler; saa fik i Flaaden og i Købmandskredse Hollandsken en Del Betydning, og endelig begyndte i de allerfineste Kredse Fransken at brede sig. De mange indvandrede, som fik høje Stillinger, var især Tyskere, som — for at bruge Kingos Udtryk — ikke gad tage de danske Vadmelsord paa deres Silketunger. Og denne Fornemhed overfor Dansken smittede helt ned i Almuen; naar Danske traf paa fremmede, holdt de af at kalde sig for »Holstenere« i Stedet for Danske. Nordmændene derimod var ved at genvinde en større Selvfølelse, især i Bevidstheden om deres Tapperhed under de svenske Krige, men følte sig i mange Tilfælde tilfredsstillede ved at regne sig ind under det fælles Begreb »Danske«, d. v. s. dansknorske. Man tør næsten sige, at omkring Aar 1700 var Nordmændene de bedste Danskere. Og ved den Tid vokste Ludvig Holberg op.

DANMARK OG NORGE UNDER FREDERIK IV OG KRISTIAN VI. HOLBERGS OG PIETISMENS TID.

Da Danmark-Norge 1720 atter fik Fred efter 11 Aars Krig, var det Kong Frederik IV's første og vigtigste politiske Opgave at sikre sig under de mest betryggende Former det, han havde vundet ved Krigen: Eneherredømmet i Sønderjylland. Den gottorpske Hertug Karl Frederik havde vel faaet sin Part af Holsten igen, men hans Del af Slesvig var tabt for ham og dets stadige Besiddelse tilsikret Kong Frederik IV af England og Frankrig, ligesom Sverige havde fraskrevet sig Adkomsten til at støtte Hertugens Sag. Men til Gengæld viste Tsar Peter den Store sig velvillig mod Gottorperen, hvem han snart kaldte til St. Petersborg. Indtil videre kunde Frederik IV nok være tryg ved sit Forbund med England og Frankrig og deres Garanti for Sønderjylland; men Stillingen mellem Stormagterne kunde let blive en anden i disse Kabinetspolitikkens Dage, og Garantien kunde derved tabe sin Værdi. Dette Hensyn paalagde ham da at gøre Sønderjyllands Tilknytning til Kongeriget til en saa virkelig og levende Forening som muligt. Han havde nogen Lyst til helt at indlemme Sønderjylland i Riget, saa det blev stillet aldeles paa samme Maade som Nørrejylland eller Sjælland, men stødte paa Modstand hos sine Raadgivere og nøjedes da med at tænke, at det saa bedst kunde gøres lidt efter lidt. Derimod holdt han fast paa at faa det gjort tydeligt og uigenkaldeligt, at ogsaa de nyvundne gottorpske Dele af Sønderjylland for alle Tider var hans Slægts Arv efter Kongeloven og aldrig mere kunde skilles fra Kongeriget og faa en anden Herre end dette.

Den Form, hvorunder Frederik IV iværksatte dette, har i de senere Tider været fortolket paa de mest modstridende Maader af de slevigholstenske og de danske lærde. Først for nylig har Kr. Erslev fremsat en Forklaring, som synes virkelig at ramme Frederik

IV's og hans Raadgiveres Tankegang. I det de gik ud fra som givet, at den gamle kongelige Del af Sønderjylland hørte under Kongeloven, besluttede de at indlemme den gottorpske Del af Hertugdømmet (og ligeledes den fælles Del, som hidtil havde været Fælleseje for Kongen og Hertugen) i den kongelige Del og derved optage den i Kronens Lande.

Om dette udstedte Frederik IV et offentligt »Patent« og paa dette tog han sine ny Undersaatter i Ed. I Septbr. 1721 foregik paa Gottorp Edsaflæggelse og Arvehylding til hans Fuldmægtige. Først mødte Hertugerne af Lyksborg og Augustenborg (af den sønderborgske Linie. II S. 223), og dernæst Ridderskab, borgerlige Godsejere og Provster; de svor for sig selv og Arvinger at være tro mod ham og hans kongelige Arveefterfølgere, efter Kongelovens Regel. Derefter aflagdes den samme Ed omkring i de gottorpske Amter af Embedsmændene og de fornemste Indbyggere. Indbyggerne i den kongelige Del toges ikke i Ed, de regnedes jo i Forvejen for Kongens Arveundersaatter. Med denne »Arvehylding« var det efter Frederik IV's Mening sikret til evige Tider, at Slesvig lige saa vel som Kongeriget skulde gaa i Arv til Frederik III's og Sofie Amalies Efterkommere efter de nærmere Regler, som Kongeloven indeholdt, og at Arveadkomsten til Slesvig var bortfalden for de Hertuglinier, som stammede fra Frederik I (Gottorperne) eller Kristian III (Sønderborgerne); de sidste havde tilmed selv aflagt Hyldingseden. I den enevældige Konges Øjne var dette det vigtigste: en nærmere Tilknytning mellem Kongeriget og Hertugdømmet i Henseende til Styrelse kunde altid iværksættes, naar Kongen fandt det rigtigt. Som Sindbillede paa, hvad der var naaet, fik Sønderjyllands hertugelige Vaaben, de to Løver, en ny Plads i det danske Rigsvaaben; hidtil havde det staaet i Midtskjoldet ved Siden af Holstens Nældeblad, nu flyttedes de til Hovedskjoldet ved Siden af de andre danske Provinsers. — Paa flere Maader gav Kongen sin Glæde over Freden Udtryk, saaledes ved at kalde et nyt Lystslot i Nordsjælland Fredensborg.

Fig. 18. Det slesvigske Bæger, Gave fra Dronning Anna Sofie til Kong Frederik IV i Anledning af det gottorpske Sønderjyllands Genvinding.

Endvidere havde Frederik IV ved Freden vundet en vigtig Tilvækst i sine Indtægter, idet Svenskerne nu skulde svare Øresundstold. Det betød en Forøgelse af flere Hundrede Tusinde Rigsdaler om Aaret. Og dem kunde Statskassen nok trænge til. Efter Krigen stod Regeringen med en betydelig Gæld; Embedsmænd, Soldater og Matroser kunde ikke faa, hvad de havde tilgode, og selv Enker efter de faldne Officerer fik i Reglen ingen Understøttelse. Næringslivet var slappet, Handelen næsten standset af Fjendens Kaperier, Agerbruget sygnende. Kornpriserne var usle, hvert Øjeblik stødte Misvækst til; selv det bedst drevne og bedst holdte Bondegods i Danmark havde kun en Værdi af 40 Rdl. Kurant (128 Kroner) pr. Tønde Hartkorn. Herremændene var da som oftest slet stillede, de skulde jo til Dels leve af Bondegodsets Afgifter, og blev en Gaard ledig og øde, var det et Tab for Godsejeren. Derfor greb Herremændene efter alle Midler til at holde Bønderne paa Godset og pine Hoveriarbejde ud af dem. De maatte saa meget mere føle sig opfordrede til at holde paa Bønderne, som det efter Ordningen af Landmilitsen var Godsejerne, der skulde svare til, at der ved Sessionerne fandtes Rekrutter nok. Nu skulde imidlertid det sjællandske Vornedskab ifølge Forordningen af 1702 efterhaanden ophøre og Bønderne have Frihed til at rejse hvorhen de vilde. Alligevel havde Herremanden Magt til at holde paa dem, navnlig fordi det — af Hensyn til Løsgængere og andet omstrejfende Pak — var paabudt, at den, der vilde drage bort, skulde have Pas af sin Herremand. Ofte nægtede da Godsejeren at udstede saadanne Passer: det var ulovligt, men ingen hindrede det, og saaledes opstod mange Steder et faktisk, om end ikke lovhjemlet Stavnsbaand. Dog ikke i Norge, skønt Udskrivningen til Militsen foregik efter lignende Regler som i Danmark. Thi de to Landes Landboforhold var bundforskellige. I Danmark var saa godt som alle Bønder Fæstere under Godsejerne (blandt hvilke Kongen var den største); i Norge var Flertallet af Bønderne Selvejere, Herremændene faa, og selv Lejlændingerne var langt bedre værnede af Loven end de danske Fæstebønder. Heroppe var der da ingen Mulighed for, at en Indretning som Stavnsbaand kunde udvikle sig.

Fig. 19. Peder Dass (S. 22).

Frederik IV var en flittig Regent med en god Vilje til at

fremme sine Undersaatters Vel; »han hørte paa alle, der henvendte sig til ham, hvor ringe de end var«, hed det. Men i Virkeligheden havde Regeringen kun ringe Evne til at bøde paa de overordentlige sociale Misforhold. Naar Kongen saaledes opfriskede en gammel Lovregel til Bondens Bedste, idet han bød, at en Bondegaard ej maatte nedlægges, viste det vel hans gode Vilje, men gavnede ikke Bønderne stort. Det Apparat af Tjenestemænd, som stod til hans Raadighed for at udføre Regeringens Planer, var lidet brugeligt: til de allerfleste Embeder — undtagen Præstekaldene — maatte man nøjes med Mænd uden Dannelse og Indsigt, det var ofte Lakajer og andre, som havde en »Patron« med Indflydelse, der blev udnævnte, til Gengæld fik de da ogsaa kun en lille bitte Løn. De større Embeder blev — ligesom Rang og Titler — ligefrem købte. Det var da ikke saa sært at Embedsmændene, endog de allerhøjeste, atter tog imod Stikpenge: det gjaldt saaledes om den før nævnte Fr. Rostgaard, Formand i danske Kancelli, som i den Anledning mistede sin Stilling.

Fig. 20 Anna Sofie Reventlow.

Forholdene i de højeste Regeringskredse paavirkedes forøvrigt paa en lidet tiltalende Maade af Frederik IV's Elskovshandler. Efter at han, trods sit Ægteskab med Luise af Meklenborg, i sine yngre Aar havde haft adskillige Elskerinder, blev han som moden Mand hæftig forelsket i Storkansleren Reventlows Datter Anna Sofie, som han bortførte fra Gaarden Klausholm (nær ved Randers) og snart efter ægtede til venstre Haand. Han levede saa i aabenlyst Tvegifte indtil Dronning Luises Død 1721; allerede Dagen efter hendes Død tog han Anna Sofie til Ægte til højre Haand og lod hende kort efter krone som Dronning. Kronprins Kristian, Luises Søn, følte sig dybt krænket og stod paa en kølig Fod med Faderen. Anna Sofies Modstandere fjernedes fra Hoffet, og hendes Venner droges frem, saaledes hendes Søsters Mand U. A. Holstein-Holsteinborg. »Dronningens (Anna Sofies) Familie«, skrev en svensk Statsmand hjem, »søger paa enhver Maade at drage Regeringen til sig, saa fra nu ingen indfødt Dansk findes i Konseillet (Statsraadet) eller ved Hoffet, men alene Holstenere og andre fremmede, som er i Slægt med den Reventlowske Familie«. Ved disse Hofstridigheder

fik Enevoldskongens gamle Mistro til den danske Adel ny Næring. I de Raad, Frederik IV skrev til Vejledning for Kronprins Kristian (1723), indskærpede han ham som »en fundamental Lov til evig Tid«, at Mændene af den gamle danske og holstenske Adel skal holdes nede. Aldrig maatte mere end én Mand af disse Grupper komme ind i det kongelige Gehejmeraad, og kun naar det var en skikkelig Mand, som blot forstod sig paa Landvæsen; ingen af den gamle Adel maatte blive Formand i de vigtigste Kollegier, General, Kommandant i en Fæstning, Generaladmiral over hele Flaaden eller lign. Den højt fortjente Admiral Kr. Th. Sehested, Sejrherren ved Rygen, var saaledes blevet fjernet som Chef for Kadetterne og sendt som Overlanddrost til Oldenborg, fordi han er et raffineret, maliciøst og intrigant Menneske, der indpoder Ungdommen slette Grundsætninger, hvorfor min højtelskede Søn bør se sig vel for, at han og andre ligesindede ikke bruges til noget af Vigtighed«.

Ved Siden af den Mangel paa Selvtugt i Elskovssager, som særtegnede Frederik IV, og som stred saa bestemt mod Kirkens Opfattelse af Sædelighedens Krav, fandtes der ikke des mindre hos denne Konge en varm og menneskevenlig religiøs Følelse, som ledede ham til at støtte adskillige betydningsfulde religiøse og humane Foretagender. Frederik IV's lange Regering, set under ét, bragte ikke faa vigtige Reformforsøg, som vel i det hele nærmest var Tilløb til de gennemgribende Nydannelser, som krævedes, men som ialfald viste Vej for Eftertiden og varslede om større Ting: Omsorgen for fattige Mennesker, for uforsørgede Børn og for Almuens Oplysning blev nu taget op som Formaal, der vedkom Statsmagten. Fattigplejen havde siden Reformationen, der jo erklærede Middelalderens Almissevæsen Krig, været forsømt. Men 1708 udkom Love, der oprettede egne Organer (»Fattigdirektion« o. lign.) til Ledelse af Fattigplejen; der anvistes Indtægter – altfor ringe forøvrigt og mest bestaaende i frivillige Bidrag — til Forsørgelse af dem, der ikke kunde arbejde; derimod blev de arbejdsføre for en stor Del satte til Tvangsarbejde. Paa dette Grundlag udvikledes Fattigvæsenet i Danmark og delvis i Norge 1700'erne igennem; men dets Indkomster slog ikke til, og omsider blev særlige Fattigskatter nødvendige.

Allerede i Frederik IV's allerførste Regeringstid sporede man i Danmark Indflydelsen af Pietismen (se S. 18); det kom til Rivninger mellem de »opvakte og genfødte« (d. v. s. Pietisterne) og den gammeldags Statskirke. Præsterne raabte paa, at Regerin gen skulde forbyde sligt usundt Sektvæsen med dets overspændte Forsamtinger, hvor almindelige Haandværkere optraadte og mente at vide bedre Besked med Kristendommen end de af Kongen udnævnte Præster. I Førstningen lod Kongen da ogsaa de gudelige Forsamlinger forbyde. Men efterhaanden fik pietistisk sindede Mænd stor Indflydelse paa Kongen. Under den store nordiske Krig tog Præsten Thomas v. Vesten i Romsdalen, i Forening med 6 andre

Præster i de trondhjemske Egne (»Syvstjernen«), for Alvor fat paa at udrydde Folkets Vanesynder: Liderlighed og Lovløshed, og at vække Tilhørerne op ved idelig Prædiken, Husbesøg og Undervisning i Kristendom. Regeringen støttede dem i dette Værk. Det gav Th. v. Vesten Mod og Tillid til at at tage den endnu brydsommere Gerning op, som han fra Ungdommen havde drømt om: at gaa som Missionær op mellem Lapperne paa Nordlands store Fjældvidder. I Aaret 1716 drog han til Vadsø med et Par Hjælpere, og blev i Finmarken til næste Vaar. Slige Missionsrejser gjorde han ialt tre af. Han lærte sig Lappernes Sprog og underviste dem i deres Modersmaal. Men efter hans Død (1727) gik dette Missions- og Oplysningsværk i Staa. — Ligesom v. Vesten og hans Fæller havde været paavirkede af Pietismen, var det ogsaa et pietistisk Forbillede, Frederik IV havde for Øje, da han i København oprettede et »Vajsenhus«, d.v.s. et Opfostringshjem for fader- og moderløse Børn. — Derimod bør man næppe give den pietistiske Strømning Æren for, hvad Frederik IV gjorde for Oprettelse af Skoler; hans Raadgiver i denne Sag, Slotspræsten P. Hersleb, var ialfald ikke rigtig Pietist. Det var i Aaret 1721, da Kongen fyldte 50 Aar, at han begyndte at bygge 240 Skoler paa de danske Krongodser ($^1/_6$ af Landet) og gav Regler for Lærerløn og Undervisning (»Luthers lille Katekismus udenad, at læse inden i Bøger, og, naar Forældrene begære det, at skrive og regne«). Disse solidt byggede Skolehuse staar for en stor Del endnu som et Minde om den første Konge (efter Kristian II), der for Alvor tog sig af Almuens Oplysning og vedkendte sig den som en Regeringsopgave. Ogsaa i mange norske Egne lykkedes det Regeringen at rejse Skolehuse og at faa Bønderne til at lønne Lærere.

Der kunde nævnes endnu adskillige lignende Formaal, som Regeringen arbejdede for (f. Eks. Udsendelse af Missionærer til Trankebar i Indien). Men vi skal nøjes med kort at skildre Hans Egedes Værk.

Igennem 1600'erne var der med korte Mellemrum stadig udsendt Togter til Grønland, snart fra Danmark, snart fra Norge; i København var der dannet et privilegeret grønlandsk Handelsselskab; fra Hamborg og Holland kom ligeledes adskillige Skibe til Farvandene ved Grønland. Derved havde man faaet lidt at vide om Landet og dets Folk; et af Togterne havde endog ført et Par Eskimoer med til København, og en Del Ord af deres Sprog var bleven optegnede. Men selve Landet var ikke taget i faktisk Besiddelse af den norske Konge, skønt det hørte til hans gamle Kronlande. Da levede der — i den lange Krigs første Aar — oppe i et nordlandsk Sogn en Præstemand ved Navn Hans Egede, hvis Slægt stammede fra Vester Egede paa Sjælland; det var en urolig og virkelysten ung Mand, som var inderlig utilfreds med sin Gerning dér. Det randt ham i Hu, at han som Barn havde læst, hvordan Grønland var bleven bygget af Nordmænd og kristnet af dem; ved at spørge sig for hos Folk i Bergen fik han den Tro, at Kristendommen var gaaet i Glemme hos

Grønlænderne, og han satte sig i Hovedet, at det vilde være hans »største Lyksalighed, om han maatte prædike Kristendom for dem«. Igennem mange Aar arbejdede han for at komme af Sted; hans 13 Aar ældre Hustru, Gertrud Rask, var først imod disse Planer, men gav omsider efter og fandt sig i, at han helt opgav sit Embede for at drage til Kongen og søge hans Hjælp. Han blev da udnævnt til grønlandsk Missionær, fik med stor Møje i Bergen stiftet et grønlandsk Handelsselskab, og sejlede af Sted 1721. Oppe i Grønland fandt han ingen Ætlinger af de gamle Nordmænd, men kun Eskimoer, hvis Sprog han maatte lære for at kunne undervise dem. I

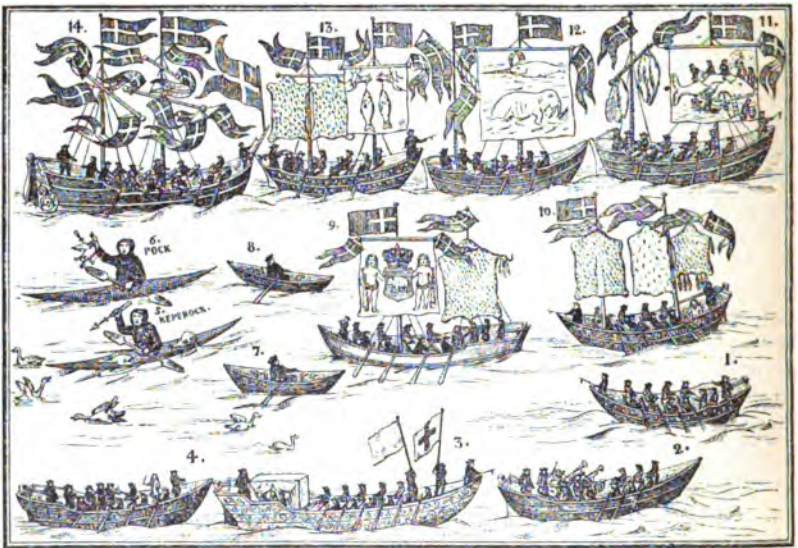

Fig. 21. Det grønlandske Optog den 9de Novbr 1724 i Kanalerne om Københavns Slot. Nr 5 og 6 er de to Eskimoer i deres Kajakker.

nogle Aar viste Regeringen stor Interesse for Grønland, gjorde megen Stads af et Par Eskimoer, som Egede fik til at rejse til Danmark, og begyndte at sende Soldater og Nybyggere derop. Under Kristian VI kom derimod en Tid, da Regeringen vilde opgive alle Foretagender i Grønland. Men Egede holdt ud under alle Forhold og vilde ikke forlade Eskimoerne, der havde faaet Kærlighed og Tillid til ham; han ikke blot prædikede for dem, men plejede og trøstede dem i Sygdom, især da Kopperne udbredte sig som Farsot 1734. En gammel Eskimo, som havde staaet ham haardt imod, sagde paa sit Dødsleje: »Du har gjort det imod os, som vore egne ikke skulde have gjort; thi du har baade underholdt os med Føde, naar vi ikke havde noget at æde, og du har jordet vore døde, som ellers maatte

have ligget som Føde for Hunde, Ræve og Ravne. Og især har du lært os, hvorledes vi skal blive salige.« Endelig besluttede ogsaa Kristian VI at sørge for den grønlandske Mission og sendte nogle Herrnhutter derhen. De havde meget at klage paa Egedes Tro, — han var nemlig ikke Pietist —; men da han 1736 drog til København, fulgte Regeringen dog gennemgaaende hans Raad med Hensyn til Indretningen af Missionen og udnævnte ham til Biskop over Grønland og Lærer ved det ny grønlandske Seminarium i København. Senere fik hans Søn Povl Egede begge disse Stillinger. Fra Hans Egedes Dage af tabtes Grønland ikke mere af Syne. Handelen var en Tid overtaget af en københavnsk Købmand, saa i nogle Aar af et Handelsselskab, men blev fra 1774 drevet af Staten.

Den før omtalte Dobbelthed i Frederik IV's Natur — at han baade var en letlevende Verdensmand og en alvorlig Kristen — genfindes i det københavnske Samfundsliv paa hans Tid. Hovedstaden var i Fredsaarene efter 1720 igen i Fremvækst. Derfor havde den, samtidig med at Pietismen bredte sig, Rum nok og godt Humør nok til, at den danske Skueplads kunde oprettes og Holberg grundlægge den danske Komedie. Men Fremgangen standsedes ved Københavns Brand 1728, som gav Borgerne andet at tænke paa end Teatrene og Litteratur. Snart efter sejrede Pietismen helt. Kongen var bleven tung af Sind og opfyldt af Anger over sit syndige Levned. I Aaret 1730 udstedte han en Helligdagslov (»Sabbatsordning«), som var langt strengere end tidligere Love af den Art: Alle skulde gaa i Kirke; den, der undlod det, maatte betale Mulkt; Bønderne, som ikke kunde betale, skulde sættes i Gabestokken; paa Helligdage maatte der ikke arbejdes, ikke spilles Komedie, holdes Maskerade, Julestue o. lign. — Dermed begyndte Heldøreriets Regimente, som vedvarede gennem Sønnen Kristian VI's hele Kongetid.

Et halvt Aar efter Udstedelsen af Sabbatsordningen døde Frederik IV i Odense den 12. Oktbr. 1730.

Holberg.

Bergen var med sine 10—15000 Indb. den største By i Norge og vel den næststørste i hele den dansk-norske Stat. Af lærde Mænd havde den ikke mange, og indtil 1721 fandtes der intet Bogtrykkeri i Byen. Alligevel var den et Sted, hvor der var fuldtop at lære for en opvakt Dreng. Holberg skildrede senere sine Barndomsindtryk fra Bergen saaledes: »Saasom Bergens Indbyggere ere en Samling af alle Slags Nationer, saa ser man dem meget udi Talemaade, Skik og Sæder at differere (afvige) fra alle andre Norske; og der er ingen Nation, som de mere have udkopieret (efterlignet) udi Sprog, Tarvelighed og Arbejdsomhed end den hollandske.« Borgerfolk havde i hans Barndom deres egen Dragt, som de altid bar uden at rette sig efter fremmede Moder. De var virksomme og duelige, og det saa vel

Mænd som Kvinder; undertiden stod Borgerkoner den hele Dag i Kramboderne og gjorde Krambodsvendes Arbejde. Man kunde ogsaa se fornemme Borgere selv rulle deres Tønder paa Bryggerne og selv hisse deres Vare op paa Pakhusene. »En af de dueligste Borgere i min Barndorm var en ved Navn Jakob Andersen, hvilken var en saadan Hader af Ørkesløshed, at han ikke kunde lide at se nogen ørkesløs ung Karl paa Gaden, men snappede dem op og straks flyede dem noget at bestille«. Mange fornemme Borgere førte deres Skibe selv, og deres Sønner oplærtes som Skibsdrenge . . . »Det forunderligste er, at endogsaa unge Borgerdøtre selv, som ellers paa

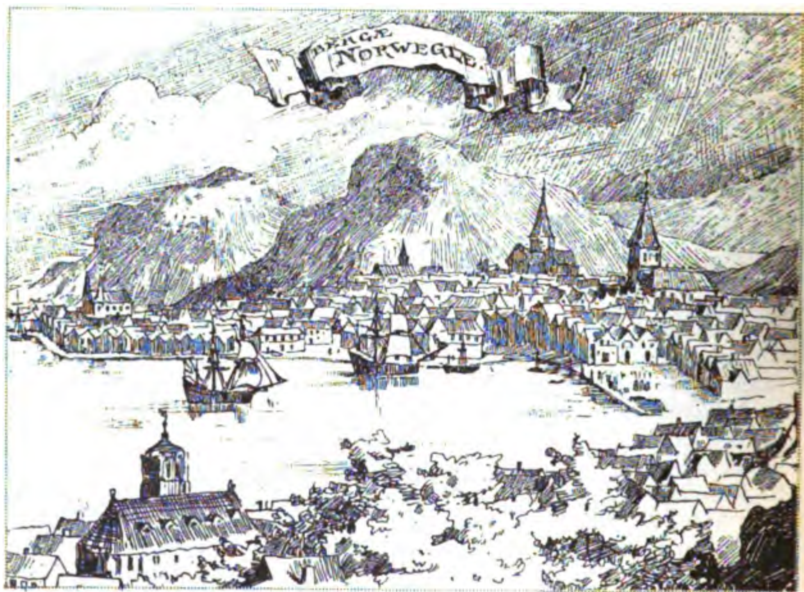

Fig. 22. Bergen i Begyndelsen af 1700'erne.

andre Steder ser efter Ungdom, Stand og Politesse (Belevenhed), her alene gemenligen reflekterede paa Duelighed og Arbejdsomhed, saa at hos dem en duelig Sømand og fornuftig Købmand blev præferet (foretrukket for) den galanteste, artigste og fornemste Frier . . . Det var at ønske« — skrev Holberg siden —, »at denne fortræffelige Sædvane havde altid været holdt vedlige; men der er paa en Tid af 20 Aar sket temmelig Skaar derudi, saa at Bergen nuomstunder ligner ikke sig selv mere udi Sæder og derfor maaske ej heller udi Velstand.«

I dette arbejdsomme og rastløse Borgersamfund fødtes Ludvig Holberg d. 3. Dec. 1684. Faderen var Soldat; han havde tjent

sig op gennem alle Grader fra menig til Oberst og havde udmærket sig i Svenskekrigene; desuden havde han været i udenlandsk Krigstjeneste f. Eks. i Venedig, og havde bl. a. vandret hele Italien igennem paa sin Fod. Det har da sikkert været en modig og videbegærlig Mand med Forstand paa Mennesker og paa Livet baade hjemme og ude i Verden. Moderen var af finere Familie; hendes Oldefader havde været Biskop. Faderen døde kort efter Ludvigs Fødsel, og en stor Del af Familiens Formue gik tabt ved en Ildebrand; men Moderen beholdt dog nogle Bondegaarde, og Indtægterne fra dem var nok til, at hun ved stor Sparsommelighed kunde opdrage sine mange Børn. Det var Tanken, at Ludvig skulde være Officer ligesom Faderen, og

Fig. 23 Dragter paa Frederik IV's Tid.

ti Aar gammel blev han efter Moderens Død indskreven i et Regiment for at oplæres som Korporal. Men hans Soldatertid blev ikke lang; thi nogle Slægtninge, som havde mærket Drengens lette Nemme, sørgede for, at han blev sat til Bogen og kom i Bergens Latinskole. 1702 rejste han derfra til Universitetet og tog Studentereksamen, maatte derefter tjene sit Brød som Huslærer paa Voss, gik saa paany til København, hvor han ved Siden af Teologi dyrkede baade Fransk og Italiensk og Musik og dog efter Vinterens Forløb bestod teologisk Attestats (Embedseksamen) med Glans. Igen maatte han tage en Huslærerplads, denne Gang i Bergen. Men den tyveaarige Yngling fandt snart, at dette var et rent Slaveliv: han følte en umaadelig Lyst til at komme ud i Verden, solgte sine faa Ejendele og drog med 60 Daler Kurant i Lommen af Sted til Holland.

Det var Holbergs første Udenlandsrejse, som han mange Aar senere skildrede med ironisk Lune. Han var godt tyve Aar, men saa glat i Ansigtet og saa spinkel, at han saa ud som en Dreng og af fremmede Folk tit blev behandlet som en Dreng, ihvorvel han var teologisk Kandidat med første Karakter. Et Par Uger tilbragte han i Holland, tre i Aachen; men nu var han saa nær Bunden af sin Pung, at han prøvede at løbe sin Vej uden at betale sin Vært. Værten stod imidlertid paa Lur, snappede ham op og tvang ham til at betale til sidste Hvid. Med Møje fik han derpaa laant saa meget, at han kunde komme hjem til Norge. Han slog sig ned i Kristianssand og fik dér stort Ry som Sproglærer; en Gang han drev om i Byen, hørte han to unge Mennesker ytre: »Det er den lærde Mand, som kan saa mange Sprog og taler Fransk, Italiensk, Polsk, Russisk og Tyrkisk« (Holberg kunde sikkert ikke de tre sidstnævnte Sprog, men derimod Engelsk). Da han saa atter havde samlet en Smule Penge, rejste han for anden Gang udenlands, til England. I Universitetsbyen Oxford kom han i Ry for sin Dygtighed i Sprog og Musik, fik godt betalende Lærlinge og gode Kammerater og opholdt sig her i henved et Par Aar, en meget længere Studietid end han havde tilbragt ved Københavns Universitet. Opholdet i England blev afgørende for Holbergs Udvikling. Her fik han Øjet aabnet for, hvad grundige og alvorlige Studier er. Engelskmændene var vel, — siger han — ikke meget drevne i den Kunst at disputere (hvad derimod de københavnske Studenter var), men de søgte at komme til Bunds i Tingene, gik derfor langsomt til Værks, men blev til Gengæld Mestre i Fag, hvor det gælder om grundige Kundskaber, som Bibelstudierne og Kirkehistorie. Fra Oxford drog han til London, »hvor jeg flittig saa paa alt, hvad det ikke koster Penge at se«, og rejste derefter til København. Til Norge kom han aldrig mere.

Fig. 24. Ludvig Holberg.

I København havde han ondt ved at slaa sig igennem og tog da snart mod Tilbudet om at blive Hovmester for en fornem ung Mand, som skulde til Tyskland. Derhen gik da Holbergs tredje Uden-

landsrejse. I Leipzig fik han Lejlighed til at iagttage tysk Universitetsliv, som langtfra tiltalte ham saaledes som det engelske; om en af Professorerne fortæller han, hvor utrolig latterlige hans Forelæsninger var: »Saaledes søgte han for Eksempel af den hellige Skrift at bevise, at de salige i Paradis spiser baade til Middag og til Aften.« Dette var vistnok fuldt saa galt som hvad Holberg kendte fra Københavns Universitetet. — Da han kom tilbage til Danmark, maatte han atter gribe til at blive Lærer og Hovmester, men holdt ikke af det og opgav det, da han et Aar efter fik Friplads paa det Kollegium, som Ole Bork (S. 26) havde oprettet i Kannikestræde.

De 5 Aar (1709—14), han levede paa Borks Kollegium, brugte

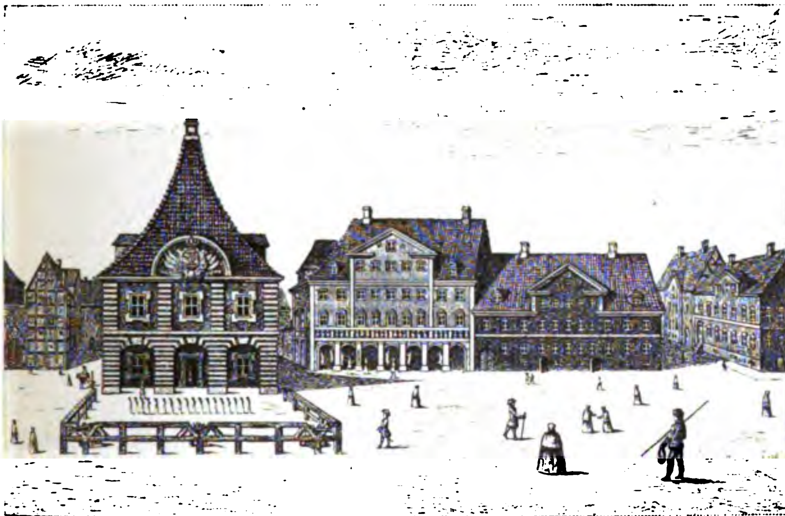

Fig. 25. Fra København paa Holbergs Tid. Hovedvagten paa Kongens Nytorv under Frederik IV.

han som en uafbrudt og rolig Studietid. Egentlig skulde han — som de andre »Alumner« paa Kollegiet — jævnlig deltage i de latinske Disputereøvelser; men for Holberg var disse Haarkløverier en tidspildende Latterlighed, som han derfor slet ikke gav sig af med; i Stedet derfor holdt han af og til et Foredrag (om Rejser, om Historieskrivning o. lign.). Han samlede sig om Studier af nyere Historie, Geografi og Statsindretninger, og udarbejdede flere praktiske Bøger, i hvilke han navnlig til sit Mønster tog Pufendorf, som havde været Lærer ved det ny svenske Universitet i Lund og havde skrevet Karl Gustavs Historie. Men det er utænkeligt, at den rejselystne Holberg altid har kunnet sidde stille i sit Studerekammer. Og naar vi siden ser, at han paa en Prik kendte ikke blot køben-

havnske Borgerfolks, men ogsaa sjællandske Bønders Liv og Tænkemaade, saa maa vi tro, at han i disse Aar ofte har taget sin Vandringsstav, har strejfet Sjælland rundt og overalt givet sig i Snak med Degne og Ridefogder, med Bønder og deres Kvinder, med Landstrygere og Præster og Soldater uden Forskel. Hans senere Værker viste, at saa dygtig han end havde været til at lære af Bøger, havde han lært endnu mere af Livet.

Et haandskrevet historisk Værk om Kristian IV's og Frederik III's Regering, som han tilegnede Kong Frederik IV, vandt Kongens Opmærksomhed for den nu 30aarige Nordmand, som ikke havde søgt Universitetets Stempel for Dygtighed, idet han ikke havde taget Magistergraden, men hvis Kundskaber var af en mere omfattende

Fig. 26. Amagertorv i 1700'erne (efter Thurah).

og mere praktisk Natur end hans latinske Kaldsfællers. Kongen udnævnte ham 1714 til ekstraordinær Professor uden Løn og uden Forpligtelser til at undervise ved Universitetet, — det vil i Virkeligheden sige, at han fik Løfte om at opnaa en Professorstilling, saa snart en blev ledig. Men snart fik han desuden et Rejsestipendium, og med største Glæde drog han ud paa sin fjerde Udenlandsrejse.

England og Tyskland kendte han. Derfor tog han nu til Holland, Frankrig og Italien. Størst Udbytte fik han af Opholdet i Paris, hvor han var en flittig Gæst paa de store Biblioteker, hvor han ligeledes ofte mødte i Retspaladset for at høre, hvordan fransk Rettergang var, og hvor han disputerede med katolske Teologer, blev Kammerat med Studenterne, gik tit i Teatret for at se Molières

Komedier o. s. v. Paa Turen til Italien rejste den københavnske Professor som en fattig Eventyrer, til Vogns, til Skibs, til Fods, som det kunde falde. Han granskede med Flid Roms mægtige Ruiner fra Oldtiden, men med endnu større Iver studerede han det levende Rom med dets Paladser og de mangfoldige Slags Præster og Munke; Bibliotekerne fik han derimod ikke den Nytte af, han havde tænkt; thi de Bøger, han især ønskede at læse, hørte til de forbudte. Han kom hjem 1716 og skulde nu slaa sig igennem uden Løn. Hvis han havde haabet at kunne tjene til Livets Ophold ved sine Skrifter som mange franske Forfattere, slog hans Haab fejl; en lille Bog, han udgav om Natur- og Folkeret, og som siden blev meget anset, blev der kun solgt lidt af. Thi der fandtes endnu ikke i Danmark og Norge et læsende og bogkøbende Publikum. »De fornemme her i Landet«, skriver Holberg, »holder af fremmede Sprog som intet andet Folk og foretrækker at læse udenlandske Bøger; og simple Folk køber kun gudelige Bøger, saa der ingen Maade er med det.« Endelig 1717 fik han et lønnet Professorat i »Metafysik«, den dybsindigste d. v. s. mest pedantiske Del af Filosofien, som Holberg regnede for det rene Vrøvl. »Jeg tilstaar«, siger han, »at Metafysikken aldrig kunde være kommen i større Fare end under min Regering«. Men et Par Aar senere slap han fri for dett· Fag. Fra Afslutningen af den nysnævnte fjerde Rejse at regne blev Holberg fast bosiddende i København; kun én Gang senere (1725) foretog han en ny Rejse til Paris.

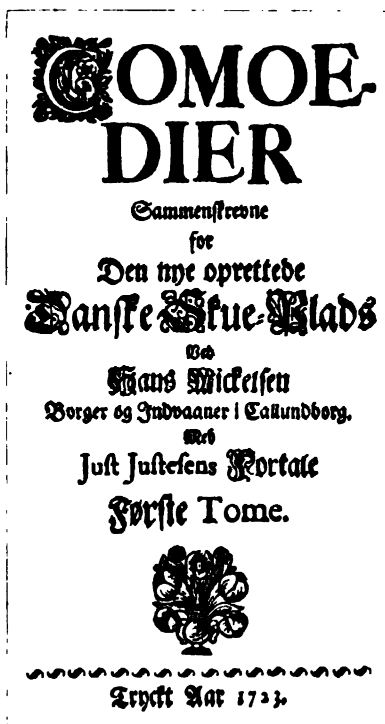
Fig. 27. Kaffeselskab paa Holbergs Tid.

København var efter Tidens Forhold en stor By; den havde 70000 Indbyggere, omtrent det samme som Berlin. I sine gamle Kvarterer mellem Voldgaden og Gotersgade var den en trangt bygget By med brolagte og snavsede Gader; Standspersoner gik nødig til

Fods, men brugte Bærestole. For sin Storhed kunde den især takke den enevældige Kongemagt: her levede Kongefamilien og det talrige Hof og en Mængde Embedsmænd. Som Rigernes Hovedfæstning havde den en betydelig Garnison, for en stor Del tysktalende; i Nyboder boede Flaadens faste Mandskab, hvori der var en Mængde Nordmænd; Universitetet drog mange Hundrede Studenter til Staden, og om Vinteren tog adskillige Godsejere med Tjenerskab Ophold inde i Kongens By, især i den ny Staddel mellem Kongens Nytorv og Kastellet. Alt dette skaffede Staden en stor Del Indbyggere, som stod udenfor det næringsdrivende Borgerskab, og som paavirkede dette paa en lidet heldig Maade. Ganske vist havde København som Handelsby en ret betydelig Omsætning; men til Dels skyldtes dette, at Regeringen kælede for Hovedstaden paa de øvrige Byers Bekostning; saaledes gav Frederik IV de københavnske Købmænd Eneret paa at indføre de fire »Species«: Salt, Tobak, Vin og Druebrændevin. Højst uheldigt virkede Rangsygen til at forvandle Borgernes Virkelyst og Forretningsiver til Jagen efter Titler og Hofrang. Alligevel var der noget af den Fart og Frihed over Livet, som bedst trives i en stor By. København var da paa det Punkt, hvor den gamle, gennem Aarhundreder tilvante Levevis var ved at forandres. I Stedet for det gamle Øldrikkeri blev nu Kaffe og Te mere almindelige. De unge Borgersønner, som ofte havde rejst udenlands, optog franske Moder og foretrak fransk Mad og moderne Forlystelser (Maskerader) for det gamle, men havde samtidig ogsaa faaet et Pust af en friere Tankegang, mens Fædrene saa sig gnavne paa det nymodens. Hos de unge, baade Adelsmænd, Borgersønner og Studenter, fandt Holberg en Jordbund, det kunde lønne sig at pløje. Fra Regeringens Side øvedes endnu intet Tryk paa det aandelige Liv: »Vi talte som i en Fristat, uden Frygt« siger Holberg.

I en saa broget Befolkning som Københavns var der fuldtop af snurrige Personer og mærkelige Optrin. Da de fleste gik med Kaarde ved Siden, var der altid Fare for, at ethvert Slagsmaal kunde ende blodigt. Der var nok af Løsgængere (navnlig aftakkede Soldater) som slog sig igennem ved Tiggeri og Røveri. De forskellige Lav laa tit i Krig med hinanden, især Studenterne og Soldaterne I Holbergs første Professortid 1719 foretog Landkadetterne en ligefrem Storm paa Regensen. Mange saadanne Optrin har den unge Professor iagttaget og siden brugt i sine Komedier. Thi vel var han først og fremmest Videnskabsmanden, der vilde skrive nyttige historiske Værker; men han havde gode Øjne og Ører; og hvad han saa, det maatte han skrive ned, før eller senere. Thi han havde »en poetisk Raptus,« som han ikke kunde fri sig for Først i en Alder af over 30 Aar prøvede han, om han ogsaa kunde skrive Vers. Men da det lykkedes nogenlunde, gav han sig sin »Raptus« i Vold – og skrev under Forfatternavnet Hans Mikkelsen: »Peder Paars«, hvis første Afsnit udkom 1719. Dette Digt er i Formen en Parodi; det vil sige det slaar en Tone an, som om det skulde handle om en

Helt og hans Storværker,· men Helten er en Kræmmer fra Kallundborg, og hans Storværk er en Rejse fra Kallundborg til Aars (Aarhus). Det paakalder Guder og Gudinder og bruger de mest højtravende Ord for derved at gøre det end mere iøjnefaldende, hvor dagligdags de Emner er, det skildrer. Da Paars strander paa Anholt, tegnes her en Del af Anholts Indbyggere; det er hastig udkastede Skitser af fremtrædende Typer i Datiden: Fogeder, Bønder, overtroiske Koner osv. Det var noget nyt, at der udkom en saa morsom Bog paa Dansk, og den blev meget læst. Men adskillige var fornærmede, saaledes Universitetets Professorer og navnlig Fr. Rostgaard, som var Ejer af Anholt; Frederik IV fandt dog Bogen ret uskyldig, selv om han mente, at den hellere burde have været uskreven, og han holdt Haanden over Holberg. Ikke længe efter blev denne ogsaa udsonet med Rostgaard, saa de kunde samvirke ved Oprettelsen af en dansk Skueplads.

COMOEDIER

Sammenskrevne
for
Den nye oprettede
Danske Skue-Plads
af
Hans Mickelsen
Borger og Indvaaner i Callundborg.
Med
Just Justesens Fortale
Første Tome.

Trykt Aar 1723.

Fig. 28. Titelblad til første Udg. af Holbergs Komedier 1723. (Faksimile efter Originaleksemplaret paa det St. kgl. Bibliotek.)

Der fandtes endnu saa godt som ingen Skuespildigtning paa Dansk. Omrejsende tyske Selskaber opførte Spektakelkomedier (»Haupt- und Staatsaktionen«), som søgtes af Borgerne, mens franske Skuespillere spillede for Hoffet. Men da ved denne Tid en tysk Operatrup fortrængte de franske Komedianter fra Hoffet, og disses Teatermaler til Trøst fik Privilegium paa at lade opføre Komedier paa et Teater i Grønnegade, faldt nogle — deriblandt Rostgaard — paa, at disse Forestillinger burde gives paa Modersmaalet; og da det af Peder Paars syntes at fremgaa, at Holberg maaske kunde skrive morsomme Komedier, bad de ham om det. I utrolig kort Tid rystede han fem Komedier ud af Ærmet, deriblandt Kandestøberen, Jean de France og Jeppe paa Bjærget, som alle kom frem inden Udgangen af 1722. I Løbet af fem Aar voksede deres Tal til nogle og tyve. Mange af dem gjorde stor Lykke. Alligevel kunde Teatret ikke holdes oppe;

det Publikum, som skulde bære det, var endnu for lille og for lidet dannet, og i 1727 gik Teatret Fallit. Ydre Forhold gjorde. at det først en Snes Aar senere for Alvor rejste sig igen.

Disse faa Aars Tilløb til en dansk Skueplads er uforglemmeligt i nordisk Kulturs Historie, fordi det førte Holberg ind paa de Opgaver, som hans sunde Lune, hans Livsførelse og hans straalende Geni havde bestemt ham til. Holbergs Komedier er simpelthen Begyndelsen til vor Nutidsdannelse. Det er ikke nok at sige om dem, som Øhlenschlæger har skrevet, at de skildrer Datidens København saa livagtigt, at Eftertiden alene paa Grundlag af dem kan se, hvordan Byens Liv har været. De gaar langt ud over Hovedstadens Samfund og griber med Sikkerhed de afgørende Træk af Livet ogsaa ude paa Landet i Danmark; Norge derimod lærer Komedierne os kun lidet om, skønt Holberg var født og opvokset i Norge. Det dybeste og snillerigeste blandt alle Stykkerne er vel Erasmus Montanus. Idet dette Stykke skildrer de to Brødre, af hvilke den ene er bleven Student, latinsk, oplyst, men tillige opblæst, mens den anden er Bonde med ringe Skolegang, skadefro overfor den latinske Broders Kejtethed, men samtidig opvakt og med sund Sans for Virkeligheden, giver det os et haandgribeligt Billede af den Tvedeling, den lærde Tid havde skabt i vort Samfund, og som først vor Tid er paa Vej til at overvinde Men det er endda ikke nok at understrege, at Holberg har Øje for det hele danske Samfunds Ejendommelighed og dets Brøst. Det vigtigste er, at han ser paa alt dette med et Blik, som er blevet skarpt og klogt derved, at han har set meget af Europa, lært meget, tænkt meget og smilt meget.

Fig. 29. Skuemønt, præget til Minde om Holberg.

Maaske kunde Teatret hurtigere have faaet Kræfter igen, hvis ikke København 1728 var bleven ramt af den store Ildebrand, der ødelagde to Femtedele af Byen Det gik kun langsomt med Genopførelsen af de brændte Huse. Og saa kom 1730—46 Pietismens Overvælde. Dette gjorde, at Holberg i al denne Tid lagde Komediedigtningen paa Hylden. Da der 1746 ved Tronskiftet atter kom en friere Aand over Byen og Landet og Teatret igen aabnedes, skrev Holberg vel nogle ny Komedier, men de staar langt tilbage for dem, han havde digtet i sine yngre Aar.

I Kristian VI's Tid samlede Holberg sig da om sine historiske Studier. Han havde paa dette Omraade lærde Kaldsfæller som Højer og Gram, der satte langt mere Flid ind paa at fremdrage og

granske alle historiske Kildeskrifter, og som nærmest regnede Holberg for en halvstuderet Populærskribent, en Dilettant. Men Holberg var deres Mester i sund Dømmekraft og i den Kunst at skrive klart og fornøjeligt. Hans historiske Hovedværk er Danmarks Riges Historie i tre Bind, — den første Skildring af Danmarks Historie, som virkelig var til at læse for Almenmand, og som i de næste hundrede Aar blev Folkets Hovedkilde til Kundskab om sin egen Fortid. Desuden udgav han i rask Følge en Mængde andre historiske, geografiske og statistiske Værker, alle prægede af den samme klare og jævne Fornuft, fri for overflødig Udenomsnak og tyngende Lærdom. Men helt kunde han ikke slippe for sin poetiske Raptus, og 1741 skrev han Niels Klims underjordiske Rejse. Han maatte imidlertid være varsommere, end han havde været i Komedierne; derfor er Niels Klim skrevet paa Latin, og Satiren over dansk Pedanteri er saa dæmpet og saa forklædt som vel muligt. Niels Klim er en ung Bergenser, som ved at undersøge en Hule dumper ned i Jordens Indre og dér opdager en ny Klode med levende Væsener, skabte som Træer, Abekatte o. s. v., med Stater og Love og Krige m. m. Denne vittige Roman giver mange Oplysninger om, hvad Holberg mente om Politik, Religion og Moral. Endnu mere faar vi at vide derom i hans »Epistler« (»Breve«), d. e. en stor Mængde korte Afhandlinger om alle mulige Livsforhold, klare, fordringsløse og fulde af Skælmeri. Holbergs Syn paa Stat og Kirke er for saa vidt konservativt, som han mener, at Enevælden er den fornuftigste og mest praktiske Regeringsform — en Mand som Peter den Store er ret en Hersker, han kan beundre —, og ligeledes, at den lutherske Kirke i det væsenligste forkynder en rigtig og fornuftig Lære. Men i sine Udgangspunkter og i sin Tænkemaade er

Fig. 30. Frue Kirke paa Kristian VI's Tid.

han fornyende, »revolutionær«, fordi han altid hævder det som Menneskets Piigt at prøve alt med sin Fornuft, at tænke selv og at vise Taalsomhed mod dem, der har en anden Opfattelse. Derved er han i aandelig Slægt med de engelske Deister og med de franske Tvivlere (som Bayle). Han øvede da ogsaa en overordentlig Indflydelse paa sin Samtid, især paa de mest opvakte blandt de unge, som efter hans Død førte hans Gerning videre: at lære Nationen at tænke. Ogsaa i det ydre vandt Holberg Sejr. Hans Skrifter blev solgte i store Oplag, og da han, som altid levede ugift, var en god Husholder, samlede han med Tiden en Del Penge, for hvilke han købte Tersløsegaard og andet Jordegods paa Sjælland, — Jorden var den Gang billig. Da Regeringen besluttede at genoprette Kristian IV's Akademi i Sorø som en Skole, hvor især de Kundskaber skulde fremmes, som Holberg satte mest Pris paa, skænkede den barnløse Holberg sit Gods dertil; Regeringen ophøjede Godset til et Baroni, dels for at hædre Holberg, dels for at skaffe sig yderligere Sikkerhed for at bevare Godset. Holberg døde den 28de Jan. 1754 og gravsattes i Sorø.

Fig. 31. Skuemønt til Minde om Branden 1728

Fig. 32. Holbergs Sarkofag i Sorø.

Medens det straks sporedes, at Moralfilosoffen og Oplysningsskribenten Holberg havde stiftet Skole, syntes det, som om Komediedigteren Holberg allerede nu var gaaet af Mode; man fandt hans Stykker plumpe og gammeldags. Men Eftertiden har

DISPUTEN MELLEM ERASMUS MONTANUS OG PER DEGN (»Erasmus Montanus«, 3. Akt 3. Scene). Maleri af Marstrand.

givet ham Oprejsning. Med Rette siger Georg Brandes: »Ved sin stærke, fordomsfrit prøvende Aand, sin Naturtroskab og sine i vor hele Litteratur enestaaende Virkelighedsskildring er Holberg i Øjeblikket den af alle store Skikkelser i vor Kultur, som den nulevende Slægt føler sig dybest og i flest Henseender forpligtet.«

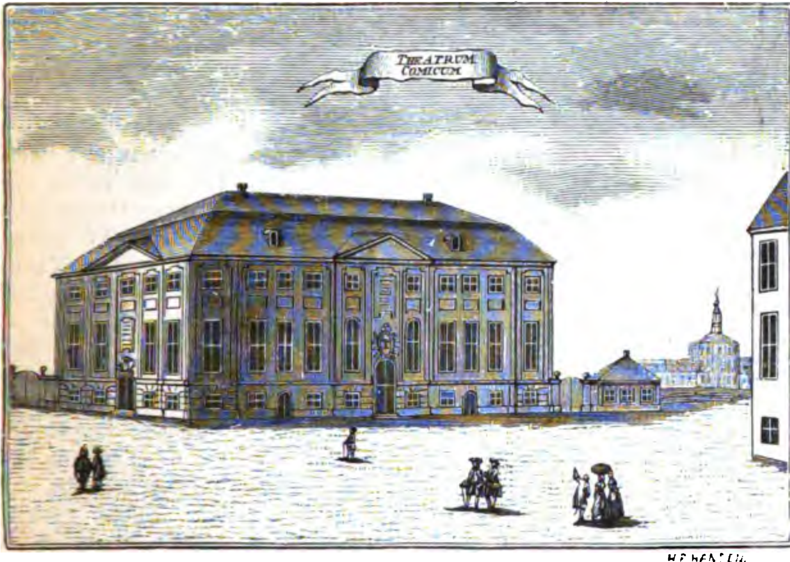

Fig. 33. Det kongelige Teater midt i 1700'erne.

KRISTIAN VI.

Kristian VI var 31 Aar, da han blev Konge den 12te Oktbr. 1730. Hans Ydre var alt andet end kongeligt; Ansigtets Form var noget faareagtig, hans Røst tynd og pibende, hans Optræden forlegen og kejtet. Men hans Karakter havde adskillige rosværdige Egenskaber; han var samvittighedsfuld, alvorlig og flittig, og hans Aandsevner var ialfald jævnt gode. Opdraget som han var i den strængeste Enevoldsmagts Synsmaader, nærede han de største Tanker om Kongemagtens Højhed og Hellighed og krævede, at man kun ytrede sig overfor ham i ydmyge og undersaatlige Vendinger.

Som Tilfældet næsten altid er ved et Regeringsskifte, medførte ogsaa Kristian VI's Tronbestigelse et Øjebliks Følelse af Lettelse og af, at noget nyt nu begyndte. Han tilbagekaldte straks Faderens Sabbatsordning, tilstod nogle Skattelettelser, og hvad der syntes at være det vigtigste, han ophævede Landmilitsen, »fordi den paa Grund af forskellig Misbrug var bleven Landet til stor og snart

utaalelig Byrde.« Samtidig ryddede han op ved Hoffet og i de øverste Regeringskredse. Stedmoderen Anna Sofie blev med haarde Ord bortvist fra Hoffet og maatte leve Resten af sit Liv paa Klavsholm. Med hende faldt hendes Svoger Holstein og andre høje Embedsmænd. Ved Udnævnelsen af ny viste Kristian VI, at han ikke delte Faderens overdrevne Mistillid til den gamle danske Adel, idet en af dens ypperste Mænd, Ivar Rosenkrantz, blev Formand for baade det danske og tyske Kancelli. Til Styrer af Hær og Flaade udnævntes en borgerligfødt Mand; det var Povl Vendelbo fra Horsens, der som ung var gaaet i Peter den Stores Tjeneste som Officer og havde svunget sig op: efter Slaget ved Poltava var det ham, som paa Tsarens Vegne havde ført de Underhandlinger med de svenske Generaler, som endte med Hærens Overgivelse. Frederik IV adlede ham under Navnet Løvenørn, tog ham i sin Tjeneste og brugte ham især som diplomatisk Underhandler, da Tønning dagtingede, og da Freden med Sverige skulde sluttes. Siden virkede Løvenørn især for, at der skulde blive Venskab og Forbund mellem de nordiske Stater og mellem dem og Frankrig. Han var en djærv og livsglad Mand, af saa vindende Egenskaber, at endog den pietistiske og vanskelige Kristian VI vedblev at ynde ham.

Fig. 34. Slotsvagten (med Træhesten og Gabestokken).

Men iøvrigt var der kun faa Danske i Kongens nærmeste Omgivelser. Hans Dronning Sofie Magdalene var fra Baireuth, et af Tysklands smaa Fyrstendømmer; skønt selv en fattig Prinsesse havde hun under Ungdomsophold ved det ødsle Hof i Dresden faaet Smag paa dyrt og pragtfuldt Hofvæsen. Med hende var hendes Moder flyttet til Danmark og tillige en Mængde andre Slægtninge, som levede af den danske Statskasse. Dronn ngens Moder, Markgrevinden af Baireuth, var en meget klog og rænkefuld Dame, der forstod at skaffe sig stor Indflydelse paa Kongen og at undergrave de Statsmænds Stilling, som ikke var i hendes Naade. En maaske lige saa vigtig Rolle spillede en nordtysk Greve, Ernst Stolberg, som var Kristian VI's Fætter og tillige fortrolige Ven.

Han levede nede paa sit Grevskab Wernigerode ved Harzen, men vekslede stadig Breve med Kongen, der spurgte ham til Raads om alle Ting og i Reglen fulgte hans Raad, ogsaa naar de gik stik imod f. Eks. Løvenørns Planer om et nordisk Forbund. Baade gennem det baireuthske og den stolbergske Indflydelse forøgedes de tyske Elementers Magt i de ledende Kredse i Danmark. Tillige blev Kongen ogsaa derved draget helt ind under Pietismens Herredømme. Det varede kun faa Aar, inden han begyndte at vende sig bort fra de Raadgivere, han først havde valgt sig, og drog ny frem.

Fig. 35. Kristian VI.

Mellem de Statsmænd, som arbejdede sig frem i Kristian VI's Yndest, var de fleste af tysk Oprindelse, saaledes Præstesønnen Schulin, som havde været Hovmester for Sofie Magdalenes Brødre, og som nu af Kristian VI blev optaget i den danske Adel og snart sat i Spidsen for det tyske Kancelli, og Meklenborgeren Johan Ludvig Holstein, som snart fik Ledelsen af danske Kancelli og mange andre Hædershverv. Mens disse to Mænd steg, aftog Rosenkrantz's Indflydelse. Løvenørn derimod bevarede Kongens Tillid, men maatte dog se sin Magtfylde indskrænket derved, at Grev Fr. Danneskjold-Samsø 1735 sattes i Spidsen for Marinen, som under hans Ledelse blev holdt i god Stand, saa den ved Kristian VI's Død talte 29 Linieskibe. Ogsaa Hæren var stadig ret talrig.

Naar Danmark Norge saaledes stadig søgte at være rustet til Krig, havde dette mest sin Grund i den Fare, der stadig truede fra Arvefjenden, det gottorpske Hus, og fra Rusland, og som

drev den danske Regering til at søge Sikkerhed snart i et Forhund, snart i et andet. Der kom endog et Øjeblik, da Krig syntes næsten uundgaaelig. Det var 1742—43, da Sverige uforsigtigt havde yppet Krig med Rusland, var bleven slaaet til Jorden, og et af de svenske Partier søgte at købe en billig Fred ved at vælge en holstensk-gottorpsk Prins til Tronfølger, mens et andet Parti vilde vælge den danske Kronprins Frederik (V), for saaledes at forene de nordiske Riger og holde Stand mod Rusland ved fælles Kræfter (se iøvrigt nærmere under Afsnittet: »Sverige i Frihedstiden«) Men den russiske Indflydelse blev den stærkeste, og den gottorpske Prins Adolf Frederik blev svensk Tronfølger. anstrængte de danske Statsmænd sig af al Magt for i det mindste at faa Sikkerhed for, at Sverige og Rusland ikke vilde støtte de gottorpske Krav paa Halvdelen af Slesvig, og opnaaede nogle ubestemte Løfter, men intet bindende Tilsagn. Imidlertid blev Freden dog ikke brudt, saa at Kristian VI's Regeringstid var fredelig fra først til sidst.

Fig. 36. Sofie Magdalene.

Kristian VI's Regering er Enevoldsmagtens Højdepunkt i Danmark-Norge. Næppe har noget andet dansk Kongepar været saa helt gennemtrængt af Følelsen af sin Magts Storhed, som han og Sofie Magdalene, og næppe nogensinde har Undersaatterne lagt deres Hengivenhed for Dagen i mere ubetingede Udtryk. Da Kongen og Dronningen salvedes i Frederiksborg Slotskirke i Sommeren 1731, talte Sjællands Biskop om, hvilket Gode Gud havde skænket »disse Riger og Lande ved at benaade dem med de bedste Konger under Solen«, og om, at Oldenborgerne var »den ældste, ædleste og ypper-

ste Kongestamme, ikke alene i Kristendommen, men endog i den ganske bebygte og bekendte Verden.« Rangforordningen var da ogsaa i Kongens Øjne en Ting af yderste Vigtighed; baade i sin første Regeringstid og siden henimod dens Slutning arbejdede han paa at fuldkommengøre den. Det var for de Penge, Folk betalte for at faa Rang, at Frue Kirke fik sit smukke ny Spir (S. 47). Men især stræbte han, og da navnlig Dronningen, at gøre Hoffet pragtfuldt og fornemt. Kongen og hans Hus kom til at staa Folket fjernere; naar han og Sofie Magdalene kørte gennem Byen, omgaves deres Vogn af Kavalleri, som holdt alle Tilskuere paa Afstand. Livet ved Hoffet var dyrt og fremmed, — her taltes næsten kun Tysk —, men tillige stille og kedsommeligt, thi Pietismen beherskede det. Det var Pragt, men uden Fest og Glæde. Det, der især voldte Hofudgifternes ustandselige Vækst, var de kostbare ny Slotte, som skulde være synlige Udtryk for Enevældens Magtfylde, og som rejstes samtidig med, at Københavns Borgere maatte anvende store Summer til at opbygge de Bydele, som var lagt i Aske 1728. Det mindste og billigste var det kønne Jagtslot Eremitagen i Dyrehaven ved København. Meget dyrere var Dronningens Slot ved Hørsholm, det man den Gang paa sin Tysk kaldte »Hirschholm«, men dyrest af alt blev Kristiansborg. Frederik IV havde kort forinden ombygget det gamle Københavns Slot og gjort det rummeligere; men det var ikke nok for Kristian VI og Sofie Magdalene. I Stedet lod de bygge det mægtige Kristiansborg, som i alt kostede $2^3/_4$ Mill. Daler Kurant, d. v. s. omtrent to Trediedele af alle Rigets Indtægter i et Aar, og omtrent saa meget, som efter Datidens Priser alt Jordegods

Fig. 37. Løvenørn.

Fig. 38. Schulin.

paa Sjælland var værd. Kongen søgte at trøste sig med, at han havde kunnet opføre Slottet uden at presse en eneste Skilling ud af sine Undersaatters Lomme, d. v. s. uden at paalægge Ekstraskatter. Men et Par Aar efter Slottets Fuldendelse var Statens Pengenød saa stor, at han maatte udskrive en tung Ekstraskat. Der kom dog én gavnlig og varig Følge af de store Byggeforetagender: de drog en Mængde faglærte Arbejdere, mest tyske, til Byen, hvis Haandværkerstand derved fik et nødvendigt Opsving i Dygtighed, og to danske Mænd, **Eigtved** og **Thura** fik her Lejlighed til at vise sig som ypperlige Bygmestre.

Fig. 39. Dokken i København indvies 1743.

De Læmpelser af Undersaatternes Byrder, Kristian VI havde aabnet sin Regering med, opvejedes da snart af ny Byrder. Den danske Landmilits blev genoprettet, og Skatterne voksede paany. Thi Rustningerne, Hofudgifterne og de store Nybygninger tyngede haardt paa Statens Finanser. Medens Frederik IV i sine sidste 10 Aar havde faaet Rigets finansielle Tilstand betydelig bedret, gik det i de 16 Fredsaar under Kristian VI den modsatte Vej, saa han endte med en — dog ikke særlig stor — Statsgæld. Disse Forhold hæmmede selvfølgelig Regeringen i at arbejde paa Rigernes **indre Udvikling** med saa megen Kraft, som den ønskede. Men end mere hindredes virkelige Fremskridt ved den Mangel paa Forstaaelse af det økonomiske Livs Vilkaar, som den Gang fandtes hos

vore som hos alle Landes Statsmænd. Gavnligt var det ganske vist, at der 1736 oprettedes en Bank i København; gavnligt var det maaske ogsaa, at Regeringen stræbte at faa ny Handelsselskaber i Gang, f. Eks. et »asiatisk Kompagni«, og at det vestindiske Kompagni, der i Forvejen ejede St. Thomas og St. Jan, nu ogsaa købte St. Croix af Frankrig; i hvert Fald voksede Københavns og ligeledes flere norske Byers Skibsfart. Men af tvivlsom Værdi var den store Iver for at skabe en Fabriksindustri ved Indførselsforbud og Statstilskud; det kostede mange Penge, og dog vilde Fabrikkerne ikke trives, fordi deres Varer blev for dyre. Ved Statsmidler indrettedes saa et Varemagasin i København, som modtog de dan-

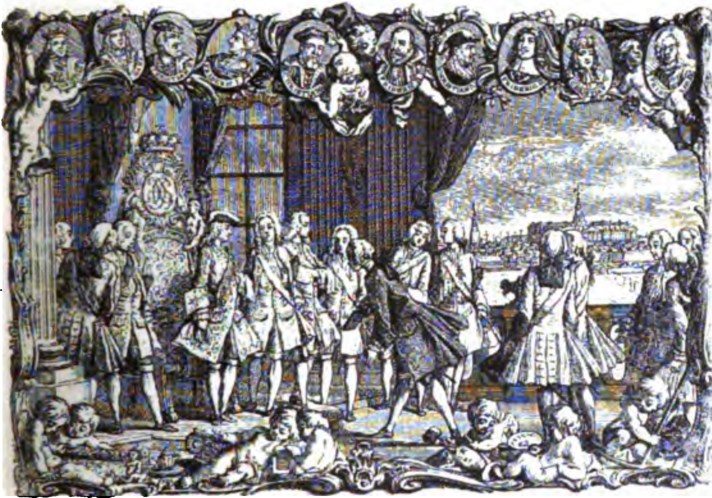

Fig. 40. Hofdragter under Kristian VI.

ske Fabrikkers Varer og udleverede dem — paa Kredit — til Købmændene. Alle, som modtog Løn eller Pension af Staten, skulde bruge $^1/_{10}$ deraf til at købe Varer fra dette Magasin. Men trods alt Toldeftersyn smugledes fremmede Varer ind i stor Mængde, saa de kunde sælges billigere end de danske.

Skadeligst i sine Følger blev dog Regeringens Holdning overfor Landbruget, selv om mange af dens Forordninger var udsprungne af Ønsket om at gavne denne Næringsvej. Den raadende Tankegang var den, at man først og fremmest skulde sikre det hjemlige Marked for Landbruget; derfor var der forlængst lagt høj Told paa alt Korn, som fra fremmede Lande indførtes til Statens Hoveddele: Danmark og det søndenfjældske Norge. Dette forandrede Kristian VI til et Forbud mod Kornindførsel til disse Landsdele. Men

hvad kunde det hjælpe et Landbrug, der arbejdede under saa fortrykte Kaar, at Indtægterne af en Bondegaard paa Sjælland i et Gennemsnitsaar ikke en Gang altid dækkede Udgifterne, end mindre Skatterne! Godsejerne, som skulde staa inde for Bøndernes Skatter, havde følgelig meget ofte ondt ved at klare sig. Tilmed kom flere af deres Bondegaarde til at ligge øde, fordi ingen havde Lyst at overtage dem, og Karlene kunde jo, den Gang Kristian VI havde afskaffet Landmilitsen, uhindret rømme bort fra Godserne. Det blev da i de fleste Herremænds Øjne Hovedgrunden til de usle Tilstande, at Bønderne havde Frihed til at rejse bort, og derfor raabte de paa at faa Landmilitsen oprettet paany. Samtidig arbejdede Løvenørn af

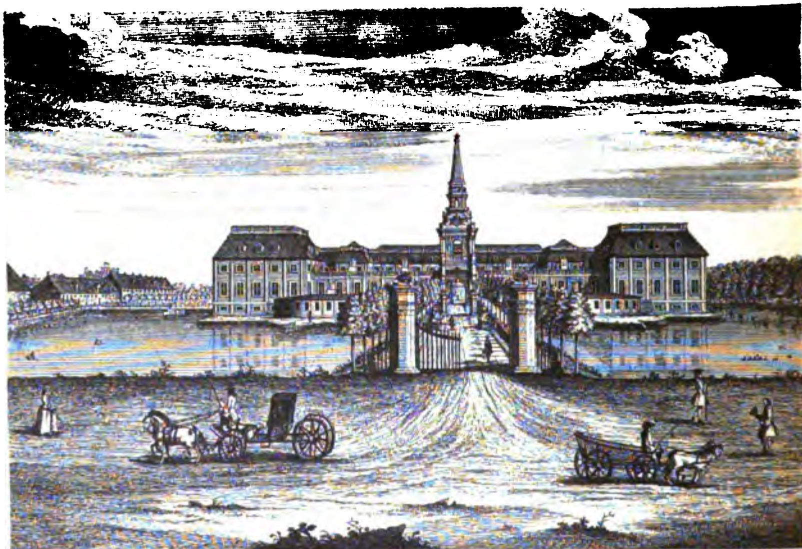

Fig. 41. Hørsholm.

andre Grunde mod det samme Maal, Derfor udstedte Kristian VI d. 4 Febr. 1733 en Forordning om **Landmilitsens Genoprettelse**. Den militære Byrde, som herved lagdes paa den danske Landbefolkning, var vel i sig selv ikke særlig stor: for hver 60 Tdr. Hartkorn skulde der stilles en Soldat, som skulde staa i Rullen i 8 Aar, men kun indkaldes til faa Øvelsesdage. Men hertil var knyttet en Række andre Bestemmelser, som gjorde denne ringe Soldatertjeneste til en Forbandelse for Bondestanden. For det første skulde alle Bondekarle i Alderen fra 14 til 36 Aar indføres i Reserveruller og i hele denne Tid vedblive at bo paa det Gods, de tilhørte; derved indførtes for den danske Landalmue et lovlig paabudt **Stavnsbaand**. For det andet fik Herremændene Ret til at udpege de

KRISTIANSBORG SLOT, BYGGET AF KRISTIAN VI.

Karle, der skulde udtages til Soldater; det gav Godsejeren en Ret til vilkaarlig at raade for den enkeltes Skæbne i et Omfang, som aldrig før havde været kendt. For Sjælland var dette noget nær en Genoplivelse af det gamle Vorneskab; for Jylland og Fyn, som aldrig havde kendt Vornedskab, var det en helt ny Trældom. Undtagne fra disse Bestemmelser var i Kongeriget nogle Kystegne og navnlig Bornholm.

Men Aarene gik, uden at Godsejerne mærkede nogen Bedring af Folholdene, og da det omsider begyndte at lysne, fordi Kornpriserne tog til at stige, ramtes Landbruget af en ny Ulykke, Kvægpesten, som i Løbet af et Par Aar ihjelslog flere Hundrede Tusinde Køer i Danmark (til Norge naaede den ikke). Nu blev det endnu vanskeligere end før at formaa Karlene til at overtage Gaarde og forsyne dem med Kvæghold. Følgelig raabte Godsejerne paa endnu mere Tvang. Regeringen lyttede til Herremændenes Raab og forøgede efterhaanden Stavnstvangen. Ved Kristian VI's Død var ikke blot alle Bønder stavnsbundne fra det 9de til det 40de Aar, men

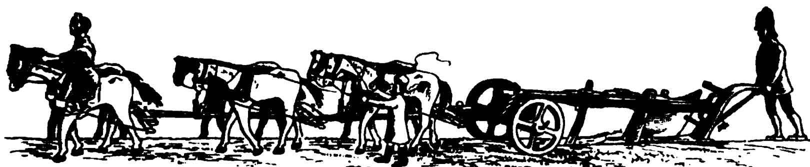

Fig. 42. Hjulplov efter Model i Dansk Folkemuseum.

desuden var enhver Landsoldat pligtig til, naar han havde udtjent, at nedsætte sig paa det Gods, han hørte til, og modtage en Gaard dér; han var altsaa stavnsbunden fra sit 9 Aar og til sin Død. Men Baandet skulde strammes endnu mere, inden det gik op for de styrende, hvor forfærdeligt et Misgreb det var at følge denne Vej.

I Sønderjylland kom derimod intet Stavnsbaand. Paa dets adelige Godser herskede i Forvejen et Livegenskab, der bandt baade Mænd og Kvinder endnu haardere end det kongerigske Stavnsbaand; paa den fri Bondejord, som omfattede Størstedelen af Nord- eg Mellemslesvig og Marsklandene, blev Udskrivningen ordnet uden Stavnsbaand. Heller ikke i Norge indførtes en saadan Tvang.

Kristian VI var vel i religiøs Henseende alle Dage stærkt paavirket af Pietismen. Men i sine første Regeringsaar stræbte han dog — rimeligvis under Paavirkning af Rosenkrantz — at holde sig denne Retning paa Afstand, saaledes baade da han ophævede Faderens Sabbatsordning og da han lidt senere forbød at holde gudelige Forsamlinger, hvori nogen paatog sig at forklare Skriften. Men snart fulgte Kongen sit naturlige Drag mod Pietismen. Hans Yndling J. L. Holstein, hans Hofpræst Bluhme, hans Dronning og Svigermoder,

Grev Stolberg — alle hældede til denne Side, hvor der virkelig fandtes langt mere Liv og Varme end hos de gammeldags rettro. Med samme tunge Flid og Alvor, som prægede alt hvad Kristian VI foretog sig, satte han sig for at regere den pietistiske Vækkelse ind i Folket. Allerede 1735 udstedte han en ny Sabbatsordning i samme Aand som Faderens; den forbød alle Forlystelser paa Helligdagene og satte Mulkter og Gabestok som Straf for at forsømme at gaa i Kirke. Endvidere paalagde han Præsterne, at de i Kirkerne skulde overhøre de unge i deres Kristendom, og 1736 indførte han Konfirmationen, hvortil knyttedes det Bud, at Præsterne i tre Maaneder forinden skulde undervise Konfirmanderne i den kristne Børnelærdom. Aaret efter lod han udgive Pontoppidans Forklaring til Luthers Katekismus og paabød dens Indførelse i alle Landets Skoler. Samme Aar (1737) oprettedes et eget Kollegium til at føre Tilsyn med Kirken i Danmark og Norge: det fik Navnet General-Kirke-Inspektions-Kollegiet. Alt dette religiøse Regereri havde baade slette og gode Sider. I Hovedstaden gjorde det det til Mode, at »se surt« og bære sin Fromhed til Skue. Men samtidig førte det Regeringen til at arbejde alvorligt for Almuens Oplysning, først og fremmest i Kristendom, men tillige i Læsning, Skrivning og andre Kundskaber. Ved den Undersøgelse af Oplysningstilstanden, som for den Sags Skyld iværksattes, viste det sig, at der i Forvejen fandtes 600 Skoler paa Landet i Danmark, men tillige, at Læsefærdigheden stod højest i Jylland, hvor der fandtes færrest Skoler. 1739 befaledes det, at der overalt paa Landet skulde oprettes Skoler, bygges Huse til dem, ansættes Lærere og udredes Løn til disse. For en Del blev dette ogsaa gjort; men Godsejerne, som skulde bære en Del af Udgifterne, og som tillige fik det overdraget at sørge for Udførelsen, hver paa sit Gods, rejste paa mange Steder en saadan Modstand, at Sagen blev udsat.

Bedre Fremgang havde Kristian VI's Reformer af Universitetet og Latinskolerne. Universitetet var endnu væsentlig en Præsteskole og en latinsk Disputereanstalt; Holberg nøjedes med at virke som Skribent og lod Universitetsvæsenet skøtte sig selv. Men nu kom der det vigtige Fremkridt, at deri udrettedes et særligt Lovstudium og en juridisk Eksamen, som skulde tages af dem, der vilde være Statens Embedsmænd, — et afgørende Skridt til at komme bort fra »Lakajismen«, d. v. s. den Uskik, at Embederne gaves til fornemme Folks Tjenere og Yndlinger uden Hensyn til deres Kyndighed, og henimod det Maal at skaffe Staten en vel uddannet verdslig Embedsstand. Dernæst reformeredes Latinskolerne i Danmark og Norge; en Mængde hensygnende Skoler i smaa Byer nedlagdes, og Resten indrettedes forstandigere; først nu blev Modersmaalet Undervisningsfag.

Samme Ønske om at fremme Folkets Oplysning om Kristendommen, som ledede Kristian VI i Almueskolesagen, drev ham ogsaa til at røre ved Sprogforholdene i Sønderjylland, — desværre

med endnu ringere Resultat. Der var blandt Kongens nærmeste Tillidsmænd adskillige, som var fødte og opvoksede i Slesvig, og som af Selvsyn kunde oplyse ham om de bagvendte Tilstande: at i Angel og hele Memmelslesvig, ja i Købstæderne endog i Nordslesvig, hvor Folket stadig kun talte og forstod Dansk, prædikedes der paa Tysk i Kirkerne, og at Præsterne dér ofte var indvandrede Tyskere, som end ikke forstod et Ord af Folkets Sprog. Det kunde den tyske Slotspræst Bluhme (fra Tønder) fortælle om; det vidste Juristen Andreas Højer (fra Karlum ved Tønder) god Besked med; men især var det vist den danske Hofpræst Erik Pontoppidan, som i en Aarrække havde været Præst paa Als, der vakte Kongens Opmærksomhed for Sprogsagen. Kristian VI forordnede virkelig, at det overalt i Slesvig skulde paasés, at ingen Præst eller Skolelærer udnævntes, som var ukyndig i Dansk. Men dette Bud blev et tomt Ord. Thi de Embedsmænd, som skulde udføre det, var selv Tyskere og i Hjertet Modstandere af Kongens Ønske. Derfor blev Misforholdet ved, sikkert ofte under evindelig Splid mellem Præst og Menighed, som Historien ikke har optegnet. Tilfældig kender vi dog et enkelt Eksempel paa, hvor forrykt dette Forhold kunde arte sig. I Hyrup i Angel var ansat en Sachser ved Navn Fischer, der som saa mange andre af sine Kaldsbrødre ikke brød sig om at lære Folkets Sprog, men med al Magt vilde tvinge Bønderne til at forstaa hans Sprog. Han stævnede dem til lange Katekistioner paa Tysk om Søndag Eftermiddag, og naar de ikke mødte, skældte han ud: »Har jeg ikke villet lære jer, I Djævlepak og Helvedesbrande, at tale Tysk? Men hvad hjælper det? Dette Djævlepak holder stadig fast ved sit dumme danske Sprog, baade i Hjemmet, mellem hinanden indbyrdes og alle Vegne.« Dette var dog Bønderne saa groft, at de indgav Klage over ham og efter en lang Proces fik ham afsat. Men det tyske Kirkesprog i Angel blev ikke afskaffet.

Fig. 43. Erik Pontoppidan.

Saa blev da Kristian VI's Regering paa mange Punkter et stort Fejlgreb, paa de fleste andre kun svage og resultatløse Forsøg paa at udrette noget godt. Eftertidens Dom har i Reglen ikke været ham gunstig. Dog har Jens Møller og i nyere Tid A. D. Jørgensen villet hævde, at han i det hele var en god Regent, og at den almindelige Dom over ham er alt for haard. Det er dog uimodsigeligt, at han med al sin Flid og gode Hensigt baade savnede klart Syn og fast Vilje. Hans Kongetid indledede den danske Bondes dy-

beste Fornedrelse, hæmmede Holbergs frie Digtervirksomhed, ledede en tysk Skyllestrøm ind over det danske Samfund. Naar ikke des

Fig. 44. Kristian VI's Sarkofag.

mindre dansk Aandsliv gik frem, og naar ligeledes Norge*) vedblev at vokse i Kræfter, var det ikke Kristian VI's Fortjeneste.

Han døde d. 6. August 1746. Sofie Magdalene overlevede ham i 24 Aar til 1770.

Saa stærk end den tyske Oversvømmelse var i Hof- og Regeringskredse, i Slesvigs Embedsstand, i Hæren over hele Danmark og Norge, og i Københavns Haandværkerstand, saa var den dog ikke stærk nok til at standse den Opgang i dansk aandelig Kultur, som har sit største Udtryk i Holberg. Tværtimod virkede ogsaa den tyske Paavirkning fremmende og vækkende, ligesom den vesteuropæiske som vi modtog gennem Holberg. Men den tyske Indflydelse var højst forskellig fra den vesteuropæiske: den kom fra et Samfund, som langtfra var saa gennemkultiveret, saa slebet og saa reflekteret som Vesteuropas. Tyrkerne var endnu et temmelig fattigt, nøjsomt og snæversynet Folk, for største Delen en Nation af Bønder og tarvelige Borgerfolk, lydige mod deres mange Øvrigheder og enfoldigt troende. Men netop derfor passede deres Aandsform nok saa godt for vort Samfunds Flerhed, som hvad der kom fra Vesteuropa; ogsaa

*) Om Norges særlige Udvikling i 1700'erne vil der blive talt i et senere Afsnit.

vi var jo væsentlig et Folk af Bønder og tarvelige Borgere, hvor endog mange af de rigeste og fornemste endnu var uden større aandelig Kultur.

Den egentlig lærde Forskning afviger fra 1600'ernes Lærdom deri, at den bliver mere hjemlig: den skriver mere og mere paa Dansk og den samler sig om vore egne Forhold. Andreas Højer — hvem Holberg haardnakket stempler som Tysker, men som i Virkeligheden var fra det rent dansktalende Mellemslesvig — var en flittig Historieskriver, som (paa Tysk) udarbejdede en Livsskildring af Frederik IV; men endnu større Betydning har han derved, at han brød Vej for Studiet af vor hjemlige Lovgivning. To andre lærde Mænd grundlagde den videnskabelige Granskning af dansk Historie: Gram og den noget yngre Langebek. Begge arbejdede paa at fremdrage selve Kildeskrifterne, udgive og forklare dem; navnlig er Langebeks store Samling af Skrifter om den danske Middelalders Historie («Scriptores rerum Danicarum«) den Dag i Dag et uundværligt Hjælpemiddel for enhver dansk Historiker. Endvidere stræbte de at samle ligesindede Mænd til Støtte for disse Arbejder. Gram i Forening med J. L. Holstein, som trods sin tyske Oprindelse nærede en levende Sans for dansk Sprog og Ejendommelighed, stiftede i Aaret 1742 »Videnskabernes Selskab« af Landets dygtigste lærde i de forskellige Fag; dette Selskab, som udgav sine Skrifter paa Dansk, er til endnu og staar i den højeste Anseelse baade hjemme og ude. Næsten som en Medbejler til dette Samfund oprettede den unge Langebek og hans nærmeste Venner 1745 et Selskab, som endnu bestemtere lagde Eftertryk paa sit nationale Øjemed, idet det kaldte sig »Selskabet til det danske Sprogs og den danske Histories Forbedring.« — I samme Aand virkede den utrættelige Erik Pontoppidan, hvem vi

Fig. 45. Enevold Evald.

oftere har nævnt f.Eks. som pietistisk Katekismusskribent (P.'s »Forklaring«) o. m. m. I Løbet af sit lange Liv var han Præst paa Als, Slotspræst paa Sjælland, siden Biskop i Bergen og til sidst Universitets-Styrer (»Prokansler«). Overalt fængsledes hans Sind af Granskning af Folkets Sprog, dets Næringsliv, Levevis og Tro og dets Historie. Derfor har vi fra hans Haand en Mængde Skrifter, bl. a. om Sprogtilstande i Sønderjylland, om Norges Næringsveje, Folkesprog og Naturforhotd, men især »Den danske Atlas« — en udførlig Beskrivelse af alle danske Landskaber —, som først blev helt udgivet efter hans Død (1764). Ligesom hans Liv strakte sig langt ud over Kristian VI's Tid, saaledes peger ogsaa hans Forfatterskab langt videre; hans Skrifter om Landbrugets Forhold foreslaar en stor Del af de Reformer, som siden virkelig blev udførte; med Rette er han da bleven kaldt en af det nationaløkonomiske Studiums Grundlæggere i Danmark.

Fig. 46. H. A. Brorson.

A. D. Jørgensen har ofte fremhævet, hvilken Rolle Sønderjylland spillede for denne Tids Aandsliv. Opvakte Mænd hernedefra, hvis Barndomssprog var Dansk, men som ved Studier og Forbindelser blev fortrolige med tysk Sprog og Følemaade, var de naturlige Ordførere for den aandelige Strøm, der kom fra Tyskland til Danmark, altsaa for den følelsesfulde, folkelige Pietisme. Ved Siden af de allerede omtalte (Højer og Bluhme) nævner vi Enevold Evald, en Præstesøn fra Tønder-Egnen, som blev Præst ved Vajsenhuset i København og her, ligesom han havde gjort i sin Hjemegn, virkede som Opvækkelsesprædikant. Men den mærkeligste var Hans Adolf Brorson fra Randrup. Som Præst i Tønder fik han Øjet op for den underlige Ting, at Menigheden, selv naar Prædikenen holdtes paa Dansk, kun havde tyske Salmebøger. Han havde tit selv digtet aandelige Sange til yndede Melodier, som han spillede paa sin Lut. Nu følte han sig opfordret til at digte flere og udgav dem saa »sin elskelige Menighed til Opmuntring«. Siden udgav han flere, som alle er samlede i hans Bog »Troens rare Klenodie«. Disse Brorsonske Salmer og bibelske Skæmtedigte — thi der er saadanne deriblandt (»Goliat — drog fra Gat — for at lægge Saul i Skat«) — er en Mærkepæl i Udviklingen, ikke blot af vor reliøse Lyrik, men af vor Lyrik i det hele. De udtrykker det, som var Kærnen i Pietismen: at den vil naa ind bag ved Forsikringen om, at man har

Troen, ind til selve Følelseslivet og Hjertelaget; derfor hedder det hos Brorson ikke alene: »Lyset er i Verden kommet«, men han gaar dybere: »Ved du ogsaa, at du tror? Har du nogen Tid fornummet, at din Jesus i dig bor?« Men dermed følger, at han tør kalde paa saadanne ømme og sværmerske Sjælsstemninger, som hidtil ingen dansk Digter havde givet Udtryk. Og endelig havde denne sønderjydske Præst en enestaaende lykkelig Evne til at gribe de slaaende, poetisk friskeste Ord (»Gik alle Konger frem paa Rad i deres Magt og Vælde, de mægted ej det mindste Blad at sætte paa en Nælde«) og til at faa Verset til at falde klangfuldt. Stundom alt for klangfuldt; han havde saa nemt ved at digte Vers, at han sommetider døver Øret ved en Overmættelse af Rim. Men i sine bedste Sange er hans Versbygning uforlignelig. Det lyder utroligt, men er dog sandt, at samtidig med at Holberg udpønskede sine stive og knoglede Vers, digtede Brorson »Her vil ties, her vil bies«. En gammel Overlevering vil vide, at det var det nys anførte Vers om Kongernes Afmagt, som greb Kristian VI saa stærkt, at han kaldte Brorson til Biskop i Ribe.

Der var i Brorsons Samtid andre, som kunde rime med Færdighed, skønt uden »Gejst«. Men »Gejst« var der i den lidt yngre Ambrosius Stub, som ikke blot digtede religiøse Viser og kvikke Smaavers, men som var den første, der i vort Sprog sang frit, naturligt og yndefuldt om Foraarets Komme.

Dette lyriske Vaarbrud er paa sin Vis, lige saa fuldt som Holbergs lange Kamp for Fornuft og Naturlighed, et Forbud om, at nu vilde der komme noget nyt og rigere oven paa den latinske Lærdoms ufolkelige Stivhed, — — som det hedder i Ambrosius Stubs Vaarsang:

Den kedsom Vinter gik sin Gang,
den Dag saa kort, den Nat saa lang
forandred sig
saa læmpelig.

Fig. 47. Frederik V og Visdomsgudinden Minerva. Malerkunstens Gudinde overrækker ham et Bønskrift.

DANMARK-NORGE 1746—84. OPLYSNINGSTIDENS GENNEMBRUD.

Under den fælles Titel: »Oplysningstidens Gennembrud« samler vi her hele den Menneskealder, som naar fra Kristian VI's Død 1746 til den Dag i Aaret 1784, da den unge Kronprins Frederik (VI) overtog Magten. I de første tyve Aar (1746—66) under Frederik V og i Kristian VII's første fire Aar gaar Udviklingen rask, men jævnt frem; en Strøm af det 18de Aarhundredes ny, fri Tanker faar Aar for Aar mere Magt, og med voksende Sikkerhed finder Fremskridtets Mænd deres Vej. Saa følger Struensees Tid, da Omdannelsestrangen tager svimlende Fart, da alt skal rettes og forbedres i en Haandevending (1770—72). Med Struensees Fald kommer Tilbageslaget, og der dæmmes i Guldbergs Periode gennem en Aarrække op for Tidens Fremskridt. Men denne Standsning virker modnende og klarende, og da Regeringsskiftet 1784 paany bringer Reformvenner til Magten, forstaar de at bruge den bevidst og fast.

Denne Menneskealder har over hele Europa det samme Præg i alle de Kredse af Samfundet, som overhovedet levede med i Litteratur og Tænkning. Dens dristige Maal var at gennemtrænge alle Spørgsmaal ved den menneskelige Fornuft, at frigøre sig for al Overtro, selv om den skærmedes af de bestaaende Kirkesamfund, og at tilintetgøre alle skadelige Indretninger i Staten. Den var baaren af en frimodig Tro paa, at Mennesketanken er stærk nok til overalt at finde Sandheden, at udgranske ikke blot mere retfærdige Love og Samfundsindretninger end de nugældende, men at udtænke de absolut retfærdige, som aldrig vil tabe deres Gyldighed. Med

Stolthed kaldte man det 18de Aarhundrede »Oplysningens«. Alt tidligere havde været Mørke og Overtro: nu kom Dagen med Lys og Klarhed.

Hele dette Drag henimod fri Tænkning var navnlig udgaaet fra England. Men europæisk blev det først, da store franske Skribenter traadte i denne Aands Tjeneste og gav de fri Tanker Udtryk med fransk Vid og Kvikhed. Montesquieu (Monteskiø) blev, især ved at lære Englands parlamentariske Forfatning at kende, en skarp Kritiker af de enevældige Forfatninger og en varm Beundrer af den engelske. Han hævdede, at Magten til at dømme, til at give Lovene og til at udøve dem ikke burde være forenet paa én Haand: kun naar disse tre Slags Magt var adskilte, havde Borgerne Sikkerhed for deres personlige Frihed og en retfærdig Regering. Montesquieus Hovedværk var »Lovenes Aand«, der udkom Aaret 1748; det fandt Læsere i Tusindtal over hele Europa, ogsaa hos os. En endnu større Indflydelse og Navnkundighed vandt Voltaire (Voltær), den alsidigste, vittigste og hensynsløseste blandt alle de franske Forfattere. I Politik var han mindst vidtgaaende; han syntes godt nok om Enevoldsmagten, naar kun Fyrsten var en »Filosof«, d. v. s. Oplysningens og den fri Tænknings Discipel, og styrede med det almene Vel for Øje. Hans Maal var vel at skabe en Revolution (Omvæltning), men »en Revolution i deres Sjæle, som var skabte

Fig. 48. Voltaire.

til at herske«. Med Lidenskab angreb han alt, hvad der syntes ham umenneskeligt: Tortur, religiøs Forfølgelse og Præstevælde. Kristendommens Trossætninger fandt han for en Del latterlige; men naar de brugtes til Dække for Magtmisbrug, harmedes han. Da en Borger i Toulouse ved Navn Jean Calas var bleven uskyldig dømt og henrettet for Mord paa sin Søn, kastede Voltaire sig ud i aaben Kamp, beviste, at Dommen var uretfærdig og skyldtes Jesuitternes Indflydelse, og rejste en saadan Storm af Vrede imod denne Munkeorden, at de fleste Regeringer forbød Jesuitter at opholde sig i Landet; snart maatte Paven endog helt ophæve Jesuitordenen.

Fig. 49. Rousseau.

Gennem et langt Liv under Kamp, Forfølgelser og Sejre naaede Voltaire til sidst at staa som Tidens aandelige Konge. De mægtigste Fyrster satte en Ære i at regne sig for hans Lærlinge og Venner.

Noget yngre end Voltaire var Rousseau (Russô), der i Samtiden næppe naaede Voltaire i Ry og Indflydelse, men som satte sig de dybeste Spor i Eftertidens Udvikling. Medens Voltaire var lutter Aand, Forstand og Vid, var Rousseau Følelse og Sværmeri; medens Voltaire var de dannedes, Bykulturens, den intelligente Overklasses Mand, var Rousseau Forkynder af Bondelivets Sundhed og Banebryder for Fremtidens Demokrati. Rousseau saa sig vred over Tidens Snørlivsvæsen, over det fine Selskabs Kvinder, der glemte at være Mødre for at være Damer, over de stakkels Børn i de fornemme Huse, som lige fra smaa af dresseredes til at være korrekte Kavalerer og sirlige Damer, over Samfundets hele Indretning, som lod dets nyttigste Medlemmer, Bønderne, leve i forkuet Armod, men de unyttigste leve i Dagdriveri, Magt og overdaadig Rigdom. Hele denne »Kultur«

syntes ham at være paa Vildvej, og han udslyngede Slagordet: »Tilbage til Naturen!« Børn skal have Lov at være Børn og at vokse op i Samliv med Naturen, siger han i Opdragelsesskriftet »Emil«. Det menneskelige Samfund er bygget paa en Overenskomst, hvorved dets Medlemmer har overdraget Magten til Regeringerne; men Magtens Kilde er Folket selv, som altid beholder Retten til at tage den overdragne Magt tilbage. Dette er Læren om »Folkesuveræniteten«, som han forkynder i sin Bog »Samfundspagten«, og som blev en Hovedgrundsætning for de kommende Tiders Demokrati. I religiøs Henseende var han Deist som saa mange andre, men hans Deisme har en helt anden Farve: den er fuld af Følelse og Hjertelag, og den ligner langt mere Religion end Fritænkeri. Det skyldes for en meget stor Del Rousseaus Skrifter, at der overalt i Europa hos den unge Slægt i Hundredaarets sidste Del skete et stærkt Følelsesgennembrud. Først Digterne, og saa deres Læsere, fik Øjet op for Naturen, ogsaa for den vilde og unyttige, og for det store Følelsesvæld, det menneskelige Hjerte kan rumme. Man opdagede, at alle Følelser kan gøres til Poesi: Ungdommens Oprørslyst, den sværmende Elskov, Sorgens Forpinthed, alt. Det var som om Menneskene kom til at se nyt paa sig selv, ja næsten som om de nu opdagede sig selv.

Overgangen fra Fornuftens Enevælde til Følelsens Medregering indvarslede de germanske Nationers store aandelige Opsving. Den ny Aandsretning fandt snart sin frodigste Jordbund i Tyskland. Ved Hundredaarets Midte lever der i Tyskland ypperlige Skribenter, der, lige saa meget som Frederik den Stores Krigsbedrifter, virker til at vække det store, splittede, sovende Folk op, saaledes at Vækkelsen ikke blot naar til de gamle Overklasser, men af Studenterungdommen bæres ud i mange borgerlige Hjem til Søstrene og Kæresterne. Efter Mænd som Klopstock, som sang i højstemte Toner, der skulde klinge som oldtyske, om Messias, — eller Lessing, der med ubestikkelig Klarhed førte Kampen for Fornuft og for Taalsomhed i Trosspørgsmaal, — kom en balstyrig Ungdom, hvis Digtning var stormende og paagaaende (»Sturm und Drang«). Og ud af dette larmende Mylder modnedes den Slægt af Tænkere og Digtere, som hen imod Hundredaarets Slutning var Europas ypperste: Mænd som Filosoffen Kant og Digteren Goethe og Folkevisernes Nyopdager Herder. Norden, og især Danmark, paavirkedes hurtigt og dybt af dette tyske Opsving. De fælles-europæiske Ideer kom lettere ind hos os, naar de mødte i den Form, som tysk Aand havde tilpasset. Fornuften og Fritænkningen blev i Tyskland ligesom formildede; de blev til Rationalisme, d. v. s. en »Fornuftkristendom«, der med bedre Vilje end Held forklarede Miraklerne paa naturlig Maade, men som troede paa »Gud, Dyd og Udødelighed« og lovpriste »Kristi milde Lære«. Hermed fulgte en blid Medfølelse med lidende og ulykkelige Mennesker og en voksende Bevidsthed om, at deres Kaar maatte lindres. Alle var »Menneskevenner«: Filantroper.

Jævnsides med den Aandsstrømning, der udsprang fra Rousseau, gaar i Aarhundredets Slutning en anden, som førte Fritænkningen dristigere ud i dens Konsekvens og blev ateistisk, d. v. s. opgav Troen paa en personlig Guds Tilværelse. De klareste Tænkere af denne Retning var Franskmænd, og især af deres Kreds skabtes et stort Værk, som skulde give Besked om alt, hvad Mennesker kunde finde paa at spørge om. Det var den navnkundige »Encyklopædi« (omtrent hvad vi nu kalder et Konversationsleksikon).

De saakaldte Samfundsvidenskaber fik under Frigørelsen fra Fortidens Tankegang en rig Udvikling, som blev grundlæggende ogsaa for det 19de Aarhundrede. En ny Skole af franske Nationaløkonomer brød helt med Merkantilismens Lære om, at Staten skulde ordne og regulere Omsætningen for at skaffe sig en god Handelsbalance; i Stedet mente disse Mænd, at naar Omsætningen blev fri, vilde den regulere sig selv paa bedste Maade. Ligeledes frigjorde de sig for den Tanke, at Penge i sig selv er Rigdom: nej Rigdom de nyttige Varer, først og fremmest Næringsmidlerne. I slige Mænds Øjne blev Agerbrug den eneste egentlig produktive Næringsvej, om hvis Blomstring det især gjaldt. Denne Skoles Mænd kaldes Fysiokraterne, d. e. Tilhængere af, at Naturen (paa Græsk »Fysis«) skal have Lov at raade frit. I lignende Retning virkede Tidens største Statsøkonom, Skotten Adam Smith, som især lagde Vægten paa, at man ikke (som Merkantilismen) først skal tænke paa, om den, der frembringer Varerne, kan tjene godt, men at Vægten ligger paa Forbrugerens Interesse. Det var en Fejl at tro, at ved Handel kunde kun den ene Part vinde; tværtimod gjaldt det om al fornuftig Handel, at den var til Fordel for baade Sælger og Køber; Handelen og Næringslivet vilde trives bedst, naar Staten ikke blandede sig for meget ind i det. — I Opfattelsen af Retspleje og Straffe foregik lignende Ændringer. Store Jurister tog Ordet for, at man helt burde afskaffe Tortur — d. v. s. de mange Slags Pine, som man efter Fortidens Skik brugte for at faa de mistænkte til at bekende eller for at forøge de dømtes Lidelser.

Omsvinget i Tænkemaade naaede til de regerende. Herskere som Frederik den Store i Prøjsen, Katarina II i Rusland eller Josef II i Østrig var »Filosoffer« og »Oplysningsvenner« i Voltaires Aand. De vedkendte sig, at de vilde bruge deres Magt til Folkets Vel, til Overtros Udryddelse og til almen Lyksalighed. De søgte ikke Folkets egen Medvirkning dertil, de stræbte ikke efter — som senere Tiders Slagord lød — at alt skulde ske »ved Folket«, men vel, at det skulde ske »for Folket«. Deres Regeringssystem er det, som kaldes den oplyste Absolutisme (Enevælde). I en overlegen og klog Mands Haand som Frederik den Stores førte dette til Statens Styrke og Samfundets Vækst. I Hænderne paa en fantastisk og utaalmodig Regent som Josef II virkede det ofte forvirrende og opløsende. Thi hurtigt skulde alt gaa; Fornuften viste jo kart nok, hvordan Tingene burde indrettes, — og saa skulde det ske straks. En Gang Josef II

tog en nyplantet Allé i Øjesyn, udbrød han utilfreds: »Hvorfor er her kun smaa Træer? Hvorfor er her ikke straks plantet store, fuldvoksne Træer?« Der var mange ypperlige Ting i hans Reformer; saaledes gav han Trosfrihed og ophævede Bøndernes Livegenskab. Men at alt, selv det i og for sig rigtige, skal have sin Tid til at vokse, forstod han ikke. I hans Rige boede talrige, højst forskellige Folkeslag: Tyskere, Slaver, Franskmænd (i Belgien), Madjarer o. m. a.; han gav sig til at behandle dem alle, som om det var én Nation med ét Sprog (det tyske) — og opnaaede derved at rejse en stærk Uvilje mod sine Love, ogsaa mod de bedste og fornuftigste.

Men udenfor Europa fremstod en ny Stat, der hverken som de

Fig. 50. Dragter omkring 1750.

europæiske var monarkisk eller aristokratisk, men som indrettede sig som et Demokrati med Lighed i Rettigheder for alle Borgere. Det var de forenede Stater, som 1776 o. flg. Aar løsrev sig fra England. De blev Mønsterlandet for de unge Europæere, som havde nemmet Rosseaus Tanker. Mange unge Franskmænd tog Del i Nordamerikanernes Frihedskamp og vendte tilbage med Hjertet fuldt af Drømme om at kæmpe for de samme Frihedstanker hjemme.

Dette er Hovedlinierne af Europas aandelige Vækst i 1700'erne indtil 1789, da den franske Revolution udbrød.

Udviklingen gaar fra Lydighed under de nedarvede Autoriteter (Myndigheder) og Unatur fremad til Frigørelse og Naturlighed. Paa en slaaende Maade afspejler dette sig i Livets ydre Former, i Dragterne som i Kunstsmagen. I Ludvig XIV's Tid havde alle Mænd af

Stand baaret mægtige Allongeparykker. Fra omkring Aar 1700 begynder Parykkerne at tage af, og man bærer deres Nakkeparti i en Pung (S. 39); siden svinder Parykken ınd til en Haarpisk. Mændene gik atter med deres egét Haar, som dog stadig friseredes og pudredes. I Damernes Dragter raadede længe de svulmende Nederdele med Fiskebensskørter, som kunde have et umaadeligt Omfang; senere sattes Haaret op i en mægtig Højde og maatte holdes fast med et Utal af Naale. Men fra 1780, da Rousseau kom i Mode ogsaa ved Hoffet, blev Damedragterne mindre ødsle, og under Revolutionen blev det Mode at efterligne den romerske Oldtids Klædninger, som

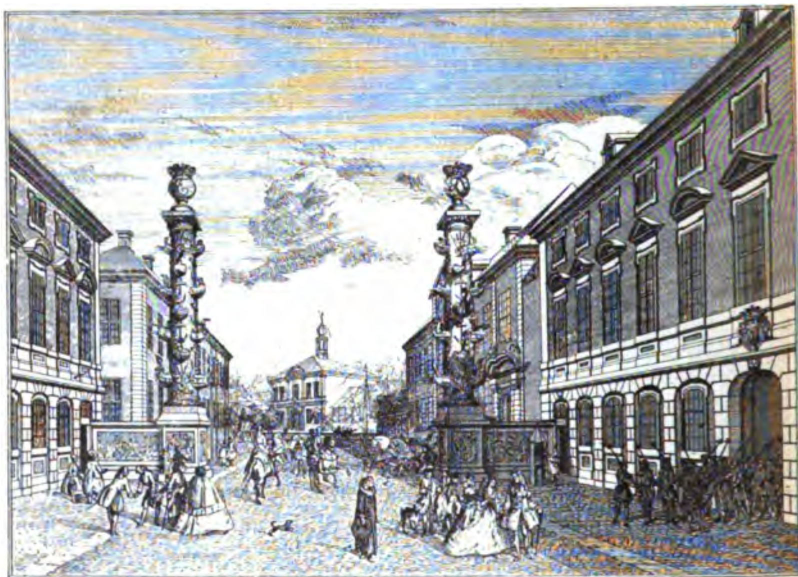

Fig. 51. Kronprinsesse Luises Indtog i København 1743.

sluttede nær om Legemet. — I det fine Selskab, især i Frankrig, var Midten af Aarhundredet ret det sorgløse Letsinds Tid. Hof og Adel fordrev Tiden med smaa galante Eventyr og tog Livet saa lidet alvorligt som muligt. Dertil svarede Tidens Kunststil, Rokokoen. Ved Nybygninger brugte Kunstnerne lunefuldt slyngede Linier og megen Forgyldning; i Havekunsten forlod man de stive Buksbomhække og de lige Gange og indførte en friere, mere afvekslende Anlægsmaade (»den engelske Havestil«); Malerkunsten yndede især at fremstille elegante Damers og Herrers kokette Elskovsleg.

Men Smagen skifter; man blev med Tiden træt og ked af Rokokoen og søgte da tilbage til »Antikken«, d. v. s. til Oldtidens romer-

ske og græske Kunst. I Hundredaarets Slutning var saa godt som alle Bygmestre og Billedhuggere Tilhængere af denne Retning mod den klassiske Oldtid, hvis Kunst var enklere og naturligere.

DEN ÆLDRE BERNSTORFFS TID.

(Frederik V 1746—66. Kristian VII's fire første Aar til 1770).

Da den 23aarige Frederik V 1746 blev Konge i Danmark og Norge med de tilhørende Fyrstendømmer, forekom det mange, som om det var Elskværdigheden og Mildheden selv, der havde paataget sig Menneskeskikkelse. Han ejede Ungdommens Evne til at fortrylle, han var aaben, venlig, jævn i al sin kongelige Fornemhed. Hans Lærere og Opdragere, som næsten alle var Tyskere, havde ikke kunnet give ham store Kundskaber. Men der gik den Tale om ham, at han var hjertensgod, og hvor tysk hans Opdragelse end havde været, holdt han meget af at tale Dansk. Hans unge Dronning Luise, en Datter af den engelske Konge Georg II, stod lige saa højt i Folkets Yndest som Frederik; saa snart hun kom til Danmark, lod hun Pontoppidan lære sig det danske Sprog.

Fig. 52. Frederik V.

Frederik V beholdt de fleste af sin Faders Raadgivere, og blandt disse var baade Schulin og Holstein. Men desuagtet var det en ny Aand, som udgik fra Hoffet og Regeringen. Den Jærnlænke, som omgav Kristiansborg for at holde Folk borte fra det ophøjede Sted, blev fjernet, ingen Kavallerister red mere som skræmmende Vagt om den kongelige Vogn; det blev lettere for alle at faa Kongen i Tale; Kongen deltog i københavnske Borgeres Fester, og naar han og Dronningen drog om i Landet, talte de venligt »endog med Bønder og ganske ringe Folk«. Og det var ikke sjældent at de foretog Rejser omkring i Landet. Den vigtigste Rejse var 1749, da Kongen drog igennem Sjælland, Fyn og Nørrejylland og derfra til Norge, hvor han vilde have været helt op til Trondhjem, men lod sig afskrække af det daarlige Vejr, saa han kun kom til det søndenfjældske. En ung Officer, som var med paa Turen, tegnede en Række Billeder fra de Provinsbyer, Kongen gæstede; vi gengiver Billederne

fra Ringsted, Odense, Koldinghus og Søndergade i Horsens. Vi ser dér baade, hvorledes danske Provinsbyer den Gang saa ud, og hvilken Stads de gjorde af deres unge Konge.

Kedsommeligheden og Stivheden hos Kristian VI afløstes nu af Munterhed. Med Understøttelse af Kongen rejstes Teatret paa Kongens Nytorv, og Holberg skrev igen Komedier. Det var dog langt fra, at der paa Kristiansborg kom til at herske en saadan Overdaadighed eller Letfærdighed som ved andre samtidige Hoffer. Kongen selv var i sine første Aar ret maadeholdende, og hans daglige Levevis tarvelig. Ved Hoffets Aftenselskaber, som nu ogsaa aabnedes for borgerlige Rangspersoner, var Tonen utvungen og naturlig. »Jeg finder intet behageligere Sted end dette Hof for en Filosof,« skrev Holberg, »thi her ser man den naturlige Simplicitet« (Jævnhed). Vel lod Frederik V Faderens Sabbatsforordning vedblive at være i Kraft; men den fortolkedes anderledes. Under Kristian VI havde nidkære Embedsmænd helt forbudt Bønderne at fejre Vaarfesten paa gammel Vis ved at »ride Sommer i By«; nu blev det tilladt paa Søgnedagene.

Fig. 53. Dronning Luise.

Det var intet Under, at en saa folkeyndet Konge lovpristes og smigredes i de højeste Toner som den viseste og største Monark, Verden nogensinde havde set. Men ufortjent var det; thi ud over sin Elskværdighed havde Frederik V lidet af de Egenskaber, som giver en Mand Værd. Han var svag af Vilje og let at friste, og efterhaanden gled han ud i Udsvævelser og Drik. Dette var begyndt allerede mens Dronning Louise levede; men da hun døde 1751, blev det langt værre. Vel fik hans Raadgivere ham Aaret efter gift paa ny med Juliane Marie af Brunsvig; men hun, som iøvrigt var en forstandig og dygtig Dame, kunde ikke fængsle ham saaledes, at han atter kunde rejse sig. Forgæves stræbte hans Ven A. G. Moltke at holde ham oppe. Han fik mere og mere Hang til Svir og Tummel med Kvinder af laveste Rang og førte et Liv, der

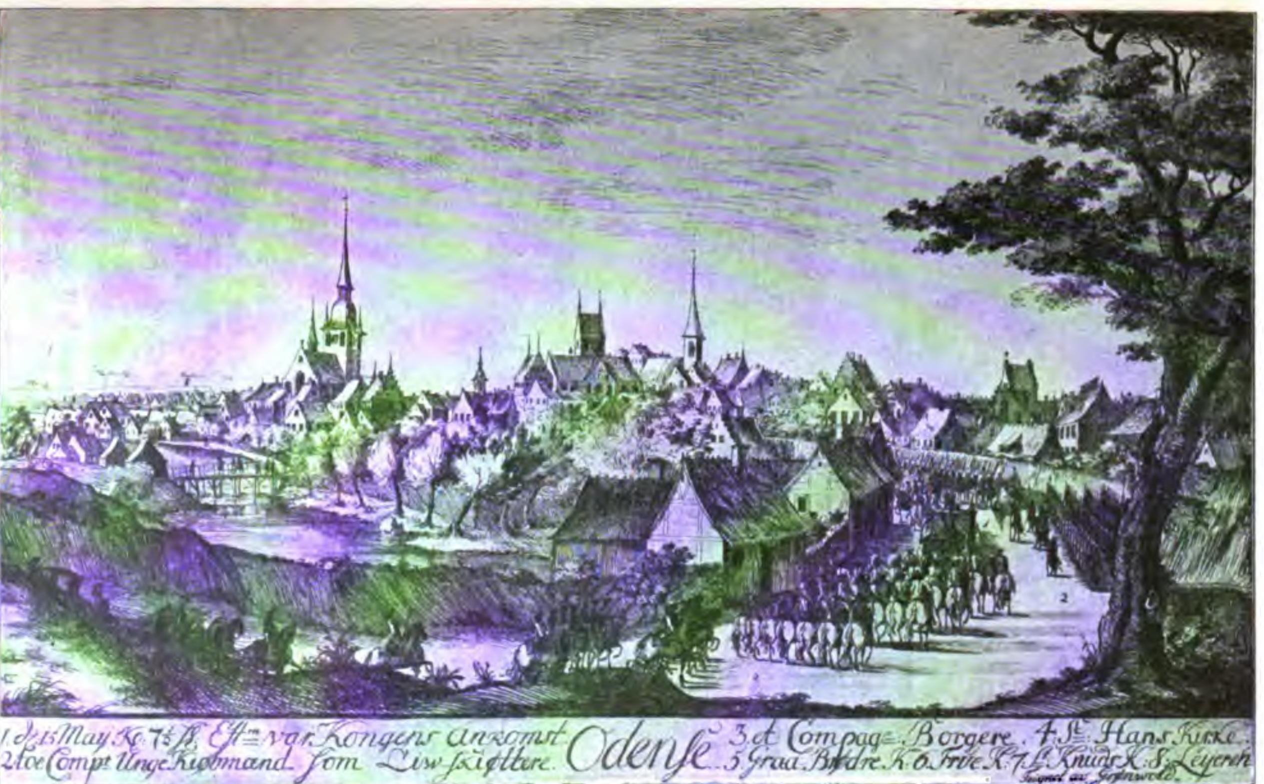

Fig. 54. Odense. Fig. 54, 55, 56 og 60 er efter Løjtnant Grønvolds Tegninger fra Frederik V's Rejse 1749.

hastig undergravede hans Sundhed. Men Folk bar over med ham og blev ved at holde af »den ejegode Frederik«. Da han døde 1766 i en alt for ung Alder, digtede Johannes Evald den skønne Sørgekantate: »Hold Taare op at trille«. Deri var der intet tillavet, — det var det sande Udtryk for en oprigtig Kærlighed. Maaske har ingen af de oldenborgske Konger været saa elsket som den venlige, karakterløse, hastig ødelagte Frederik V. Det skulde da være Frederik VII.

En saadan Konge kunde ikke tage nogen ledende Del i Styrel-

Fig. 55. Ringsted. Efter Grønvold.

sen, hvor meget han saa fik Æren derfor. Den virkelige Ledelse laa hos de Ministre, der forstod at vinde og bevare hans Tillid; det var en »Excellenceregering«, som havde Magten. Heldigvis var Kongen ikke lunefuld i sin Tillid, og da tillige den Kreds af Stormænd, som styrede, forstod at forliges indbyrdes og at arbejde sammen, gik det godt uden de Paladsrevolutioner, som ellers hører til Dagens Orden under en svag Enevoldsherre.

Af Kristian VI's Tillidsmænd var ved Tronskiftet kun den dygtige, men umedgørlige Danneskjold bleven fjernet, mens Schulin og Holstein begge beholdt deres Stillinger til deres Død. Ved Siden af dem rykkede efterhaanden ny Mænd op, blandt hvilke kun Otto

Thott var dansk, mens de andre var tyske. Den, der stod Kongen personlig nærmest, var Meklenborgeren Adam Gottlob Moltke, som fik Godset Bregentved paa Sjælland til Gave af Kongen. Frederik V nærede et ubegrænset Venskab for Moltke, rettede sig efter ham i næsten alt, og kom der en Kurre paa Traaden, var Kongen ikke rolig, før han atter var udsonet med sin kære Moltke. Denne var en brav Mand, som vel ikke forsømte at passe sin egen Fordel, men som stadig gjorde alt for at modvirke Kongens slette Tilbøjeligheder. Den ypperste mellem Frederik V's Excellencer var Hannoveraneren Johan Hartvig Ernst Bernstorff, som under Kristian VI var kommen i dansk Statstjeneste og under Frederik V blev

Fig. 56. Koldinghus. Efter Grønvold.

Leder af Udenrigspolitikken. Han var rigt udrustet af Evner, fast og pletfri af Karakter, og vandt det Lov, at han var en af Europas største Statsmænd. Han styrede den dansk-norske Stats Politik frelst gennem en lang Række af farefulde Aar, indtil det endelig lykkedes ham at naa det Maal, som saa længe havde været attraaet uden Held: at faa Ende paa Striden med Gottorperne.

Allerede før Bernstorff kom til Magten, havde Schulin i Aaret 1750 opnaaet Forlig med den gottorpske Tronfølger i Sverige, Adolf Frederik, som for sit og sin Linies Vedkommende gik ind paa, at om han blev Arving til det gottorpske Holsten, vilde han gaa ind paa at mageskifte det med den danske Konges Grevskaber Oldenborg og Delmenhorst ved Weser. Men tilbage stod at faa Forlig med den Fyrste, som var Indehaver af det gottorpske Holsten og som

stadig gjorde Krav paa det halve Slesvig, Karl Peter Ulrik. Denne, som var Søn af Karl Frederik (S. 30) og en Datter af Peter den Store, var russisk Storfyrste og udset til Tronfølger i Rusland af Kejserinde Elisabet; det vilde blive en farlig Ting for Danmark, om den gottorpske Strid stod uløst i det Øjeblik, da han virkelig blev Kejser, og Bernstorff maatte stadig tænke derpaa. Hertil kom andre Farer. I Aarene 1756 til 1763 førtes den prøjsiske Syvaarskrig, hvor Prøjsen og England paa den ene Side kæmpede paa Liv og Død med Frankrig, Østrig og Rusland. Bernstorff indsaa allerede da, at det opvoksende Prøjsen kunde blive »den for Danmark frygteligste og skadeligste Magt«, men lod sig ikke deraf lokke til at deltage i Krigen. Tværtimod satte han alt ind paa at opretholde Neutraliteten og at værne Handelen, som under Søkrigen mellem England og Frankrig var udsat for idelige Farer, — først ved et Neutralitetsforbund med Sverige og siden paa egen Haand, da Sverige snart lod sig drage med ind i Krigen. Det var især England som saa skævt til de neutrale Staters Handel; thi det fik ikke den fulde Nytte af sine Søsejre over den franske Flaade og sin Ødelæggelse af den franske Skibsfart, naar i Stedet neutrale Skibe besørgede denne Fragtfart. Vel indrømmede England, at dets Kaperskibe ikke maatte tage de neutrale Skibe, medmindre disse medførte »Krigskontrebande« til Englands Fjender; men til Krigskontrebande regnede det baade Fødemidler og Tømmer, altsaa netop Danmarks og Norges Udførselsvarer. Kun ved en sjælden Fasthed og Taalmodighed kunde Bernstorff komme over disse stadige Rivninger uden Fredsbrud.

Fig. 57. A. G. Moltke.

Saa skete 1762 det, man havde frygtet saa meget: Kejserinde Elisabeth døde, og Karl Peter Ulrik blev russisk Kejser under Navnet Peter III. Straks gav han sit Had til Danmark fri Tøjler: »Jeg vil jage det danske Kongehus til Trankebar«, skal han have udraabt. Han sluttede i Hast Fred og Forbund med Prøjsen og gav sin Hær, der havde kæmpet mod Frederik den Store, Ordre til at rykke mod Holsten. Danmark havde allerede i flere Aar haft Tropper opstillet i Holsten for at dække vor Neutralitet, og i det sidste Aars Tid havde den indkaldte franske General St. Germain med udmærket Dygtighed arbejdet paa at forbedre det danske Hærvæsen.

Skønt Danmark i det afgørende Øjeblik blev ladt i Stikken af Frankrig og Østrig, der skulde være vore Forbundsfæller, formaaede det dog at lade 30.000 Mand under St. Germain rykke frem imod Russerne i Meklenborg, mens en vel rustet Flaade løb ud i Østersøen. En blodig Krig mod Overmagten var øjensynlig ikke til at undgaa. Da kom det uventede Budskab, at Peter III ved en Hofrevolution var bleven styrtet fra Tronen og sat i Fængsel af sin Hustru Katarina II, som nu selv tog Styret i Rusland. Hun lod den russiske Hær standse og tilbød Danmark Fred og Venskab.

Peter III og Katarina II havde en Søn Povl, som, efter Faderens snart følgende Død i Fængslet, var Arving til de gottorpske Lande, men som endnu var Barn og stod under Moderens Formynderskab. Katarina II ønskede virkelig at faa Tvisten endt og lovede, at hun, uden at afvente at Sønnen blev myndig, paa hans Vegne vilde gaa ind paa Forlig; thi hun lagde stor Vægt paa at faa Danmark draget over paa russisk Side i den europæiske Storpolitik. Underhandlingerne afsluttedes 1767, efter Frederik V's Død, med en Traktat om Mageskifte, hvori Katarina II baade paa egne Vegne og som Sønnens Formynder gav Afkald paa det gottorpske Slesvig og lovede, at Sønnen, naar han blev myndig, skulde stadfæste dette; naar denne Stadfæstelse havde fundet Sted, skulde Povl overgive det gottorpske Holsten til Danmark og til Gengæld modtage Oldenborg (med Delmenhorst). Bernstorff, som havde Æren for, at den langvarige gottorpske Tvist blev løst paa en saa heldig Maade, oplevede dog ikke at se Traktaten ført ud i Livet. Det skete nemlig først 1773, da Povl var bleven myndig. Da blev Holsten, for første Gang siden Delingen 1544, atter samlet under én Regering, og den danske Konges Lande dannede da et uafbrudt Hele lige ned til Elben. Dette var en utvivlsom Vinding for den danske Politik. Men den købtes

Fig. 58 I H. E. Bernstorff.

med Indrømmelser af en betænkelig Natur. I Øjeblikket ænsedes det kun lidt, at det for at ophjælpe Byen Kiel, som vilde lide en Del ved at ophøre at være gottorpsk Hovedstad, blev fastsat, at alle Embedsmænd, ikke blot i Holsten, men tillige i Slesvig skulde have studeret to Aar ved Universitetet i Kiel (oprettet 1665 af Kristian Albrekt). Men dette fik med Tiden stor Betydning. Der var, mest ved Pontoppidans Indflydelse, gjort en Del for at drage de sønderjyske studerende til Københavns Universitet, hvorved de vilde komme til at føle sig som Led i den danske Embedsstand; men dette blev nu afbrudt. En mere iøjnefaldende Følge af Mageskiftet var den, at Danmark-Norge droges tæt til den russiske Politik og bort fra Venskabet med Frankrig. Bernstorff mente imidlertid, at dette vel kunde forenes med den danske Stats Tarv.

Fig. 59. H. K. Schimmelmann.

Medens saaledes hele Bernstorffs Tid gik hen i Fred, var det nødvendigvis en meget kostbar Fred paa Grund af de Rustninger til Neutralitetens Forsvar, som udkrævedes under hele Syvaarskrigen 1756—63, og som under Krigsfaren 1762 steg overordentlig. Indtil 1754 var det lykkedes ikke alene at faa Ligevægt mellem Statens Indtægter og Udgifter, men endog at formindske Statsgælden til o. 1 Mill. Daler Kurant (godt 3 Mill. Kroner); men derefter kom der et voksende Underskud, som vel mest skyldtes de omtalte Rustninger, men som ogsaa var en Følge af, at Hofudgifterne blev større og større, og at Staten paatog sig særdeles store Udgifter til ny Foretagender, saasom Nybygninger, Fabrikker og Hedeopdyrkning. Derfor maatte der laanes og laanes. I Slutningen af 1763 havde Statsgælden naaet en Højde af omtr. 20 Mill. Daler Kurant. For en stor Del stiftedes disse Laan hos Banken i København, som udbetalte Million efter Million i Sedler, og som til Gengæld fik betænkelige Lettelser i den Pligt, som paahvilede den til at indløse sine Sedler med klingende Mønt. Regeringen havde da ogsaa for at klare disse vanskelige Forhold maattet lede efter en kyndig Hjælper og havde fundet en saadan i en tysk Handelsmand H. K. Schimmelmann, som fra Armod havde spekuleret og handlet sig op til fyrstelig Rigdom. Han kom til København, hvor han købte sig et stateligt Palæ (det senere Koncertpalæ), og blev fra o. 1760 Leder af Rigets Finanser. Hidtil havde Frederik V standhaftig modsat sig, at der blev paalagt ny Skatter. Det var da rimeligvis efter Schimmelmanns Forestillinger, at Kongen 1762 tillod Regeringen at opkræve

en Ekstraskat, som blev udskrevet efter meget trykkende og uretfærdige Regler, idet den aldeles ikke paalignedes efter Skatteevnen, men simpelthen fastsattes til 1 Rdl. aarlig for hver Person over 12 Aar; kun de helt fattige fritoges, og de formuende fik blot det yderligere Paalæg, at de maatte betale de Skatteportioner, som de fattige slap fri for. Over hele Riget vakte denne Skat en stærk Uvilje, og der maatte tilstaas nogle Læmpelser; men i det hele blev den dog gennemført. Dernæst greb Regeringen til et Middel, som tidligere kun havde været brugt i den yderste Nød (f. Eks. efter Krigene 1657—60): at sælge Krongodser. I 1764 begyndte man med Krongodset paa Fyn, derefter i Koldinghus Amt og andre Steder. Under Kristian VII fortsattes Salget.

Overfor Industri og Handel holdt Regeringen sig i det vante Spor. J. H. E. Bernstorff var lige saa fuldt som Mændene fra Kristian VI's Tid af den Mening, at Landets Velstand væsentlig afhang af, at disse to Næringsveje blomstrede, og at det bedst naaedes ved Toldbeskyttelse og ved Statstilskud. Derfor voksede Fabrikkernes Tal, Indførselsforbud overfor en hel Mængde Varer holdtes i Kraft og udvidedes til ogsaa at gælde Norge, — men des bedre betalte Smugleriet sig. De fleste Fabrikker laa i København, der »sugede og sankede til sig det bedste af begge Kongerigerne«; dog grundedes ogsaa nogle i Provinserne, og i Norge fandtes nogle Glasværker, som fik Eneret paa at forsyne begge Riger med Glas. Handelen nød især godt af Bernstorffs dygtige Udenrigspolitik, idet han paa mange Hold skaffede saa gunstige Handelstraktater, som i det hele var muligt, saaledes med de nordafrikanske Stater fra Marokko til Tripolis, som ligefrem havde gjort Sørøveriet paa Middelhavet til Næringsvej, men som nu maatte forpligte sig til at lade de dansk-norske Skibe i Fred. Endvidere forsøgte Regeringen at faa dannet ny store Handelsselskaber og ofrede mange Penge derpaa, men uden synderligt Held. Et af de ældre Selskaber, det vestindiske, maatte helt opgive sin Virksomhed, saa at Staten maatte afkøbe det dets vestindiske Øer. Regeringen gik da den modsatte Vej af hvad den plejede, idet den tillod fri Skibsfart paa disse Øer af alle dansk-norske Statsborgere. Det hjalp; i Løbet af faa Aar voksede Indførselen fra Vestindien til en Værdi af mere end 1 Mill. Kr. om Aaret. End stærkere blomstrede det asiatiske Kompagnis Handel paa Indien og Kina. Hvert Aar kunde det sende to til tre Skibe ud paa den lange Fart; de hjemførte Varer, som for største Delen atter udførtes til Udlandet, havde en aarlig Værdi af langt over 1 Mill. Aktionærerne fik da et stort Udbytte, i Gennemsnit vistnok godt 20 Procent. Et tredje Kompagni, som ligeledes var stiftet under Kristian VI, drev Handelen paa Island og Finmarken; det gik ikke godt, det maatte ophæves og dets Handel lægges ind under et nyt almindeligt Handelskompagni, som imidlertid heller ikke trivedes. Trods slige Uheld var der dog i det hele god Fremgang for Danmarks og Norges Skibsfart, især vist for

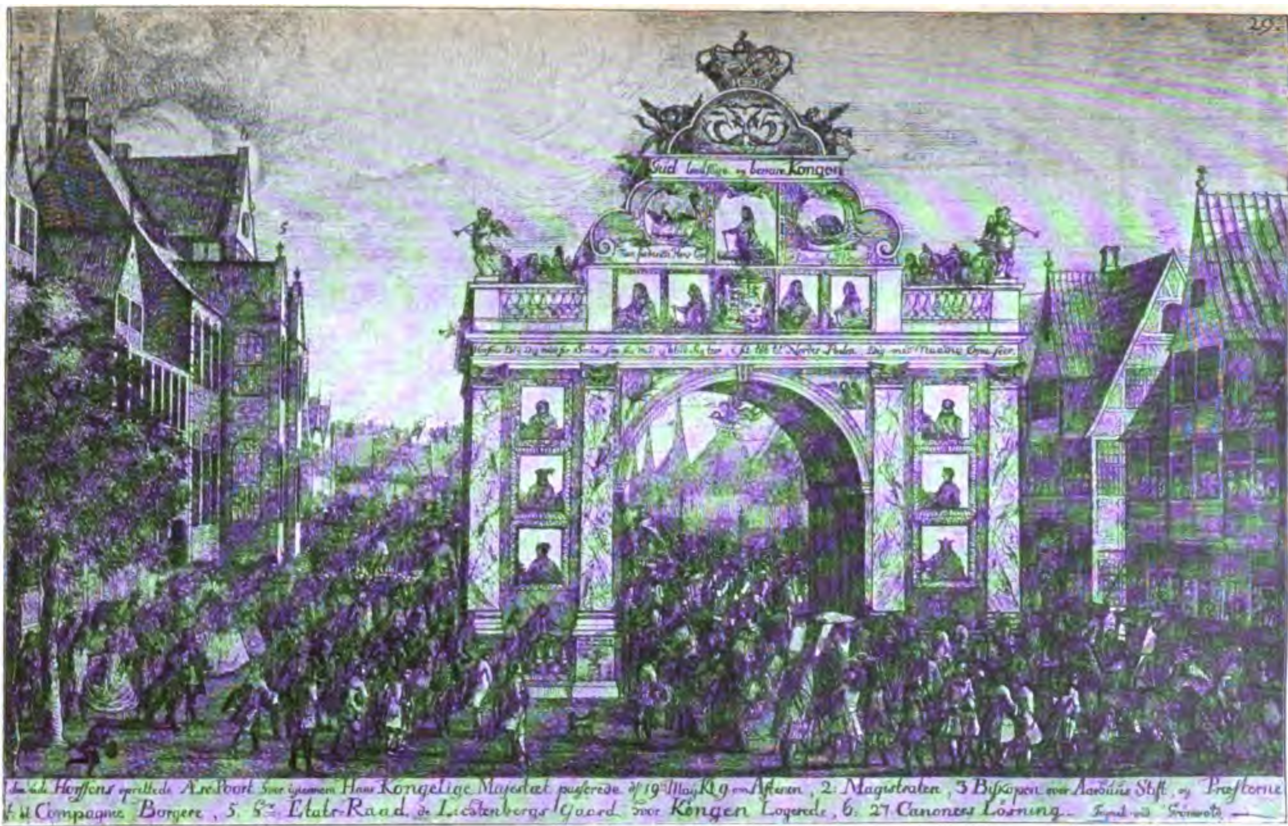

Fig. 60. Æreporten 1749 paa Søndergade i Horsens. Efter Grønvold.

Norges, hvor det private Rederi spillede en langt større Rolle end i Danmark. Ved Frederik V's Død talte den danske og den norske Handelsflaade hver omkring 600 større Fartøjer, men de norske havde mere end dobbelt saa stor Drægtighed som de danske.

Handelens Opgang var ialfald stærk nok til, at der i de rigeste Kredse i Hovedstaden og de største norske Byer kom noget af den Tro paa Fremtiden og det Mod til at slaa stort paa, som gerne følger med lette økonomiske Kaar Dette gjorde vel ogsaa sit til, at Regeringen med større Ro saa Statsgælden vokse fra Aar til Aar. Det var i det mindste langt fra, at man tog Reb i Sejlene med Hensyn til store Byggeforetagender, navnlig i København. Her var det Frederik V's Tanke, at Strøget omkring det gamle Amalienborg og dets Haver (II S. 338) skulde opfyldes af Palæer. Adskillige Adelsmænd byggede sig efter Kongens Ønske prægtige Huse herude, og Kongen hjalp til. Det var i denne Tid, at de fire Palæer om Amalienborg Plads opførtes, af hvilke et blev givet til A. G. Moltke; lidt derfra i Bredgade laa Bernstorffs og Schimmelmanns Palæer, og ved 300-Aars-Festen for den oldenborgske Stammes Regeringstiltrædelse i Danmark lagdes Grundstenen til en pragtfuld Kirke i dette Kvarter. Eigtved var den ledende Mester ved Opførelsen af disse Rokoko-Pragtbygninger. Men ved hans Død indkaldtes en fransk Bygmester, Jardin, som lagde en endnu dyrere Plan for den ny Kirke, som nu efter Kongens Bud tilmed skulde opføres af norsk Marmor. Der byggedes paa den i en lang Række Aar, til Struensee endelig blev ked af de umaadelige Udgifter og standsede Arbejdet, saa at »Marmorkirken« i 100 Aar fik Lov at ligge ufuldført som

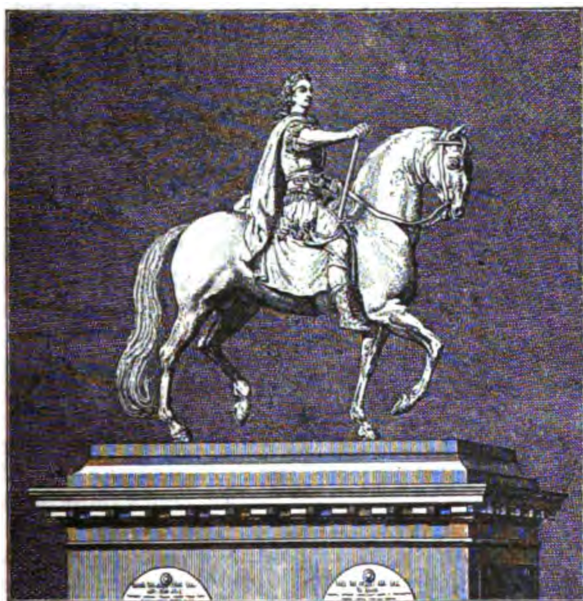

Fig. 61. Frederik V's Rytterstatue paa Amalienborg Plads.

Ruin. Paa Kristianshavn byggede Thurah det navnkundige Taarn paa Frelserens Kirke. Endvidere opførte Eigtved og Thurah et stort Sygehus, som til Ære for Kongen kaldtes Frederiks Hospital. Og saaledes kunde nævnes endnu flere ny Bygninger. Som Midtpunkt i den ny Bydel omkring Amalienborg kom selve Kongens Rytterstatue (af den franske Billedhugger Saly) til at knejse; A. G. Moltke, som var Præsident i Asiatisk Kompagni, fik dette til at bekoste den; da den i det hele kom til at koste $^1/_2$ Mill. Daler Kurant, blev Aktionærerne forbitrede, men det var for sent. I øvrigt var baade denne Statue og de fleste førnævnte Bygninger kunstnerisk set ypperlige. — I de danske Provinsbyer og i Norges Købstæder mærkedes hist og her den samme Byggelyst, om end efter langt mindre Maalestok, ligesom de rigere Embedsmænd og Borgere slog ind paa en »luksuriant og overdaadig Levemaade«, som det hedder om Kristiania. Det var Moden og Tonen fra Ludvig XV's Hof, som svagt prægede det gode Selskab endog i afsides dansk-norske Byer.

Men denne Rokokoens Glanstid var tillige Oplysningens. Kom vort Samfund lige saa godt med i Tidens store Aandsarbejde som i dens Kunstsmag og Selskabsvaner?

Dette kan man nok svare ja til.

Den overordentlig store Tilstrømning af Udlændinge, som ikke alene omfattede Statsmænd og Lykkeriddere, men tillige Forfattere og Kunstnere, virkede stærkt til, at Europas Aandsliv rykkede os nær. Blandt de talrige Tyskere, som fik Hjem i København, var gennem tyve Aar den store Digter Klopstock, fremdeles to Brødre Schlegel, af hvilke den ene her udgav et tysk Ugeblad, og Hofpræsten Cramer, der ligeledes udgav et tysk Ugeblad i København. Dernæst var her en lille, men dygtig Flok Franskmænd som Saly og Jardin eller den franske Svejtser Reverdil, der blev Lærer for Frederik V's og Dronning Luises Søn Kronprins Kristian (VII). Men tillige fik Landet selv flere ny Indretninger, der blev ny Midtpunkter for aandelig Virksomhed. I Aaret 1747 indviedes Sorø Akademi, takket være den store holbergske Gave af 1300 Tdr. Hartkorn; her skulde unge Adelsmænd og fornemme borgerlige kunne studere Samfundsvidenskaber, Fransk og Tysk, og en Række dygtige lærde fik her Stilling som Lærere. Det før nævnte Frederiks Hospital var vel først og fremmest grundlagt for at lindre de syges Lidelser, men blev samtidig vigtigt for Lægestudiets Fremme. I det hele var økonomiske og naturvidenskabelige Studier i Mode. Under Ledelse af en indkaldt Tysker, Oeder, indrettedes en botanisk Have, Kunstakademiet i København stiftedes, der oprettedes ny litterære Samfund, saaledes i Trondhjem 1760 det norske Videnskabernes Selskab (af Gunnerus, Schønning og Suhm) og 1763 i København Selskabet for de skønne Videnskaber (af J. S. Sneedorf, Tyge Rothe m. fl.) Der uddeltes med rund Haand Understøttelser til videnskabelige Undersøgelser, saaledes til en Rejse gennem Arabien og Persien og til Studiet af Islands Naturforhold.

Ved Siden af denne intellektuelle Udvikling finder vi en tilsvarende Stigning i Samfølelsen med Mennesker, især med fattige og syge, og en voksende Virksomhed af human Natur. Oprettelsen af det førnævnte Frederiks Hospital var et Træk deraf. Ligesaa Indstiftelsen af et stort Opfostringshus, hvor 200 fattige Drenge opdroges, mest til Sømænd, og et Hittebørnshospital, om hvilket Kongen befalede, at Børnene derfra skulde regnes for ægtefødte; ellers, frygtede man, vilde Tidens almindelige Fordomme være en Hindring for, at saadanne Børn kunde blive Haandværkere. For hele det københavnske Fattigvæsen blev der lagt en ny Plan, som gik ud paa, at de fattige, i Stedet for at modtage en ugelig Almisse, skulde leve samlede i et nyt stort Fattighus, Almindeligt Hospital, som rejstes i den ny Bydel nær Amalienborg. Den gamle strænge Lovgivning om kirkelige eller sædelige Overtrædelser mildnedes. Saaledes blev først Rangspersoners Fruer — og siden flere — fritagne for den sædvanlige »Kirkegang« efter Barsel, og Straffene for at undlade at gaa til Alters indskrænkedes. Ved den dygtige Generalprokurør Henrik Stampes Indflydelse blev Straffene for »Lejermaal« (d. e. kønslige Forbindelser udenfor Ægteskabet) i høj Grad lettede, og en Forordning 1763 fastsatte, at Pligten til at opfostre et udenfor Ægteskab født Barn ikke paahvilede alene dets Moder, men at tillige Faderen skulde betale sin Part.

Fig. 62. Henrik Stampe 1713—89. Overprokurør 1753.

Ogsaa paa adskillige Omraader af Næringslivet spores det, hvorledes Tidens Mænd arbejder for at komme op over de nedarvede Synsmaader og Indretninger. Helt underligt ser det ud, at den samme Regering, som saa stramt fastholdt Merkantilismens System overfor Fabriksvæsenet i Danmark-Norge, kom ind paa friere Synsmaader overfor det egentlige Haandværk. Atter her er det Stampe, som er Hovedmanden for den friere Opfattelse. Han saa med Bekymring paa Haandværkets Standpunkt, navnlig i Rigernes fælles Hovedstad; det arbejdede hverken billigt eller godt. Hvert Haandværksfag havde sit Lav, hvori det var baade kostbart og vanskeligt at komme ind som Mester; i Frederik V's første Tid udkom endog en Række ny Lavsartikler, som gjorde det endnu sværere at faa et Mesterstykke godkendt og i det hele skærpede Privilegierne. Da indsaa Stampe, at det eneste Middel til at drive Haandværkerne

fremad var at lette Konkurrencen, og fik saa udstedt en Forordning 10 April 1761, hvis Grundsætning var, »at det udi en vel indrettet Stat ikke lettelig bør formenes nogen at ernære sig paa hvad Maade han bedst véd og kan;« derfor bestemtes det, at herefter intet nyt Lav maatte indrettes, og at Omkostningerne ved at komme ind i et af de bestaaende Lav skulde nedsættes. Dette var virkelig et betydeligt Skridt bort fra gammel Slendrian. Der er noget af samme Fremskridtstrang deri, at man fik Øje for, at Samfærdselen maatte lettes ved Anlæg af ordentlige Veje. I Frankrig havde man fra omtrent 1720 begyndt at bygge Chausseer, og i England arbejdedes der med Iver paa at anlægge baade Landeveje og Kanaler, — en Virksomhed for at lette Omsætningen, som danner den umiddelbare Indledning til det følgende Aarhundredes mægtige Fremskridt netop paa Samfærdselens Omraade. Nu i Hartvig Bernstorffs Tid kom den danske Stat med; under Ledelse af franske Ingeniører tog man fat paa at bygge Chausseer, først omkring København, siden i de andre Landsdele. Dette Foretagende voldte Bønderne i de paagældende Egne forøget Hoveri, fordi de skulde føre Stenene til, men i Længden var det til afgjort Fordel for hele Samfundet.

Fig. 63. J. S. Sneedorf 1724—64.

Alt dette er dog kun svage Forbud om Fremskridt, naar man jævnstiller det med, at Regeringen ellers blev gaaende i de gamle Spor baade med Hensyn til Fabrikerne og navnlig med Hensyn til Danmarks vigtigste Næringsvej, Landbruget. Paa dette sidste Omraade var det øjensynligt allervanskeligst at komme bort fra de gamle Synsmaader og at faa Øje paa, hvor de ny Veje gik, som burde følges. Alle forstod, at det var galt fat; allerede ved Frederik V's Tronbestigelse havde Moltke indtrængende foreholdt Kongen dette, men uden at kunne give sikre Raad om, hvad der skulde gøres. Selv Stampe var ikke helt enig med sig selv om, hvad der var rigtigst: »enten at Bondens Frihed mere og mere indskrænkes, eller at den mere og mere udvides.« I Reglen udtalte han sig dog for Friheden, men uden rigtig Fasthed: »han var kun en Melanchthon, men det var en Luther man trængte til«, er det sagt om ham. Regeringen holdt sig da i det hele til det gamle Tvangssystem, ja gjorde

endogsaa (1764) yderligere Skaar i Bøndernes personlige Frihed ved at forlænge Stavnsbaandet, saa det varede fra det fyldte 4de til det 40de Aar. Ulykken var ikke særlig den, at de regerende manglede en god Vilje, men den, at det skortede dem paa virkelig Indsigt.

Der maatte en særdeles grundig Drøftelse til, inden det blev muligt at se til Bunds i hele Landbrugsspørgsmaalet. Men det er denne Regerings store Fortjeneste, at den ikke blot tillod, men gjorde sit til at fremkalde en saadan fri offentlig Forhandling. Da A. G. Moltke — som sikkert heri tilskyndedes og ledcdes af den utrættelige Erik Pontoppidan – selv var naaet til den Opfattelse, at det først og fremmest gjaldt om at faa udtømmende og mangesidige Oplysninger om Landets økonomiske Vilkaar i det hele, fik han Frederik V til 1755 at udstede en offentlig Opfordring til alle — store og smaa, lærde og ulærde — om at nedskrive deres Tanker om de økonomiske Forhold i Staten og at indsende disse Afhandlinger til Moltke, hvorefter »de nyttige iblandt dem« skulde trykkes uden Udgift for Forfatteren. Nu mærkedes det, at der omkring i Landet levede ikke faa Mænd, som i det stille havde tænkt godt og selvstændigt over disse Spørgsmaal; i slige Mænds Øren lød denne kongelige Opfordring som det Trompetsignal, der melder en Hær, at Morgenen er kommen. En af disse — Fr. Lütken, som var Kontrollør ved Øresunds Toldkammer — udbrød: »Skriver, kæreste Brødre, saa længe Kongen allernaadigst tillader! Det er umuligt for Regeringen at komme paa Spor efter alt.« De indsendte Afhandlinger tryktes i en Række Bind under Fællestitlen »Økonomisk Magasin«, som blev fritaget for Censur; men ogsaa andre Tidsskrifter bragte Bidrag af samme Art. I Førstningen skrev Forfatterne mest om den rent praktiske og økonomiske Side af Sagen, hvad Moltke vel ogsaa kun havde tænkt paa, — saaledes om de ny Nytteplanter »Kartofler eller Potatos« og Kløver, om Driftsmaaden o. lign; men snart kom Spøgsmaalet om Bondens hele borgerlige Stilling med under Drøftelse, og det begyndte at ses, at dette var det virkelige Grundspørgsmaal. Censuren lagde saa godt som aldrig Hindringer i Vejen. Det fortælles, at Frederik V sagde: »Jeg vil ikke tillade, at Aandslivet underkastes nogen Indskrænkning

Fig. 64. Tyge Rothe 1731—95.

i mit Rige.« En af Tidens bedste Skribenter, J. S. Sneedorf, ytrede om Frederik V's Regering, at det var en Tidsalder med den sjældne Lykke, at man kunde tænke hvad man vilde, og sige hvad man tænkte.

Mellem de Forfattere, som gjorde dette Ordskifte til en afgørende Sejr for de ny Oplysnings- og Frihedstanker, nævner vi først en lille Gruppe Mænd, der var knyttet til Sorø Akademi og saaledes i dobbelt Forstand blev Holbergs Arvtagere. Det var Schytte, Kraft, men navnlig Jens Schielderup Sneedorf, som i sin korte Levetid — han blev kun 40 Aar — i sit Tidsskrift »Den patriotiske Tilskuer« og i andre Værker forkyndte Oplysningstidens Grundtanker. Han ønsker ingen Republik: »naar Konseil og Kollegier er vel indrettede i et Monarki, saa har denne Regeringsform alle Fordele af en Republik uden at have nogen af dens Fejler.« Men Regenten maa forstaa sin Opgave: »er der en Plet i Landet som kan blive bedre nyttet, og er der en Indsigt som kan blive bedre anvendt, er der et Menneske som kan blive mere lykkeligt, det er Regentens Pligt at gøre dertil hvad han kan.« Om Bondesagen skrev han: »Er der i Statshusholdningen nogen unægtelig Sandhed til, da er det den, at Bonden bør have visse Ejendomme og bestemte Pligter.« Saa meget om Tankeindholdet af Sneedorfs Skrifter, som allerede derved er betydelige. Men samtidig havde de indgribende Betydning ved deres Sprogform. Sneedorf skrev i lette og ligefremme Sætninger — saaledes som fransk Prosa skreves —, han undgik at bruge den Mængde franske og latinske Ord, som de fleste den Gang pyntede deres Stil med, han optog mange ny Ord, som desværre for en stor Del var mere tyskagtige end naturligt danske, og skabte derved et Skriftsprog, som i alt væsentligt er det samme, som vi endnu bruger i almindelige danske og norske Skrifter, der ikke har lagt særlig Vægt paa en ren eller kunstnerisk Sprogform. Sneedorf tænkte sig endog, at man maatte kunne sammensmelte det danske og det svenske Sprog, saa at Norden i videnskabelig og litterær Henseende kunde udgøre én Republik.

Fig. 65. Peter Frederik Suhm 1728—98.

Omtrent samtidige med disse Soranere var en Række Mænd af lignende Aandsretning: den norske Historiker Gerhard Schøning, den dansk-norske Historiker Suhm, Sprogrenseren Eilskov, der

døde ung, og den ildfulde, noget overspændte Tyge Rothe. Alle disse var stærkt paavirkede af vesteuropæisk Aandsliv, nogle mest af fransk, andre mest af engelsk. — Men foruden dem var der ogsaa adskillige noget ældre Mænd, hvis Skrifter vejede tungt til i den store Debat, Mænd som den gamle Pontoppidan, Henrik Stampe, den førnævnte Fr. Lütken og hans Broder Landsbypræsten Otto Lütken. Og dertil kom flere ypperlige Mænd blandt de indvandrede, navnlig Oeder og Reverdil.

Det fælles for alle disse Skribenter var en brændende Iver for at være nyttige Borgere — allerede Holberg havde kort før sin Død brugt det Ord, at han haabede at have været en nyttig Borger — og at vise sig som Patrioter, d. v. s. Venner af Fædrelandet og det borgerlige Samfund og virksomme Arbejdere for dets Vel. »Patriotisme« blev Slagordet i et saadant Omfang, at f. Eks. J. S. Sneedorf undertiden var træt af at høre det, — men dermed mentes ikke Patriotisme i den gamle Betydning, som om det gjaldt om at lovsynge alt hjemligt og stole paa Kongens Visdom i alt: nej, nu skulde den sande Patriot netop ikke lægge Hænderne i Skødet, han skulde fremdrage »Selskabets« (Samfundets) Brøst og søge Midler til at rette dem. Mere og mere samledes Opmærksomheden da om selve Grundskaden: Bondens Stilling, og om den Ting gik de unge Forfatteres Tanker snart i lignende Retning som Rousseaus. Der skreves nu i en anden Tone om Bønderne, end man var vant til: det gjaldt »at skaffe linde og glædelige Kaar for disse dyrebare Mennesker, som drive den nødvendigste, møjsommeligste og mindst belønnede Haandtering i Selskabet.« Eller man opfordrede til at granske over, »hvor mange Mennesker der kunde ernæres af den Jord, der behøves til at ernære to Karetheste.«

Det klang jo ret revolutionært.

Og i Virkeligheden var det dette store Ordskifte, som gjorde det klart, at Landbrugsspørgsmaalet var langt mere end Spørgsmaalet om Dyrkningsmaade og Landsbyfællesskab, — at det tillige var Spørgsmaalet om Bondens »Frihed og Ejendom«.

BONDESPØRGSMAALET.

Det danske Jordbrugs mest fortrykte Tid var de to til tre Menneskealdre, der ligger mellem Frederik III's Svenskekrige og Kristian VI's Død. For det første var Bønderne i det hele fattige. Hvad der havde været opsamlet af Velstand, var gaaet til Grunde i Svenskekrigene. At samle ny Velstand blev umuligt ved de lave Priser, de høje Afgifter og den usle Høst, man i Reglen fik; omkring 3-4 Fold — d. v. s. at Høsten var 3-4 Gange saa stor som Udsæden — synes at have været det almindelige, og det forslog ikke til noget som helst. Plove og andre Avlsredskaber var kloddede og gammeldags og krævede stor Trækkraft. Med en Hjul-

plov som Fig. 42 og 66 kunde 3 Mennesker og 6 Heste kun naa at pløje 3—4 Skpr. Land paa en Dag. Derfor raadede det uøkonomiske Forhold, at man havde faa Køer og mange Heste sammenlignet med Nutidens Skik, I en Landsby i det frugtbare Østslesvig fandtes 1724 paa 18 større og mindre Gaarde 78 Heste og Føl, men kun 74 Køer, 9 Stude og 55 Ungkvæg. Og i Reglen var Forholdet endnu grellere. Naar saa Kvægpesten kom til — som under Kristian VI og senere —, blev det helt galt. Da Langebek 1746 rejste gennem Sjælland, saa han Mile igennem ikke et eneste Stykke Kvæg paa de Fælleder og Overdrev, hvor det ellers vrimlede af dem. For det andet fik Herremandsvælden et nyt, uvant og mere ondartet Præg. En stor Del Bønder kom under tyske Herrer, der ikke havde nogen Slægtsfølelse for, at de skulde være en Slags Fædre for deres undergivne, der endvidere fra Tyskland medførte det Syn paa Bonden, at han var et umyndigt Tyende, og som brugte Træhesten og lignende Pinselsredskaber til Straffemidler. Hertil kom Regeringens famlende Adfærd, der under Kristian VI forvandledes til det

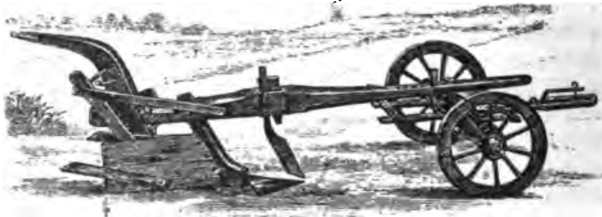

Fig. 66. Hjulplov til 6 Heste.

strammeste Regereri, man endnu havde set: Stavnsbaandet. Dette stemmede helt godt med Enevældens og de merkantilistiske Økonomers Opfattelse af, hvordan Samfundet skulde indrettes: hver Mand skal indordnes i en bestemt Korporation — man kunde sige: i et bestemt Arbejdshold — og kun derigennem er han til for Samfundet; som Haandværkeren skal høre til sit Lav, skal Bonden høre til sit bestemte Gods, det vil sige under sin bestemte Godsherre, sin »Proprietær«, det er Ejer.

Daarligt gik det; det var alle enige om. Men hvor laa den egentlige Grund? Var det de uheldige Prisforhold? Eller Herremandsvælden? Eller Regeringens Usikkerhed? Eller den Grundtanke, at Samfundet maatte organiseres ved Tvang?

Eftertiden maa svare, at alle disse samvirkende Aarsager ikke kan skilles ad. De hørte sammen. De var Kendetegn paa et stillestaaende Samfund. Men naar der kom Vækst og Fart i dette Samfund, var deres Tid omme.

Den begyndende Omformning af Samfundets Livsvilkaar mærkes hos os i Aarene 1740—50 som Følge af den almindelige økonomiske

Opgang i Europa, og har særlig sin Grund i den **Prisstigning** paa Landbrugets Produkter, som kan paavises. **Rug**, som i 1731 --40 kostede godt 6 Kr. pr. Tønde, steg saa stærkt i Pris, at det 1761—70 kostede godt 9 Kr. **Flæsk** og **Smør** steg i omtrent samme Forhold, mens Prisen paa **Oksekød** voksede noget langsommere. I Resten af Aarhundredet fortsattes denne Prisstigning. Det havde den Følge, at Skatter og andre Pengeudgifter blev lettere at bære for Landbrugeren, Overskuddet af Jordbruget blev større, og det kunde betale sig at forbedre Driften og rydde udyrket Jord op. Folk med Kapital fik Lyst til at købe Landejendomme og drev derved deres Priser til Vejrs. Ved Aar 1800 var Landbrugsvarernes Pris det **dobbelte** af, hvad den havde været under Kristian VI, men Ejendommenes Salgsværdi var den **femdobbelte**. Enhver kan forstaa, hvilket Røre dette maatte skabe i alle Landbrugsforhold. Det

Fig. 67. Laalandsk Bondegaard i 1700'erne.

var kun en lille Ting, at Forskellen mellem Prisstigningen paa Oksekød og Flæsk medførte, at vor gamle Studeopdræt og Studeudførsel tog af, mens Udførselen af Svin voksede. Nej, der kom hos de fremmeligste og bedst spekulerende Landmænd en Feber efter at drive Jorden op, at udnytte Bøndernes Arbejdskraft stærkere, at optage ny og kraftigere Dyrkningsmaader, at indføre hidtil sjældne Nytteplanter (Kløver og den Urt, som Danskeren kaldte med dens tyskagtige Navn Kartofler, mens Nordmændene optog dens engelske Navn og kaldte den Poteter) osv. Det var et Udslag af samme sangvinske Feber, at selve Regeringen gjorde et meget dyrt Forsøg paa at faa Hedeegne i Nørrejylland (Alheden Syd for Viborg) og i Sønderjylland opdyrkede ved tyske Nybyggere. Forsøget glippede, ialfald i Nørrejylland, og medførte kun det Gode, at de indkaldte »**Kartoffeltyskere**« gjorde Dyrkningen af denne amerikanske Plante mere kendt.

Hele dette Fremskridt kunde være tiltalende nok for den, der

havde Lov til og Evne til at røre sig og bruge sine Kræfter, altsaa først for Godsejerne og dernæst for de enkelte Bønder, der havde mere Frihed end den almindelige, saaledes mange af de nordslesvigske. Men for Hovedmassen af den danske Bondestand blev det aldeles ikke til Lettelse, ja ofte medførte det forøget Tryk. Bonden kunde ikke vinde med, saa længe han var snøret fast af alle de gamle Baand, som hindrede ham i at røre sig.

Det ældste og mest gammeldags af dem alle var den nedarvede Dyrkningsmaade. Intet maler bedre, hvor stillestaaende det danske Samfunds Liv i Grunden havde været gennem fem Hundrede Aar, end denne fuldstændig sikre Kendsgerning, at Landbrugets

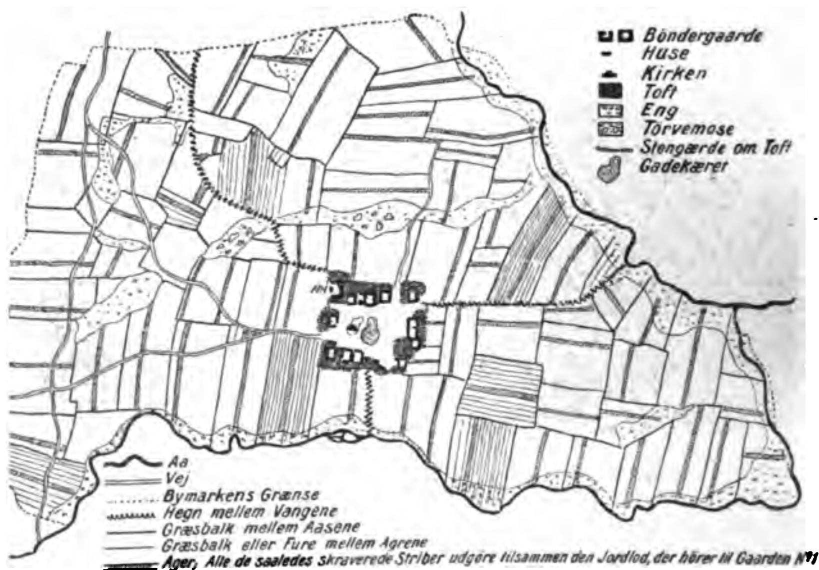

Fig. 68. Grundplan af en Landsby med Bymark i Fællesskabets Tid. Efter den danske Historiker P. Lauridsen.

Driftsformer i det 18de Aarhundrede i det hele var aldeles de samme, som brugtes paa Valdemar Sejrs Tid, og som maaske havde været i Brug langt længere tilbage (I Del S. 323 o. f.). Saa godt som overalt — udenfor Vestjylland, hvor den enlige Gaard vistnok altid har været Reglen — boede Bønderne stadig i sluttede Landsbyer og dyrkede kun den Del af Byjorden, som laa nærmest om Landsbyen. Resten af Jorden laa hen som udyrket Græsmark, »Overdrev«, eller som Skov. Selve den dyrkede Bymark dreves paa Øerne og i det sydøstlige Jylland efter det saakaldte Trevangsbrug: den deltes i tre »Vange«, som aarlig skiftedes til at give Vintersæd, Vaarsæd og

at ligge som Fælled til Græsning; Kornmarkerne var om Sommeren indhegnede til Værn mod de løsgaaende Kreaturer; men efter Høsten blev »Ævred opgivet«, Hegnene fjernedes, og det forsultne Kvæg blev sluppet ind over Stubmarkerne, hvor der var nok af Græs og andre Urter. Om Vinteren var det svært at føde Kreaturerne, hvorfor en stor Del ofte slagtedes i November, der jo endnu hedder »Slagtemaaned«, mens adskillige Heste (»Udgangsøg«) gik ude hele Aaret igennem og maatte bjærge sig, som de bedst kunde. Dette Trevangsbrug gav Jorden for lidt Hvile og for lidt Gødning, men det var altid bedre end Alsædsbruget; hvor dette raadede, tilsaaedes kun en lille Del af Jorden, men den maatte da ogsaa hvert Aar give Korn, gerne Rug og Byg skiftevis. Endnu o. 1850 fandtes Alsædsbruget hist og her i det nordvestlige Jylland. — Vestjyllands almindeligste Driftsform var Græsmarksbruget. Jorden deltes i mange (10 eller flere) Skifter, af hvilke de halve maatte yde Korn,

Fig. 69. Hus paa Mors med Røgaabning (Lyren) i Stedet for Skorstenspibe.

de halve laa hen til Græsning. I Sønderjylland havde man adskillige Steder efter holstensk Forbillede optaget Kobbelbruget, som lignede et højere udviklet Græsmarksbrug; men der var den Forskel, at de enkelte Skifter (»Kobler«) indhegnedes omhyggeligt, og der brugtes Brak. Dette Kobbelbrug blev o. 1750 hurtig optaget af adskillige kongerigske Herregaarde; men selv om en eller anden driftig Bonde havde haft Lyst til at følge Eksemplet, kunde han ikke: han var bunden af Fællesskabet.

Landsbyfællesskabet betød ikke, at Byens Bønder ejede Jorden i Fællesskab, men at de skulde dyrke den i Fællesskab. De var, i Forhold til deres Gaardes Størrelse, fælles om at bruge Overdrevene, og de havde i hver af Byens Vange hver sin Lod: lange smalle Strimler Jord, som hverken kunde pløjes eller høstes uden i Fællig med alle Bymænd (Fig. 68); stundom var der endog Fællesskab mellem flere Byer. En Bonde kunde saaledes have sin Jord liggende paa mange, vidt skilte Steder. Som Følge deraf var Landets Udseende et andet, end vi nu er vante til — stadig Vestjylland und-

taget —: der var store, tæt sammenbyggede Landsbyer med vidtstrakte Marker, som om Efteraaret var hegnløse, og uden om dem umaadelige Overdrev, hvor »Sværme af løsgaaende Heste, Køer, Faar, Svin og Gæs forsultne trampede om mellem hverandre for at søge Føde paa den knappe Græsning.« Fællesdyrkningen har sikkert oprindelig været en nyttig Indretning; Bønderne støttede hverandre og kontrollerede hverandre, og det var jo altid billigst at holde f. Eks. en fælles Byhyrde. Det har tillige bevaret et Selvstyre i det smaa, som hjalp til at holde et eget Samfundsliv oppe mellem Bønderne, saaledes naar de under Oldermandens Forsæde samledes til Bystævne for at bestemme, hvornaar der skulde høstes, eller for

Fig. 70. Bystævne i Davinde paa Fyn.*

at idømme en af dem en Bøde, som saa i Regelen blev omsat i Øl til fælles Glæde. Men det var en Samfundsform, som gjorde det næsten umuligt at komme af Stedet. Og nu, da Trangen vaagnede hos enkelte til at prøve ny Dyrkningsformer, føltes det af disse som en utaalelig Tvang. Ønsket om at bryde ud af Fællesskabet mærkedes først i Nordslesvig, hvor Bonden som omtalt havde en friere Stilling og følgelig mere Fremgangsmod end i andre danske Egne. I Haderslev Østeramt begyndte denne Bevægelse omkring 1740 med, at Bønderne i den ene Landsby efter den anden enedes om »at udtuske deres Jorder og hver for sig indhegne sin Part«. Snart fandtes »nogle Tusinde Haver og Lykker indrettede der, hvor der forhen haver været lutter store Fællesmarker« (Pontoppidan). Da det store Ordskifte aabnedes 1755, var Fællesskabet noget af

det første, Angrebene rettedes imod. Allerede 1757 nedsattes en Kommission — af A. G. Moltke og andre højfornemme Embedsmænd — til især at undersøge »det skadelige Fællesskab«.

De Afgifter, der laa paa Bønderne, udgjorde tilsammen en meget tung Byrde; men de tyngede i højst forskellig Grad. Landgilden — d. v. s. den aarlige Fæsteafgift — var uforanderlig for Fæster efter Fæster og svaredes af hver enkelt Gaard gennemgaaende efter samme Takst som helt tilbage i Middelalderen. Indfæstningen — d. v. s. den Sum, Bonden betalte en Gang for alle ved Overtagelsen af en Fæstegaard — kunde derimod nok forøges fra Fæster til Fæster; men heller ikke den regnedes mellem de værste Ting. Stærkere lød Klagerne med Hensyn til Tienden, der allerede af den Grund var en ildeset Afgift, at Herregaardsjorden siden Reformationen havde været fri forTiendepligt, som følgelig kun hvilede paa Bondejord; men endnu mere forhadt blev den, fordi den maatte ydes »i Kærven«, altsaa med Tiendedelen af det høstede Korn, mens det endnu stod paa Marken. Det var endda ikke det værste herved, at Bonden saaledes kom til at give ikke blot Tiendedelen af Kærnen men tillige Tiendedelen af Straaet; det værste var, at han ikke kunde faa sit Korn kørt i Hus, før de, der skulde have Tiende, fik sendt en Tæller, som gik fra By til By for at tælle Kærverne og udregne Afgiftens Størrelse. Derved kunde mange Dage gaa til Spilde; slog Vejret om til Regn, voldte denne Opsættelse en endnu større Skade, end den vilde volde nutildags. Endelig kommer vi til Hoveriet. Ved Hoveri forstodes alle de Arbejder, Fæstebonden var forpligtet til at udføre for sin Husbond, navnlig paa

Fig. 71. Sjællandsk Bondestue.

Hovedgaardens Marker, men ogsaa udenfor (Kørsler, Vejarbejder osv.). Det var egentlig en Del af Fæsteafgiften; fra først af var det muligvis ret nemt for baade Herremand og Bonde saaledes at sætte Arbejdsydelse i Stedet for Afgift i Varer eller Penge. Men medens Landgilden havde holdt sig uforandret, voksede Hoveriet af sig selv, især i 1500'erne, da Kornpriserne steg, de store Hovedgaarde afløste de ældre smaa Herregaarde, og Godserne samledes og afrundedes. Paa et saadant Gods blev Herregaarden Midtpunktet; »fra den indfange-

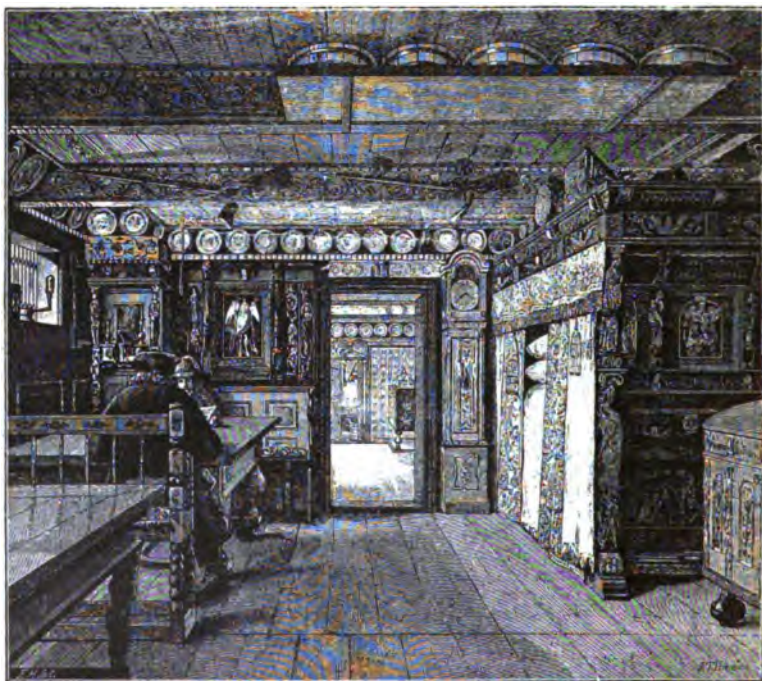

Fig. 72. Sjællandsk Bondestue.

des bogstavelig med talrige Arme, til Brug for den selv, en overvejende Del af det Arbejde, der var Kraft til rundt om paa Godsets Fæstegaarde.« Igennem 1600'erne og 1700'erne gik det videre i samme Bane. Landsbyer nedlagdes, Herregaarde kom i Stedet, og alle Bønder i hver af de ny Herregaardes Nærhed kom til at bære øget Hoveri. Naar ny Jord opdyrkedes, Skove ryddedes, Heder opbrødes og Moser udgravedes, førte det for Bonden til det samme: større Hoveri. Da saa det stærke Fremkridt i Landbruget kom fra o. 1750, og ligeledes i lidt senere Tid da Krongodset solgtes, var Føl-

gen stadig den samme: nyt Hoveri. Der fandtes nemlig hverken ved skreven Lov eller ved uskreven Vedtægt nogen fast Regel for, hvor meget Hovarbejde der maatte forlanges af hver Gaard: Hoveriet var ubestemt. Naar derfor en Jorddrot havde Brug for større Arbejdskraft for at drive sin Hovedgaard stærkere op, var det det bekvemmeste og billigste for ham at lægge det paa sine Bønder at stille denne Arbejdskraft. Ved Aar 1770 var mindst de to Tredjedele af Danmarks Bønder hoveripligtige; for adskillige Gaardes Vedkommende kunde denne Byrde løbe op til godt to Hundrede Arbejdsdage om Aaret. Oven i Købet maatte Hovarbejdet i Reglen ydes paa de Tider af Aaret, hvor der var knappest Raad paa Arbejdskraft, især i Høsttiden. Mangen Bonde maatte for Hoveriets Skyld holde flere Heste og flere Tjenestefolk, end han havde behov til sin egen Fæstegaard. Der er ikke noget mærkeligt i, at Herremændene hyppig maatte klage over Hovfolkenes Dovenskab. »Hvo der arbejder sig ihjel til Hove, skal begraves under Galgen,« sagde Bønderne. Hoveriet gav nok Godsejerne en tilsyneladende billig Arbejdskraft; men i Virkeligheden hævnede Hovfolkene sig over den vilkaarlige Udnyttelse ved en Træghed og Vrangvilje, som kunde drive Godsejeren eller hans Ridefoged til Fortvivlelse. Saa var det, at Fogeden greb til Krabasken, Hundehullet og Træhesten. Her var en stadig Kamp. Herremænd og Ridefogder fandt, at Bønderne var opsætsige og dovne Personer, som aldeles intet vilde faa udrettet, om ikke Hoveriet nødte dem; »Hoveriet er jo intet andet«, skrev en Godsejer, »end god Disciplin i Landhusholdningen«: reguleres eller fastsættes til bestemte Dage kan det ikke, Bønderne maa udbydes til Hovarbejde, naar som helst Herregaarden behøver dem; det maa rette sig efter Vejret, »som Gud bestemmer«. Saaledes tænkte de fleste Herremænd. Men anderledes dømte f. Eks. en Amtmand paa Falster: »Jeg drister mig til at sige, at intet uden Proprietærernes Ubarmhjertighed i at drive en Bonde fra sit eget Arbejde er Aarsag til, at mere end to Tredjedele af Aarets overflødige Velsignelse nu er spildt for disse elendige Bønder. Det bedste Eksempel herpaa afgiver de, som er fri for dette landsfordærvelige ubestemte Hoveri; de har brugt den belejlige Tid og bjærget al den Velsignelse af Korn, som Forsynet har lønnet deres Stræbsomhed med. Men hvor liden er ikke denne Hob!« Det allermest skadelige for Bonden var dog det meget Smaahoveri: »Som det er, kan Bonden aldrig i Dag foresætte sig, hvad han vil udrette med sine Folk. Thi foruden at baade han og Folkene maa møde, saa snart de tilsiges, saa er han næsten aldrig fri: snart skal han hugge Brænde, grave i Have, røgte Heste og Kvæg, kaste Korn, gaa paa Klapjagt osv. . . . Ja, det er ikke nok med, at det maa ske paa Hovedgaarden; men de maa pænt forrette det ogsaa i Købstaden eller andre Steder, hvor det behager Proprietæren af fæste Bo.«

Mellem Bondens Byrder kan ogsaa nævnes Værnepligten, som kun hvilede paa Bønderne. Hvorvel Udskrivningsbyrden var bleven

større end 1733 (der stilledes nu en Karl for hver 32 Tdr. Hartkorn), var den i sig selv ikke tung, kun 20—24 Øvelsesdage om Aaret. Men den var forhadt, dels fordi Karlene var Genstand for en raa Behandling — især efter at St. Germain havde ophævet de nationale Regimenter og stukket de udskrevne Karle ind i de hvervede Afdelinger, hvis gamle Mandskab for en stor Del var noget »gevorpent« (d. v. s. hvervet) Pak —, dels fordi den udtjente Landsoldat aldrig blev færdig med Stavnsbaandet.

Men hvor tyngende alt dette kunde være, kunde det næppe have voldt saa usle Tilstande, som dem Bønderne vitterlig i mange Egne var sunkne ned i, hvis ikke det havde været Tilfældet, at Bønderne retslig set stod helt umyndigt og usikkert i Forholdet til Godsejerne. De var snarere en Slags Tyende end frie Fæstere. De Afgifter og Ydelser, de skulde svare til Staten, indkrævedes gennem den paagældende Herremand. Han havde den Forpligtelse at svare til sine Bønders Skatter og at sørge for, der var Karle nok til Rekrutter; derfor var det Godsejeren, som opkrævede Skatterne, og som udvalgte de Karle, der skulde fremstilles ved Sessionerne. Herremanden havde meget ofte Myndighed til at rejse Tiltale mod Bønderne og lade Straffen udføre (Hals- og Haandsret), og Ret til selv at udnævne Dommeren paa Godset (Birkeret). Ligeledes kunde han sætte Bonden til hvilken Gaard han vilde. Stavnsbaandet gjorde det omtrent umuligt for Bonden at slippe udenfor sin Godsejers Magtomraade og prøve sin Lykke andensteds. Godsejeren var følgelig baade Øvrighed og Husbonde for sine undergivne, og Grænserne for hans Myndighed var højst ubestemte. Bonden kunde aldrig være helt sikker paa, at det kom ham selv til Gode, om han drev sin Gaard op; thi Herremanden kunde sætte ham fra den og tvinge ham til at overtage en forfalden Gaard, hvor han da maatte begynde forfra. Selvfølgelig var det næppe nogensinde Reglen, at Godsejeren bar sig saa vilkaarligt og uretfærdigt ad; men det hændte altfor tit, og i hvert Fald var der en Utryghed over Bondens Forhold, som var utaalelig og skadelig. Paa Falster f. Eks. raadede den Skik, at naar en Proprietær var vred paa en Bonde og gerne vilde have ham fra Gaarden, tog han simpelthen Tjenestefolkene fra ham; saa maatte

Fig. 73. Træhest og Straffepæl, som stod udenfor Københavns Slot

Bonden enten leje en Husmand, hvad der blev dobbelt saa dyrt, eller lade Arbejdet ligge, og i begge Tilfælde maatte det ende med hans Undergang.

Det mest nedværdigende ved det hele Forhold var den Tugtelsesret, Husbonden udøvede, især overfor Hoveriarbejderen. Det er dette, som har præget sig dybest ind i Eftertidens Minde. Og dog er det sandsynligt, at Træhest, Halsjærn, Hundehul, den spanske Kappe og Kanepisken ikke blev saa tit brugte efter 1750 som i Hundredaaret før. Men netop fordi der nu kom Røre om hele Bondesagen, fordi Bønderne saa smaat mærkede, at der var Forandringer i Vente, og begyndte at haabe Udfrielse fra de værste Plagerier, derfor blev der nu skrevet og talt om Ting, som Fortiden havde regnet for noget uafvendeligt og taalt i Tavshed.

Under denne Ufrihed og Retsløshed blev Bondens Kaar ofte usle og hans Aand sløv. Men utvivlsomt er dette tit skildret med langt mørkere Farver end rigtigt. Der var selv i den værste Ufriheds Tid blandt Bønderne alle Vegne i Landet mangfoldige Træk baade af Opvakthed og af Mod til at hævde sig. Daarligst stod det til paa den sjællandske Øgruppe, Vornedskabets gamle Hjemland; men selv her har Holberg ikke blot fundet en Jeppe paa Bjerget, men tillige Erasmus's Broder Jakob. De mest nedsættende Vidnesbyrd om Datidens Bønder fældedes af Sessionsherrerne; de fortæller i deres Betænkninger stadig om at Almuen lider af »utrolig Dovenhed og Hengivenhed for Brændevin«, og det siger de for Resten lige saa vel om Jyderne som om Sjællænderne. Adskillige andre Vidnesbyrd gaar ud paa det samme: Bønderne var dvaske og ligegyldige: »Hellere sove sig arm end slide sig arm«, hed det. Var de flittige, vidste de jo ikke, om de selv og deres Børn kom til at nyde Frugten deraf; var de dovne, maatte Herremanden dog for sin egen Skyld holde dem oppe for ikke at miste alt Udbytte af Gaarden. De blev da ofte dovne, raa, mistænksomme, upaalidelige og drikfældige.

Fig. 74. Den spanske Kappe.

Men taget i det hele er dette Billede for meget graat i graat. Det er tegnet af Bondesagens Uvenner og derefter godkendt af dens Lovprisere, fordi Reformerne og Frigørelsen paa denne Baggrund tog sig saa særlig straalende ud. Endog paa Sjælland og Laaland-Falster kender vi mange Eksempler paa, at Bønderne ikke dvask fandt sig i al Vilkaarlighed, men tog Kampen op med fordringsfulde Godsejere. I Fyn, Nørrejylland og især i Sønderjylland — udenfor

det Hjørne, hvor det holstenske Livegenskab raadede — ser vi, at Bonden var »et sin Frihed meget agtende Folkefærd«. Ikke faa unge Karle unddrog sig Stavnsbaandet ved at rømme bort. I Spørgsmaal om Hoveriets Udstrækning kunde Bønderne staa stift paa, hvad de holdt for Ret; en ærøsk Bonde, som paa sine Byfællers Vegne mødte paa Tinget for at nægte det forlangte Hoveri, vovede i Tingskriverens, Sandemændenes og Amtmandens Nærværelse at slaa i Bordet for dem; hvad Under, at hans Modpart klagede over, at der ingen Respekt og Lydighed fandtes hos Bønderne! Hele Hundredaaret igennem hænder det, at den stadige Spænding mellem Bønder og Herremænd fører til Overfald og Drab paa Fogeder eller Godsejere, og altid holder Bønderne sammen i saadanne farlige Øjeblikke. Dette er ialfald Tegn paa, at de ikke var helt knækkede eller helt dvaske. Rankest holdt de sig selvfølgelig i Nordslesvig, hvor de aldrig havde kendt Vornedskab eller Stavnsbaand, og hvor Kongens Godsejerherredømme var udøvet saa læmpeligt, at Bønderne faktisk havde kunnet lade Gaardene gaa i Arv fra Fader til Søn, som om de var Selveje. Om dem hedder det: »Til Flittighed blive de fra Barndom vant; man finder en Bondes Tjenestekarl sjælden her, som i det slaviske Sjælland og Laaland, at ligge om Vinteren fra Sol gaar ned og indtil Sengetiden, og række sig paa Bænkene. Er her Mangel paa Korn- og Tærskearbejde, . . . saa arbejde nogle i Træ og sælge til Købstæderne, andre gøre Arbejde af Halm, af Svinehaar, af Ben osv.; andre gøre Koste af Gyvel, af Lyng, Birk osv., andre rejse om og sælge Vare (de fortjene kun lidt, dog ville de ikke tigge). De kende Verden og stole paa Guds Forsyn og paa Lykken; de ere lige saa glade, naar de betræde en anden Provins, som naar de ere hjemme, endog de elske usvigelig deres Fædreneland.« I hvilken Grad den nordslesvigske Bonde var aandelig opvakt, fremgaar af et Træk som dette, at da Bønderne paa Als og Sundeved i Aarene efter 1766 udskiftede deres Landsbyer, kunde de selv foretage Boniteringen af Jorderne efter en langt mere fintmærkende Skala, end Regeringen havde foreslaaet.

Allerede omkring 1740 begyndte pletvis Forsøgene paa at finde Veje ud af Stilstanden og Forsumpelsen, og det først blandt Statens tyske Elementer. Aarsagen var ikke alene Fornemmelsen af økonomiske Opgangsmuligheder, — der naturligt maatte føre til Tanken om, at man burde gaa fra Naturaløkonomien over til Pengeøkonomien, altsaa afløse Arbejdsydelser med Pengeafgifter —, men tillige et spirende poetisk Sværmeri for oldgermansk Frihed og Bondedjærvhed som hos Digteren Klopstock. I Holsten vovede en stor Jorddrot, Grev Hans Rantzau til Ascheberg, i 1740'erne at prøve vidtgaaende Forandringer paa sine Godser. Han udstykkede en hel Del Hovedgaardsjorder og afløste alt Hoveri; det viste sig, at hans undergivne, som før havde været »et elendigt Samfund af Tyve og Kæltringer«, nu i Løbet af kort Tid forvandledes til »et mønsterværdigt Samfund af dygtige og velhavende Bønder«. Samti-

dig hermed eller endog noget før begyndte den førnævnte Udskiftning i en Mængde nordslesvigske Landsbyer, fremmet af Bønderne selv. Men denne Udskiftning medførte ikke, som det senere blev Tilfældet, en Udflytning; ingen vilde nemlig tage Bolig ude paa Markerne, hvor man frygtede Ensomhedens Uhygge og Farer saasom Ulve og Stimænd, og Bønderne blev derfor ved at bo samlede i deres Landsbyer.

Efter slige stedvise Reformforsøg var det saa, at Pontoppidan og Moltke i 1750'erne satte stærkere Fart i Sagen ved at fremkalde den store Diskussion og ved Landbokommissionen 1757, som især søgte at faa Trevangsbruget og Fællesskabet fjernet. En Del private Godsejere tog samtidig fat paa at indføre meget gennemgribende Reformer, som gik langt videre, end A. G. Moltke egentlig havde tænkt paa. Mellem disse Godsejere, som vi saaledes maa nævne med Ære, fordi de gik i Spidsen for Fremskridtet, var, underligt nok, Kristian VI's Enkedronning Sofie Magdalene. Det var da heller ikke nogen særlig Bondevenlighed, som besjælede hende; tværtimod var hun en saa myndig Godsherre, at hun endog forsøgte at binde Kvinderne til Stavnen, hvad der var et klart Overgreb, thi Stavnsbaandet gjaldt kun Mændene. Men hendes Gods Hørsholm var i en elendig Tilstand, som hun var ilde tjent med; og da hendes Overhovmester, Grev Kristian Stolberg, forestillede hende, at Godset kun kunde ophjælpes gennem store Reformer, lod hun ham raade. Han var Klopstockianer og sværmede for Urtidens fri Bonde og havde paa sine holstenske Godser ophævet Livegenskabet. Som Styrer af Hørsholm Gods mente han nu, at han paa én Gang kunde ophjælpe Bønderne og forøge Enkedronningens Indtægter af Godset. I Aarene omkring 1760 indførte han, at Tiende og Hoveri afløstes med Pengeafgift, at en Del Hovedgaardsjord udstykkedes og bortforpagtedes, og — at Bønderne fik deres Gaarde til Arvefæste, saa at Faderen kunde være vis paa, at naar han ved sit Slid forbedrede Gaarden, kom det hans egen Søn og ikke en fremmed til gode. Skønt disse Reformer ikke fuldtud lykkedes, — der var endnu for meget Vejarbejde og andet Statshoveri som vedblev at forstyrre Bøndernes egen Virksomhed —, blev Følgen dog, at der høstedes $1^1/_2$ Gang saa meget som før, og at Bønderne ikke mere kom i Restance med deres Afgifter, alt til lige saa stor Tilfredsstillelse for Enkedronningen som for Bønderne.

Lidt senere faldt Reformerne paa Bernstorff. J. H. E. Bernstorff havde 1764 af Kongen faaet Gentofte Sogn ved København, og Godset kaldtes med hans Navn. Dets Tilstand var ussel. Men Ejerens unge Brodersøn A. P. Bernstorff, som i Tyskland og navnlig i England havde set Godsdrift, saa god som Tiden i det hele kendte den, iværksatte en Række Forandringer. Han indsaa, at man ikke skulde lægge mest Vægt paa Opdriften af Hovmarkerne, men af Bøndernes egen Jord, og drev derfor særlig paa Udskiftning, Hoveriafløsning og Arvefæste. Hans Reformer lykkedes adskilligt bedre

end de stolbergske paa Hørsholm. Flere og flere Godsejere omkring i Landet prøvede lignende Ting, som stundom lykkedes, stundom mislykkedes. Salget af Krongodserne, som foregik netop i de samme Aar, blev i Reglen ikke til Bøndernes Gavn, bortset fra f. Eks. Egnen om Kolding, Nordslesvig og nogle Steder paa Fyn, hvor Bønderne var velstaaende og dristige nok til selv at købe deres Gaarde. De fleste Steder kom baade Bondegodset og de ny Storgaarde, som oprettedes, i Hænderne paa »Proprietærer«, og det ofte ny Mænd, som af Spekulation satte Penge i Jordegods og følgelig blev Bønderne haarde Herrer.

Fig. 75. Kristian VII.

1766 blev Kristian VII Konge. Denne pur unge, ubetydelige og snart helt utilregnelige Regent havde dog maaske nogen virkelig Interesse for Bondespørgsmaalet, takket være hans Lærer og Kabinetssekretær, Svejtseren Reverdil, som var varm for Tanken om Bondefrihed og Menneskeret. Tillige havde Reverdil god Støtte f. Eks. i General St. Germain, for hvis Planer om Hærens Udvikling en stavnsbunden og forkuet Bondestand ikke duede. Henrik Stampe blev ligesaa med hvert Aar ivrigere for Bondens Frihed. Allerede 1766 d. 14. April udkom en kongelig Forordning, der skænkede alle Kongens Fæstere i Sønderjylland deres Gaarde til Arvefæste. 1767 blev der paa Reverdils Forslag udnævnt en ny Kommission (bl. a. Reverdil og Stampe), som tog modigere fat end den fra 1757, og som lagde Planer til at indskrænke Stavnsbaandet. Men dette var i for høj Grad stik imod alle gamle Regeringsmænds Tanker om, hvad der kunde gaa an; de gamle Ledere fik Øre hos den upaalidelige Konge, Reverdil maatte forlade Landet, og Kommissionen forvandledes til et »bestandigt Kollegium«, kaldet General-Landvæsens-Kollegiet, hvori Moltke og Schimmelmann optoges. Dog, selv om dette Kollegium veg tilbage for at røre ved selve

Stavnsbaandet, tog det helt kraftig fat paa andre Spørgsmaal, navnlig Hoverisagen, og forordnede, at hver enkelt Bondes Hoveri skulde fastsættes efter bestemte Regler. I det hele gik Arbejdet for Samfundsspørgsmaal i disse Kristian VII's første Aar stærkt frem. En af Tidens flinkeste Fremskridtsmænd, Martfeldt, fik 1769 oprettet Landhusholdningsselskabet, som virkede ved Præmieuddeling til dygtige Jordbrugere o. lign.. For første Gang fik Regeringen Overblik over Statens egentlige Omfang og Kraft gennem en Folketælling 1769*). Og Fremskridtets Venner blev dristigere og klarere. Et Skrift, om hvilket alle snart vidste, at det var forfattet af Oeder, Grundlæggeren af den botaniske Have og det store plantebeskrivende Værk »Flora Danica«, pegede aldeles tydeligt paa, at det, som det gjaldt om at skaffe Bonden, ikke blot var Hoveriordning og Udskiftning, men »Frihed og Ejendom«.

Fig. 76. Landhusholdningsselskabets Medaljer.

Hele denne Gæring mærkedes da ogsaa ned blandt Bønderne selv. Især fremkaldte Forordningen om Hoveriets Fastsættelse paa mange Godser en voldsom Bevægelse mellem Bønderne, der nu haabede at faa Medhold hos Kongen, naar de stræbte at vælte saa meget Hoveri af sig som muligt. Hist og her forefaldt der formelige Arbejdsnedlæggelser og larmende Mytterier.

*) Der levede da i Kongeriget Danmark godt 800,000 Mennesker, i Sønderjylland 250.000, i Norge godt 700,000, paa Island knap 50,000, i hele Staten noget over 2 Mill.

Kollegiet syntes at blive bange for al denne Uro og at ville standse med Reformerne. Men netop da tog Struensee Magten.

STRUENSEE.

Skønt det ikke varede ret mange Aar efter Kristian VII's Regeringstiltrædelse, inden hans aandelige Mangler traadte frem paa en saa utvetydig Maade, at i vore Dage ingen Læge vilde være i Tvivl om, at han var sindssyg og maatte behandles som en sindssyg, havde Datiden ikke dette Syn paa hans Tilstand. Man indsaa, at han blev underlig, ofte utaalelig, viljesvag og i det hele en Stakkel; men Sindssyge regnede man det ikke for. Hans Livlæge udtalte 1771, at man maatte selv være gal for at regne Kongen for gal. Tidens Lægevidenskab havde ikke det Kendskab til sjælelige Sygdommes Natur som vor Tids.

Hertil kom, at Kongen længe vedblev at bevare Evnen til i enkelte Øjeblikke at optræde som en beleven Kavaler, ofte ialfald saa længe, at Publikum lod sig skuffe og glædede sig. Da han i Jan. 1766 i en Alder af knap 17 Aar kom paa Tronen, tog han sig i velvillige Øjne ud som en ret fin, indtagende og elegant Yngling, kun lidt spinkel. Det troedes, at han var opdraget med Omhu, og at han ved sin Konfirmation og andre Overhøringer havde vist sig godt udstyret med Kundskaber. Men i Virkeligheden havde hans Opdragelse været rent forfejlet. Hans Lærere havde for det meste pint og proppet ham med Kundskaber, havde skændt og straffet, knebet og pryglet ham, og var han paa Forhaand en slap og forsømmelig Dreng, blev han ikke bedre af den Behandling; alene Reverdil havde stræbt at give hans Fantasi og Følelse nogen Næring ved at tale med ham om, hvor mange gavnlige Ting han vilde kunne udrette som Konge. Af de jævnaldrende Kammerater, man gav ham, lærte han villig alle Overgangsalderens Skødesynder. Saaledes blev han inderst inde en ondskabsfuld, forfængelig og holdningsløs Laban, blottet for selvstændig Dømmekraft og Vilje, opfyldt af taabelige Forestillinger om, at han vilde blive »fuldkommen« ved rigtig at leve som en Mand, d. v. s. snart at skeje ud paa alle Maader, snart at pine og skolemestre sig selv. Han talte helst med dem, der underholdt ham om »Deisme og Fruentimmer«; han huserede paa Gaderne med sine Svirebrødre og de groveste Kvindfolk, sloges med Vægterne osv. osv. Først skete sligt af og til, snart blev det hyppigere.

Allerede i Nov. 1766 havde han haft Bryllup med sin Kusine Karoline Matilde, Søster til Kong Georg III af England, en ganske ung Pige paa knap 16 Aar. Hurtigere, end nogen havde ventet, blev dette Ægteskab ulykkeligt; mens den unge Dronning gik frugtsommelig med den Søn, Kronprins Frederik, som fødtes d. 28 Jan. 1768, kastede Kongen sig igen ud i de Udsvævelser, som allerede var ham uundværlige, navnlig med et Kvindemenneske som kaldtes

Støvletkatrine. Efter nogen Tids Forløb fik han imidlertid den Idé, at han vilde gøre en stor Udenlandsrejse, og satte sit Indfald igennem, skønt hans Ministre var meget bange for, hvordan det skulde gaa, og søgte at holde ham fra det. Han drog af Sted 1768, ledsaget bl. a. af Bernstorff og Schimmelmann, og var borte i adskillige Maaneder, som især tilbragtes i England og Frankrig. Rejsen forløb overraskende godt; Kongen optraadte i det hele, som det sømmede sig en ung Fyrste, og blev overmaade lovprist og smigret. Men da han var vendt hjem 1769, kom Tilbageslaget efter denne Opstramning, idet han blev dobbelt raa og slap, lunefuld og upaalidelig overfor sine gamle Ministre. I deres Sted havde nemlig paa Rejsen en ny Yndling vundet Herredømmet over Kongen.

Fig. 77. Karoline Matilde.

Struensee, som fødtes i Halle 1731, var Søn af en religiøs bevæget, pietistisk Præst, der siden blev Generalsuperintendent i Slesvig og Holsten. Sønnen, der havde uddannet sig til Læge, fulgte med Faderen op til den danske Stat og bosatte sig som Læge i Altona 1757. Som det saa ofte gaar med Børn der vokser op i et stærkt religiøst Hjem, var det gaaet ham: han havde tidlig faaet Afsmag for det, der prægede hans Hjem, og havde søgt Befrielse for det ved fuldstændig at gaa op i Tidens Filosofi. Han var en livlig og smidig, men ikke nogen selvstændig eller dyb Aand, en elskværdig Kavaler, yndet af Damerne og i den fine Verden. I Altona lærte han en Del Mennesker at kende, der en Tid havde haft Indflydelse ved det danske Hof som Medlemmer af St. Germains Kreds; men St. Germain var under Kristian VII bleven styrtet og hans Venner fjernede fra Hoffet, deriblandt den velbegavede, intrigante hol-

stenske Greve Rantzau-Ascheberg (Søn af Hans R.-A., se S. 98). Denne Kreds havde ment, at der ikke vilde komme Orden i de danske Forhold, før de nuregerende Kollegieherrer og Ministre fjernedes og Styrelsen som i Prøjsen kom til at ligge hos nogle faa af Kongens allernærmeste Venner i hans »Kabinet«. Struensee kom naturlig nok til at se paa danske Regeringsforhold med de samme Øjne. Gennem de Forbindelser, Struensee havde faaet i det holstenske Aristokrati, lykkedes det ham at blive Kristian VII's Livlæge paa den nys omtalte Udenlandsrejse; maaske var det først og fremmest ham, det skyldtes, at Kongens Adfærd paa Rejsen var saa taalelig god; thi han forstod at fængsle Kongen ved sine Samtaler og at faa en stærk Magt over ham. Ved Hjemfærden fulgte han med Kongen til København og blev fast knyttet til ham som hans Læge, Forelæser og blev Etatsraad og snart Konferensraad. Den unge, ulykkelig stillede Dronning blev snart helt betaget af Struensee; ingen Skrupler hindrede ham i at benytte sig af hendes Lidenskab, og allerede i første Halvdel af 1770 blev han hendes Elsker. Og da han saaledes herskede baade over Kongen og Dronningen, voksede hans Ærgerrighed mægtigt; han følte sig kaldet til at tage Styret i den danske Stat og at føre den hurtigt fremad ad Oplysningens og Fornuftens Bane. I saa Fald vilde han dog ikke selv kunne overkomme altid at være om Kongen; dertil maatte han have en Mand, han fuldtud kunne stole paa, og udsaa dertil sin Ven fra Altona Enevold Brandt, som han i Sommeren 1770 fik ansat som en Slags Hofchef; omtrent samtidig kaldtes ogsaa Rantzau-Ascheberg atter til København. Og derpaa fik Struensee Kongen til at fjerne den Mand, der ved sin store Indflydelse stod ham mest i Vejen: J. H. E. Bernstorff, som 15 Sept. 1770 ved en kongelig Skrivelse afsattes fra sit Embede som Præsident i tyske Kancelli. Den gamle Statsmand forlod København og tog Bolig paa sine Godser ved Hamborg; han døde $1^1/_2$ Aar efter.

Fig. 78. Johan Frederik Struensee.

Struensees Magt hvilede paa, at han kunde faa Kongen selv til at tro paa — og faa alle andre til at lade, som om de troede paa —,

at Kongen personlig ledede Regeringen og selv tog Bestemmelse i alle vigtige Ting. De hidtil raadende Ministre havde Kongen tit været ked af: »Naar jeg er af en anden Mening end Raadet«, skal Kongen efter Struensees egen Fremstilling have sagt, saa bemærker jeg straks en Uro i alle Ansigter, og der følger højtidelige Forestillinger, saa jeg maa tie.« Struensee havde da let Spil, naar han raadede Kongen til at skyde disse overmægtige Embedsmænd til Side med deres langtrukne Indstillinger og Foredrag og selv udøve Enevoldsmagten gennem sine egne Kabinetsordrer. Og da det skete, siger Struensee, gik det ogsaa godt: »Kongen arbejdede med Lyst og læste alt, som hørte til Regeringssagerne«. Men selvfølgelig var denne Paastand om, at »Kongen bestemte« og »Kongen arbejdede«, Komediespil. Det virkelige Forhold fremgaar af følgende Vidnesbyrd af Reverdil, som snart vendte tilbage til Danmark: »Jeg ved alt for godt, at der selv i Kongens bedste Øjeblik ikke udgik andet fra hans Pen, end hvad man saa godt som Ord til andet foresagde ham, ligesom det, naar han syntes allerbedst om sine Brevskaber, var ham der havde gjort Sekretærens Arbejde, hvorfor det er Usandhed at tillægge ham, hvad der udfærdigedes i hans Navn.« Endog de helt udenforstaaende kunde vanskeligt tro paa Kongens Evne til selv at regere, naar de hørte om Handlinger af ham som disse, der kom til alles Kundskab: En Søndag under Højmessen stod Kongen — fortæller Suhm — over Portalen til Kristiansborg med en sort og en hvid Dreng, og med dem kastede han ud paa Slotspladsen Brænde, Ildtænger, Skuffer, Papirer, ja var endog paa Veje til at ville udkaste sin Hund Gourmand og sin sorte Dreng. Iblandt det udkastede var en hemmelig Fortegnelse over Flaaden og Tilstanden af hvert Skib, som en fremmed Ministers Lakaj tog op. Eller følgende: Under Sommeropholdet 1771 paa Hørsholm Slot slog Kongen Vinduerne ud i sine og Dronningens Værelser, brækkede Stole, Spejle, Borde, Porcellæn itu og kastede dem ud i Slotsgraven; hertil hjalp hans to Drenge ham mesterlig. Tilsammen slog de ogsaa alle Billeder og Kar itu i Haven, »hvilket vedvarede til Dels i Juli og August«. Eller et tredje Træk: Kongen fik fat i Dronningens Mynde »Zefyr«, lod den overhælde med Spiritus og derpaa stikke Ild i. Da den ulykkelige Hund laa paa Gangen og hylede, og en Lakaj spurgte Kongen, hvad der skulde gøres med den, svarede han kun: »Kast den bort!«

Umiddelbart efter Bernstorffs Fjernelse gav Struensee Statsraadet (Konseilet) en ny Sammensætning, idet flere af hans nærmeste optoges i det. Men denne Ordning blev kun kortvarig; han vilde helst af med det, i December 1770 ophævedes Konseilet da helt, og Otto Thot, A. G. Moltke m. fl. afskedigedes af Statstjenesten. Den Kreds af Stormænd, som i en Række af Aar havde raadet for alt, var nu magtesløs; »de fandtes snart end ikke mere i Hovedstaden, men kun paa deres Godser paa Landet eller ogsaa i Unaade udenfor Riget,« hedder det. Dette blev ikke det eneste Slag, Struensee rettede mod Adelsvælden fra Frederik V's og Bernstorffs Dage.

Et Par andre Forordninger indskrænkede Titel- og Rangvæsnet, især ved at fastsætte, at ikke de blotte »Karakterer« og Titler, men Embedsstilling og Tjenestealder bestemte Rangfølgen; dermed tabte Titlerne i Folks Øjne meget af deres Værd. Snart efter afskaffedes en Mængde høje Embedsstillinger, som for det meste havde været beklædte af Adelsmænd af de tidligere Magthaveres Kreds, saaledes Stillingerne som Præsidenter i Kollegierne, Statholder i Norge osv. Hvad Meningen var med sligt, blev, dengang Konseilet ophævedes, forklaret for Almenheden med de Ord, at herved fik den enevældige Regeringsform atter sin naturlige Renhed, som den af Folket var overdraget til Kongens Forfædre.

Endvidere lavedes Kollegierne helt om, og det meste af den civile Styrelse samledes i et nyt Embedsværk efter prøjsisk Mønster, Finanskollegiet kaldet, hvori Struensee gav en hel Række dygtige ny Mænd Sæde, saaledes U. A. Holstein, Sønnesøn af Frederik IV's Storkansler af samme Navn, Oeder, Tyge Rothe og endelig sin Broder, den matematiske Professor K. A. Struensee, som her i Landet blev »Justitsraad Struensee«. I Stedet for Landvæsenskollegiet traadte nu atter en Kommission, hvis ledende Mand Oeder var. De her nævnte var de mest fremragende iblandt de Mænd, ved hvis Hjælp Struensee vilde styre og reformere Staten. Men ingen af dem blev Ministre eller Kollegiepræsidenter med Ret til at forelægge Sagerne for Kongen; Kollegierne var nu nærmest Ekspeditionskontorer for den ene Mand, som havde Adgang til at forhandle med Kongen. Det vil sige, at Struensee var Rigets eneste Minister. I nogen Tid nøjedes han med en ret beskeden Embedstitel, men i Juli 1771 lod han sig give den til Virkeligheden svarende Titel Gehejmekabinetsminister. En Forordning med hans Underskrift fik samme Gyldighed, som om den bar Kongens Navn. Desuden udnævntes baade Struensee og Brandt til Grever.

Det var en helt ny Form, Regeringen nu fik, ligesom det væsentlig var ny Mænd, som kom i Spidsen for Styrelsen. For saa vidt var den Struensee'ske Regering et Brud med de foregaaende tyve Aars Styrelse. Men ser vi paa, hvad Struensee ved Hjælp af de ny Former og de ny Mænd vilde udrette, og i hvilke Ideers Tjeneste han stillede sig, da er Bruddet med den Bernstorffske Tid ikke nær saa stærkt. Dette er nys paavist af Edv. Holm, og det er allerede for adskillige Aar siden set af A. D. Jørgensen. Denne sidste siger derom: »Det Bernstorffske Regimente var bleven afbrudt af det Struensee'ske, som i Grunden fortsatte baade dets Fortrin og Fejl, kun i kolossalt forstørret Maalestok. Reformiveren, som havde været betegnende for de sidste 10—12 Aar, blev sygelig forceret, Hoffets Overdaadighed og Korruption fremtraadte aabenbart, til alles Forargelse, Tyskeriet traadte skamløst i Forgrunden.«

Straks i det første Øjeblik, da Struensee bevidst greb efter Magten, umiddelbart før Bernstorffs Afsættelse, aabnede han sine Reformer med at lade Kongen indføre ubegrænset Trykkefrihed.

Det var et Skridt, som i høj Grad maatte stemme alle skrivende Mennesker venligt mod den ny Regering, baade hjemme og ude; Voltaire, som netop da stod paa sin Berømmelses Højde, sendte i den Anledning Kristian VII en smigrende Lykønskningsskrivelse. Og derpaa gik det løs med Forordninger; i de 16 Maaneder, Struensee var ved Roret, har han udstedt langt over 1000 saadanne, snart om de vigtigste Reformer, snart om rene Bagateller. Som den nævnte Forordning om Trykkefrihed i Virkeligheden var en Videreførelse af, hvad der var begyndt under Frederik V, var det ligeledes Tilfældet med en Række Reformer af human Natur. De Rester af Tortur, som endnu var i Brug overfor dem, der var mistænkte for grove Tyverier o. lign., afskaffedes. Der blev sørget for Opfostring af Børn, som »dels for Skændsels, dels for Armods Skyld var forladte af deres Forældre«; ved Frederiks Hospital udsattes en Kasse, hvori hemmelig kunde nedlægges nyfødte Børn, som Staten saa tog sig af; derved vilde man modvirke Barnemord. Frederiks Hospital aabnedes ogsaa for dem, der led af Kønssygdomme, og det Rum, der hidtil havde tjent som Kirke for Hospitalet, blev Sygestue for saadanne Patienter. I det hele mente Struensee, at den enkelte Borgers moralske Vandel var Staten uvedkommende, og han ophævede de endnu eksisterende Straffe for Utugt.

Samtidig udkom Slag i Slag en Række Bestemmelser, som greb dybt ind i hele det tilvante Embedsvæsen. Det var Meningen overalt at gøre Styrelsen hurtigere, billigere og dygtigere. Den gamle »Lakajisme«, som i Forvejen var i Tilbagegang, fik sit Grundskud ved et Forbud imod at give offentlige Stillinger til »Domestikker eller Betjente, der havde haft at gøre med personlig Opvartning af deres Herrer.« Københavns Forfatning omkalfatredes, U. A. Holstein sattes i Spidsen for Hovedstadens Styrelse, og en Række i sig selv forstandige Reformer indførtes her; en Mængde særskilte Domstole samledes til én, kaldet Hof- og Statsretten; alle Statens Borgere skulde staa til Rette for den uden Forskel efter Rang og Stand, — dog vedblev der desuden at være særlige militære og gejstlige Retter —; Politiets Myndighed indskrænkedes, saa at det mistede Retten til at blande sig i, hvad der skete inden Døre; Portene aabnedes for Færdselen ogsaa under Gudstjenesten, o. s. fr. For Universitetet udarbejdedes en højst ønskelig og vel gennemtænkt Reformplan, som især skyldtes den trondhjemske Biskop Gunnerus. Den gik navnlig ud paa, at Natur- og Statsvidenskaberne skulde drages frem, og at Universitetets Forelæsninger skulde holdes paa Dansk i Stedet for Latin; desuden foreslog Gunnerus, at der i Kristianssand skulde oprettes et særligt Universitet for Norge.

Ikke mindre energisk toges der fat paa Statens og Samfundets økonomiske Forhold. Oeder fik udarbejdet og udstedt en Forordning om Hoveriets Størrelse: det skulde staa i bestemt Forhold til hver Bondegaards Hartkorn og dens Afstand fra Hovedgaarden; ligesaa forberedte han en Forordning om en Indskrænkning af

Stavnsbaandet (til Tiden fra det 14de til det 34te Aar), som imidlertid endnu ikke var udstedt, da Struensee styrtedes, og som derpaa blev lagt til Side af de ny Herrer. I Spørgsmaalet om Haandværkslavenes Monopoler gik Struensee videre ad samme Vej som tidligere Stampe, idet en Mængde »Frimestre« fik Lov at nedsætte sig uden at høre til Lavene. Overfor Fabrikvæsnet slog han ind paa noget nyt, idet han afskaffede Statsunderstøttelse til Fabrikkerne og ophævede Statens Varemagasin. Ligesaa ophævede han Forbudet imod at indføre udenlandsk Korn til det søndenfjældske Norge. Finanserne var stadig en stor Vanskelighed. Struensee prøvede at faa Skik paa dem ved at spare f. Eks. de nævnte Fabriksunderstøttelser, at standse Arbejdet paa Marmorkirken o. lign. og at samle de hidtil adskilte Kasser i én fælles Statskasse, fra hvilken ogsaa de Penge maatte udbetales, der brugtes ved Hoffet. Men selve Hofudgifterne vedblev at være store, thi Hoffets Liv var overdaadigt og glimrende, og ny Indtægtskilder blev nødvendige. Struensee greb da bl. a. en prøjsisk Spekulants Forslag om at tillade ham — mod en aarlig Afgift — at oprette et saakaldet Tallotteri. Trækningen foregik i Altona og paa Københavns Raadhus. En Vajsenhusdreng med tilbundne Øjne trak 5 Numre ud af Lykkehjulet under Trompeters og Paukers Klang. Man kunde spille paa, at et bestemt Nummer kom ud, paa 2, paa 3 og paa 4 (»Kvaterne«). Paa et simpelt Udtræk vandtes Indsatsen 15 Gange, men paa en Kvaterne 60,000 Gange. Folk blev grebne af vild Spillelidenskab og ødslede en Mængde Penge derpaa. Men Lotteriet blev dog opretholdt af alle Regeringer indtil 1851.

Selv om de fleste af Struensees Forordninger i det hele var forsvarlige, saa kom de altfor hovedkulds væltende ovenpaa hinanden, til at Folk kunde forsone sig med en saadan Mængde ny Ting. I vore Dages parlamentariske Stater har Statsmændene ofte maattet sande, at den offentlige Mening ikke taaler et synderlig stort Kvantum Reformer, inden den bliver træt og slaar om til Konservatisme; i de 6 Aar 1868—74 indførte Gladstone kun et ringe Tal Forandringer imod, hvad Struensee lavede i en Brøkdel af denne Tid, og dog var det nok til, at Vælgerne forvandlede Gladstones Flertal til Mindretal. Denne Erfaring havde imidlertid den oplyste Enevældes Statsmænd ikke, Struensee lige saa lidt som Josef II. Tilmed var Struensee hele Tiden aldeles fremmed for det Samfund, i hvis Kaar han greb saa hastigt ind. Han kendte saa godt som intet til dansk Historie og Lovgivning, forstod ikke det danske Sprog og brød sig ikke om at lære det, hvad dog hans Broder lagde sig efter. Vilde nogen have Struensees Øre, maatte de henvende sig til ham paa Tysk. Hvad der rørte sig i den Befolkning, han styrede, kunde han kun faa Oplysning om gennem Oversættelse og Mellemmænd. Derfor blev hans Væsen en Svingen mellem Sorgløshed og usikker Frygt. Ved Hoffet følte han sig i Reglen tryggest ved sin Magt over Kongen og sit Elskovsforhold til Dronningen. Men hvad der laa

udenfor Hoffet, var ham et ukendt Land, hvis Stemninger han ikke kendte eller ikke forstod at tyde. Meget hastigt vaagnede der i vide Kredse en stærk Forbitrelse mod den fremmede Eventyrer, især da i København, hvor de mange Embedsmænd, som havde mistet deres Stillinger, og deres talrige paarørende, og hvor navnlig de Arbejdere — over 2000 —, som ved Inddragningen af Statshjælpen til

Fig. 79. Tallotteriet trækkes foran Københavns Raadhus.

Fabrikkerne var bleven arbejdsløse, maatte være ham fjendske. Tilmed var det et særlig dyrt Aar; og skønt Regeringen for Statens Midler lod uddele Korn i Mængde til de fattige, vendte Vreden over Nøden sig alligevel mod Struensee. Hans Færd maatte nødvendigvis støde den almene Mand; hans Omsorg for Børn, hvis Fødsel var ukendt, hans Ophævelse af Utugtsstraffe, den ny Anvendelse af Kirken paa Frederiks Hospital, ja endog en saa rimelig Ting som Op-

hævelsen af tredje Jule-, Paaske- og Pinsedag og nogle faa andre overflødige Helligdage — noget hvori Kirkekollegiet havde været enigt med ham —, blev i Menigmands Øjne Beviser paa hans Ryggesløshed. Endnu mere forargedes Folk over hans og Dronningens Forhold og over, hvad der fortaltes om Kongens ulykkelige Stilling: Struensee og Brandt mishandlede ham, fortaltes der. Der bredte sig en sentimental Medlidenhed med Kongen, hvem man vel opfattede som en karaktersvag Mand, men som dog var Kongen, den hellige og ukrænkelige. I Ly af Trykkefriheden udgaves en Vrimmel af Smædeskrifter om Struensee og Dronningen, og vilde Rygter gik om, at Struensee vilde afsætte eller myrde Kristian VII og gøre sig selv til Konge. Af og til naaede et Udslag af den almindelige Gæring frem til Hoffet, og Struensee viste sig da helt usikker paa, hvad Holdning han burde tage overfor sligt. Saaledes under Juleaftensfejden 1771: Struensee vilde opløse Fodgarden og stikke dens Mandskab, som bestod af Nordmænd, ind i andre Regimenter; Gardisterne gjorde da ligefremt Mytteri, og en Del af dem marcherede til Frederiksberg, hvor Hoffet netop boede, og forlangte Afsked. Struensee blev forskrækket, turde ikke bruge de andre Tropper mod Garderne og gik ind paa at give dem Afsked. Det var ikke den eneste Gang, han gav Folk Anledning til at tro, at han var en Kujon. Det var nu kommen saa vidt, at de, der hadede ham, ikke længer frygtede ham.

I Januar 1772 fandt hans Fjender ved Hoffet hinanden og sammensvor sig om at styrte ham. Nogle af dem var Herrer og Damer af tvivlsom moralsk Værdi, saaledes Rantzau-Ascheberg, der var forbitret over, at Struensee havde brugt hans Hjælp til at vinde Magten, men derefter ikke havde ladet ham spille nogen større Rolle. Nok saa vigtige Medlemmer af denne Sammensværgelse var Oberst Køller og især General Eickstedt, fordi det netop var hans Dragonregiment, Struensee særlig gjorde Regning paa at bruge til sit og Hoffets Forsvar. Men det mest afgørende var dog sikkert, at de sammensvorne havde Medlemmer af selve Kongehuset at samles om: Enkedronning Juliane Marie og hendes Søn, Kongens Halvbroder, Arveprins Frederik; til deres Kreds hørte tillige Arveprinsens tidligere Lærer og nuværende Kabinetssekretær Ove Høegh Guldberg. Enkedronningen og Arveprinsen havde ganske særlige Grunde til at være Struensees Fjender. Hvis nemlig Kristians VII's Æt uddøde med den lille svagelige Kronprins Frederik, vilde Arveprinsen staa Tronen nærmest. I Aaret 1771 havde Dronningen født en Prinsesse, Louise Augusta, som efter alles Mening var Struensees Datter. Men om nu Struensees og Dronningens Forhold førte til, at der fødtes endnu en Prins, som blev erklæret for at være Kristian VII's Søn? Da vilde Juliane Maries Søn, trods sin legitime Herkomst, blive skubbet bort fra Forhaabningerne om Kronen af dette illegitime Barn.

Natten mellem 16. og 17. Jan. var der Maskerade paa Kristiansborg Slot. Da man efter Ballet var gaaet til Ro, skred de sammensvorne

til Værket; de havde sikret sig, at alle Vagter var besatte med Officerer, som de kunde stole paa. Enkedronningen, Arveprinsen m. fl. gik ind i Kongens Sovekammer, vækkede ham, fortalte ham, at hans Liv var i Fare, og forelagde ham nogle Ordrer, som han uden Modstand underskrev. Samtidig førte Oberst Køller, inden han havde den kongelige Ordre, Brandt og Struensee til Kastellet, og ud paa Morgenstunden fængsledes Dronningen, som førtes til Kronborg, bevogtet af Eickstedts Dragoner. Da Solen stod op d. 17. Januar 1772, var Revolutionen fuldbyrdet.

Saa snart Nattens Tildragelser spurgtes ude i Byen, myldrede

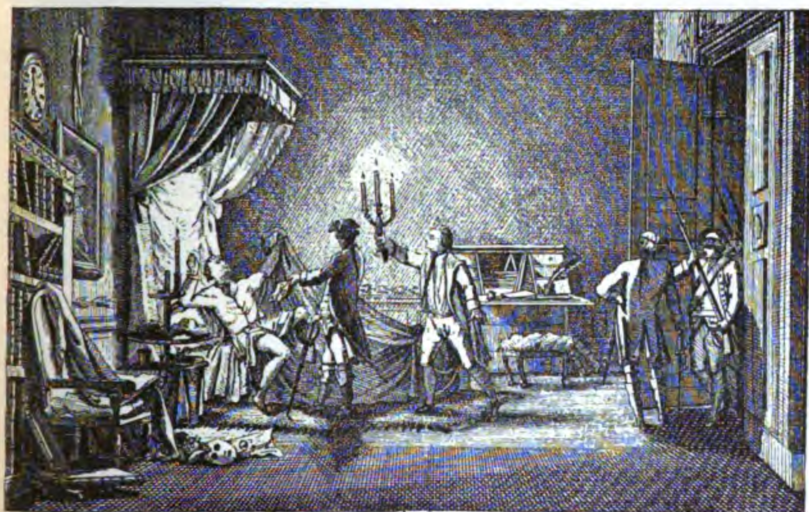

Fig. 80. Struensees Fængsling.

Folk ud paa Gaderne og paa Slotspladsen. Sejrherrerne lod Kongen i Guldkaret køre en Tur i Byen, hvor Mængden jublede over ham, mens han selv fortumlet og ræd krøb sammen i Vognen. Om Aftenen, da mange var fulde, grebes store Pøbelskarer af sædelig Harme, stormede ind i en Mængde Huse, som med Rette eller Urette gik for at være Utugtshjem, og slog Vinduer, Møbler osv. i Stykker af et godt Hjerte. Alle kappedes om at raabe med i den loyale Jubel. Prædikener og Flyveskrifter fyldtes med Skældsord mod Struensee og de urimeligste Lovprisninger af de sejrende, især af Enkedronningen og Arveprinsen. Endog en saa forstandig og frisindet Mand som Suhm var betaget af den gængse Forestilling, at Landet var

frelst fra en overhængende Fare, og troede, at en virkelig Frihedsdag nu vilde gry.

Over Struensee og Brandt tog Magthaverne en Hævn af en aldeles meningsløs Grusomhed. Ved en udførlig Proces vilde man slaa fast, ikke alene at Struensee var en politisk Forbryder, som grovelig havde krænket Rigets Forfatning ved at tiltage sig en Magt, der var »Kongens absolute suveræne Enevoldsmagt til Afbræk og Forfang« (Kongelovens § 26), og at Brandt havde lagt voldelig Haand paa Kongens Person (han havde engang indladt sig paa et

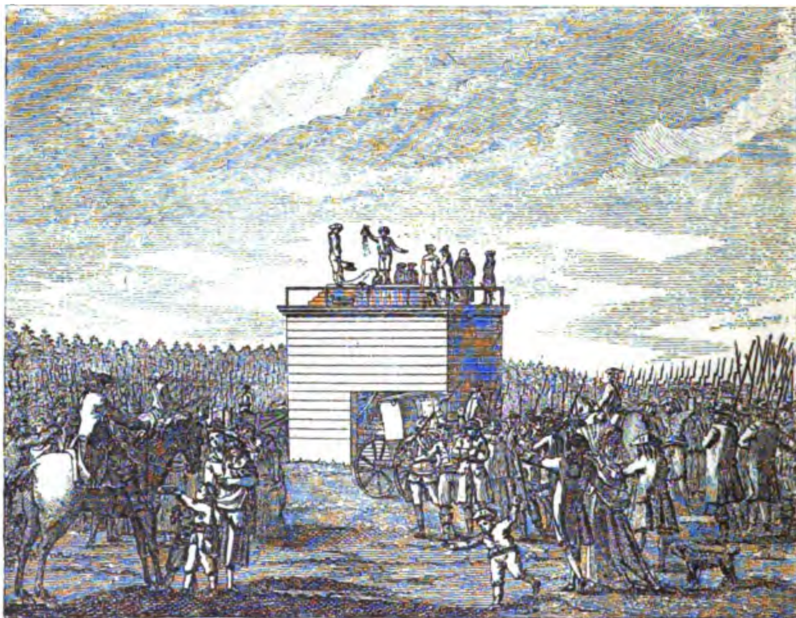

Fig. 81. Brandts og Struensees Henrettelse,

Slagsmaal med den sindssyge), men tillige, at Struensee og Dronningen var skyldige i Ægteskabsbrud. For disse Synder blev de to Grever dømte til Døden. Ved de fremmede Hoffer forfærdedes man over denne Haardhed; Kejserinde Katrine II gjorde de mest indtrængende Forestillinger imod, at en saadan Dom iværksattes; men Juliane Marie var ubøjelig i sit Had. D. 28. April 1772 henrettedes paa Østerfælled først Brandt og derefter Struensee, Ligene parteredes, og Stejlerne med de søndrede Lemmer opstilledes paa et Sted, hvor Juliane Marie fra Frederiksberg Slot kunde have dem for Øje. Kongens og Dronningens Ægteskab ophævedes, og Karoline Matilde skulde have været holdt i Forvaring paa Aalborg Slot. Men da hendes Broder, Georg III, ikke vilde taale dette, gav man Slip paa

hende, saa hun kunde tage Bolig i Broderens tyske Kurfyrstendømme Hannover. Her levede hun i Byen Celle, skilt fra sine Børn, indtil en tidlig Død 1775 gjorde Ende paa hendes Liv.

JULIANE MARIE OG GULDBERG 1772—84.

Indenfor den Sammensværgelse, som d. 17. Januar 1772 tog Styret fra Struensee, var utvivlsomt Enkedronning Juliane Marie den egentlige Magthaver. Som den sindssyge Konges Stedmoder havde hun en Slags naturlig Adkomst til at være nærmest om ham og staa ham paa en Maade i Formynders Sted. Naar hun eller Arveprinsen nu stadig passede at være Kongen nær og at vaage over, at ingen anden kom i nogen nøjere Forbindelse med ham, maatte dette i Undersaatternes Øjne tage sig ud som en naturlig og selvfølgelig Ting, medens det, da Struensée og Brandt bar sig lige saadan ad, havde syntes en formastelig Frækhed. Følgen var imidlertid den samme; som tidligere Struensee, saaledes raadede nu Juliane Marie over Kongens Underskrift. Det forstandigste havde været, om der var blevet udnævnt et Formynderraad; men dels indeholdt Kongeloven ingen Forskrifter for, hvad der skulde ske, naar Kongen var afsindig, dels foretrak Juliane Marie og hendes nærmeste langt at være Indehavere af den ukontrollerede Magt fremfor at gøre aabenlys Tilstaaelse af, at Kongen var ude af Stand til at regere. Derfor blev overfor Omverdenen den Komedie spillet videre, at det var Kristian VII selv, som førte Regeringen. Men det skulde dog nu foregaa under Former, som nogenlunde lignede dem, der havde været brugelige før Struensees Indgriben. Derfor oprettedes allerede i Febr. 1772 et Gehejmestatsraad, som skulde svare til det »Konseil«, Struensee havde ophævet, men med den væsentlige Forskel fra det gamle, at ingen af det ny Statsraads Medlemmer med Undtagelse af Udenrigsministeren maatte være Leder af et Kollegium. Tillige blev det fastsat, at alle Statssager skulde gaa igennem Statsraadet og i dette forelægges for Kongen. Arveprins Frederik blev dette Statsraads Chef; blandt dets Medlemmer var dels nogle af de sammensvorne fra 17. Januar, som dog snart igen fjernedes saa nær som General Eikstedt, dels nogle Statsmænd fra Tiden før 1770, navnlig den stædigt konservative, men dygtige og dansksindede Adelsmand Schack-Rathlou. Endvidere blev efter kort Tids Forløb A. P. Bernstorff, den ældre B's Brodersøn, hvem vi S. 99 har omtalt som Farbroderens Raadgiver ved Bondereformerne paa hans Gods, og som 1770 havde maattet forlade Danmark samtidig med denne, kaldt tilbage, og i 1773 blev han Udenrigsminister. Endelig fik H. K. Schimmelmann, som i Struenseetiden vel havde tabt en Del af sin politiske Indflydelse, men som uforstyrret deraf havde fortsat sine egne Handelsspekulationer og vedblivende ført et glimrende Hus i København i bedste Forstaaelse med Struensee og Karoline Matilde, nu paany Ledelsen af Statens Finansvæsen.

Hermed har vi nævnet de vigtigste af dem, der dannede den officielle Regeringskreds efter 1772. Men ved Siden af den var der en anden, ikke-officiel Regering, der gik sine egne Veje, og i Virkeligheden var mægtigere end den første. Den ret velbegavede, men ingenlunde overlegne Enkedronning Juliane Marie og den inderlig ubetydelige Arveprins med den forvoksede Skikkelse var under afgørende Indflydelse af andre. Juliane Marie stod i fortrolig Brevveksling med Prøjsens geniale Konge, den nu aldrende Frederik den Store, og lagde megen Vægt paa hans Raad, som meget ofte gik stik imod, hvad hendes egen Udenrigsminister vilde. Men endnu vigtigere var det, at baade hun og Arveprinsen nærede en ubegrænset Tillid til Ove Guldberg, hvis Indflydelse derved blev saa stor, at man med nogen Ret kalder hele Tidsrummet fra 1772 til 1784 for »det guldbergske«. Guldberg var en brav Karakter, en lærd og dygtig Skribent, der havde begyndt at skrive en for sin Tid fortrinlig Verdenshistorie, en Mand af oprigtigt dansk Sindelag, men besjælet af den stuelærdes Kortsyn, Stivhed og Ukyndighed i Regeringssager, fjendtligsindet saavel mod Tyskeriet som mod alt det Reformrøre, der nys var vakt. Takket være ham havde Juliane Marie og Arveprinsen knyttet sig nøje til den danske Nationalitet, og deres Hof var lige saa udpræget dansk, som Hoffet før 1772 havde været tysk. Med Guldberg træder for første Gang i det 18de Aarhundrede en bevidst national Danskhed frem i Ledelsen af Statens Sager. Saa vist som dette var en Nødvendighed, saa vist var det samtidig et Tab for Danmark — og for Norge med —, at Danskheden tog Skikkelse af den stædigste Konservatisme. Det var uheldigt for os, at Modsætningen mellem tysk og dansk ofte syntes tillige at være Modsætningen mellem Fremskridt og Stilstand. Men saaledes var det i Guldbergs Dage, og saaledes var det ofte senere, lige indtil Aarene ned imod

Fig 82. Dronning Juliane Marie.

1848. Først da var Danmark i Udvikling naaet saa vidt, at Rollerne byttedes om.

Guldberg stod det meste af Tiden udenfor den officielle Regering. Han lod sig nok optage i Adelsstanden, men først i Aaret 1784 lod han sig udnævne til Medlem af Statsraadet. Han var da det meste af Tiden kun Enkedronningens og Arveprinsens Ven og Kongens Gehejmekabinetssekretær. Fra Hoffet — d. v. s. fra Guldberg — udgik der imidlertid Aar efter Aar mange Tusinde Kabinetsordrer, som slet ikke blev forelagte Statsraadet. Det var en Lovgivningsvirksomhed udenom den officielle Regering, hvorved denne sidste sattes mere og mere i Skygge og hvert Øjeblik mindedes om sin Magtløshed. Thi det var ikke altid Smaating, som afgjordes ved Kabinetsordrer; tværtimod blev endog en saa indgribende Lov som den om Indfødsretten, der snart skal omtales, udstedt som Kabinetsordre, uden at Statsraadet havde vidst en Smule derom.

Fig. 83. Arveprins Frederik.

Som det var at vente begyndte man straks efter 17de Januar at gennemgaa alt det ny, Struensee havde indført, og fjerne alt, hvad man ikke syntes om. Hof- og Stadsretten fik dog Lov at bestaa, og andre lignende Forenklinger af Statsmaskineriet opretholdtes ligeledes. Men ellers indtraadte der en omfattende Reaktion. Trykkefriheden blev vel ikke ophævet, men stærkt indskrænket derved, at det forbødes at offentliggøre noget, som var »stridigt imod Love og kongelige Befalinger«, og navnlig ved, at Politimesteren i København fik Ret til uden Appel at ikende de Forfattere Pengebøder, som efter hans Skøn forbrød sig mod dette Paabud. Ogsaa Bondereformerne blev i væsentlig Grad standsede eller hæmmede. Guldberg mente, at Bondens Aag ikke kunde afkastes, uden at Danmark maatte bæve i sin Grundvold; Oeder fjernedes til et Embede i Oldenborg og fik den Afskedshilsen med fra Guldberg, at han

Fig. 84. Guldberg.

havde været Danmark en skadelig Mand. Schack-Rathlou saa paa dette Spørgsmaal omtrent som Guldberg. Derfor standsedes Statens Virksomhed for at skaffe Bønderne større Frihed og for at begrænse Hoveriet; Stavnsbaand og Hoveri var efter Guldbergs Mening nødvendige, thi Staten kunde ikke undvære Bøndernes »haarde og ensdanne Arbejde«. Den eneste Gruppe Landboreformer, som denne Regering tog sig af med Kraft, var Fællesskabets Ophævelse og Landsbyernes Udskiftning, som kom i stærk Fart ved en Forordning 1781, der især skyldtes J. G. Moltke, en Søn af Frederik V's Yndling. Men udenfor dette Omraade betegner den guldbergske Tids Landbolovgivning Tilbageskridt. Struensees Regler for Hoveriets Fastsættelse afløstes af Bestemmelser om, at det skulde udredes efter hver Egns gamle Brug. Stavnsbaandets Tvang naaede sit Højdepunkt ved en ny Hærlov 1774, som dels forøgede Soldaternes Tal (der blev nu 1 for hver 22 Tdr. Hartkorn, medens der 1733 havde været 1 for hver 60), dels gav Godsejerne Ret til, naar den udtjente Soldat nægtede at overtage en Gaard, da at lade ham blive Soldat 6 Aar længere.

Denne Hærlov forøgede Tallet af de indfødte Soldater stærkt i Forhold til de hvervede Udlændinge. Det er da for os ret naturligt, at der nu blev gjort Ende paa det urimelige Forhold, som raadede i alle Hærafdelinger i Danmark og Norge: at de kommanderedes paa Tysk; nu først gjorde Eikstedt, i god Forstaaelse med Guldberg, Dansk til Kommandosproget. Ved Skolerne sørgede Guldberg for at der blev undervist i det danske Sprog og i dansk Historie, og han lod dem som Læsebog bruge Ove Mallings »Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere«, en god Samling af Fortællinger om Mænd og Kvinder, hvis Eksempel kunde indgyde Ungdommen Hengivenhed for Staten og Kongen. Endelig bragte Uviljen mod den tyske Oversvømmelse i vore højere Kredse ham til sammen med Schack Rathlou at udarbejde en Lov, som skulde sætte en Stopper for denne. Uden at Statsraadet havde været raadspurgt, udkom Loven om Indfødsretten (dateret 15de Jan. 1776). Den fastsætter, at da Landets Børn bør nyde Landets Brød, skal ingen kunne opnaa noget Embede i den danske Stat, med mindre han er født i Danmark, Hertugdømmerne eller Norge, eller at han har en saadan Ejendom eller social Stilling i Staten, at han kan regnes for at være lige saa fast knyttet til den som en indfødt. De tyskfødte Embedsmænd og navnlig A P. Bernstorff følte sig dybt krænkede over denne Lov; Bernstorff frygtede tillige, at Staten selv rummede for faa Dygtigheder, især til den diplomatiske Tjeneste, til at det kunde forsvares at udelukke Udlændinge. Men i hele Staten, ogsaa i dens tyske Del, hilstes Loven med Jubel. Den opfattedes som Seglet paa, at det danske — d. v s. dansk-norsk-holstenske — Folk nu var hævet op af en Andenrangsstilling til Myndighed. Johannes Evald udbrød:

— — Sig, læs i mit udspændte Hjerte.
har Kristian skabt mit Fødeland?
Thi nu indhegner Elvens*) Bred
og Skagraks Vand og Spidsbergs Strømme
kun dansk og norsk Lyksalighed,
kun ægte Goters Herredømme.

Dog, trods de begyndende nationale Stridigheder arbejdede Regeringens danske og tyske Medlemmer endnu ret godt sammen. A. P. Bernstorff var en udpræget selvstændig Karakter og taalte ikke, at andre greb ind i Forretninger, som laa under ham: Udenrigspolitik og Hertugdømmernes Administration; denne hans Selvstændighed maatte Guldberg og Juliane Marie i Reglen bøje sig for. Schimmelmann kunde Guldberg lettere komme ud af det med; de to Mænd var sikkert i alt væsentligt enige om den Maade, Finanserne skulde styres paa.

Fig. 85. Medalje præget i Anledning af Indfødsrettens Indførelse.

Statens Pengeforhold var stadig meget slette. Den store Statsgæld, der stammede fra Frederik V's Tid, var vel noget formindsket, men udgjorde dog i 1772 endnu 16 Mill. Rdl. Kurant (50 Mill. Kroner), og hvad værre var: Statshusholdningen viste hvert Aar et Underskud paa flere Hundrede Tusinde. Aarene efter 1772 blev meget dyre for Statskassen. Guldberg og Schimmelmann genoptog nemlig den gamle Politik fra Tiden før Struensee: at understøtte Fabrikker af Statens Midler; de lod Staten udløse Aktionærerne i »det almindelige Handelsselskab«, hvorefter Handelen paa Grønland, Island og Finmarken overtoges af Staten; ligesaa anvendtes store Summer paa at udløse Parthaverne i Banken af 1736 og i Tallotteriet, der fra nu af blev Statsforetagender. Endelig maatte der foretages kostbare Flaaderustninger under den nordamerikanske

*) Elbens.

Frihedskrig 1776—83. Alt dette forøgede stærkt Statsudgifterne. Dog steg ogsaa Indtægterne. Under den store Søkrig voksede den danske Stats Handel, hvad der for Finanserne gav sig Udslag i, at Toldindtægterne steg. I København var Toldindtægten 1772 saaledes 200,000 Rdl, men i 1783 henved $^3/_4$ Million. Statens Overtagelse af Tallotteriet gav ogsaa en betydelig Indtægt, især da det udvidedes paa forskellige Maader, bl. a. ved Oprettelsen af et nyt Trækningssted paa Schimmelmanns Gods Vandsbæk (Wandsbeck) i Holsten. Man kunde hos alle Kollektører i Riget lige godt gøre Indskud til Trækningerne i Altona, Vandsbæk og København, og

Fig. 86. Tallene fra Vandsbæk opslaas i København (Eckersberg)

Folk ventede da med største Spænding paa, at Posten kom og de udtrukne Tal blev slaaet op. Endelig gav det ligeledes forøget Indtægt, at Banken blev en Statsbank. Men de ny Forhold udsatte Regeringen for en Fristelse, som den bukkede under for. Trængte den til Penge, var ingen Udvej nemmere end den at lade Banken udstede ny Sedler, selv om den ikke paa langt nær ejede Sølvværdier svarende dertil. Især efter H. Schimmelmanns Død 1782, da Guldberg helt tog Ledelsen af Handel og Finansvæsen gennem sine Kabinetsordrer, voksede Seddelmassen. I Aaret 1784 havde Staten en Gæld paa 21 Mill., foruden at Banken havde udstedt Sedler for $15^1/_3$ Mill.; i Virkeligheden var Statsgælden altsaa over 35

Mill., et nedslaaende Resultat af Politikken gennem 12 Fredsaar som tilmed for en Del havde været særlig lykkelige Aar for en af Statens Hovednæringsveje, Handelen.

Det var navnlig Aarene 1776—82, som var gunstige for den danske Stats Handel, fordi de fleste store Handelsmagter blev inddragne i den Krig, England førte med sine Kolonier i Nordamerika. Til sidst var baade Frankrig, Spanien og Holland med i Krigen som Englands Modstandere. Under disse Forhold blev de neutrale

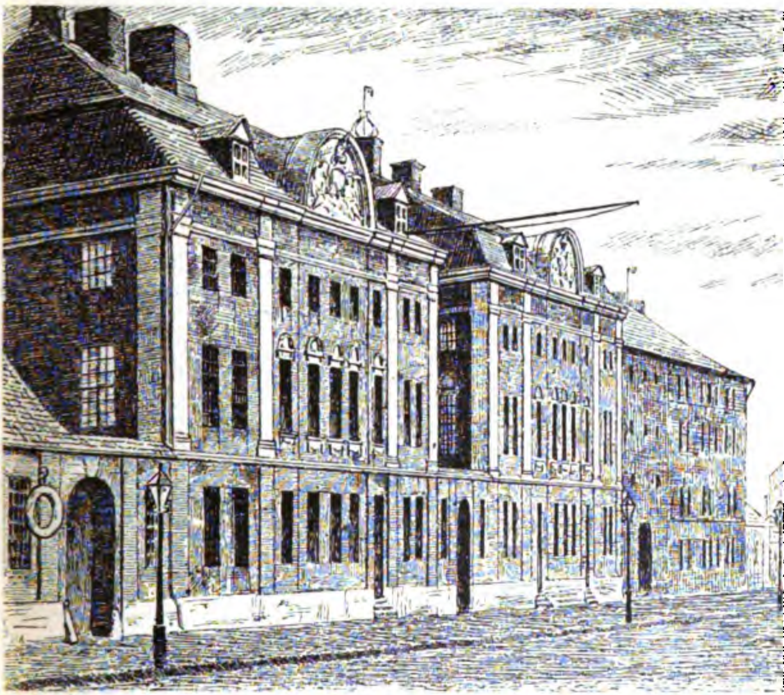

Fig. 87. Asiatisk Kompagnis Bygning paa Kristianshavn.

dansk-vestindiske Øer Midtpunkt for Mellemhandelen mellem hele Europa og Amerika. Den vestindiske Handel blev atter overdraget til et Handelsselskab, hvis Bestyrelse Regeringen udnævnte; det havde saa stort Held med sig, at Aktionærerne kunde faa 40—50 pCt. aarlig i Udbytte. Lige saa glimrende var Handelen paa Ostindien og Kina; det asiatiske Kompagni maatte opgive sin Eneret til Handelen paa Indien, som frigaves, men beholdt den kinesiske Handel, som kunde give det indtil 30 pCt. i Udbytte. København var en Hovedplads for Indførsel af asiatiske og vestindiske Varer, som herfra solgtes til andre europæiske Lande; i 1780 kom der

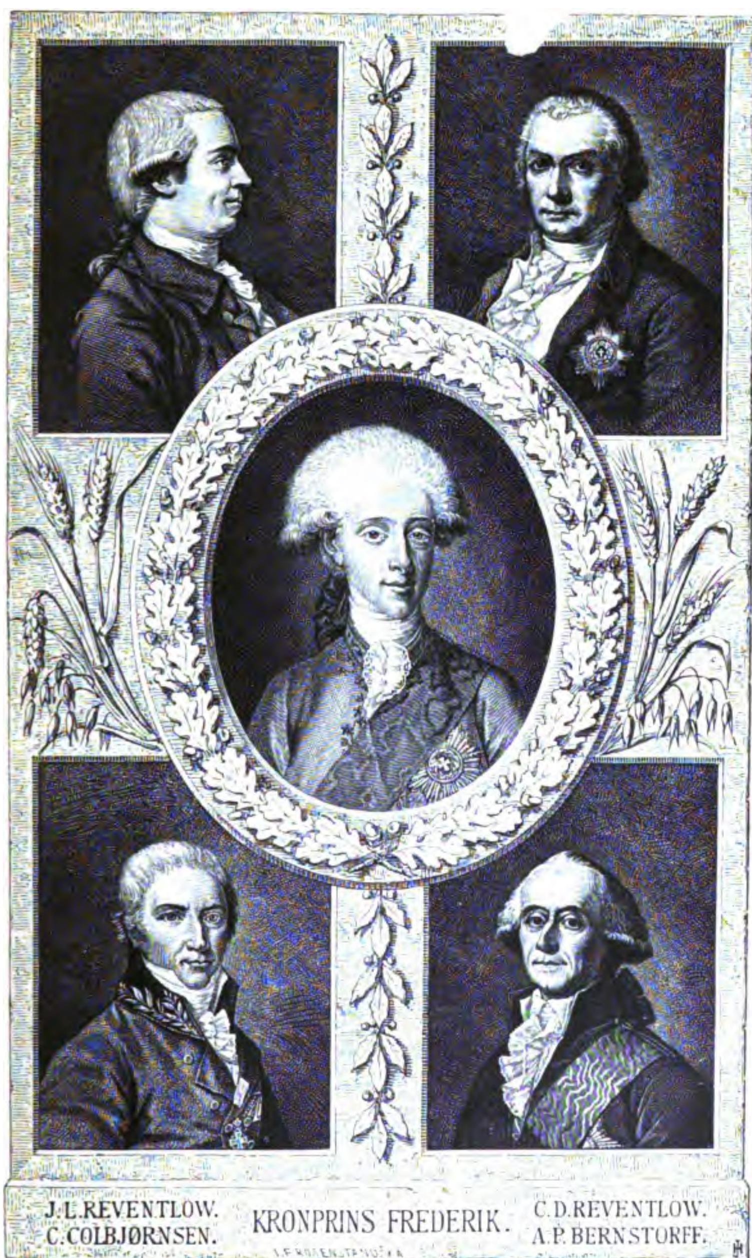
mellem 5000 og 6000 Skibe til København, altsaa omkring 15 om Dagen. Ved Siden af Hovedstaden slog Altona og Flensborg sig op, men endnu mere Bergen, fra hvis Havn over Halvdelen af hele Norges Udførsel gik (Trælast og Fisk). Den hurtige og overvældende Opgang i Handelslivet gjorde selvfølgelig mange Købmænd øre i Hovedet og dumdristige i deres Spekulationer. Og da den nordamerikanske Krig endte og de hidtil krigsførende Magter atter uhindret kunde deltage i Konkurrencen, kom der i København en farlig Handelskrise med Pengemangel og Fallitter, som Guldberg forgæves søgte at afbøde ved Udstedelsen af ny Banksedler. I nogle Aar derefter var de økonomiske Forhold særlig i Københavns Handelsverden da noget trykkede.

Fig. 88. En Kinafarer.

A. P. Bernstorff fortjener Hovedæren for, at den dansk-norske Handel oplevede en saadan Række gode Aar. Thi hele Opsvinget havde været utænkeligt, om det ikke var lykkedes at holde Staten neutral under Verdenskrigen. Det var ikke let. Englands Orlogsmænd og Kapere søgte af al Magt at hindre den neutrale Skibsfart paa deres Fjenders Lande, idet de vilde gøre saa godt som alle Varer til »Krigskontrebande«, der ikke maatte føres paa neutrale Skibe. Bernstorff maatte idelig optræde imod saadanne Paastande, samtidig med at han undgik ethvert fjendtligt Skridt overfor England. Han var selv dybt gennemtrængt af Overbevisningen om, at Krig er den største Ulykke der kan ramme et Folk; men tillige havde han gammel Sympati for England, mens han frygtede, at om de nordamerikanske Kolonier blev uafhængige, vilde de vokse op og blive farlige Handelsmedbejlere af Danmark-Norge. Skulde det endelig vise sig helt umuligt at bevare Neutraliteten, vilde han hellere gaa med England end imod det. Men paa den anden Side maatte han holde paa Venskab med Rusland, navnlig for Sveriges Skyld, hvis unge ærelystne Konge Gustav III vitterlig nærede Planer om at kaste sig over Norge og erobre det. Arbejdet paa at løse disse to Opgaver samtidigt var særdeles vanskeligt, men Bernstorff klarede det med glimrende Dygtighed.

Overfor England gik han ind paa, at en Del af de omtvistede Varer maatte regnes for Kontrebande (Skibstømmer, Tjære, Hamp og Hør), naar han saa til Gengæld fik Sikkerhed for, at de vigtigste dansk-norske Handelsvarer, som salt Kød og Fisk, ikke blev opfattet som Kontrebande. Rusland stræbte han at faa med til et Neutralitetsforbund, som skulde formaa England til at godkende visse

BONDEFRIGØRELSENS MÆND.

simple og klare Grundsætninger for Omfanget af den neutrale Handels Ret, navnlig at »frit Skib gør fri Ladning« (Kontrebande undtaget), og at Havne kun skal gælde for blokerede, naar de spærres saaledes af fjendtlige Skibe, at der er vitterlig Fare ved at løbe ind i dem. Det mente han, at Danmark-Norge og Rusland ved en fast, men venskabelig Optræden kunde opnaa af England. Men Katarina II nærede vidtgaaende Planer om at samle et langt større Forbund, stærkt nok til at tvinge England, om det gjordes nødigt. Hun opfordrede da baade den danske, svenske og hollandske Regering til at indgaa med hende et Forbund for den væbnede Neutralitet (1780). Danmark var nødsaget til at gaa med i dette Forbund, skønt Bernstorff tydelig saa, at England vilde være fjendsk mod et Forbund, der omfattede Holland og Sverige, som var utvivlsomt fransksindet; i Virkeligheden kom Forbundet kun til at omfatte Rusland, Sverige og Danmark, thi England skyndte sig at erklære Holland Krig, inden det var kommet med i Forbundet. I de samme Dage, som Forbundstraktaten sluttedes, var det imidlertid lykkedes Bernstorff at faa England til at undertegne en Overenskomst, der fastslog Begrebet Kontrebande som før omtalt. Det vakte det russiske Hofs Forbitrelse. Bernstorff var dog rolig; han stolede paa at kunne ride ogsaa denne Storm af. Men Guldberg og Enkedronningen, som var godt russervenlige og fjendske mod England, greb Lejligheden til at give ham Afsked den 13de Nov. 1780. Københavns Indbyggere, og især dens Handelsstand, hørte med Sorg om hans Fald og lagde det tydelig for Dagen. Men Guldberg og Enkedronningen var nu fri for den eneste Mand, hvis Selvstændighed og Fasthed havde været dem for stærk.

Nu først kom Guldberg officielt frem i forreste Række. Han blev Statsminister, dog endnu uden at faa Sæde i Statsraadet. Men alt maatte rette sig efter ham, og de, som satte sig imod hans ødsle Uddeling af Statsmidler til Handelsselskaber og Fabrikker eller hans Ordrer om ny Seddeludstedelser, maatte vige. Schack-Rathlou opgav sine fleste offentlige Stillinger; Henrik Stampe og de to unge Grever Kr. D. F. Reventlow og Ernst Schimmelmann (Søn af H. K. S.) fjernedes fra Bankdirektionen. Det var betydelige Mænd, Guldberg saaledes gjorde til sine Fjender, men dog kun farlige, saafremt de kunde komme Kongen personlig saa nær, at de kunde raade over hans Underskrift.

Men nu var Kronprins Frederik snart voksen.

Fra Fødselen havde han været et svageligt Barn. Overensstemmende med Rousseaus Opdragelsesprinciper lod Struensee ham opfostre tarveligt og strengt, for at hærde ham; fire Aar gammel fik han General Eikstedt til Overhovmester og modtog en saadan Opdragelse, som denne ligefremme og uvidende Krigsmand fandt forstandig. Kvindelig Omhu traadte ham aldrig i Møde; hans Moder var taget fra ham, og Juliane Marie, der skulde være ham i Bedstemoders Sted, forstod slet ikke at vinde ham. Han blev da en tillukket, til-

synelادende ufølsom Dreng, der aldrig lod Hjertet løbe af med sig. Enkedronningen troede, at han var hende hengiven, men med Urette. Tidlig fik han en Mistanke om, at hun vilde holde ham borte fra den Del i Regeringen, han burde have. Fra han var fyldt de 13 Aar, som ifølge Kongeloven var Kongens Myndighedsalder, mente han i Hjertet, at han havde Ret til at tage Del i Styrelsen; Ernst Schimmelmann og de to Brødre Reventlow (Kr. D. Fr. og Ludvig) var af samme Mening, og i al Hemmelighed fik de Prinsen sat i Forbindelse med A. P. Bernstorff, der levede paa sine nordtyske Godser, saa at der, uden at Magthaverne vidste af det, gik Breve frem og tilbage mellem dem. Med den unge Prins som Midtpunkt var der ved at danne sig en Sammensværgelse om at tage Magten fra Enkedronningens Klike, paa samme Maade som denne selv havde vundet Magten. Bernstorff holdt dog igen, indtil Kronprinsen blev noget ældre. Endelig ved Paaske 1784 skulde Kronprinsen konfirmeres; han var nu 16 Aar, saa Guldberg kunde ikke godt opsætte det længer; derefter, var det meddelt ham, skulde han optages i Statsraadet. Indtil da fandt han sig i at vente: men saa skulde ogsaa Slaget slaas. Mellem de indviede, blandt hvem nu ogsaa Schack-Rathlou var, aftaltes i det enkelte baade, hvorledes de nuværende Magthavere skulde styrtes, og hvorledes Regeringen derefter skulde indrettes. Men Guldberg og Juliane Marie anede intet.

Fig. 89. Kronprins Frederik.

Godt en Uges Tid efter Prinsens Konfirmation skulde han for første Gang møde i Statsraadet den 14de April 1784; det var ligeledes første Dag Guldberg og to andre ny Ministre mødte der. Kongen indtog sit Sæde, og Mødet begyndte.

De tre ny Ministre vilde nu til at overrække Kongen deres

Ed; men inden de naaede at faa det gjort, rejste Kronprinsen sig, bad Kongen om Ordet og oplæste et Forslag om at afskaffe Kabinettet og at udnævne fire ny Ministre, deriblandt A. P. Bernstorff og H. Stampe, hvorpaa han lagde Dokumentet for Kongen, der øjeblikkelig skrev under, saaledes som han jo var vant til at underskrive alt, hvad der blev ham forelagt. Arveprinsen foer op, Kongen blev forskrækket og løb op til sine Værelser. Men Kongens Ordre var i Kronprinsens Haand, — og den blev lystret af alle. De styrtede Magthavere forstod knap, hvad der var sket, før Magten allerede var taget fra dem. De forsøgte heller ikke den ringeste Modstand, saa der aldeles ikke blev Brug for de Ordrer, som laa rede til de militære Autoriteter. Om Aftenen holdtes der Bal paa Slottet som sædvanligt om Onsdagen; Dagen efter indgav Guldberg efter Ordre sin Ansøgning om Afsked. Endnu i nogle Dage frygtede Prinsen og hans Venner for Modrevolution, men da intet skete, blev de roligere, og da endelig 1. Maj A. P. Bernstorff, som havde været syg, kom til Hovedstaden, følte de sig helt trygge. Enkedronningen trak sig tilbage til Fredensborg, og Guldberg blev Stiftamtmand i Aarhus. Det fortjener at huskes, at han bar sit Fald med Værdighed. »Tro mig«, skrev han til én Ven, »mine Ønsker for mig selv, da jeg var ved Magten, kunde ej være mere levende end for Regeringen nu. Staten er det blivende; vi andre, hvem vi end ere, ere kun Trækfugle«.

DANMARK-NORGE I DEN STORE REFORMTID.

BONDEFRIGØRELSEN.

Den Regering, som dannedes efter Guldbergs Fald, var ikke udelukkende sammensat af »Bondevenner«. Schack-Rathlou og Rosenkrantz hørte til »Jorddrotternes« Parti. Men det gav fra første Færd Reformvennerne en afgørende Overvægt i Regeringen, at A. P. Bernstorff og Kronprinsen sluttede sig til den Side. Der var i Kronprinsens Natur noget jævnt og almueagtigt, som gav ham Medfølelse med Smaafolk mere end med de fornemme. Han gik tit selv med lappede og stoppede Klæder, spadserede til Fods omkring i Byen og talte gerne med jævne Folk. Han havde begrebet den Tanke, at det var hans Pligt som Regent at tage sig af Bønderne, og skønt han ikke selv evnede at udfinde Midlerne, saa hørte han villig paa dem, hvis gode Vilje og hvis Indsigt i disse Sager han havde faaet Tro til. Han ofrede i Virkeligheden ikke megen Tid og Kraft paa at sætte sig ind i Bondespørgsmaalet — det var langt mere Manøvrer og Eksercitser, som optog ham — men han holdt fast ved den Tankegang, han nu en Gang var vunden for. A. P. Bernstorff var afgjort den ny Regerings ypperste Mand og dens Rygrad. Baade Jorddrotter og Bondevenner havde lige ubetinget Overbevisningen om, at han, og han alene, formaaede at føre Statens Udenrigspolitik paa den heldigste Maade, og at han derfor var aldeles uundværlig. Han var af Følemaade Aristokrat og Tilhænger af Enevælden, fordømte baade de amerikanske Kolonisters Opstand og senere den franske Revolution, men var samtidig en Ven af Trykkefriheden og af saadanne sociale Reformer, der baade hjalp de fortrykte opad og styrkede Statens Sundhed. I hele København, baade i de fornemme tyske Saloner og i de danske litterært dannede Kredse, i Handelsverdenen, i Befolkningens brede Lag, overalt næredes der kun Beundring for ham og Tillid til ham. Vel

blev Hovedstadens Befolkning mere og mere uvillig mod »Tyskeriet«; men Bernstorff vedblev til sin Død at være absolut populær og uangribelig. Henrik Stampe var blandt selve Statsraadets Medlemmer den mest udprægede Reformven, ganske vist hensynsfuld og varsom for ikke at krænke lovlig bestaaende Rettigheder, men med Aarene mere og mere bestemt i sin Opfattelse. Statsraadet rummede saaledes Mænd af begge Retninger. Men udenfor Statsraadet kom der i ledende Stillinger Mænd frem, som med Liv og Sjæl vilde drive paa Reformværket. Det var f. Eks. Ernst Schimmelmann, som blev Finansminister, og navnlig Kr. D. F. Reventlow, som blev Førstemand i Rentekammeret.

Adelsmænd med det nedertyske Slægtnavn Reventlow (eller Revenklou) havde der været her i Landet helt tilbage i Middelalderen. Men den Slægt R., som den store Bondeven tilhørte, stammer fra en Meklenborger, Henning R, som indvandrede til Danmark paa Frederik II's Tid. Fra ham nedstammede to Linier, en holstensk og en væsentlig kongerigsk. Til den sidste hørte Frederik IV's Storkansler Konrad Reventlow, Fader til Dronning Anna Sofie og til Kr. Ditlev Reventlow, som var dansk Feltherre i den store nordiske Tid, og som var sin Tids største danske Jorddrot, idet han bl. a. samlede de laalandske Grevskaber Kristianssæde og Hardenberg, det fynske Baroni Brahetrolleborg og det sønderjyske Grevskab Sandbjærg i Sundeved. Hans Søn Ditlev R. havde de to Sønner Kristian Ditlev Frederik og Johan Ludvig R., som begge hørte til den store Reformtids bedste Foregangsmænd. Som helt unge studerede de nogle Aar ved Sorø Akademi, hvor de havde Kraft og Schytte til Lærere; derefter foretog de en lang Studierejse i Tyskland, Svejts, Frankrig og England og siden ogsaa i Sverige og Norge; alle Vegne satte de sig navnlig ind i Landbrug, Skov- og Bjærgbrug og de dertil hørende Forhold. De blev saaledes udmærket forberedte til de Opgaver, der ventede dem baade i deres Egenskab af store Godsejere og i Statens Tjeneste. Begge kom de ind i højere Embeder; medens Kristian R. efter 1784 gik stærkt op i denne offentlige Virksomhed, foretrak Johan Ludvig at samle sig mere om sin Gerning som Godsejer. Begge var de ideelt bevægede Naturer, Menneskevenner og oprigtigt religiøse uden derfor at føle sig bundne til at tro paa alle kirkelige Dogmer. Gennem Slægtskabsforbindelser var de nærmest knyttede til de højt dannede tyske aristokratiske Kredse i Danmark, mens de ved deres Uddannelse, Natur og hele Stilling havde Forudsætninger for at forstaa baade Danske og Tyske. Der kunde hos dem være noget opstyltet og føleglad, som synes os tysk i Væsen, men som i øvrigt dengang ofte fandtes ogsaa hos udpræget danske Mænd. Johan Ludvig holdt saaledes meget af, at Ting, som forekom ham selv rørende og betydningsfulde, skulde foregaa med dertil svarende teatralsk Statelighed. Da han overtog Brahetrolleborg, sammenkaldte han Godsets Bønder, holdt en smuk Tale til dem om deres Ret og Pligt og bød dem derpaa at sønder-

bryde Træhest og Gabestok og de andre Plageredskaber. Han udnævnte tillige et Raad af 8 Bønder — han kaldte dem sit Parlament —, hvem han forhandlede med om Udskiftning, Arvefæstes Indførelse o. s. v. Han lod det ikke blive ved dette, men byggede Skoler paa sit Gods og sørgede for Uddannelse af Lærere, ja skrev selv en Lærebog til Brug for dem. Han var højt begavet, men noget fantastisk, og hans Reformer lykkedes derfor ikke altid og bragte ham selv Tab. Kristian var den ældste, en ligesaa begejstret Natur som den yngre Broder, men mere praktisk og udrustet med større Overblik. Paa et enkelt Omraade — Skovbruget — var han efter kyndige Mænds Dom simpelthen genial.

Fig. 90. En af Ludvig Reventlows Skoler.

Ved Siden af disse halvt tyske, halvt danske Brødre var det, som saa tit, en Nordmand, der blev Udtryk for det rent danske Element blandt Reformmændene, nemlig Juristen Kristian Colbjørnsen, Højesteretsadvokat i København og senere Henrik Stampes Efterfølger som Generalprokurør. Disse to danske retslærde, Stampe og Colbjørnsen, havde den uvurderlige Værdi for Reformværket, at de knyttede Arbejdet for Bondens Frigørelse til de Holdepunkter, der fandtes i den bestaaende Lovgivning og i den tidligere Retstilstand, saaledes især ved idelig at henvise til, at Bondens Frihed var hjemlet ved et Kongebud, nemlig ved Frederik IV's Ophævelse af Vornedskabet.

Allerede inden Udgangen af 1784 tog den ny Regering fat paa Bondesagen, idet de to Reventlower fik udnævnt en Kommission for

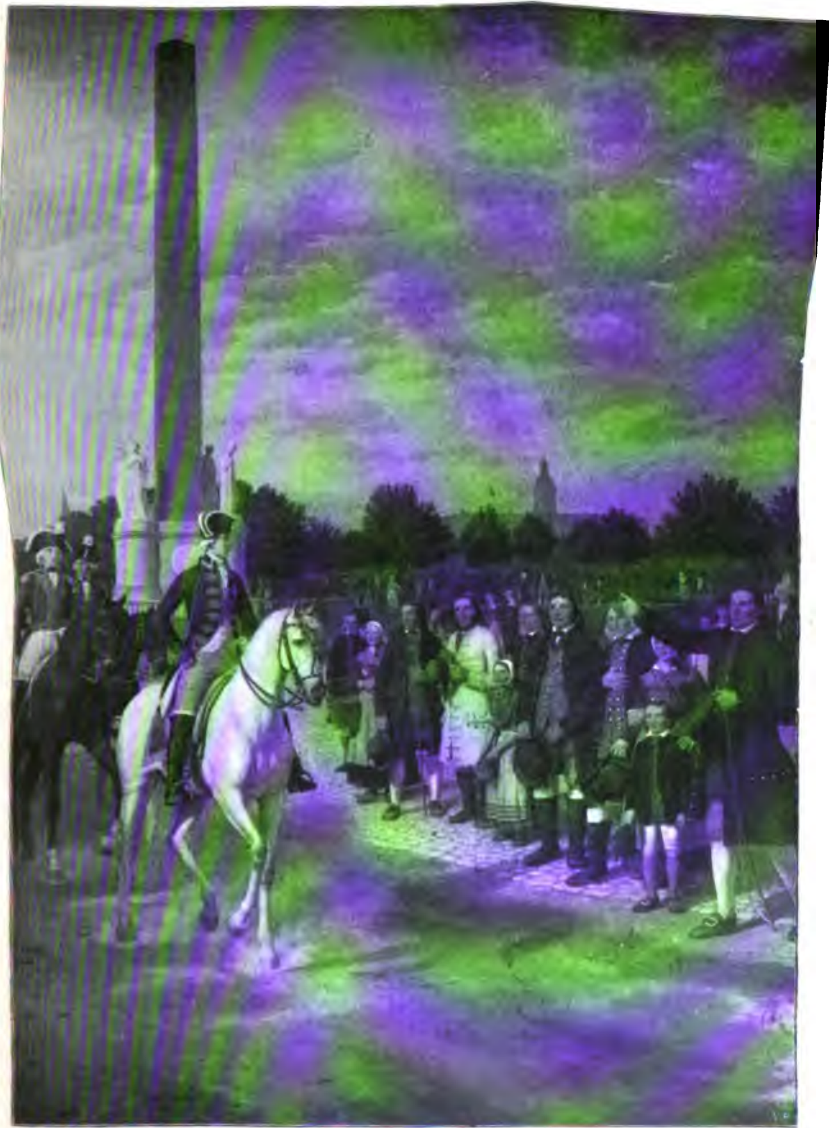
at forbedre Bøndernes Kaar paa Krongodset i Kronborg og Frederiksborg Amter. Det var en Gentagelse i større Stil af, hvad der allerede var prøvet paa adskillige Godser omkring i Landet, saa at man kunde bygge paa de dér indsamlede Erfaringer og undgaa de dér gjorte Fejl. Byerne udskiftedes, Hoveriet afløstes eller blev i det mindste nøje bestemt, og Livsfæste ombyttedes med Arvefæste. I Aug. 1788 var man naaet saa vidt, at 15 Bønder fik deres Arvefæsteskøder overrakte paa Frederiksborg Slot af Kr. Reventlow. Samtidig med, at Gaardmændene paa den Maade sikredes, huskede Reventlow paa Husmændene, der ved Udskiftningen havde mistet den Ret, de hidtil havde haft til at lade deres Køer græsse paa Fællederne, men nu i Stedet fik gennemsnitlig 4 Tdr. Land lagt til hvert Hus. Tillige byggedes der Skoler og sørgedes for Lærerlønninger i de to Amter. Det var i det hele de samme Reformer, som de to Brødre i de samme Aar indførte paa deres egne Godser. Men dette skræmmede det gamle Jorddrotparti op. Mens Københavns Forfattere og Borgere jublede over de ædle, der kæmpede for Bondens Sag, hørtes der paa de fleste Herregaarde de mest forbitrede Haansord mod Kr. Reventlow, som — skønt selv en af Landets allerstørste Godsejere — gik saa stærkt imod, hvad Godsejerne regnede for deres Ret; han var udygtig, magtsyg, en Ødelæggelse for Staten, hed det. I Statsraadet var Rosenkrantz og Schack-Rathlou paa deres Post imod ham og kunde af og til vinde en Sejr over ham. Da de saaledes i 1786 i en enkelt Sag havde faaet Kronprinsen med sig mod ham, udbrød de: »I Dag endnu blev Danmark reddet af »Rævens Klo« (Revenklou — Reventlow).

Men ved samme Tid var det, at Kristian Colbjørnsen ret begyndte at gøre sig gældende. Reventlow havde hidtil mest haft Øje for, at der maatte ske Forandringer med Hensyn til Hoveri og Stavnsbaand; nu paaviste Colbjørnsen paa given Anledning, at det var mindst lige saa vigtigt at gøre det klart og urokkelig sikkert, hvad Ret Bonden havde: hvor uretfærdigt det end vilde være »at miskende de mange Godsejere, der udmærkede sig ved at lade deres Bønder vederfares Ret«, saa maatte dog alle Bønder leve i Uvished om deres egne og deres Børns Skæbne, naar Godset fik en ny Ejer; »Fæstebøndernes Rettigheder«, sagde han, »bør altsaa bestemmes ved en Lov, og denne maa, da den skal beskytte en ringere Stand mod en mægtigere, gives saadan Styrke og Fasthed, at denne sidste ikke ved sin Vælde og hines Svaghed skal kunne rokke den eller hindre dens alvorlige Haandhævelse«. Disse Tanker forstod Reventlow, og trods sin Hustrus og sine Venners Advarsler tog han Kampen op. I Juli 1786 søgte han Foretræde hos Kronprinsen for at udvikle for denne, hvor nødvendigt det var at forandre Bondens Stilling fra Grunden af, men skjulte ikke, at Sagen havde mange og mægtige Fjender. Da blussede Prinsens gamle Iver op, og han gav det berømte Svar: »I en saa vigtig Sag, hvoraf Landets Vel afhænger, bør man ikke spilde nogen Dag. Kan man ikke lige saa godt begynde

at arbejde derpaa i Morgen som i Overmorgen?« Reventlow vidste at bruge Tiden, inden Kronprinsens Varme kunde kølnes. Straks lod han Rentekammeret indgive et Forslag om en Kommission, der skulde udarbejde Forslag om en Ordning af hele Retsforholdet mellem Godsejer og Bonde; den skulde — og det var det store — til Grundlag tage de Rettigheder og Pligter, som ved Vornedskabets Ophævelse var bleven tilbage i Forholdet mellem Husbond og Fæstebonde, og overveje, hvorvidt de Forandringer, der senere var sket dermed, burde vedblive at staa i Kraft eller ej. Kr. Reventlow var saa vis paa at skulle sejre, at han allerede, inden denne Indstilling havde været forelagt Statsraadet, skrev et jublende Brev til Søsteren Louise, der var gift med den tyske Digter Grev Stolberg: »Guds Velsignelse, Frihedsbudskabet er udkommet! Dér ligger Udplyndringen, Lænkerne, Aaget, de lange Piske, Træhestene, den spanske Kappe, — borte er de! Hurra! Hurra! . . . . Hvem der siger et eneste Haansord mod Frederik VI, ham skal Drengene haane paa Gaderne. Hurra! Hurra! Dér ligger det gamle Kram! . . . Nu er det, jeg haabede paa, lykkedes mig. Bladene, alle, der møder dig paa Gaderne, skal fortælle dig, hvad Kristian Smed er for en Mand . . . Hvad Frederik IV ønskede at være, det er Frederik VI, og hos mig skal hverken Legem eller Sjæl hvile, før end det hele Værk er fuldbragt, før Trældommens Tempel er nedbrudt og Frihedens opbygget!«

Ved A. P. Bernstorffs Støtte blev Reventlows Indstilling vedtaget i Statsraadet, og den store Landbokommission nedsattes den 25. Aug. 1786. Den bestod af 6 Kollegie-Embedsmænd, hvoriblandt Kr. Reventlow, 5 Jurister, hvoriblandt Colbjørnsen, der skulde være dens Sekretær, og 4 Godsejere; i den kongelige Forordning om dens Opgave hed det udtrykkelig, at det var Kongens Vilje, at Forholdet mellem Husbond og Bonde skulde ordnes efter de Rettigheder og Pligter, som efter Vornedskabets Ophævelse burde findes mellem Jorddrot og Bondestand. Forhandlingerne skulde trykkes, saa at alle kunde følge dem.

Kommissionens Flertal var reformvenligt, saa det let lykkedes for Reventlow og Colbjørnsen, der som dens Sekretær lagde alle Forhandlingerne til Rette, at faa det med sig. Først fastslog Kommissionen, at det Spørgsmaal, hvorvidt Stavnsbaandet skulde vedblive eller ej, skulde afgøres efter Hensynet til Hærvæsenets Tarv, men ikke efter Godsejernes. Saa udarbejdedes et indgaaende Forslag om Retsforholdet mellem Herremand og Bonde; det underskreves den 24. Maj 1787 af 12 af de 15 Medlemmer, blev trods Schack-Rathlous Modstand godkendt af Statsraadet og gjort til Lov den 8. Juni 1787. De to Forordninger, som udstedtes den Dag, var af følgende Indhold: Naar en Gaard bortfæstes, skal der først af uvillige Mænd holdes Syn over den, saa det vides, om den er i god Stand, ligesom den skal være forsynet med Besætning, Sædekorn, Redskaber osv. Herremanden maa ikke paa egen Haand

BØNDER HYLDER KRONPRINSEN (FR. VI) VED FRIHEDSSTØTTEN.
MALERI AF C. W. ECKERSBERG.

sætte Bonden fra hans Gaard, ikke straffe Bønderne med Træhest o. lign., i det hele ikke optræde som Dommer i sin egen Sag.

Da dette var opnaaet, blev den næste Opgave den at gaa løs paa selve Stavnsbaandet. Her blev Kampen langt haardere. Hærens Ledelse blandede sig ind i Drøftelsen og spaaede, at Stavnbaandets Fjernelse vilde ødelægge Hæren; Herremandspartiet udviklede, at et saadant Skridt var en Krænkelse af Jorddrotternes Ejendomsret, at det vilde føre til Udvandring og Formindskelse af Folkemængden og til at undergrave det gamle Tillidsforhold mellem Bonde og Herremand og følgelig især skade Bonden som den svagere Part. Imod dette hævdede Reventlow og Colbjørnsen, at naar Friheden var sikret, vilde man nok mærke, at det er en naturlig Lyst for de fleste at blive dèr, hvor de er fødte. Til Slut samledes dog 13 af de 15 om at foreslaa Stavnsbaandets Ophævelse (28de April 1788). Da dette Forslag kom for i Statsraadet, kæmpede Schack-Rathlou stærkt imod det, men Kronprinsen blev fast, og Kristian VII skrev under efter Sædvane. Straks derefter bad Schack-Rathlou og Rosenkrantz om Afsked.

Forordningen om Stavnsbaandets Ophævelse udstedtes den 20de Juni 1788. Kommissionen udarbejdede ogsaa derefter mange vigtige Reformlove; men det var denne Lov, som for Samtid og Eftertid med Rette stod som Loven fremfor alle, som den egentlige Sejr. I Sammenligning med hvad senere er naaet, giver den ikke den fulde Lighed og den hele Ret. Men i Sammenligning med hvad hidtil havde været Lov, var den et aldeles gennemgribende Værk. Den fastslog, at senest fra Aar 1800 — altsaa efter 12 Aars Forløb — var enhver Bonde løst fra Forpligtelsen til at blive paa Godset. — Men for de udtjente Soldater og det utjenstdygtige Mandskab som for alle over det 36te og under det 14de Aar, indtraadte Frigørelsen med det samme; de fik straks Ret til at flytte hvorhen de vilde. Godsejerne mistede med det samme Retten til at udskrive Soldater, og Lægderne skulde for Eftertiden bestemmes efter Folketal, ikke efter Hartkorn. I disse faa og simple Bestemmelser var det afgørende Brud med Fortiden fastslaaet. Jævnstillet dermed var det helt underordnet, hvad der blev tilbage af Ulighed og Tvang: Værnepligten vedblev at hvile paa Bondestanden alene, og det var endnu paabudt Bønderne, at de, der ikke havde udtjent eller ikke var kasserede ved Session, indtil det 36te Aar ikke maatte forlade deres Amt uden Pas fra Amtmanden. Men dette, at Godsejernes Tvangsret afløstes af Statens Kontrol, var afgørende. Frihedsloven blev tilmed omgærdet med den højeste Sikkerhed, Enevælden i det hele kendte, idet Kongen i Loven udtalte »paa det højtideligste og ved vort kongelige Ord, at den Frihed, som herved tilsiges Bondestanden i vort Rige Danmark, skal stedse være uigenkaldelig og paa ingen Maade kunne svækkes eller indskrænkes.«

Med Stavnsbaandets Løsning, siger Falbe Hansen, gjorde Dan-

mark paa Landboforholdenes Omraade det afgørende Skridt fra den gamle Samfundsordning til den ny: fra Tvangssamfundet med dets Godssystem paa Landet og dets Lavsvæsen i Byerne — til det moderne Samfund, hvis Princip er den enkeltes Frihed og Selvansvarlighed, hvor alle Samfundets Kræfter er frigjorte, og hvor den fri Konkurrence sporer dem fremad i et vildt Kapløb. »Overalt, hvor denne Ordning er bleven gennemført, har den medført en overordentlig Forøgelse af Værdierne og af Menneskets produktive Kraft, men den er tillige bleven ledsaget af store sociale Onder.« I Frankrig foregik denne Omordning af Samfundet ved et pludseligt, revolutionært Skridt 1789; i Danmark skete den ved et planmæssigt, gradvist fremskridende Reformværk, bedre forberedt og bedre gennemtænkt. Da Prøjsen i 1807 var slaaet til Jorden af Napoleon og stræbte at rejse sig igen ved at gennemføre liberale Reformer, var Danmark i saa Henseende et Forbillede for de prøjsiske Statsmænd.

De danske Reformer standsede ikke med 1788. Bortset fra, at der udkom en Række gennemgribende Love, der omordnede Toldforhold og Lavsvæsen o. m. m. i den ny Frihedsaand, og som snart skal omtales nærmere, var for selve Landbospørgsmaalets Vedkommende Reformværket endnu ikke fuldført. Det havde været Stavnsbaandet, som i de sidste 50 Aars opadgaaende Tider holdt det gamle Godssystem oppe, idet det havde givet Herremanden Magten til at forøge Hoveriet og forbedre Hovedgaardenes Drift. Nu derimod, da Godsejeren ikke længer kunde tvinge Bonden, da Bonden havde Frihed til at slutte Kontrakt eller lade være og til at rejse bort for at søge sin Lykke paa andre Steder, — nu maatte det gamle System vakle paa alle Punkter. I Særdeleshed blev det vanskeligt, ja umuligt for Godsejeren at opretholde Hoveriet i dets vilkaarlige og overdrevne Omfang; han havde jo ikke længer Midlerne til at drive Bønderne til Arbejde paa Hovmarkerne. Af sig selv søgte da Godsejerne efter stor Maalestok at faa sluttet mindelige Hoveriforeninger d. v. s. Overenskomster med deres Bønder om Hoveriets Fastsættelse eller dets fuldstændige Afløsning. Regeringen nøjedes med at opmuntre denne Bevægelse, som skred hurtig frem; og først efter at saa godt som alt Hoveri ad denne Vej var bleven fastsat, udstedtes i 1799 en Forordning, som befalede, at ogsaa de endnu lævnede Rester af ubestemt Hoveri skulde forandres til bestemt.

Dette drog flere Forandringer med sig. Som Følge af Hoveriets Indskrænkning maatte Hovedgaardenes Drift forandres; thi nu skulde de for det meste drives ved egne Husmænd eller egne Tjenestefolk. Derfor søgte man ofte at formindske de store Gaardes Omraade ved at dele dem eller ved at bortsælge Jord; i hvert Fald maatte der udlægges Smaaparceller med nybyggede Huse, som solgtes eller udlejedes til Husmænd, der kunde gaa i Dagleje paa Gaarden. Som oftest blev dette til Godsejerens Fordel: »10 Hoveriarbejdere udretter ikke saa meget som 2 lejede Arbejdere«, sagde en fynsk Proprietær.

Bondegodset var ikke længer et underordnet Tillæg til Hovedgaarden det skulde nu give selvstændig Indtægt ved, at Bønderne betalte Hoveripenge og andre Pengeafgifter, eller ved at de købte Gaardene og forrentede Købesummen. Men skulde det rigtig lykkes, maatte de hjælpes op ved fuldstændig Ophævelse af Jordfællesskabet. Den Sag var jo godt i Gang allerede før 1788, men tog saa stærkere Fart, navnlig fremhjulpet ved Forordn. 15. Juni 1792, saa at i Løbet af 10—15 Aar derefter den allerstørste Del af Landets Jorder var udskiftede Tillige blev en hel Del Gaarde udflyttede; det gik dog noget langsommere, dels fordi det var temmelig kostbart at faa ny Gaarde bygget ude paa Markerne, dels fordi Bønderne nødig vilde flytte for langt bort fra andre Menneskers Samkvem. Ned imod 1807 var dog paa Sjælland omkring $^1/_8$ af alle Gaardene udflyttede, i Jylland noget færre. For Forbedringen af Agerbruget var Udskiftningen det vigtigste Led i hele Reformværket. Bonden havde sin egen Jord til fri Raadighed og — ved Hoveriafløsningen — større Arbejdskraft at anvende paa den, men havde tillige større Afgifter at svare. For at skaffe Pengene maatte han dyrke Jorden forstandigere end før og inddrage de Dele af Overdrevet, som var bleven udskiftede til ham, under sin Agerjord. Hans Kornavl voksede, og da Kornpriserne stadig steg, kunde han købe sig bedre Redskaber, forøge sit Kvæghold, pløje og gøde Jorden bedre. Forlængst var de fleste Hovedgaarde gaaet fra Trevangsbrug og lignende Dyrkningsmaader til Kobbelbrug. Nu kom Bønderne med og optog tilsvarende nyere Driftssystemer, f. Eks. med 6 Marker: 3 til Korn, 3 til Græs; Kløver blev almindelig indført, Brak derimod var længe om at trænge igennem. Man behøvede ikke saa mange Heste som før — Jorden laa bedre samlet, Hoveriet var formindsket eller ophørt —, men holdt flere Køer; paa en almindelig jysk Gaard, som før Udskiftningen havde 4 Heste og 4 Køer, holdtes efter Udskiftningen 2—3 Heste og 6—7 Køer. Køerne gav mere Mælk, thi de dyrkede Græsmarker gav bedre Græs end de gamle Overdrev og Fælleder, og navnlig havde man mere Hø til Vinterfoder. Udskiftningen forandrede Landets Udseende; i Stedet for de tætbyggede Landsbyer med store mennesketomme Marker og Overdrev uden om saas nu mange smaa, ofte indhegnede Marker med Udflyttergaarde og en Mængde ny Husmandssteder.

Dernæst medførte Reformerne, at Halvdelen af de danske Bønder selv blev Ejere af deres Jord, idet en Mængde Fæstegaarde solgtes til Selvejendom og derved helt udløstes af Godssystemet. Denne Udvikling vedvarede til omkring Aaret 1807; saa kom der en Standsning paa godt og vel en Menneskealder. Før 1784 svaredes der Hoveri af omtrent 200,000 Tdr. Hartkorn, i 1807 af omkring 80,000. Men selv dér, hvor det endnu bestod, var det mindre byrdefuldt end før. Selvejendom, som før 1784 havde været meget sjælden, blev saa udbredt, at snart over Halvdelen af Landets Jord var solgt til Selveje. I Vestjylland blev næsten ingen Fæstejord tilbage,

i Østjylland vedblev mellem $^1/_3$ og $^2/_5$ at være Fæste, paa Øerne godt Halvdelen.

De store Landboreformers Fremgang lettedes overordentlig derved, at Tiderne vedblev at gaa opad. Uden det vilde de for en stor Del have været umulige. Men nu, da Kornpriserne stadig steg, lønnedes ethvert Fremskridt dobbelt. Det dyrkede Areal forøgedes, Udsæden gav flere Fold end før, den samlede Kornproduktion i Danmark steg mellem 1750 og 1800 sikkert til mindst det dobbelte (vistnok fra omkring 4—5 Mill. Tdr. til omkring 8—10), og hver Tønde betaltes med højere Pris. Som Følge af alt dette var Stigningen af Landejendommes Værdi rent eventyrlig. Efter Falbe Hansens Udregninger kostede en Td. Hartkorn i Tiaaret 1731—40 i Gennemsnit o. 100 Kroner, i 1771—80 omtrent 300 Kr., men i Aarene 1801—6 henved 1000 Kr. Indtil 1788 var det Hovedgaardspriserne som steg stærkest, efter 1788 var det Bondegaardenes. Vi kan da forstaa, hvilket Røre der kom i alle Landbrugsforhold. Før havde baade Godsejere og Bønder siddet trangt i det: nu vældede Rigdommen op af Jorden. Før raadede Slendrian og stivnende Ro; nu kom der en overstrømmende Foretagsomhed og Frimodighed: man prøvede paa helt ny Ting som Sommerstaldfodring, dyrkede Kartofler Raps og Tobak, skaffede sig holstensk Rug (»Provstirug«) og engelsk Hvede til Udsæd, — ja i Nordjylland var der driftige Bønder, som flyttede deres Gaarde ved at lægge Ruller under Bygningerne og køre dem ud paa Marken. Det er det friske og fornøjelige ved Billedet. Men det har ogsaa andre Træk. Adskillige Folk med Kapital drev en vild Spekulation med Landejendomme; naar en Godsejer ikke magtede de ny Forhold, var straks »Herregaardslagterne« rede til at købe for en høj Pris; de fik let deres Penge ind igen med store Renter ved at omhugge Skovene, forpagte Hovedgaardene ud eller udstykke dem og i det hele »slagte« Godset ved at sælge løs til Bønderne og andre lysthavende. Ved den hastige Omsætsætning af Godser til stigende Priser voksede Prioritetsgælden; thi i Reglen udbetaltes kun er mindre Del af Købesummen, mens Resten blev »staaende i« Ejendommen. Udskiftning og Udflytning havde samme Følge. Men saa længe Konjunkturerne var gode, kunde Renterne nok bæres. Landbrugets Skattebyrde voksede vel af Navn, men ikke i Forhold til dets Udbytte. I 1803 var Hartkornsskatterne godt dobbelt saa høje pr. Td. Hartkorn som i 1731; men sammenholdes de med, hvad Salgsværdien af 1 Td. Hartkorn var paa hvert af disse to Tidspunkter, viser det sig, at mens Skatterne i 1731 var $8^4/_5$ p. Ct. af denne Værdi, udgjorde de 1803 kun $2^2/_5$ deraf, altsaa kun mellem Tredjedelen og Fjerdedelen.

I Landbrugets trykkede Tider, ja rimeligvis i alle de mange Hundredaar, da man levede under den stillestaaende Samfundsform, har Danmarks Folketal i det hele ikke kunnet vokse stort, er vel endog fra o. 1650 snarest gaaet tilbage. Men med Landbrugets Opsving og Bondefrigørelsen begyndte det at stige. Ganske natur-

ligt var det den egentlig jordbrugende Befolkning, som først voksede i Tal; fra o. 540,000 i 1787 til 686,000 i 1801, en Forøgelse i 14 Aar som fra 4 til over 5. Men denne Tilvækst falder udelukkende paa Landbostandens Underklasse: Husmændene og Daglejerne. Mens Godsejeres og Gaardmænds Husstande stadig holdt sig paa samme Tal — henved 400,000 —, ja snarest tog lidt af, steg Husmændenes Tal umaadeligt. Før Reformerne var der i det hele 80,000 Bosteder (Herregaarde, Bondegaarde og Huse under ét), men i 1805 var der mindst 112,000: de 32,000 nytilkomne var udelukkende Huse, ikke Gaarde. Endnu 1787 var Tallet paa Husmænd, Inderster og Daglejere, (med Husstande) 145,000, men 1801 var det 276,000. Det gamle Landbrug havde ikke behøvet ret mange Husmænd; det kunde passes af Gaardmændene selv med deres Børn og Tjenestefolk. Hvad der den Gang fandtes af Husmænd, var oftest Haandværkere som ogsaa af og til kunde paatage sig noget Landbrugsarbejde. De havde gerne et Hus i Fæste med kun en lille Jordlod, men med Ret til at græsse et Par Køer paa Overdrevene; de var ofte lige saa godt stillede som Gaardmændene, i haarde Tider endog nok saa godt, og der var ingen Standsforskel mellem disse to Klasser af Landalmuen. Nu kom det ny Landbrug, som havde mere Arbejdskraft behov, og det ikke hele Aaret rundt, men som Ekstrahjælp til visse Tider. Det var navnlig Hovedgaardene, som efterspurgte en saadan Arbejdskraft, og især i deres Nærhed opstod derfor mange Huse, dels Fæste- og Lejehuse, dels smaa Selvejerjordbrug. De Husmænd, som fik nogen Jord, var taalelig stillede; men de jordløse Husmænd — og det var i 1801 omtrent Halvdelen af dem alle —, som ikke havde nogen anden Næringsvej end at gaa paa Arbejde for andre, blev en afhængig og trykket Klasse. De havde ofte kun deres Huse i Leje med Halvaars-Opsigelse og svarede en Del af deres Lejeafgift i Arbejde; her voksede saaledes en ny Form for Hoveri frem: Husmandshoveriet.

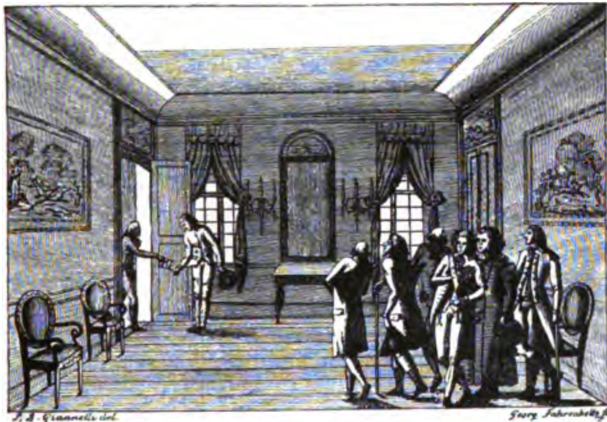

Fig. 91. En Audiens hos Kronprinsen (Frederik VI).

Regeringen savnede vel ikke helt Blik for, at et nyt socialt Misforhold her var ged at udvikle sig; vi omtalte ovenfor, hvorledes Reventlow havde stræbt at sikre Husmændene i Nordsjælland, og der udkom endnu 1807 en Forordning, som gav Regler for Forholdet mellem Husmænd og Jorddrotter. Men disse Regler tog mere Hensyn til Jordejernes end til Arbejdernes Interesser og blev tilmed i den følgende Tid næppe overholdte. I Praksis regnede Herremænd og Forvaltere det for en given Ting, at Husmændene under Hovarbejdet maatte finde sig i legemlig Revselse. Fattigt havde de det; thi vel voksede Landarbejderens Løn o. 50 pCt. fra 1788 til efter 1800, men denne Lønstigning svarede ikke til Stigningen i Priserne paa Korn og andre Fødemidler.

Det samlede Billede af Landboreformernes Virkning er: for Godsejerne økonomisk Fordel; for Gaardmændene ligeledes økonomisk Fordel og for dem som hele Landalmuen personlig Frigørelse; for det danske Samfund som Helhed: Fremgang. Men samtidig opstaar en ny Underklasse og dermed en ny social Opgave, som Datiden ikke ret fik Øje for. Rimeligvis vilde Udviklingen af den ny ejendomsløse Landarbejderklasse have taget endnu stærkere Fart, hvis Regeringen havde gennemført sin økonomiske Liberalisme doktrinært og radikalt, saaledes at Godsejeren havde faaet fuld Frihed til at raade over sin Bondejord, ikke blot til at bortfæste eller sælge den, men ogsaa til at nedlægge, udstykke eller sammenlægge Gaardene. Det vilde have været den helt gennemførte Kontraktfrihed. Men her holdt Reventlow og Colbjørnsen fast paa den gamle Landboret, at Bondegaarde ikke maa nedlægges, og at de ikke maa gives i Fæste paa Aaremaal eller bortforpagtes, men skal gives i Fæste paa Livstid (i det mindste). »Bondejord i Bondehaand« vedblev at være en Lovregel, som Regeringen kun i faa Tilfælde tillod Undtagelser fra. Dette har sikret den danske Bondestand mod at dele Skæbne med den engelske, som af den fri Konkurrence blev drevet bort fra Jorden.

I største Delen af Sønderjylland, uden for de adelige Godser, var Reformværket lettere end i Kongeriget. Her var intet Stavnsbaand at ophæve, Udskiftning og Arvefæstes Indførelse var tidlig bleven Virkelighed, og i Slutningen af Hundredaaret fik en Mængde af Kronens Arvefæstere Gaardene til Selveje mod ringe Godtgørelse. Langt vanskeligere blev det for Regeringen at tage sig af de livegne Bønders Kaar paa Godserne i det sydøstlige Sønderjylland (Svans og Danske Skov) og i Holsten, thi blandt det mægtige slesvig-holstenske Ridderskabs Medlemmer var der mange stive Modstandere af Frigørelsestankerne. Men her var Reform endnu nødvendigere end i Kongeriget; thi Livegenskab var en langt haardere og mere nedværdigende Tvang end Stavnsbaandet. Baade Mænd og Kvinder, baade Børn og voksne var livegne, undergivne Godsherrens Myndighed i smaat og stort fra Vuggen til Graven. I lang Tid maatte Statsmagten holde sig tilbage og overlade de enkelte frisindede Godsejere at

reformere hver sit Gods efter Hans Rantzaus Eksempel (S. 98). Regeringen viste selv Vejen ved 1784 at frigøre sine egne livegne paa Godset Lindaa, fritage dem for Hoveri og give dem deres Huse, Jorder og Besætninger til Ejendom, — og det uden nogen Omkostning for Bønderne. Omsider lykkedes det A. P. Bernstorff som Chef for det tyske Kancelli at vinde Flerheden af Adelen for Frigørelsen, saa at Ridderskabet 1797 samtykkede i, at Livegenskabet i Løbet af 8 Aar skulde afskaffes; d. 19. Dec. 1804 kunde endelig en kongelig Forordning paabyde dets fuldstændige Ophør.

Under det store Reformarbejde havde »Bondevennerne« haft et godt Rygstød i Stemningen i Hovedstadens vakte og oplyste borgerlige Kredse. Men mellem Landets Godsejere var der særdeles mange, som saa paa det, der skete, ikke blot med Tvivl, men med voksende Uvilje. Denne fik jævnlig Næring af Sammenstød med Bønderne, der ofte blev trodsige og utaalmodige, nu da de følte, at de havde Medbør. Da de jyske Proprietærer i Sommeren 1790 i stort Tal mødtes ved Viborgs Marked, det saakaldte »Snapsting«, forenede 103 af dem sig om et »Tillidsskrift«, der udviklede, hvor uretfærdige mod Godsejerne Reformerne efter deres Mening var. Dette Skrift var affattet af Kammerherre Lüttichau til Tjele, og det blev overdraget ham og Kammerherre Beenfeldt til Serridslevgaard at overbringe det til Kronprinsen og dennes Svigerfader. Thi Kronprinsen havde netop paa Gottorp Slot holdt Bryllup med Marie Sofie Frederikke, Datter af Prins Karl af Hessen (dansk Feltmarskal og Statholder i Slesvig og Holsten, gift med Frederik V's yngste Datter Louise). Det unge Par opholdt sig nu paa Slottet Louisenlund ved Slien. Kronprinsen svarede straks de jydske Proprietærer: »Hvad der er befalet ved kongelig Anordning kan ikke forandres«, og sendte Skriftet til Landbokommissionens Betænkning. Han var i Virkeligheden vred over dets dristige Kritik af Regeringens Handlinger, og Colbjørnsen fik da let hans Tilladelse til at offentliggøre Tillidsskriftet og offentlig at skrive imod det. Colbjørnsen skrev da et Svar, som baade havde Næb og Kløer. Da Proprietærerne blandt andet havde pukket paa, at deres Privilegier var vundne af deres Forfædre ved Opofrelse af Liv og Blod, paaviste Colbjørnsen, at dette var Praleri: Blandt de 103 fandtes ikke mere »end 4, højst 5 Navne, som vore Aarbøger have antegnet med Hæder, fordi de, som bare dem, havde paa en udmærket Maade gavnet Staten. . . . Men de Bønder som bo iblandt eder, har ikke ogsaa deres Fædre fulgt eder i Striden og opofret deres Blod for Landet? Bør da ikke ogsaa disses Sønner, som endnu staa færdige til at vove deres Liv for Kongen og Fædrelandet og til at værne for eders Ejendomme, imedens de fleste af dem, der eje Godser, sidde hjemme i Fred, bør ikke disse, siger jeg, i det mindste have Adgang til Borgerret iblandt eder? Og dog klage I over, at Kongen har skænket dem denne.« Colbjørnsens Indlæg »bragte Bogtrykkerpressen til at svede«; en Mængde Flyveskrifter, Artikler og Viser vidner om, hvor højt Lidenskaben steg paa begge Sider; endog

Bønder i Vendsyssel sendte Kronprinsen Breve med Tak for Reformerne og med Tilslutning til Colbjørnsen, »denne store Mand, vor Forsvarer«. Med størst Voldsomhed optraadte Lüttichau, som i et Modskrift udskældte Colbjørnsen paa det groveste: »en sort Sjæl«, »et slet Menneske«, »en uvidende Klodrian«, som gjorde Staten den ubodeligste Skade; ved en senere Lejlighed stemplede han Colbjørnsens Færd som »en stor Forbrydelse mod Kongens Værdighed, Højhed og den Tillid, som enhver Undersaat hidtil har haft til det højkongelige Hus«.

Colbjørnsen indstævnede ham da for Højesteret. Efter fire Dages Forhandlinger erklærede Retten Lüttichaus Beskyldninger døde og magtesløse og idømte ham en Bøde. Kort efter fratog Kronprinsen ham hans Titel og Rang, hvorpaa han forlod Danmark og bosatte sig i Tyskland. Beenfeldt straffedes med en Bøde; han havde uforsigtig og uden tilstrækkelig Fuldmagt underskrevet det danske Eksemplar af Tillidsskriftet (det til Kronprinsen) med Navne paa en Del Mænd, som dog selv havde undertegnet det tyske Eksemplar (til Prins Karl).

Denne Strid havde i Hovedstadens Borgerskab — og langt ud over det — været fulgt med den største Spænding. »Publikum«, sagde Lüttichaus Forsvarer for Højesteret, »er saaledes delt i to Partier, at Tvedragten ytrer sig i alle Samkvem, at man næppe har Lov at være neutral«. Der var vist ikke saa lidt Frygt for, at det skulde lykkes Godsejerne at vinde Kronprinsens Øre og vende hans Sind bort fra Reformmændene. Men da Dommen var falden, og da Kronprinsen saa tydelig viste Lüttichau sin Unaade, følte alle »Bondevenner« det som en glædelig Sejr. Et Par Uger efter indbød 6 Mænd til ved frivillige Bidrag at rejse et Mindesmærke for Kongens Velgerninger mod Bondestanden. Et Aar senere (1792) nedlagde Kronprinsen Grundstenen til Frihedsstøtten; Reventlow og Bernstorff stod ved hans Side, Colbjørnsen holdt Talen, og mange Tusinde Medborgere lyttede til.

Paa Støtten indristedes følgende Indskrifter, forfattede af Th. Thaarup, »Høstgildets« Digter:

Ind imod København:

»Kongen kendte — at Borgerfrihed — bestemt ved retfærdig Lov — giver Kærlighed til Fødeland — Mod til dets Værn — Lyst til Kundskab — Attraa til Flid — Haab om Held.«

Ud imod Landet:

Kongen bød — Stavnsbaandet skal ophøre — Landbolovene gives Orden og Kraft — at den frie Bonde kan vorde — kæk og oplyst — flittig og god — hæderlig Borger — lykkelig.«

Og forneden staar der:

»Grundstenen blev lagt af Frederik, Kongens Søn, Folkets Ven.«

DEN ØVRIGE REFORMLOVGIVNING FRA 1784 o. fl.

Stavnsbaand for Bønderne, Hoveripligt, Rutineaand, — alt dette havde et Sidestykke i det System af Handelsselskaber og af høje Toldsatser eller Indførsels- og Udførselsforbud, som Regeringen i ægte merkantilistisk Aand havde brugt til at fremelske og lede Danmarks og Norges Handel. Den merkantilistiske Toldlovgivning havde naaet sit Højdepunkt i J. H. E. Bernstorffs Dage (1762 og 1768): der var nu 150 Indførsels- og 12 Udførselsforbud. Men Mændene af 1784 troede ikke længer paa Tvangsøkonomiens Lære. Folk som Ernst Schimmelmann og Kr. Reventlow tænkte om disse Spørgsmaal omtrent som Adam Smith. De tog da lige saa energisk fat paa at rydde op i Handels- og Toldlovgivningen som i Landbolovgivningen. Den Finanskommission, som nedsattes for at granske slige Spørgsmaal, og blandt hvis Medlemmer de to nævnte Mænd var, gjorde et gennemgribende Arbejde, der kan jævnstilles med de store Toldreformer, som den engelske Minister, den yngre Pitt, omtrent samtidig indførte i det britiske Rige; den fortjener at være næsten lige saa navnkundig som den nys skildrede store Landbokommission.

Vi har set, at naar Landboreformerne var saa vel gennemtænkte, saa praktiske og saa lidet doktrinære, skyldes det især den Ting, at vore Lovgivere ikke alene byggede paa en almen-europæisk Tankeretning, men havde en indenlandsk Tradition i Landboretten at støtte sig til, vokset op paa praktisk og hjemlig Grund. Noget lignende var Tilfældet med den Frihandelslovgivning, som nu kom frem. Den begyndte i Juni 1788 — den samme Maaned, som bragte os Stavnsbaandets Ophævelse — med to Forordninger, som slaar i nær Forbindelse med de egentlige Landbrugsreformer. Den første (6 Juni 1788) ophævede Kristian VI's Forbud imod at indføre Korn til Danmark og det søndenfjældske Norge og frigav Kornhandelen, saa at Korn fra nu af uhindret kunde føres fra og til Danmark og Norge mod en beskeden Toldafgift. Det var en Reform, som Martfelt (Stifter af Landhusholdningsskelskabet, S. 101) længe havde kæmpet for, idet han paaviste, at de unaturlig høje Kornpriser, som opretholdtes ved Loven af 1735, i Virkeligheden skadede Agerbruget, fordi Landmændene altid var sikre paa at komme af med deres Korn og derfor hverken gjorde sig Umage for at fremstille det saa rent og godt som muligt eller gad lægge sig efter Dyrkning af andre nyttige Handelsplanter. Allerede 1774 havde Martfelt ladet trykke et Skrift om vor »Kornhandelsplan«, men Regeringen (Guldberg) forbød dets Udgivelse, og det laa ulæst i Boghandler Gyldendals Lager indtil 1784; saa fik det Lov at udkomme, og 4 Aar efter fulgte Regeringen dets Raad. — Den anden Forordning, (11. Juni 1788) frigav Kvæghandelen. Medens det i Hertugdømmerne stod enhver frit for at fodre og sælge sit Kvæg, som han fandt det bedst, gjaldt for Nørrejylland den Regel, at kun Ejere eller Forpagtere af Herregaardene

(»de privilegerede Sædegaarde«) og edsvorne Købstadborgere maatte stalde og fede Øksne. Nu derimod blev det »for at oplive Danmarks Kvæghandel« tilladt alle og enhver at fede og sælge sine Kreaturer, som han vilde. — Efter en Aarrækkes Overvejelser udkom saa den store Toldlov 1. Febr. 1797. Den ophævede de fleste Ind- og Udførselsforbud, og de Afgifter, som den beholdt, blev sammendragne, nedsatte og bestemte efter Varernes Art og Værdi. Ikke alene Raastoffer, som brugtes til vor Industri, fik kun en lav eller slet ingen Told; men ogsaa paa de færdige Industriprodukter lagdes der kun en moderat Told, som oftest 10 p. Ct. Dette var en overordentlig stor Nedsættelse, som — kunde man tro — maatte medføre en betydelig Nedgang i Statens Toldindtægter. Men Regeringen regnede — ligesom Pitt ved sine nysnævnte Reformer — med, at den lave Told virkelig vilde blive betalt, hvad der ikke havde været Tilfældet med de før gældende høje Toldsatser. Hidtil havde det nemlig været en god Forretning at smugle de fremmede Varer ind; den store Risiko opvejedes af den endnu større Fortjeneste. Nu derimod blev Vindingen for lille i Sammenligning med hvad man udsatte sig for; derfor betalte man nu sin Told, og Smuglervæsnet sygnede hen. En anden vigtig Side ved Toldloven af 1797 var, at København for en stor Del mistede sin Undtagelsestilling, idet den maatte dele sine særlige Rettigheder med det øvrige Rige; saaledes fik alle Søhandelsstæder nu Retten til, at Købmændene kunde oplægge saadanne Varer paa Kredit, som atter kunde sælges ud af Riget; derved blev alle dansk-norske Havne til det, som man i Datidens Europa forstod ved Frihavne.

Handel og Pengevæsen var i de første Aar efter 1784 noget trykkede. Regeringen lagde omfattende Planer til at bringe Statens Finansvæsen i Orden, men naaede kun at faa dem gennemførte i Hertugdømmerne. Her oprettedes 1788 en Bank i Altona, de gamle Kurantsedler inddroges, og kun Sølvmønter og den ny Banks Sedler blev gyldigt offentligt Betalingsmiddel i Slesvig og Holsten. Altona Banken blev ypperligt og kraftigt ledet, og Hertugdømmernes Indbyggere vaagede med Skinsyge over, at deres gode Pengevæsen ikke paany blev forstyrret. I Kongeriget var det Meningen at naa en tilsvarende Fasthed ved Oprettelsen af en saakaldt Speciesbank i København 1791; men medens Altona Banken kun maatte udstede Sedler i bestemt Forhold ($^9/_5$) til sin Sølvbeholdning, fik den københavnske Bank ikke en saadan solid Grundvold. Thi Regeringen havde i Mellemtiden haft Udgifter, som gjorde det umuligt for den at skaffe Banken den nødvendige Grundkapital.

I Juni 1788 — Stavnsbaandsløsningens og Frihandelslovenes Maaned — var der nemlig ubrudt Krig mellem Sverige og Rusland. Den danske Stat var ved gentagne Forbundsaftaler bunden til at hjælpe Rusland med en vis Styrke. Den satte derfor et norsk Hærkorps paa Krigsfod under Prins Karl af Hessen, som i Efteraaret 1788 rykkede frem mod Gøteborg og tog 800 Svenske til Fange

ved Kvistrum Bro. Regeringen havde dog kun nødtvungen indladt sig paa dette Felttog, og da England og Prøjsen lagde sig imellem og truede med Krig, om vi ikke straks standsede Fjendtlighederne, lod den Tropperne gaa tilbage og trak sig ud af Krigen. Men disse Rustninger havde kostet 7 Mill. Rdl.

Snart derefter afløstes imidlertid de trykkede Aar af en Række glimrende Handelsaar. 1789 udbrød den franske Revolution; 1792 kom det revolutionære Frankrig i Krig med Prøjsen og Østrig, og 1793 sluttede England og mange andre Stater sig til Frankrigs Fjender. Som under Kolonikrigen 1756—63 (S 76) og den nordamerikanske Frihedskrig blev det til den dansk-norske Handels store Held, at de øvrige Søstater for største Delen var i Krig. Kunde den Grundsætning blot hævdes, at frit Skib gør fri Ladning, da kunde de neutrale Skibe tjene Guld ved at føre Varer til Havnene i de krigsførende Lande, kun de blokerede Havne undtagne. Som før var England en Modstander af denne Grundsætning. Men selv naar det ikke direkte nægtede den, kunde det hæmme den neutrale Skibsfart ved mange Slags Indgreb. Kontrebande var i hvert Fald ikke dækket af det neutrale Flag; følgelig undersøgte de engelske Orlogsmænd ofte vore Handelsskibe for at slaa fast, hvorvidt de mellem deres Varer førte Kontrebande, og konfiskerede dem, naar de syntes. Kom saa Sagen for en engelsk Domstol, blev Afgørelsen sjælden den, som den danske eller norske Reder regnede for retfærdig. A. P. Bernstorff styrede gennem alle disse Vanskeligheder med endnu større Behændighed end under den nordamerikanske Krig. Han hævdede den danske Handelsstands Ret saa langt som muligt og sluttede derfor 1794 et nyt væbnet Neutralitetsforbund med Sverige, men undgik altid at stille Sagen paa Spidsen og at vække Krigsfare. Thi Sagen var, at skønt mangfoldige dansk-norske Skibe stoppedes og opbragtes af Engelskmændene, var det derved forvoldte Tab for intet at regne imod den Fordel, Rigerne høstede af de mange Gange talrigere Skibe, som uforstyrret fuldbragte deres Løb. Af alle neutrale Flag var Dannebrog det, der vajede over de fleste Handelsskibe; Verdenshandelen var delt mellem England, Nordamerika og Danmark-Norge. Det var ikke blot Farten paa de hjemlige Havne og paa Øst- og Vestindien, der blomstrede; ogsaa paa Middelhavet fik vor Handelsflaade i disse Aar store Forretninger. Dette skabte os imidlertid ny Bryderier med de nordafrikanske Røverstater, især med Tripolis, hvis Fyrste tog nogle danske Handelsskibe og gjorde Besætningen til Slaver. Sten Bille angreb da med en Fregat og to Smaaskibe Tripolis's Flaade, slog den og blokerede Byens Havn, til Sagen blev ordnet; vi fik Fangerne udfriede, men betalte paa den anden Side en Tribut. Stillingen var i disse Aar den, at medens de hamborgske Skippere kun frygtsomt vovede sig ind i Middelhavet, sejlede deres Naboer fra Altona ganske trygt derind, fordi de fôr under Dannebrog. Den samlede Handelsflaade under dansk Flag var omkring $^1/_6$ af det britiske Riges. I Aaret 1800 var

der 134,000 Læster (1 Læst var o. 2 Tons), hvoraf Broderparten, 58,000, hørte hjemme i Norge, 41,000 i Holsten og Slesvig og kun 35,000 i Kongeriget. Men af de sidste hørte de 26,000 hjemme i København; Flensborg og Altona havde hver omtrent halvt saa mange som Hovedstaden. Denne store Handel bragte betydelige Formuer til Rigerne; men ingensteds samledes saa store Rigdomme som i København. Denne Bys Skibsfart naaede et saadant Omfang, at Bolværkspladsen i Havnen ikke slog til; ofte laa der paa

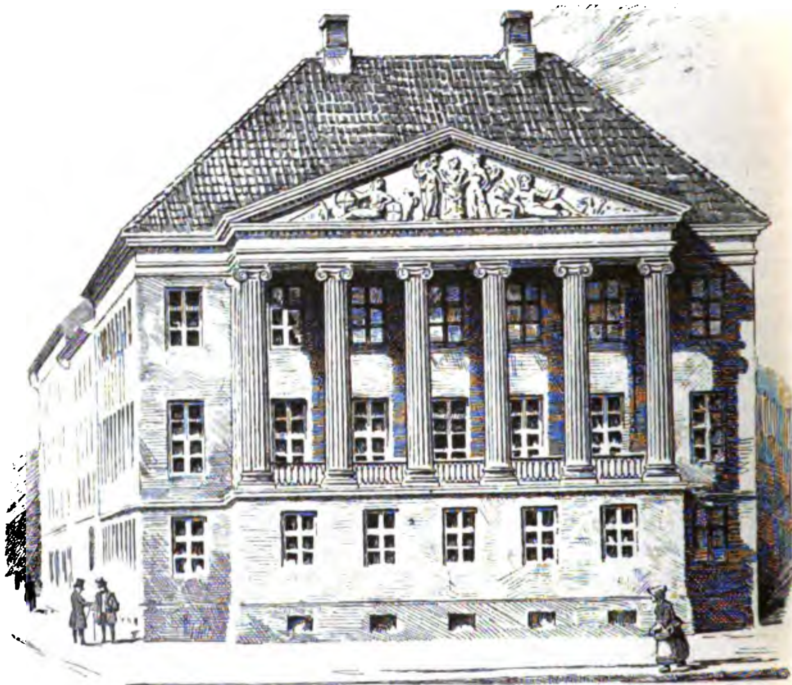

Fig. 92. Erichsens Palæ.

én Gang 500—1000 Skibe, hvoraf dog kun henved 300 kunde faa Bolværksplads. I København var der store Handelsfyrster, som havde mange Skibe i Søen, som kunde føre rigt Hus og bygge sig elegante Palæer, og som kunde efterlade sig mægtige Formuer. Niels Brock (f. i Randers) efterlod sig henved 3 Mill. Kroner. Erichsen, hvis Palæ nu er Handelsbankens, havde 13 Skibe paa ialt 1400 Læster. Ogsaa udenfor København samledes store Formuer; Nordmanden Bernt Anker ejede saaledes 4—5 Mill. Kroner, og John Collett i Kristiania tjente i ét Aar $^1/_4$ Mill. Kroner. Kun faa af disse Rigmænd havde haft en arvet Formue at begynde med; det var ikke sjældent,

at velstaaende Købmænd oprindelig var kommen vandrende ind til Hovedstaden i Træsko og saa havde begyndt med en lille Butik i en Smaagade.

Denne Kapitaldannelse er en Hovedside af de større Byers sociale Liv. Den afbrødes af og til af vanskelige Perioder. Saaledes var der i 1799 en ret farlig Handelskrise, som voldte adskillige Firmaers Fallit. Ligeledes i 1802 blev Forholdene betænkelige, da der sluttedes Fred imellem England og Frankrig og den danske Handel fik de hidtil krigsførende Magter til fredelige Handelsmedbejlere; men da denne Fred allerede 1803 blev brudt og Krigen paany aabnedes,

Fig. 93. Kristiansborg Slots Brand, 1794.

nød vor Handel atter alle Fordelene af Neutraliteten indtil Ulykkeaaret 1807.

København naaede omkring 1800 et Indbyggertal af 100,000. Tilvæksten faldt for en stor Del paa Industriens og Haandværkets Arbejdere. I Aarene nærmest før 1783 var der stærk Efterspørgsel efter Arbejdere, da paa én Gang Industrien dreves kunstigt op og Handelen tog saa stort Opsving; saa kom der Stilstand eller Tilbagegang til o. 1792, da Handelen paany tog Fart. Snart efter indtraf de store Ildebrande, som havde til Følge, at der blev Brug for en Mængde Bygningsarbejdere. I Febr. 1794 brændte Kristiansborg til største Overraskelse for Københavnerne, der havde næret

den sikre Tro, at denne mægtige Pragtbygning ikke kunde brænde. Aaret efter opstod der Ildløs paa Gammelholm; derfra rullede Ilden sig, flere Dage igennem, mod Vest og ødelagde Kartererne omkring Nikolaj Kirke og Raadhuset helt ud til Vestervold. Nikolaj Kirke nedlagdes, og Kristiansborg fik Lov til længe at ligge som en Ruin, i hvis Rum mange af de brandlidte fandt et nødtørftigt Husly; men de ødelagte Gaarde og Huse maatte snart genopføres, og dertil udkrævedes en temmelig betydelig Arbejdskraft. Saa kom Toldloven 1797, som voldte en Del Uro i Industri og Haandværk, idet den medførte Nedgang i nogle Fag, Opgang for andre.

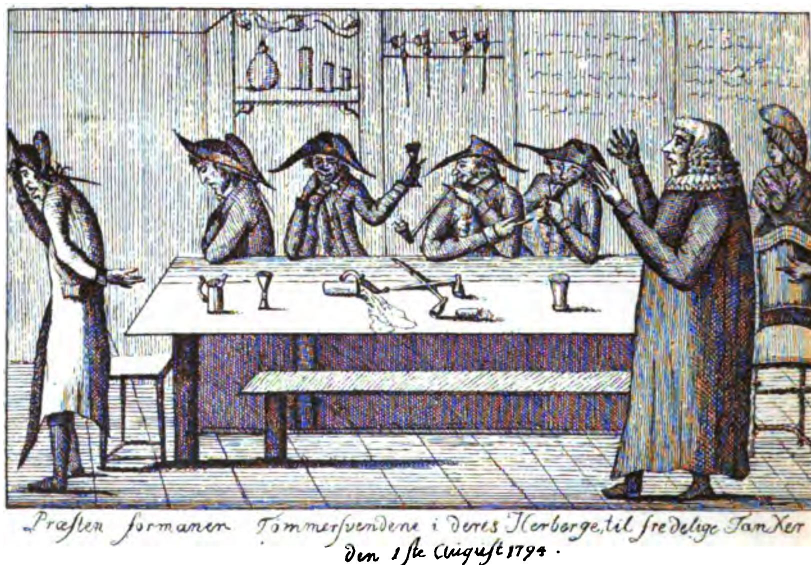

Fig. 94. Kapellanen formaner de strejkende Tømmersvende 1794.

Alt dette fremkaldte jævnlige Rivninger ,som varsler om senere Tiders Arbejderstridigheder. Tilmed var Arbejderhæren i København af en meget uensartet Sammensætning. Blandt samtlige Lavssvende var i 1794 de to Femtedele indvandrede Tyskere, som kom fra Egne, hvor Lavsordningen var strengere og mere gammeldags end hos os; ofte blev de tyske Svende de ledende i »Svendeforeningerne«. I Aaret 1794 f. Eks. forefaldt en meget omtalt stor Arbejdsstandsning. Tømmersvendene rejste Kravet om en højere Løn, lig med Murernes, Mestrene holdt igen, og de to Parter forhandlede derom. Men saa skete det, at en Tømmermester, som »formedelst overlegen Arbejde var meget forlegen for Svende«, nægtede et Par tyske Svende Tilladelse til at rejse hjem før den lovlige Opsigelsesfrist; Øvrighe-

den gav Mesteren Ret og straffede de to Svende med Vand og Brød. Dette fyldte alle Tømmersvende med Forbitrelse, og o. 400 i Tallet nedlagde de Arbejdet. Det varede dog kun faa Dage. Regeringen lod Soldater rykke frem mod Tømmerherberget, arresterede de Svende, som vedblivende nægtede at gaa i Arbejde: 20 danske og 100 fremmede, som dømtes til Tvangsarbejde eller Landforvisning. Men nu brød det løs i de andre Lav — Murere, Snedkere, Bagere osv. —, og o. 2000, d. v. s. over Halvdelen af alle Lavssvende i København, nedlagde Arbejdet. Det førte til, at Regeringen udnævnte en Kommission med Kr. Colbjørnsen som ledende Mand til at undersøge hele Haandværkerspørgsmaalet. Den forhandlede med Tømmersvendene, lovede at udvirke, at de bortviste Svende kunde vende tilbage til Landet, og at forbedre Svendenes Stilling overfor Mestrene. Saa optoges Arbejdet igen efter 13 Dages Strejke. Kommissionen arbejdede energisk og afgav Betænkning 1795; men først 1800 udkom den vigtige Forordning om Lavsforholdene: Svendene fik lige Opsigelsesret med Mestrene; men Sammenrottelser om at nedlægge Arbejdet blev strafbare; de gamle og raa Lavskikke »som Behøvling og Sværten i Ansigtet« forbødes. Dernæst fastsattes, at enhver, som gjorde et forsvarligt Svende- eller Mesterstykke, dermed havde Ret til at blive enten Svend eller Mester, og at enhver Svend paa visse Vilkaar kunde nedsætte sig som Frimester i sit Fag. Det gamle Lavssystem fik saaledes Lov at vedblive, men med mange store Indskrænkninger.

Fig. 95. En Sjakkerjøde fra o. 1800.

Der er endnu en lang Række Reformlove fra denne Tid, som fortjente at nævnes: Vi indskrænker os til nogle faa. Fattigvæsnet fik en ny Ordning 1799 o. flg. Aar; Princippet var, at de gamle og vanføre skal forsørges, de arbejdsdygtige skal arbejde. Jødernes Stilling forbedredes. Det var først under Enevælden, at Jøder efterhaanden havde faaet Lov til at bosætte sig i København og et Par andre Byer; i Slutningen af 1700'erne var der i København o. 2000 Jøder, der mest levede som Handelsmænd, Pantelaanere o. lign. i

Smaagaderne; de var som oftest lidet ansete, men blev i det hele behandlede bedre her end i andre Lande. Regeringen af 1784 stræbte at stille dem lige med Landets øvrige Borgere; de fik Adgang til Lavene (1788), til Universitetet (1798) og til at købe Grundejendom og drive Landbrug (1802). Mellem de Købmænd, der i 1790'ernes glimrende Handelstid slog sig op til Rigdom, var ikke faa Jøder (Meyer, Trier, Nathanson, Mariboe o. fl.). — Endelig var det ogsaa denne Regering, som først blandt alle Europas Regeringer, begyndte at skride ind mod Negerhandelen ved at forbyde Indførsel af Negre til vore vestindiske Øer.

Kronen paa det hele Reformværk var dog Regeringens Virksomhed for Oplysning og aandelig Frihed. Straks fra 1784 var det for Forfatterne let at mærke, at Regeringen taalte en langt højere Grad af Skrivefrihed end i Guldbergs Tid, og d. 3. Dec. 1790 udkom en Forordning, der gav Trykkefriheden Lovhjemmel: Politimestrenes vilkaarlige Myndighed over for Pressen ophørte, Pressesager skulde behandles ved de almindelige Domstole og paakendes efter Lovens Lydende. 1790'erne igennem raadede da en høj Grad af Ytringsfrihed. Til Fremme af Undervisningsvæsnet nedsattes Kommissioner. Kommissioner har siden faaet et mindre godt Lov paa sig, fordi der saa ofte ikke kommer noget praktisk Udbytte af deres langvarige Overvejelser; men i den store Reformtid viste de sig paa alle Omraader som udmærkede Redskaber til at løse de største Opgaver. En Kommission fik det Hverv at forbedre de lærde Skoler og Universitetet. Den unge Prins Frederik Kristian af Augustenborg, som 1786 havde ægtet Kronprinsens Søster Louise Augusta, blev dens Formand. En anden Kommission, blandt hvis Medlemmer var Kr. Reventlow, Schimmelmann og Teologerne Balle og Bastholm, skulde udarbejde Forslag til Forbedring af Almueskolevæsnet. Begge Kommissioner fremkom med dygtige Skolelove, især da den for Almueskolerne. Den sørgede først for Oprettelse af Seminarier til Uddannelse af Lærerne. Vi havde for de tyske Landsdele Seminarier i Kiel og Tønder; nu oprettedes flere danske, saaledes paa Blaagaard ved København, paa Ludvig Reventlows Gods Brahetrolleborg og derefter Vesterborg paa Laaland (dette sidste ledet af den sønderjyske Bondesøn P. O. Bojsen, Præst i Vesterborg og siden Biskop). Snart kom flere til. Dernæst gav den sig i Lag med selve Skoleordningen og kunde 1799 oversende et stort Reformforslag til Regeringen. Desværre var allerede paa dette Tidspunkt Regeringens Reformmod ved at kølnes, og snart derefter kom Krig og Pengevanskeligheder i Vejen, saa at den ny Orden af Folkeskolerne vel blev indført paa Øerne allerede 1806, men Almueskoleloven for hele Landet først blev udstedt 1814. Den var da blevet en Del klippet og stækket og satte sig et lavere Maal end det oprindelige Forslag fra 1799. Men selv i sin indskrænkede Form fik Skoleloven af 1814 uvurderlig Betydning for at hæve Folkets Oplysningstrin.

»Den store Reformtid« kan vi ikke regne varede længere end til

omkring Hundredaarets Udgang. 1797 døde A. P. Bernstorff, og dermed var den Mand revet bort, som med sin mægtige Autoritet — især overfor Kronprins Frederik — gav Styrelsen Fasthed og Sikkerhed. Kronprinsen selv kunde ikke blive en tryg Støtte for Frihedslovgivningen; dertil forstod han for lidt dens Betydning; — han gik mere og mere op i sine idelige militære Øvelser og Manøvrer med Tropperne i Københavns Omegn. Reventlow og Schimmelmann havde langtfra saa stor Indflydelse paa ham, som Bernstorff havde haft; for hvert Aar blev han mere tilbøjelig til at følge sit eget Hoved. I Aaret 1799 skete et ligefremt Tilbageskridt, idet Trykkefriheden atter indskrænkedes. Det var den russiske Regering, som foreholdt Kronprinsen, at han ikke burde taale den revolutionære Tone, som de danske »Demagoger« skrev i. Saa udstedtes Forordningen 27. Sept. 1799, der forbød at skrive anonymt, forbød at lade noget Skrift under 24 Ark udkomme, før det var sendt til Politimesteren, forbød »at skumle med Bitterhed« over Regeringen, og satte umaadelige Straffe for Presseforseelser; den, der blev straffet efter denne Lov, kunde i Resten af sit Liv ikke lade noget trykke uden Politimesterens Tilladelse. I de følgende Aar blev disse strænge Bestemmelser endog yderligere skærpede.

Fra omtrent samme Tidspunkt kom der langsommere Gang i den almindelige Reformvirksomhed, som dog ikke helt ophørte, men som endog efter de ulykkelige Krigsaar 1807—14 afsatte et Par vigtige Resultater: den nys nævnte Skolelov og den fuldstændige Ligestilling af Jøderne med Statens øvrige Borgere (1814). Men det er da ogsaa de allersidste Eftervirkninger af den store Reformtid.

DANSK AANDSLIV VED 1700'ERNES UDGANG.

Set indefra er det danske og norske Folks Historie i det sidste Par Hundrede Aar Fortællingen om, hvorledes de Kredse, der lever med i almene Interesser, stadig udvides. Det gælder baade om Deltagelsen i det litterære Liv og i det politiske. Men disse to Rækker af Almeninteresser følges ikke ad, — som rimeligt er i et enevældig styret Samfund; thi i dette er der for den politiske Sans langt mindre Opfordring til at vaagne op end for den litterære. Som oftest er en enevældig Regering ikke glad ved, om Landets Borgere blander sig ind i dens Styremaade med deres Forslag og deres Kritik, mens den med megen Sindsro ser, at de kaster deres Kærlighed paa Poesi eller Kunst. Nu var imidlertid Slutningen af 1700'erne netop det sjældne Tidehverv, da Regeringen med Glæde saa Borgerne ytre deres Mening om Statsstyrelsen i forskellige Retninger, saa at der en Tid lang kunde føres en offentlig Debat om Samfundets store Spørgsmaal. Men fra omkring 1800 blev Regeringens Holdning en anden. Derfor blev den Opvaagnen til politisk Sans, som viste sig i Slut-

ningen af det 18de Aarhundrede, noget forbigaaende, der afløstes af en Periode af politisk Søvn. Anderledes gik det med Interessen for Poesi, for Skuespil, for Musik og bildende Kunst. Her er der ingen Standsning. Tværtimod.

I Løbet af 1700'erne fuldbyrdes den Udvikling, at Litteraturen holder op med at tilhøre »de lærde« og i Stedet bliver et Omraade, som dyrkes og elskes af — ikke »Folket«, men en større Del af Folket, end »de lærde« var, — af »de dannede«. Kredsen er udvidet. Hvem var, i Tiden ned mod Aar 1800, disse »dannede«? Det var i det hele dem, som stod udenfor »Almuen«, dem som i Barndommen havde faaet en mere omfattende Undervisning end Degneskolens, og som siden levede i saadanne Kaar, at de kunde købe sig Bøger, gaa i Teatret og søge »honnet Selskab«. Nogle — og det var de fornemste — var Aristokratiets Børn, som var underviste af Huslærere og Guvernanter; Sønnerne havde i Reglen studeret ved Sorø Akademi, havde derpaa rejst i fremmede Lande og dér opsøgt de bedste Universiteter og det bedste Selskab. En Del var Officerer, — især Søofficerer; Landhærens Befalingsmænd havde jo indtil Guldberg kun faaet tysk Opdragelse og stod i det hele det danske Samfund noget fjernere. Endelig var der selve den borgerlige Ungdom fra Danmark og Norge, som gik i Latinskole og senere laa nogen Tid ved Københavns Universitet. Siden Indretningen af virkelige Embedseksaminer var det disse unge borgerlige Mænd, som udgjorde Hovedmassen af Rigernes Byfogder, Læger, Præster osv., hvorimod Kredsen af de højeste Embeder (Amtmænd, for ikke at tale om Ministre og Statsudsendinge) oftest forsynedes fra de fornemmere Lag. Hertil kom saa de mest velhavende af Byernes Borgere, et Samfundslag, som voksede godt op under de heldige Handelstider. Alt dette udgjorde et ikke helt lille Tal i en By, der som København nærmede sig til 100,000 Indbyggere, og i de andre danske og norske Byer, især i Kristiania. Endelig — og ikke mindst — maa adskillige af Rigernes Præstegaarde regnes med til de bogligt interesserede Kredse. I mange saadanne Hjem købtes der Bøger, og holdtes der Tidsskrifter; her voksede der unge Sønner og Døtre op, som læste, og som reves med. Det levende og bevægelige Element heri var de unge Mænd, som fra alle danske og norske Egne sugedes ind til Københavns Universitet for saa efter nogen Tids Forløb at spredes ud over det hele Landomraade fra Nordslesvig til Lofoten. Det var en Klasse af akademisk dannede, som var fælles for Danmark og Norge. De skrev det danske Sprog i den Form, som i Hovedstaden regnedes for dannet, og de gjorde sig al Umage for ogsaa at tale det i Hovedstadens Form. Det første lykkedes dem ret vel; det er J. S. Sneedorffs Sprogform (S. 86), som de alle optager. Derimod lykkedes det dem ikke alle helt ud at tale det danske Rigssprog dialektfrit. Ofte bevarede Jyder, og end mere Nordmænd, Hjemstavnens Tonefald. Slige Afvigelser fra den normale Rigssprogudtale taaltes dengang villigere end nutildags: Skuespilleren Michael

Rosing talte saaledes med udpræget trøndersk Sving, hvad der aldeles ikke hindrede ham i at gøre Lykke paa Københavns Teater.

Dette dansk-norske litterære Publikum var da aldeles overvejende et borgerligt Publikum. Dets Ungdom kunde vel hedes op til at sværme for Bedrifter og store Lidenskaber, men i det hele var det bedre oplagt til jævn Fornuft og rørt, hyggelig Følsomhed end til tragisk Patos. Den svulmende Følelse, den højtspændte Ildhu fandt stærkere Genklang i de højaristokratiske tyske Kredse i København end i danske og norske Borgerhjem. Disse sidste havde mere ud af den Slags borgerlige Romaner, som da navnlig var i Mode i England, og som opfyldtes af blid og ædel, stærkt moralsk Rørelse. Det var jo en Tid, som var mere optaget af Virksomhed udad end af Fordybelse i sig selv, som troede mere paa Fornufts og Oplysnings Nytte end paa Poesiens Trolddom. Denne Tid kunde bære en stor og nyttig Virksomhed frem, som vi har set; den havde Brug for en værdifuld Oplysningslittertur og for en Del Underholdningsbøger, mer eller mindre værdifulde; men den egnede sig kun lidet til at bære den store Poesi frem. Vi har da ogsaa i Hundredaarets sidste Tredjedel en stor Mængde fortrinlige debatterende Bøger — om Trykkefrihed o. lign. —, en Mængde smaa, ganske hyggelige Poeter, deriblandt gode Visedigtere og taalelige Teaterskribenter — thi Teatret blev en Hovedinteresse —, desuden en genial Vers- og Sprogvirtuos som Baggesen, men kun én stor Digter: Johannes Evald.

Fig. 96. Statsminister, Grev Ernst Schimmelmann, 1747—1831.

Endnu i dette Afsnit er Udviklingen af Smag og Følelse her i Danmark og Norge et Stykke Vej bag efter Vesteuropa, ja ogsaa et lille Stykke bag efter Tyskland. Det store Gennembrud af Sansen for Naturen, som begynder med Rousseau, naar kun langsommere til os. Vi sanser endnu ikke ret, at den vilde, den unyttige Natur kan være skøn. Der er i et enkelt norsk Digt Tilløb til at sige dette, men det har ingen Art; Evald kan føle og udtrykke Stormvejrets Poesi; men han staar saa temmelig alene. Derimod gaar det op for os, at den sommerlige, frodige, vindskibelige Natur er skøn. Det er i denne Tid, at Øresundet og Øresundskysten opdages digterisk. Kysten lovprises baade paa Dansk af Johannes Evald (i »Rungsteds Lyksalighed«) og paa Tysk af F. L. Stolberg, der voksede op paa Rungstedgaard; Sundet selv besynges af Nordmanden Klaus

Frimann: dets Strand med Tang og Muslinger, dets Vrimmel af Sejlere, dets rige Havn og Yndlingsby, dets truende Vogter og Herre: Kronborg, under hvis Kanoner alle Skibe maa stryge Sejl og give Told. Frimanns Øresundssang (»Hil være dig, Sundenes Dronning«) er vel det friskeste Udtryk for den nyvaagnede Natursans, der kendes fra Datiden.

Naturens Skønhed — det var den ene af Nyopdagelserne. Den anden var: Hjertets Rørthed. Idet Digterne, og efter dem Læserne, forstod, at Elskovskvide og Taarerne over Skuffelser og Tab kan blive til Poesi, der kan røre andres Hjerter, gik Følsomheden tit ud over alle Bredder. Da Ernst Schimmelmann som ung mistede sin yndige Hustru Emilie f. Rantzau, rejste han ved sit Landsted Sølyst paa Strandvejen en Støtte til hendes Minde ved Emiliekilde: i Fodstykket lod han sætte et grædende Øje, gennem hvis Aabning Vandet skulde rinde ustandseligt og evigt som hans Taarer. Siden fandt han dog dette usmageligt og fjernede det.

Fig. 97. Emilie Schimmelmann.

Saa vel litterært som politisk gør vi Forskel paa Tiden før og efter 1784. Tiden forud for 1784 er Johannes Evalds.

Johannes Evald (1743—81) var Søn af den førnævnte Vajsenhuspræst, den sønderjyske Pietist Enevold Evald. Fra Fødselen af havde han det stemningsfyldte, svingende, men altid højt spændte Sind, som skaber den store Lyriker. Han ejede, som han selv siger, et »brusende Hjerte«. Hans Barndom fyldtes af den Slags Drømme, som entusiastiske Drenge henrives af: snart fantaserede han om at opfinde den Kunst at flyve, snart vilde han gaa som Missionær til Æthiopien. Tillige havde han et hurtigt Nemme. Efter fire Aars Skolegang paa Latinskolen i Slesvig blev han Student i den tidlige Alder af 15 Aar; siden, da han efter nogle Aars Afbrydelse igen gav sig til Studeringerne, tog han paa kort Tid teologisk Eksamen med udmærkede Karakterer. Men en rolig Livsbane, som det sømmede sig for en velbegavet dansk Student, var ham en Umulighed. Han brændte af en utvingelig Lyst til at gøre sig berømt, som drev ham ud i de dumdristigste Foretagender, men lod sig saa igen beherske af sin Lyst »at være fri« og opgav de store Drømmerier. Ligesom Holger Drachmann priser »min Vin, min Kaarde og min Elskerinde«, saaledes bekendte Evald:

Mig har Krigslyd og Vinen og Elskov
altid mægtig fortryllet.

Som halvvoksen Dreng, skønt Student, forelskede han sig hedt i Arense Hulegaard. For at gøre sig fortjent til at vinde hende rømte han ud af Fædrelandet og gav sig først i prøjsisk, derpaa i østrigsk Krigstjeneste, hvor han var med i mange Strabadser og Kampe, men ikke fandt Lejlighed til at blive en navnkundig Helt, som det havde været hans Drøm. Saa kom han hjem igen, tog sin teologiske Eksamen og var en Tid endog forlovet med sin Arense. Men han egnede sig ikke for den regelrette Livsbane, som nu var aabnet for ham. Han satte sig det Maal at blive sit Lands største Digter og stræbte at samle sig om et strengt og alvorligt Aandsarbejde; det blev afbrudt af Tider, da han kastede sig ud i kaad og letsindig Livsnydelse. Han blev da aldrig økonomisk uafhængig af sin Slægt, men vedblev altid, borgerlig set, at være en brødløs Litterat uden Embede og sikker Samfundsstilling, og Arense giftede sig med en anden. Tidlig var hans Helbred nedbrudt, maaske en Følge af Soldaterlivet under Felttogene i Tyskland og Bøhmen. Han var kun nogle og tyve Aar, da Gigten første Gang slog ham til Jorden, og siden efter blev Smerterne hyppigere og hyppigere. I sit 37te Aar, da han stod paa Berømmelsens Højdepunkt var der en ung Pige, som elskede hans Digtning saa højt, at hun vilde se ham. Hun fandt ham i den elendigste Tilstand: Knæerne trukne op mod Brystet, Ryggen krummet i en Bue, Hænder og Fingre fulde af Gigtknuder, — men over det hele strømmede der en Lysglans fra hans store himmelblaa Øjne.

Fig. 98. Johannes Evald.

Johannes Evalds Læremester i Digtningens Kunst var først og fremmest Klopstock, som boede paa Sjælland, og som kendte ham personligt; den tyske Digters højstemte Følelser, hans Lovprisning af Messias og af oldgermansk Dyd blev umiddelbare Forbilleder for den yngre danske Digter. Ved Siden af ham havde paa sin Vis J. S. Sneedorff Betydning for Evald ved at lære ham, ad hvilke Veje det danske Sprog kunde føres frem til at blive baade saa rigt og bøjeligt som noget andet. Snart kom Evald til at læse Shakespeare og forstod hans Storhed. Endvidere læste og elskede han Ossians Digte: det var en Række Efterdigtninger efter keltiske Folkesagn, som netop var udkomne paa Engelsk; i Virkeligheden var det meste deraf ny og uægte Tilsætninger, men der var dog saa meget stærk og uvant Naturpoesi deri, at den begejstrede de unge Skønaander i alle Europas Lande. Klopstock, som delte Evalds Sværmeri for Ossian, fik den Tanke, at Evald burde for Regeringens Regning udsendes for at indsamle Folkesange i Skotland, Irland, Island o. s. fr. Det blev

ikke til noget. Men det var ogsaa Klopstock, som varmest tilskyndede Evald til at søge sine Emner i Nordens egen gamle Sagnkreds; og det blev til noget — thi det var denne Opfordring, som gav Evald Mod til at digte Skuespillet »Rolf Krage«.

Var det end umuligt for Evald at leve af sin Digtning, saa vil det ikke sige, at han havde særlig ondt ved at trænge igennem som Digter. Der var endnu ikke skrevet ret mange gode lyriske Vers paa Dansk, saa det var naturligt nok, at de, der havde Sans for Lyrik, i høj Grad paaskønnede de unge Talenter. I de første Aar af 1760'erne slog Evald dog endnu ikke helt igennem; dengang var det Nordmanden Tullin, som ved sit smagfulde Digt »Majdagen« havde vundet Ry som Nr. 1 blandt Poeterne. Men allerede 1766 var den 23aarige Evald saa vel anskrevet, at Universitetet overdrog ham at digte Kantaten ved Frederik V's Død. I de følgende Aar voksede hans Navn som Digter. Selv om de ældre officielle Smagsdommere (f. Eks. Selskabet for de skønne Videnskaber) ikke altid var helt tilfredse med hans Værker, var en Skare af hans jævnaldrende, som V. F. Abrahamson, eller af yngre, som Grev Fr. Moltke, hans svorne Beundrere. Af og til indbragte hans Værker ham en Del Penge. Det ser underligt ud, at Regeringen ikke gav ham en fast aarlig Pension. Var J. H. E. Bernstorff bleven ved Magten, var det vel ogsaa sket; thi han og hans Kreds vurderede Digtekunsten og var lige saa velvillig mod hvad der fremkom i det danske Sprog som i det tyske. Men Arveprinsens og Guldbergs Regering var lige kølig overfor begge, og det var først mod Slutningen af sit Liv, at Evald modtog en ringe Støtte fra Regeringen. Han maatte da væsentlig leve paa Moderens og Familiens Pung.

Spørger vi, hvad af Evalds Digtning der har saa lødig Værdi, at det kan læses den Dag i Dag, da er det vel ved første Øjekast ikke meget, der har holdt sig frisk, — langt, langt mindre end af Holberg. Thi den alvorlige Digter forældes lettere end den komiske. Hos den sidste bliver det Udtryk, som nu er ude af Brug, en komisk Ynde mere; hos den første virker det derimod til at forstyrre den Stemning, Digteren vil fremkalde. Men har man Modtagelighed og Dannelse nok til ikke at opholde sig ved den Slags Smaating, som i og for sig er aldeles ligegyldige — som f. Eks. at Evald siger: »soret«, hvor vi siger »svoret« —, bliver der nok tilbage, der kan læses. Foruden en Del mindre Digte er der to store Skuespil og navnlig de lyriske Stykker af dem; i »Balders Død« (heri Valkyriernes Kvad) og »Fiskerne«. I det sidste Stykke, som er bygget over en virkelig Tildragelse, en Stranding ved Hornbæk, findes Sangen »Kong Kristian stod ved højen Mast«. I Dialogen er Evald i begge disse Stykker gaaet bort fra det franske Aleksandrinervers (kendt f. Eks. fra Arrebo S. 21) og har efter Shakespeares Mønster optaget det saakaldte »Blankvers« (med 5 Taktslag i hver Linie), som, siden Evald indførte det, blev den almindelige Versform i næsten alle vore versificerede Skuespil, saaledes i de fleste af Øhlen-

schlægers Tragedier. I de Partier, som er bestemte til at synges, brugte Evald mangfoldige og afvekslende Versformer, delvis med stort Held. I hans digteriske Ordforraad træffer vi — ved Siden af Tyskagtigheder, som nu er forældede — en Mængde Kærneord som ingen før ham havde draget frem til poetisk Brug. Allerede derved virkede han som en Fornyer. Men end mere Betydning har disse Skuespil ved deres Emner, navnlig da »Balders Død«, der — ligesom det før nævnte »Rolf Krage« — henter sit Stof fra den hjemlige nordiske Sagnverden, der i mange Hundrede Aar havde været glemt. Medens »Rolf Krage« ikke rigtig havde gjort Lykke, vakte »Balders Død« ved Opførelsen den allerstørste Begejstring. For os er der meget i »Balders Død«, som vi er kommen langt bort fra; vi kan ikke godt taale »Halvguderne« Tors og Balders Følsomhed; men hvor Valkyrierne synger Tryllesangen over Spydet, er der en Krigsvildhed i Tonen, som hverken Øhlenschlæger eller Bjørnson eller Richard Wagner har gjort bedre. Til Evalds bedste Ting hører dernæst hans »Levned og Meninger«, det første poetiske Prosaværk i vor Litteratur, hvor Sproget ikke er stift og tørt, men yndefuldt og let former sig efter Digterens Stemning, hvad enten han hulker eller smiler, fortvivler eller jubler. Læs f. Eks. Stykkerne om Arense: saa vil man forstaa,

Fig. 99. Scene af »Fiskerne« 3. Akt.

at her havde dansk Fremstillingskunst vundet nyt Land ind. Lystspillet »Harlekin Patriot« er ikke saa let at læse, som det kunde ventes; thi Evalds Vid er oftest saa afsnuppet og blot antydende, at man ikke straks faar fat i, hvad han egentlig har ment. Men historisk set er det særdeles fængslende. Det er skrevet i Tiden umiddelbart efter Struensees Fald og slaar med lige ærligt Humør til begge Sider, baade til de hovne Tyskere, som vil omkalfatre alt dansk, og til de fjottede Patrioter, som slet intet vil vide af de fremmede (»Al vor Fortræd er tysk,« siger en af dem i Stykket).

I 1770'erne levede Evald sin meste Tid paa Landet i Nordsjælland, hvad der har sat sig Mærker nok i hans Digtning (»Rungsteds Lyksalighed«, »Fiskerne«). Han lærte i disse Aar at kende »den Klasse af mine Medbrødre, som i en vis Forstand kan kaldes den ringeste, men i en anden og sandere uden Tvivl er den største og betydeligste: Bønder, Tjenestefolk, Haandværkere, Høkere, smaa Betjenter, med ét Ord, det vi kalder Almuen.« Han fik stor Kærlighed til denne Almue, men overraskedes tillige ved at se, hvor fuldstændig den stod udenfor det aandelige Liv, han selv levede med i: Den bedrøvelige Sandhed, siger han, som jeg har erfaret, er i kort Begreb denne, at Videnskaberne og Kunsterne har en saare ubetydelig Indflydelse paa Almuen, paa Stokken, paa de ni Tiendedele af de Danske. Almuen mangler aldeles en hel Række nødvendige Kundskaber, især Lægekundskab. Er det da rigtigt, spørger han, at bevare denne Vankundighed? Ja, der er dem, som paastaar det, for at Almuen »des taalmodigere kan bære sine Vilkaar, des villigere være de mægtiges Slaver.« Men det er ikke Evalds Mening: Nej, Vankundigheden skal udryddes, især ved at Oplysningsvenner giver sig til at skrive for Almuen, forstaaeligt, jævnt, med Kærlighed og Kendskab til dem, de skriver for. Thi mange af Almuen har stor Læselyst, de kan taalmodig læse Side op og Side ned af en uforforstaaelig Postil eller lære hele Blade af ynkelige Vers udenad. Denne Læselyst bør derfor nyttes bedre. — Evald er her den ægte Søn af Oplysningens og Bondefrigørelsens Aarhundrede. Han saa dybere end de fleste, naar han forstod, at den Almue, der laa som den døde Vægt i Aandslivet, var »Stokken« af Nationen. Men han saa sikkert fejl, naar han troede, at den kunde læse sig til aandelig Vækkelse, — den maatte høre, før den kunde lære at læse.

Evald blev kun 37 Aar. Til hans Jordefærd var ingen indbudte, som ellers Skik og Brug var. Men saa mange traf selv Aftale om at møde, at Følget (132 Mænd) naaede fra hans Hjem til Trinitatis Kirkegaard. Han var, siger Rahbek, den første, »der paa Danmarks Skuldre blev baaren til sin Grav.«

Evalds Udviklingsgang var altsaa i Korthed denne: først som ung helt betaget af tysk Poesi, senere begejstret for engelsk Poesi, og tilsidst findende sine Evners Frigørelse gennem Emner fra nordiske Sagn og dansk Fiskerliv. Han hører da helt hjemme paa gotiskgermansk Grund; med fransk-latinsk Kultur har han ikke synderlig

anden Berøring, end at han efter italienske Syngestykkers Mønster lægger »Arier« (Sange) ind i sine Skuespil. Men andre Kræfter i Samtiden stod romansk Smag langt nærmere, ikke blot i Filosofien og Samfundsvidenskaben, men ogsaa i Poesien. Det danske Teater var efter sin Genaabning under Frederik V ikke straks naaet frem til at være Brændpunktet for det fine Selskabs æstetiske Interesser; det var langt fornemmere at løbe efter de franske og italienske Operaselskaber, som tit gæstede Byen, og Frederik V indrettede endog en fast italiensk Opera (i det nuværende Rigsdagshus). Tillige regnede mange den franske Tragedie for den mest dannede Digtform. Den krævede ikke, som Shakespeare, at Tilskuerne villig gav sig Digterens dristigste Fantasier i Vold, saa de snart maatte tro sig i én By, snart i en anden, eller i en Mellemakt maatte tænke sig flyttede flere Aar frem i Tiden, — nej, den overholdt nøje de en Gang fastslaaede Skolemesterregler om »Tidens, Stedets og Handlingens Enhed.« Tillige var dens Karaktertegning og hele Opbygning ganske regelret; Heltene og Heltinderne førte sig værdigt, deklamerede for deres »fortrolige« i velklingende Vers om den Kamp mellem Lidenskab og Pligt, som rasede i deres Bryst, og gik til Slut med Anstand i Døden. Blandt dem, der stræbte at følge disse Kunstregler i danske Skuespil, var to unge Nordmænd, Bredal og Nordal Brun, som begge fik originale Tragedier opførte paa den danske Skueplads i Aarene 1771—72. Men allerede 6 Uger efter Opførelsen af Bruns »Zarine« fremkom der et Værk, som gav denne Smagsretning et Grundskud. Dette Værk var Vessels: »Kærlighed uden Strømper«.

Fig. 100. J. H. Vessel.

Johan Herman Vessel (1742—85) var en Præstesøn fra Akershus Amt, Sønnesøn af en af Tordenskjolds Brødre. Han levede nu i København et fordringsløst Ungkarleliv som Sproglærer; i en lille Kafé i Sværtegade var han og en Del andre unge Nordmænd Stamgæster og fordrev dér i deres »norske Selskab« Fritiden ved munter Samtale og vittige Viser og Vers. Vessel var det kvikkeste Hoved mellem dem alle. Han kunde ikke taale nogen Art af poetisk Unatur. Nærmest som en Leg skrev han i Ærgrelse over Zarine sin berømte Parodi paa italiensk Operastil og fransk Tragedie og lod nogle Venner se den. De fandt den saa morsom, at de tvang ham til at udgive den, og 1773 blev »Kærlighed uden Strømper« endog opført paa det kgl. Teater. Her talte Helten og Heltinden og Skurken og deres fortrolige i de højtideligste Tirader; af og til stil-

lede de sig op og sang en Arie, hvis Musik (af Kapelmester Scalabrini) var i den bedste italienske Stil med Triller og Rulader og Gentagelser. Men midt i Højtideligheden falder de ned i det platteste Hverdagssprog; thi Personerne er danske Haandværksfolk og ikke orientalske Fyrster. Endnu i vore Dage, da de franske Tragedier og italienske Syngestykker er glemte, vækker »Kærlighed uden Strømper«, hver Gang den opføres, overordentlig Morskab. Men da den var ny, var Virkningen nødvendigvis langt større; dengang kendte alle Tilskuere de opstyltede Produkter, den vilde ramme. — Det følger af sig selv, at Vessel til Tider lige saa vel kunde finde Evalds Digtning opstyltet og forskruet, som han havde fundet Zarine. »Det norske Selskab«, hvor man gjorde Nar ad Evalds »ha-stemte Toner«, blev da Modsætningen til Evald-Beundrernes Klike. — Vessels senere Forfattervirksomhed holdt vel ikke, hvad det første Stykke lovede, for saa vidt som han ikke skabte større Værker, der duer; men der er i hans Fortællinger paa Vers (f. Eks. »Smeden og Bageren«, »Gaffelen« osv.) og hans smaa Epigrammer et saadant festligt Vid, at de lever den Dag i Dag.

Evalds og Vessels Virksomhed falder for største Delen i den guldbergske Tid, da de regerende ikke regnede Poeterne for egentlig nyttige Samfundsmedlemmer, og de førte begge, hvad Nutiden vilde kalde et Boheme-Liv, noget til Side for det gode Selskab. Men den schimmelmannske Kreds, som blev toneangivende efter 1784, saa anderledes paa Digterne. Derfor kom Jens Baggesen saa rask i Skuddet. Det var en fattig Student fra Korsør, som i 1782, da han kun var 18 Aar, fik sine første Vers trykte i en Poesisamling, der udgaves af Pram og Rahbek. Pram havde straks forstaaet, at denne »Dreng« »havde alle mulige Talenter til at blive en god og stor Digter;« »han er en Sjællænder, og en underlig, entusiastisk, melankolsk, ubeskrivelig én«, skrev Pram om ham. Baggesen var overvældende rigt udrustet med de fleste Evner, en stor Digter maa have: en levende og vældig Fantasi, et bevæget og højt stemt Hjerte, en utrolig Trang til at forelske sig og at tildigte den elskede den højeste legemlige og aandelige Ynde, og endelig medfødt Mesterskab i Sprogets Behandling. Opvokset i en sjællandsk Købstad havde han alle Dage talt og hørt en Sprogform, der laa det uddannede litterære Sprog uendeligt nærmere end f. Eks. Sproget i den sydnorske Præstegaard, der var Vessels Hjem; naar hertil, som hos Baggesen, kom det fineste Øre, den sikreste Smag og det yndefuldeste Skælmeri, da maatte et saadant Sammentræf af Forudsætninger gøre ham til en ren Virtuos i at spille paa det Instrument, som er Digterens. Kun ét manglede Baggesen for at blive den store Digter med Værdi for alle Tider: Dybde i Karakteren. Men denne Mangel har vist sig afgørende. Vel er der meget af hans Digtning, som endnu kan underholde og fornøje, og endnu mere, som Litteratur- eller Sproggranskeren læser med største Glæde; men næsten altsammen synes det at være os uvedkommende, næsten aldrig tager det os ved Hjertet, saa glimrende

og morsomt det end er gjort. Bedst og friskest er han for os, hvor hans elegante Vid spiller, uden at hans overspændte og forlorne Følsomhed kommer frem. Som et Eksempel af mange i denne Art nævner vi den morsomme »Kallundborg Krønike«. Blandt de Digte, hvis Grundstemning er alvorligere, er der dog ét, hvis Følelse vi maa indrømme er ægte, — det af alle kendte: »Der var en Tid, da jeg var meget lille.« — Ypperlig skreven er hans Prosaskildring »Labyrinten« af den store Udenlandsrejse, hans Velyndere skaffede ham Midler til. Dens Stil betegner et nyt Skridt fremad fra det, som dansk Prosa allerede før var naaet til i Evalds »Levned og Meninger«, og staar i Liv, Natur og Ynde langt over den Prosa, som skreves af de fleste i vor litterære Guldalder efter 1800. Han elskede da ogsaa det danske Sprog med samme Tilbedelse, som han viede Kvinderne: »Mit Modersmaals Genius,« skriver han, »har saa meget af det franske Sprogs flydende Lethed og af det tyskes vældige Kraft, at man skulde tro samme et Foster af begges Forening. Jeg er vis paa, at Gratierne selv, hvis de af Europas levende Sprog skulde vælge sig et til Morgendragt, efter at have spejlet sig med alle de andre, vilde beholde det danske.«

Fig. 101. Baggesen.

Men denne Digter, hvis Præg er saa helt dansk, ja udpræget sjællandsk, og det i godt som i daarligt, i Evnens Lethed som i Karakterens Slaphed, fattede ogsaa snart den Ærgerrighed at blive en stor Digter paa Tysk. Det gik ham til Hovedet, at Schimmelmanns Vennekreds tog sig af ham og feterede ham; hvor kunde den fattige Korsør-Dreng undgaa at blive fortumlet, naar han f. Eks. optoges som Ligemand i et Selskab,

Fig. 102. Thomas Thaarup.

hvor Grevinde Baudissin var Værtinde og Grev Baudissin Vært, hvor endvidere sad Sybille Reventlow, dernæst Fr. Leop. Stolberg, Grevinde Frits Reventlow, Grev Frits Reventlow, den unge Grev Bernstorff, Ludvig Reventlow, Kristian Stolberg osv. osv. Med sit udmærkere Sprogtalent naaede han hurtig at tale det tyske Sprog godt — »ubegribelig godt«, siger F. L. Stolberg. — Han prøvede da ogsaa at digte i det, og kom vel det Maal at blive tysk Digter nærmere, end det er lykkedes for nogen anden Skandinav. Men Kendere fandt dog, at »man paa hver Side af hans tyske Værker mærkede, at han var en fremmed« (F. L. Stolberg).

Fig. 103. Rahbek.

Baggesen var selvfølgelig begejstret baade for den danske Bondesag og siden for den franske Revolution. Han var en af dem, som digtede de bedste Viser for Bondens Ret til Brug i Datidens berømteste Selskab, »Dreyers Klub«, som havde været Samlingsstedet for Evalds varmeste Beundrere, og som blev Midtpunktet for det bondevenlige, litterære København. Ogsaa den rent selskabelige Drikkevise dyrkede han. Men paa dette Omraade havde han mange Medbejlere. Tiden forbrugte en umaadelig Mængde Selskabssange, som i Reglen lovpriste Vin og Piger — i al Uskyldighed —, men dog ogsaa lejlighedsvis strejfede Tidens vigtigste Spørgsmaal. I Rahbeks elskværdige Viser var Hentydningerne til Dagens Spørgsmaal ikke hyppige og aldrig spidse. Men da der i P. A. Heiberg fremstod en Visedigter, der ofte gik lige løs paa Statsindretningerne (f. Eks. »Ordener hænger man paa Idioter«), blev Visen saa at sige en Hovedform for Tidens Journalistik, af lige Betydning med de omfangsrige Indlæg, der tryktes i Tidsskrifterne, som i »Minerva«, udgivet af Pram og Rahbek. Det tredje vigtige Element i 1790'ernes litterære Liv var Teatret, som nu vandt sin sikre Plads i det dannede Borgerskabs Hjerte. Hvad der spilledes, var ikke særlig betydeligt. P. A. Heibergs Komedier er tørre og uden Gnist; de bedste blandt dem — som »de

Fig. 104. Kamma Rahbek.

Vonner og de Vanner« — har en velment krigersk Braad mod Aristokrati og Tyskeri, men savner den Evne at faa Folk til at le af Hjertet. Rahbek var endnu mindre værd som selvstændig Skuespildigter, men som Teaterkritiker var han til Gengæld baade meget flittig og forstandig. For en stor Del levede Teatret paa den Tid af rørende borgerlige Skuespil, oversatte fra Tysk, som kun havde den Betydning at vænne Folk til at gaa i Teatret. Men der var enkelte danske Ting, som vakte ligefrem Begejstring, saaledes Th. Thaarups idylliske Sangspil »Høstgildet« og »Peters Bryllup«. Disse Smaastykker lovpriste paa en elskværdig Maade det, som Datidens Borgerskab var stolt af, — det, at Danmark-Norge under Kristian'ernes og Frederik'ernes arvede Scepter havde været Hjemstavn for Bondens og Negerens og Tankens Frigørelse. Deres kønne Sange (»I Dalens Skød en Hytte laa«, »Nys fyldte skøn Sired sit attende Aar« o. m. a.) til indtagende Melodier af Tyskeren Schultz, som var Kapelmester ved Teatret, blev sungne i alle Borgerhjem. De udtrykte netop den fredelig-glade Stemning, som var naturlig for det velhavende Borgerskab, der glædede sig over Handelens Flor og Bøndernes Fremgang paa en Tid, da Franskmændene saa Herregaardene nedrevne, Skibene tagne, Kongen halshugget, og da hele det øvrige Europa maatte slaas paa Liv og Død. I Sammenligning med disse oprivende Ting var der saa hyggeligt her hjemme, saa godt og saa lykkeligt!

Fig. 105. »Bakkehuset«, hvor Rahbek boede.

Den franske Revolution*) hilstes ved sit første Udbrud med Jubel af de varmeste Frihedsvenner i begge Riger. Louise Stolberg, Søster til Kristian og Ludvig Reventlow, skrev efter Bastillens Indtagelse: »Gid jeg ejede en Lyre! Jeg vilde synge, saa alle Bjærge og Dale skulde genlyde af Frihedens skønne Sang! . . . Nu glæder hver ædel Mand og Fader sig over det Lys, som vil skinne for deres Børn! Jeg kunde juble Dag og Nat.« Og lidt senere: »Jeg er helt optaget

*) Fra nu af regner jeg det for overflødigt her i »Vor Historie« at skildre den verdenshistoriske Baggrund for Udviklingen i Norden, da jeg kan henvise til Værker, som »Frem« allerede har bragt: Bering Liisberg: »Aarhundredets store Forspil« og »Vore Bedsteforældres Tid«, og C. C. Clausen: »Vore Fædres og vor egen Tid«.

af Frankrigs Skæbne, det er det skønneste Aar i mit Liv! Jeg beder for Frankrig, som man beder for sin bedste Ven.« Efter som Revolutionen skred frem og Frankrig kom under Parisernes lunefulde og blodige Herredømme, kneb det for Borgerskabet at fastholde Sympatien. Debatten herhjemme blev da ogsaa bitrere. Den ganske unge Malte Konrad Bruun, en Herremandssøn fra Ty, begyndte et Blad »Vækkeren«, som henvendte sig til Menigmand for at vække ham til Modstand mod de »Krybere og Smigrere, der behandlede ham som Malkekvæg«. Bladet var vistnok fremkaldt af den Bevægelse, som den før omtalte Tømrerstrejke vakte, og da den blev kvalt, kvaltes det med den, og dets Bogtrykker fik en Bøde. Men Bruun blev ved med sine Stridsskrifter, navnlig »Aristokraternes Katekismus« (1796), som haaner baade Enevælden og Adelen. Da der saa rejstes Sag imod ham, flyede han ud af Landet; det trak ud i nogle Aar, før der faldt Dom, men i denne Tid var det et kærkomment Vaaben for Trykkefrihedens Uvenner at henvise til Bruuns frygtelige Skrifter. Det var tydeligt, at Modstanderne af Trykkefriheden voksede i Styrke for hver Dag. Regeringen holdt dog igen

Fig. 106. Satirisk Kort over Danmark.
(Af »Rigsdaler-Sedlens Hændelser«.)

imod dem, og Præsten Birckner, en Mand paa nogle og fyrretyve Aar, skrev et vægtigt og grundigt Forsvar for den uindskrænkede Trykkefrihed. Maaske havde Frihedens Venner beholdt Overtaget, hvis ikke Rusland havde lagt sit Ønske i Vægtskaalen. Men nu blev P. A. Heibergs »Sproggranskning« Anledning til, at Trykkefrihedens Fjender fik Overtaget. »Sproggranskning«, der var formet som en Ordbog, indeholdt en skarp Satire over Regeringen. Et Par af dets Ordforklaringer er nok til at vise dette: »Konge. En Mand, der er saa skikkelig at tage sig Skylden paa for, hvad hans Ministre gør. — Trone. Et Møbel, som paa den danske Skueplads altid sættes i en Krog.« Meningen er klar nok: det er de regerende Ministre, han vil til Livs. Især retter han i dette Skrift et personligt Angreb paa Kr. Colbjørnsen for Misbrug af sin Indflydelse. Der blev rejst Sag imod Heiberg. Mens den stod paa, udkom den frygtede Forordning om Indskrænkning i Trykkefriheden den 27. Septbr. 1799 (S. 145). To Maaneder efter fik Heiberg sin Dom: han blev landsforvist. Den 7. Febr. 1800 kørte han bort fra København; en Mængde Mennesker fulgte ham til Frihedsstøtten og gav ham der det sidste Hurra. Ved Frederiksberg Bakke tog Rahbek og hans Hustru Kamma Afsked med ham; han tog til Paris og gensaa aldrig mere Danmark.

En Virksomhed som M. K. Bruuns og P. A. Heibergs kunde friste til at tro, at det dansk-norske Borgerskab i 1790'erne var ved at vaagne op til at stille politiske Krav, til at begynde et bevidst Arbejde for at komme bort fra Enevælden og at skabe en friere Forfatningsform. Suhm havde allerede 1772 ved Struensees Fald udkastet Planen til en Slags Rigsdag, og hvad der siden 1789 var sket i Frankrig, maatte fremkalde tilsvarende Tanker hos flere. I Norge voksede virkelig slige Ønsker frem i det stille. Men i Danmark døde de svage Spirer hurtigt igen. At Trykkefrihedsindskrænkningen kunde have en saadan Virkning, viser bedst, hvor svage Rødder de politiske Frihedstanker havde i Borgerstanden, endog i Hovedstaden. Enevælden har virkelig baade i Danmark og i Norge været en populær Regeringsform gennem mange Menneskealdre. Alle de jævne Folkelag — Bønderne, de smaa Haandværkere og Høkere o. lign. — var dens svorne Tilhængere; de kunde slet ikke tilegne sig en anden politisk Tankegang end den, at Kongen selv skulde raade. Men ogsaa de velhavende og mest dannede Lag af Københavns Borgerstand var endnu en daarlig Jordbund for konstitutionelle Tanker. De var naaet til at læse Bøger og se Skuespil, til at bruge deres Fornuft og Kritik paa økonomiske, sociale og religiøse Forhold; men selve Forfatningsformen var de endnu ikke naaet til at tvivle paa; den forekom dem ret fornuftig, og det gik dem jo godt under den. Derfor er Tilløbene til rent politisk Debat kun af underordnet Betydning.

Helt anderledes er det med det offentlige Liv, som rettede sig paa selve Livssynet eller paa Samfundsopgaver, der ikke rørte ved

Forfatningen. Den Slægt, som var Evalds og Baggesens samtidige, har sat fuldt saa megen Tænke- og Handledygtighed ind paa sligt som paa Poesien. Vi har allerede omtalt den store og dygtige Litteratur, som skreves om Bondesagen, Handelens Frihed og Trykkefriheden. Vi har ogsaa lejlighedsvis nævnt, hvor entusiastisk der af Enkeltmænd blev taget fat paa Almueskolesagen, indtil Staten for Alvor tog den Opgave op. Det føltes af de bedst oplyste som en hellig Pligt baade selv at være »nyttige Borgere« og at skabe saa mange »nyttige Borgere« som muligt, ikke alene ved at give »Almuen« den nødtørftigste Oplysning, men ogsaa ved at skabe en bedre Opdragelse og Undervisning for den borgerlige Mellemklasses Børn. Vejen var altid den at danne »Selskaber«, som virkede baade for Dyd, Sparsommelighed og ny Skoler, saaledes de to københavnske Selskaber »for Borgerdyden« og »for Efterslægten«. Det sidste Selskab grundede en Skole, der ledede af Nordmanden Edv. Storm; den gav en Undervisning, som var vidt forskellig baade fra Almueskolens og den latinske Embedsskoles, idet den først og fremmest lagde Vægt paa de »nyttige« Kundskaber (levende Sprog, Regning, Naturfag): det var Danmarks første Realskole. Men samtidig arbejdede Selskabet ogsaa for Almuens Vækkelse, bl. a. ved at udgive gode folkelige Viser, deriblandt Storms Vise om Hr. Sinklar. Mange andre Digtere prøvede at skrive Sange, som kunde hæve Almuens Smag.. Men i Reglen var de meget mislykkede. Det var en almindelig Tro, at for Almuen burde man helst præke den tørreste Fornuft for at formere Lysten til Borgerdyd. Endog Jens Baggesen indskærpede følgende Regel for den, der vilde digte for Almuen:

Du, Sanger, derfor tænke maa.
vel ogsaa føle, men til Maade:
du maa Fornuftens Brug forstaa,
at ej din Fantasi skal raade.

Det var jo Rationalismens Tidsalder, da Troen paa Fornuftens Almagt var saa stærk, at den endog erobrede den danske Statskirke og tilsyneladende kvalte det bevægede, følelsesrige, uregerlige religiøse Liv, Pietismen havde vakt hist og her. Ganske vist kun tilsyneladende: Pietismens Vinterrødder overlevede Rationalismen og skød siden ny Skud i Form af en religiøs Almuevækkelse. Men en Tid lang var de helt skjulte. Paa mangfoldige af Danmarks og Norges Prædikestole stod der nu en Slægt af Mænd, for hvem kun det i Kristendommen var til, der kunde bestaa for Fornuftens Domstol, og som først og fremmest følte sig som »Folkelærere«. Selvfølgelig var der noget halvt i disse Præsters Standpunkt; de vilde paa én Gang gøre Fornuften til højeste Dommer og dog fastholde et Sæt af de kirkelige Hovedlærdomme; de kunde selv fornægte eller bortforklare f. Eks. Troen paa Kristi Opstandelse, og dog mene, at det for »den store Hob« var farligt at opgive denne Tro. Men derfor gik de ogsaa i deres Prædikener helst af Vejen for selve de religiøse

Dogmer og talte i Stedet over nyttige praktiske Sandheder, der ofte var ny for Tilhørerne. Der var dem, som talte om Kartoffelavl og Staldfodring. En norsk Landsbypræst (Pavels) talte f. Eks en Gang om en forestaaende Solformørkelse, forklarede den videnskabeligt og paaviste, at det var taabeligt at tro, at den var et Varsel om nogen forestaaende Ulykke, som Almuen i Reglen mente. Den kongelige Slotspræst Bastholm, som var de moderate Rationalisters Hovedmand, udviklede i sine Skrifter det Grundsyn paa Jesus og hans Gerning, at han havde været den store Lærer som vilde grundlægge »en Moral, en Opdragelseslære for en lyksalig Udødelighed«; dog tilraadede han Præsterne, at de ikke direkte skulde angribe de tilvante religiøse Fordomme, men umærkeligt undergrave dem først. Det var ikke de krasseste Rationalister tilpas. Som Eksempel paa dem kan vi nævne Otto Horrebov. Han vedkendte sig, at Fornuftens Religion kun indeholdt tre Sætninger: »Gud, Udødelighed og Dyd«; alt andet var »skæve Griller som avles i Religionssværmernes hede Indbildningskraft«. — Imod den Slags Mænd stod Sjællands Biskop N. E. Balle, som frimodig forsvarede den lutherske Kristendom og hævdede Evangeliernes Ægthed og Paalidelighed (Tidsskriftet »Bibelen forsvarer sig selv«). Balle var i det hele ortodoks overfor Dogmerne. Men ogsaa han var smittet af Rationalismen, hvad der fremgaar af hver Side i hans Lærebog, der i halvhundrede Aar herefter blev brugt i Skolerne, og navnlig havde han til fælles med Rationalismen en af dens mindst tiltalende Sider; dens poesiforladte Fladhed. Under hans Ledelse skulde en Kommission udarbejde en ny Salmebog, som udkom 1798 under Navnet »Evangelisk-kristelig Salmebog«. Her var mange gamle Salmer stærkt ændrede for at passe Tidens Smag. Hvor vidt dette var en Forbedring, kan ét eneste Eksempel vise.

Fig. 107. Bastholm (1740—1819).

Fig. 108. N. E. Balle (1744—1816).

Brorson havde skrevet:

Gik alle Konger frem i Rad
i deres Magt og Vælde,
de mægted ej det mindste Blad
at sætte paa en Nælde.

Evangelisk-kristelig Salmebog forandrede dette til:

Og kom end alle Kongerne
i deres Pragt og Vælde,
ej mindste Straa frembragte de,
et Vink dem selv kan fælde.

I vor store Oplysningstid blev ogsaa de skønne Kunster: Bygningskunst, Musik, Maleri, Skulptur (Billedhuggerkunst) ret hjemme i Danmark. I Reglen gik det saaledes til: i første Slægtled er det en hel Række fremmede Kunstnere, som kommer til København, virker her og opdrager Lærlinge. I næste Slægtled er det Landets egne Sønner, som vinder sig Plads i forreste Række: saa først har Kunsten slaaet Rod i Landet selv, saa først kan vi med Rette tale om en dansk Kunst. Nu faldt det saaledes, at Danskernes Indrykning i Kunsten netop foregik paa den Tid, da Smagen vendte sig bort fra Parykstilen og man søgte til Antikkens og Højrenæssancens Mønstre. En saadan Tid er gunstig for dem, der hidtil har været Barbarer, men nu vil med i Kunstens Verden: den gamle Skolelærdom, som er en Hæmsko for Nybegyndere, gælder under slige Forhold ikke saa højt som før, — det drejer sig i Stedet om at se med friske Øjne, og deri kan de ny vel kappes med de gamle.

Af de forskellige Kunstformer er Bygningskunsten den, der først finder indfødte Mestre, der kan maale sig med de fremmede: Eigtved og Thurah (S. 54 og oftere). De hører begge til Rokokoens Tidehverv. Gennembruddet til »Klassicismen« kom her med Harsdorff (1735—99), Søn af en tysk Fader og en svensk Moder, men selv født i København og helt dansk. Han lærte sin Kunst af Jardin paa det ny Kunstakademi, vakte store Forhaabninger og fik et Rejsestipendium paa 6 Aar. Paa denne lange Rejse gæstede han 1762 Rom og saa for første Gang Resterne af Oldtidens Bygninger. Der faldt Skæl fra hans Blik. Han forstod med ét, at alt, hvad han hidtil havde beundret, i Virkeligheden kun var en Andenhaandskunst, og at han nu maatte vende sig til Studiet af selve de oprindelige Mønstre, som her laa for hans Øjne. Efter sin Hjemkomst, da han fik mange kunstneriske Opgaver, desværre ikke ret mange store, var han uomstridt Danmarks ypperste Bygmester, ved hvis Snille den klassiske Stil sejrede. Han byggede f. Eks. Erichsens Palæ (S. 140) og den yndefulde Kolonnade ved Amalienborg. Anledningen til det sidstnævnte Værk var Kristiansborg Slots Brand 1794; efter denne Brand maatte Hoffet flytte til Amalienborg, og det blev da nødvendigt at forbinde to af Palæerne dér paa en saadan Maade, at Mellembygningen ikke kom til at skjule Frederik V's skønne Rytterstatue. Harsdorff løste denne Opgave ved at tage den græske Old-

tids »Søjleporte« til Mønster. — Men saa højt Harsdorff end elskede Antikkens Bygninger, var han ingen snæversynet Pedant, men kunde godt beundre andre Stilarter; da en Hofbygmester havde faaet det Indfald, at Rosenborg Slot vilde blive smukkere, om man nedbrød dets Spir, var det Harsdorff, som forhindrede at denne forrykte Tanke sattes i Værk.

I Malerkunsten kom Danmark med gennem Mænd som Portrætmaleren Jens Juel og den mangesidige Abildgaard (1734—1809). Abildgaard studerede i Italien dels Antikken, dels Rafael og Michel Angelo og blev derefter Professor ved Akademiet i København. Hans

Fig. 109. Kolonnaden ved Amalienborg.

vigtigste Værker var en Række historiske Malerier i Kristiansborg Slots Riddersal, som gik til Grunde 1794: »Nu brænder mit Navn«, raabte han fortvivlet. Der er dog nok tilbage, som holder hans Navn oppe: Malerier over græske og nordiske Sagnemner, Scener af gamle latinske Komedier osv. Mellem de Elever paa Kunstakademiet, som Abildgaard hjalp til at komme frem, var Thorvaldsen. — Hovedmanden for det klassiske Gennembrud i den bildende Kunst var Angelboen Asmus Carstens (1754—98), der først som voksen kom til Akademiet i København og studerede her i en Aarrække; siden blev han Professor i Berlin, men længtes bort herfra for at komme til Rom, hvad han endelig opnaaede 1792. I de faa Aar, der levnedes ham, gik han med Lidenskab op i Studiet af Antikken

og Renæssancen og udkastede selv en Mængde Tegninger, som vakte de mest sagkyndige Mænds højeste Beundring: her var den klassiske Kunst virkelig genfødt. Ved disse Arbejder blev Carstens Vejbryder for Thorvaldsen. — I selve Skulpturen naar derimod i denne Periode endnu intet dansk Navn frem i første Række. Vor bedste Billedhugger før Thorvaldsen var en Tysker Wiedevelt, som vi bl. a. skylder Kristian VI's Sarkofag (S. 60) og den allegoriske Kvindefigur »Troskab« paa Frihedsstøtten. — I Musikken kommer vi endnu senere med. De Komponister i Tiden 1750—1800, som har nogen Værdi, er alle indvandrede. J. E. Hartmann (1726—93) kom herind fra Schlesien; han skrev Musikken til »Balders Død« og »Fiskerne« (dog er den nu kendte Melodi til »Kong Kristian« ikke af ham, men af Laaliken Rogert, en af Evalds Venner). Schulz (1747—1800) var fra Lüneburg; han skrev bl. a. Melodierne til Thaarups Syngespil og til Brorsons Salme »Her komme, Jesus, dine smaa«. — Endnu i næste Menneskealder, 1800—1840, var vore bedste Komponister Kuhlau og Weyse ikke dansk fødte; en virkelig hjemlig Musikskole faar Danmark først hen imod Midten af det 19de Aarhundrede.

Kaster vi nu Blikket tilbage paa vor Kulturvej fra 1720 til Aar 1800 og derefter, springer det i Øjnene, i hvilket Omfang den er en trinvis Frigørelse fra fremmede Læremestre, især tyske; det er for en stor Del Fortællingen om, hvorledes et dansk-norsk Almuefolk arbejder sig op til at blive et Kulturfolk, jævnsides det tyske. Forholdet var ikke alene det, at vi lærte af de fremmede, og at der her i Landet optoges en Del fremmede, som kunde tilføre os Kundskab, og som snart sluttede sig til det Folk, de nu levede iblandt; dette vilde kun have været gavnligt. Nej, Forholdet var af en langt farligere Natur, svangert baade med ondt og godt, fordi den tyske Indvandring en Tid lang var saa alt overvældende. Det traadte stærkest frem i København. Den Del af Samfundet, som under Frederik V havde nogen Indflydelse paa Landets Skæbne, var den lille Kreds af Familier, hvis Palæer var samlede paa den Plet Jord, som naar fra Kristiansborg til Amalienborg: det var saa godt som alle tyske Hjem, Kongeslottet næsten lige saa godt som Bernstorffs Slot i Bredgade. Til dette officielle og herskende Danmark sluttede sig en Skare af tyske Embeds- og Officersfamilier. Og neden under dem, i det regerede og lydende Borgerskab, var der fuldt op af tyske Haandværkere (i 1794: $^2/_5$ af alle Lavssvende, S. 142). Dengang kunde der ved Øresundskysten vokse Børn op, som knap fik lært at tale et dansk Ord; saa lidt havde de at gøre med den omboende jævne Befolkning; i saa høj Grad havde disse Familier nok i hinanden indbyrdes. Selvfølgelig var der stor Forskel paa, hvorledes de dannede Tyskere stillede sig til det nationale Liv hos det danske Folk, de boede Dør om Dør med. Mangen en af dem stræbte at forstaa det

og at vise det samme Ret som sit eget; andre lukkede sig af, saa ned paa det danske og brød sig ikke om at kende det. I ét og samme Hjem kunde denne Forskel findes, saaledes mellem de to Sønner af Grev Kr. Stolberg, Sofie Magdalenes Hovmester, der var kommen herop som en meget fattig Greve, men her i Landet var bleven velstaaende. Den ene af Sønnerne, Kr. Stolberg, som blev gift med Louise Reventlow, følte sig vel helt som tysk, men kunde godt Dansk og holdt af dansk Digtning. Den anden, Fr. Leopold Stolberg, kunde kun brække paa Dansken og foragtede det danske Væsen. I et Spottevers forklarer han, at mens den tyske Aand og den tyske Vin er ildfuld, stærk og ren, og mens fransk Aand og Vin er let, saa har Danskerne hverken faaet Vin eller Aand beskaaret. Da han efter en Rejse i Tyskland var vendt hjem til Sjælland, følte han sig, skrev han, lykkelig blandt sine Venner, men »det forstaar sig, der er ingen Dansk imellem dem«.

Vejen for den tyske Oversvømmelse var banet ved de givne politiske Forhold. Staten var for det første ikke ublandet dansk, — jeg tager her hele Tiden »dansk« i den videre Betydning »dansk-norsk«, som stemmer med Datidens almindelige Sprogbrug —, men dansk-tysk gennem Forbindelsen med Holsten. København maatte allerede derfor faa en Tilsætning af et tysk Element; den var jo ikke blot Danmarks og Norges, men tillige »Fyrstendømmernes« Hovedstad og fik Tilgang fra alle Statens Dele. For det andet var det forstandigt nok, at man paa Omraader, hvor det danske Samfund var fattigt paa Folk med en særlig faglig Dygtighed, tog fremmede til Hjælp, — derfra kom den store Indvandring af tyske Haandværkere til Kristian VI's Byggeforetagender o. lign. —; men utvivlsomt gik Regeringen ofte langt ud over, hvad der var Grund til. Der var næppe nogen Bestilling, hvor man i det meste af Aarhundredet i den Grad foretrak Tyskere for Danskere, som den højere Statsstyrelse og Statens Sendemandsposter i Udlandet. Enevoldskongerne var fra gammel Tid bange for den danske Adel og brugte den saa sparsomt som muligt. Den savnede sikkert ikke helt Folk, der egnede sig til politiske og diplomatiske Stillinger (som Iver Rosenkrantz under Kristian VI, Otto Thott, Schack-Rathlou), selv om den vel nok stod tilbage for den holstenske baade i verdensmandig Erfaring og i Selvfølelse; men selvfølgelig skulde det ikke fremme dens Ærgerrighed og Dygtighed, at dens unge Mænd havde ondt ved at komme frem i de Stillinger, som saa let aabnedes for Holstenere eller for indvandrede Folk. Det er betegnende nok, at af det 18de Aarhundredes ny Grevskaber oprettedes de allerfleste for Tyskere (Bregentved for A. G. Moltke, Bernstorff, Lindenborg for Schimmelmann, o. s. fr.). Ogsaa til videnskabelige Hverv fik de fremmede nok saa let Adgang som vore egne, saaledes til Professoraterne ved Sorø Akademi. Sligt maatte give Tyskerne en Fornemmelse af, at de, under det nøje Samliv mellem de to Folkesæt, var den overlegne og ydende Part. Hertil kom, at de følte sig som Medejere i et over-

ordentlig stort Sprogsamfund, mens de regnede det dansk-norske for endnu langt mindre, end det virkelig var; i deres Øjne var dansk Aandsliv og Folkeart noget som kun repræsenteredes af en lille lærd Republik i København og Sorø: Resten af det danske og norske Folk talte ikke med, det var Almue.

Dette kunde ikke blive ved i Længden. Et fortsat venskabeligt Samliv i saa intime Former havde maaske været tænkeligt mellem Nationaliteter, der regner hinanden for jævnbyrdige og respekterer hinanden, (som Tilfældet er i Svejts mellem Tyskere, Italienere og Franskmænd); men det kunde umuligt vedvare, naar Vilkaaret, som her, var en stiltiende eller aabent udtalt Indrømmelse af den Folkearts Overlegenhed, der tilmed var i stort Mindretal i Staten som Helhed. Det maatte komme til et voldsomt Udbrud af den Danskhed, der følte sig tilsidesat paa sin egen Grund. Første Gang, den indeklemte Harme over Tyskeriet rigtig giver sig Luft, er, da Struensee gav Trykkefrihed, og en Mængde Smædeskrifter myldrede frem. Udbruddet var voldsomt og hensynsløst ud over alle Grænser. Det kan ikke undre os. Thi det er kun i Poesien og i Historiebøgerne, at de undertryktes Rejsning mod deres Herrer er ublandet ædel og fri for plebejisk Smaasind; i Virkeligheden gaar det aldrig saaledes til, enten det drejer sig om en national eller en social Rejsning. Selv en saa udpræget Dansker som Johannes Evald fandt, at den politiske Harme skød over Maalet, og gav den i »Harlekin Patriot« drøje Hib; men de Replikker, som han dér lægger i Munden paa en af de Personer, han vil unddrage Lærernes Sympati, blev taget op i fuldt Alvor af Publikum, saa de blev til Slagord: »Al vor Fortræd er tysk!« Dansk med danske Folk«. Saa fulgte Guldbergs Tid med dens Omhu for Dansk i Skole og i Hær, dens Lov om Indfødsret o. s. v. Arveprinsens Hof var udpræget dansk. Kronprins Frederik opdroges mest paa Dansk og havde tydelig Forkærlighed for det danske: han holdt op med at skrive sit Navn »Friedrich« og skrev i Stedet »Frederik«. Efter 1784 kom ganske vist de tyske Stormænd atter frem i første Række; Hovedstadens fineste Selskab blev en Kreds af tyske Familier: Hertug Frederik Kristian af Augustenborg, A. P. Bernstorff, Schimmelmann o. s. v. Disse højt dannede og ideelt anlagte Mennesker nærede vel stor Interesse for dansk Aandslivs Vækst, men deres tyske Følelse var dog for dem Nr. 1, — ikke en selvgod og haard Patriotisme som hos senere Dages Tyskere, men en filantropisk, hjertelig Tyskhed, velvillig mod alt menneskeligt. Da den unge snillerige tyske Digter Schiller i 1790'erne kom i en saadan Nød, at den truede med at knuse ham, skaffede Baggesen og Hertugen af Augustenborg ham af den danske Statskasse en aarlig Understøttelse, som frelste ham over det, hvad der kun kan være en Ære for Danmark-Norge. Men hvad der umulig kan være en Ære for os, er den Villighed til at regne vor egen Nation for en Andenrangs, som f. Eks. kom frem hos Baggesen, naar han i et latinsk Vers siger:

»Hvad skal jeg med det danske? Nej, Tysker er det jeg vil være«.

Og end værre tog det sig ud i de Samfundslag, hvis daglige Tanker ikke rettedes paa Poesi og Filosofi, men paa Jagten efter Embeder og Arbejdet for det daglige Brød. Her saa man snart haansk Overmod paa den ene Side og Kryberi paa den anden, snart bitre Sammenstød. Den uundgaaelige Spænding affødte da det andet litterære Udbrud mod Tyskeriet, den saakaldte »Tyskerfejde«. Da Tyskerne havde adskillige af de højeste Stillinger inde, fik Stormløbet imod dem en demokratisk Farve, og det var selve P. A. Heiberg, som førte an. I sit Tidsskrift »Rigsdalersedlens Hændelser« gaar han (1789) løs paa de indvandrede Tyskere, »den utallige Skare, der ligesom Græshopperne i Ægypten føres over Havet herind for at æde al Landets Grøde fra Landets Børn«. I et senere Nummer trykte han et satirisk Kort over Danmark, »det forjættede Land« (gengivet S. 158), der er Maalet for alle forløbne Tyskeres Drømme. I Forklaringen dertil siger han: »De fornemste Familier i det lykkelige Arabien (d. e. Holsten) sætter endnu deres Stolthed i, at de nedstammer fra Ægyptens (Tysklands) gamle Beboere«. Ved P. A. Heibergs Side stillede sig V. F. Abrahamson (1744—1812), Evalds førnævnte Ven, en Officerssøn fra Byen Slesvig, der som alle danske og norske Officerer var opdraget udelukkende paa Tysk, men — som født paa Sproggrænsen — havde en medfødt og aarvaagen Følelse for, hvor galt dette var. Da han blev Lærer ved Artilleriskolen 1771, havde han straks givet sin Undervisning paa Dansk, — det var første Gang, at danske Officersemner undervistes paa Modersmaalet. Nu tog han skarpt fat paa de indvandrede Tyskere, der bredte sig med deres irriterende Pralerier om, at alt var meget bedre »bei mir zu Hause«. Ikke mindre drøje Sidehug gav han til Hjemmetyskerne. Det er ogsaa Tyskeri, siger han, naar en dansk Mand »slaar sig fra sine danske Venner og lister sig ind i tysk Samkvem for at tiltrygle sig en Smule Protektion«. Det var Baggesen, han mente.

Fig. 110. V. F. Abrahamson.

Tyskerfejden omkring 1790 stilnede af igen. Men i Virkeligheden var den Tegnet paa, at den hidtilværende Sammenrøring af de to Nationer maatte ophøre. Et Samliv paa helt lige Vilkaar kunde Tyskerne ikke tænke sig, et Samliv paa andre var utænkeligt for Danskerne. Fra nu af bærer det frem imod Adskillelsen mellem det tyske og det danske, om det end skulde vare mere end to Menneskealdre før den blev til fuld Virkelighed. Set fra Tyskernes Synspunkt

betød dette, at et stort Folkeomraade, som syntes at ville vokse fast til dem, gik tabt for dem. I selve Skilsmissetiden var det ikke paa Forhaand givet, til hvad Side hver enkelt maatte gaa. I Norge maatte saa godt som alle med Nødvendighed blive »danske«: det er ikke let at sige, hvor »dansk« Nationalitet nu vilde være, om ikke dansk og norsk i denne kritiske Tid havde været et. I Kongeriget Danmark maatte de fleste blive danske, dog med Undtagelser. Her levede mange Familier, som var helt tyske, og andre, hvis Medlemmer med samme Naturlighed kunde vende sig til begge Sider: medens K. D. Reventlow snarest maa opfattes som dansk af Nationalitet, var hans Søster, Louise Stolberg, bevidst tysk. I Holsten maatte med lignende Naturnødvendighed saa godt som alle føle sig som tyske.

Men Slesvig?

I den gængse Opfattelse af Slesvigs Stilling raadede der den underligste Dobbelthed. Det var helt almindeligt, at det i daglig Tale nævnedes som en Del af Holsten, — Evalds Harlekin Patriot regner Haderslev for en By i Holsten —, og dets dansktalende Egne hed da »Dansk Holsten«. Men samtidig vidste man godt, at dette Stykke »Holsten« var det danske Sønderjylland; i et andet Værk af Evald optræder en Mand, der med Bevidsthed kalder sig Sønderjyde. For dem, der i det hele tænkte over statsretlige Spørgsmaal, var det velkendt, at Slesvig ikke hørte til det tyske Rige, ikke kunde gaa i Arv efter tyske Love, men maatte følge Kongelovens Arveregler. Da Gottorperne ved Mageskiftet i Kiel opgav deres fjendtlige Holdning mod Danmark, kunde denne Arveordning regnes for godkendt af alle, som kunde faa Indflydelse paa Afgørelsen. Holsten derimod maatte følge Reglerne i den tyske Lensarveret, som kun kendte Arv i Mandslinien.

Men Mageskiftet, som samlede Holsten og afrundede Staten, og som følgelig maatte kaldes en stor Sejr for den danske Statskunst, blev i sine Virkninger uheldigt for Slesvigs Forhold til Kongeriget. De Dele af Holsten, som ved Mageskiftet lagdes ind under Kongens Eneherredømme, var jo ikke blot de særlig gottorpske Dele, men tillige de hidtilværende fælles Dele, de adelige Godser, som havde haft baade Kongen og Gottorperen til Suveræner. Men den holstenske Adel var højst utilfreds med at faa én Herre i Stedet for to; den anede i hver Regeringshandling fra Kongens Side et Forsøg paa at stække den og lægge den ind under det absolute Enevælde, som gjaldt i Kongeriget, og den vaagede skinsygt over alle de Rettigheder, den mente at have; især var den overtydet om, at der tilkom den Skattebevillingsret for dens egne Godsers Vedkommende. I Virkeheden lod den ikke noget Øjeblik dette Krav falde. Og denne Adel var tillige slesvigsk; »det slesvigholstenske Ridderskab« udgjorde et fastsluttet Korps med et staaende Udvalg til at varetage dets Ret, — den eneste Organisation i hele Staten, hvis Modstand mod Regeringen kunde faa nogen Betydning, om Sagen blev drevet paa Spidsen; thi den kunde — i sin Egenskab af holstensk Adel — indanke sin

Sag for det tyske Riges Domstole. Derfor gik Regeringen forsigtig af Vejen for enhver aabenlys Konflikt med den, f. Eks. om Skattebevillingsretten, og var tilfreds, naar den nogenlunde fik sin Vilje med det gode. Da nu Ridderskabet tillige var slesvigsk, da endvidere Slesvig stadig styredes sammen med Holsten gennem det tyske Kancelli af tyskfølende Embedsmænd, kunde en rigtig dansk Vilje aldrig faa Tag i de sønderjydske Sager.

Slesvigs øverste Styrer næst Kongen var følgelig altid det tyske Kancellis Præsident. Det var i det meste af den sidste Tredjedel af Aarhundredet (1773—80 og 1784—97) A. P. Bernstorff, som ganske vist havde den bedste Vilje til at gøre Ret baade mod dansk og tysk Folkesæt, men som dog saa paa Spørgsmaalene med en tysk Mands Øjne. Han regnede det for det vigtigste at dæmpe Ridderskabets Uvilje og at sikre Riget mod fremtidige Arvestridigheder. Dette sidste kunde endog omkring 1784 synes at være en nærliggende Fare. Hvis nemlig Kronprinsen og Arveprinsen døde uden Børn — og ingen af dem var synderlig stærke —, vilde vel Danmark, Norge og Slesvig gaa i Arv til Prinsesse Louise Augusta, men Holsten maatte gaa til nærmeste Arving paa Mandssiden, Frederik Kristian af Augustenborg, og dermed vilde den Stat være adsplittet, som A. P. Bernstorff havde den Opgave at holde sammen. Det var da en stor Triumf for ham, at der blev stiftet et Ægteskab mellem Frederik Kristian og Louise Augusta (1786). De nygifte boede mest i København; Prinsen optoges i Regeringskredsene og fik vigtige Statshverv, navnlig Overledelsen af Universitetet og lærde Skoler. Han holdt sig nærmest til Schimmelmann og de andre tyske Stormænd, men lukkede ingenlunde det danske Sprog ude af sit Hjem. Men den Udsigt, det unge Par havde haft til, at deres Efterkommere kunde arve hele det dansk-norsk-holstenske Rige, blev betydelig mindre, idet der 1786 fødtes Arveprinsen en Søn, Kristian Frederik (Kristian VIII); denne Linie havde Ret til Kronen forud for Louise Augustas, og senere fødtes endnu en Søn (Ferdinand) og to Døtre.

Fig. 111. Frederik Kristian af Augustenborg.

Disse Arvespørgsmaal, Hensynet til Ridderskabet og til det tyske Kancelli — alt dette kan forklare, om end ikke forsvare, at endog Guldbergs Regering lod den danske Nationalitet i Slesvig upaaagtet. Men det blev af skæbnesvangreste Følger, at det Slægtled, da tysk og dansk begyndte at skille sig, glemte Sønderjylland. Indtil Mageskiftet i Kiel var der dog af og til gjort en Smule for at fremme Samvæksten af Sønderjylland og Kongeriget; efter Mageskiftet holdt det op. Uni-

versitetet i Kiel fik Forret til at forsyne Slesvig med Embedsmænd stadfæstet i den guldbergske Tid; kun Læger og Teologer fra Københavns Højskole beholdt Adgang til Stillingerne dernede, hvorimod dansk dannede Jurister var udelukkede. Hidtil havde dansk Sprog dog holdt sig ved Herredstingene i store Dele af Nordslesvig; nu blev det afskaffet der. Dermed var Rets- og Øvrighedssproget tysk over hele Slesvig. Dansk Kirkesprog havde holdt sig i noget større Omfang, nemlig i Landsognene Nord for Flensborg; det rørtes der ikke ved. Men fra Flensborg—Tønder og Syd efter var der højtysk Prædiken i Kirkerne. Dette havde hidtil ikke haft nogen Indflydelse paa Folkets Sprog; Folket i Angel (mellem Flensborg Fjord og Slien) var helt dansktalende, en god Del mere ublandet end Folket i København. Men nu fik det de vigtigste Følger. Det var jo netop den Tid, da Skolevæsnet blev Genstand for de styrendes varme Omsorg og fik en før ukendt Betydning for Befolkningen. Det Spørgsmaal blev brændende: skal man i et Sogn, hvis Folk taler Dansk, men hvis Præst nu engang plejer at prædike paa Højtysk, indrette Skolen paa Dansk eller paa Tysk? Vi nulevende vilde ikke være i Tvivl om Svaret: Skolen skal bruge Folkets Sprog, og det maa saa Præsten rette sig efter. Men Datidens slesvigske Styrere svarede lige det modsatte. Sønderjyllands Superintendenter var dengang først Adam Struensee (Kabinetsministerens Fader) og derefter Adler. Begge veg tilbage for de Vanskeligheder, det vilde medføre at give dansktalende Menigheder dansk Skolesprog imod Præsternes Ønske, og slog ind paa at give dem højtyske Skoler; baade J. H. E. Bernstorff og A. P. Bernstorff holdt med dem deri. Saaledes gik det til, at henved en Tredjedel af Slesvigs Folk — alle de der boede mellem Flensborg og Dannevirke — fik af den danske Regering indrettet tyske Skoler i rent dansktalende Landsbyer. Og nu betød det noget. Nu kom der fra Seminariet i Kiel Skolelærere, som virkelig kunde noget Højtysk, og som tog deres Gerning med ungdommelig Iver. De prædikede for Bønderne, at Forældrene for Børnenes Undervisnings Skyld burde tale Tysk med dem; Højtysk kunde ganske vist ingen af Bønderne tale, men lidt Plattysk kunde ogsaa gaa, — det var i

Fig. 112. Louise Augusta.

hvert Fald nærmere ved Skolesproget end det danske. Og Bønderne, som jo slet ikke mærkede noget til, at det danske i Kongeriget var ved at tage sig sammen, og som næppe kunde vide, at deres danske Modersmaal duede til mere end til at snakke med deres egen Egns Folk, begyndte at tage ved Lære. Allerede før 1800 gav Folk i Angels sydligste Landsbyer langs med Slien sig til at fornægte Modersmaalet og tale Plattysk med Børnene. Eksemplet smittede fra Sogn til Sogn. Ved Aar 1830 var Plattyskeriet med Børnene i Gang over næsten hele Angel. Dette var Indledningen til, at Angelboerne svigtede Broderskabet med det øvrige danske Folk; den danske Regering havde selv vist dem Vejen. — Nord for Flensborg kom Tysken ind i Købstadskolerne, mens Landsbyskolerne heroppe havde dansk Skolesprog i Overensstemmelse med Kirkesproget.

NORGE.

Norge viser os under Enevælden (1660—1814) og navnlig i 1700'erne Billedet af et Samfund, der er i Fremgang paa alle Omraader: i Folketal, Næringsveje, aandeligt Liv og Selvfølelse. Indførelsen af Enevælden havde den Betydning, at Norge fra at være et Lydrige under de danske Myndigheder (Rigsraadet) rykkede op til at være nogenlunde ligestillet med Danmark under den fælles Konge; var Nordmændene end kun Undersaatter, ikke fri Borgere, under ham, saa var Danskerne det samme. Og selve den Tanke, at Kongen var Herre i sine Riger som en Husbonde paa sin Gaard, stemmede udmærket med den norske Bondes dybest fastvoksede Forestillinger. Derfor kunde det sagtens gaa glat med Arve- og Enevoldsmagtens Grundlæggelse i Norge. I Sommeren 1661 indkaldtes de norske Stænder til Møde i Kristiania, hvor Kronprins Kristian (V) indfandt sig og modtog Arvehylding paa Faderens Vegne. Des-

Fig. 113. Stadsporten i Bergen, bygget o. 1630.

uden vedtog Stænderne en »Suverænitetsakt«, som stadfæstede Kongens og alle hans Ætlingers Arveret til Norge, »alle Majestætsrettigheder, absolut Regering og alle Regalier.« Dette var aldeles, hvad Kongen ønskede. Men naar Stænderne vovede sig videre og fremsatte Ønsker om, at Norge maatte faa sine egne Regeringskollegier, et eget Universitet og egen Højsteret, fandt det lige saa lidt Øre hos Kongen, som de danske Stænders Krav om Rettigheder havde fundet. Kongen vilde i Stedet »centralisere« Magten i sin Haand og i sine allernærmeste Omgivelser; derfor blev København det fælles Regeringssæde for begge Riger, her fandtes Kollegierne, det

Fig. 114. Kristiania gamle Raadhus.

fælles Universitet, Højesteret, og her laa Flaaden: Norges Hovedstad var København. Norge og Danmark skulde smeltes sammen til én Stat med fælles øverste Regering og med størst mulig Ensartethed i Lovgivning. Baade i Administration og i Lovgivning kom der da ogsaa et langt stærkere Fællesskab mellem Danmark og Norge end mellem Danmark og dets tyske Provinser — hvad der nok kan forstaas —, men ogsaa langt stærkere end mellem Danmark og de kongelige Dele af Slesvig, bortset fra den korte Tid, da Slesvig lagdes under det danske Kancelli. At Norge dog havde en Særstilling, fik i Styrelsen ikke andet Udtryk, end at der — indtil Struensee — som oftest var en kongelig Statholder i Norge, og at

her fandtes en særlig højeste Domstol, Overhofretten, hvorfra man dog i visse Tilfælde kunde gaa til den københavnske Højesteret.

Kristian V's Norske Lov 1687 var i mange Punkter enslydende med hans »Danske Lov« og gav derved de to Kongeriger et i det væsentligste ensartet Retsgrundlag. Dog var der en Del Omraader, hvor den nedarvede norske Ret fastholdtes eller lagdes til Grund for de ny Bestemmelser, navnlig det meste af Landboretten, en Del af Formueretten og Næringslovgivningen. Her fortsattes altsaa den ejendommelig norske Udvikling med dens Omhu for Bondens Selveje og Slægtens »Odelsret« til at løse sin bortsolgte Ætgaard tilbage, og ny Lovregler gaves for at værne Lejlændingerne mod Jorddrotterne (jfr. II 349). Denne Enevældens norske Landbolovgivning var en Velgerning for Norge. Den styrkede den fri norske Bondestand, som var Landets Kærne, og som sidenhen de danske Bondevenner kunde henvise til som det Forbillede, i hvis Lighed de ønskede den danske Bondestands Udvikling fremmet. Adelen i Norge havde i Forvejen ikke været særlig mægtig; under Enevælden trykkedes den helt ned og forsvandt næsten. Skridt for Skridt indskrænkede Regeringen de adelige Sædegaardes Skattefrihed og ophævede den 1682 helt i det Tilfælde at Ejeren ikke boede paa sin Gaard. I Aaret 1660 var der omkring 100 adelige Sædegaarde, omkring Aaret 1760 var der godt 20 tilbage, og kun Halvdelen af disse havde adelige Ejere. Den ny Titeladel, som Griffenfeld oprettede, fik Norge kun ringe Del i; heroppe indrettedes kun to Grevskaber (Jarlsberg og Laurvigen d. e. Larvik) og et Baroni. Vel blev en Del Mænd i denne Tid ophøjede i Adelsstanden, men det var mest højere Embedsmænd, der ikke kunde skille sig ud fra de andre velstaaende Folk til et virkeligt Aristokrati. Norge blev derfor i Modsætning til Danmark et demokratisk Samfund uden en adelig Godsejerstand. Den Udvikling af Samfundet, som foregik heroppe, var af mere moderne Natur og følger med den raske Vækst af visse Sider af Norges Næringsliv: dets Bjærgværker, Skovbrug, Fiskeri og Handel. Efterhaanden som disse Næringsveje kom i Fart, fik Landet adskillige rige

Fig. 115. Østraat, opført 1654—55 af Ove Bjelke.

Bjærgværksejere og Handelsmænd, som i Forening med Embedsstanden udgjorde Norges ledende Samfundslag, en rent borgerlig Overklasse.

Tiden 1660—1720, som afbrødes af de store Krige mod Sverige, var endnu ikke saa gunstig for denne Overklasses Fremvækst som senere. Men den fik den allerstørste Betydning ved at rejse Nordmændenes nationale Selvfølelse. Efter at hele Kattegatskysten fra Frederikshald til Falsterbo var gaaet over til Sverige ved Fredslutningerne 1658 og 1660, var i Krigstid enhver Landforbindelse melmel Danmark og Norge afbrudt, Samkvemmet hvilede udelukkende paa den fælles Flaade, og den norske Hær maatte i Reglen virke paa egen Haand med stor Selvstændighed for dens Ledelse, selv om

Fig. 116. Frederikssten. I Forgrunden tilhøjre Mindesmærket for Hans Colbjørnsen.

naturligvis Regeringen i København tildelte den dens Opgaver i de store Træk. Nordmændenes Deltagelse i de svenske Krige var i høj Grad ærefuld, og Rygtet om f. Eks. Brødrene Colbjørnsen i Frederikshald eller om Flaadens navnkundigste Helt, Tordenskjold, gik over begge Riger og gav Nordmændene Minder at være stolte af. Mens den danske Hær for en stor Del fyldtes af hvervede Tyskere, var det næsten udelukkende norske Bondekarle, der udgjorde den norske Hær; derfor føltes dens Bedrifter som hele det norske Folks Ære. Overfor den danske Bondes Fortrykthed og Klejnmodighed stod de norske Bønder med Holdning og Selvhævdelse. Holberg, saa nøgtern han var, kalder Norges Odelsbønder for »Adelsmænd i mindre Stil«: »De norske Bønder«, siger han, »anser deres Adelsrettighed som deres største Klenodie, og have de Højlovlige danske

Konger, hvad Forandringer end udi Rigerne ere foretagne og hvad Forslag derimod har kunnet gøres, aldrig villet forordne noget, som kunde svække Adelsretten; thi den samme Herlighed giver de norske Bønder en Ambition, som er nyttig for Landet udi Krigstider; thi saa som de fleste bilde sig ind at nedstamme fra gammel norsk Adel, hvilken Mening ikke kan være ganske ugrundet, have de gemenligen deres Ære mere kær end andre Bønder, og derfor udi

Fig. 117. »En Brudgom. Af Setterdahlen i Kristianssand Stift.«

Fig. 118. »Af Trondhjems Stift i Hittel Præste Gield.«

Fig. 117—20. Prøver af Billedstøtterne i Normandsdalen ved Fredensborg. Dette Anlæg er fra o. 1770 og indeholder 55 Statuer af norske Bønder i Nationaldragter.

Tapperhed intet Folk i Verden eftergive«. Tilsvarende Karaktertræk gaar igen hos den ny Overklasse, som holdt paa at danne sig, og især hos dens Ungdom, der drog til Universitetet eller til fremmede Handelsbyer. Den danske Historiker Gram, som ærgrede sig en Del over de unge Nordmænds Færd, siger saaledes: »De Norske, saa vel som maaske flere Nationer, ere forfærdeligen

Fig. 119. »En Kone, som gaar til Bryllup paa Foeroe.«

for det vidunderlige. Dette er en af deres Hovedfejl. Den anden er deres studerendes fra Barndommen af indgroede Forfængelighed og altfor gode Mening om sig og deres Nation«. Derfor, mener han, naar deres gode Hoveder saa sjælden til ordentlig Modenhed, fordi de ikke tror at behøve Udholdenhed i Studierne: »De derimod skummer Fløden af alting, hopper og springer i Videnskaberne . . . og lader sig beundre af deres Kammerater, maalende sig med deres Landsmænd, som i deres Tanker har bragt det til det højeste . . . Dette er ikke, at jo de Norske kunne i alle Maader bringe det saa vidt som de Danske, ja end videre, saasom de ofte er finere Hoveder end vore Landsmænd; men deres gode Hoveder fordærves af forbemeldte Fejl: Indbildning og for lidt Foretagsomhed.« Et Vidnesbyrd i samme Retning, men mindre kritisk end dette, giver Erik Pontoppidan (S. 62 o. fl. St.) fra den Tid, han var Biskop i Bergen: »Hvor nem den norske Ungdom er til at lære paa kort Tid en maadelig Bog udenad, og hvor godt Begreb den kan gøre sig om Ordenes Indhold, særdeles siden Skolevæsenet nu gudskelov overalt er nogenledes sat i Stand, det befinder jeg ved mine aarlige Visitationer paa de fleste Steder med lige Fornøjelse og Forundring.« Dette Fortrin, »som den norske Bondealmue unægtelig har fremfor sin lige i de allerfleste andre Lande, nemlig Sind som er levende, fyrige og rettede opad,« tilskriver han især Bondefriheden, »hvor ingen tvinger eller styrer Bonden i sit Foretagende uden hans egen Indsigt i Arbejdets Fornødenhed og Nytte.«

Fig. 120. »En Soldat paa sin Post fra Færøen.«

Fra Aarhundredets sidste Halvdel bliver den Slags Skudsmaal om norsk Folkelynne flere og flere, og Lovprisningerne varmere og varmere. Disse Karaktertræk maa da

virkelig have været de almindelige: de Norske har udmærket sig ved Mod, Rankhed, rask Begavelse, Selvfølelse. Selvfølgelig har disse Egenskaber ofte kunnet slaa over i det overdrevne Skryderi. J. H. E. Vessel har tegnet den sædvanlige Dansker og Nordmand, som de var i hans Tid, i de træffende Vers:

Jeg den elskte Danske priser,
at Beskedenhed han viser,
— sjælden Dyd i fremmed Land.
Men naar han for vidt den driver
og alt fremmed Fortrin giver,
den en Dyd ej nævnes kan
og fornedrer danske Mand.

Jeg hos kække Nordmand priser,
at han stedse ivrig viser,
han sit Fødeland har kær.
Men jeg tror, han gjorde ilde,
om han vilde sig indbilde,
at der fødes Mennesker
kun i Engelland og dér.

De selvstændige og retskære, ja rethaverske norske Bønder maatte nødvendigvis af og til komme i Strid med Øvrigheden, d. v. s. med Fogeder og Amtmænd; men aldrig følte Bønderne den Slags Tvist som en Strid med Kongemagten. Tværtimod var Bønderne gennemtrængte af Forvisningen om, at kunde de blot naa frem til at faa talt med »han Far«, med »Far sjøl« i København, skulde han nok tage sig af Bøndernes retfærdige Sag imod de griske Embedsmænd: den Overbevisning sad lige saa fast i Almuen i enhver norsk Bygd som hos Fyns eller Sønderjyllands Bønder. Udkom der Love eller udskreves der Skatter, som vakte de norske Bønders Vrede, — aldrig vendte deres Harme sig mod Kongemagten, men kun mod dens Redskaber. Og Kongerne var ofte glade ved at faa Almuens Hjælp til at se Embedsmændene paa Fingrene.

De første Enevoldskonger — Frederik III, Kristian V og Frederik IV, — blev naturlig nok Genstand for en urokkelig Hengivenhed, som blev født af og drevet frem under Højtryk af Krigen med Sverige. Til Gengæld var Kongerne stolte af sine tro Norske. I 1704 lod Frederik IV slaa en Skuemønt, hvis Indskrift lød

Mod, Troskab, Tapperhed, og hvad der giver Ære,
Den hele Verden kan blandt norske Klipper lære.

Kristian VI, som ikke fik Lejlighed til gennem Krig at prøve og at ophede Nordmændenes Kongefølelse, stræbte at vise den samvittighedsfuldeste Upartiskhed i Behandlingen af sine to Kongeriger; og naar han dog udstedte en for Norge saa skadelig Forordning som den, der forbød Indførsel af fremmed Korn til Danmark og det søndenfjældske Norge, da var dette lige saa lidt fremgaaet af Ligegyldighed for Norges Vel, som hans Stavnsbaandsforordning var fremgaaet af Ligegyldighed for Danmarks Vel: Viljen var den bed-

ste, — det var økonomisk Indsigt, det skortede Tiden paa. Kristian VI og Dronning Sofie Magdalene foretog en stor Rejse til Norge 1733. De nøjedes ikke med smaa Udflugter i Egnen ved Kristiania. Efter at have gæstet Egnen dernede og besøgt f. Eks. Jarlsberg og Kongsberg, drog Kongen og Dronningen op gennem Gudbrandsdalen og over Dovre til Trondhjem, derfra ad Søvejen til Bergen og siden, snart til Søs snart til Lands, Syd om Landet til Larvik. Denne Kongerejse skal have været meget tyngende for Bønderne ved alle de Ydelser og alt det Pligtarbejde, den voldte dem; men samtidig indjog den adskillige Embedsmænd en gavnlig Skræk. Kristiania Borgere fik Fordel af Rejsen. Denne Bys Købmænd gik nemlig til Kongen med et Bønskrift om, at faa Ret til at handle med »de fire

Fig 121. Bakkegaard ved Trondhjem. Opført o. 1720.

Species« (S. 44), hvad der dengang var Københavns Eneret, og trods Rentekamrets Indvendinger opfyldte Kongen Kristianias Ønske. »Jeg søger kun«, skrev Kongen derom, mine Undersaatters Lyksalighed; thi gaar det dem vel, saa gaar det ogsaa mig vel; og det kan ikke gaa dem vel, uden naar Kommerce og Manufakturer blomstrer. Det kan gerne være, at Kristianienserne er fødte *malversatores* (Snydere): naar der befindes saadanne, maa man straffe dem derfor; men Københavnerne er det vel ikke mindre. Jeg er Herre over begge Riger, Fader til begges Børn, jeg vil ingen gøre Uret; men det ene af dem maa ikke begære mere end det andet. Lige Brødre, lige Lod!« Paa adskillige Omraader tog Kristian VI og hans Regering sig omhyggeligt af de norske Sager. Kyndige Tyskere indkaldtes til at faa Bjærgværkerne i god Gang og til at føre Opsyn

med Skovvæsnet. Blandt Bisperne var der dygtige Folk som Hersleb, der 1730 kom lil Akershus, og Pontoppidan i Bergen; begge stræbte at fremme Oplysningen ved at faa grundlagt Folkeskoler. Selvfølgelig virkede dette i noget Mon til at vække aandeligt Liv mellem Bønderne og udvide deres Syn.

Men i det hele vedblev den norske Almue at leve sit Bygdeliv uden at mærke stort til, hvad der foregik i den store Verden udenfor Dalen eller Bygden. Et Pust udefra naaede dog til den gennem de religiøse Rørelser. Allerede under Frederik IV var Pietismen pletvis naaet til Norge (S. 34); under Kristian VI kom der flere pietistiske Præster, som fik Folks Øren lukkede op. Hist og her var der herrnhutske Udsendinge, som vandt Tilhængere. I Kristianssand optraadte to Skræddersvende som Opbyggelsesprædikanter, i Trondhjem en Kone. I Drammens-Egnen vakte en jydsk Kandidat en Retning, der forkastede Barnedaaben og snart ogsaa hele Statskirkens Ordning. Foreløbig var slige Rørelser lidet omfattende; men de var Varsel om, at der kunde komme Liv og Fart i den norske Almue. Et andet Pust fra den store Verden modtog de norske Bondebygder gennem de Karle, der havde været i Kongens Tjeneste, helst om de havde været med til en stor Udrykning eller havde været kaldte ned til København. Under Kristian VI foretoges en saadan stor Udrykning 1742 paa Grund af Tronfølgerspørgsmaalet i Sverige. Skønt Krigsplanen drev over, var en norsk Hær samlet hele Vinteren 1742—43. Karlene kaldte dette for »Tyttebærkrigen«, fordi deres Forplejning var saa daarlig, at de maatte sanke sig vildtvoksende Bær (samme Navn brugtes i øvrigt ogsaa om Udrustningerne 1772, da man frygtede Angreb paa Norge fra Gu-

Fig. 122. Grenadér-underofficer af Bergenhusiske Regiment 1789. Fig. 123. Infanteri-officers Uniform approberet 29. Mai 1789.

stav III, og 1788). I Frederik V's Tid foregik de store Rustninger mod Rusland 1762. I den Anledning var en betydelig norsk Styrke ført ned til den danske Hær i Holsten. Disse norske Soldater — »Holstekarerne« — førte mange nyttige Erfaringer med sig hjem; Dyrkningen af den ny Urt «Poteten« fik ved dem et kraftigt Stød fremad.

Men hvad den norske Almue ad slige Veje fik at vide om For-

Fig 124. Officer af Leirdalske Skiløberkompagni 1801.

Fig. 125 Skiløber o. 1801.

holdene ude i Verden, var ensidigt og snævert, set med Bondekarlens og den menige Soldats Øjne. Dette viser sig saa tydeligt ved Struensee. De norske Gardister og Matroser i København havde vovet at gøre Mytteri mod hans Ordrer og derved medvirket til at skabe den Situation, som førte til hans Fald. Det Syn, de havde paa Forholdene, lever endnu i den norske Almue, som regner Kristian VII for en udmærket Landsfader, næsten en Helgen, og Karo-

line Matilde for et frygteligt Kvindfolk — »Gælndronningen«. At Struensee i Virkeligheden arbejdede paa at skaffe Norge dets eget Universitet og andre Goder, det har Soldaterne ikke vidst, og havde de vidst det, havde de ikke brudt sig om det.

Endnu var den norske Bondes Syn kort. Det naaede ikke med nogen Sikkerhed ud over Dalen eller Amtet. Nu og da samlede en Egns Almue sig til ret hæftig Modstand mod, hvad der paabødes, men uden Plan og klart Formaal. Den Ekstraskat, som udskreves for Rustningernes Skyld 1762, skulde i Norge som i Danmark udgøre 1 Rdl. aarlig for hvert Menneske, som var over 12 Aar. Det var i flere norske Egne en ren Umulighed for mangfoldige i Almuen at udrede saa høj en Skat — foruden de gamle Skatter, som ogsaa skulde betales —, og Regeringen maatte tilstaa en Del Lettelser. Almuen misforstod disse Lettelser, tænkte, at de var meget større, end de virkelig var; da saa Øvrigheden skulde til at inddrive den resterende Skat, troede mangfoldige Bønder fuldt og fast, at Embedsmændene bedrog dem og selv vilde beholde en Mængde Penge. Gæringen var stærkest ude i det vestenfjældske, især blandt Strilerne, som i et Tal af et Par Tusinde dog til Bergen (April 1765) for at læse Stiftamtmanden Teksten, og som virkelig tvang ham til at betale dem en hel Del af Skatten tilbage. Dette foregik under store Spektakler og Optøjer, hvorefter Bønderne vendte hjem. Regeringen behandlede dem forholdsvis blidt; kun nogle faa af Hovedmændene blev tiltalte og slap med nogenlunde mild Straf; det sandedes, at Almuens Overgreb havde sin Grund i Misforstaaelse, og at den, naar den fik Rede paa Sammenhængen, var modtagelig for Fornuft. Lignende Optøjer fandt Sted i andre Kanter af Landet, men for det meste kom Urostifterne fra det med Formaninger eller meget let Straf.

Naar Regeringen tog saa blidt paa slige »Oprørere«, var det vel til Dels, fordi den i Bøndernes Mistænksomhed havde en Art af altid aarvaagen Kontrol med Embedsmændene, som nok kunde være ønskelig. Paa saa stor Afstand var det jo meget svært for Regeringen at holde Øje med disse paa en virksom Maade. Vi hører da ogsaa ret tit om Underslæb og Bedragerier af norske Embedsmænd. Det værste Eksempel paa sligt var i Kristiania 1783, hvor en Kasserer havde en Kassemangel paa godt $^{1}/_{2}$ Mill. Rdl. Kurant. — Det er let forstaaeligt, at der var en stadig Spænding mellem Embedsmænd og Bønder, og at denne førte til mange Sammenstød. Et af de mærkeligste blandt disse var den saakaldte Lofthusfejde. Kristian Lofthus var en dygtig Bonde i Øster Risør; han havde for sin udmærkede Drift af sin Gaard faaet tilkendt den største Præmie af det trondhjemske Videnskabernes Selskab. Da Almuen i Kristianssands Stift laa i Strid med sine Embedsmænd, paatog Lofthus sig at tale dens Sag og rejste til København 1786 for at fremføre deres Klage. Kronprins Frederik, som skal have hørt paa den frimodige Bonde med Velbehag, bad denne om nærmere Beviser for

at faa Klagerne undersøgte. I Henhold dertil rejste Lofthus da rundt blandt Bønderne, holdt Møder med dem og samlede Klager. Ved disse Møder hidsede Bønderne hinanden op, og Lofthus holdt langtfra igen. Men han følte snart selv, at han kom for langt ud, og vovede ikke at indfinde sig i København paany. Der udstedtes da Ordre til at fængsle ham. Bønderne flokkedes om ham i Skarer paa flere Hundrede for at værge ham, men spredte sig snart af Brist paa Fødemidler, og Lofthus blev fangen og ført til Akershus. Efter hans Fængsling kom Almuen igen paa Benene »for at tage Kristian ud, om det saa var fra hede Helvede«, men blev let kuet. Lofthus, som dømtes til Fæstningsarbejde i Jærn (d. v. s. i Lænker) paa Livstid, døde 1797. En Del Kristianiafolk havde under hans Fangetid vist ham megen Sympati ved at sende ham Mad og Lækkerier. Men Byens største Borger, Bernt Anker, havde ikke det ringeste til overs for Lofthus, som han kaldte »en nedrig Sjæl, en Spidsbub i det borgerlige Liv, en dum Rebel i det politiske«. Alligevel er Lofthus en betydeligere Skikkelse, end Bernt Anker kunde se: han er en Forløber for det Bondedemokrati, som kommer op i det 19de Aarhundrede, uden om Byernes Storborgerstand, ja i Modsætning til den.

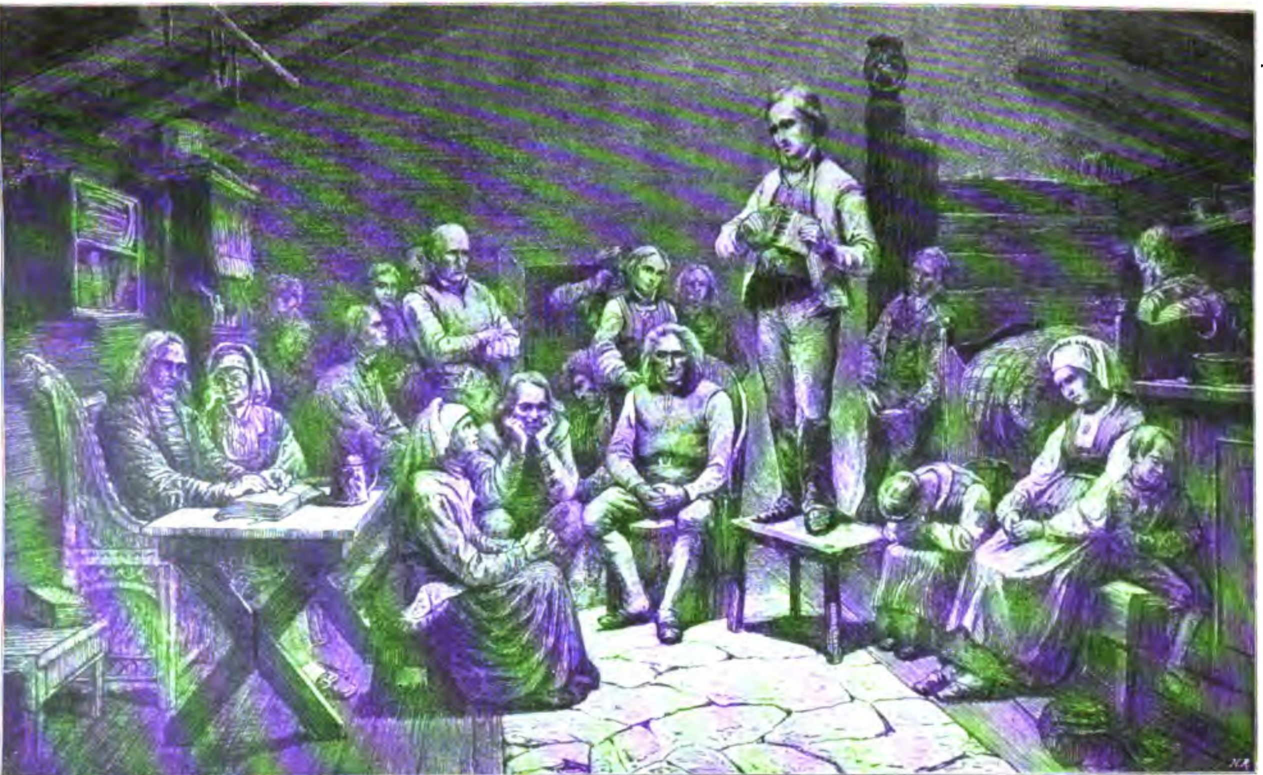
Et nyt Vidnesbyrd om, at Bonden var ved at vaagne op, var Hans Nielsen Hauge (1771—1824) fra Hauge i Tune Præstegæld, den navnkundige Lægprædikant. Han var som ung en alvorlig, arbejdsom og praktisk dygtig Mand, uden Hang til Fornøjelser. Da han — et Par Dage efter at han havde fyldt 25 Aar — som sædvanlig gik ved sit Arbejde syngende en Salme, følte han under Bøn og Eftertanke, at det var hans Kald at gaa ud og prædike Omvendelse. Lydig mod sit indre Kald levede han Resten af sit Liv optaget af at prædike og at skrive Smaabøger om, at Forandring i Kirken var nødvendig. Han saa i Kristian VI Kongen efter sit Hjerte og glædede sig over hans Forordninger om Sabbatens Helligholdelse og mod Skuepil o. lign.; men han var dybt bedrøvet over »de kongelige Befalingers mislige Holdelse«, indskærpede, at den sande Kirke bør forsage alt sligt ugudeligt Væsen og alle verdslige Lyster og søge Gud, mens det er Tid. Ofte tog Folket uvilligt imod hans paatrængende Formaninger; hans egen Sognepræst foer frem imod ham med Hug og Slag, og en anden Embedsmand gav sig til at banke ham med sin Stok. Men Hauge svarede altid med Sagtmodighed og Blidhed og afvæbnede dermed ofte sine Fjender. Nogle Gange blev han arresteret for »Løsgængeri« og søgte derfor til Bergen, hvor Biskop Nordahl Brun tog ham i Forsvar mod Politiet. Men da han derfra drog til Trondhjem for at prædike, blev han atter arresteret en Tid. Og saaledes blev det ved at gaa ham gennem en Række af Aar; snart var han i Fængsel, snart paa fri Fod. Men under alle Omvekslinger blev han sit Kald tro. En Byfoged, som var i Færd med at arrestere ham, gav han dette Svar: »Er det kristeligt, at de, som drikker sig fulde og slaas, saa de ligger i Gaderne, skal have sin Frihed, men jeg derimod, som

gaar i Kirke hver Gang der er Prædiken, og imellem, især om Kvælden, opbygger mine Medmennesker med Sang og Tale i Overensstemmelse med Statens herskende Religion, skal arresteres og trues med Tugthusstraf?«

Det ny i Hauges Virksomhed var først det, at han drog omkring som Lægprædikant. Det var en Livsgerning, som Øvrigheden ikke kendtes ved, og som Lovgivningen ikke havde Rum for. Endvidere var det nyt, at en Bonde udgav Skrifter, som tilmed købtes i stort Tal, saa de stadig maatte trykkes op igen. Men end mere forunderligt og fornyende end dette var det Skridt, Hauge gjorde 1801, da han tog Borgerskab i Bergen: han vilde have, at hans Venner ikke blot skulde udgøre et aandeligt Broderskab, men tillige samle sig om praktisk Virksomhed, om Fabrikanlæg, Handel og Landbrug. Vennekredsen fik en betydelig Handel i Gang. Mens det tidligere kun sjældent var hændt, at en bondefødt Mand blev andet end Bonde eller Landarbejder, saa man nu den ene Bonde efter den anden slaa sig ned i Byerne og tage fat paa Handel eller Haandværk. Et af Hauges tidligste og vigtigste Anlæg var Eker Papirmølle, der sysselsatte o. 40 Mennesker: »Ejerne førte fælles Husholdning, Arbejdere og Arbejdsherrer følte sig som én stor Familie; de spiste i Fællesskab, arbejdede dygtigt i Arbejdstiden, styrkede sig med Sang og Bøn i Hviletiden . . . . Her var altid et godt Ord at høre. Thi Guds Aand boede rigeligt her, selv i de trangeste Aar« (Bang: »Hauge og hans Samtid«). Hauge færdedes som Prædikant og Handelsmand overalt, af og til standset ved nogen Tids Arrestation. Den Bevægelse, han vakte, var jo en Genoplivelse af Pietismen; den vidner om, at Vækkelsen fra Kristian VI's Dage, som dengang mest fik Tag i nogle af de højere Lag og i Byerne, nu er naaet ned til Bunds i Landalmuen. Men Præsteskabet, der først og fremmest vilde have Orden i Kirken, blev uroligt over det Liv, som her ytrede sig. De fleste Præster — ogsaa de endnu levende pietistiske, som dog burde have kendtes ved Hauges Aand — raadede til stræng Adfærd imod ham. Han holdtes da fængslet i Kristiania fra 1804 til 1811, — dog med nogle Afbrydelser. Saaledes var han i 1809 løsladt i nogen Tid, fordi han havde tilbudt at lære Kystboerne at koge Salt, havd der under Krigen nok kunde tiltrænges. Fra 1811 til sin Død var han igen paa fri Fod; han rejste ikke mere om, men vedblev at skrive Bøger og Breve til sine Meningsfæller. — Hauges Virksomhed har haft de største Følger ned igennem det 19de Aarhundrede ved baade at vække religiøs og sædelig Alvor, ivrig Handels- og Fabrikvirksomhed, og at indgyde Almuen Sans for Læsning og Oplysning. Men tillige havde den med i sit Følge de Udvækster, der næsten altid findes, hvor en stærk religiøs Vækkelse foregaar; ved Siden af den sædelige Dømmesyge løssluppen Erotik; ved Siden af enfoldig Gudsfrygt og Uegennytte: Skinhellighed der dækkede over hensynsløs Havesyge.

Slige Træk af den norske Bondestands Historie vidner om, at den var i Fremgang i Henseende til sin Interesses Omfang og sit Bliks Rækkevidde. Men den var dog stadig en Almue, ikke rustet til at gengive Norge dets Bevidsthed som en Nation. Skønt Almuen i Sprog og Levevis var langt mindre paavirket af det danske, end Norges Overklasse var, magtede den ikke at optræde som Tolk for en særlig norsk Fællesfølelse. Det blev ikke Bondealmuen, som gjorde det første Arbejde for at genskabe en norsk Nationalitet: det blev den fordanskede Overklasse i Embedsgaardene og i Byerne — »Bourgeoisiet« (Bursjoasiet), som den kaldes med det gængse franske Ord. Denne Klasses Vækst tilhører det 18de Aarhundrede og er en naturlig Følge af Væksten af Norges Næringskilder. Vi skal derfor kaste et Blik paa Udviklingen af Norges økonomiske Forhold og den dertil hørende Lovgivning.

Saaledes som Norges Samfundstilstande var, fandtes der heroppe langtfra saa mange Indretninger, der stred mod Oplysningstidens økonomiske Frihedsidéer, som i Danmark. De Forandringer i Lovgivningen, som Regeringen fandt det nødvendigt at foretage i Norge, var derfor meget mindre omfattende og gennemgribende end de tilsvarende danske. Saaledes med Hensyn til Dyrkningsfællesskabet, som kun fandtes hist og her i Norge, navnlig paa Vestlandet, og som vistnok i Reglen havde sin Oprindelse deri, at en Gaard i Tidernes Løb ved Arv eller Bortsalg var bleven delt i flere, der da dyrkede Indmarken i Fællesskab, omtrent paa samme Maade som Bønderne i en dansk Landsby. Dette Forhold føltes, da Opgangstiden kom fra o. 1750, som en Hindring for Fremskridt, og Regeringen udstedte Forordninger for at modarbejde eller ophæve det, navnlig Forordningen 18. Dec. 1764. Endvidere stræbte den — stik imod ældre Tiders Opfattelse — at fremme Udstykning af store Jordbrug; »Kongen ser gerne«, hedder det i nævnte Forordning 18. Dec. 1764, »at Landgodset i Norge ved forefaldende Lejligheder udi mindre og flere Dele adskilles, hvorved baade Landet bedre kan dyrkes og Indbyggernes Antal formeres. Endog den lovpriste Odelsret kom nu til at staa som en Bom for Fremgangen. Odelsretten betød væsentligst, at ved en Gaards Bortsalg til en Mand udenfor Slægten havde Slægtens Medlemmer indenfor et bestemt Aaremaal (fra Kristian VI's Lov var det 20 Aar) Ret til at løse Gaarden tilbage fra ham. Odelsrettens Tilhængere hævdede, at den havde virket mægtigt til at fastholde Bondejord paa Bondehaand og hindre Udviklingen af en overmægtig Proprietærstand som i Danmark. Men i Landbrugets gode Tid efter 1750 fik dens Angribere Overvægten: Odelsretten førte kun til, sagde de, at de, der havde købt Odelsgods, skyndte sig i Løsningsfristens Tid at pine den størst mulige Indtægt ud af det uden Hensyn til, at det derved forringedes; hvis derimod deres Ejendomsret ikke havde været indskrænket ved Odelen, vilde de i Stedet have stræbt at forbedre Jordegodset. Ved Forordning 17. Jan. 1771 (af H. Stampe) blev Løsningstiden nedsat

HAUGIANERE HOLDER GUDELIGT MØDE. MALERI AF ADOLF TIDEMAND.

til 15 Aar og de løsningsberettigede Odelsarvinger indskrænkedes til den lige nedstigende Linie. Kr. Colbjørnsen gik 1811 endnu videre og fik Tidsfristen for Løsningen nedsat til 5 Aar (1857 indskrænkedes den atter til 3 Aar). —

I Ly af de opadgaaende Priser og den her skitserede Lovgivning tog det norske Jordbrug et stort Opsving — i Lighed med det danske. Det danske Landhusholdningsselskab, det norske Videnskabernes Selskab og flere lignende Samfund støttede denne Udvikling ved at uddele en Mængde Præmier til dygtige norske Bønder; disse Belønninger gik især til Øvre Telemarken, blandt hvis Bønder der maa have været ikke faa Foregangsmænd. I Ove Mallings »Store og gode Handlinger« findes optegnet talrige Eksempler paa, hvorledes udyrket Jord toges ind til Agerbrug, Kvægholdet bedredes, og Haver anlagdes. Det oplyses her f. Eks. om en Præst, at han »af øde, stenig og moradsig Mark har optaget 150 Td. Sædland, gjort henved 100 Maal Jord brugbar til Agerland, dels ved at bortrense og udminere over 1000 Læs Sten, hvoraf henimod 2000 Favne Stengærder er opsatte, dels ved at rodhugge skovbegroet Fæmark, dels ved at paafylde et Fjæld nogle 1000 Læs Jord«. Om en trondhjemsk Bonde (Nils Justesen paa Eide i Hiteren) fortælles det, at han ved sit udholdende Arbejde forbedrede sin Gaard saaledes, »at han kunde nu saa 20 Tønder, hvor man tilforn næppe havde kunnet saa 3—4 Tønder, og avlede næsten 8 Fold, medens man almindeligvis i Sognet kun fik 3—5 Fold. De store Godsejere stod ikke tilbage. Den rige Kristiania-Købmand John Collett, som ejede Ullevold og andre store Gaarde, indførte en Mængde Forbedringer, han kendte fra England: Saamaskiner, Høstpløjning, Skiften mellem Rodfrugter og Kornsæd, Sommerstaldfodring o. m. m.

Fig. 126. Elv med en gammel Kværn (Telemarken).

Af slige Fremskridt maatte det være en naturlig Følge, at Folketallet paa Landsbygden voksede. Men end mere kom de Næringsveje i Sving, som ikke særlig dreves af Bondefolket. Trælastudførselen blev en Rigdomskilde for Norge; den udgjorde 1—200,000 Læster om Aaret, og den Told, som svaredes af det udførte Træ, var i Reglen $^1/_5$ af alle norske Statsindtægter. Men dette var ikke uden Skyggesider; skønt Lovgivningen fra Kristian VI's Tid stræbte at værne Skovene mod Ødelæggelse, huggede Ejerne helst løs uden Hensyn til Skovens Fornyelse, og Regeringen gav dem da endelig 1795 en udstrakt Frihed til at gøre med Skovene, hvad de vilde. Dernæst var Fiskerierne i Reglen indbringende, især i Lofoten. I Vaagens Præstegæld var o. 1800 Tallet paa de fremmødte Fiskere som oftest 13—16000 Mand paa 2500—3000 Baade. Bjærgværkerne blev der sat megen Kraft ind paa, men ikke altid med Held. Kongsberg Sølvværk, der en Tid sysselsatte 3—4000 Arbejdere, betalte sig saa usselt, at det maatte indskrænkes og ved Hundredaarets Slutning næsten var nedlagt. Derimod trivedes Røros Kobberværk vel, og ligeledes mange af de Jærnværker, som dreves af private Ejere, saaledes Larvik Jærnværk, der tilhørte Grevskabet Laurvigen, og Moss Jærnværk, der tilhørte Kristiania-Familien Anker. — Disse Næringsveje gav den norske Handel og Søfart Forudsætninger for at vokse. Regeringens Ophævelse af Danmarks Monopol paa Kornindførsel til det søndenfjældske Norge (1788) og ligeledes Frigivelsen af Handelen paa Finmarken (1787) var ny Fordele for norsk Søfart. Og endelig forstod den norske Handelsstand at tage sin Part af den Fortjeneste, som blev mulig for den neutrale Skibsfart under de store Søkrige 1756—63, 1776—83 og fra 1793 og videre. Mens den norske Handelsflaade i 1723 kun talte 96 Skibe paa 7000 Læster, var den i 1767 naaet op til o. 600 Skibe paa 25000 Læster og i 1807 til 1500 Skibe paa 66,000 Læster. Omsætningens Fremgang kan maales efter de norske Toldindtægter. Før 1750 udgjorde disse 2—300,000 Rdl. aarlig, men i 1806 henved 1,300,000. Ingen Del af den danske Stat fik en saa stor Part i Tidens hele økonomiske Opsving som Norge. Og heller ingen gik saa stærkt frem i Indbyggertal.

Folketallet i Norge var nu i stærk og uafbrudt Stigen. Ved Aar 1700 regnes det at have været c. 500,000. I 1769, da vor første Folketælling fandt Sted, var det over 700,000, i 1801 var det næsten 900,000. For en Del falder denne Forøgelse paa Landsbygden. Hele Aarhundredet igennem ryddedes der ny Jord og grundedes der ny Hjem derpaa, saaledes især i Maalselv- og Bardodalene ved Tromsø; men ogsaa andre Steder i Landet foretoges lignende Rydninger, som skaffede Rum til ny Husmandshjem. Men desuden gik en væsenlig Del af Folketilvæksten ind til Byerne, som ved Aar 1800 tilsammen talte o. 80,000 Mennesker. Den største By var (ved 1800) endnu Bergen, der havde 18,000 Indb., medens Kristiania og Trondhjem var naaet til 8—9000 hver. Den fjerde, Kristianssand, var en By paa knap 5000 Indb. Desuden

havde Norge en Mængde mindre Handelspladser, især Trælastbyerne ved Mundingen af Elvene ved Kristianiafjord og Skagerak. Drammen opstod ved, at tre saadanne Smaabyer voksede sammen.

Hver af de tre førnævnte Hovedstæder havde sit Fysiognomi. Trondhjem var den gamle, fornemme Stiftstad, med solidt, men ikke overvældende Forretningsliv; dens Købmænd handlede baade med Korn, Fisk, Trælast o. m. Gaderne var brede og lige, Købmandsgaardene velholdte og pyntelige, Pakhusene rummelige og indtil 5 Stokværk høje. En Del af dens Storborgere var fremmede, mest Flensborgere. Denne Forbindelse mellem Trondhjem og Flensborg var gammel. Saaledes nedstammede Byens rigeste Mand, Legatstifteren Thomas Angell, fra en Angelbo, der i sin Tid var kommen hid og havde kaldt sig med sin Hjemstavns Navn. Trondhjem var den første norske By, som blev Hjem for en lille lærd Republik, den Kreds nemlig, som 1760 stiftede det norske Videnskabernes Selskab: Biskoppen Gunnerus, Rektoren Gerh. Schiøning og endelig dennes Ven, den danske Historiker Suhm, som ved sit Ægteskab med den rige Karen Angell (Broderdatter af Th. A.) var bleven halvvejs Trønder.

Fig. 127. Gammel Gaard i Bergen, kaldet »Holbergs Fødested«.

Bergen var stadig som i Holbergs Barndom (S. 37) Handelsbyen og intet andet. Saa godt som al den Fisk, der fangedes fra Nordkap til Lindesnæs, førtes til Bergen for at udskibes herfra til Vesteuropa. Byen havde sin stadige og levende Forbindelse med England og Holland, langt mere end med København; paa Amster-

dams Børs stod der opslaaet: »Bergen og de andre Pladser i Danmark og Norge«. Dens Handel var nu helt paa norske Hænder, idet Resten af Hanseaternes Kontor var forsvunden, da de to sidste Stuer, der ejedes af de kontorske, omkring 1760—70 solgtes af dem. Toldindtægterne af Bergen udgjorde ved Aar 1750 omtrent 100,000 Rdl. aarlig, men 1806: 270,000 Rdl. Byens Handelsflaade var c. 1800 over 150 Skibe. I Norges aandelige Liv i 1700'ernes Slutning har Bergen sin Del ved at være Hjem for Nordahl Brun, Fasting og Haugianerne. Men Selskabslivet i Byen var kun lidet præget af aandelige Interesser. Det gik efter mange Vidnesbyrd mest ud paa Drikkeri.

Kristiania, som var Sæde for Hofretten og for den norske Hærs højeste Officerer, havde derigennem en Smule Præg af at være en Regeringsby og følte sig af den Grund som fornemmere end Medbejlerbyerne. Men først Trælasthandelens Opsving gav Kristianias Udvikling nogen Fart og skaffede Byen en Rigdom, som dog var samlet paa nogle faa Hænder. Den rigeste blandt alle Kristianias Købmænd var den før nævnte Bernt Anker, som havde 40 Skibe i Søen, som drev udstrakte Savbrug og Jærnværker (i Moss havde han ogsaa Kanonstøberi), og som efterlod sig et Par Millioner. Nær op til ham kom John Collett, som ikke blot drev Skove, Savbrug, Fabrikker og Handel, men tillige var en ypperlig Landmand. Disse rige Huse var Midtpunkter for det fornemme Kristianias Selskabelighed, som der gik stort Ry af for de muntre Gilder, Dilettantkomedier, Optog og Danse. De rige Kristianiahjem var tillige de mest litterære Kredse i Norge (Tullin hørte til dem) og dem, hvor man ræsonnerede mest og frimodigst over Statens Sager. Derfor havde Gustav III 1771 den Tanke, at han i Kristiania vilde finde Tilhængere af sine Planer om at rive Norge til sig. Skønt dette var det rene Fantasteri fra Gustav III's Side — thi ingen Mand i Kristiania vilde have rakt ham Haand til sligt —, var den mistænksomme Guldberg omvendt paa sin Side utilfreds med »de foragtelige Kristiania Ræsonnørs«.

Hvad disse »foragtelige Ræsonnører« mest har ræsonneret over, ses af de norske Aviser og Flyveskrifter i Trykkefrihedstiderne under Struensee og senere. Deres Tanker gik ud paa, at Norge af Naturen var et rigt udstyret Land, som kun blev fattigt, fordi Regeringen og Danmark tærede paa det. Selvfølgelig ræsonnerede de »merkantilistisk«, d. v. s. regnede det for Velstand at sælge for flere Penge end man købte for, thi derved kom der Penge ind i Landet. Naar f. Eks. i et bestemt Aar Norge udførte Varer for over 1,900,000 Rdl., mens det kun indførte for 1,200,000, saa var dette Bevis paa stigende Rigdom. Og naar Danmarks Udførsel kun var 6—700,000 Rdl. værd, medens Indførselen var 13—1400,000 Rdl. værd, saa var her et Underskud, som viste Danmarks Fattigdom, og som dette Land kun kunde bære ved at aarelade Norge. — Vi kan let se, at Regnestykket var galt; Norge indførte i Virkeligheden for langt mere, end

de norske Toldruller vidste Besked med, idet det fik en stor Del af sine udenlandske Varer over København, foruden at det købte en Mængde Korn i Danmark. Følgelig var der mere Balance mellem Indførsel og Udførsel i begge Riger, end disse Tal syntes at vise. — Ræsonnementerne over Statsindtægterne og Statsudgifterne var ikke rigtigere. Man anslog saaledes i et vist Aar Indtægterne af Danmark til $3^1/_2$ Mill. Rdl. og Udgifterne til næsten 4 Mill., mens Norges Indtægter opgjordes til knap 1 Mill., Udgifterne til $^1/_2$ Mill.: altsaa, tænkte man, Danmarks Underskud dækkes af Norges Overskud. Det skæve i denne Tankegang laa deri, at man oversaa, at en stor Del fælles Udgifter, f. Eks. til Flaaden, her var regnede med paa det særlig danske Udgiftsbudget. Man kunde med lige saa stor Ret have fæstet sin Opmærksomhed paa, at naar Norges Statsindtægt kun var $^1/_4$ af Danmarks, vilde det i Virkeligheden sige, at Danmark var ikke saa lidt haardere beskattet end Norge. Men selv om »Ræsonnørerne« ikke med ét kunde se til Bunds i Forholdene, saa havde de dog begyndt at ræsonnere, at tænke over Norges hele Stilling. Og der var virkelig Kraft i deres Kritik, naar den rettedes imod Centralisationen af alt i København, og naar den opstillede bestemte Krav som f. Eks. at faa et eget norsk Universitet og en egen norsk Bank, eller at faa det danske Kornmonopol ophævet. Disse tre Sager tog Struensee op. Men ved hans Fald lagdes de til Side paany. Guldberg frygtede, at der i slige Ting laa en Spire til en Sønderdeling af Staten. »Ingen Nordmand er til«, skrev han, »alle er vi Borgere af den danske Stat.« Man skulde da have troet, at ialfald Norges opvakte studerende Ungdom havde taget et andet Parti, end dets Soldater og Matroser havde taget, overfor Struensees Fald og Reaktionen under Guldberg, at den, selv om den naturlig maatte være med i Uviljen over Tyskeriet, dog havde forstaaet, at Struensee havde villet noget til Bedste for Norge. Men tværtimod. De norske Studenter og Digtere i København, lige saa vel som det gode Selskab i Norges Købstæder, fejrede Struensees Fald og Juliane Maries Sejr med Gilder og Sange. Nordahl Bruun skrev under Indtrykket af denne Stemning Sangen »For Norge, Kæmpers Fødeland«, som blev alle Nordmænds Yndlingssang, en frisk og kraftig Vise, der i al Almindelighed lovsang »Frihed« og talte om

at vaagne op engang
og bryde Lænker, Baand og Tvang

men som utvetydig aander Sympati for de intet forstaaende Livgardere, der havde forskrækket Struensee

Den vrede Livvagts Vaabenbrag
forklared trolig Nordmænds Sag.

Og norske Forfattere tilegnede med Iver sine Skrifter til »vor store Guldberg«.

Drøftelsen af Norges Stilling standsede dog ikke; den førtes videre af baade danske og norske Forfattere, fra begge Sider oftest

i en venskabelig og broderlig Aand. Danske Forfattere som Suhm og Tyge Rothe stod klart paa Norges Side i Universitetsspørgsmaalet, mens fra norsk Side f. Eks. Nordahl Brun med Kraft og Myndighed gjorde Rede for, at for en god Nordmand var Kærligheden til Kongen, til Norge og til Broderriget lige uundværlige Følelser: »I en naturlig Forstand er Norge vort Fædreland; i en borgerlig er baade Danmark og Norge det . . . Vor Kærlighed indskrænker sig ikke til de Klipper, som omringe os; den strækker sig nu*) lige fra Vardø til det kielske. Trues Holsten af Fjender, saa er Holsten Nordmænds Fædreland og Nordmænd Danmarks Mur.« Men med al Loyalitet mod Helstaten, »Tvillingrigerne« og Kongehuset, — det norske Spørgsmaal var nu rejst og blev for hvert Aar stærkere uddybet.

Fig. 128. Nordahl Brun 1745—1816. Konstitueret Biskop i Bergen 1797, udnævnt 1804.

Kronprinsens og A. P. Bernstorffs Regering 1784 o. f. kom de norske Ønsker imøde ved Ophævelsen af Kornmonopolet 1788. Allerede dette kunde give Kronprinsen ny Popularitet. Men da det samtidig traf sig saa, at Regeringen maatte gaa i Krig med Sverige (1788) og den norske Hær endog fik den lille Sejr ved Kvistrum at være stolt af, slog den forenede Patriotisme og Kongetroskab ud i lyse Luer. Ved Kronprinsens Indtog i Kristiania efter Slaget spændte Folk Hestene fra den Vogn, hvori han sad med Prins Karl af Hessen, og den blev trukken gennem Byen til Hotellet af lutter »velklædte og konditionerte Folk.« I den almindelige Jubel glemte dog de norske »Ræsonnører« ikke at tale med Kronprinsen om Universitets- og Banksag o. lign. Samtidig tog fra dansk Side Tyge Rothe Ordet igen og krævede i de tydeligste Ord, at Broderriget skulde helt ligestilles med Danmark. Han nøjedes ikke med at forlange Universitet og Bank; han fremdrog tillige, at man maatte ophøre med at kalde de for Rigerne fælles Institutioner med Særnavnet danske: det »danske« Kancelli, den »danske Flaade,« da de jo i Virkeligheden var dansk-norske, var »Rigets Kancelli« og »Rigets Flaade«; ogsaa Kongen var ligesaa meget norsk som dansk, og det skulde vise sig i Gerning, ikke i Ord alene. Norge burde for sine særlige økono-

*) Skriftet er fra 1773, det Aar da Mageskiftet i Kiel fuldbyrdedes og det gottorpske Holsten kom til den danske Stat.

miske Sager have sine særskilte »provinsiale Kamre og Kommerce-Kommissioner«, foruden at det maatte særskilt repræsenteres indenfor de københavnske Regeringskollegier. — Den Art Tanker fandt baade Paaskønnelse og Genklag i Norge. Men Kronprinsen blev snarest skræmmet af dem. Han havde mere Lyst til at trække Statens Dele tættere til hinanden end til at udvide Baandene imellem dem. Da han nogle Aar efter modtog en ny Opfordring fra en stor Kreds af norske Mænd, om at gøre Alvor af Universitetsplanerne, gav han et bestemt Afslag. Han skal have ytret, at Norge aldrig skulde faa et eget Universitet, saa længe han kunde afværge det.

Denne stædige Holdning maatte drive det dannede Norge længer over i bevidst Modstand mod Regeringen og mod Københavns Overvægt. Hertil kom, at Norges udenlandske Forbindelser gav dets Byer et noget andet Præg, end København havde. I Hovedstaden var tysk Indflydelse fremherskende; ved Siden deraf spillede i 90'erne Sværmeriet for det revolutionære Frankrig en vis Moderolle. Det sidste var der ogsaa lidt af i de norske Byer, men det overvejedes langt af den engelske Paavirkning. De norske Købstæder, og da især Kristiania og de andre søndenfjældske, drev mest Handel med England og fik derigennem Forkærlighed for det engelske Væsen; »de havde engelske Skikke«, hedder det, »og engelsk Smag i deres Forlystelser, i deres Luksus, Klædedragt, Bygninger, kort i alt«. En svensk Iagttager siger — sikkert noget overdrevet —, at naar en Nordmand træffer sammen med en Englænder og en Dansk, vil han straks føle sig som staaende den første nærmest og aldeles ikke regne Danskeren for sin Medborger«. Med »Anglomanien« (den forskruede Forelskelse i alt engelsk) fulgte Interessen for politisk Debat. Det er særdeles betegnende, at det næsten aldrig var den engelske Regering, Nordmændene sværmede for, men den engelske Opposition.

Alle Dage havde Nordmændene haft Ord for at bruge store Ord om sig selv. Nu blev dette god poetisk Sprogbrug i Kraft af den Bondedyrkelse, som Rousseau og hans Smagsretning havde bragt i Mode. Tidens Breve, Taler og Digte vrimlede af Lovprisninger af den frie norske Bonde og hans Odelsret — og det i de samme Aar, da Odelsretten i Virkeligheden var i stærk Misagt mellem Statsmænd og Økonomer. Bønderne var »Naturens egen Slægt«, Ætlinger af de gamle Kæmper og Konger, djærve, stovte, ærværdige, modige, trofaste. Tyge Rothe f. Eks. skrev i sit sædvanlige højtravende Sprog: »Priseligen stolt er Norges Søn! Hvo undres over, at Bonden er det, naar denne ved, at blandt hans Lige er de, der nedstammer fra Konger! Og, naar han med den hele opadstigende Rad af Forfædre har siddet paa sin Odelsjord og været den sande Hærmand, den sande Ledings- og Landeværnsmand? Er det Under, at Nordmænd af anden Stand end Bonden føler liveligere, hvad Nationalære er, — han i den lette Bjærgluft — han med de Mindesagner fra Oldtiden, — han med den sande Tanke,

at altid var Landet et Borgerfriheds, men aldrig et Adelsaristokratiets eller et Livegenskabs Land«. Endog Prins Karl af Hessen skrev: »Man maa gribes af Begejstring, naar man lærer at kende disse Norges patriarkalske Familier, naar man hører disse Folk med lange, ofte hvide Skæg, der siger du til én, velsigner én, og hvis Tale er præget af saa megen Kløgt og Bravhed. Hjertet udvider sig. Jeg kender intet bedre end dette Fjældfolk. Indbyggerne i Byerne og de sydlige til Sverige grænsende Landskaber er mere fordærvet; men Folket i de indre Bygder er det agtværdigste Menneskeslag paa denne Jord«. Denne Bondeforgudelse gav den norske Nationalfølelse en Baggrund af uendelig poetisk Virkning. Det at være født i Norge, gjaldt — siger Sars — som et Adelsbrev, hvilket man var stolt af og gerne producerede ved given Lejlighed. Norge var — for at tale med Digteren Zetlitz — »Jordens Ære«.

Endnu ved Overgangen til det nittende Aarhundrede kunde det med Rette paastaas, at denne stærke Norskhedsfølelse i og for sig ikke var fjendtlig mod Forbindelsen med Danmark. Side om Side med de stærkeste Udtryk for den norske Særfølelse findes de oprigtigste Ytringer af Troskab mod Kongen og Broderlandet. Da disse Følelser blev sat paa Prøve under Konflikten med England 1801 og Slaget i Kongedybet, var der vist ingen Nordmand, som blot et Øjeblik vaklede i sin Troskab. I Virkeligheden var det ligesaa overfor de svenske Fristelser. Gustav III genoptog 1790—91 i det skjulte sine norske Erobringsplaner, og svenske Agenter søgte Forbindelse med Oppositionsmænd i Kristiania. Et Par norske Hedsporer var nok tilgængelige for Planerne om at løsrive Norge fra Danmark og skaffe det en fri Forfatning, men vilde ikke høre Tale om en Forening med Sverige; tilmed havde de ingen bag sig, ingen Støtte i Befolkningen. Med Gustav III's Død 1792 ophørte dette tyveaarige Rænkespil om at drage Norge fra Danmark til Sverige, og begge de nordiske Magter førte i de følgende Aar en fast Neutralitetspolitik i nøjeste Forstaaelse med hinanden. Den korte Krig 1788 havde aabnet Øjnene for, hvor selvmordersk det var for begge at vedblive med deres indbyrdes Fjendskab. De tænkende Mænd i alle Nordens Lande saa med Sympati Regeringerne slaa ind paa Freds- og Forbundspolitik, og en Følelse af skandinavisk Fællesskab ogsaa paa andre Omraader end Politikkens kom op. Nordboer i London havde dannet en »nordisk Forening«, hvor Bernt Anker 1790 havde holdt en Tale, der kom noget ind paa Spørgsmaalet om de nordiske Folks indbyrdes Forhold. I 1792 holdt den unge danske Historiker Frederik Sneedorf i samme Forening et Foredrag om de nordiske Rigers udsatte Stilling mellem Tyskland paa den ene Side og paa den anden »det kolossale Rige, der er mere en Verden end en Stat« — Rusland. »Naar Tyskland og Rusland rækker hinanden Haanden over Østersøen, da vil det være for sildigt at forene os i Norden; da bliver der intet tilbage for os uden enten at skjule os bag Fjældene eller dø ligesom vore Fædre bag deres Skjolde, og

rsvinde blandt Staterne. Men hvilken Magt paa Jorden kan være rlig for det forbundne Skandinavien? Vore Bjærge, vore Øer, vore rbundne Flaader, vort haarde Klima, vor gamle Kærlighed til Fri-eden, til Fædreland, til vore Konger vil gøre det umuligt for nogen agt paa Jorden at sønderrive os fra Selvstændighed.« Da man i følgende Aar saa dansk-norske og svenske Orlogsmænd optræde i mlede Eskadrer til Værn for Neutraliteten og Handelen, blev Stem ngen helt haabefuld og stolt over det uvante Skue. Digterne jub-de; det var, som om det indgroede Nationalhad aldrig havde været

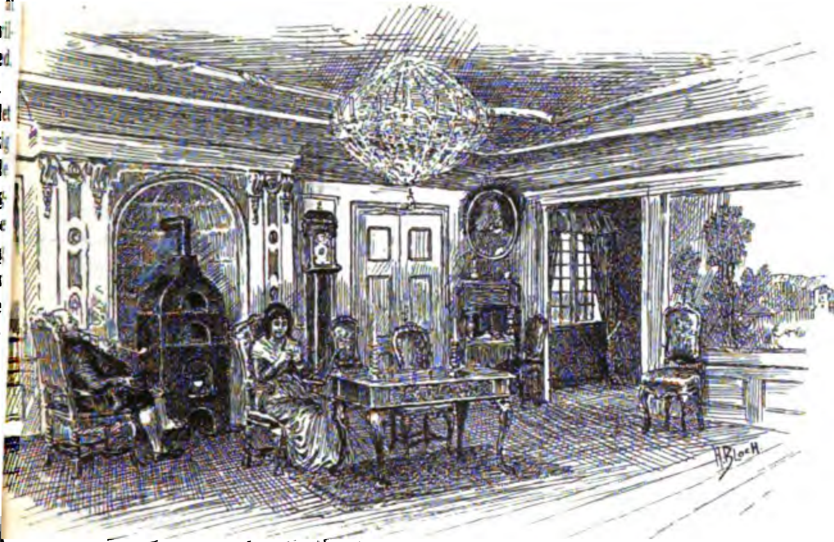

Fig. 129. Fra den Colletske Gaard i Kristiania.

til. En norsk Digter — Zetlitz — skrev for den forenede danske og svenske Flaade en Vise, som længe blev sunget af de danske og norske Søfolk:

Vi Krigens Mænd. vi Havets Mænd,
vi Hædersmænd,
vi Sverigs Mænd, vi Danmarks Mænd,
vi Norges Mænd,
vi alle stolte Nordens Mænd
er ét igen.

Endog Guldberg, der alle Dage havde været Forkæmper for Danmark-Norges Forbund med Rusland — »thi det er for Sverige, vores Arvefjende, forskrækkeligt,« — udbrød nu: »Gid disse Naboer (Svenskerne), og vi med, engang begribe, begge to ærligen og stadigen, at vi burde slutte os helt sammen, slutte os to alene sammen, og

overlade det øvrige Europa dets Krige og dets Visdom.« Svenskerne var dog knap saa hede for slige Ønsker som Sneedorf og Zetlitz, og den svenske Politik glemte aldrig de norske Erobringsplaner, den havde arvet fra Karl XII og Gustav III.

Samler vi nu til Slutning vort Indtryk af Norges Stilling ved Hundredaarsskiftet 1800—1801, kan det med faa Ord siges saaledes:

Norge var et fremblomstrende Samfund i rask Vækst. Dets Almue var kraftig og rig paa Muligheder, men knyttedes kun til det offentlige Liv gennem sin Kongetroskab. I Byerne er der opstaaet en velhavende Overklasse, der begynder at tænke politisk. Den ønsker Læmpelser i Forbindelsen med Danmark, men ingen Adskillelse. Den ønsker Fred og Forbund med Sverige, men ikke mere. Den retter sine Krav paa at faa eget Universitet og Bank. Den har litterær Sans og Dannelse, og de norske Digtere gør sig gældende indenfor Fælleslitteraturen som en egen Gruppe af friske Talenter. De bedste af de norskfødte Digtere vendte efter Ungdomsaarene i København tilbage til Norge og voksede derved stærkt sammen med deres Hjemland, saaledes Nordahl Brun, de to Brødre Frimann og Zetlitz. Dermed begynder et norsk Aandsliv, nær i Slægt med det danske, men med sit særlige Præg. Det er Udgangspunktet for den norske Nationalitets Genopstandelse.

Island. I Modsætning til Kongeriget Norge vedblev Island i sit offentlige Liv at bruge sit gamle, uddannede Litteratursprog; Udtalen af det forandrede sig ikke saa lidt, men i sin skriftlige Form, som i sit Bøjningssystem, vedblev det islandske Sprog at holde sig paa samme Trin som ved Aar 1200—1300. I politisk og aandeligt Liv gennemgik Landet derimod de samme Trin som Danmark og Norge, om end noget langsommere. Med Reformationen (II 182) fulgte Oprettelsen af Latinskoler paa Bispesæderne i Skalholt og Holar, Udarbejdelse af en udmærket, illustreret Bibeloversættelse (1584), men ogsaa nogle af Udviklingens Skyggesider, navnlig overvældende Heksetro og blodige Hekseforfølgelser. Efter Statskuppet i København 1660 maatte ogsaa Islænderne sværge Frederik III Arvehyldingsed, hvorefter Enevældens Styreformer indførtes; Overstyret for Island var hos Kancelliet og Rentekammeret, det stedlige Styre lagdes i Hænderne paa Embedsmænd af samme Art, som de danske og norske, navnlig en Amtmand (fra 1770 to Amtmænd). Dog vedblev Altinget at holde Møder og at udøve dels en vis lovgivende, dels en dømmende Myndighed, indtil det 1800 helt ophævedes og afløstes af en Landsoverret i Reykjavik. 1801 samledes hele Island til ét Bispedømme med Sæde i Reykjavik, og herhen flyttedes ogsaa Latinskolerne.

Under Frederik IV blev hele Island undersøgt og en ny Jordebog udarbejdet. Kristian VI's Regering var især virksom for at

udrydde hedensk Overtro, som Kirken regnede for en farlig Fjende, og at forfølge de gamle »Søger« (*sögur* d. e. Sagaer), der indeholdt slig Overtro. Under Frederik V, da de merkantilistiske Ideer var højest i Kurs, skulde ogsaa Island gøres til et Industriland, navnlig for Klædetilvirkning, og i Reykjavik grundedes en Del Fabrikker, kaldede »de ny Indretninger«. I den følgende Menneskealder vedblev Regeringen at gøre lignende Forsøg, som dog gennemgaaende mislykkedes. En af Grundene til at de slog fejl, var den uheldige Ordning af den islandske Handel.

Handelen var for Island af afgørende Betydning, da saa uundværlige Varer som Korn og Tømmer maatte indføres fra Udlandet. Ved Aar 1500 var det Hansestæderne og Englænderne, som havde denne Handel inde og drev den paa en hensynsløs og voldsom Maade (II 80 og 98). Kristian IV stræbte at udelukke fremmede Købmænd og gav København, Malmø og Helsingør Eneret paa den islandske Handel. Senere gik dette Monopol over fra det ene Handelsselskab til det andet, undertiden dreves Handelen for Statens Regning, Islænderne fik (fra 1670) selv Adgang til at deltage, — men stadig var Resultatet utilfredsstillende. Der klagedes over, at Indførselen var utilstrækkelig, de indførte Varer for dyre, men til Gengæld Priserne paa Islands Udførselsartikler for lave. Naar der saa — som i 1783 og 1784 — kom Vulkanudbrud og Jordskælv til, blev der den største Nød, og adskillige Tusinde døde af Sult. Fra 1788 var Handelen frigivet for alle danske Undersaatter, men ikke for fremmede; paa dette Trin blev man staaende til 1855. I denne Tid bedredes Handelsforholdene vel nok noget, men Klagerne blev dog ved. Folketallet var ved Aar 1700 omtrent 50,000; hundrede Aar senere var det ikke vokset, men var endog noget lavere (1801: 47,000). Først derefter stiger det paany.

Til Danmarks og Nordens almindelige Aandsliv gav de lærde Islændere i 1600'erne og 1700'erne vigtige Bidrag, særlig til Studiet af Nordens Oldtid. Saaledes Jón Rugman, Arngrim Jónsson, Arne Magnusson, Torfæus, Biskop Finnur Jónsson (Islands Kirkehistorie paa Latin) o. m. fl.

Fig. 130. Rigsdaler 1719 med Ulrika Eleonoras Billede.

SVERIGE.

FRIHEDSTIDEN (1719—72).

Langt tydeligere, end Tilfældet er med Danmark og Norge, ser vi fra o. 1720 Sverige træde ind i et nyt, det rent moderne Afsnit af sin Historie. Fra at være en baltisk Stat med noget nær lige store Halvdele paa begge Østersøens Sider og med en Befolkning, hvor tyske Elementer vejede næsten lige saa meget som det svenske, bliver den ved sit Nederlag i den store nordiske Krig i det væsentlige en national Stat, der omfatter alt, hvad der nu er svensk, og ud over det kun Finland, der føltes som næsten svensk, og desuden to smaa Pletter i Nordtyskland (Wismar og Stralsund med Omegn). Den gamle Erobringspolitik var ikke, som før, en Slags Naturnødvendighed; nu blev den svenske Stats Hovedformaal kun at bevare sin Selvstændighed og sit nationale Omraade og indenfor denne Begrænsning at blive saa kraftig og sund som muligt. Men sligt læres ikke paa én Gang. Ikke blot arvede det ny Sverige fra det gamle de store Krigsminder og Ringeagten for de saa ofte slagne Fjender, men mod Øst fik det kun Finland tilbage med stynede Grænser: det sydøstlige Hjørne af Finland, og deri den finske Bugts Nordkyst indtil nær hen imod det nuværende Frederikshamn, maatte afstaas til Russerne. Disse Ting tilsammen gjorde det svært for den ny Slægt at slaa sig helt til Ro med de ny Vilkaar.

De nærmeste 2—3 Aar efter Karl XII's Død i 1718 havde endnu ikke bragt Fred (jfr. II 384). Svenskerne maatte samtidig slaas videre med Fjenderne og stræbe at grundlægge en ny Forfatning. Vel var det givet, at det svenske Folk ikke vilde sætte sig til Maal at genvinde Østersøvældet; Karl XII's fortvivlede Kamp for at rejse dette paany havde forlængst mistet det udmattede Folks Sympati: alle forstod, at det var uigenkaldelig tabt. Men der kunde endnu være Tale om mer eller mindre taalelige Vilkaar; der kunde være Haab om f. Eks. at udsone sig med England og Prøjsen og derved faa

disse Magters Hjælp til at slippe billigere fra Freden med Tsar Peter, og derfor blev man i nogen Tid ved at slaas. Som vi har fortalt, førte disse sidste Anstrængelser ikke til noget: Sverige maatte 1721 ved Freden i Nystad nøjes med at faa Finland tilbage med mindsket Omraade, men afstaa Østersøprovinserne og Viborg.

Imens disse frugtesløse Kampe førtes, foregik det betydningsfulde Forfatningsarbejde. Under hele Enevoldsregeringens Tid siden 1680 var Følelsen af, at Folket selv havde Ret til at være med at bestemme om sin Skæbne, aldrig helt død; og i de sidste Aar havde Karl XII's stædige og hensynsløse Regering gjort den enevældige Kongemagt forhadt. Derfor var det ved hans Død alles Ønske at afskaffe Suveræniteten og gaa tilbage til Forfatningsforholdene før Enevælden, men med saadanne Garantier, at Kongen ikke atter kunde skyde Raadet og Stænderne til Side. Derfor skulde Kongen bindes af Rigsraadet, og Raadet af Stænderne. Disse, som i Enevældens Dage havde baaret Navnet »Kongelig Majestæts Stænder«, var trods dette Navn i Nationens Øjne dens virkelige Repræsentanter.

Af særlig skæbnesvangre Følger for Kongedømmet var det, at det havde lagt sig grundigt ud med sin egen Skabning: Embedsstanden. I 1600'erne havde Kongemagten til sin Tjeneste skabt en mægtig Embedsstand, som især udgik af Adelen, og som omfattede det meste, Samfundet ejede af politisk Dygtighed. Embedsmændene var uafsættelige uden ifølge Dom og havde sikrede Indkomster. Efter Karl XI's Statsordning var Kongen dette Byrokratis Hoved. Men for Karl XII var Kollegierne og hele Embedsværket for langsomt, for selvstændigt og for hensynsfuldt; han satte det til Side og styrede efter fransk Mønster gennem Ministre, som var helt afhængige af hans Vilje. Derfor blev den myndige Embedsklasse Fjende af Enevælden og vilde tilbage til Forvaltningsformerne fra 1600'erne. Allerede flere Aar før Karl XII's Død havde Landshøvdingen i Upsala, Per Ribbing, sammen med Meningsfæller udarbejdet et Forfatningsudkast i denne Aand.

Da Karl XII faldt, var Tronfølgen noget tvivlsom. Hans Søster, Ulrika Eleonora, havde vel den bedste Adkomst, der blev saa meget bedre, som hendes Mand, Arveprins Frederik af Hessen, var Hærens øverste General efter Kongen; men ogsaa den anden Søsters Søn, den unge gottorpske Hertug Karl Frederik stod Tronen nær og gjorde sig Haab om den. Af Frygt for Karl Frederik bøjede Arveprinsen sig for Officerernes bestemte Krav om Suverænitetens Afskaffelse og Indkaldelse af Stænderne; Ulrika Eleonora frasagde sig Suveræniteten og noget efter ogsaa Arveretten mod bestemt Løfte om, at det var hende, som vilde blive valgt. Saa blev 1719 Ulrika Eleonora valgt til regerende Dronning, og 1720 gik Stænderne paa hendes Bøn ind paa at overdrage hendes Regeringsmagt til hendes højtelskede Mand; saaledes blev FREDERIK I, af Huset Hessen, Sveriges Konge (1720—51). Men Kongeparret maatte

uden Modsigelse finde sig i den Regeringsform, som Stænderne — delvis paa Grundlag af Per Ribbings Forslag — vedtog paa Rigsdagene 1719 og 1720.

»1720-Aars Regeringsform«, som i over 50 Aar blev Grundlag for Sveriges politiske Liv, var efter sit Bogstav mest en Forvaltningsordning, som gav nøje Regler for Embedsværkenes Sammensætning og Myndighed. Desuden gav den Forfatningsregler for Forholdet mellem Konge, Raad og Stænder. Kongen beholdt kun lidet af sin tidligere Magt; han kunde udnævne Embedsmænd, men ved Statssagernes Afgørelse i Raadet maatte han stemme med som enhver anden Raadsherre, kun med det Fortrin, at hans Stemme gjaldt for to. Raadet skulde være det egentlige Regeringskollegium, men blev afhængigt af Stænderne derved, at ny Raadsherrer skulde udnævnes efter Forslag af Stænderne, og ved at det blev ansvarligt overfor Rigsdagen. Suveræniteten laa følgelig hos denne sidste; i Haandfæstningen lovede Kongen tilmed, at han altid vilde »indstemme med Rigets Stænder«, d. v. s. aldrig sætte sit Nej mod deres Beslutninger. Var Rigsdagens Magt saaledes stor efter Forfatningens Bogstav, blev den end større i Virkeligheden. Thi den svage Regering skød det umaadelige Arbejde fra sig, som laa for: at faa Riget paa Fode igen efter Krigens Ødelæggelser, og Stænderne tog det da paa sig. Det gav dem fra første Færd den afgørende Overvægt. I det halve Aarhundrede, Stændernes Overmagt varede — den saakaldte Frihedstid — er det da først og fremmest Rigsdagslivet, som har Betydning.

Rigsdagen bestod som tidligere af de fire Stænder: Adel, Præster, Borgere og Bønder. Mellem disse var Adelen langt den dygtigste og indflydelsesrigeste. Hver adelig Æts Overhoved havde Ret til at møde eller sende en Fuldmægtig; men af de 2000 Ætter var fleste alt for fattige til, at deres »Hoveder« kunde paatage sig at rejse til Rigsdagen og underholde sig der flere Maaneder igennem. I Reglen var der ikke mere end 3—400 Adelsmænd til Stede; men naar der forestod vigtige Afgørelser, var det altid muligt for de stridende Partier at skaffe sig Forstærkning af fattige Adelsmænd eller deres Fuldmægtige. Siden Gustav Adolfs Dage (II 268) havde Ridderhusordningen fastsat, at Adelen stemte i tre Klasser, som hver havde 1 Stemme; første Klasse var Grever og Friherrer, anden Klasse Raadsherreætterne, tredje Klasse hele den øvrige Adel. Denne Ordning gav Indflydelsen til de to højadelige Klasser, som dog kun talte 200 Ætter af de 2000. Nu ophævedes Klassedelingen, og hele Adelen stemte under ét. Derved gled Magten over til Lavadelen, som især bestod af civile og militære Embedsmænd; men saalænge Afstemningen foregik aabenlyst, ømmede de lavere Embedsmænd sig ved at stemme imod deres overordnedes Ønske. — I de ufrelse Stænder var Medlemmerne valgte; Præsterne var o. 50, Borgerne godt 100, Bønderne o. 150.

I saa talrige Forsamlinger kunde kun træffes Afgørelse af Spørgs-

maalene i deres Hovedlinier. Det egentlige Arbejde med Sagernes Enkeltheder maatte foregaa i Udvalgene, hvis Virksomhed væsentlig udformedes gennem Praksis. Det vigtigste var Sekreta Utskottet (»det hemmelige Udvalg«), som kun omfattede udvalgte fra de tre øverste Stænder (50 Adelsmænd, 25 Præster, 25 Borgere), men ikke fra Bønderne, og som fik Ret til at afgøre Sager vedrørende Udenrigspolitik, Finanshusholdning, Banken og i det hele de Spørgsmaal, som maatte holdes hemmelige. Dette Udvalg blev derfor en Slags Overrigsdag ved Siden af den offentlige Rigsdag, og det havde sine egne Underudvalg, de saakaldte Deputationer, til at forberede Sagerne til Behandlingen i Sekreta Utskottet. Men da der kom Tilfælde, hvor Sekreta Utskottet ikke vovede at afgøre Sagerne uden at høre Bønderne, nedsattes i saa Fald et udvidet »hemmeligt Udvalg«, der kaldtes »stor sekret deputation«, hvor der var 25 Bønder med. — Ordet »Deputation« brugtes ogsaa om de andre Udvalg, som Rigsdagen nedsatte.

Fig. 131. Bønder i 1700'erne fra Mora Sogn i Dalarne.

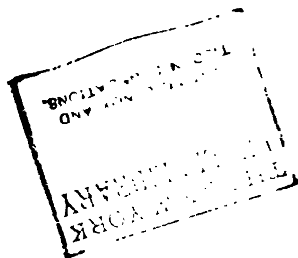
Dette er Hovedtrækkene af den Forfatningsordning, som uddannede sig i Løbet af faa Aar. Den var ret efter Adelens, især Lavadelens, Hjerte, ogsaa ret velset af Borgere og Præster, men den var ikke Bønderne tilpas; de følte sig tilsidesatte og ønskede en stærkere Kongemagt, der kunde ave deres adelige Herrer.

Rigets Tilstand ved Fredsslutningen 1720—21 var over al Beskrivelse slet. Ved sidste Udskrivning havde man maattet tage 50-aarige Mænd og halvvoksne Knøse til Soldater; overalt var Kvindekønnet i stort Overtal. I Skaane laa 945 Gaarde øde, i Østerbotten 2000, i Kymmenegårds og Nysloits Len 1500. Ogsaa de endnu dyrkede Gaarde var ofte ilde medfarne, og mange Steder var Bønderne bagud med deres Skat. Værst saa det ud i Finland, som fra 1713 til 1721 havde været styret af Russerne og havde maattet levere Tsaren Soldater, som sendtes til Syd-Rusland og til Persien; Finlands Folkemængde efter Freden var kun 275,000, hele Rigets omkring 1½ Mill. Rigets Gæld var 60—70 Mill. Rigsdaler. Men Stænderne gjorde et udmærket Arbejde for at bøde paa denne Nødstand. Karl XII's Forordninger afskaffedes; hans Nødmønt nedsattes til sin halve Værdi; det var en uundgaaelig Statsbankerot. Det gjaldt om hurtigst muligt at faa Næringsvejene i Gang igen: endog i Stockholm med dens 50,000 Indb. og Gøteborg med dens 13—14000 var al Handel og Værkflid standset, ja selv Jærnværkerne dreves næsten ikke mere. Overfor dette greb Stænderne til det usædvanlige Middel, at de for en kort Tid satte sig ud over Tidens almindelige økonomiske Lærdomme: de udstedte en ny Toldrulle med meget lave Toldsatser og uden Indførselsforbud, de tillod Haandværkere at nedsætte sig som Frimestre i Stæderne o. s. v. Ved denne »kortvarige Frihandelsepoke« (Stavenows Udtryk) kom der hurtig Tilførsel af de uundværligste Livsfornødenheder. Saa snart Freden sluttedes, søgte udenlandske Varer og Kapital atter hen til det svenske Marked, der saa længe havde været lukket, og det svenske Jærn kunde atter udføres og betales med høje Priser. Men selvfølgelig maatte Regeringen kræve saa tunge Skatter, som det i det hele var muligt at inddrive; foruden alle de sædvanlige Afgifter udskreves 1719—30 en Krigsskat (»Kontribution«) paa 10 p. Ct. af alle Embedslønninger og af tilsvarende Højde for de andre Klassers Vedkommende. I Finland kunde der dog ikke være Tale om sligt; her maatte der tværtimod eftergives Skatter; først efter 1730 var Finland saa nogenlunde paa Fode, saa det atter kunde bidrage til Statens Udgifter.

Det rolige Arbejde for Rigets Genrejsning truedes imidlertid flere Gange af politiske Rænkespil. Først var det Kongeparrets Ønske om Magtudvidelse, der voldte Strid. Ulrika var ikke for intet Karl XI's Datter og Karl XII's Søster: Suverænitetstankerne sad dybt i hendes Sind, og hun drev sin ubetydelige og letsindige Mand frem til at stræbe efter større Magt. Begge ærgrede de sig over Stændernes Overvælde, og begge vare de rædde for Karl Frederik, der i manges Øjne var den nærmeste til Tronen. Derfor gav Kong Frederik I sig til at jage efter Folkeyndest; paa en Rundrejse i Landet gik han til Gæstebud med Bønderne og uddelte Gaver til højre og venstre; ved Bondestandens Hjælp haabede han at faa Forfatningen ændret. Men hans Planer strandede paa Rigsdagen 1723, hvor de 3 øverste Stænder stod fast sammen mod Kongen og Bønderne. Karl

BONDESTUE FRA HALLAND.
(DET NORDISKE MUSEUM I STOCKHOLM).

Frederik opnaaede en Slags officiel Stilling, idet han fik Titelen »kongelig Højhed« og en Aarpenge paa 50,000 Dl. Kong Frederik følte sig ydmyget, opgav al politisk Ærgerrighed og brød sig fra nu af kun om Jagt; »han jager og jager, til han selv bliver jaget ud af Riget«, sagdes der om ham. De tre højere Stænders Forbund beherskede alt. Forstaaelsen imellem dem fik sit Udtryk i Omordningen af Adelens Privilegier. Adelen bevarede derved sine vigtigste Forrettigheder, navnlig Eneretten til alle højere Embeder, men gik ind paa at afstaa en Del af sin tidligere Forret, saaledes den til de lavere Embeder, og Forbudet mod Giftermaal mellem frelse og ufrelse (adelige og uadelige): det var dog altid en Mildning af Standsadskillelsen.

I de nærmeste Aar efter 1723 var det Hertug Karl Frederiks Venner, som spillede Herrer i Raadet og førte Sverige ind paa en vovelig Udenrigspolitik. Karl Frederik trolovede sig med Tsar Peters Datter Anna, Sverige optraadte som Ruslands Forbundsfælle, og det var Meningen, at Rusland og Sverige i Forening skulde overvælde Danmark; denne Plan blev kun hindret ved, at England optraadte kraftigt og sendte en Flaade til Østersøen, hvor den Forening med den danske Flaade skræmmede Russerne tilbage fra Angrebsplanerne. Europa var ved at dele sig i to store Forbund, hvor Rusland og Østrig var Hovedmagterne paa den ene Side, England og Frankrig paa den anden; de ledende Mænd i Sveriges Raad, som dannede det saakaldte »holstenske Parti«, vilde absolut til den russiske Side; det var, som om de havde glemt det gamle Fjendskab mod Rusland over Drømmen om at ydmyge Danmark. Men én Mand i Raadet lod sig ikke rive med i denne Rus.

Fig. 132. Arvid Horn.

Denne ene Mand var Arvid Horn. Han var født 1664 i Nyland (Finland) som Søn af en fattig Oberst, havde været i kejserlig Krigstjeneste mod Tyrker og Franskmænd og var siden en af Karl XII's Yndlinge, udmærket baade som General og Diplomat. Saa overdrog Kongen ham at tage Del i Regeringen hjemme i Sverige, hvor han blev Kancellipræsident og Greve. Men i Aarenes Løb ud-

viklede den raske Kriger sig til en forsigtig Statsmand, der viste saa stor Selvstændighed, at Karl XII unddrog ham sin Naade og tog hans Forretninger fra ham. Først 1720 kom han paany frem, idet han paa Rigsdagen 1720 valgtes til Landmarskalk og atter blev Medlem af Raadet og Kancellipræsident. Han var nu en aldrende Mand, fin og værdig i sin Færd, gammeldags enkel og from. »Han imponerede«, siger Geijer, »ved en Værdighed, som var naturlig, og en Gudsfrygt og Velgørenhed, som gerne traadte offentlig frem. Han kørte med Pengeposer i sin Vogn for at kunne uddele Almisser, han bad efter gammel Skik, hver Gang Klokkerne ringede, og lod hverken Ministres eller det fornemste Selskabs Nærværelse afholde ham fra, med sit hele Hus knælende at holde den sædvanlige Aftenbøn«.

Arvid Horn forstod, at Sverige fremfor alt trængte til Ro, saa at det under sin ny Forfatning kunde arbejde sig til Kræfter igen. Derfor havde han været Modstander af Kong Frederiks Planer 1723, og derfor saa han med voksende Uvilje paa det holstenske Partis forvovne Eventyrpolitik. Stilfærdigt og forsigtigt stræbte han da at undergrave det holstenske Partis Magt ved at knytte Forbindelser med Kongen, med de Stormænd, der, ligesom han selv, var betænkelige ved, hvad der skete, og med Englands og Frankrigs Udsendinge. I Sommeren 1726 var han naaet saa langt, at han i Raadet satte igennem et Forslag om, at Sverige skulde slutte sig til Forbundet mellem Vestmagterne (og Danmark). Men Sejren var knap: af 15 Stemmer i Raadet var blot de 7 paa Horns Side, og kun det, at Kongen havde to Stemmer, skaffede ham Flertal; en af de 7 var den døende Erik Sparre, som havde ladet sig føre til Stockholm for at kunne stemme med. Derpaa lod Horn Stænderne indkalde. Paa Rigsdagen 1726—1727 var Stemningen paa Forhaand imod Holstenerne og for Horn; han blev valgt til Landmarskalk, sekreta utskottet besattes med hans Folk; og da Stænderne fik gransket de Regeringsprotokoller og Breve, han lod forelægge for dem, og deraf saa, hvor nær det holstenske Parti havde været ved at styrte Sverige i Krig paany, var hans Sejr helt sikker. Det holstenske Parti knustes, dets vigtigste Mand trak sig ud af Raadet, og der udnævntes 10 nye Raadsherrer, saa at Raadet nu talte 24 Medlemmer med et fast Flertal for Horn.

Saaledes havde Horn revet Sverige ud af det farlige russiske Favntag og skaffet sig et sikkert Grundlag for de kommende Aars Styre. Rigsraadet 1727 med dets faste Flertal var Sveriges første parlamentariske Regering. Paa dette Grundlag styrede Horn Sverige i godt en halv Snes Aar. Hans vigtigste Støtte var Højadelen og den højere Embedsstand. Skønt Klassedelingen paa Ridderhuset var ophævet, forstod Horn at bevare disse Elementers Overvægt, særlig ved at fastholde den aabenlyse Afstemning ved Valg til Udvalgene, som han systematisk stræbte at skaffe al virkelig Indflydelse. I Præstestanden var Bisperne hans Tilhængere, og Præsterne fulgte dem villig, især da Horn opretholdt den saakaldte Konventikel-

plakat af 1726, som forbød Pietisternes Forsamlinger, og i det hele værnede om Kirkens d. e. Præsteskabets Selvstændighed. Borgerne og Bønderne vandt han ved sin Fredspolitik og sin Omsorg for Næringslivet. Han stod da med en sikker parlamentarisk Underbygning af sin Styrelse. Stænderne gav ham Ret til selv at udnævne Medlemmer af den »sekreta kommission«, der drøftede de allerhemmeligste Udenrigssager; ja Regeringen fik endog hemmelig Fuldmagt til at begynde Krig, om det var nødvendigt til Rigets Opkomst. Paa Rigsdagen 1731 var der saa at sige ingen Modstand mod Horn. Rigsdagen 1734 viste derimod nogen Opposition, men først 1738 blev den stærk nok til at styrte ham. Aarene 1727—38 er da Arvid Horns Tid.

Fredstiden i 1720'erne og 30'erne var den lykkeligste, Sverige længe havde kendt, fredelig og arbejdsom, kun paa Overfladen forstyrret lidt af det politiske Spil. Folket faar — siger Stavenow — Hvile, bliver rask igen efter den uhørte Overanstrængelse (1700—21) og samler sit Indtryk af den mægtige Omvæltning i det svenske Folks hele Liv. Det gaar fremad i Kraft og Velstand, Sindene gribes af nyvaagnende Livsglæde og nyt Fremtidshaab, da først de værste Saar fra Krigen er lægte. Tiden har vel ikke noget storladent Præg, hverken i sin Politik eller Kunst og Poesi; men den er i Stedet derfor flittig og praktisk.

Frihedstidens første Afsnit, særlig Arvid Horns Tid, har næst Forfatningens Grundlæggelse og praktiske Udformning, sin største Betydning ved, hvad der arbejdedes for Landets Næringslivs Opkomst. Rigets talentfuldeste Mænd kastede sig over økonomiske Opgaver. Synet paa disse Ting var selvfølgelig det merkantilistiske, og alle Drømme gik ud paa at udtænke Midler til at skaffe Sverige en god Handelsbalance. Kommercekollegiet søgte at udregne Balancen for et bestemt Aar og fandt ud, at Indførselen havde haft en Værdi af $5^1/_2$ Mill. Daler, Udførselen af 6 Mill., hvad der efter Tidens Opfattelse maatte kaldes hel godt. Men ved Siden af den Handel, Toldrullerne vidste Besked med, var der fuldt op af »Lurendrejere« d. e. Smuglere; og dette Lurendrejeri anslog Kollegiet til at være af et saadant Omfang, at det endelige Facit blev, at Indførselen oversteg Udførselen med 3 Mill. Daler om Aaret. Det blev Stænderne hæftig forskrækkede over og var da endnu villigere end før til at hjælpe paa Industri og Handel ved de sædvanlige merkantilistiske Midler: Statstilskud og Told. Den før omtalte Frihandelstid lige efter Krigens Slutning afløstes hurtig af en strammere Lovgivning. Den vigtigste Lov var Produktplakaten 1724, en Efterligning af den engelske Søfartslov fra Cromwells Dage. Denne Plakat paabød, at fremmede Nationers Skibe ikke maatte indføre til Sverige andre Produkter end dem, »som falde, voksé og tilvirkes« i deres egne Lande og Kolonier; det var altsaa en Beskyttelse af den svenske Skibsfart. Noget senere forbødes det udenlandske Skibe at gaa i Fragtfart mellem svenske Havne. Den svenske Søfart blomstrede da rask op; i

1730'erne ind- og udklareredes der i Sveriges Havne flere svenske Skibe end fremmede. Atter fik Sverige Del i den store Handel, navnlig paa Middelhavet og Indien; den sidstnævnte Handelsgren dreves af det østindiske Selskab, der stiftedes 1731 med Sæde i Gøteborg.

Ved Rigsdagen 1726—27 indrettede Stænderne, som var opskræmmede over Udregningen af Handelsbalancen, et Landshjælpefond, hvis Formaal især var at støtte Fabrikker med billige Laan. Fra 1719 til 1738 grundedes der da ogsaa o. 150 ny Fabrikker af forskellig Slags; de vigtigste var Værkerne i Allingsås, der oprettedes af Jonas Alström (adlet 1751 med Navnet Alströmer). Han var født i Allingsås, udvandret til England og havde i London skabt sig en stor Rederiforretning. Ved at være dagligt Vidne til den store industrielle Virksomhed, der gav England dets voksende Rigdom, grebes han af Iver for at skaffe sit Fædreland noget lignende. Men Industrilandene vaagede skinsygt over, at ingen fremmed lærte dem Kunsten af eller udførte deres ypperlige Redskaber til andre Lande, som kunde blive Medbejlere. Adskillige Forsøg mislykkedes for Alströmer; men endelig saa han sit Snit til at overføre nogle hollandske Vævestole og nogle engelske Arbejdere til Sverige, og med dem grundede han 1724—25 et »Manufakturværk« i Allingsås, omfattende baade Uldspinderier, Væverier, Tobaksspinderier o. m.; paa dets Marker dyrkedes bl. a. Kartofler og Tobak. Det var indrettet som et Aktiebolag, blandt hvis Aktionærer Kongen var med, det fik store Statstilskud og voksede rask.

Af endnu langt større økonomisk Betydning var Jærnværkerne, som atter kom i god Drift og gav Sverige omtrent to Tredjedele af hele dets Udførsel. Jordbruget var ikke Genstand for en saadan Statsomsorg som Industrien — det gav jo ikke dyre Fabrikvarer til Udførsel — og kunde ikke helt brødføde Sverige; men nogen Fremgang var der ogsaa dér, og de øde Gaarde blev atter dyrkede. I Finland opstod en ikke ubetydelig Udførselshandel med Tjære; dens Midtpunkt var det gamle Vekkelaks, der nu omdøbtes til Frederikshamn og blev Stabelstad som Åbo og Helsingfors; den skulde træde i det tabte Viborgs Sted. — Det voksende Næringsliv havde en solid Grund i Statens nu velordnede Pengevæsen; Mønten var god, Bankens Sedler var endnu ret vel funderede.

Allerede under Karl XI var en Kommission nedsat til at gennemgaa hele den gældende Lovgivning og udarbejde en ny svensk Lovbog. Under Krigen var dette Arbejde næsten standset, blev saa taget op igen, og i 1734 kunde hele Loven forelægges for Rigsdagen, som vedtog den, hvorefter den traadte i Kraft 1736. Den var for Sveriges Retsvæsen af samme Betydning, som Kristian V's Danske Lov og Norske Lov var for de to andre nordiske Riger.

Det aandelige Liv i egentlig Forstand frembyder i disse Aar ingen glimrende Foreteelser. Stortidens dristige, vidtomspændende og fantasistærke Granskere af Olof Rudbecks Art var gaaet i Graven

med Stortiden, og den ædruelige og grundlæggende Videnskab, som Slægten efter 1721 skulde skabe, var endnu ikke født. Folkets aandelige Trang tilfredsstilledes i det væsentlige af den ortodokse Statskirke. Men denne havde en Medbejler i Pietismen, som især havde slaaet Rod hos de mange Tusinde Soldater, der i Aarevis havde siddet fangne i Rusland og i Fangenskabets Ensomhed havde fundet Trøst i pietistiske Taler og Salmer. Slige aandelige Sange (»Mose och Lambsens Visor«, d. e. »Moses' og Lammets Viser«) bredtes over Sverige, og gudelige Forsamlinger holdtes i Mængde. Statskirken beholdt dog Overtaget, navnlig ved den før nævnte Konventikelplakat, der forbød de gudelige Forsamlinger.

Fig. 133. Medalje over Horn: »Giver himmelske Gaver«.

Men for det unge Aristokratis Kredse passede disse Aandsformer ikke. Hos dem levede Sansen for Kunst, Pragt og dristigere Tænkning atter op. En af disse Kredses mest glimrende Mænd var Karl Gustav Tessin, som fik Ledelsen af Opførelsen af det ny Stockholms Slot, hvis Bygning var begyndt straks efter Branden 1697 af hans Fader Nikodemus Tessin, men havde været standset fra 1707 til 1727. En anden var Karl Gyllenborg, der var en af Hovedmændene for Oprettelsen af en svensk Skueplads (1737), og som selv til denne skrev Komedien »Den svenska sprätthöken«, en Satire over den gamle Adel. Og nær ved disse Mænd stod den unge Olof Dalin, som blev Frihedstidens banebrydende Digter og Historiker. Det er den franske Aand, som holder sit Indtog i Sverige; dens Hjem-

Fig. 134. Jonas Alströmer.

sted var den unge elegante Adels Saloner, hvor man lidet yndede Horns gammeldags Væsen. For en Del havde Mændene af disse Kredse været indviklede i det holstenske Partis dumdristige Intriger, hadede Horn fra den Gang og laa paa Lur efter at styrte ham. Da Horn kom i et køligt Forhold til Kongen, fordi han aabent misbilligede, at Kongen havde taget sig en Elskerinde, Frk. Taube, greb Karl Gyllenborg og hans Venner Lejligheden til at vinde Kongen for sig ved at staa paa hans Side i denne Sag. Dernæst optraadte de som principfaste Merkantilister, der lastede Horn, fordi han ikke støttede svensk Industri rundeligt nok. Og da Horn under de stadige storpolitiske Svingninger fandt det rigtigt at nærme sig noget til Rusland, paakaldte de det altid ulmende Had til Arvefjenden og Haabet om Hævn; de indlod sig i fortrolige Forhandlinger med Frankrigs Udsending i Stockholm og drømte om Forbund med Frankrig og Krig med Rusland. Allerede paa Rigsdagen 1734 optraadte de som et fastsluttet Parti, der plansikkert arbejdede for at vinde Magten. Denne Gang endnu beholdt Horn Overvægten. Men én Sejr af stor Betydning vandt det ny Parti dog, idet det fik vedtaget, at der ved Udvalgs Nedsættelse skulde stemmes »med slutna sedler«, d. e. hemmeligt. Derved fik de unge Embedsmænd og Officerer Frihed til at stemme uden Hensyn til deres Chefer, og Sekreta Utskottet blev besat med krigslystne Mænd. I Dalins Tidsskrift »Den svenska Argus«, i Smaaskrifter og ved Selskaber angrebes Horn og hans Venner paa enhver Maade. Det var i det ny Partis Saloner, at Partinavnene opstod: sig selv kaldte de Hattene, fordi Hatten i Oldtiden

Fig. 135. Hedvig Taube, Frederik I's Elskerinde.

Fig. 136. K. G Tessin.

havde været Frihedens Tegn, mens Horns Parti fik Smædenavnet »Nattmössor« (Nathuer) eller blot »Mössor« (»Huer«). Ved Rigsdagen 1738 havde Hattene forberedt alt til et afgørende Slag; særlig havde de skaffet sig mange Fuldmagter for Adelsmænd, der ikke selv kunde møde. De havde en vel fyldt Partikasse, som den franske Udsending gav gode Bidrag til, og som især skulde hjælpe fattige Adelsmænd, der ellers ikke kunde opholde sig ved Rigsdagen. Hertil kom, at Stemningen i det hele vendte sig til Fordel for dem, — man havde nu faaet den store Krig saa meget paa Afstand, at man var ved at glemme dens Lidelser. — Hattene fik Flertal paa Rigsdagen. Adelen valgte til Landsmarskalk K. G. Tessin; de andre Stænder fulgte Strømmen, endog Bønderne, som lod sig lede af deres kloge Formand (»talman«) Olof Håkansson fra Bleking, som paa 8 Rigsdage var Standens Ordfører. Sekreta Utskottet, som fyldtes med Hatte, tog hele Udenrigspolitikken i sin Haand, sluttede Forbundspagt med Frankrig, og sendte en Officer, Malcolm Sinclair, som hemmelig Udsending til Tyrkiet, der netop var i Krig med Rusland, for at knytte Forbund med det. Alt dette var stik imod, hvad Horn holdt for klogt, og han tog da sin Afsked (Dec. 1738). Til Kancellipræsident i hans Sted valgtes Karl Gyllenborg. For ogsaa at skaffe sig Magten i Raadet rejste Stænderne under et uvæsentligt Paaskud Anklage mod en Del af Raadsherrerne, pressede dem til at gaa af og valgte Hatte i deres Sted. Dermed var Partiskiftet fuldbyrdet. Hatteregeringen af 1738 var endda en Stræg mere strængt parlamentarisk end Horns Regering 1727; thi nu rummede Raadet udelukkende Mænd af det styrende Parti, — ikke som dengang kun et Flertal.

Fig. 137. Karl Gyllenborg.

Fig. 138. Olof Håkansson.

Imens var Sinclair naaet til Tyrkiet, havde der faaet vigtige Brevskaber til den svenske Regering og gav sig i April 1739 paa Hjemvejen. Men i Nærheden af Breslau, altsaa paa et dengang østrigsk Omraade, blev han myrdet og udplyndret af russiske Ryttere, der var udsendte for at opspore ham. Ved dette Budskab blussede over hele Sverige Russerhadet op. Dalins Ven Anders Odel digtede til en Melodi, der er kendt i Danmark som Menuetten af »Elverhøj«, den berømte Sinclairvise, som i Hast løb hele Sverige rundt: den skildrer, hvorledes Sinclair modtoges i Paradiset af Karl XII og fortæller ham om sit Mord. Men da det ikke passede Frankrig at faa Krigen paa dette Tidspunkt, gik der dog henved et Par Aar, inden det brød løs. Blandt andet vilde man afvente, hvad Udfald de Hof-Intriger fik, som foregik i St. Petersborg, hvor det saa ud til, at Peter den Stores Datter Elisabet vilde blive udelukket fra Tronen af et Hofparti. Hun spejdede til alle Sider efter Støtte og indlod sig navnlig i Underhandlinger med den svenske Hatteregering, som bildte sig ind, at naar den hjalp hende paa Ruslands Trone, kunde den vinde store Indrømmelser til Gengæld. Derfor sendte den Tropper til Finland og udrustede en Flaade. Paa Rigsdagen i Dec. 1740 var Krigspartiet i stor Overvægt blandt Adelen og Borgerne; Huerne kæmpede imod det med alle Midler, ja modtog endog Pengehjælp af det herskende Parti i Rusland; men de laa under. For første Gang i Frihedstiden nedsattes en »Forræderikommission«, som forhørte de mistænkte Russervenner under Tortur og dømte dem paa de løseste Grunde. Alligevel vaklede en Del af Regeringen; ved den afgørende Afstemning i Raadet om Krig eller Fred var det Kongens Stemme, som gjorde Udslaget for Krig. Den 28. Juli 1741 udstedte Sekreta Utskottet Krigserklæring mod Rusland. Man var saa vis paa Sejren, at man allerede vedtog, hvilke Landafstaaelser man vilde have; de gik ud over, hvad Gustav Adolf havde vundet 1617, og man udtalte officielt, at Vorherre øjensynlig var paa Sveriges Side.

Fig. 139. Charles Emil Levenhaupt.

Rustningerne var dog kun beskedne, og Hæren i Finland stod endnu spredt. Inden Svenskerne ventede det, brød 11,000 Russere over Grænsen, knuste ved Villmanstrand (23. Aug. 1741) en svensk Hærafdeling paa 4000 Mand og trak sig uforstyrret tilbage igen. Saa først kom den svenske Overgeneral Levenhaupt til Finland,

drog efterhaanden 20,000 Mand sammen og rykkede med dem frem mod Viborg for at støtte Elisabets Planer. Men samtidig var Hofrevolutionen i St. Petersborg brudt ud; Garderegimenterne sluttede sig til Peter den Stores Datter; Elisabet sejrede uden at behøve Svenskernes Hjælp og var nu Ruslands Kejserinde. Kun en kraftig Fremrykning fra svensk Side kunde da have nødt hende til at tage Hensyn til dem; men da hun sendte Bud til Levenhaupt om det skete og paalagde ham at standse Fjendtlighederne, adlød han hende og gik tilbage. Selvfølgelig afviste Elisabet nu al Tale om Landafstaaelser og besluttede i Stedet at slaa løs paa Sverige. Da Russerne saa i Foraaret 1742 rykkede ind i det svenske Finland, var den svenske Hær lidet i Stand til at slaas for Alvor; Officererne var splittede og demoraliserede af politiske Kandestøberier, og i Frederikshamn var der ved Russernes Nærmelse ligefrem Panik. Elisabet kundgjorde et Opraab til det finske Folk, hvem hun lovede, at om det gik over til hende, skulde Finland blive et frit Land under russisk Beskyttelse. Dette Opraab virkede dog ikke meget; i Karelen og Savolaks gjorde Bønderne tapper Modstand mod Russerne. Men selve den svenske Hovedhær veg tilbage fra den ene gode Stilling til den anden, indtil den ved Helsingfors (24de Aug. 1742) kapitulerede og gik ind paa at rømme Finland. Den var da 11,000 Mand, omtrent lige saa stærk som den russiske Angrebshær. Derefter oversvømmede Russerne hele Finland.

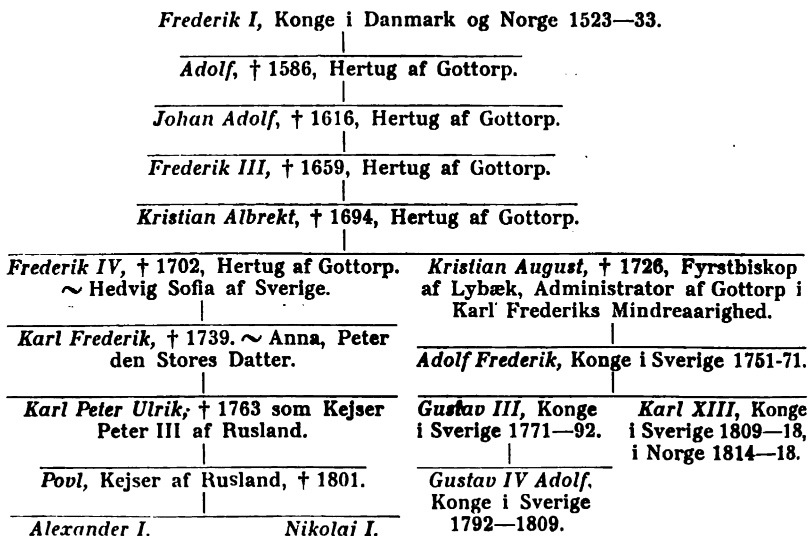

Fig. 140. Det karolinske Gravkor ved Ridderholmskirken, fuldendt 1743. Heri navnlig Karl XII's Sarkofag.

Hjemme i Sverige havde dels Krigsudskrivningerne, dels de for-

smædelige Nederlag vakt den voldsomste Gæring Det mærkedes nu, at Folket i sin Flerhed var imod denne Krig, og at det kun var et Mindretal, der havde villet den. Paa Rigsdagen fik Huerne Overvægten, endog i Sekreta Utskottet, og vedtog at ransage Krigspartiets hele Politik siden 1739. Hattenes Ledere saa sig i deres Nød om efter en Planke at frelse sig paa, og de greb da til, at rejse Spørgsmaalet om, hvem der skulde være **Tronfølger** efter den barnløse Konge. De fleste i Landet mente, at Karl Frederiks Søn, **Karl Peter Ulrik,** maatte være den nærmeste, og især var Bønderne overtydede om hans Ret; tilmed stolede de paa, at om de valgte ham, vilde Elisabet frivillig rømme Finland og slutte Fred: han var jo hendes Søstersøn og Yndling. Bondestanden paa Rigsdagen skyndte sig da med paa egen Haand at vælge **Karl Peter Ulrik,** og de andre Stænder havde saa intet andet at gøre end at slutte sig til. Men da de svenske Udsendinge, som skulde meddele dette, kom til St. Petersborg, mødte der dem en ny Ydmygelse: Karl Peter Ulrik var netop nu gaaet over til den græsk-katolske Kirke og udnævnt til Tronfølger i Rusland, og Elisabet svarede stolt afvisende paa deres Fredsforslag. Svenskerne maatte da vende deres Tanker til ny Kongsemner. Bønderne samlede sig om den danske **Kronprins Frederik** (V): hans Valg vilde skaffe Danmarks Hjælp til at genvinde Finland og Freden; desuden yndede de et stærkt og adelsfjendsk Kongedømme, som de

---

vel kunde vente det af den danske Prins. De bar sig da igen ad som faa Uger før og valgte paa egen Haand Kronprins Frederik. Men denne Gang sagde Adelen Nej, og de tre højere Stænder forenede sig om en anden Tronbejler, der ligesom Karl Peter Ulrik tilhørte det holsten-gottorpske Hus: Adolf Frederik, Søn af Fyrstbiskop Kristian August af Lybæk. De mente, at naar de foretrak en gottorpsk Prins for den danske, maatte Elisabet kunde vindes; de vedtog da, at Valget skulde udsættes, og tilbød Kejserinden at vælge Adolf Frederik paa det Vilkaar, at Finland gaves tilbage. Der blev da aabnet en Fredskongres i Åbo i Febr. 1743. Men Underhandlingerne trak ud, Bønderne knurrede og truede, og i Juni 1743 var i Virkeligheden alle Stænder rede til at vælge den danske Prins, hvis Freden ikke snart blev sluttet. Det syntes at være det eneste Middel til at undgaa Borgerkrig. Thi rundt om i Sveriges Landskaber ulmede den største Harme mod Adelsregeringer, og i Vaaren 1743 brød det løs.

Som i Erik af Pommerns og Gustav Erikssons Dage var det atter Dalarne, som rejste sig; men denne Gang var det for den danske Tronbejler, at Dalkarlene greb til Vaaben. Da det i April kundgjordes, at Dalregimentet skulde rykke ud, hørtes Larm og Raab fra Bønderne: at Soldaterne ikke skulde drage af Sted, før Tronfølgeren var valgt og Generalerne straffede. Regeringen formaaede ikke at dæmpe Uroen. Den 30. Maj gik Budstikken over Dalarne for at kalde Bønderne til Møde i Falun den 8. Juni. Her organiserede Dalkarlene sig som en Hær for at gaa til Stockholm og slaa i Bordet for Raadet og Stænderne. Hvert Sogn havde sine selvvalgte Førere, der holdt Tugt og Orden, og Voldsgerninger straffedes strængt. Men ingen fik Lov at blive hjemme; baade Præster, Officerer og andre Embedsmænd maatte følge med Bondeskarerne. Den 11. Juni skete Opbruddet fra Falun; under sin Fremrykning satte Hæren sig, hvor den kom frem, i Besiddelse af Kronens Forraad af Vaaben, Fødevarer og Penge; ny Skarer strømmede stadig til, saa Hæren snart talte 5000 Mand. Stændernes Udsendinge søgte til ingen Nytte at standse den ved Underhandlinger. Den 19. Juni om Aftenen gik Bønderne fra Stæket til Stockholm for at være ved Haanden paa Valgdagen — thi Tronfølgervalget var fastsat til en af de nærmeste Dage. Men samme Aften, den 19. Juni, kom en Kurer fra Finland til Stockholm med det Budskab, at Freden var sluttet den 16. Juni: Sverige var sluppet med at afstaa endnu et Stykke af det sydøstlige Finland indtil Kymmene-Elv, men fik det øvrige Finland tilbage. Denne Efterretning gav Rigsdagen Mod og Fasthed igen: nu kunde der ikke være Tale om nogen anden Tronfølger end Adolf Frederik. Men Bondehæren, som trængte ind i Hovedstaden og havde indrettet sit Hovedkvarter paa Norrmalms Torv, satte sig i Hovedet, at Freden var opdigtet, og vedblev at raabe paa, at den danske Kronprins skulde vælges. Da lod Regeringen den 22. Juni de Tropper rykke frem, den havde ved Haanden, og skønt en Del af Soldaterne næg-

tede Lydighed, var der dog tilstrækkelig mange som lystrede, og efter kort Tids Gadekamp var Soldaterne Herrer i Byen; af Bønderne var o. 50 faldne og en Del saarede eller druknede; nogle undflyede, men Hovedmassen — o. 3500 Mand — toges til Fange og holdtes foreløbig indespærrede. Nu kunde endelig Valget foretages d. 23. Juni: alle Stænder valgte enstemmigt Adolf Frederik.

Den indre Uro var dog ikke dæmpet dermed. For at tilfredsstille det almindelige Raab om Straf over dem, der var Skyld i Nederlaget, havde Regeringen sat Generalerne Levenhaupt og Buddenbrock under Anklage; Dødsdommen over dem kundgjordes netop den Dag, da Bønderne drog ind i Stockholm, og fuldbyrdedes nogle Uger senere. Men ude i de fjernere Landskaber tog det Tid, inden Bønderne faldt til Ro igen. Dalarne maatte, Sogn for Sogn, sværge ny Troskabsed og bede om Naade for deres fangne Sognefolk, inden de løslodes. Seks af Dalkarlenes Ledere dømtes til Døden.

Det var en ydmygende Udgang paa den Krig, Hattene havde begyndt med saa store Forhaabninger, men ført saa elendigt. Sverige havde maattet tage sin Tronfølger efter Ruslands Ønske, og maatte en Tid gaa i Ruslands Ledebaand. Lige straks efter Freden i Åbo da Danmarks Konge Kristian VI i forklarlig Harme over Tronfølgestridens Udgang truede med Krig, maatte Sverige endog paakalde Ruslands Hjælp og Vinteren igennem underholde en russisk Hær i Østergøtland og Sødermanland; saa blev der dog Forlig med Danmark, og paa Vaaren 1744 drog Russerne bort fra Sverige. Under disse Forhold skulde det synes uundgaaeligt, at Hatteregeringen maatte bukke under for den almindelige Uvilje. Men det skete ikke. Paa Rigsdagen 1743, der var begyndt saa truende for de herskende, red Regeringen dog Stormen af. Huerne blev indbyrdes uenige, mens Hattene, hvis Partikasse fyldtes med Penge fra den franske Udsending, holdt stram Partitugt og derved vandt et knebent Flertal paa Ridderhuset. Den Fare, der — som nys omtalt — truede fra Danmark, gjorde sit til, at Huerne ikke ret kunde enes om at gaa løs paa Regeringen. Og saa opløstes Rigsdagen da 1743 i Septbr., uden at Hattene var styrtede. De havde nu Fred til at regere indtil næste Rigsdag.

Og denne Frist nyttede de godt. For det første lykkedes det Tessin at drage den ny Tronfølger og hans stolte Hustru Lovisa Ulrika — Frederik den Stores Søster — over paa Hattenes Side; det var dels den fælles Forkærlighed for den franske, fine Dannelse, dels Ønsket om at frigøre Sverige for den russiske Indflydelse, som førte dem sammen: thi den unge Prins, som Rusland havde paatvunget Sverige, kom, i samme Øjeblik han blev Sveriges Tronfølger, til at se paa de politiske Forhold med svenske Øjne. Det var en særdeles vigtig Styrkelse af Hattepartiets Stiling, at det kom i et godt Forhold til det ny Hof, og at det frigjorde sig for den russiske Politik: derved fik det baade de monarkiske og de patriotiske Instinkter i Folket paa sin Side. Huerne rustede sig paa deres

Side til Kampen ved at opstille Kravet om Sparsommelighed med Statens Midler og at kalde til Værn for Forfatningen, som de mente truet ved hemmelige Løfter fra Hattenes Ledere til Adolf Frederik om at udvide Kongemagten. Men desuden greb udenlandske Magter ind i Partistriden. Rusland fulgte hensynsløst sit Formaal at holde Sverige nede i Afhængighed og Svaghed; det sluttede Forbund med Danmark og med England om at arbejde paa Hattepartiets Fald, og sendte den øvede Diplomat v. Korff til Stockholm med Ordre til at han ved alle Midler, Bestikkelser saa vel som Trusler, skulde modarbejde Planerne om Kongemagtens Udvidelse og søge at styrte det franske Parti og at hjælpe Huerne frem. Vel forsynede med fremmede Penge rustede de to Partier sig da til det afgørende Livtag paa Rigsdagen 1746—47.

Ved Stændernes Sammentræden var Partierne omtrent lige stærke. Valgene til Udvalgene kostede en haard Kamp; alene til disse gav v. Korff 40,000 Rdlr. ud. Men han optraadte alt for ivrigt, gik alt for aabenlyst til Værks med at traktere og lokke Rigsdagsmænd, vovede endog at true og irettesætte Adolf Frederik, — og dette frelste Hattene fra Nederlaget. De nogenlunde maadeholdne Hueførere, som hidtil ikke havde vidst, af hvor farlig en Natur deres mere fanatiske Partifællers Forbindelse med Rusland var, nægtede at være med; den patriotiske Følelse blussede op, og Hattene kom igen ovenpaa. Hen imod Julen rejste mange af Huerne hjem, mens Hattene hemmeligt holdt deres Folk sammen, og saa snart de var helt sikre paa Flertallet, greb de til og besatte de ledige Pladser i Rigsraadet med nogle af deres bedste Folk, deriblandt den 34aarige A. J. v. Höpken. Derpaa nedsatte de atter Forræderikommissioner, som sad til Doms over de Huer, der var mest plettede ved Forbindelsen med v. Korff, og lod flere af dem henrette eller sætte i Fængsel. Dermed var Huerne slaaet til Jorden; de fleste af deres Ledere trak sig tilbage og ventede i Stilhed paa andre Tider, og kun de mest fanatiske vedblev i Løndom at intrigere i Forbindelse med det russiske Diplomati. Ligesom Jakobinernes »Terrorisme« 1793—94 tvang Frankrig til Samling og Enhed, saaledes gjorde Hattenes — dog langt mildere — Terrorisme i Sverige 1746—47. K. G. Tessin blev skudt frem paa den første Plads, idet han efter Gyllenborgs Død blev Kancellipræsident; A. J. v. Höpken havde dog i Virkeligheden lige saa stor Indflydelse. Hattepartiet var gennem Nederlag og Farer modnet; det var ikke længere det letsindige og overmodige Krigsparti fra 1739, som drømte om store Erobringer, men et svensk Selvstændighedsparti, der nu satte sig samme begrænsede Maal, som Arvid Horn havde styret efter: Sveriges Fred og Uafhængighed. Det var Rigsdagen 1747, som vedtog at bygge Søfæstningen Sveaborg ved Helsingfors til Hovedvaabenplads for Finlands Forsvar og Station for den finske Skærgaardsflaade; Opførelsen ledede af den udmærkede Ingeniør Augustin Ehrensvärd. Samme Rigsdag besluttede, for at for-

mindske den Tillokkelse, som fremmede Magters Ordenstegn udøvede, og vel ogsaa for at have Midler til at belønne sine Tilhængere, at oprette svenske Ridderordener (Serafim-, Sværd- og Nordstjærneordenen), som Kongen kun kunde uddele med Raadets Samtykke.

I en lang Aarrække efter 1747 var Hattene det herskende, det næsten almægtige parlamentariske Parti, som om sig samlede næsten alt, hvad der ejede politisk Magt. Endog det, at Kejserinde Elisabet vedblev at true, hjalp dem til at sætte sig fastere i Sædet. Naar hun saaledes opstillede Tropper ved Finlands Grænse og meddelte den svenske Regering, at i Tilfælde af Frederik I's Død og Adolf Frederiks Tiltrædelse vilde hun lade dem rykke ind i Finland og dvæle der, indtil det viste sig, at den ny Konge overholdt Sveriges Forfatning og ikke tiltog sig nogen forøget Magt, — saa virkede dette kun til, at det blev endnu umuligere for Huernes gamle Ledere at have nogen Forbindelse med Rusland og at staa Hatteregeringen imod. Danmark stod vel nu i Forbund med Rusland mod Sverige; men da Adolf Frederik i 1750 gik ind paa Forlig i den gottorpske Strid (S. 75), havde den danske Regering ingen Lyst til fortsat Tvist og tog fra da af meget køligt paa Ruslands Opmuntringer til Indblanding i Sveriges indre Forhold. Saaledes havde Hattene da en stærk Magtstilling igennem mange Aar.

Men helt tryg var den ikke. Tvertimod blev den i 1750'erne udsat for et farligt Angreb fra Hoffets Side.

Ved Frederik I's Død 1751 blev Adolf Frederik Konge, en godmodig og lidet betydelig Mand. Men hans Dronning Lovisa Ulrika var et Menneske af en anden Støbning: rig paa Evner, stolt, selvraadig, gennemtrængt af den oplyste Enevældes Ideer, i Sindsretning et Afbillede af sin Broder, den store Prøjserkonge. Hun vandt helt Herredømmet over sin Mand og drev ham frem til at attraa en Udvidelse af Kongemagten. Om Kongeparret samlede sig et nyt Parti, hvis fælles Tanke var at give Kongedømmet ialfald noget af den Indflydelse tilbage, det fra Arilds Tid havde haft i Sverige. Men det vilde Hattene i Virkeligheden ikke medvirke til. Allerede paa Rigsdagen 1751 begyndte Spændingen mellem Hofpartiet og Regeringen. Stænderne rettede en skarp Kritik mod Raadets hele Finansstyre og mod dets Misbrug af politiske Domstole (Forræderikommissionerne), og Kongen fik en Slags Magtforøgelse, idet man gav ham Ret til at uddele de ny Ordener paa egen Haand. Men syndertig langt frem naaede Hofpartiet ikke. Stænderne paatvang Adolf Frederik en Haandfæstning (»konungaförsäkran), der var ligesaa stræng som Frederik I's. Den politiske Spænding mellem Kongen paa den ene Side, Raadet og Stænderne paa den anden, fremkaldte en Drøftelse af Forfatningens Grundprinciper. Forfatningen af 1721 var jo ikke fremgaaet af teoretiske Overvejelser, men af Øjeblikkets Behov og faktiske Magtforhold. Men nu gik navnlig Stændernes Ordførere til Bunds i dens Teori og vedkendte sig den

Lære, at Suveræniteten af Naturen tilhører Folket og af dette udøves gennem Stænderne. Deres største Teoretiker Brovallius, gav denne Opfattelse det skarpe Udtryk: »den Tanke, at Stænderne kan tage Fejl, er imod Rigets Grundlov«. I de nærmeste Aar skærpedes Modsætningerne, og hvert Øjeblik forefaldt der hæftige Optrin i Rigsraadet, naar Kongen ikke vilde rette sig efter Raadets Flertal. Saa kom den berømte Rigsdag 1755—56.

Her var Hattene som sædvanligt i Flertal, og Stænderne, hvis Mening æskedes om Tvisten mellem Konge og Raad, fastslog, at Kongen altid var bunden af Raadets Flertal: dersom Kongen nægtede at underskrive Raadets Beslutninger, skulde Raadet have Ret til at anvende et kongeligt Navnestempel. Da alle vel vidste, at det egentlig var Dronningen som stod bag ved Hofpartiets Krav, vilde Stænderne dernæst lade hende ret føle deres Magt; i Kraft af Forfatningens Bestemmelse om, at Stænderne skulde vaage over de kongelige Børns Opdragelse, afsattes Kongebørnenes Opdragere — deriblandt Digteren Dalin — og Lærere, og Stænderne udnævnte ny i Stedet; Hatteføreren Karl Scheffer blev Guvernør for den 10aarige Kronprins Gustav. Den stolte Dronning harmedes herover i sin inderste Sjæl og svor ved sig selv, at hun vilde have Hævn; hun gik endog saa vidt, at hun iLøndom pantsatte Kronjuvelerne for at skaffe sig Penge og at hun søgte Ruslands Hjælp. Under Samraad mellem hende og Hofpartiets Ledere, navnlig Grev Brahe, lagdes Planen til en Revolution i Stockholm. Man stolede paa Garden og paa Hovedstadens Almue, der var fjendsk mod Adelsregeringen og venligsindet mod Kongehuset: en Nat skulde de pludselig fængsle Raadet og Hattenes Ledere og gøre sig til Herrer i Stockholm. Men Hattene kom under Vejr med Sammensværgelsen, sørgede for paalidelig Besætning paa alle vigtige Steder og fængslede en Mængde mistænkte. En ekstraordinær Domstol tvang ved Tortur en Del anklagede til at bekende, og otte af dem halshuggedes, deriblandt to Grever: Brahe og Horn. Kongeparret maatte ydmyge sig dybt: Dronningen modtog en meget skarp Formaning af Præsterne, og Kongen maatte skriftlig tilstaa, at han havde ladet sig forlede af onde Raadgivere, og om han gjorde sligt igen, var Stænderne nødsagede til at skille ham fra Kronen (1756). Med velgrundet Selvhaan kunde Adolf Frederik nu bruge det Ord, at han var »Nationens første Slave«.

Stadig stod Hattene paa Højdepunktet af deres Magt. Men saa lod de sig for anden Gang drage ind i et letsindigt Krigsforetagende uden tvingende Grund. I Aaret 1756 udbrød den store prøjsiske Syvaarskrig, hvor Frankrig, Østrig og Rusland forenede sig om at stække Vingerne paa den opgaaende prøjsiske Konge Frederik II. Ved store Hjælpepenge og Løfter om de under Karl XII tabte Dele af Pommern fristede Frankrig Sverige til Deltagelse og formaaede derved Raadet til at begynde Krig med Prøjsen (1757—62). De svenske Statsmænd regnede med, at Frederik II dog snarlig vilde

bukke under for sine overmægtige Fjender, og saa kunde Sverige høste sin Del af Byttet uden synderlige Anstrængelser. De førte derfor ikke Felttoget i Pommern med nogen stor Kraft, hvad der ogsaa kunde have været vanskeligt nok, da Sveriges finansielle Forhold var slette. Men det gik imod Beregningen, og Frederik den Store holdt Stand mod de mange Fjender. Paa Rigsdagen 1761—62 kunde Hattene kun frelse sig ved atter at nærme sig til Hofpartiet, og de maatte være glade ved at faa Fred med Prøjsen (i Hamborg 1762) uden Landtab eller Landvinding. Under den Stemning, der nu bredte sig i Sverige, kom de slagne og skræmte Huer atter op, og paa Rigsdagen 1765—66 styrtedes Hatteregeringen. Da havde Hattene haft Magten i over 27 Aar.

Dette lange Tidehverv er Frihedstidens vigtigste, rigt paa baade det gode og det slette, som giver Frihedstiden en saa mærkelig Plads i Nordens Historie. Hatteregeringens storpolitiske Historie

Fig. 141. Skuemønt over Stændernes Sejr 1756. Indskrifterne betyder: 1) Friheden er varig. 2) Til Gud, som afværger Ulykker fra Sverige, er det forordnet at holde offentlig Tak og aarlig Bedefest.

er interessant nok ved sine mange spændende Situationer; men fuldt saa spændende og fuldt saa vigtig er Sveriges indre Historie i Hattepartiets Stortid.

Hattene var først og fremmest et Embedsmandsparti, det vil dengang sige et Adelsparti. I Borgerstanden fik de fast Fod ved deres økonomiske Politik, i Præstestanden skaffede Nyudnævnelser dem efterhaanden en mægtig Stilling, i Bondestanden havde de Indflydelse gennem Ordføreren, den kløgtige Olof Håkansson. Deres Tid er Byraakratismens mægtigste Periode i Sverige. Som Embedspartier i Reglen er, havde de et temmelig doktrinært Syn paa Samfundets og dets Næringsforholds Livsbetingelser med Tilbøjelighed til at sætte Livets praktiske Erfaringer til Side for sine egne tillærte eller fint udtænkte Læresætninger. Og da Tidens hele økonomiske Visdom var den merkantilistiske, saa blev de Merkantilister paa en Hals, — modsat Arvid Horn, der havde været Merkantilist med Maade. For saa vidt er deres økonomiske Styre alde-

les ensartet med det samtidige danske i Frederik V's Tid. Men der er vigtige Forskelle. Ligesom Sveriges politiske Historie i denne Tid er rigere end den dansk-norske, fordi Sverige havde et Forfatningsliv, der for en væsentlig Del bundede i nedarvede og uddannede Forestillinger, saaledes har dets økonomiske Liv visse Træk, der vidner om tidligere og selvstændigere Udvikling i Sverige.

Navnlig var Sveriges Bankvæsen ældre end Danmarks. En svensk Bank var allerede 1656 oprettet af Livlænderen Palmstruch og blev 1668 overtaget af Stænderne, d. v. s. af de tre øverste, thi Bondestanden turde ikke være med. Rigsdagen var følgelig gammelvant med at drive Bankpolitik. Tidlig kom Stænderne ind paa at give let Adgang til Banklaan ogsaa for private. Allerede i Arvid Horns Velmagtsdage vedtoges billige Vilkaar for Laan paa Grundejendom. Snart blev det ligeledes fastsat, for at lette Jærn-Udførselen, at man paa Raajærn kunde laane $^7/_8$ af Værdien. Endvidere udlaante Hattene store Kapitaler til Fabrikker, og endelig optog Staten selv endnu større Laan. Alt dette kunde Banken kun overkomme ved at udstede Sedler langt ud over det sunde Maal; thi selv om der oftest laa Værdier til Grund for Sedlerne, var det Værdier som ikke kunde realiseres i en Skynding. Hattene havde kun regeret i faa Aar, inden Kursen paa Sedlerne sank betænkeligt, og Stænderne maatte gribe til allehaande kunstige Midler for at holde den oppe. Det kunde jo kun gaa til en Tid. Men saa længe det gik, gav Seddelrigdommen Regeringen Midler til at give Sveriges økonomiske Liv et tilsyneladende storartet Sving.

Stændernes Yndlingsbarn var Industrien, især da Tekstilindustrien, som støttedes med store Tilskud og Laan og en stadig strammere Toldlovgivning. Hattene kom ind paa et strængt Forbudssystem; ved hver ny Rigsdag udstedtes der ny Indførselsforbud eller fastsattes der højere Toldsatser end før. Endvidere gav Staten Præmier for Udførsel af visse Varer eller for deres blotte Tilvirkning, for Dyrkning af Farveurter o. s. v. Til Ledelse af det hele oprettedes Aar 1739 Manufakturkontoret, som fik meget omfattende Hverv: det skulde indkalde dygtige Arbejdere fra Udlandet, opkøbe Raastoffer paa de billigste og bedste Markeder, vejlede de industridrivende, forvalte Statens Tilskud og Laan til disse osv. osv. Fabrikanterne og deres Arbejdere fik Lettelser i Skatter og Militærbyrder, mens til Gengæld den gamle Husflid og Hjemmevævning forfulgtes, fordi den skadede de ny Fabrikker. En saadan Drivhuskultur af Industrien maatte nødvendigvis sætte sig Spor; Fabrikker voksede op af Jorden, og en ny Samfundsklasse, Industriarbejderne, opstod. I 1759, da Systemet naaede sit højeste, havde Sveriges Fabrikvæsen 18,000 Arbejdere, deraf de 14,000 ved Tekstilfabrikkerne. Industriens aarlige Frembringelser regnedes for at have en Værdi af 6,600,000 Daler Sølvmønt.

Næsten lige saa imponerende var Udviklingen af Sveriges Søfart. Vel var det ikke alle Handelsselskaber, som vilde trives; men det

østindiske Kompagni (af 1731) var til Gengæld saa meget mere i Blomstring; det gav som oftest sine Aktionærer et aarligt Udbytte af 30—40 pCt. I 1762 var den svenske Handelsflaade vokset op til at tælle henved 600 Skibe, og Rigets hele udenrigske Omsætning havde 1756—59 for Udførselens Vedkommende en aarlig Værdi af 15—16 Mill., for Indførselens af 12—13 Mill. Det var tre Gange saa meget som ved Opgørelsen af Handelsbalancen i Tyverne. Tilmed havde Riget nu naaet at have et Udførselsoverskud, hvad der efter Tidens økonomiske Katekismus var en stor Herlighed.

Jordbruget ofredes der ikke store Summer paa, saaledes som paa Fabrikvæsenet. Men det kom dog i Fremgang, takket være dels den europæiske Prisstigning, dels en forstandig Lovgivning i samme Aand som den begyndende danske. Da det svenske Bondejordbrug langtfra var underkastet et saadant Godsejervælde som det danske, samlede Opmærksomheden sig overvejende om Ophævelsen af Landsbyfællesskabet, der fandtes her omtrent som i Danmark. I 1757 udstedtes Loven om almindelig Udskiftning, det saakaldte Storskifte, som udførtes under Ledelse af Landmaalingskontorets udmærkede Direktør, Jakob Faggot, den samme som stod i Spidsen for at kortlægge Sverige.

Det var Hattenes forvovne Industri- og Finanspolitik, som omsider medførte deres Fald. Paa Rigsdagen 1765—66 var Huerne de stærkeste, kraftigt hjulpne af Katarina II af Rusland, desuden ogsaa af England, Prøjsen og Danmark. Og nu tog Huerne hensynsløst fat, gjorde Ende paa det raadende Hemmeligheds- og Fortielsessystem med Hensyn til Finansernes Stilling, og fik det lagt klart frem, hvorledes Riget stod i det. Statens Gæld var 60 Mill. Daler, Banksedlerne sunkne til deres halve Navneværdi eller endnu mindre. Syv Medlemmer af Rigsraadet afsattes, og der kom Huer i deres Sted. Men vigtigst af alt var det, at Huerne, som saa længe havde følt hvad det betød at maatte tie til de regerendes Overgreb, indførte Trykkefrihed 1766, fire Aar før Struensee gjorde det samme i Danmark.

Det Hueparti, som 1765 kom til Magten, var højst forskelligt fra Arvid Horns Huer. Medens han havde støttet sig til Højadelen og Højkirken, havde det ny Hueparti sin Styrke i de lavere Stænder, især blandt Bønderne. Fra første Færd havde Partiet en Grundskade: det var økonomisk afhængigt af udenlandske Hjælpepenge, især af de russiske. Og Rusland var og blev i Svenskernes Øjne Arvefjenden; det var hundrede Gange misligere at modtage Hjælp af den russiske Udsending, end — som Hattene — af den franske. Og det var store Summer, det drejede sig om. I 1771 beregnedes, at hver Adelsmand maatte have 200 Daler i Underholdspenge om Maaneden, de ufrelse noget mindre; der maatte desuden Penge til at købe Fuldmagter fra de Adelsmænd, der ikke selv mødte — gennemsnitlig 1000 Daler Sølvmønt for hver Fuldmagt, — til Partiklubberne, til Foræringer for at stemme rigtigt ved Valg af

Landmarskalk osv. I Præstestanden var 1771 Partierne lige stærke, indtil Huerne fik Held til at drage tre Mand til sig fra Modpartiet; det kostede over 50,000 Daler Sølvmønt. Det var de udenlandske Magter, som gav Partikasserne Evne til sligt. 1765 støttede Frankrig Hattene med 2 Mill., mens Rusland, England og Danmark ofrede 3 Mill. paa de sejrende Huer; 1769 gav de forskellige Magter tilsammen $5^1/_2$ Million ud; 1771 gav Rusland alene $1^2/_3$ Mill. med det Resultat, at den russiske Minister i Stockholm raadede som Landets virkelige Monark. Stænderregimentet løb saaledes ud i den fuldstændige Korruption.

Tillige kom Huerne ikke godt fra deres indre Politik. De vilde egentlig gaa en meget forstandig Vej: vise Sparsommelighed, afdrage Statsgælden, give større Næringsfrihed o. lign. De standsede alle Udlaan fra Banken og inddrev dens Fordringer med Strænghed. Men det førte til en farlig Krise. De, der havde Penge, holdt dem tilbage fra alle Forretninger i det Haab, at Sedlerne snart vilde stige i Værdi; ingen vilde købe, Ejendommene sank i Pris, Fabrikkerne maatte lukke, Arbejderne sultede eller udvandrede, og Stemningen vendte sig imod Huerne. Da slog Hattene sig atter paa Hofpartiets Side, som nu ledede af den unge Kronprins Gustav, og Kongen krævede af Raadet, at Stænderne skulde indkaldes (1768). Da det ikke hjalp, mødte Kong Adolf Frederik, fulgt af Kronprinsen, i Raadet og erklærede, at indtil Rigsdagen blev indkaldt, nedlagde han sin kongelige Myndighed. Da Kronprinsen personlig meddelte Hovedstadens Embedskontorer dette, tog disse Parti med Kongen og svarede, at nu, da der savnedes en lovlig Øvrighed, kunde de ikke fortsætte deres Arbejder. Regeringsvirksomheden standsedes, Stockholms Almue kom i Røre, og efter 6 Dages Forløb maatte Raadet angst give efter og sammenkalde Stænderne til et Møde, som dog skulde holdes udenfor Hovedstaden, i Norrköping, Paa denne Rigsdag (1769) var Hattene i stor Overmagt, tog atter Flertal i Raadet og flyttede Rigsdagen til Stockholm. Men da Hofpartiet kom med Forslag om at give Kongemagten større Indflydelse, vendte Hattene det døve Øre til; de nøjedes med at dække Kongens Gæld og bevilge Penge til, at Prinserne kunde foretage en Udenlandsrejse; men Forfatningen rørte de ikke ved.

Kronprins Gustav og Prins Karl var paa denne Rejse naaet til Paris, da de her fik Bud om, at deres Fader, Kong Adolf Frederik, var død i Febr. 1771. Kronprinsen drog da hjem for at overtage Sveriges Krone. Straks efter hans Hjemkomst samledes Stænderne til Rigsdagen 1771—72, hvor Striden mellem Huer og Hatte blussede op med hele den gamle Bitterhed og Smaalighed. De fik dog udarbejdet en Kongeforsikring (Haandfæstning), som den unge Konge underskrev uden at læse den. Efter nogle Maaneders Kamp fik Huerne Overmagten, fjernede Hattene fra Rigsraadet og tog selv deres Pladser. I Foraaret 1772 var saaledes Huerne og gennem dem Rusland Herre over Sveriges Politik. De lavere Stænder samlede sig

til et afgørende Angreb paa Adelsprivilegierne. Hattenes Ledere forfulgtes og straffedes, og i deres Fortvivlelse kastede de sig paa ny i Hofpartiets Arme.

Da fandt Kong Gustav III, at Øjeblikket var kommet til at vove et nyt Forsøg paa at svække Stænderne og genrejse Kongemagten. Og denne Gang lykkedes det. Gustav III's Statskup 1772 gjorde Ende paa Frihedstiden.

Dommen over Frihedstiden lyder højst forskellig. For Tegnér, der paa én Gang var Romantiker og Beundrer af Gustav III, var Frihedstiden simpelthen den Periode,

»då ingen kung och ingen ära var.«

Men denne absolut fældende Dom passer kun paa dens sidste Tiaar, da der kæmpedes af to Partier, som begge var for svage til at fastholde Regeringen og afmægtige til at udøve den. Den passer ikke paa Menneskealderen før 1760, da Sverige trods alle Partikampe havde en kraftig Regering. Den bunder da ogsaa mest i Romantikernes Forkærlighed for Kongedømmets Glans, i Underkendelsen af, at en Nations Opøvelse i at regere sig selv er af største Betydning for Udviklingen af alle dens Evner, og i Uviljen mod den Samfundsforskydning, som fandt Sted. Thi Frihedstiden førte Sverige et godt Stykke bort fra det gamle Standssamfund. Først nedbrød den Højadelens Forret paa Ridderhuset og en Del af hele Adelens Særstilling; saa udviklede den de mere moderne Samfundsfundsklasser: Borgerstand og Arbejdere; og til sidst saa det ud til, at den skulde ende med alle Adelsrettigheders Afskaffelse. Imod denne Udvikling til Samfundets Demokratisering var det saa, at Adel og Konge sluttede Forbund 1772.

Skyggesiderne ved Frihedstidens Liv er det let nok at faa Øje paa. Det er det overdrevne Partihad, Bestikkelsesvæsnet og Afhængigheden af udenlandsk Indflydelse. Men imod dette staar Uddannelsen af Selvstyrets Forfatningsformer og den stærke Sans for Statens Skæbne helt ud i alle Samfundsklasser. Tilsyneladende var der større Sammenhold i den dansk-norske Stat med dens enevældige Øvrighed og dens loyalt sovende Folk; i Virkeligheden var den svenske Partitid en sikrere Voksegrund for Folkets Selvfølelse og Selvhævdelse.

Men hvad man end dømmer om Frihedstidens politiske Liv, saa er der et Omraade, hvor der slet ikke er noget Spørgsmaal om, at det var en stor, en rig og en selvstændig Tid. Dette Omraade er den svenske Videnskabelighed.

Stormagtstidens Videnskabsmænd i 1600'ernes Stil havde stræbt at blive alsidige, at beherske en hel Mængde Fag og at finde Vej paa Omraader, hvor alle Kilder til virkelig Indsigt glippede, kort sagt havde stræbt at blive Alvidere, dristige til at tro, at gætte og at konstruere. Nu kom der et Tilbageslag imod dette af ædruelig

STUE I INGELSTADS HERRED. SKÅNE.
(DET NORDISKE MUSEUM I STOCKHOLM).

Forskning og Tænkning. Man satte sig snævre, afgrænsede Formaal, indsamlede og prøvede Kendsgerninger og drog sine Slutninger ud fra dem. Det var en ny Aandsform, præget af den beske Opvaagnen efter Stortidens Rus. Den var i Slægt med og paavirkedes af den engelske Videnskabelighed og lidt senere ogsaa af den franske, som jo selv var bleven mærket af den engelske Aand; den var virkelighedstro og fornuftig — realistisk og rationalistisk — som Newtons Naturforskning og Lockes og Humes Filosofi; men den var ikke indført fra Vesteuropa, den var vokset op af svenske Forudsætninger. Den frembragte i Sverige ikke et enkelt alt beherskende Snille med aandeligt Enevælde over sit Land, som hos os Holberg, men en stor Skare af Mænd, som hver paa sit Omraade var af første Rang, for det meste betydeligt over hvad Danmark og Norge ejede. Endnu i Frihedstiden gælder det, ligesom i Stormagtstiden, om Sveriges Aandsliv, at dets Bærere var dristigere og selvstændigere end de fleste dansk-norske samtidige Granskere og Forfattere. Men det er vist ogsaa det sidste Tidsafsnit, som dette kan siges om.

Fig. 142. Olof Dalin.

Videnskabernes Dyrkere var først og fremmest Universitetslærerne; i det hele vandt Universiteterne i denne Tid en ledende Plads i Aandslivet. Men med dem kappedes mangfoldige af Hovedstadens Embedsmænd, Adelen og Præsterne. Det var gaaet op for hele den politisk vakte Del af Nationen, at den videnskabelige Forskning var selve Nationens Ære, og Stænderne selv grebes af den videnskabelige Iver og bevilgede med Glæde Penge til slige Formaal. Granskerne sluttede sig efter Tidens Mønster sammen til videnskabelige Selskaber; 1739 stiftedes i Stockholm Videnskabsakademiet, som især drev paa Naturvidenskaber og deres praktiske Udnyttelse. Den skønlitterære Iver var derimod noget senere paa Færde; først 1753 samledes om Lovisa Ulrika Vitterhetsakademiet (vitterhet er omtrent det samme, som Danskerne kaldte »de

skønne Videnskaber«, navnlig Poesi), som dog ved Hoffets paafølgende Nederlag sygnede hen for en Række af Aar.

I al Korthed skal her nævnes enkelte af Frihedstidens største lærde. Johan Ihre var den mest banebrydende Sproggransker, Norden har ejet før Rasmus Rask. Han studerede det svenske Sprog paa Grundlag af dets levende Landsmaal og dets Frændesprog: Islandsk og Gotisk, og udarbejdede en for sin Tid enestaaende svensk Ordbog, som udgaves med Understøttelse af Stænderne. Den tidligere omtalte Olof Dalin, Tidens bedste Digter, var tillige dens bedste folkelige Historiker. Hans Sveriges Historie slog en Streg over Olof Rudbecks fantastiske Oldtidsfabler og storladne Drømmerier om Sveriges urgamle Storhed, men fortalte i en klar og let Stil hvad man virkelig vidste; den fik i folkeopdragende Henseende aldeles samme Betydning som hos os Holbergs Danmarks Riges Historie. En mindre glimrende Fortæller, men grundigere og lærdere Forsker var Skaaningen Sven Bring, adlet Lagerbring, som traadte i venskabelig Forbindelse med danske Historikere: nu først var Skaane saa afgørende vokset fast til det gamle Sverige, at det uden Mistanke kunde begynde at genoptage Forbindelsen over Sundet. — De statsretlige og end mere de økonomiske Studier fremmedes af den Debat, Frihedstidens offentlige Liv skabte. Vel vaagede Hattene i lang Tid over, at den Økonomi, Professorerne forkyndte, var Regeringspartiet velbehagelig; men desuagtet satte Drøftelsen Tankerne i Bevægelse og vakte Kritikken mod Merkantilismen. En finsk Præst Chydenius fortjener at nævnes som en af Banebryderne for fri økonomisk Tænkning i Europa. Han rettede en skarp Kritik mod den svenske Produktplakat ti Aar før Adam Smith med tilsvarende Bevisførelse angreb den engelske Navigationsakt. Sverige var det første europæiske Land, som 1756 indrettede et særligt Embedsværk til Studiet af dets Statistik d. v. s. til Indsamling og Bearbejdelse af Tallene over dets Befolkning, Næringsliv o. s. v. Faggot optog udmærkede Kort over Riget. Andre ypperlige Granskere kastede sig over Astronomi, Mineralogi, Kemi o. s. fr. Nogle af disse var allerede modne Mænd

Fig. 143. Polhem.

før Karl XII's Død, saaledes Polhem, hvem denne Konge overdrog at bygge en Kanal uden om Trollhættafaldene, og Svedenborg, en Søn af Biskop Jesper Svedberg. Yngre end disse var den grundlæggende Botaniker Karl Linné (1707—78), den største blandt alle Tidens Granskere. Allerede som Barn i Faderens Præstegaard (Råshult i Småland) og i Veksjø Latinskole gik han helt op i at iagttage Dyrs og Planters Liv, langt hellere end han læste i Lektiebøgerne. Og saaledes fortsatte han gennem hele sit Liv, paa botaniske Rejser i Dalarne og Lapland, under et Studieophold i Holland paa tre Aar, hvor han blev grundig kendt med de herlige Blomsterhaver ved Haarlem, og i de mere end 30 Aar, han var Professor i Upsala. Han var en Mester i at iagttage hver Plantes Ejendommelighed, og at udfinde hvad denne Ejendommelighed betød. Derfor kunde han opstille klare og praktiske Regler for Planternes Inddeling i Grupper efter deres større eller mindre Lighed. Det saakaldte Linnéske System, som især lægger Støvdragernes Tal og Stilling til Grund for Inddelingen, har fra hans Dage og langt ned mod vor Tid været brugt af Botanikerne som et praktisk Middel til at skaffe sig et nemt Overblik over Planternes Mangfoldighed. Men allerede Linné indsaa, at der maatte kunne udfindes en naturligere Ordning af Planterne efter Slægtskab, og gjorde selv Begyndelsen til at inddele Planterne i naturlige Familier, hvad senere Tiders Videnskab har ført videre. Hans udstrakte Viden, hans klare Fremstilling, hans venlige Væsen og hans lysende Glæde over sin Granskning drog Lærlinge i Hundredvis til Upsala, ikke alene fra Sverige, men fra Danmark, Norge, England, Tyskland, ja endog Amerika. Paa sine botaniske Udflugter om Onsdagen og Lørdagen fulgtes han ofte af et Par Hundrede Studenter, som om Aftenen ledsagede den beundrede Lærer hjem, blomstersmykkede og under Trompeters og Paukers Klang.

Fig 144. Linné. Maleri af Roslin.

Det religiøse Liv i Sverige beherskedes gennem hele Frihedstiden af den ortodokse Statskirke; ved Siden af den gammelluther-

ske Retning spillede Pietister og Herrnhutter dog nogen Rolle, som før omtalt. Men langt ejendommeligere end disse indvandrede Retninger er det Røre, som skabtes af Svedenborg. Han var allerede en Mand paa henved 60 Aar og en berømt Naturforsker, da han o. 1745 helt forlod Videnskaben for at forkynde sine religiøse Oplevelser. Han følte, at Kristus aabenbarede sig for ham og paalagde ham at tolke den hellige Skrifts aandelige Mening. Jævnlig mente han, at han modtog Oplysning af Engle, d. v. s. afdøde Menneskers Aander, — thi andre Engle troede han ikke paa —, om Bibelens dybere, lønlige Betydning, som hidtil havde været dulgt, men nu aabenbaredes, for at det kunde blive slut med det fordærvede gamle Kirkevæsen: Guds Væsen er kun Kærlighed, og det er ham nok, naar Mennesket er besjælet af Kærlighed og lægger den for Dagen gennem gode Gerninger. Det tilkommende Liv er kun en fuldkomnere Fortsættelse af det nuværende Liv; hvert Menneske tager sig selv med over i den anden Verden og virker der med samme Vilje og Anlæg som her. Det i Svedenborgs Forkyndelse, der gjorde mest Indtryk paa Samtiden, var sikkert hans usvigelige Tro paa, at han jævnlig talte med de afdødes Aander og af dem fik Ting at vide, som var dulgt for andre af Tidens eller Rummets Slør; saaledes skal han d. 19. Juli 1759 i et Hus i Gøteborg have talt om den store Ildebrand, som virkelig samtidig rasede i Stockholm. Han vandt Tilhængere paa mange Hold, ved Lovisa Ulrikas Hof som blandt Præsterne, og udenfor Sverige navnlig i England.

Fig. 145. Svedenborg.

»Svedenborgianismen« havde med al sin Mystik en rationalistisk Side, idet den f. Eks. forkastede Treenighedslæren. Derfor kunde den faa Indpas ved Hoffet jævnsides 1700'ernes almindelige Rationalisme og Fritænkning. I den yngre Præstestand begyndte ligeledes Rationalismen at slaa Rod for at naa til større Betydning i den følgende gustavianske Tid.

I Frihedstidens Digtning staar Olof Dalin (fra Halland) forrest. Han var en mangesidig Natur, en kvik og klar Prosaist, en

smidig og smagfuld Versdigter, i let og livfuld Begavelse noget lig med Baggesen. Ved sit ræsonnerende Ugeskrift »Argus« (S. 206) og sin Sveriges Historie blev han den nysvenske Prosas Mønster. Som Digter skabte han baade Tragedie, Komedie, en Mængde Viser og det alvorlige Digt »Den svenska friheten«, der gav Tidens patriotiske Bevidsthed Udtryk. Samtidig ejede Sverige en beundret Digterinde i Hedvig Charlotte Nordenflycht, hvem Stænderne tilstod en Digterløn, — vistnok det første Eksempel herpaa i Nordens Historie. I hendes Salon samledes en Kreds af yngre Skønaander, som til Dels selv var Digtere, saaledes Creutz, som i elegante Aleksandrinervers skrev en rørende og fin Kærlighedshistorie. Ned imod Frihedstidens Slutning optraadte Bellman, som siden skal skildres.

Hvad der i Frihedstiden virkedes for Kunsten, samler sig især om Arbejdet paa Stockholms Slot; i 1754 kunde Kongeparret flytte ind, men den fuldstændige Udsmykning og Indretning af Slottet tog endnu adskillige Aar. 1768 fik Sverige et »Maler og Billedhuggerakademi« i Stockholm.

DEN GUSTAVIANSKE TID.

Med Gustav III kommer atter Kongen i Spidsen for Sverige; han bliver Rigets Leder, som han bliver Midtpunktet for Folkemassernes Følelse. Havde det parlamentariske Partispil draget nogle Titusinder ind i sin Kreds og bestemt deres Viljer og Handlinger, saa levede der rundt i det vidtstrakte Lands Provinser endnu flere Hundredtusinder, for hvem dette var noget fjernt, uforstaaet og ligegyldigt, ja næsten fjendtligt. Hos alle disse, hos Almuesmænd og menige Soldater, men ogsaa hos mange Borgere og Embedsmænd, laa dybt i Hjertet det gamle svenske Kongesind, som i Kongen saa Rigets rette Husbonde. Siden Karl XII's Fald havde Folket i Virkeligheden ingen Konge haft at kaste sin Kærlighed paa: Frederik I og Adolf Frederik var for udenlandske, for smaa, for usvenske. Men nu fremstod her en ung Konge, født i Sverige selv, bærende det stolte Kongenavn Gustav, en blændende og vindende ung Fyrste. Gustav III var, da han overtog Regeringen, 25 Aar. Opvokset under Partisplid og Rænkespil og mislykkede Hofrevolutioner var han tidlig bleven indøvet i Forstillelsens Kunst. Hans Personlighed rummede en Blanding af store og smaa Egenskaber: han ejede en skarp Forstand, en levende Fantasi, en glødende Kærlighed til Sverige og dets Fortidsminder; han elskede Pomp og Pragt, yndede at give sine Handlinger og sin Optræden et teatralsk Præg af det storladne; hans Stolthed var nær ved at være Forfængelighed, hans Patriotisme blev hurtig til fyrstelig Egenkærlighed og Selvraadighed. Hans Dannelse og Smag var det franske Hofs paa Ludvig XV's Tid. Halvvejs Voltairianer som han var, havde han enkelte Forudsætninger for at blive en Hersker i den oplyste Enevældes Aand, men ogsaa kun

enkelte; langt stærkere var de Egenskaber hos ham, som drog ham hen til den ældre franske Enevælde. Der var mere af Fortidens Mand i ham end af Fremtidens.

Saa vel Sveriges ydre som dets indre Forhold hjalp til at gøre hans Sejr let.

Hele Nord- og Østeuropas Politik prægedes i 1700'ernes sidste Menneskealder af Katarina II's uafbrudte Arbejde paa at skaffe Rusland Overmagten over de tre gamle Medbejlere: Tyrkiet, Polen og Sverige. Med Tyrkiet laa hun siden 1768 i Krig (hendes første Tyrkekrig 1768—74) og havde stadig Fremgang. I Polen, der søndersledes af indre Stridigheder, havde hun voksende Indflydelse, og allerede 1772 naaede hun saa vidt, at hun inddrog et stort Stykke af det polske Rige under Rusland, mens de skinsyge Naboer Østrig og Prøjsen tilfredsstilledes ved, at de ogsaa hver fik et Stykke polsk Land; dette var Polens første Deling, som en Snes Aar efter (1793 og 1795) fulgtes af dets fuldstændige Udslettelse og Deling mellem de tre nævnte Stater. Sverige holdt hun i Skak gennem sit Forbund med Danmark, der ved Mageskiftet i Kiel (S. 77) var bundet til at følge Rusland. Rusland, Danmark og Prøjsen sluttede endog (1769) hemmelig Aftale om at opretholde Sveriges Forfatning med Vaabenmagt: saa længe den bestod, vilde Sverige være afmægtigt, og kuldkastedes den, havde Katarina Paaskud til at gribe ind. Alt dette vidste Almenheden i Sverige vel ikke fuld Besked med, men havde dog en trykkende Følelse af, at Sverige var truet. — Hertil kom, at den indre Partistrid 1772 skabte en ny Situation: Huerne havde sejret, og de ufrelse Stænder samlede sig til det store Angreb paa alle Adelens Privilegier. Dette drev Adelen, som hidtil havde været den vigtigste Forkæmper for Frihedstidens Forfatningsliv, til at søge Værn under Kongedømmets Vinger. Naar Gustav III nu slog til, havde han ikke alene Folkets Konge- og Fædrelandssind, men tillige Adelens Standsfølelse med sig.

Fig. 146. Gustav III.
Efter Maleri af K. v. Breda.

Revolutionen 1722 gik for sig paa følgende Maade. To af Kongens Venner, J. M. Sprengtporten i Finland og Toll i Skaane, skulde samtidig rejse Tropperne til Oprør mod Stænderne og drage

Kongen til Hjælp. Det første Skridt lykkedes, som det var aftalt: Toll fik Besætningen i Kristianstad og Tropperne i det øvrige Skaane med sig; Sprengtporten blev ligeledes Herrè i Sveaborg og det sydlige Finland. Men saa snart Tildragelsen i Skaane spurgtes i Stockholm — om hvad der var sket i Finland vidstes endnu intet — besluttede Raadet og Stænderne at slaa Oprøret ned og, om fornødent, at fængsle Kongen. Derfor kunde Gustav ikke vente paa de skaanske Troppers Komme, men maatte handle paa egen Haand med de Venner, han havde i Hovedstaden. Den 19. Aug. 1772 samlede han paa Stockholms Slot en Skare Officerer og Underofficerer og holdt til dem en flammende Tale, som endte med: »Vil I følge mig, som eders Forfædre fulgte Gustav Vasa og Gustav Adolf, saa vil jeg vove mit Liv for eders og Fædrelandets Redning.« Næsten alle tilsvor ham Troskab, Soldaterne i Borggaarden gjorde det samme, og det paa Slottet forsamlede Rigsraad arresteredes. Derpaa red Gustav og hans Følge, med hvide Baand om Armene, ud i Byen; Kongen talte til det sammenstimlende Folk, som hilste ham med Jubel, han tog Soldater og Embedsmænd i Ed og fængslede de ledende Rigsdagsmænd. Dermed var Statskuppet udført uden ringeste Blodsudgydelse. Sin Godkendelse fik det den 21. Aug., da Gustav III i kongeligt Skrud traadte frem for Stænderne, i en kraftig Tale skildrede han Rigets Fare og lovede at genoprette Sveriges gamle Forfatning, som den havde været før 1780. En ny »Regeringsform« oplæstes for Stænderne, som hilste den med trefoldigt Ja og aflagde Ed paa den, og Kongen besvor en ny Haandfæstning. Derpaa udnævntes et nyt Rigsraad, Rigsdagen hjemsendtes, de fængslede frigaves, Partinavnene Hatte og Huer forbødes: alt det gamle skulde være glemt og afløses af Enighed. Over hele Riget fandt denne Forandring den varmeste Tilslutning; en mægtig Bølge af Begejstring slog op om den unge Konge. Men Katarina II vrededes. Dog — hun var endnu i Krig med Tyrkiet, Frankrig stod afgjort paa Gustavs Side, og saaledes skete det, at Statsomvæltningen fik Lov at foregaa uden Indblanding af Rusland og dets Forbundsfæller.

Formaalet med Regeringsformen af 1772 var ikke at indføre en kongelig Enevoldsmagt, men at skabe et virkelig konstitutionelt Regeringssystem med Ligevægt mellem Konge og Rigsdag. Dette lykkedes nu ikke ret; i Virkeligheden kom Overvægten paa Kongens Side, ialfald i alle indenrigske Sager. Thi hverken Raadet, som nu kun blev ansvarligt overfor Kongen, eller Stænderne fik et klart bestemt Maal af Indflydelse; vigtigst var det, at Stænderne ikke fik Ret til at samles paa bestemte Tider. I Reglen afgjorde Kongen Sagerne i Samraad med »Statssekretærerne« og nogle fortrolige Venner; hans ypperste Raadgiver var i den første Tid Kancellipræsidenten og Udenrigsministeren Ulrik Scheffer. I udenrigske Spørgsmaal derimod var Kongen bunden, idet han ikke maatte begynde Angrebskrig uden Stændernes Samtykke. Magtfordelingen ifølge denne Forfatning var saaledes lige den modsatte

af, hvad Nutidens konstitutionelle Forfatninger i Reglen fastsætter, naar de giver Kongen alene Ret til at begynde Krig, men i alle indre Spørgsmaal indskrænker hans Magtfylde stærkt til Bedste for Rigsdagen.

De 6 Aar 1772—78 blev Gustav III's bedste Tid. Ved sit Hof samlede han alle, der ragede frem ved Fødsel og Aand; her raadede den fine franske Omgangstone, her dyrkedes den lette og aandfulde Samtales Kunst; her forlystede Sveriges fornemste Herrer og Damer sig ved Skuespil og Maskeballer; den elegante og elskværdige Konge var Midtpunktet i hele dette rige Liv. Samtidig tog han levende Del i Regeringsarbejdet og knyttede mange smukke Reformer til sit Navn, Reformer, som dels var paabudte med Nød-

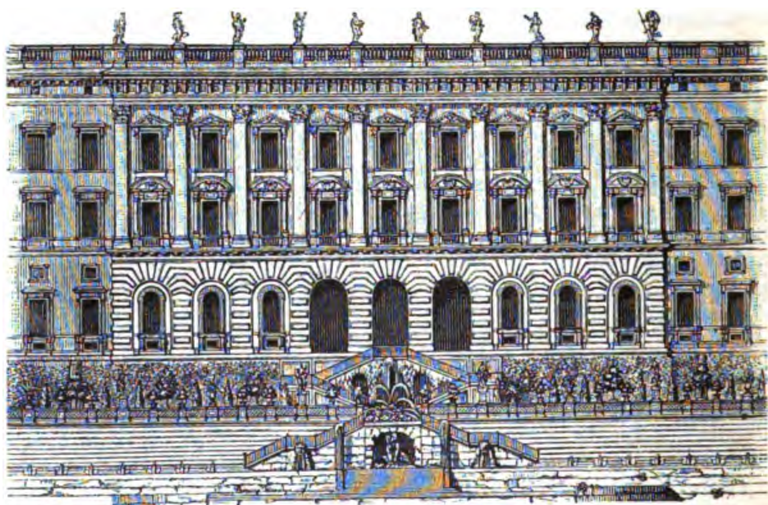

Fig. 147. Stockholms Slot.

vendighed af Sveriges egne Forhold, dels var fremkaldte af Gustavs Ærgerrighed efter at være »en Filosof paa Tronen« og en Oplysningens Forkæmper. Saaledes forbødes al Tortur, og der udstedtes en ny Trykkefrihedsforordning, som nærmere fastslog den Ytringsfrihed, Huerne havde indført; Lavsvæsenet mildnedes, den indenrigske Kornhandel frigaves, saaledes at Bønderne ikke mere var nødte til at tage til Købstaden for at sælge Kornet, — i det hele ophævedes mange af Næringslivets gamle Skranker, alt i Overensstemmelse med de fysiokratiske Grundsætninger. Rigets Pengevæsen bragtes i Orden af Johan Linjencrants. Kongen skaffede Banken et stort Sølvlaan; derved kunde de gamle Sedler indløses til det halve af deres paalydende Værdi, og ny, god Sølvmønt sættes i Omløb. Da Stænderne atter samledes 1778 til Rigs-

dag i Stockholm, viste de Kongen den største Taknemlighed og Hyldest for, hvad han havde udrettet.

Der gik saa 8 Aar (1778—86), inden Stænderne paany sammenkaldtes. Ogsaa i disse udrettedes adskilligt godt: Udlændinge, som flyttede til Sverige, fik fri Religionsøvelse, og der gaves Jøder Ret til at bosætte sig i visse svenske Stæder. Men samtidig traadte Skyggesiderne ved det ny Styre skarpere frem med hvert Aar, og den almindelige Tilfredshed ophørte. Dette skyldtes for en stor Del de Vanskeligheder, Rigets Finanser voldte. Foruden sine almindelige indenlandske Indtægter havde Gustav III til sin og Rigets Raadighed store Hjælpepenge fra Frankrig, som efter Aftalen med den franske Regering skulde bruges til og virkelig blev brugte til atter at bringe Krigsmagten paa Fode; især anvendtes store Summer paa at bygge en stor Flaade, baade en søgaaende Orlogsflaade af Linieskibe og Fregatter og en Skærgaardsflaade af Kystfartøjer. Men ogsaa paa andre Omraader var Gustav III's Styre kostbart. Hans prægtige Udenlandsrejser, men især hans forvovne Udenrigspolitik medførte voksende Udgifter til Rustninger o. lign. Skønt han var gift med Sofie Magdalene af Danmark, var han stadig optaget af Planer om at gaa fjendtligt frem mod sin Svoger Kristian VII; han intrigerede for at vække Oprør i Norge (S. 188), og en Gang lagde han Planen til, ved et pludseligt Overfald paa København at erobre Norge. Senere maatte han (1780) slutte Forbund med Rusland og Danmark til Værn for den væbnede Neutralitet, hvad der var saare gavnligt for Sveriges Handel; men i Hjertet vedblev han at ruge over Planerne om Norges Erobring. Denne urolige Politik i Forening med Hoffets ødsle Liv drev ham til at spejde efter ny Indtægter. Hans Øje faldt da paa Brændevinen. Under Frihedstiden var det almindeligt, at hver Borger og Bonde selv havde sit Brænderi: dette medførte megen Drukkenskab og forødte meget Korn. Straks efter 1772 forbød Gustav III al Brændevinsbrænding. Men faa Aar efter gik han over til at lade Staten besørge Tilvirkningen af Brændevin gennem »Kronebrænderier«. Følgen var ny Stigning af Drukkenskaben og — i Stedet for den ventede Opgang i Stadens Indtægter — ny Tab for Statskassen. Denne Ordning vakte Forbitrelse blandt Almuen, som i Løndom fortsatte sine gamle »Husbehovsbrænderier« under stadig Konflikt med Myndighederne. Borgerne var paa deres Side utilfredse med den frie Næringslovgivning; Præsterne harmedes over, at Kongen i stor Stil lod sine Yndlinger bortgive Præstekald for Penge, og Adelen kunde ikke i Længden glemme, at Kongen havde brugt dens Nød 1772 til at fratage den dens tidligere politiske Magt. Saaledes slog Stemningen om i Løbet af 8 Aar. Gustav III var ømtaalig overfor den ny Utilfredshed og indskrænkede atter Trykkefriheden. Paa Rigsdagen 1786 kritiserede Stænderne skarpt baade Kronebrænderierne og Trykkefrihedens Indskrænkning. Gustav var vred; da han hjemsendte Rigsdagen, ytrede han, at nu behøvede

han i lang Tid ikke at samles med Stænderne. Han følte fra nu af, at han gik paa en Vulkan.

Men inden vi fortæller om Gustav III's sidste, stormfulde Aar, vil vi dvæle ved det Omraade, hvor han fik størst Betydning for sit Land: Kunsten og Smagen. Han var selv en fortrinlig Taler, en behændig Skuespilforfatter, en stor Arrangør, en dannet Smagsdommer. Som han selv var en svensk Patriot i fransk Kavalérdragt, vilde han gøre den svenske Poesi og Kunst fransk i Form og Snit. Efter fransk Mønster indrettedes hans kunstneriske og videnskabelige Stiftelser: Svenska Akademien paa 18 Medlemmer fik den Opgave at værne om svensk Sprog og Skønlitteratur; Antikvitetsakademien skulde dyrke Sveriges Historie og Fortidsminder. Operaen og Teatret var især hans Yndlinge; han gav selv Udkast til nogle af deres bedste Operaer og Dramaer, som derpaa sattes i Versform af hans Ven, den smagfulde Digter Kellgren, Tidens tonegivende litterære Kritiker. Om Kongen samlede sig en Kreds af fremragende Digtere, Mænd af en fornem Smag, ofte lidt kølige og stive, men Mestre i Formen. Foruden Kellgren nævner vi: af de ældre f. Eks. Creutz og Gylenborg, som allerede var modnede i Frihedstiden, af de yngre: Oxenstjerna og Leopold. Samme Smagsretning tilhørte Fru Lenngren, kaldet »Akademiets usynlige Medlem«, hvis kønne smaa Skildringer af Hjemmets daglige Liv stadig læses. Ved Siden af slige litterære Storheder knyttedes ogsaa Musikere og bildende Kunstnere til Hoffet. Fra Rom hjemkaldte Gustav III saaledes Sergel, der regnedes for Europas største dalevende Billedhugger, en af Banebryderne for den klassiske Retning og derved en Forløber for Thorvaldsen.

Fig 148.

Fjernere fra dette glimrende Hof af Skønaander stod Stockholmeren Karl Mikael Bellman (1740—95). Han var en elskværdig og letsindig Fyr, der tjente sit Livsophold som underordnet Embedsmand, uordentlig med sine Forretninger, ofte i Pengenød, men sprudlende munter og vittig, naar han og hans Kammerater tømte et Bæger i et af Hovedstadens mange Værtshuse. Han kendte ud og ind det brogede Kro-Liv i de snævre Gyder, som det levedes

af lidt forsumpede Haandværkere, Spillemænd, glade Kælderpiger osv., og brugte disse Emner i en stor Mængde Viser, som han sang for sine Kammerater. De fleste af disse Sange blev til paa Overgangen fra Frihedstiden til Gustav III, men blev først en Snes Aar efter udgivne i to Samlinger »Fredmans Epistlar« og »Fredmans Sånger«. De bellmanske Viser giver haandgribelige, dramatisk levende, farverige Billeder af Værtshuslivet, fine og yndige Skildringer af Mælarlandskabets Natur, lystige Opsange af Livsglæde, men har ogsaa Toner af dyster Livstræthed. De lader os se bag ved Tidens vedtagne sirlige Klædebon ind til Menneskenes usminkede Natur med dens Humor og Vemod. Melodierne tog Bellman alle Vegne fra, særlig fra de Viser, Marcher, Danse og Operaer, som var i Mode, og læmpede eller omformede dem, til de passede for hans Formaal. — Gustav III blev opmærksom paa Bellman og gav ham en lille Aarpenge. Men Samtiden regnede ham for det meste kun for en kvik Spasmager; først i det 19de Aarhundrede har man faaet Øje for, at han er en langt ejendommeligere og større Digter end nogen anden i Datiden.

Fig. 149. Bellman. Maleri af Elias Martin.

Uvejret trak sammen over Gustav III's Hoved. Blandt Adelen vaagnede atter Ønsket om at faa Frihedstidens Forfatning igen, om det saa skulde ske ved Ruslands Hjælp. I den finske Adel drømte en Kreds af Mænd endog om at skille Finland fra Sverige og under Ruslands Beskyttelse at faa Adelsstyret genoprettet dér; den forvovne

Rænkesmed Göran Sprengtporten (Broder til Gustav III's Medhjælper 1772) gik endog i russisk Tjeneste for at fremme disse Planer. Men da saa Katarine II paany kom i Krig med Tyrkiet (1787—92) og en Mængde russiske Tropper sendtes fra Østersøprovinserne Syd paa, syntes Gustav III, at det lysnede for ham: nu vilde han gribe Øjeblikket til med sin nyskabte Krigsmagt at overfalde det næsten forsvarsløse St. Petersborg og kaste Rusland tilbage fra Østersøen. Vel maatte han ikke begynde Angrebskrig uden Stændernes Samtykke; men en Grænsefægtning mellem de russiske og svenske Forposter var let fremkaldt, og den gav ham Paaskud til at fremstille sig som den angrebne Part. Og saa slog han løs. Den svenske Flaade under hans Broder Hertug Karl skulde knuse den russiske Flaade og landsætte Tropper Syd for St Petersborg, mens Kongen selv angreb Staden fra Nord. Det hele skulde gaa i Hast. Men Flaadens Kamp ved Hogland blev ikke nogen afgørende Sejr, og Landhærens Fremrykning standsedes hurtigt af et Mytteri. Det var en Del finske Adelsmænd, som først krævede Fredsunderhandlinger, og til dem sluttede sig snart et meget stort Tal Officerer, som i Anjala ved Kymmeneelven sammensvor sig om at kræve Fred og Indkaldelse af Rigsdagen; mange af dem ønskede at gaa endnu videre, f. Eks. at komme tilbage til Forfatningen af 1720. Kongen var fortvivlet og raadvild. Da kom Efterretningen om, at Danmark-Norge rustede sig til Angreb (S. 190). »Nu er jeg reddet«, udbrød Gustav og ilede hjem til Sverige.

Her var de brede Folkelag fulde af Vrede mod Officererne og Adelen. Kongen drog til Dalarne, hvor han talte til Bønderne som en ny Gustav Vasa og paakaldte deres Fædrelandssind; her og alle Vegne samledes Skarer af frivillige om ham. Krigen med Danmark-Norge endtes dog snart ved Englands og Prøjsens Indblanding, men den efterlod den Virkning, at den svenske Patriotisme var flammet op og havde samlet sig om Kongen. Nu turde han vove at sammenkalde Rigsdagen i Stockholm (1789); han kunde nok vente en Del Modstand paa Ridderhuset, men til Gengæld stod de tre lavere Stænder med ham. Da Adelen straks satte sig imod de Forslag, Kongen stillede, gjorde han kort Proces med den; han samlede alle fire Stænder til et Fællesmøde, holdt til Adelen en Tale, der baade havde Næb og Kløer, og da den ikke des mindre fortsatte sin Modstand, slog han sit Scepter i Bordet, bød Adelen at forlade Mødet og forhandlede saa kun med de tre andre Stænder. Han forelagde dem et Tillæg til Regeringsformen, kaldet Sikkerhedsakten, som gav Kongen næsten uindskrænket Magt; da han var sikker paa deres Tilslutning, lod han Adelens Ledere fængsle, sammenkaldte atter alle Stænder til Fællesmøde og krævede Vedtagelse af Sikkerhedsakten. En Del Adelsmænd raabte nej, de ufrelse Stænder raabte ja; dette blev udlagt som Vedtagelse, og alle Stændernes Formænd underskrev Akten, ogsaa Landmarskalken, — men Adelen protesterede.

MORDET PAA GUSTAV III. Efter et samtidigt Kobberstik.

»Forenings- og Sikkerhedsakten« af 1789 gav Kongen fuldstændig Magt over Krig og Fred. Stænderne mistede Retten til at foreslaa ny Love. Rigsraadet, en Institution som havde bestaaet i et halvt Tusindaar, opløstes. Adelens Standsprivilegier indskrænkedes, alle Stænder fik Ret til at erhverve Jord, ogsaa det hidtil »ufrelse« Jordegods, dog undtagen de egentlige Herregaarde.

I Sommeren 1789 genoptoges Krigen med Rusland, og et Par blodige Søkampe fandt Sted. Men først i 1790 kunde Gustav III atter drive paa Krigen med al sin Kraft. Han førte selv Skærgaardsflaaden i en Række store Slag. Først sejrede han over den russiske Skærgaardsflaade ved Frederikshamn. Saa blev baade hans Skærgaards- og hans Orlogsflaade indesluttede i Bugten ved Viborg af Russerne, og det lykkedes dem kun at bryde igennem ved en haard Kamp og med stort Tab. Endelig mødtes paany de to Skærgaardsflaader ved Svensksund; Svenskerne, som førtes af Kongen selv og under ham af Cronstedt o. a., vandt efter to Dages Kamp en glimrende Sejr; Russerne mistede en Mængde Skibe og 12,000 Mand. Denne Sejr, den største som nogensinde er vundet af en svensk Flaade, kunde dog ikke afgøre Felttoget. Petersborg var nu dækket af russiske Tropper, og da Prøjsen og England ikke gjorde Mine til at opfylde deres Forbundsfællepligt ved at deltage i Krigen paa Sveriges Side, maatte Gustav III nøjes med Æren og ved Freden i Værælæ 1790 lade alt blive, som det havde været før Krigen.

JACOB JOHAN ANKARSTRÖM
Afskedad Capitain 30 år gammal Giorde Lifsgjärningen å 16 mart Bäckind d. 17 D:o Fick sin dom d. 16 apr. Stod i halsjern på 3 Torg 3 dagar å rad nämd. d. 19, 20, 21 apr. och hwarje gång af Bödelsknechten hudstruken med 5 par spö, samt vid galgen ... högra handen blef halshuggen och steglad d. 27 apr 1792.

Fig. 150.

Nu skulde Kejserinde Katarina og Gustav III være Venner. Og en ny Plan fyldte nu Kong Gustavs urolige Sjæl. I Frankrig var Revolutionen udbrudt, Kong Ludvig XVI og hans Familie var i Nød, og Gustav III drømte da om at samle en europæisk Forbundshær til Forsvar for det franske Kongedømme og i Spidsen for den at gaa imod Paris. Men inden disse Planer modnedes, ramte Døden ham. Siden Statskuppet 1789 nærede de fleste svenske Adelsmænd et uslukkeligt Had til ham, og en Del af de uforsonligste sammensvor sig mod hans Liv. Det var f. Eks. Greverne Ribbing og Horn og Kaptajn Anckarström. Ved et Maskebal paa Stockholms

Slot den 16. Marts 1792 blev Kongen ramt af et Skud; under den almindelige Forvirring undslap Morderen, men Dagen efter opdagedes han: det var Anckarström. Kongen døde af sit Saar den 29. Marts; paa sit Dødsleje bad han, at de sammensvorne maatte slippe med Livet. Der blev da heller ikke henrettet andre end Anckarström; de øvrige straffedes kun med Fængsel eller Landsforvisning.

Gustav III's 13aarige Søn, GUSTAV IV ADOLF, blev Konge (fra 1792 til 1809). Ved sit Testamente havde Gustav III indsat sin Broder, Hertug Karl af Sødermanland, til hans Formynder. Hertug Karl var en Mand af middelmaadige Evner, hengiven til Frimurervæsnet, løndomsfulde Ceremonier og Overtro, og af en svag Karakter. Den virkelige Regeringsleder blev da Friherre Reuterholm, en noget smaatskaaren og frastødende, men forsigtig Statsmand, der førte Sveriges Politik ind paa stille og rolige Veje. Han fjernede de mest fremtrædende »Gustavianere« fra de højere Stillinger, opgav saavel Planerne om Norges Erobring som dem om et monarkisk Felttog mod Frankrig, og fulgte i Forening med Danmark-Norge en bestemt Neutralitetspolitik (skandinavisk Neutralitetsforbund 1794, S. 193), som sikkert var nyttig for Sverige. Men til Gengæld var Forholdet til Rusland spændt. De utilfredse Gustavianere slog endog ind paa samme farlige Bane som Frihedstidens Huer og søgte Katarina II's Hjælp til at vinde Magten igen, — saaledes især Diplomaten Armfelt, der vovede sig saa langt ud, at han maatte fly fra Sverige og søge Ly i Rusland. Og da Katarina II efter Polens sidste Deling 1795 atter havde frie Hænder, begyndte hun at true Sverige saa stærkt, at Reuterholm mente at maatte gøre alt for at mildne hendes Vrede. Dette kunde opnaas, hvis man føjede sig efter hendes Ønske om, at en Sønnedatter af hende skulde giftes med Gustav IV. Den unge Konge gik ogsaa ind paa at rejse til St. Petersborg, friede til den russiske Prinsesse og fik Ja. Men straks fortrød han det igen, greb det første det bedste Paaskud til at trække sig ud af det, og udeblev fra den store Hoffest, hvor Trolovelsen skulde have været

Fig. 151. Gustav IV Adolf.

kundgjort. Hans pludselige Stivsind kunde allerede da være blevet Sverige en dyr Ting, om ikke Kejserinden kort efter var død; hendes Efterfølger blev hendes Søn Povl I.

Snart efter den underlige Frierrejse blev Gustav IV myndig (1796). Hans Fader havde spaaet om ham: »Han vil ende i Ulykke, for han er indskrænket og egensindig.« I næsten alt var han Gustav III's Modsætning: han var ganske vist sparsommelig og sædelig, men ved Siden deraf smaat begavet, kortsynet, indesluttet og hoven af Væsen. Men Folket hilste ham med Tillid. Ogsaa de gamle Gustavianere havde Grund til at glæde sig; thi medens Reuterholm i Unaade styrtedes fra Magten, kom der Gustavianere paa de øverste Pladser i Riget. Det ømtaalige Forhold til Hoffet i St. Petersborg blev bedre derved, at Gustav IV trolovede sig med Prinsesse Frederikke af Baden, hvis Søster var gift med den russiske Tronfølger Alexander (den senere Kejser Alexander I). Det var da ret gode Varsler, hvormed Gustav IV aabnede sin Regering. Paa Kroningsrigsdagen i Norrkøping 1800 vandt han tilsyneladende med Lethed en stor politisk Sejr, idet »Sikkerhedsakten« her blev besvoret af Stænderne i deres Hyldingsed; det kunde nu hævdes, at ogsaa Adelen fuldtud havde godkendt Forfatningsændringen af 1789.

Fig. 152. Frederikke af Baden.

Ogsaa med Hensyn til det svenske Samfunds indre Vækst var glædelige Fremskridt at lægge Mærke til, saaledes Bygningen af Trollhætta-Kanalen (aabnet 1800), som gjorde Gøtaelven sejlbar. Vigtigst af alt var her Landboreformerne. De svenske Bondereformer var vel langtfra saa gennemgribende som de danske, — her fandtes jo intet Stavnsbaand med alt det Trælleforhold, der fulgte dermed, — men hele den Part af Landbovæsenets Omdannelse, som direkte sigtede til at give Landbruget bedre Produktionsvilkaar, maatte Sverige lige saa vel som Danmark gaa i Gang med. Dette store Arbejde begyndtes af Faggot under Frihedstiden (S. 218). Han havde især rettet sit Blik paa tre Ting: 1) Gaarddelingen (»hemmansklyfningen«). Hidtil havde det været forbudt at *dele* Gaardene i mindre Parter end $^1/_4$ Helgaard; følgelig kunde ikke *alle* Bondesønner faa Jord, men mange af dem maatte blive jordløse Tjenere eller søge til Stæderne. Faggot mente, at det var for-

svarligt at tillade yderligere Deling, for at saa mange Bondesønner som muligt kunde blive Bønder, og han fik for en Tid en saadan »Kløvning« tilladt. 2) Udskiftningen. Den Lov, Faggot fremkaldte om »Storskiftet«, tilstræbte, at Bonden kunde faa sine Jorder samlede paa færre Steder end hidtil under Fællesdyrkningen, men skaffede ham dem i Reglen ikke paa ét Sted. 3) Tjenesteforholdene. Der raadede snævre Regler for, hvor meget Tyende en Bonde maatte have; endog hans egne Børn maatte ikke altid blive i Hjemmet. Øjemedet dermed havde været at drage Arbejdere fra Landsbyerne til Fabrikkerne. Faggot stred kraftigt mod disse Love, men naaede ikke selv her at føre sin Sag til Sejr. Under Gustav III fortsattes Fremskridtene i Faggots Aand. Ved Revolutionen 1789, da Kongen maatte søge Bøndernes Støtte mod Adelen, ophævedes saaledes endelig Forbudene mod at have mere end et vist Tal Tjenere; samtidig blev det gamle Stridsspørgsmaal, om de »selvejende« Bønder virkelig selv var Ejere af deres Jord, eller om Ejendomsretten tilkom Kronen, afgjort til Bøndernes Fordel. Den skaanske Godsejer Rutger Maclean foretog paa sine Godser Udskiftningen efter dristigere Maalestok end hidtil, — omtrent som den i de samme Aar skete paa den anden Kyst af Øresund —, idet han »enskiftede« sine Landsbyer og udflyttede nogle af Gaardene, for at hver Bonde kunde faa sin Jord samlet om sin Gaard. Men som i Danmark var Udflytningen fra først af ilde set af Bønderne; da Macleans Fæstere flyttede fra de gamle Boliger til de nyopførte Gaarde, græd og klagede de; men med Tiden lærte de, at det var til deres Gavn. Paa Grundlag navnlig af Macleans Erfaringer udstedtes saa endelig under Gustav IV en Lov om »Enskifte«, som i Løbet af det følgende Aarhundrede efterhaanden er bleven gennemført.

Alt dette ser jo ret lyst ud. Men der var ogsaa andre Tegn, som varslede Storm. Misvækst og daarligt Sildefiske vakte Uro i Landet, og Statens finansielle Stilling var ikke god. Paa Rigsdagen 1800 havde Regeringen trumfet store Bevillinger igennem; men den havde mødt en kraftig Modstand hos en lille Flok af unge Mænd, som var stærkt paavirkede af den franske Revolutions Grundtanker, og som til det yderste kæmpede for Stændernes fulde Bevillingsret. En af dem var den unge Hans Hierta, der blev saa harmfuld over Adelens Føjelighed overfor Kongen, at han frasagde sig sit Adelskab og for Eftertiden kaldte sig Järta. Han og hans Venner, deriblandt især Georg Adlersparre, vedblev da at være Enevældens uforsonlige Modstandere.

Ogsaa de ydre Forhold blev svære. Sverige stod i god Forstaaelse med Rusland og Danmark, men kom derved i Modsætning til England. Afslutningen af det væbnede Neutralitetsforbund 1800 var lige ved at bringe Sverige i blodig Krig med England. Denne Gang naaede Krigen dog kun Danmark.

DE STORE KRIGES TID 1800—1814.

Under alle 1700'ernes store Søkrige havde de nordiske Magter, og da især Danmark, af al Evne stræbt at gøre en ny Søret gældende, som omsider i 1856 blev godkendt af de fleste søfarende Stater. Det er den ofte omtalte Række af Grundsætninger, hvis Hovedsum er den, at »frit Skib gør fri Ladning« (jfr. S. 121 og 139). Med Rette har den svenske Politiker Hedin kaldt disse Principper, som nu er gældende mellemfolkelig Lov, for »de skandinaviske«. Men Norden — og atter først og fremmest Danmark — har dyrt maattet betale den historiske Ære at have kæmpet for denne nye og humane Retsopfattelse. Som Tilfældet havde været under tidligere Krige, saaledes kom Danmark ogsaa under Revolutionskrigene ned imod 1800 hvert Øjeblik paa tværs af England. Thi England vilde ikke opgive Retten til at visitere neutrale Skibe, selv naar de konvojeredes af Orlogsmænd; ofte opstillede det ogsaa det Krav, at vore Skibe ikke maatte fare paa franske Havne, selv om disse ikke var virkelig blokerede. Indtil 1797 var det dog gaaet uden alvorligere Konflikt, takket være dels A. P. Bernstorffs overlegne Smidighed, dels den Omstændighed, at de fransk-spansk-hollandske Flaader gav England saa meget at bestille, at det ikke ønskede at skabe sig flere Fjender. Men omtrent samtidig med A. P. Bernstorffs Død vendte Krigslykken sig afgjort til Englands Side, og dets Eskadrer vandt en Række store Sejre — f. Eks. Nelsons Sejr ved Abukir 1798 over den franske Middelhavsflaade. Derved fik den engelske Regering baade Kræfter og Mod til at optræde med den allerstørste Bestemthed. Og paa samme Tid gav den danske Regering sig paany til at konvojere Handelsskibene — hvad A. P. Bernstorff i Reglen havde undgaaet. Dette maatte nødvendigvis føre til farlige Sammenstød. Blev et Handelsskib, der sejlede paa egen Haand, undersøgt og opbragt af Engelskmændene, da var det en Retssag, man kunde kævles om paa fredelig Maade; men var der en Orlogsmand med, maatte den skyde med skarpt og værge sig efter Evne; naar den saa tilsidst blev taget, var her en Konflikt af den mest prikne Natur, som det blev svært at jævne. Der forefaldt da ogsaa en Række Smaakampe mellem engelske og dansk-norske Orlogsmænd om Visiteringsretten; den vigtigste var 1800, da Fregatten »Freja« i Kanalen blev taget med hele sin Konvoj af en engelsk Eskadre. Ved Undersøgelsen viste det sig, at Konvojen aldeles ikke indeholdt Kontrebande, og Danmark krævede derfor Skadesgodtgørelse. Men England sendte til Svar en Flaade til Øresund (1800) og paatvang os et Forlig, hvorved Danmark faktisk gik ind paa Englands vigtigste Krav: »Freja« og dens Konvoj blev frigivne, men Danmark lovede at holde op med Konvojeringen, indtil nærmere Overenskomst var opnaaet om Retten til at »visitere« neutrale Skibe. Men nu greb Rusland ind. Kejser Povl havde ved denne

Tid brudt med England og ønskede at gøre det al mulig Fortræd, Frankrigs Førstekonsul Napoleon Bonaparte opmuntrede ham, Sverige og Prøjsen hældede til samme Side, og da Rusland saa indbød os til at tiltræde et nyt Forbund til væbnet Forsvar af Neutraliteten (1800), kom Danmark under et Pres, det ikke kunde modstaa. Den danske Regering, som havde Valget mellem Fjendskab med Rusland og Fjendskab med England, valgte det sidste og tiltraadte i Januar 1801 det væbnede Neutralitetsforbund, hvis Deltagere forpligtede sig til at forsvare de velkendte Principper med Vaabenmagt, og da navnlig at gennemføre Konvojsystemet og at forbyde Visitationen af konvojerede Handelsskibe. Dermed havde Danmark brudt Aftalerne fra Sommeren 1800. Øjeblikkelig konfiskerede England alle dansk-norske Skibe i engelske Havne, besatte de dansk-vestindiske Øer og udrustede en Flaade, som straks ved Vaarens Frembrud skulde gaa til Østersøen og kue først Danmark, saa Sverige og tilsidst Rusland. Øverste Admiral var Parker, næst efter ham kommanderede Nelson, Sejrherren fra Abukir.

De tre forbundne Østersømagter skulde nu i Forening modtage Angrebet ved Indløbet til Østersøen. Men de russiske Havne var endnu lukkede af Isen; og den svenske Eskadre, som udrustedes i Karlskrona, knnde ikke naa frem til Øresund saa hurtigt som Englskmændene. Danmark-Norge, der følgelig blev ene om at tage Stødet af, ejede en Orlogsflaade, omtrent lige saa stor som Parkers og Nelsons Flaade; men der krævedes lang Tid til at faa den udrustet, og den laa endnu utiltaklet i Havnen. Englænderne kunde da gaa lige løs paa selve København. Byen var befæstet ogsaa paa Søsiden, hvor det stærke Fort Trekroner laa lige ved Havnemundingen: Søfæstningens svage Side var imidlertid Kongedybet Syd for Trekroner og Øst om Amager, hvor ingen faste Batterier hindrede en Fjende i at lægge sig saa nær ind paa Land, at han kunde beskyde Havnen og store Dele af Byen. Herude maatte Søfæstningen da i Hast udfyldes, ved at der opankredes en Række utiltaklede Orlogsskibe langs Kongedybets vestlige Rand. Disse »Blokskibe« strakte sig o. 4000 A. ($2^1/_2$ Km.) fra Trekroner Sydøst paa, hvor Rækken sluttedes af »Prøvestenen« under Kapt. Lassen; midt i Linien laa »Dannebrog«, Kommandanten Olfert Fischers Flagskib. Danskerne havde ventet, at de Engelske maatte angribe Linien fra Nord og følgelig begynde med Trekroner. Men Nelson vilde ikke »tage Tyren ved Hornene«. Mens Parker blev liggende Nord for Trekroner, gik Nelson med 11 Linieskibe og adskillige mindre Fartøjer Øst om Middelgrunden gennem Hollænderdybet og kunde da, saa snart Vinden blev sydlig, tage fat paa Blokskibene fra Syd af, Skærtorsdag d. 2. April Kl. 10 begyndte han Angrebet, som han havde lovet Parker at ende paa en Time. Han fandt dog en langt sejere Modstand end han havde ventet, og det tog 4—5 Timer, inden hans Overmagt havde knust den danske Blokskibslinie. Men knust var den, trods al den Tapperhed, de dansk-norske Søofficerer

og deres uøvede Mandskab havde vist (saaledes især den 17aarige Willemoes som Chef for et lille Flaadebatteri). Sejren var Nelsons. Men hans Skibe havde lidt meget, og det stod endnu tilbage at tage Kampen op med Trekroner. Da var det, at Nelson sendte en Parlamentær ind til Kronprinsen med følgende Brev: »Lord Nelson har Ordre til at skaane Danmark, naar der ikke længer gøres Modstand. Men hvis Ilden fortsættes fra dansk Side, vil han blive nødt til at opbrænde de flydende Batterier, han har taget, uden at kunne frelse de tapre Danskere, der har forsvaret dem,« Kronprinsen sluttede da Vaabenstilstand og Kampen ophørte Kl. henad 4.

Faa Dage senere fik Kronprinsen Bud om, at Kejser Povl var bleven myrdet d. 23. Marts, og at Alexander I var russisk Kejser. Den dansk-norske Regering kunde da uden Fare fra russisk Side gaa ind paa at træde ud af det væbnede Neutralitetsforbund, hvis Stifter var borte. Ved den endelige Fredsslutning vedtoges, at det neutrale Flag ikke dækkede Ladningen, og at Konvojer kunde visiteres. England havde saaledes helt sat sine Krav igennem. Nelson havde derfor fuldstændig Ret til at regne Slaget i Kongedybet for en engelsk Sejr. Men Kampen havde fra vor Side været ført med saa stort Mod og Udholdenhed, at det fyldte alle Indbyggere i den danske Stat med Stolthed.

I Aarene efter 1801 tog de tyske Forhold en Vending, som maatte være den danske Regering velkommen. Mens det vestlige Tyskland ligefrem indlemmedes i Frankrig, blev der vendt op og ned paa det øvrige af det store Rige, mange Fyrster afsattes, frie Stæder inddroges, Kejserens og Rigsdomstolenes Myndighed brød ingen sig om længer; kort sagt, hele det tyske Riges nedarvede Retstilstand var i Færd med at opløses. Mærkeligt nok var det dette, som gjorde det muligt for den danske Regering at indføre en stor Skattereform 1802 (med faste og ensartede Regler for Skatterne paa fast Ejendom, — en Ordning, der i det væsentlige bestod indtil Skattelovene af 1903). Regeringen havde længe ønsket at gøre dette Skridt, men var gaaet af Vejen for det slesvigholstenske Ridderskab, som jo, hvis man paalagde det en Skat, vilde pukke paa sin paastaaede Bevillingsret og indanke Sagen for det tyske Riges Domstol. Nu derimod, da det tyske Riges Institutioner var i Forfald, kunde Skattepaalæget gennemføres, uden at man udsatte sig for, at Ridderskabet fik Medhold i en tysk Dom. Tre Aar senere, da Kejseren paany havde optaget Kampen med Napoleon og havde lidt afgørende Nederlag (bl. a. ved Austerlitz 2. Dec. 1805), indtraadte endelig det tyske Riges officielle Opløsning. Kejser Frants frasagde sig Titelen af tysk Kejser (han kaldte sig nu Kejser af Østrig), Rigets Ophør kundgjordes, og dermed var ethvert lovligt Baand løst, som hidtil havde knyttet de enkelte tyske Stater sammen. Baade Svenskpommern og Holsten var ikke længer Len af det tyske Rige, thi Riget var ikke længer til. Kronprins Frederik vilde da gribe Øjeblikket

til at slaa fast, at Danmarks Konge besad Holsten med samme Suverænitet som sine øvrige Stater, og lod udstede en Erklæring om Holstens Indlemmelse i Monarkiet. Men Forhandlingerne derom havde røbet en dyb Uenighed mellem den danske Stats ledende Mænd. Medens Kronprinsen og nogle af hans danskfødte Raadgivere uden videre mente at kunne gøre Kongeloven med dens Arvefølge og dens strænge Enevoldsmagt gældende for Holsten, var f. Eks. de to Brødre Bernstorff (Sønner af A. P. B.) og Hertug Frederik Kristian stærkt imod dette; den sidstnævnte holdt især paa, at hans Linie havde Arveret til Holsten forud for Kongehusets Kvindelinier, og protesterede stærkt mod Kronprinsens Planer. Erklæringen om »Indlemmelsen« maatte da ogsaa affattes i saa vage Udtryk, at den tillod forskellige Fortolkninger. Men der vedblev fra nu af at være Uvilje og Mistro til Stede mellem Kronprins Frederik og hans tyske Ministre. Ikke mindre mistroisk var det slesvigholstenske Ridderskab og Universitetsverdenen i Kiel, som frygtede for »Danisering«. Foreløbig fik dog denne Misstemning kun liden Betydning. Den store Krigs Bølge nærmede sig til Danmarks Grænse, og overfor en slig Fare følte baade Holstenere, Danske og Norske, at de maatte holde sammen. Hæren var sat paa Krigsfod og opstillet i Holsten; Kronprinsen og nogle af Ministrene havde Ophold derovre.

Det blev Sverige, som først af de nordiske Magter blev draget for Alvor med i Krigstummelen. Under et Ophold i Baden var Gustav IV Adolf bleven en bitter Fjende af Napoleon, som han regnede for Antikrist og det store Dyr, der omtales i Johannes' Aabenbaring, og 1805 sluttede Sverige sig til den ny store »Koalition« (Forbund), der dannedes mod Frankrig af England, Østrig og Rusland. Efter Østrigs Nederlag 1805 traadte Prøjsen 1806 i dets Sted ind i Koalitionen. Ved Jena blev den prøjsiske Hær slaaet og splittet, hele Nordtyskland oversvømmedes af de Franske, og de svenske Tropper fordreves baade fra Pommern og Rygen. Gustav IV blev dog lige stiv; han mente at være en ny Karl XII og vilde holde ud som han. Imens var Napoleon naaet frem til Ruslands Grænse og havde efter ny Sejre tvunget Alexander I til Freden i Tilsit (1807). Her gjorde Napoleon alt for at vinde Alexander for sig og fik ham virkelig til at svigte sine Forbundsfæller: Mens Prøjsen mistede Halvdelen af sine Lande, mistede Rusland intet; Rusland og Frankrig sluttede Forbund for i Fællesskab at tvinge England. Hele det europæiske Fastland skulde lukkes for al Handel med England, og Danmark og Sverige skulde tvinges til at tiltræde dette Forbund.

Disse Aftaler, der selvfølgelig skulde holdes hemmelig, blev imidlertid røbede for den engelske Regering. England vilde paa ingen Maade tillade, at den dansk-norske Flaade blev et Redskab i Napoleons Haand; den kunde mulig blive den Kærne, hvorom en ny stor fransk Sømagt dannede sig. Mens en mægtig Flaade (under

Vor Frue Taarns Brand

FRA KØBENHAVNS BOMBARDEMENT 1807.

(EFTER MALERI AF ECKERSBERG).

Admiral Gambier) med 30,000 Mand Landgangstropper (Lord Cathcart) afsendtes til København, henvendte en engelsk Udsending sig til Kronprinsen i Holsten med Tilbud om Forbund; men Flaaden skulde føres til England som Pant, saa længe Krigen varede. Hidtil havde de danske Statsmænd tænkt sig, at om det Øjeblik kom, da Danmark ikke længer kunde bevare sin Neutralitet, maatte man hellere gaa med England end imod det. Men da Øjeblikket meldte sig, og Kravet om Flaaden kom i saa skarp en Form, kunde Kronprinsen ikke faa sig selv til at bøje sig. Han undveg at give endeligt Svar, ilede til København, hvor han næppe fik udstedt de nødvendigste Ordrer, og drog atter bort, medførende sin nedbrudte Fader og de vigtigste Embedsmænd fra Kollegierne. General Peymann blev Kommandant i København, der til Forsvar havde 12—13,000 Mand, delvis uøvede. D. 16. Aug. landede Englænderne ved Vedbæk, lagde sig uden om Byen og byggede Batterier paa nært Hold; de smaa Udfald, der gjordes fra Byen (Livjægerne i Classens Have), voldte dem ingen Forstyrrelse. I Sydsjælland og paa Laaland-Falster opbødes Landeværnet, men dets slet organiserede Bataljoner blev ved Køge let slaaede paa Flugt af Wellesley (Wellington). D. 2. Sept. begyndte Bombardementet fra det udmærkede engelske Skyts. Dagen efter brændte det 380 Fod høje Frue Kirketaarn og hele den omliggende Bydel. Dag for Dag blev Opholdet i Byen utaaleligere, og d. 7. Sept. maatte Peymann kapitulere. Flaaden udleveredes — ikke som Pant, men som Krigsbytte —, ialt 70 Krigsfartøjer, deraf 17 Linieskibe.

Kronprins Frederik var oprørt over Englands brutale Færd, vred over at Peymann havde overgivet Flaaden i Stedet for at brænde den, angst for at Napoleon skulde tage Paaskud af Danmarks slappe Forsvar til at behandle os som dem, der kun paa Skrømt havde kæmpet mod England, men i Virkeligheden var Frankrigs Fjender. Ved vor Sydgrænse stod Marchal Bernadotte, Fyrste af Pontecorvo, med et fransk-spansk Hærkorps paa 30,000 Mand, rede til at kaste sig over Danmark, saa snart Kejser Napoleon befalede det. Det nyttede da ikke noget, at England paany tilbød Forbund og lovede os store Fordele deraf; Kronprinsen vilde nu ikke høre derpaa, han tog sit Parti og kastede sig helt i Armene paa Napoleon. Ved en skæbnesvanger Række af uforudsete Tildragelser kom Danmark-Norge saaledes i den store Verdenskamp over paa den franske Side, — stik imod, hvad dets egne Statsmænd havde villet. Det fik derved Krig baade med England og med Sverige. Fra samme Øjeblik var det dansk-norske Rige opløst; de engelske Krydsere hindrede fra nu af, saa længe Krigen varede, enhver nogenlunde hyppig og paalidelig Forbindelse mellem Norge og Danmark, ofte ogsaa mellem Sjælland og Vest-Danmark. Den Stat, hvis hele Sammenhold afhæng af, at den selv var Herre paa sine Have, vaklede i sin Grundvold, saa snart dens Sømagt var borte. Hver af Statens Hoveddele maatte nu regeres og administreres paa egen Haand. Regeringens Hovedsæde blev atter København, efter at

Englænderne havde rømmet Sjælland 20. Okt. 1807. Men i Holsten — hvor Kong Kristian VII havde taget Ophold i Rensborg — var et andet Regeringsmidtpunkt. Og et tredje skabtes i Norge, hvor Prins Kristian August af Augustenborg blev Chef for en særlig Regeringskommission, som det kunde forudses vilde blive nødt til ofte at handle meget selvstændigt.

I hele det danske Monarki blev Stemningen i Folkemasserne hurtig engelsk-fjendtlig og meget krigersk. Selv i de fjerneste Kroge af Rigerne mærkedes de stærke Krigsforberedelser, Kronprinsen drev paa. Hæren var nu helt omdannet fra hvervet til national; Hovedmassen af Landenes Ungdom var med i Hæren eller i frivillige Borgerkorpser. Overalt var der Eksercits og Vagthold. Det store dansk-norske Flaademandskab — Officererne og Holmens faste Stok især — sattes om Bord paa det Par større Skibe, som havde undgaaet at blive taget 1807, fordi de var paa Togt, eller paa den Vrimmel af Rokanonbaade, som tømredes paa alle Værfter. Private Søfolk fik Kaperbreve, som gav dem Regeringens Fuldmagt til at forfølge Fjendens Handelsskibe. Ved alt sligt fik Folket Følelsen af, at det var virksomt til sit eget Forsvar og sin Hævn. Naar Kanonbaadene af og til tog et engelsk Krigsskib, og naar Kaperne opsnappede Ladninger af utalte Millioners Værdi, hjalp det til at holde Modstandslysten oppe; men i Virkeligheden betød det kun saare lidt overfor den fuldstændige Ødelæggelse af vor egen Skibsfart, som fulgte af Krigen. Det var et Fortvivlelsens Spil, som kun da kunde ende taaleligt for Danmark, hvis England til sidst bukkede under for Frankrig.

Imidlertid saa det heller ikke ud til, at Sverige var bedre faren, fordi det var kommen paa den engelske Side. I 1808 truedes det med Angreb fra alle Sider: fra Danmark, Norge og Rusland. Efter Napoleons Ordre rykkede Bernadotte op i Danmark for i Forening med den danske Hær at gaa til Skaane; da hans Soldater gik gennem Rensborg, blev den stakkels sindssyge Kristian VII saa rystet ved det uventede Syn af ukendte Tropper, at det medvirkede til hans Død faa Dage efter (Marts 1808) Frederik VI blev nu Konge af Navn, som han længe havde været det af Gavn. — Bernadottes Hær, som plejedes for dansk Regning og kostede Riget mange Penge, kom for største Delen aldrig over Store Bælt; thi inden den kunde overføres, var en engelsk Flaade der og holdt skarp Vagt, saa at endog Marchallen selv kun med Nød kom tilbage fra et Møde i København med Kong Frederik VI. Det var ved denne Lejlighed, at Linieskibet Prins Kristian, som skulde rense Bæltet for engelske Krydsere, blev angrebet ved Sjællands Odde af en stor Overmagt og skudt i Brand; her faldt Willemoes. — Foreløbig maatte Angrebet paa Skaane opgives, og Bernadottes Soldater lagdes i Kvarter, de franske i Hertugdømmerne, de spanske i Nørre-Jylland og Fyn. Denne Fordeling muliggjorde Spaniernes mærkelige Mytteri i August 1808. De var kommen som Napoleons Forbundsfæl-

ler; men heroppe fik de Efterretningen om, at deres Fædreland havde rejst sig mod Napoleons vilkaarlige Herredømme, og lige fra Generalen, Markien af Romana, til den ringeste af de menige havde de Hjerterne paa deres Landsmænds Side. Den engelske Admiral i vore Farvande satte sig i Forbindelse med Markien af Romana, som i al Stilhed udsendte sine Marchordrer, — og paa en given Dag var alle spanske Afdelinger i Bevægelse ud mod Havnebyerne, især Nyborg, hvorfra de sejlede ud til de engelske Fartøjer; Hovedmassen samledes paa Langeland, hvor den engelske Flaade let kunde optage dem. De førtes hjem til Spanien og tog der Del i Kampen mod Napoleon. Saaledes slap Sverige for Angrebet paa Skaane 1808, og den Hær, det havde samlet dér under Toll, fik intet at gøre. — Noget mere foregik der ved den norske Grænse, hvor Armfelt — den før omtalte rænkefulde Gustavianer — med sine 15—20,000 Mand havde troet at kunne indtage Norge i to Maaneder. Kristian August var ham underlegen i Tal; men den norske Hær var som altid i ret god Stand og af et godt Stof; Svenskerne led flere smaa Nederlag (f. Eks. ved Præstebakke i Enningdalen), og Norges Erobring blev der ikke noget af. Et engelsk Korps paa 10,000 Mand, som kom til Gøteborg for at hjælpe Armfelt, afvistes af den egensindige Kong Gustav IV, fordi dets Fører ikke vilde lystre Kongens Luner.

Gustav IV havde sat sine bedste Stridskræfter ind paa Kampen med Danmark og Norge, — men Finland havde han overladt til sig selv. Da Russerne i Febr. 1808 aabnede Angrebet med 20,000 Mand, havde Finland 14,000 Mand at værge sig med. En Del af disse tog Stilling i det indre Finland og maatte efterhaanden vige mod Nord, en anden Del under Cronstedt, Sejerherren fra Svensksund, lagdes som Besætning i Sveaborg, der — med sine 2000 Kanoner — regnedes for uindtageligt. Alligevel lykkedes det Russerne i Forening med nogle Forrædere i Besætningen at gøre Cronstedt modløs, saa at han lod sig kyse til at love Fæstningens Overgivelse, om der ikke kom Hjælp inden 4 Uger. Hjælpen kom ikke, og Sveaborg overgaves til Russerne. Dette Budskab vakte den dybeste Sorg hos den finske Hær, som nu netop holdt op med at gaa tilbage og for Alvor bed fra sig. Under Generaler som Adlercreutz, Døbeln og Sandels trængte Finnerne en Tid Russerne tilbage og vandt mange Smaasejre (Lappo, Jutas), som er blevet navnkundige gennem Runebergs »Fänrik Stål«, men overvældedes til Slut af Overmagten (ved Oravais) og maatte ved Vaabenhvilen i Olkijoki rømme hele Finland (Nov. 1808).

I Vintermaanederne 1808—9, da den engelske Flaade maatte sejle hjem, saa det endnu værre ud for Sverige. Russerne gik ad tre Veje (Torneå, Kvarken og Åland) mod det egentlige Sverige; paa Sjælland havde Frederik VI samlet 40,000 Mand for at gaa over det tilfrosne Øresund, og i Norge stod Kristian Augusts Hær. Sveriges Fjender havde afgjort, hvordan det skulde deles: Frederik VI vilde

ikke nøjes med Skaane, Halland og Bleking, fordi disse Lande »ikke kunde forsvares«, men have hele Sydsverige op til Motalastrømmen; Russerne skulde saa have Resten. Imidlertid gik det her som altid med Frederik VI: han kunde ruste sig efter stor Maalestok, men Krigsbedrifter naaede han aldrig at udføre. Der blev ingen Landgang gjort i Skaane. Heller ikke skete der nogen Fremrykning af den norske Hær, dels fordi Kristian August med rette fandt sin Styrke for svag dertil, dels fordi han og hans Venner ingen Lyst havde til ved en slig Fremrykning at forstyrre det, der nu foregik i Sverige.

Imens var Kong Gustavs Færd bleven mere og mere underlig; hans Selvklogskab, Stivsind og Indbildskhed gik over alle Grænser. Ingen fornuftig Ledelse var mulig, saa længe han stod i Spidsen for Riget. Gennem de senere Aar havde de Politikere og Officerer, som saa, hvordan det stod til, ret aabenlyst forhandlet med hinanden om Revolution og Forfatningsforandring; især drøftedes slige Planer stærkt ved Vesthæren, hvor Georg Adlersparre var traadt i Tjeneste som Major og samlede en Kreds af udpræget liberale Mænd om sig. Baade Adlersparre og hans Meningsfæller, derimellem B. v. Platen, søgte at komme i Forbindelse med Kristian August og de fremragende Nordmænd, der stod Prinsen nær, og om hvem man troede at vide, at de ønskede Fred, ja muligvis Sammenslutning af Sverige og Norge. Prins Kristian gik da ogsaa ind paa at forholde sig rolig, mens Adlersparre gjorde Forsøg paa at faa Gustav IV afsat, og tryg herved satte Adlersparre i Spidsen for o. 3000 Mand sig i Marche mod Hovedstaden, idet han overalt, hvor han kom frem, tiltog sig Regeringsmyndigheden, gjorde sig til Herre over de offentlige Kasser, sikrede sig Embedsmændenes Lydighed osv. Saa snart Gustav IV fik Nys herom, besluttede han at hæve en stor Sum i Banken og drage ned til Toll og den skaanske Armé, som han bedst kunde stole paa. Hvis dette var sket, vilde Borgerkrig have været uundgaaelig. Men den finske Hærfører Adlercreutz, som da opholdt sig i Stockholm og stod i Forbindelse med Adlersparre, hindrede Kongens Rejse, idet han med seks Ledsagere trængte ind til ham og fængslede ham, inden han kunde bruge sit Sværd; Dagen efter førtes Kongen som Fange til Drottningholm, uden at der blev gjort noget alvorligt Forsøg paa at fri ham. Dermed var Gustav IV afsat (13. Marts 1809). Senere blev han løsladt, forlod Sverige og flakkede hvileløst omkring, til han 1837 døde i Svejts som »Oberst Gustafsson«. Hans Søn, Prins Gustav af Vasa, døde 1877 uden Sønner.

De stockholmske Revolutionsmænd overtalte Hertug Karl til at lade sig udnævne til Rigsforstander. Hertugen indkaldte straks Stænderne og paalagde samtidig Adlersparre, at han kun maatte tage en mindre Del af sin Hær med til Stockholm. Men Adlersparre lystrede ham ikke; han holdt sin Hær sammen og rykkede ind i Stockholm under Indbyggernes Begejstring. Nu var Ad-

lersparre Situationens Herre og kunde sætte igennem, baade at Gustav IV selv og hans Efterkommere udelukkedes fra Tronen, og at den ny Regeringsform af 5. Juni 1809 blev et afgjort Brud med Enevælden (se herom senere). Derpaa udraabtes Rigsforstanderen til Konge under Navnet Karl XIII (1809—18). Han var gammel og barnløs, og en Tronfølger maatte da vælges med det samme. Det gamle Hofparti vilde have Gustav IV's Søn, hvad der under de givne Forhold var haabløst. Andre fæstede Blikket paa Kong Frederik VI af Danmark-Norge, som en Tid havde de bedste Udsigter. Naar Kristian August havde stillet sig saa venligt til den svenske Revolution, var det, fordi han haabede, den vilde føre til de nordiske Kroners Forening paa Frederik VI's Hoved. Men Frederik VI vilde ikke selv rigtig for Alvor stræbe efter Sveriges Krone. I Hjertet ønskede han vist intet hellere, end at Forholdene i Norden maatte blive paa den gamle Fod, saa han selv kun beholdt de Riger, han havde arvet fra sin Fader; de Svenskes urolige Forfatningsvæsen var ham imod, og de ny Magthavere i Sverige, som han dog maatte vinde, om han vilde blive deres Konge, fornærmede han ved at kalde dem »Rebeller«. Situationen udpegede ham til at blive Redskabet for det hele Skandinaviens Samling, men han forstod den ikke. Derved gik Storskandinavismens historiske Øjeblik unyttet forbi; i dens Sted sejrede Halvøskandinavismen, d. e. Tanken om at forene Sverige og Norge med Udelukkelse af Danmark. Adlersparre vandt Karl XIII for den Plan at vælge Kristian August til Tronfølger; man haabede, at Norge vilde følge med sin afholdte Regent, sige sig løs fra Danmark og forene sig med Sverige. Paa Kongens Forslag valgte Rigsdagen saa Kristian August. Men han var for redelig overfor Frederik VI til at ville fremme Adlersparres norske Planer, og nægtede at modtage Valget før der var sluttet Fred mellem Danmark og Sverige. Alligevel kom der Bitterhed op mellem ham og Frederik VI, der Gang paa Gang sendte ham Befaling til at gaa angrebsvis frem mod Sverige, hvad Prinsen stadig afslog under Henvisning til, at hans Hær var for lille til sligt.

I Løbet af 1809 fik Sverige omsider Fred. Men Rusland havde ikke afventet Fredsslutningen, inden det optraadte som Finlands Herre. Kejser Alexander lod Finnerne behandle klogt og hensynsfuldt, lovede dem at de skulde beholde alle nedarvede Rettigheder, og mødtes personlig med Finlands Stænder i Borgå (Marts 1809). Trætte af Kampen føjede Stænderne sig i det uundgaaelige og hyldede Alexander I som Finlands Storfyrste; til Gengæld forpligtede han sig til at overholde Landets Forfatning og Love. Selve Fredsslutningen fandt Sted i Frederikshamn d. 17. Sept. 1809. Sverige maatte her afstaa hele Finland og det endda med udvidet Omraade, idet Torneå og Muonio Elvene blev den ny Landgrænse og ligeledes Ålandsøerne overlodes til Rusland. Det var langt over Tredjedelen af sit Landomraade, Sverige her mistede, og det ikke mer eller mindre løst tilknyttede fremmede Provinser, men et Land,

som igennem 500 Aar var vokset sammen med Sverige og havde været Nordens og hele Vesteuropas Formur mod det russiske Erobringsrige. — Freden i Jønkøping endte Krigen med Danmark uden Grænseflytning. I 1810 kom der ogsaa Fred med Frankrig, som gav Svensk Pommern tilbage, mod at Sverige lukkede sine Havne for engelske Skibe og Varer (dog ikke for Salt).

Først paa Aaret 1810 kom den ny Tronfølger til Sverige, hvor han kaldte sig Karl August. Elskværdig og ligefrem som han var, vandt han alle for sig undtagen det gamle Hofparti. Men i Maj 1810, da han holdt Hærmønstring paa Kvidinge Hede i Skaane, styrtede han pludselig bevidstløs af sin Hest og døde straks efter. Folket, som troede, han var forgivet af det gustavianske Parti, rasede; og da Ligtoget kørte ind i Stockholm, styrtede Folkemasserne sig over Grev Axel Fersen (Søn af Hatteføreren A. F.), som man især mistænkte, rev ham af Vognen og pryglede og trampede ham ihjel.

Der maatte da atter vælges en Tronfølger. Paany havde Frederik VI gode Udsigter, saa meget mere som det var rimeligt, at Napoleon gerne saa ham valgt. Mange Svenske ønskede ham; de skandinavisksindede Forfatterkredse i København udsendte Skrifter for at paavirke Stemningen til Fordel for ham, hans Statsmænd arbejdede for ham, men han selv forstod ikke heller nu at nytte Øjeblikket; Tanken om, at han burde give Danmark og Norge en fri Forfatning i Lighed med den svenske, for at Svenskerne kunde føle sig tryggere ved Foreningen, skød han helt fra sig. — Adlersparre arbejdede for at vælge Hertug Frederik Kristian af Augustenborg, den afdøde Tronfølgers Broder, og til største Ærgrelse for Frederik VI syntes denne Plan at faa Fremgang. Løjtnant Otto Mørner sendtes som Kurér til Napoleon for at faa hans Minde dertil. Men Mørner, som saa mange andre Officerer, drømte om helst at faa en fransk General, der ved Napoleons Hjælp paany kunde hæve Sverige til Magt og Ære, og tilbød paa egen Haand Bernadotte at virke for dennes Valg. Bernadotte greb hurtigt til, brugte alle sine fortrinlige Forbindelser til at vinde Stemningen, og da Rigsdagen samledes i Ørebro 1810, samledes overraskende hurtigt alle Stemmer om Bernadotte, der valgtes d. 21. August 1810. Han tog Navnet Karl Johan, rejste straks til Sverige, og fra det Øjeblik han steg i Land i Helsingborg, holdt han Rigets Styre i sin Haand.

Karl Johan, der var vant til at se paa Landes og Staters Vilkaar udelukkende med Hærførerens Blik, var ikke et Øjeblik betaget af de Drømme, som levede hos dem, der havde sat hans Valg igennem. Deres højeste Ønske var at genvinde Finland og ydmyge Rusland; men dette var i Bernadottes Øjne umulige Fantasier. I Stedet derfor vilde han samle selve den skandinaviske Halvø, d. v. s. vinde Norge, dog kun det egentlige Norge, ikke dets Udbygder paa Island og Færøerne; kun det klart afgrænsede geografiske Omraade

mellem Atlanterhavet og Bottenhavet, mellem Ishavet og Østersøen vilde han stræbe efter at samle. Derfor var han klar over, at i samme Øjeblik, Forbundet mellem Rusland og Frankrig brast, vilde han gaa med Rusland, imod Frankrig og Danmark. I Mellemtiden maatte han derimod føje sig efter Napoleon og endog 1811 lade Sverige erklære England Krig; men underhaanden holdt han Venskab med England, og Handelen med dette Rige blev ikke afbrudt. Napoleon blev vred og besatte snart atter Svensk Pommern. »Handsken er kastet«, udbrød Karl Johan, »jeg skal tage den op«. Paa Rigsdagen i Ørebro 1812 aabenbarede han sine Krigsplaner for Stænderne; de var skuffede over, at Krigen ikke skulde gælde Rusland, men paatog sig dog de nødvendige Bevillinger til Rustning. Da Napoleon i Sommeren 1812 drog mod Rusland med $^1/_2$ Mill. Mand, stræbte Karl Johan paa alle Maader at opmuntre Alexander I til at holde ud. I Åbo mødtes den svenske Kronprins og den russiske Kejser (Aug. 1812) og sluttede et nøje Forbund om gensidig at hjælpe hinanden; til Løn skulde Sverige have Norge. Snart efter lovede ogsaa England sin Hjælp til Norges Erobring. Da det derefter gik saa ulykkeligt for Napoleon i Rusland, da hans store Hær ødelagdes af Frosten og Kosakkerne, sluttede først Prøjsen og siden Østrig sig til det store Forbund imod ham. Nettet droges sammen om Kong Frederik VI's Hoved: hvad enten han svigtede Napoleon eller blev ham tro, var Norge tabt for ham.

For Norge og Danmark havde Krigen siden 1809 slæbt sig hen uden større Tildragelser end Kanonbaadskampene og Fregatten »Najadens« Ødelæggelse i Lyngør, hvor den blev overvældet af engelske Krydsere. Begge Riger havde maattet gennemleve strænge Aar; Pengevæsnet var i den mest haabløse Tilstand; Norge var jævnlig udsat for Hungersnød, men modnedes netop i disse Aar til Selvstændighed. Alt dette skal vi senere fortælle om, naar vi først har faaet Rede paa den store Politiks Gang. Frederik VI holdt fast ved Forbundet med Napoleon, til det var for sent. Da han omsider i 1813 prøvede paa at blive optaget i den store Koalition, kunde han kun opnaa det ved at afstaa Norge, og det vilde han ikke.

I Sommeren 1813 kæmpedes der i Tyskland. Napoleon havde stillet en ny stor Hær paa Benene; imod den kæmpede Russere, Østrigere, Prøjsere og Svenskere, delte i 3 Armeer. Karl Johan førte Nordarmeen, der bestod baade af Svenskere, Prøjsere og Russere. Efter en Række blodige Slag blev Napoleons Hovedstyrke knust ved Leipzig (Okt. 1813), og mens største Delen af de allierede forfulgte ham til Frankrig, gik Karl Johan med en Del af Nordarmeen mod Holsten. Her stod efter Franskmændenes Tilbagetog kun Prins Frederik af Hessen med en lille dansk Hær; Hovedmassen af de danske Stridskræfter stod længere mod Nord, især paa Fyn. Under Smaatræfninger trængte de allierede op gennem Holsten, i Hælene paa Frederik af Hessen for at afskære ham fra Rensborg. Ved Sehested (paa slesvigsk Grund) slog han sig sejerrigt igennem.

men blev saa indesluttet i Rensborg. Nu ventede det danske Folk, at Kongen vilde føre sin Hær frem til Kamp paa Liv og Død. Igennem mange Aar havde Landet været en Krigslejr; nu skulde de store Rustninger dog vel bruges for Alvor. Grundtvig opfordrede Studenter til at gaa ud i Landet og rejse hver vaabendygtig Mand til Kampen for at bevare Broderlandet. Men atter brast Frederik VI's Handlekraft sammen. Han vovede ikke at sætte sin Hær ind. Den 14. Januar 1814 undertegnede han Freden i Kiel og afstod Norge.

Fig. 153. Fra Holsten 1813: Oberst Engelsted i Kamp med Kosakker.

FRA KRIGEN 1807—14.

Norske Kanonbaade erobrer en engelsk Brig.

Fig. 154. Fyrstekongressen i Wien 1814—1815.

NORDEN I DEN EUROPÆISKE REAKTIONS TIDSALDER.

Karl Johans og Frederik VI's Tid.

NORGES GRUNDLOV.

Fredstraktaten i Kiel bestemte med Hensyn til Norge navnlig følgende:

a) Frederik VI frasiger sig, for sig selv og for sine Efterfølgere paa Danmarks Trone, uigenkaldelig og for bestandig, til Fordel for Kongen af Sverige og hans Efterfølgere paa Sveriges Trone, alle sine Rettigheder og Adkomster til Kongeriget Norge. Hele Kongeriget Norge — Grønland, Færøerne og Island ikke medregnede -- skal tilhøre Kongen af Sverige med fuld Ejendomsret og Suverænitet og udgøre et Kongerige forenet med det svenske. Alle Norges Indbyggere er ved denne Afstaaelse løste fra deres Troskabs-Ed til Danmarks Konge og Krone (Artikel IV)

b) Kongen af Sverige forpligter sig til at lade Indbyggerne af Norge nyde deres Love, Forrettigheder og Rettigheder, Friheder og Privilegier, saaledes som de for Tiden er (Art. V).

c) Da hele det danske Monarkis Gæld hæfter lige saa vel paa Norge som paa de andre Dele af Staten, forpligter Kongen af Sverige sig, i sin Egenskab af Norges Suveræn, til at paatage sig en Del deraf, der svarer til Norges Folkemængde og Indtægtskilder i Forhold til Danmarks (Art. VI).

d) De svenske Tropper skal, straks efter at denne Traktat er underskreven, rykke ind i Norge og besætte de befæstede Steder (Art. XV).

Desuden bestemte Fredstraktaten, at Sverige til Gengæld skulde afstaa sin Del af Forpommern til Danmark og give 1 Mill. Daler i Subsidier til det Hjælpekorps, Danmark skulde udsende mod Frankrig, — thi nu maatte Frederik VI slutte sig til Koalitionen. Tillige lovede England ham Subsidier (400,000 Pund Sterling) og gav sine Erobringer tilbage, saa nær som den sønderjydske Ø Helgoland.

Karl Johan havde ved sit Tog mod Danmark sat sin Forbundsfælles Taalmodighed paa en haard Prøve og maatte nu bryde op for at føre sin Hær mod Rinen. Han stolede dog paa, at det ikke vilde medføre nogen større Vanskelighed at faa Fredens Bestemmelser udførte, og sendte Grev Essen Ordre til at tage Kommandoen over de svenske Tropper ved Vestgrænsen og besætte de norske Fæstninger med 6000 Mand; »jeg antager,« skrev han, »at en større Styrke ikke behøves, eftersom Norge ikke tages i Besiddelse som en Provins, men alene forenes med Sverige for samlet med det at udgøre et eneste Rige.«

Fig. 155. Bernt Anker, 1746—1805. Rig Handelsmand i Kristiania. Skænkede sin Gaard til Staten. Jfr. S. 140 og 188.

Det kom følgelig Karl Johan aldeles uventet, at der fra Nordmændene selv rejstes en bestemt Modstand, som krydsede denne Plan om Indmarche med en ringe Styrke og Besættelse af Fæstningerne. At det norske Folk kunde vise en saadan Selvstændighed, hænger sammen med, at det igennem Krigsaarene var modnet dertil. Lad os da kaste et Blik paa Norges Historie siden 1807.

Den 24. August 1807 udnævntes Regeringskommissionen, som derpaa overtog Norges Styrelse d. 1. September 1807. Den talte 4 Medlemmer, blandt hvilke vi nævner Formanden, Prins Kristian af Augustenborg, den norske Hærs folkekære Fører, af sine Soldater kaldet »Gustenborgeren,« — og Enevold de Falsen. Falsen var født i København 1755; i en Alder af 22 Aar blev han Dommer (i Overhofretten) i Kristiania, opholdt sig senere igen i København, hvor han var stærkt optaget af 1790'ernes frisindede Rørelser, og kom saa paa ny tilbage til Kristiania som Dommer. Under den patriotiske Følelses Opsving 1801 havde han digtet Fædrelandssange »for Daniens Sejer og Ære«, som elskedes over hele Danmark og Norge. Som Medlem af Regeringskommissionen gav han

gennem sit Flyveblad »Budstikken« Almenheden de nødvendige Meddelelser om Kommissionens Arbejde og sikrede den offentlige Menings Støtte. Denne Kommission traadte i Stedet for Regeringen i Kiel og København, som Norge nu var afskaaret fra, saa Kommissionen kun i Ny og Næ kunde modtage Ordrer fra Kronprinsen. Ved Siden af den oprettedes ligeledes i Efteraaret 1807 en Overkriminalret for Norge som en midlertidig Afløser af Højesteret.

Det isolerede Norge trængte først og fremmest til rede Penge. Baade behøvede Regeringskommissionen selv Penge til de nødvendigste Statsudgifter, og i det borgerlige Liv var det nødvendigt, at der stilledes flere Penge eller Pengerepræsentativer til Raadighed, end der i Øjeblikket fandtes i Norge, ellers vilde alt Næringsliv komme ind i en ødelæggende Krise. Regeringskommissionen besluttede derfor straks at sende Grev Wedel-Jarlsberg ned til Kronprinsen for at bede om den uundværligste Hjælp.

Fig. 156. B. Ankers Gaard »Palæet« i Kristiania. Herfra styrede Regeringskommissionen i Aarene 1807—10.

Herman Wedel-Jarlsberg var da omtrent 28 Aar. Han var født under Forældrenes Ophold i Frankrig Aar 1779, havde under sin Opvækst mest levet i Udlandet, navnlig i England, var en Tid Sekretær hos Finansminister Schimmelmann i København og blev i Aaret 1806 Amtmand i Buskeruds Amt. Han var en højt begavet, varmhjertet og skarpt tænkende ung Mand, hvem alle, der kendte ham, satte de største Forhaabninger til; Henrik Steffens havde været en af hans Venner. Som Følge af sin europæiske Opdragelse mellem Diplomater og Statsmænd var han fra Barnsben fortrolig med politiske Spørgsmaal; medens han saa med Kritik paa den dansk-norske Stats Enevoldsstyre, nærede han en dyb Forkærlighed for Englands frie Regeringsform. I politisk Intelligens og Vidsyn var nan alle sine samtidige i Norge overlegen: de var mer eller mindre Hjemfødninger, mens han var Europæeren. Men til Gengæld savnede han Hjemfødningens sikre Instinkt for, hvad der i det givne Øjeblik var gennemførligt, fordi det maatte være det norske Folks Ønske og Maal.

Straks i Sept. 1807 foretog Wedel-Jarlsberg den vovelige Rejse over Havet til Jylland, traf Kronprinsen i Kiel og forklarede sit Ærinde for ham. Han vendte hjem til Norge med en forseglet Pakke, indeholdende 100,000 Daler Kurant, som han overgav i Regeringskommissionens Hænder. I den følgende Tid gik Regeringen i København endvidere ind paa at sætte ny Sedler til et Beløb af adskillige Millioner i Omløb i Norge; det var altid en Nødhjælp, som foreløbig lettede Vanskelighederne. Men desuden gjaldt det om det endnu vigtigere Formaal: at skaffe Norge de nødvendige Levnedsmidler især Korn. Adskillige Privatmænd gjorde alt muligt for at holde Kornhandelen med Danmark i Gang; fra Egnen om Kristianssand vedligeholdtes der betydeligt Samkvem ved smaa, delvis aabne Baade, som helst maatte sejle i Nattens Mørke eller i Stormvejr, — saa var de tryggest for de engelske Krydsere. Tillige udnævntes en saakaldt »Provideringskommission« til at »providere«, d. e. forsyne Norge med Levnedsmidler. Wedel-Jarlsberg blev dens Formand. Han tog fat med enestaaende Iver, opkøbte Korn alle Vegne, hvor det var muligt at faa noget, og sejlede selv flere Gange over Skagerak trods de engelske Eskadrer. Iblandt Menigmand gik der med Rette stort Ry af hans Mod og Snarraadighed.

Fig. 157. Wedel-Jarlsberg.

Stemningen i Norge var fra først af ret haabefuld. Alle var grebne af Harme over Englands Overfald paa København og Ranet af Orlogsflaaden, der jo var alle Nordmænds og Danskeres Øjesten. Man ventede, at England, trods sin knusende Overmagt, snart vilde trække det korteste Straa, bl. a. fordi det ikke vilde kunne undvære Tilførselen af Trælast fra Norge, og fordi vore Kaperskibe nok skulde forstyrre Englands Handel. Det var virkelig ogsaa følelige Tab, som tilføjedes den engelske Handelsflaade af vore faa Orlogsbrigger og af private Kaperskibe. Det største Kup gjordes udenfor Kristianssand 1810, hvor fem Orlogsbrigger afskar en engelsk Handelskonvoj paa 47 Skibe, hvis Ladning ved Auktion solgtes for $7^1/_2$ Mill. D. K. Kristianssand, som var et Midtpunkt baade for Kapertogterne og Kornforsyningen, voksede da ogsaa fra 4900 Indb. 1801 til 7200 i

1815. Alligevel vejede sligt ikke op imod den fuldstændige Ødelæggelse af den dansk-norske Stats egen Handel. Dybest føltes dette i Norge, som i helt anden Grad end Danmark var afhængigt af sin Forbindelse med England. Regeringen forøgede ogsaa selv de ødelæggende Følger af Fredsbruddet ved at skærpe Forbudet mod Handel med England til det yderste; saaledes forbød den endog al Brevveksling med England, saa at det blev umuligt for de norske Handelsmænd at inddrive de Summer, de havde til gode hos deres engelske Forbindelser. Hertil kom saa i 1808 Krigen med Sverige, hvorved Tilførselen ogsaa fra den Kant stoppedes. Hvor stor end den saa ofte lovpriste norske Troskab var, og hvor højt end Vreden mod England havde blusset op, saa blev det meget hurtigt en alt for haard Prøve, Norge udsattes for. Vinteren 1808—9 blev oven i Købet meget stræng, saa at Isen afspærrede Norge endnu mere end Engelskmænds og Svenskeres Skibe havde gjort. Enevold de Falsen havde i Fortvivlelse over Landets Kaar søgt Døden i Kristianiafjord (Efteraar 1808). Snart efter traadte Wedel-Jarlsberg ind i Regeringskommissionen og blev dens ledende Aand. Han forstod, at som det gik, kunde det ikke vedblive at gaa.

Derfor arbejdede han for Fred i Norden og for Grundlæggelsen af saadanne politiske Tilstande, at Freden kunde blive varig. Hans Maal var, at faa alle tre nordiske Riger forenede, men saaledes, at Norge blev et selvstændigt Led i denne Union, ligestillet med de to andre Riger. Hvis Frederik VI kunde vindes for dette Formaal, da kunde de norske Politikere arbejde for det uden at gøre det ringeste Brud paa Troskabspligten. Kristian August og andre ledende Mænd i Norge sluttede sig til Grev Wedels Planer; det ret heldige Felttog i Sommeren 1808 havde givet dem Selvfølelse og Mod til at gaa frem paa egen Haand. De fandt det selvmorderisk, at Danmark-Norge hjalp Russerne til at ødelægge Sverige; de saa med Haab hen til de svenske Frihedsmænd, der ønskede Gustav IV's Afsættelse, og mente, at om det skete, vilde det fremme Freden og Sammenslutningen i Norden. I Dec. 1808 sluttede Kristian August da Vaabenstilstand med den svenske Vesthær; da Adlersparre i Marts 1809 marcherede mod Stockholm (S. 244) og derved blottede Grænsen mod Norge, gav Kristian August Løfte om at forholde sig rolig; i Virkeligheden var Krigen endt. Wedels Ønske gik ud paa, at Frederik VI nu maatte blive Tronfølger i Sverige og samtidig give sine Arveriger, eller ialfald Norge, friere Institutioner og betydelig Selvstændighed. Men disse helnordiske Planer strandede navnlig paa Frederik VI (jfr. S. 245), som holdt fast ved Forbundet med Rusland og Gang paa Gang forgæves befalede Kristian August at rykke frem. Saa opgav Wedel-Jarlsberg sin helskandinaviske Plan og optog Halvøskandinavismen: Norge maatte for sin Freds og Velfærds Skyld have en fri Forfatning efter engelsk Mønster, skilles fra det enevældige Danmark og forenes med Sverige, som netop var i Færd med at grundlægge frie politiske Institutioner. Dette, tænkte han,

maatte kunne ske ved, at Kristian August, der nu blev svensk Tronfølger, samtidig udraabtes til Konge af Norge. Men denne Plan var for dristig til at lykkes. Kristian August vilde ikke selv række Haand dertil (jfr. S. 245), og der blev slet ikke for Alvor prøvet paa at udføre den. Der er vist heller ingen Tvivl om, at det norske Folks uhyre Flertal endog den Gang vilde have været imod den.

Efteraaret 1809 bragte Fred med Sverige og store Lettelser i Forholdet til England. For en vis Betaling kunde man hos den engelske Admiral løse et Lejdebrev, en saakaldt Licens, der gav Ret til uforstyrret Skibsfart. Hurtig aabnedes derved det engelske Marked atter for den norske Handel. »I alle Norges Havne«, fortæller Jakob Aall, »fandtes trælastede Skibe, befragtede under fordelagtigere Vilkaar, end som nogensinde i Fædrelandet havde været kendte, og den løsgivne Virksomhed bragte Liv langs hele Norges Vestkyst og Munterhed blandt dens Beboere . . . Nordsøen saa efter tvende lange Aars Forløb vore stolte Skibe, der sejlede, omgivne af fjendtlige Krydsere, midt under fortsatte Krigsforhold med England, trygge under Beskyttelsen af en Stump Papir. I denne nyopvakte Virksomhed begroves alle Sorger, forstummede alle politiske Planer«.

Dette sidste havde Jakob Aall for saa vidt Ret i; som der ikke mere fandtes nogen Jordbund for Wedel-Jarlsbergs Løsrivelsestanker, og Grev Wedel selv passede ogsaa paa ikke at komme saa langt ud, at han for Alvor blev kompromitteret derved. Men hvad der ikke forstummede, var Ønskerne om at skabe saa megen Selvstændighed for Norge, som kunde forenes med Troskaben mod Kongen og Broderriget. Ogsaa i dette snævre Arbejde var Wedel-Jarlsberg den drivende Kraft. Prins Frederik af Hessen, Kong Frederik VI's Svoger, der afløste Kristian August som Leder af den norske Regering, idet han blev »Vicestatholder«, — Regeringskommissionen ophævedes 1810, — fandt det saa velgrundet, at han gav det sin Støtte. Ved Afskedsfesten for Kristian August (29 Dec. 1809) stiftedes »Selskabet for Norges Vel«, mellem hvis Grundlæggere fandtes bl. a. »Friedrich P. z. Hessen«, Wedel-Jarlsberg, dennes Svigerfader P. Anker og John Collett, og som i kort Tid fik o. 2000 Medlemmer; Kong Frederik VI gav det — maaske med noget blandede Følelser — Lov til at hedde »Det kongelige Selskab for Norges Vel«. Det skulde virke for Norges Fremgang baade i litterær og økonomisk Henseende og satte som et af sine første Formaal at skaffe Norge et Universitet, hvad der jo havde været arbejdet paa siden Struensees Dage (S. 107, 191). Adjunkt N. Wergeland vandt Selskabets Præmie for en Afhandling derom, en Afhandling, som ved Siden af dygtige Tanker indeholdt underlig bitre Udfald mod Danmark (Danmark behøvede intet Universitet, sagde W., thi Danskerne kunde studere enten i Norge eller i Kiel). Grev Wedel førte i København Ordet for denne Sag med en saadan Kraft, at Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler lod sig rive med og fremkaldte en kongelig Forordning om Oprettelse af et norsk Universitet (1811). For at skynde paa Udfø-

relsen samlede Sagens Venner frivillige Bidrag i Norge og fik i kort Tid omtrent 1 Mill. D. K. ind. Allerede 1813 indskreves de første Studenter ved det ny Kristiania Universitet, som begyndte sin Virksomhed med 6 Lærere.

Aarene 1810 og 1811 var forholdsvis lette at komme over. Men mod Aaret 1812 blev Stillingen paany saa truende og trykkende som vel muligt. Foraaret var koldt og vaadt, saa at Kornet maatte saas sent og sent voksede frem, og da det endelig i September nærmede sig Modning, faldt det ind med Nattefrost og snart ogsaa med Sne. I Danmark var Høsten daarlig, i Norge var det rentud Misvækst. Kornpriserne blev utrolig høje, Folk maatte gribe til at bage Brød af Barken af Birk, Fyr og andre Træer, adskillige døde af Hunger, endnu flere sygnede af daarlig Ernæring, Ved at udskrive Korn i Danmark og Hertugdømmerne fik Regeringen i Aarets Løb sendt 560,000 Tdr. op til Norge; men selv denne store Forsyning var ikke nok, thi der tiltrængtes 700,000 Tdr. Og midt under al denne Nød kom tilmed Statsbankerotten. Regeringen havde holdt det gaaende ved Hjælp af ny Skatter, ny Statslaan, men navnlig ved at udstede ny Pengesedler, som den vitterligt ikke kunde indløse med Sølv, og som derfor i Handel og Vandel stadig sank i Værdi. Ved Nyaar 1813 var der udstedt Sedler for omtrent 150 Mill. D. K., hvoraf o. 10 var »funderede«, det vil sige hvilede paa virkelige Værdier. Kursen var samtidig 1760, d. v. s., at en Speciedaler, som skulde koste $1^1/_4$ D. K., i Virkeligheden kun kunde købes for $17^6/_{10}$ D. K. i Sedler. D. 5 Januar 1813 udstedtes saa den Forordning, som skulde gøre Ende paa Forvirringen. Der indrettedes en ny Rigsbank i Kjøbenhavn — med en Filial i Kristiania — og en ny Møntfod; for de gamle Sedler fastsattes en Kurs paa 1200 p. C. Dette var en ren og skær Statsfallit. Statens Pengesedler nedskreves paa denne Maade til en Værdi af lidt over $^1/_{10}$ af, hvad Staten oprindelig havde forpligtet sig at tilsvare. Alligevel havde dette sine Lyssider, thi Kursen var jo i Virkeligheden endnu daarligere, end de 1200 p. C., saa at Sedlerne ifølge denne Forordning fik større Værdi, end de i Øjeblikket havde haft i Handel og Vandel. Men Ulykken var den, at den ny Kurs paa 1200 slet ikke kunde opretholdes, idet de ny Rigsbanksedler, der skulde bruges til Indløsningen, heller ingen Tillid nød. Kursen blev da endnu slettere, end den nogensinde havde været, og Forstyrrelsen i alle Pengeforhold vedblev. De Ulykker, som fulgte heraf, føltes haardt i Norge, om end endnu haardere i Danmark. Se nærmere herom i Afsnittet: Danmark under Frederik VI.

Og paa samme Tid, som Hungersnøden og Pengekrisen pinte, fik Karl Johan sit Forbund om Norges Erobring sluttet med Rusland og England, Napoleons store Hær blev tilintetgjort paa Ruslands Snemarker, og den tyske Nationalfølelse rejste sig med en Naturkrafts Uimodstaaelighed til Frihedskampen mod den franske Enehersker. Frederik VI og hans Udenrigsminister, Rosenkrantz, som snart fik

at mærke, at Danmark kun kunde blive optaget i Koalitionen med Napoleon ved at afstaa Norge, blev hurtig overbeviste om, at Norge i Virkeligheden var tabt. Der var i 1813 et Øjeblik, da det saa ud til, at Frederik VI kunde slippe med at afstaa Trondhjems Stift og beholde det øvrige Norge, men dette viste sig snart at være et Blændværk; en saadan Deling af Norge vilde ogsaa blandt alle Nordmænd have mødt den allerdybeste Uvilje. Allerede tidlig paa Aaret 1813 var Frederik VI klar over, at det rimeligvis vilde ende med Norges og Danmarks Adskillelse. Det gjaldt da om, som det er blevet sagt, at de to Riger sattes i Stand til at klare sig hvert for sig, ligesom en Flaades Linieskibe, der under Storm splittes fra hverandre, maa se at staa Uvejret igennem hvert for sig, indtil de efter Uvejret atter kan prøve at finde hverandre. Frederik VI maatte naturligt nok først og fremmest se dynastisk paa Opgaven: at bevare begge den oldenborgske Stammes Arveriger for sit Hus. Saadanne Tanker laa til Grund for Beslutningen om, at Danmarks og Norges Tronarving, Kristian Frederik, skulde gaa til Norge og træde i Spidsen for dets Regering.

Kristian Frederik, Søn af Arveprins Frederik (S. 110 og fl. St.), var født paa Kristiansborg 1786. Han var en smuk ung Mand, litterært og kunstnerisk dannet, veltalende, vindende af Adfærd, »et Særsyn blandt Oldenborgerne baade hvad Udvortes og aandelig Begavelse angaar«. Med disse en æstetisk Naturs Fortrin forbandt han imidlertid ogsaa dens sædvanlige Mangler; hans Vilje var svagere end hans Fantasi og Følelse. D. 10 Maj 1813 modtog han Kongens Instruks om, hvorledes han skulde forholde sig i Norge.; d. 20 Maj gik han, forklædt som Matros, i Fladstrand om Bord i et lille aabent Fartøj, landede Dagen efter paa Hvaløerne, holdt d. 22 Maj sit Indtog i Kristiania under stormende Hyldest af Befolkningen og afløste straks Frederik af Hessen som Statholder. Ved sine velberegnede, kønne Taler og elskværdige Optræden vandt han en Folkeyndest, som kun skadedes ved Skumlernes Fortællinger om, at han elskede de smukke Kristiania Damer alt for højt. Alle betydende Mænd i Norge sluttede sig villigt til Prinsen — paa Grev Wedel-Jarlsberg og hans allerfortroligste Venner nær. Greven havde fratraadt sine Embeder og holdt sig køligt tilbage fra Kristian Frederik.

Efterhaanden satte Prinsen sig ind i Regeringsforholdene. Hæren blev sat paa Krigsfod og for en stor Del samlet ved den svenske Grænse for at true den med Angreb, saa snart Karl Johan rykkede mod Holsten. Men just som Krigsforetagendet skulde begynde, sluttedes Freden i Kiel.

Traktaten undertegnedes om Natten mellem den 14. og 15. Januar. D. 18. Januar udstedte Frederik VI et aabent Brev om, at han »for at genoprette Fred i Norden og for at afværge fra Kongeriget Norge den overhængende Hungersnød« havde afstaaet Norge. Samtidig udsendte han til det norske Folk en udførlig og aaben Redegørelse for, hvorledes det var kommet saa vidt. Deri minder

han først om, »hvor redeligen og uafladeligen Vi, først som Tronarving og derefter som Konge, har ønsket og bestræbt Os for at vedligeholde Fred for Vore Riger og Lande«, og hvorledes dette var lykkedes gennem de 15 Aar fra 1792 til 1807, i hvilken Tid der »kun kaldtes til Vaaben, naar det gjaldt at opretholde Fædrelandets Fred«. Derpaa forklarer han sin Politik efter 1807 indtil det Øjeblik, da Bernadotte stod i Hertugdømmerne, og viser, at fortsat Modstand vilde have udsat Monarkiet for at opløses, endog i dets enkelte Dele, og have prisgivet Norge til den frygteligste Hungersnød, naar Jylland blev Krigens Skueplads, og al Korntilførsel andetsteds fra var Nordmændene betagen. Det vilde kun have været muligt at opsende til Norge en Fjerdedel af det Kornforraad, som behøvedes til Norges Forsyning indtil Høsten 1814. »Selv en Sejr kunde nu ikke redde det hele, og Tab maatte have fremskyndet endnu større Ulykke og have gjort alle videre Underhandlinger umulige«.

»Aldrig kan, aldrig vil Vi glemme den Troskab, og Hengivenhed for Os og vores Stamme, hvilken det ædle norske Folk i alle Tider og Tilfælde har givet saa rørende Beviser paa. Saa længe Troskab iblandt Folkeslægterne agtes som en Dyd, vil Nordmændene nævnes som de, der stod ved Siden af eller overgik ethvert andet Folk i denne Dyds Udøvelse, Vi og Vore Forfædre har stedse faderligen regeret over det norske Rige. Villigen ydede Danmark i disse sidste Nødens Aar det Korn, som de norske Brødre trængte til. Vort oprigtige Ønske er, at Lykke og Held maa til den sildigste Tid blive det tapre og ædle norske Folks Lod«.

Med disse Ord sagde Frederik VI sit Farvel til Nordmændene. Men det blev ikke gennem denne aabne og uforbeholdne Redegørelse, at Nordmændene først underrettedes om Adskillelsen.

Da Kristian Frederik d. 25. Januar havde modtaget den første Meddelelse fra Frederik VI om Fredsslutningen, skrev han i sin Dagbog: »At Kongen kan tro, at det norske Folk godvillig overgiver sig, at han kan tro mig lav nok til at svigte dem nu, det fatter jeg i Sandhed ikke. Med Rette maatte man kaste med Sten efter mig, om jeg nogensinde var i Stand til at svigte en Nation, der holder af mig og sætter alt sit Haab til mig«. Han raadførte sig med de ledende Mænd i Kristiania, efter hvis Raad han kun lod kundgøre at der var Fred i Norden, men at Fredsvilkaarene ikke kendtes. Det rygtedes dog snart, at Frederik VI havde afstaaet hele Norge. Straks foretog Prinsen derpaa en Rejse gennem Landet til Trondhjem for ret at mærke, hvordan Stemningen i Folket var med Hensyn til Afstaaelsen til Sverige. Overalt fandt han Folk glødende af Harme over, at »Frederik VI med et Pennestrøg havde overgivet 900.000 trofaste Undersaatter i Svenskekongens Vold«, og opfyldte af Ønsket om at frelse Norges Selvstændighed: Kong Frederik havde maaske nok Ret til selv at opgive sin Adkomst til Norge, men ikke til at overgive det til Svenskerne, — det var den almindelige Tankegang, som deltes af alle med meget faa Undtagelser. Alle

Selvstændighedens Venner saa deres fødte Fører i Prinsen, »den odelsbaarne til Norges Trone;« overalt stimlede Folket sammen og jublede til ham, naar han i velvalgte Ord paakaldte dets patriotiske Følelser. Passet Kringen naaede han ved Aften, men lod sig ved Fakler lyse hen til Sinklarstøtten, hvor han fremsagde Edvard Storms Vers:

»Ve hver en Nordmand, som ej bliver hed,
saa tit hans Øjne den skue«.

En Kælling humpede frem for at se ham og holdt sin Lygte tæt hen til hans Ansigt: »Vakkert Kød og Blod«, sagde hun, »men for veg ser du ud til at blive Norges Frelsermand«. Dog, det var ikke den almindelige Mening. En saa djærv Frihedsmand som Biskop Bugge i Tronhjem hilste ham med Ordene:

»Kristian! Vor Sverre! Vor Hakon! Vi sværge!
aldrig skal Nordmanden svigte sin Drot!«

Det var i denne første Tid Prinsens Tanke, at han vilde overtage Norges Kongekrone i Kraft af sin Arveret. Da han fra Trondhjems-Færden kom tilbage til sin Ven Karsten Anker paa Ejdsvold, samlede han her godt 20 fremtrædende Mænd til et Møde d. 16. Febr., den saakaldte Notabelforsamling, (»Notabler« = ansete Mænd). Adskillige af disse vidste god Besked med, at om Prinsen fastholdt den Tanke at optræde som Arve- og Enevoldskonge, vilde det vække Utilfredshed og Splittelse paa mange Hold. En af dem, der følte dette klarest, var Professor Georg Sverdrup. Under Køreturen til Ejdsvold fik Sverdrup til Skydskarl en meget gammel Bonde, som gav sig til at spørge om, hvorfor der rejste saa mange til Ejdsvold. »De skal vel«, sagde han, »med Prinsen overlægge, hvorledes Norge skal overgives til Sverige; skal du være med i dette Lag, da maa du for Guds Skyld aldrig give din Stemme til, at Norge overgives til Sverige. Jeg vil give mit og mines Liv og alt for ikke at opleve den Dag. Men hvad du siger eller gør, saa husk for alting paa, at Gud er ataat (til Stede)«. Da Sverdrup kom til Ejdsvold, førtes han først ind til en Samtale med Prinsen paa Tomandshaand og udviklede der med Fynd sin Opfattelse: ved Frederik VI's Frasigelse af sin og sine Eftermænds Kongeret havde Norge genvundet sin naturlige Ret til selv at bestemme sin Forfatning; Prinsen havde derfor ingen Arveret til Kronen, men der var ingen Tvivl om, at det norske Folk ved et frit Valg vilde kaare ham, der i Nødens Stund havde knyttet sin Skæbne til Folkets. Prinsen omfavnede ham tilsidst med de Ord: »De har Ret, jeg er bleven overbevist«. I det følgende Møde med alle Notabler udtalte de fleste sig i samme Retning som Sverdrup. Mødets Resultat blev det, at alle enedes om, at Norge ikke vilde godkende Afstaaelsen til Sverige, at Kristian Frederik midlertidig skulde overtage Regeringen som Prinsregent, og at en Nationalforsamling af Ombud for det hele Folk skulde træde sammen for at give Norge en Forfatning og — hvis det var Nationens Ønske — vælge en Konge.

Først derefter kundgjordes officielt Fredstraktaten i Kiel og Frederik VI's aabne Brev i Forening med en Række Opraab og Befalinger fra Prinsregenten til det norske Folk og dets Embedsmænd. Rundt om i Norges Kirker samledes Menighederne og aflagde højtideligt Ed paa »at hævde Norges Selvstændighed og at vove Liv og Blod for det elskede Fædreland«. Saa hurtig som muligt foretoges dernæst Valgene til Rigsforsamlingen, der skulde møde paa Ejdsvold d. 10. April. Landet valgte for sig — tre for hvert Amt —, Byerne for sig (Bergen 4, de andre Stiftsbyer to, Resten én hver); endvidere valgte Hæren og Flaaden nogle Ombud, dels Officerer, dels Mænd af Underklasserne. Imens dette foregik, ordnede Regenten ved en Række Forordninger en hel Del Regeringsforhold. Norge fik sit eget Flag: et Dannebrog med den norske Løve i gul Farve. Der indsattes et Regeringsraad (Ministerium). Spidsrodstraffen ved Hæren afskaffedes. Efter Prinsens Tilskyndelse stiftedes Selskaber til Indkøb af Korn. Disse Selskaber sørgede med en saadan Iver for Landets Proviantering, at det lykkedes at faa indført store Partier Korn, inden de britiske Krydsere kom ud af deres Havn efter den usædvanlig lange Vinter. Der herskede i 1814 ingen Hungersnød i Norge. Hvad dette betød for Folkets Mod til at gaa videre frem ad Selvstændighedens Vej, siger sig selv.

Som Mødested for Norges grundlovgivende Rigsforsamling havde Karsten Anker stillet Ejdsvold Jærnværk til Raadighed. Forsamlingens Møder skulde holdes i den store Malerisal, som derfor ryddedes for sine Kunstværker, alene med Undtagelse af et Portræt af Kristian IV, den mest afholdte blandt alle Oldenborgerne (Se O. Wergelands Maleri); de hvidtede Plankevægge smykkedes med Grene af Barlind (Taks). Det kneb med at skaffe Plads til de mange Rigsdagsmænd; nogle maatte bo indtil en Mil fra Ejdsvold, saa de havde en forsvarlig Tur at gaa Morgen og Aften. Forplejningen var stundom noget ensformig, — der klagedes saaledes over det evindelige Kalvekød, man fik at spise —; men slige Ulæmper var for smaa til at svække den Iver, som fyldte Tingmændene. D. 10. April, Paaskedag, holdtes Aabningsgudstjeneste, Valgbrevene prøvedes, og Dagen sluttedes med et Festmaaltid. Dagen efter begyndte Forhandlingen. Der var ialt 112 Tingmænd, hvoraf 61 kunde regnes til Embedsmandsklassen. Embedsmændene kunde følgelig helt beherske Forsamlingen. Efter Norges daværende Udviklingstrin var dette baade naturligt og godt. Embedsmændene var netop dem, der som unge havde levet ved Københavns Universitet og været med i Sværmeriet baade for den nyvaagnede Norskhed og de europæiske Frihedstanker; det var den politisk mest vaagne og oplyste Del af Folket. Fra første Færd viste det sig, at det var, om ikke to Partier, saa dog to Hovedretninger i Rigsforsamlingen. Den ene, som omfattede Forsamlingens store Flertal, bestod af dem, der vilde gennemføre Norges Selvstændighed under Kristian Frederiks Ledelse, »Patrioterne«, som de kaldte sig selv. Mellem dem kom Sorenskriver

Kristian Magnus Falsen til at spille en Førerrolle. Han var Søn af Enevold F. og nu omtrent 32 Aar, en veltalende og paagaaende Mand. Han havde (delvis i Forening med Skolemanden Adler) udarbejdet et Grundlovsudkast efter Forbillede af den franske Forfatning fra 1791, den engelske Forfatning og navnlig den nordamerikanske Grundlov. Dette Udkast blev Hovedgrundlaget for Rigsforsamlingens Arbejde. Ved Siden af ham stod den førnævnte Professor Georg Sverdrup, en varm Ven af Danmark og en Tilhænger af Tanken om hele Nordens Forening, og to Tingmænd fra Bergen· Sorenskriveren Christie og Præsten Jonas Rein, der i sine unge Dage havde gjort sig kendt som Digter. Af Bønderne sluttede de fleste sig til denne Side. Paa den anden Side stod Wedel-Jarlsberg og den lille Gruppe, som med ham mente, at Arbejde for Selvstændighed med Kristian Frederik som Fører ikke kunde lykkes, og at man maatte være forberedt paa, at det hele dog vilde og burde ende med en Forening med Sverige. Paa den Tid, da Freden i Kiel sluttedes, havde Wedel været nede i Danmark og kunde derfor ikke gribe ind imod Prinsens og hans Venners Handlinger. Paa hans Hjemrejse gennem Sverige havde den svenske Vestarmés Fører, Grev Essen, forhandlet med ham; Wedel havde baade overfor ham og overfor andre vedkendt sig sit gamle Standpunkt om Ønskeligheden af Norges og Sveriges Forening, men bestemt afvist Tanken om, at den skulde fremmes ved Erobring og Tvang. Nu gik hans Taktik nærmest ud paa at faa Rigsforsamlingen til at optræde saaledes, at det i hans Øjne uundgaaelige Tilbagetog ikke blev for vanskeligt. Nær ved ham stod hans Svigerfader P. Anker til Bogstad, og den afholdle og mildt dømmende Patriot Jakob Aall. Ikke saa lidt voldsommere i sin Færd var N. Wergeland, der nærede en lidenskabelig Uvilje mod Danmark og ofte gav den Udtryk.

For Selvstændighedspartiet var det nødvendigt at handle hurtigt, før Karl Johan og Stormagterne fik Tid at gribe ind; det gjaldt om at stille dem overfor en fuldbyrdet Kendsgerning. Det var derfor Falsens (og Prinsens) Mening, at Rigsforsamlingens Opgave maatte begrænses til det, der absolut maatte gøres: der skulde gives en Grundlov, Kongen skulde vælges, og Finanserne bringes i en saadan Tilstand, at det blev Kongen muligt at føre Regeringen. Men dermed skulde saa ogsaa Rigsforsamlingen slutte, og Kongen og Statsraadet have Regeringen i sin Haand. Det vilde jo snart komme til at dreje sig om vanskelige Forhandlinger med fremmede Magter, diplomatiske Skaktræk, muligvis om Krig: sligt kunde kun ledes af en ordnet Regering, ikke af en talrig Nationalforsamling. Denne Taktik var dog mange af Tingmændene imod, fordi de fandt, at Nationalforsamlingen ikke burde give sin Suverænitet fra sig, men blive siddende og føre Opsyn med Regeringen (som de franske Rigsdage i Revolutionstiden). Det blev imidlertidig Falsens Plan, som sejrede. Efter at Rigsdagen først havde godkendt, hvad der var sket paa Notabelmødet, nedsattes et Grundlovsudvalg (»Konstitutionskomité) med Falsen som For-

Oberst Hegermann. Falsen. Wedel-Jarlsberg. Christie. Løvenskiold.

RIGSFORSAMLINGEN PAA EIDSVOLD 1814. MALERI AF O. WERGELAND

mand; allerede d. 13. April kunde dette fremsætte Forslag om de Grundsætninger, Forfatningen skulde bygges paa, og fik dem hurtig vedtaget. Derpaa valgtes, ligeledes efter Falsens Forslag, en Finanskomité til at granske Rigets Pengeforhold og gøre Indstilling om dem til Rigsforsamlingen. Dette gik let igennem. Ligesaa enedes man let om, at Rigsforsamlingen ikke skulde give sig til at gennemgaa hele Norges Lovgivning og udarbejde en ny Lovbog; der skulde kun nedsættes en Lovkomité til at forberede dette Arbejde, saa at et følgende Storting kunde tage det op. Men der blev stor Uenighed med Hensyn til Falsens vigtigste Forslag: »At denne Forsamling, saa snart Konstitutionen er vedtagen og Kongen valgt, anses som hævet! Især Wergeland skummede af Harme over, at Rigsforsamlingen saaledes skulde overgive sin Magt til Prinsen og Statsraadet, og udtrykte sig i det mest patetiske Ordlag om, at intet skulde afskrække ham fra at tale frit ud: »Haanden fæster jeg i Himlen og lader Kloden rulle. Foden fæster jeg paa Religionens Klippe og smiler ad hine truende Bølger.« Uenigheden var saa stor, at der ved Afstemningen var lige mange Ja og Nej, men Præsidentens Stemme gjorde Udslaget til Fordel for Forslaget (19. April). Dermed havde Falsens Taktik sejret.

I de næste 14 Dage gjorde Grundlovsudvalget sit Forfatningsforslag færdigt; det blev forelagt d. 4. Maj, drøftet i de følgende Dage og vedtaget i sin Helhed d. 16. Maj. Saa rask blev Norges navnkundige Grundlov skabt. Det var Hastværk, men ingenlunde Lastværk. Denne Grundlov har nu henved 100 Aar formaaet at rumme en overordentlig kraftig Folkeudvikling, saaledes at det ikke har været nødvendigt at sprænge Lovens Rammer, men kun i nyeste Tid at udvide dem noget. Dette er Bevis nok for, at Grundloven passede for det norske Samfund. Den var i 1814 Europas frieste og mest demokratiske Forfatning; men Norge var ogsaa i Samfundsbygning Europas mest demokratiske Land. Sammenstiller vi den med den Enevoldsforfatning, den afløste, ser vi, at den af de gamle Institutioner beholdt en Konge (men med indskrænket Magt), en Højesteret og hele det nedarvede Sæt Embedsmænd. Det ny og afgørende var Oprettelsen af et Parlament: Stortinget, paa et udstrakt folkeligt Grundlag og med stor Myndighed. Stemmeret havde alle 25aarige norske Borgere, som enten var Embedsmænd (ogsaa afgaaede), eller paa Landet var Ejere eller Brugere af matrikuleret Jord, eller i Køb- og Ladestæderne havde Borgerskab eller ejede Gaard og Grund til en Værdi af 300 Rdl. Sølv. Vælgerne valgte Valgmænd, og disse igen Stortingsmændene, der maatte være mindst 30 Aar. I Almindelighed skulde Stortinget samles i Kristiania hvert tredje Aar, men Kongen kunde indkalde det til overordentlige Samlinger Stortinget delte sig selv i to Afdelinger: Odelstinget ($^3/_4$) og Lagtinget ($^1/_4$), ved denne svage Efterligning af det engelske og amerikanske Tokammersystem vilde man sikre sig, »at hvert Lovforslag blev desmere drøftet og overvejet.« Alle Lovgivnings- og

Bevillingssager hørte under Stortingets Myndighed. Kongen kunde ganske vist nægte sin Underskrift til en Stortingsbeslutning og derved hindre den i at blive Lov; men hvis tre ordentlige Storting efter hinanden vedtog en enslydende Beslutning, »saa vorder den Lov, om end Kongens Sanktion ikke paafølger«; Kongen fik altsaa kun opsættende Nejret, »suspensivt Veto«, ikke absolut Veto (som i den danske Grundlov 1849). Denne Bestemmelse har siden været af afgørende Betydning for Stortingets Magtstilling. Det samme gælder om Grundlovens Regler om Rigsretten, en Domstol til at dømme i de Sager, som af Odelstinget rejses mod Statsraadets eller Højesterets Medlemmer; den kom til at bestaa af Lagtinget og Højesteret, hvorved Lagtingsmændene var født Flertal i Rigsretten.

Dette er de Bestemmelser i Grundloven, som var af størst politisk Vigtighed*).

Fig. 158. Jonas Rein.

Imens havde Finanskomiteen arbejdet og fremsatte allerede 12. Maj Forslag til, at Rigsforsamlingen skulde garantere baade den nuværende Statsgæld og yderligere en stor Sum for det følgende Aar (14 Mill. Rdl. Navneværdi til Kurs 375). Mangen Nordmand maatte tvivlende spørge, om Landet virkelig var i Stand til at bære saa uhyre Byrder; ikke blot de store Forretningsmænd, men ogsaa Bønderne var betænkelige derved. »Foreningspartiet« (Wedel-Jarlsbergs Venner) greb da Lejligheden til at levere sit Hovedslag og udmalede Fremtiden saa sort som muligt; »i samme Øjeblik,« ytrede en af Talerne, »vi indvilger i 14 Mill. ufunderede Rigsbanksedler og Ret til at gøre flere efter Fornødenhed, i samme Øjeblik dekreterer vi Dyrtid, Hungersnød og mange Medborgeres Undergang og Død.« Men Jonas Rein slog i en kraftig Tale Frygtsomheden ned: »man vil forskrække os med de

*) En i vore Øjne mærkelig Grundlovsbestemmelse, som staar i Modstrid med den Oplysningsaand, Grundloven fremgik af, var den, som forbød Jøder at bo i Norge. Da dette Punkt var til Forhandling og Debatten blev langtrukken, rejste Listerbonden Teis Lundegaard sig og raabte: »Staar op alle I, som ingen Jøder vil have i Landet!« Og næsten hele Forsamlingen rejste sig. Her var Wedel-Jarlsberg den liberale, som talte imod denne Grundlovsparagraf, hvorimod de to forbitrede Modstandere Sverdrup og Wergeland var enige om, at en Jøde aldrig kunde blive en god Borger.

mange Millioner; vi glemmer dog ikke, at det er »Femskillingsmillioner,« her er Tale om, at den store Sum maa bringes tilbage til Varers Værdi, at det i Virkeligheden kun drejer sig om, hvad hver Mand i Norge kunde købe en Tønde Korn for. Hvilket Folk købte nogensinde sin Frihed og Uafhængighed for saa ringe en Pris?« Garantien blev vedtaget med 76 Stemmer mod 29.

Den 17. Maj 1814 foretoges Kongevalget. Wedel-Jarlsbergs Parti vilde helst have haft det udsat; men da det ikke lykkedes dem, stemte ogsaa de, sammen med Selvstændighedspartiet, paa Kristian Frederik. Sverdrup, som den Dag var Præsident, udtalte da:

»Rejst er altsaa inden Norges Enemærker Norges gamle Kongestol, som Adelstener og Sverrer beklædte, og hvorfra de med Visdom og Kraft styrede gamle Norge.«

Efter at den nyvalgte Konge havde underskrevet Grundloven, havde Rigsforsamlingen kun tilbage at give sit Arbejde den formelle Afslutning. D. 20. Maj underskreves Protokollerne. Tingmændene dannede Broderkæde med sammenslyngede Arme og lovede som med én Mund at være »enige og tro, indtil Dovre falder.«

Der var nu siden Freden i Kiel gaaet over fem Maaneder, som Nordmændene havde vidst at bruge. At de var naaet saa langt, som nu var Tilfældet, skyldtes imidlertid ikke alene deres egen Beslutsomhed, men ogsaa heldige ydre Omstændigheder. For det første var det af allerstørste Betydning, at Kristian Frederik kunde træde i Spidsen for deres Selvstændighedsværk; den Bevægelse, der nu let samlede sig om ham, den rette Arving til Norges Krone, vilde ellers have været udsat for at opløses i Splittelse og Uenighed; der er ikke saa lidt Sandhed i det, som Kristian Frederik fremholdt som Forsvar for sine Handlinger i dette Aar, at han havde reddet Norge fra »Anarki«. For det andet var det af afgørende Vigtighed, at Sverige var ude af Stand til at gøre noget; den svenske Vesthær under Grev Essen var langt mindre end den norske Hær ved Grænsen og maatte, allerede af den Grund, nøjes med at se til.

Thi Karl Johan havde i hele denne Tid været langt borte. Han havde som Stormagternes Forbundsfælle maattet føre sin svenske Armé imod Frankrigs Grænse. Under de følgende Maaneders Forhandlinger om, hvad der efter Napoleons Afsættelse skulde ske med Frankrig, havde Karl Johan endog i nogen Tid gjort sig Haab om selv at blive Frankrigs Konge; hvis det var sket, vilde Kristian Frederik have haft Udsigt til at vinde alle tre nordiske Kroner. Dog, denne Plan glippede, og Karl Johan maatte atter tænke paa Sverige og paa Norge, hvis Vinding skulde forsone Svenskerne med Tabet af Finland. Saa snart ske kunde, førte han sine 30,000 svenske Soldater Øst paa; dem havde han under hele Felttoget skaanet, for at have denne Armé urørt, naar den endelige Kamp om Norge skulde finde Sted. En Tid havde han og hans allierede tænkt sig, at Afgørelsen bedst kunde naas ved et nyt Angreb paa Danmark op gennem Hertugdømmerne. I Holsten havde der hele

Tiden staaet en russisk Hær, mens Danmark havde opstillet Tropper Nord for Ejderen. Der raadede i Danmark stærk Begejstring for Kristian Frederik og Nordmændene, og endnu i Marts 1814 var der danske Statsmænd, som raadede til at optage Kampen paa Liv og Død. Der syntes ogsaa at være Haab om, at England maaske vilde tage sig af Norges Sag; Karsten Anker, der var gaaet til England som Kristian Frederiks Udsending, fandt i det mindste hos Folket stor Medfølelse med Norge. Men dette Haab slog fejl. Stormagterne stillede sig tilmed saa truende overfor Frederik VI, at han (Maj 1814) maatte forbyde al Handelsforbindelse med Norge og lade Kancelliet undersøge, om Kristian Frederik ifølge Kongeloven kunde udelukkes fra den danske Tronfølge. Da Kancelliet herpaa

Fig. 159. Af et Brev fra Kristian Frederik.

Tilvisse har der været Menneskekundskab at samle, men, især hos enkelte, til liden Ære for Menneskeheden — Hovedsagen er, at Grundloven, som Storthinget har givet Folket, virkeligen er hæderlig for den norske Nation; falder den, kan den berede Rigets Fald. —
Augustenborg d. 20. Decbr. 1814.
Deres Ven Christian Frederik.

(paa A. S. Ørsteds Motivering) svarede nej, sendte Frederik VI sin unge Fætter Befaling til at indfinde sig hos ham, da han ellers vilde blive dømt og straffet efter Kongeloven. Dog, Kristian Frederik holdt Stand overfor dette Tryk og vilde ikke for sin egen Fares Skyld forlade det norske Folk.

Det var først det forenede Pres fra Stormagterne og fra Sverige, som omsider nødte ham til at vige. D. 30. Juni kom Stormagternes Udsendinge til ham. De var villige til at godkende det meste af, hvad der var foregaaet, men forlangte ubetinget, at han skulde overgive sin Magt til Stortinget og paavirke dette til at gaa

ind paa Foreningen med Sverige. Kristian Frederik og hans Statsraad — der bestod af Mænd af Selvstændighedspartiet — saa nok, at Foreningen var uundgaaelig, men stred til det yderste for at opnaa saa læmpelige Vilkaar som muligt. Kristian Frederiks Udholdenhed og Varme i Forhandlingerne med Stormagternes Kommissærer var til stor Gavn for Norges Sag; fra nu af stod det fast, at Foreningen ikke skulde blive til svensk Overhøjhed. Der kunde i Juli 1814 være opnaaet fredelig Overenskomst, om ikke Karl Johan bestemt havde holdt paa, at Fæstningerne Frederiksstad, Frederikssten og Kongsvinger skulde besættes af svenske Tropper, mens Stor-

Fig. 130. Moss.

tinget forhandlede om Grundlovens Ændring. Det turde den norske Konge og hans Raadgivere ikke byde den offentlige Mening i Norge og der blev Krig. Den 28. Juli begyndte Svenskernes Indrykning i Norge. De var 40,000 Mand imod 20,000 Nordmænd. Frederiksstad overgav sig straks, hvorimod Frederikssten værgede sig tappert. Kristian Frederik indlod sig ikke paa større Slag, men lod Hæren gaa tilbage over Glommen; dog forefaldt der et Par mindre Træfninger (ved Lier og Matrand), som var hæderlige for Nordmændene. Snart havde Karl Johan i det væsentlige de militære Stillinger, han fandt nødvendige, og tilbød saa Forlig paa Vilkaarene fra Juli. Efter Samraad med Statsraadet og andre ledende Mænd

(deriblandt Falsen og Sverdrup) sluttede Kristian Frederik da Konventionen paa Moss d. 14. Aug. 1814: Fjendtlighederne ophørte, Frederikssten overgaves. Kongen af Sverige forpligtede sig til at godkende Ejdsvoldgrundloven med de absolut nødvendige Ændringer; Kristian Frederik skulde sammenkalde Stortinget og nedlægge sin Magt i Nationens Hænder.

Ved Budskabet om Forliget i Moss blev der Uro i Kristiania. Folk raabte om Forræderi, General og Statsraad Haxthausen blev overfaldet af en Pøbelhob, og de svenske Officerer, der kom som Udsendinge til Byen, blev udsatte for lignende Forhaanelser.

Straks derefter overdrog Kristian Frederik sin Regeringsmagt til Statsraadet og trak sig tilbage til Ladegaardsøen ved Kristiania, nedbrudt og forpint. Hans Rolle i Norge var udspillet. I Oktober sejlede han til Jylland. Som det altid gaar ved et Nederlag, slog Stemningen overfor ham om til sin Modsætning: det var udelukkende hans Svaghed, som var Skyld i, at Norge ikke havde naaet alt, hvad man havde drømt om. At han havde gjort, hvad der i det hele kunde gøres, for at skaffe Norge de bedst mulige Vilkaar i Fremtiden, det vilde den Gang og længe efter ingen forstaa.

Det overordentlige Storting, der traadte sammen i Kristiania d. 7. Okt. 1814, talte 80 Medlemmer, hvoraf kun $^1/_4$ havde været med paa Rigsdagen paa Ejdsvold; der var kun 19 Bønder, men godt 50 Embedsmænd. Det havde nu vendt sig saaledes, at Wedel-Jarlsberg kunde kaldes Situationens Mand: nu skulde jo den Forening med Sverige fuldbyrdes, som han saa længe havde arbejdet for. Alligevel blev ikke han Føreren paa dette Storting: han ønskede i Virkeligheden en langt nøjere Sammenslutning mellem Rigerne, end Situationen absolut krævede, — og mere end det absolut nødvendige vilde Stortinget i alt Fald ikke gaa med til. Derimod blev Christie den ledende Mand. Han havde paa Ejdsvold hørt til Kristian Frederiks og Selvstændighedspartiets Mænd, og det var stadig hans Maal at frelse den størst mulige Frihed og Uafhængighed for Norge. Kristian Frederik satte ham i en fortrolig Samtale ind i, hvad der var talt mellem ham og Stormagternes Udsendinge, og Christie havde derfor en sikker Følelse for, hvor det kunde nytte noget at kæmpe for Indrømmelser, og hvor det var nødvendigt at bøje sig. Uden at ænse det Raab, som fra mange Sider lød om Kristian Frederiks og de ledende Officerers Forræderi, om Krig til det yderste osv førte Christie den Politik igennem, som var grundlagt ved Kristian Frederiks Forhandlinger med Stormagterne, og som i alt væsentligt frelste Grundloven for Norge. D. 20. Oktb. vedtog Stortinget paa Motzfeldts Forslag, at Foreningen af Norge som selvstændigt Rige med Sverige skulde ske, men Kongevalg ikke foretages, før de af den Grund nødvendige Ændringer i Grundloven var vedtaget. Herom forhandlede saa en Komité under Christies Ledelse med 6 svenske Kommissærer (deriblandt B. v. Platen), og da Svenskerne efter Karl Johans Ønske føjede sig i, at Ændringerne

indskrænkedes til det allernødvendigste, kunde Grundlovsforandringerne vedtages i Stortinget d. 4. Nov. 1814; samme Eftermiddag valgtes Karl XIII til Norges Konge. Derpaa rømmede de svenske Tropper Norge, og Karl Johan mødte d. 10. Nov. i Stortinget, hvor han overgav til Præsidenten Kong Karl XIII's skriftlige Ed paa Norges Grundlov. Efter Grev Wedels Raad beholdtes det nærværende Statsraad, kun udfyldt med nogle ny Medlemmer, deriblandt Grev Wedel selv, som blev Styrer af Finnaserne; Grev v. Essen blev norsk Statholder og Regeringens Formand. Unionens Ordning fastsattes nærmere i Rigsakten, der blev endelig vedtaget af svensk Rigsdag og norsk Storting 1815 og underskrevet af Kongen 6. Aug. 1815; i Norge er Rigsakten en Grundlov, ikke i Sverige.

Grundtanken i Unionen var den, at Rigerne skulde være fælles om Konge og om Krig og Fred. Rigerne blev nogenlunde, men ikke helt ligestillede i Unionen; navnlig kan vi mærke, at Udenrigspolitikken helt blev lagt i den svenske Udenrigsministers Haand (under Kongens Ledelse selvfølgelig), og at Kongen kunde indsætte en svensk Mand som Statholder i Norge. — Naar Kongen skal udøve Regeringsmyndighed samtidig for begge Riger, skal han holde Fællesstatsraad med begge Rigers Statsraad; skal der ellers forhandles om Genstande, som angaar begge Rigerne, skal vedkommende Riges Statsraad suppleres med tre Statsraader fra det andet. Da Kongen som oftest bor i Stockholm, er selve det norske Ministerium delt i to Afdelinger: i Kristiania er der en Statsminister og mindst fem Statsraader, i Stockholm en Statsminister og to Statsraader.

SVERIGE UNDER KARL JOHAN.

Medens Norge under Forhold, der et Øjeblik lagde al Samfundsmagt i Nationens egen Haand, havde skabt sig en Forfatning efter sit Hoved paa bar Bund, havde Sverige, der 1809 var stedt paa lignende Maade, ikke lavet en splinterny Forfatning efter fransk Mønster, men nøjedes med at bygge videre paa de hjemlige Institutioner. De ny Grundlove var følgende fire: Regeringsformen 1809, Rigsdagsordningen 1810, Successionsordningen (Tronfølgelov) 1810 og Trykkefrihedsordningen 1810 (og 1812). Af disse skal vi omtale de to førstnævnte noget nærmere. Paa Rigsdagen i Stockholm 1809 udarbejdede et Udvalg med Hans Järta som Sekretær i 14 Dage et Grundlovsforslag, der holdt sig nær til de gamle Former, særlig til Regeringsformen af 1772; »Udvalget har troet, hvad Eksemplet fra Europas frieste Stat (England) ogsaa beviser, at for en Nations almene Ret og Medborgeres personlige Frihed og Sikkerhed findes intet fastere Værn end disse Former, omgivne af Seklers Hellighed.« Allerede 5. Juni 1809 vedtoges Forslaget af alle fire Stænder, men for Bøndernes Vedkommende med Tvivl og Forbehold. Bønderne var nemlig aldeles ikke tilfredse med de gamle Former; de krævede, at Skatter og

andre Byrder skulde fordeles ligelig paa al Jord, at overflødige Embeder skulde inddrages o. s. fr. De havde en ypperlig Leder i Anders Daniesson fra Vestergøtland, en Mand som fra nu af gennem en lang Aarrække var sin Stands Fører. Adelen gjorde en Del Indrømmelser (opgav saaledes sin Eneret til at besidde »Sæterier«, d. e. de gamle skattefri Herregaarde), men det var ikke Bønderne nok. Omsider lykkedes det dog Karl XIII og Adlersparre at overtale dem til at give efter af Hensyn til Rigets farlige Stilling, hvorpaa deres »Talman« undertegnede Regeringsformen. Men deres Uvilje over Standsprivilegierne var ikke dermed fjærnet.

Det var en tungt arbejdende Forfatning, som indrettedes her, kun lidt paavirket af de revolutionære Forfatningsideer. Den beholdt, ved Siden af Kongen, den gamle Rigsdag med dens fire Stænder. Paa enkelte Punkter mærkedes dog Pustet af moderne Tanker. Der oprettedes saaledes et Statsraad (som Arvtager af det ophævede Rigsraad), hvis Medlemmer overfor Rigsdagen blev ansvarlige for Regeringens Handlinger. Beskatningsretten, denne »det svenske Folks urgamle Ret«, der »udøves af Rigets Stænder alene«, blev forklaret som Ret til ikke blot at bevilge Skatterne, men til at bestemme Rigets Udgifter og kontrollere Forvaltningen. En tredje vigtig Bestemmelse var, at Rigsdagen gennem en af den valgt Justitieombudsmand fik et Organ til at føre Kontrol med Dommere og Embedsmænd. Men ved Siden af dette bevaredes Hovedtrækkene af det gamle. Mens Kongen i Almindelighed kun kunde stifte Lov i Forening med Rigsdagen, beholdt han for sig alene Retten til den saakaldte »økonomiske Lovgivning«, d. s. s. en vidtgaaende Myndighed over den almindelige Statshusholdning, langt ud over, hvad der ellers i Europa er overladt til den udøvende Magt. I den højeste Domstol, der forøvrigt var uafsættelig, havde Kongen stadig to Stemmer. Men særlig gammeldags var Rigsdagsordningen med dens 4 Stænder, af hvilke mindst de tre maatte være enige for at vedtage en Lov; i Grundlovs- og lignende vigtige Sager krævedes Enighed af dem alle fire. Stænderne var ikke blot en ulige, men ogsaa en ufuldstændig Repræsentation for Folket; adskillige fremtrædende Samfundsmedlemmer (indtil 1823 f. Eks. Universitetets Lærere) havde ikke Adgang til nogen af Stænderne. Kun hvert femte Aar holdtes *lagtima riksdag*; dog kunde Regeringen med kortere Frist indkalde en *urtima riksdag*, hvad der da ogsaa meget ofte blev nødvendigt. — En særlig Forordning 1810 skulde sikre Trykkefriheden.

Alt i alt var denne Forfatning et indviklet Apparat, der ikke helt svarede til, hvad Nationens fremskredne Elementer havde ønsket. Den sikrede dog Folket vigtige Friheder. Men snart skete der Tilbageskridt.

Det var, da Bernadotte kom til Sverige, da han, den fremmede, Revolutionsmanden, skulde tage Styret over et Folk, der stod ham saa fjernt. Lad os et Øjeblik standse Fortællingen for at lære den

Mand nærmere at kende, hvis skæbnesvangre Indgriben i Nordens Historie vi allerede tit har omtalt.

Jean Bernadotte var født i Pau ved Foden af Pyrenæerne 1763, Søn af en Sagfører. Vel af Længsel efter at komme ud i Verden og opleve noget lod han sig som 17aarig uden Faderens Vidende hverve til et Marineregiment. Dog, i lange Aar naaede han intet af det, han drømte om. Han kom hverken med i den nordamerikanske Frihedskrig eller i Kolonierne, og endnu i sit 29de Aar var han kun Underofficer. Men saa udbrød Revolutionskrigene; Hæren fik Mangel paa Officerer, navnlig fordi en stor Del af dens adelige Befalingsmænd forlod Fædrelandet som Emigranter, og der var aaben Bane for Dygtigheden og Modet. Allerede 1794 var Bernadotte avanceret til General og hørte derefter stadig til dem, som brugtes paa de allervigtigste Poster, snart som Feltherre, snart som Styrer af et erobret Land, snart som Diplomat: overalt viste han overlegne Evner. Ved Svogerskab stod han den napoleonske Familie nær, idet hans Hustru Désirée Clary, Datter af en rig Købmand i Marseille, var Søster til Josef Bonapartes Hustru; da Napoleon 1799 kom hjem fra Ægypten, stod han Fadder til Bernadottes og Désirées Søn og gav ham Navnet Oskar (efter Ossians Sange). Men Forholdet mellem Napoleon og Bernadotte var aldrig hjerteligt. Vel blev Bernadotte baade Marechal af Frankrig og Fyrste af Pontecorvo og førte store Hærafdelinger i alle Napoleons Krige; men ligesom han kun med hemmelig Uvilje havde set Napoleon tiltage sig Enemagten 1799, saaledes vedblev han i Stilhed at se paa hans Storhed med Mistro. I 1803 lod Napoleon Hannover, der tilhørte den engelske Konge, besætte, og Bernadotte blev dets Regent. Hans Styrelse her prises af de kyndige som mesterlig; Forplejningen af hans store Armékorps var indrettet saa praktisk og saa let for Befolkningen som muligt under de givne Forhold; det Efterretningsvæsen og de Forbindelser, han skaffede sig i de Stater, han især skulde holde Udkig med — og det var navnlig de skandinaviske —, skal have været ypperligt. Mens han var stillet paa denne Post satte han sig ind i de nordiske Rigers militærpolitiske Forhold og lagde mange Planer om, hvad der skulde gøres med dem. Især tænkte han sig ofte, at han kunde danne en smukt afrundet Stat paa Grundlag af Hannover med Hamborg som Hovedby; dermed burde ogsaa Holsten følge, som Hamborgs naturlige Opland, og helst hele den jydske Halvø. Slige Fantasier om en »cimbrisk« Stat syslede han ogsaa senere med; saaledes brugte han dem 1813—14 til at friste den holstenske Adel med og true Frederik VI. I hans politiske Drømmerier af denne Art spillede det aldrig nogen Rolle, om de Lande, han vilde forene, havde historisk og national Tilknytning indbyrdes, naar de kun udgjorde et strategisk afrundet Hele. Thi mens den franske Republik i Aarene nærmest efter 1792 havde paastaaet at kæmpe for Folkenes Frihed og Selvbestemmelse, var Napoleon og hans Statsmænd forlængst ude over

en slig Følsomhed og regnede kun med Rekrutudskrivninger og strategiske Stillinger. I Felttoget 1805 gjorde Bernadotte en Del svenske Officerer til Fanger, deriblandt en Grev Mørner; han viste dem den mest udsøgte Elskværdighed og fik derved et godt Navn i deres Kreds. Dette — og saa den fejlagtige Tro, at han stod særlig højt hos Napoleon — gør det lettere at forstaa, at den unge Løjtnant Mørner 1810 turde vove at foreslaa ham til Tronfølger, og at denne forfløjne Tanke kunde blive til Virkelighed (S. 246).

Saa drog han til Sverige, til et af splidagtige Partier sønderrevet Folk, der længtes efter en stærk og myndig Personlighed at samles om. Hans store Ry jævnede Vejen og stemte paa Forhaand alle til villig Lydighed. Nu kom han selv. Hans Skikkelse var kraftig og stolt, det mørkt lokkede Hoved, med Ørnenæsen og de store brune Øjne, bar han højt. Han havde den fuldendte Verdensmands Optræden, en rask Opfattelse, en sikker Hukommelse. I sine Saloner vidste han straks at samle Mænd af alle Partier. Men den Gerning, han havde sat sig for at udføre, frembød utrolige Vanskeligheder. I et af Europas mest gammeldags og adelsstolte Riger skulde Borgersønnen og den gamle Jakobiner fæste sin Trone. Han skulde begynde med at skuffe Nationens Haab, thi han vilde opgive Generobringen af Finland. Han skulde faa Europas legitime Fyrstehuse til at knytte hans Sag til deres, saa at de foretrak ham som Konge for saa gamle og legitime Huse som de danske Oldenborgere og de svenske Gottorpere. Alle disse Hensyn forstod han at forene i sin dristige og klogt gennemtænkte Politik, der havde Norges Erobring til Formaal. Men mange bekymrede Timer maatte han gennemleve i Aarene 1812—14, da han uafladelig stræbte efter at faa Sagen med Norge afgjort, inden han med sin svenske Hær gik de allieredes Ærinde ved at rykke mod Napoleon, mens de allierede lige saa stadig krævede hans Følgeskab mod den franske Kejser, inden de hjalp ham

Fig. 161. Bernadotte.

til Norge. Da han saa endelig i August 1814 kunde rykke ind i Norge med dobbelt saa mange Soldater som Norge ejede, endte det dog ikke med, at Norge blev et svensk Lydland, som Finland havde været det; dels var Karl Johan nu bundet af Aftalerne mellem Kristian Frederik og Stormagternes Sendemænd, dels indsaa han godt, at selv om Erobringskrigen lykkedes, vilde den skabe Sverige en aldrig forsonet Fjende Vest for Kølen og derfor ikke forøge, men forringe Sveriges Sikkerhed. Derfor blev Unionens Vilkaar saa læmpelige for Norge. Men i Sverige raadede der megen Uklarhed over, hvordan Unionen egentlig var bleven, mange tænkte sig, at den gav Sverige mere Magt end Tilfældet var, mens andre haabede paa, at den ialfald med Tiden vilde føre til større Enhed af de to Riger.

Fredsslutningerne og Wienerkongressen 1814—15 gjorde Sverige til en næsten rent national, en næsten rent svensk og skandinavisk Stat. De sidste Rester af Trediveaarskrigens Landvindinger forsvandt: Wismar var allerede 1803 pantsat til Meklenborg paa 100 Aar (hvad der 1903 førte til Byens endelige Overdragelse), og den Lævning af Svensk Pommern, der var tilbage fra Karl XII's Dage — Stralsund og Rygen — og som skulde have gaaet til Danmark som Vederlag for Norge, blev nu forenet med Prøjsen, der til Gengæld gav Danmark det lille Lauenborg. Tilbage var det rigtige Sverige med det 17de Hundredaars danske og norske Erobringer, ialt 8000 □ Mile med 2½ Million Indbyggere, der alle — paa nogle faa Tusinde Lapper og Finner nær — maatte regnes for Svenskere. Tabet af Finland med dets 900,000 Indb. opvejedes af Foreningen med Norge, der ligeledes talte 900,000 Indb. Sverige var et Særsyn mellem Europas Riger derved, at det fra 1814 at regne ingen udenlandsk Statsgæld havde. Paa Rigsdagen i Ørebro 1812 havde man uden videre afskrevet den Statsgæld, som skyldtes til Holland, Brabant og Genova, fordi det var fjendtlige Lande: Resten klaredes med Guadeloupe-Midlerne. England havde nemlig 1813 overladt Øen Guadeloupe til det svenske Kongehus for at holde Kronprinsen skadesløs for alle de Ejendomme, han havde mistet paa Fastlandet, siden han sluttede sig til Napoleons Modstandere; da saa Guadeloupe 1814 afstodes til Frankrig, betalte England en Godtgørelse paa 24 Millioner Francs, der regnedes for det svenske Kongehuses private Ejendom. Med disse Millioner tilbød Kongen og Kronprinsen at betale hele Resten af Sveriges udenrigske Gæld, mod at Stænderne bevilgede Karl Johan og hans Arvinger en aarlig Sum. Det gik Stænderne med Glæde ind paa, og saaledes kom Sverige med ét Slag af med en Gæld paa 16 Mill. Kroner.

Det maatte i mange Svenskeres Øjne regnes for store Ting, Karl Johan saaledes bragte Sverige i Morgengave: Norges Rige og Frihed for Statsgæld udenlands. Til Gengæld havde Sverige straks paataget sig ikke ringe Byrder. Paa den ofte omtalte Ørebrö-Rigsdag 1812 oprettedes Beværingen d. e. en Værnepligtshær af hele Landets Ungdom i Alderen 20—25 Aar, fra først af kun med ringe Øvelsestid,

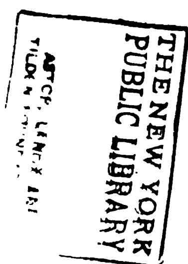
da Beværingen blot skulde være et Landeværn ved Siden af den egentlige Hær af inddelte og hvervede Soldater. Endvidere forlangte Regeringen af Stænderne Adgang til at tvinge Pressen til større Varsomhed i sine Udtalelser, idet Hofkansleren skulde have Myndighed til at standse Udgivelsen af et Dagblad eller Tidsskrift, naar han fandt dem almenskadelige; det forsikredes, at denne Inddragningsmagt atter skulde ophæves, naar Riget var frelst ud af de indre og ydre Farer, og i Tillid dertil føjede Stænderne Regeringen. 1814 blev der Fred; 1818 døde Karl XIII, og Karl XIV Johan blev Konge, uden at der nogensteds i Riget viste sig blot det svageste Forsøg paa at hindre hans Tronbestigelse. Men Inddragningsmagten blev ikke ophævet. Thi Karl Johan nærede en aldeles overdreven Frygt for Sammensværgelser og Oprørslyster. Han havde jo gennem mere end tyve Aar levet i opløste Forhold, hvor det, der stod i Dag, kuldkastedes i Morgen; han begreb ikke, at han nu var fjernt fra Revolutionens Gyngegrund. Da han ikke forstod et Ord Svensk, kunde han kun gennem andre faa Oplysning om, hvad der rørte sig i Sverige, og havde derfor ikke nogen sikker Maalestok for, hvad det betød; men det stod fast for ham, at Adelen var det vigtigste Element i Sverige, at denne Stand paa Forhaand maatte være ham mindre velsindet, og at det derfor først og fremmest gjaldt om at staa sig godt med den. Derfor blev Jakobineren en Adelskonge, der gennem hemmeligt Politi, politiske Angiverier og Presseundertrykkelse førte Krig mod alt, hvad der mindede om Liberalisme. Han gik saaledes godt i Takt med Europas andre Fyrster i denne Reaktionens og Enevoldstendensernes Tid, især med de russiske Kejsere Alexander I († 1825) og Nikolaj I (1825—55). Hans Yndling var den elegante Hofmand Grev Magnus Brahe; med ham raadførte han sig om alt i fortrolige Samtaler i det kongelige Sovekammer, hvor Karl Johan tilbragte den største Del af Døgnet; alle, som vilde opnaa Embeder eller Ærestegn, stræbte at indynde sig hos Brahe.

Dette var i og for sig nok til at forklare, at der paa Rigsdagene viste sig nogen Opposition. Hertil kom saa, at Sverige led af de samme Sygdomme som de fleste af Datidens Samfund: et uordenligt Møntvæsen, en stræng Næringslovgivning, høje, næsten prohibitive Toldsatser o. s. v. Det var dog først efter 1830, at der kom Fart i Oppositionen, da den franske Julirevolution havde vakt nyt Haab i alle Landes liberale, og da Polakkernes ulykkelige Opstand kaldte Svenskernes gamle Had til Rusland og Medfølelse med Polen til Live igen, i klar Modsætning til Karl Johans Russervenskab. Allerede 1830 fremsatte to liberale Politikere (Friherre Anckarsvärd og den store Jurist Richert) et vigtigt Grundlovforslag om at ophæve de fire Stænder paa Rigsdagen og i deres Sted indføre to Kamre. En tredje Politiker tog snart efter Ordet for, at man skulde genoplive Kommunernes gamle Selvstyre. Den unge Lars Johan Hierta kæmpede i det ny »Aftonbladet« for fremskredne liberale Ideer; hans Blad blev saa yndet, at det kaldtes »Svenske Folkets Bibel«. Bønderne

STUE I VÄSTRA VINGÅKERS SOGN, SÖDERMANLAND.

(DET NORDISKE MUSEUM I STOCKHOLM).

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

under Ledelse af Anders Danielsson — der til Slut var valgt som Ombud i 27 Herreder — og Nils Månsson fra Skaane stod fast paa Næringsfrihedens og Folkeoplysningens Krav. Regeringen foer ubændigt frem mod Pressen, og Kansleren v. Hartmansdorf gjorde flittig Brug af Inddragningsmagten: i Aarene 1835—38 blev »Aftonbladet« inddraget 14 Gange. Men stundom vendte Regeringens Sejre sig til Nederlag for den. En Kaptajn Lindeberg blev for nogle Skriverier anklaget for Majestætsforbrydelse og efter Lovens Ord dømt til Halshugning. Højesteret indstillede ham dog til Benaadning med tre Aars Fæstning; men Lindeberg afviste Benaadningen og forlangte at blive halshugget. Regeringen, der naturligvis aldrig havde tænkt paa at henrette ham, maatte da lade Kongen under et intetsigende Paaskud udstede almindelige Amnesti for alle Statsforbrydere (ialt 3); saaledes opnaaede den kun at gøre sig til Latter.

I en Aarrække havde Regeringen dog nogen Støtte i den offentlige Mening. Imod de paagaaende liberale stod en Skare af Sveriges bedste Tænkere og Skribenter, som kaldtes »den historiske Skole«, fordi de forsvarede Rigets historisk nedarvede Sæd og Skik imod ny og fremmede Paafund. Det var Mænd som Hans Järta, den romantiske Digter Atterbom og den store Historiker og Digter Geijer. Men den sidste, der uden Sammenligning var den ypperste blandt dem alle, naaede netop gennem sin historiske Tænkning efterhaanden til at forstaa, at nu var Tiden inde til at de nedarvede Institutioner maatte afløses af ny, og i Aaret 1838 sagde han sig aabent løs fra de konservative. Da saa en ny Rigsdag mødte 1840, var den liberale Opposition bleven mægtig i alle fire Stænder; i Præstestanden havde den Professorerne Geijer og Thomander til Ordførere. Angrebene rettedes ikke blot mod Regeringen, men mod Kongen personlig. Den gamle Konge mente da endelig at maatte give efter. Regeringen gik for største Delen af og afløstes af en ny; Statsraadet omdannedes, idet de enkelte Ministre fik hvert sit Regeringsdepartement at forestaa. Og den Sag, som navnlig Nils Månsson i hele sit Liv havde virket for, — Folkeoplysningen — vandt en stor Sejr, idet det vedtoges at oprette Folkeskoler over hele Riget.

Med Rigsdagen 1840 var den politiske Reaktions og det personlige Regimentes Tid omme. Karl Johan levede faa Aar endnu, indtil han d. 8. Marts 1844 døde 81 Aar gammel.

I de 30 Fredsaar, Sverige nød fra 1814 til hans Død, var der selvfølgelig paa mange Omraader gjort Fremskridt, som vi ikke har kunnet omtale. Det mærkeligste Værk fra disse Aar er Gøta Kanal, hvis Skaber var B. v. Platen, hvem vi har nævnt som en af Hovedmændene for Foreningen mellem Sverige og Norge (S. 244). Ved Trollhættan fandtes allerede en Kanal forbi de store Fosser; men v. Platens Tanke var det at skabe en Vandvej fra Kattegat gennem Vænern og Vættern helt ud til Østersøen. Paa Rigsdagen 1809—10, da Landet var i Fare og fattigt, fik han dog Stænderne til at bevilge Statshjælp til Arbejdet, der skulde gennemføres af et Aktiebolag, og

han tillod aldrig siden Værket at gaa i Staa; var der Fare paa Færde, hvilede han ikke, før han havde skaffet ny Hjælp fra Staten eller fra enkelte. Hele Kanalen aabnedes 1832. Platen, som var død forinden, jordfæstedes ved Motala —

»vid de böljor, själf han diktat,
vid den strand, han själf har bygt.«

KARL JOHAN OG NORDMÆNDENE 1814—44.

Saa højt som Folkestemningen i Norge havde været oppe i Foraaret og Sommeren 1814, maatte den uundgaaeligt snart dale igen. Tilbageslaget begyndte med Skuffelsen over »Kattekrigen« i August, Overenskomsten i Moss og Foreningen med Sverige. Gennemgaaende forstod man ikke, hvor gunstige Vilkaar Norge havde vundet. Der var jo kun sket et afgørende Tilbagetog paa det ene Punkt, at Norge i Stedet for Kristian Frederik tog Svenskekongen til sin Konge. Men — som Sars træffende fremhæver — dette betød meget mere for Datidens Mennesker, end det vilde betyde for os; det saa ud for dem, som om Norge dermed havde opgivet Selvstændigheden og givet sig under svensk Herredømme. Landets intelligenteste Mænd kunde om det skete bruge Udtryk som dette, at man nu var »gaaet ind under svensk Regering,« »hele vor Norskheds Oversættelse i det svenske« o. lign. Men ogsaa de ledende Politikere, som vidste bedre Besked med Unionsvilkaarene, maatte nok se paa Fremtiden med Bekymring. Naar Modløshed og Smaasind daglig bredte sig, havde det sin nærmeste og let forstaaelige Aarsag i Landets store økonomiske Nød. Freden bragte ikke det Opsving i Næringslivet, man kunde have haabet. England vilde paa den Tid fremme Trælastindførselen fra sin Koloni Kanada og rejste derfor saa store Vanskeligheder for norsk Trælasthandel, at den ikke kunde blive til noget igen. Danmark, som var i mindst lige saa stor Fattigdom som Norge, lagde høj Told paa norske Varer, hvad der havde til Følge, at heller ikke den dansknorske Mellemhandel kunde komme op igen, og det var dog ad den Vej at Norge havde plejet at hente sit Korn. Ogsaa Landbruget havde en Række haarde Aar med daarlig Høst. Pengeforholdene maatte da blive slettere og slettere. Der var i Norge Sedler i Omløb for 25 Mill. Rigsbankdaler, som ifølge Ejdsvoldgarantien (S. 262) skulde have en Kurs af 375 (d. v. s. $^{375}/_{200}$); men i Virkeligheden gik Kursen ned til 1500 ($^{1500}/_{200}$) eller endnu mindre. Dette var allerværst for dem, som levede af fast Pengeløn, d. v. s. for Embedsmændene, som jo netop var den ordførende og ledende Klasse. Intet Under at det gik, som det altid gaar, naar Krybben er tom. Nogen skulde man have at kaste Skylden paa. Og saa gik det ud over Danskerne, som man dog i lange lange Tider havde regnet for Broderfolk og gode Kammerater. Norges Historie i Foreningstiden, som Nordmænd hidtil havde set paa med loajal Begejstring, blev nu op-

fattet som en lang Undertrykkelse og Mishandling. Saaledes fremstilledes den af Nikolaj Wergeland i et Skrift om »Danmarks politiske Forbrydelser mod Norge«. Men ogsaa mod sine egne rettede man sin Mistro; ikke alene Wedel, men endog Mænd som Christie og Motzfeldt mistænktes af de mest glødende Patrioter for at være Forrædere og svensksindede.

Men under al Fattigdommen, Smaasindet og Tvivlen om sig selv rummede Norge dog saa mange forstandige og faste Mænd, at de bar Riget og dets Grundlov frelste igennem de farlige Reaktionsaar. Det var i det første halve Slægtled efter 1814 stadig Embedsmændene, som raadede; paa Stortingene var der som oftest mange flere af dem end af Bønder; thi Bønderne foretrak i Reglen at vælge sin Sorenskriver (Herredsfoged). Derfor var der i Virkeligheden ikke nær saa stor Forskel paa Styremaaden før og efter 1814, som man kunde tro; den Gang havde Forfatningen af Navn været Enevælde, nu var den af Navn Demokrati; men i Virkeligheden var det nu som da Embedsmandsstyre. Ved visse Spørgsmaals Afgørelse viste det sig da ogsaa, at ikke Demokratismen, men Standsinteressen fik Overvægt. Saaledes paa Stortinget 1815—16 ved Behandlingen af Spørgsmaalet om Værnepligt, der endte med den Beslutning, at Udskrivningen som hidtil udelukkende skulde hvile paa Bønderne. De før saa yndede Slagord om de djærve Odelsbønder kom efterhaanden ud af Kurs; Bønderne regnedes nu snarere for kortsynede og for upaalidelige Patrioter, som man ikke ret kunde stole paa, naar det gjaldt at være paa Vagt mod Kongen.

Forøvrigt var det en Række pinagtige Sager, Stortinget i de første Aar maatte arbejde med. Ejdsvold-Garantien for Banksedlerne maatte ophæves, da Staten var helt ude af Stand til at indløse Sedler til saa høj en Kurs; det var en ny Statsbankerot, uundgaaelig, men derfor lige fordærvelig. Til Inddragning af Sedlerne med et fast Beløb aarligt udskreves en Formue- og Næringsskat, som kom til at hvile tungt paa Folket. En Statsbank »Norges Bank« oprettedes; da det ikke lykkedes at samle det fornødne Grundfond ad frivillig Vej, maatte der paalignes tvungne Indskud dertil (»Sølvskatten«); men ogsaa disse var det svært at faa ind, og det tog adskillige Aar, før Banken kom i Gang. Først 1841 naaede dens Sedler Parikurs (lidt senere end den danske Nationalbanks). — Endvidere maatte Norge ifølge godkendte Aftaler overtage en Del af den danske Stats Gæld. Efter lang Tvist enedes de danske og norske Underhandlere om, at Norge skulde overtage 3 Mill. Specier af den fælles Statsgæld, der ved Rigernes Adskillelse havde været 40—50 Mill. For saa vidt slap Norge meget billigt. Men det var dog kun med den største Uvilje, at Stortinget fandt sig i at lægge ogsaa denne Byrde paa det forarmede Land. — Endelig kan vi mellem disse pinagtige Sager nævne Bodø-Sagen. Et engelsk Handelshus paa Bodø havde drevet Smugleri og gjort ligefremt Oprør mod Øvrigheden; derefter havde det den Dristighed at forlange Erstatning og fik den engelske Rege-

ring til at tage sig af Sagen. Skønt Englændernes ulovlige Færd var klar nok, fik Sagen dog den Udgang, at Norge maatte give dem Godtgørelse. Dette ydmygende Udfald kunde kun forklares ud fra, at denne norske Sag havde maattet føres af den svenske Udenrigsminister, og han havde hverken haft Indsigt nok i den eller synderlig Lyst til at værge Norges Ret.

Pinagtigheden forøgedes ved en Række af Skridt fra Karl Johans Side. Han blev mere og mere utilfreds med hvad han havde slaaet sig til Ro med 1814. Dels var han ikke glad ved Unionsvilkaarene, som han nok mærkede at de svenske Adelsmænd mere og mere var skuffede over; dels var han i Norge som i Sverige stadig angst for, at der i Stilhed ulmede Fjendskab mod ham og Længsel efter de gamle Tilstande, altsaa i Norge Længsel efter Frederik VI eller Kristian Frederik. For at give sin Magt Hellighed i Folkets Øjne lod han sig 1818 krone baade i Upsalas og i Trondhjems Domkirker. Det var for Nordmændene en uvant Højhed, thi siden Kristian II havde ingen Konge ladet sig krone her. I Virkeligheden stod Karl Johans norske Trone fast nok, skønt han ikke turde tro paa det; han kunde jo ikke skaffe sig nogen selvstændig Overbevisning om, hvordan Stemningen i Folket i saa Henseende var, thi han maatte have alle slige Oplysninger gennem Oversættelse og Mellemmænd. Her, ligesom i Sverige, prægedes hans Regering da af Usikkerhed og Mistro. Han holdt i Hemmelighed Spejdere, der skulde se at faa Rede paa, hvordan de norske Bønder egentlig tænkte, og om de maaske vilde være paa Kongens Side, om han kom i Strid med Stortinget. Paa Hedemarken boede den Gang en Kakse (en stor Karl) ved Navn Halvor Hoel, som fra Ungdommen havde været Embedsmændenes Fjende, en velbegavet, behændig, men upaalidelig og stridbar Mand. En af Karl Johans Spejdere (Røslein) lagde Raad op sammen med ham, og saa begyndte Hoel en omfattende Agitation for at rejse Bønderne mod Stortinget: det skulde afskaffes, og Kongen blive enevældig. Store Skarer paa flere Hundrede Bønder brød op fra Hallingdalen og andre Bygder for at gaa til Kristiania og jage Stortinget hjem. Det hele Forsøg var dog for barnagtigt til at kunne sejre. Nogle Bønder lod sig af en Præst og en Foged overtale til at gaa hjem igen, andre blev fængslede af Soldater. Hoel dømtes til Slaveri, men blev snart benaadet og fik endog en aarlig Pension af Karl Johan. Disse Optøjer, som i sig selv ikke var meget farlige, kunde dog nok skræmme Grundlovens Venner op og gøre dem aarvaagne overfor Karl Johan. »Nationalbladet« der ledede s af den unge Student J. A. Hielm, var Udtryk for dem, der vilde gaa kraftigst frem imod Kongen. To Mærkesager stilledes op som dem, hvor det norske Folk især burde holde Stand. Den første var Adelssagen; to Gange havde Stortinget vedtaget, at al Adel skulde ophæves i Norge, men Kongen havde nægtet Sanktion: nu gjaldt det, om Stortinget ogsaa tredje Gang vilde vedtage dette Forslag og gøre det til Lov uden Kongens Samtykke, som Grundloven gav det Ret til. Den anden var Gælds-

opgøret med Danmark: ikke en Daler skulde Norge betale. Begge Sager var Karl Johan ubehagelige, navnlig den sidste, fordi han overfor Stormagterne var bunden til at skaffe Danmark Gældsgodtgørelsen. Bittert udbrød han til sine norske Statsraader: »Hvis I vil vedblive at være en selvstændig Stat, saa se til, at I faar jer Gæld til Danmark gjort op! Formaar I ikke det, saa har I den Udvej at forene jer med Sverige under den svenske Forfatning.«

Begge Sager skulde afgøres paa Stortinget 1821. Det var over hele Europa et ondt Aar for Forfatningsfriheden; de fri Forfatninger i de italienske Stater blev omstyrtede med Vaabenmagt af de forbundne enevældige Fyrster (»den hellige Alliance«), og mange frygtede, at Karl Johan gerne vilde have en Lejlighed til at gøre ligesaa i Norge. Stortinget holdt dog fast ved Adelsloven og vedtog den for tredje Gang. Men i Gældssagen sejrede de maadeholdne over den hidsige Opposition; det vedtoges, at Norge skulde betale 3 Mill. Specier. Skønt saaledes det vigtigste Stridsspørgsmaal mellem Konge og Storting var løst, samlede Karl Johan kort efter en »Lystlejr« paa 6000 Mand (3000 norske og 3000 svenske) paa Etterstadsletten ved Kristiania, en svensk Eskadre med 300 Kanoner løb ind paa Kristianias Red, og Kongen selv kom til Kristiania. Men hvis han tidligere havde tænkt paa Statskup, saa opgav han det ialfald nu. Han nøjedes med at fremsætte en Del Forslag til Grundlovsændringer, som skulde behandles paa den i Grundloven fastsatte Maade; Forslagene var i Nordmændenes Øjne slemme nok, men der var jo ikke længer Tale om at drive dem igennem med Magt.

Saaledes gik Stortingssamlingen 1821 dog fredelig af. Foruden de omtalte store Sager havde dette Storting ordnet adskilligt andet af Vigtighed. Ved Salg af gammelt Kirkegods o. lign. oprettedes det saakaldte Oplysningsvæsnets Fond, hvis Renter brugtes til Skoler, Universitet o. lign. Enstemmig vedtog Stortinget dernæst, at det norske Handelsflag herefter skulde være det trefarvede Flag: Dannebrog med et mørkeblaat Kors i det hvide. Orlogsflaget vedblev derimod, som siden 1814, at være det svenske Flag med Dannebrogsmærket i øverste Firkant nærmest Stangen. — Aaret efter bevilgede Stortinget Penge til Opførelse af et stort kongeligt Slot i Kristiania; det tydede paa, at det gode Forhold mellem Tinget og Kongen var ved at vende tilbage.

Men det gik ikke saa venskabeligt af, da Kongens Grundlovsforslag for Alvor kom til Drøftelse 1824. Han krævede absolut Veto, Ret til at opløse Stortinget, Ret til at afsætte de fleste Embedsmænd uden Lov og Dom, Indstiftelse af en Arveadel m. m. K. M. Falsen, »Grundlovens Fader«, arbejdede ham i Hænderne ved at fremsætte en anden Række Grundlovsforslag i lignende Retning; navnlig vilde han have Lagtinget udnævnt ved særskilte Valg og gøre en Del høje Embedsmænd til selvskrevne Medlemmer af det, mens Odelstinget skulde omdannes, saa der kun kunde vælges 1 Bonde til det i hvert Amt. Men Stortinget forstod, at overfor alle disse Pro-

jekter havde det den stærkeste Stilling, naar det ikke indlod sig paa et eneste af dem, men holdt paa den uforandrede Ejdsvold-Grundlov. Det forkastede baade Falsens Forslag — han mistede nu hele sin gamle Folkeyndest og blev Norges mest forhadte Mand — og Karl Johans. I 1827 prøvede Kongen igen at møde frem med Grundlovsændringerne, men traf paa samme urokkelige Modstand. Han var vred. Men det nyttede jo intet. Karl Johan var saa opirret, at der kun behøvedes lidt til for at bringe ham helt ud af Ligevægten. Da Odelstinget 1827 rejste Rigsretstiltale mod Statsraad Jonas Collett for Afholdelse af ubevilgede Udgifter, følte Kongen dette som et Angreb paa de kongelige Forretligheder og kom rent af Lave; han kaldte Odelstingets Flertal for »Oprørsstiftere« og truede med, at han vilde sætte sig ud over Grundlov og Rigsakt og tage sin Tilflugt til Kielfredens Bestemmelser. Det hjalp ikke engang paa hans Humør, at Rigsretten i det væsentlige frikendte Collett. Endnu mere end over denne Sag irriteredes Kongen ved, at man hist og her begyndte at holde Fest d. 17. Maj, den Dag da Kristian Frederik var valgt til Konge og Grundloven var underskreven. Det var selvfølgelig Grundloven, man vilde hylde; men Karl Johan tænkte sig, at Festerne først og fremmest gjaldt Mindet om Kristian Frederik og det gamle Kongehus; naar Nordmændene endelig vilde have en national Festdag, burde de efter hans Mening hellere vælge f. Eks. 4 November. I Aaret 1827 forestillede Statholderen Grev Sandels — den berømte General fra den finske Krig — ham, at Festerne d. 17. Maj i Virkeligheden hverken var rettede mod ham eller mod Sverige, og fik det Indtryk, at Kongen ikke mere var imod dem. Dette fortalte Sandels i Kristiania, og Folk kappedes da om at gøre mere ud af 17. Maj-Festen end før: Middag i Stortinget, Teaterforestilling, Studentergilde, Fyrværkeri osv. Det hele var yderst spagfærdigt og loajalt: ved Stortingsmiddagen holdtes 7 Taler for Kongen og hans Hus. Men da Karl Johan fik at høre om Festen, blev han igen vred. Og værre endnu blev det efter 4. Nov., da et elendigt lille svensk-norsk Festskuespil (»Fredsfesten« eller »Foreningen«) blev udpebet i Kristiania. Hans Vrede gik først ud over Sandels, som blev afsat og afløst af B. v. Platen, Gøta Kanals Bygmester, »Foreningens ældste Ven«. Han var en djærv og dygtig Mand med en Sømands ligefremme Væsen, men alt andet end Diplomat, og han vedkendte sig aabent, at han vilde knytte Norge fastere til Sverige, enten det saa skete med eller mod Nordmændenes Vilje. I Aaret 1828 saa det da temmelig krigersk ud. Et overordentlig Storting indkaldtes, Kongen samlede atter Tropper paa Etterstad og indfandt sig personlig i Kristiania. Under disse Forhold bar Stortinget sig klogt ad ved at beslutte, at det ikke vilde fejre 17. Maj; alle — endog Studenterne — fulgte dette Eksempel, saa der i 1828 ikke holdtes nogen 17. Maj-Fest. Endog Grev Platen indrømmede, at dette vidnede om fuldendt Loajalitet. Karl Johan drog hjem til Stockholm opfyldt af den Indbildning, at han hermed havde udrettet noget vigtigt. Men allerede 1829 gik det løs

paany. Studentersamfundet holdt d. 17. Maj en Fest, som for Resten gik helt pænt og roligt af. Om Eftermiddagen og Aftenen — det var en Søndag — var der en Del Folk paa Gaderne; navnlig samledes der nogle Hundrede paa Torvet, hvor de snakkede og spaserede og raabte Hurra paa meget fredsommelig Maade. Men Politiet fik den Idé, at der var »Oprør« i Luften, tilkaldte nogle Soldater, lod »Oprørsloven« læse op for Mængden, hvorpaa Soldaterne jog Folk væk fra Torvet og Gaderne. Dette var det ofte omtalte »Torveslag«. Da snart efter hele denne Sag var undersøgt og det oplystes, at Spektaklet kun skyldtes visse Embedsmænds alt for hidsige Tjenstiver, vendte Harmen sig især mod v. Platen, som nu fra alle Sider blev skyet og spottet; forpint af disse Krænkelser sygnede han og døde i Decbr. 1829. Karl Johan forstod nu endelig, at en svensk Mand som Statholder i Norge ikke mere kunde udrette noget, og han lod i en Aarrække Statholderens Plads staa ubesat. Saa nødig Kongen vilde, maatte han i de følgende Tider finde sig i, at 17. Maj fejredes hvert Aar stadig med større Deltagelse.

Fig. 162. Henrik Wergeland.

Saaledes sled Norge sig frem til Aaret 1830 og frelste sin Grundlov igennem, indtil den værste Reaktions Tid var ude. Fra Julirevolutionen at regne var der en anden Luft over Europa, selv om de fleste Konger og Ministre vedblev at længes tilbage mod Enevælden. I Norge var Opgaverne paa mange Maader blevet lettere: Næringerne bedredes i 1820'erne og Finanserne med dem. Og samtidig voksede ny Kræfter op.

For det første Embeds- og Borgerstandens egen Ungdom: Studenterne. Da der som oftest indskreves 50—100 Studenter om Aaret ved Kristianias Universitet, talte dette ned imod 1830 gerne henved 500 Studenter, hvad der var ikke saa lidt i en By paa 20,000 Mennesker. Studenterne spillede en stor Rolle i Byen, i dens

Fester og hele dens udadvendte Liv. Deres Ungdomsglæde var ofte ret fattig og raa — Kristiania gav ikke Adgang til mange ædlere Forlystelser —, larmende og uskøn, men der var Ungdom i den, store Ord, men ogsaa ægte Begejstring. Naar der var noget paa Færde i Politik, var Studenterne med; i Reglen holdt de med Patrioterne og havde kraftige Ord baade mod »Svenskerne«, »Forræderne« osv. og mod Danskerne. Litterært Liv var der endnu ikke meget af (derimod en betydningsfuld videnskabelig Forskning: Astronomen Hansteen, Matematikeren Abel, o. fl.), og Tidens smaa Digtere er det knap Umagen værd at nævne. De overstraaledes helt af den samtidige

Fig. 163. Afsløring af Henrik Wergelands Statue. i Kristiania.

store Digtning i det gamle Broderland, som det nu var Mode at om tale saa nedsættende.

Men ned imod 1830 kommer der Forandring heri. Henrik Wergeland, Søn af Nik. Wergeland, f. 1808, Student fra 1825, rystede Ideer og Vers ud af Ærmet (Det store Digt »Skabelsen, Mennesket og Messias« udkom 1829). Han var en stor sund, urolig virksom Yngling, en ægtefødt Søn af det unge ufærdige Norge Han var af Natur og Opdragelse helt ud Demokrat — d. v s. folkelignorsk med glødende Tro paa, at naar det virkelige norske Folk i Bygderne og Byerne blev draget ind i Landets Liv, vilde dette Liv blive mangefold stærkere. Han var ægte Digter, rig paa Billeder fra Naturen og paa ny Ord fra Folkets eget Sprog, — men for

lidt kunstnerisk afklaret; hans Vers kan snuble og vælte over hinanden. Danmark og dansk Litteratur vilde han holde paa Afstand; det havde Norge haft nok af; det trængte snarere til poetisk Indførsel fra England, Byrons Land. Wergeland maatte efter sin Natur være med i alt; var der et lille Møde, satte han Liv i det ved sine Hurraer og sit Humør. Folk fortalte siden, at det egentlig var ham, der havde »indstiftet 17. Maj«. Baade i Studentersamfundet og langt ud over dets Kreds var han velkendt og havde mange Tilhængere og Venner, der raabte højt om Norskhed og haanede den danske Vaudevillesmag (det var de Heibergske Vaudevillers Tid).

Det er forstaaeligt, at en saadan Aands- og Smagsretning maatte opstaa i Datidens Norge. Men det vilde have været uforstaaeligt, om den ikke havde mødt sin Modstrøm. Der levede jo dog endnu i Norge mange Hundreder af dannede Mænd — Embedsmænd, Handelsmænd o. a. —, hvis Aandskultur byggede paa den danske Litteratur, og hvis bedste Minder var knyttede til deres Ungdomsliv i København,. til Studierne, Kunsten, Teatret i »Kongens By«. I mangfoldige dannede norske Hjem voksede Børnene op i Samliv med Danmarks Aandsliv, med Sympati for de finere og smagfuldere Former, der iagttoges i det bedste københavnske Selskab: det vilde have været unaturligt, om hele dette Element i Norges Folk ikke havde fundet sit Udtryk i Litteraturen og i det offentlige Liv. Dets bedste Ordfører blev Welhaven, Præstesøn fra Bergen, født 1807. Af sinYndlingslærer Lyder Sagen blev han opdraget i Kærlighed til den dansk-norske Fælleslitteraturs Poesi. Han blev Student samme Aar som Wergeland, levede i Fattigdom og passede ikke sit Embedsstudium, men gik med hele sit Hjerte op i Poesi og i Samlivet med fint dannede Venner, navnlig den unge glimrende Jurist Schweigaard. Denne Vennekreds tog Kampen op med Wergelands Flok, »Vadmelspatrioterne« og »Finkeldrikkerne«, og skilte sig ud af det almindelige »Studentersamfund« i en egen Forening (»Studenterforbundet«.) Stadig

Fig. 164. Welhaven som ung.

hakkede de to Parter paa hinanden i Studenterblade og Studenterfarcer, som ikke havde større blivende Værd, — indtil saa 1834 Welhaven udsendte »Norges Dæmring«, en Række Stridsdigte i det vanskelige Vers, som kaldes Sonetten. Trods den elegante Versform er disse Sonetter ikke overalt lige klare og skarpe; men i det hele stod de højt over, hvad der hidtil var skrevet i denne Strid. Al dette Skrig om Norskhed — det var deres Tankegang — er hult, er Udtryk for »øllet Sværmeri«, er et Forsøg paa at gøre sig selv døv for, at Norge endnu er langt tilbage, at Landet ved Frihedens Frembrud 1814 egentlig kun var en »Ødegaard«, og at Norge maa vogte sig for at vælge en aandelig Karantæne, der vilde afspærre det fra Tilførsel af Dannelsesspirer udefra. Ligestraks blev »Dæmringen« af de fleste læst med Harme; hist og her kastede man den paa Ilden. Men den virkede til at klare og at dele. Fra da af har der i norsk Aandsliv været to let kendelige Strømninger: Den ene var norsk-dansk med Tilslutning i Landets gamle dannede Kredse og knyttende sig til dets nedarvede aandelige Samliv med Danmark. Den anden var paa én Gang norsk-norsk, støttende sit Haab paa den norske Almue, som det gjaldt at drage ind i det nationale Liv, — og vesteuropæisk-norsk; thi naar den brød sig saa lidt om Tilknytningen til Danmark, var det mest, fordi dansk Aandsliv den Gang i saa høj Grad var præget af tysk Romantik og Reaktion og saa lidet paavirket af det europæiske Demokratis Aand. Denne Spaltning var frugtbar for den norske Ungdoms Udvikling. De to Hovedmænd havde højst forskellig Skæbne. Welhaven blev med Aarene mindre af Stridsmanden og mere af Digteren; i sin Alderdom var han Genstand for hele Folkets udelte Beundring og Taknemmelighed. Wergeland døde derimod i sin bedste Alder 1845. Utrættelig havde han, trods sine trange Kaar, udsendt Folkeskrifter og Viser for Menigmand, som han vilde vække op til Almensans, skabt lyriske Digte af den fineste og stærkeste Skønhed og kæmpet for alle humane Fremskridt (navnlig Jødernes Ret i Norge). Men den Folkeyndest, som før havde baaret ham saa højt, forlod ham, da han (fra 1838) modtog en lille Digterunderstøttelse af Karl Johan, og ved sin Død var han ret upopulær, ialfald i Kristiania. Men Eftertiden gav ham Oprejsning, og nu knejser hans Billedstøtte midt i Norges Hovedstad.

Disse stærke aandelige Brydninger er kun én Side af det kraftigere Almenliv, som voksede frem i 1830'erne. Paa Stortinget viser 30'erne Billedet af et Tilløb til en national Selvstændighedspolitik og en stigende Bondeindflydelse — begge svarende til den wergelandske Retning i Litteraturen — og, ned imod 1840, Dannelsen af et ungt politisk Intelligensparti, svarende til Welhavens Retning og udgaaende fra hans Vennekreds.

Den nationale Selvstændighedspolitik blev især baaret frem af Højesteretsadvokat J. A. Hielm, der var født 1782, altsaa saa gammel, at hans politiske Tænkning bundede i Foreningstiden før

1814, ja næsten i den frisindede Tid før 1800. Jævnlig havde han skrevet i sin Broders »Nationalbladet«*; 1830 tog han mod Valg til Stortinget. Overfor den altid gærende svenske Misnøje med Unionen, som hvad Øjeblik det skulde være kunde give sig Udtryk i Kravet om Styrkelse af Unionsbaandene, satte Hielm det Krav, at Norge i alle de Sager, som ikke nødvendigvis var Unionssager, skulde gennemføre sin fulde Selvstændighed. Overfor Karl Johans Uvilje hermed naaede Hielm ikke stort mere end at faa Kravet rejst og Programmet skrevet for Fremtidens Arbejde. Paa ét Punkt vandt han dog et Resultat, idet det norske trefarvede Handelsflag 1838 blev »frigivet«, d. v. s. det blev tilladt Skipperne at føre det ogsaa hinsides Kap Finisterre, altsaa navnlig i Middelhavet. Det Paaskud, man hidtil havde brugt for at paatvinge de norske Skibe svensk Flag i Middelhavet, — det nemlig, at de nordafrikanske Sørøverstater ikke var forpligtede til at respektere det norske Flag — havde nemlig aldeles intet at sige mere, efter at Frankrig 1830 havde taget Algier og gjort Ende paa Sørøveriet i Middelhavet.

Fig. 165. Ueland.

Endnu vigtigere er Bøndernes Fremtræden. Hidtil havde Embedsmændene og de, der stod dem nær, været i Flertal paa alle Storting. Der var nok altid valgt en Del Bønder, men de spillede kun en andenrangs Rolle. De mærkeligste blandt dem havde hidtil været den før nævnte Teis Lundegaard, der af sine mindre gode Venner kaldtes »en kalkunsk Listerbonde«, og Ole Haagenstad fra Gudbrandsdalen, en statelig Storbonde, der dog ikke saa langt ud over sin Hjembygd og i Virkeligheden levede i Enevoldstidens Tankegang. Det kneb i det hele for Bønderne at forstaa, at Friheden var mere værd end det faderlige Kongedømme; Halvor Hoels Historie viser, hvor langt tilbage hele Egnes Befolkning i saa Henseende kunde være. Men med Stortinget 1833 begyndte Omslaget. Her var af 96 Tingmænd de 45 Bønder og kun 35 Embedsmænd; og mellem de nyvalgte Bønder var Ole Gabriel Ueland, en Mand, der baade havde en Førers Natur og Evner. Ueland var født 1799 ude paa Vestlandet, hvor Klasseafstanden mellem Almuens forskellige Lag er langt mindre end paa Østlandet; han fik ringe Undervisning, men lærte sig selv Skrivning og Regning o. m. m., saa at han i sin Ungdom i mange Aar kunde være Skolelærer. Ved Siden deraf var han Bonde,

*) Rettelse til S. 276 L. 7—8. f. n. Læs: Nationalbladet, der udgaves af Boghandler H. A. Hielm, men især skreves af Højesteretsadvokat J. A. Hielm.

giftede og arbejdede sig frem, saa at han paa sine gamle Dage havde flere Ejendomme, hvis Værdi efter Byfolks Begreber dog ikke var stor; 1868 opgjorde han hele sit Eje til 10,000 Kroner; en af Gaardene takseredes til 2400 Kr. Han var tidlig bleven Haugianer. Ueland var en beskeden, stilfærdig og sindig Mand, hen havde en sikker Hukommelse, en skarp Dømmekraft og en sjælden Rigdom i Tanken. I Debatterne paa Stortinget kunde han tage det op med hvem som helst af de studerede Tingmænd. Intet Under, at hans Ry blev stort i alle Bondebygder, og at hans Standsfæller med største Tillid saa hen til ham som Ordfører. Han var den, som afgørende rev den norske Bondestand ud af sit Hang mod Enevælden og lærte den at se, at Grundloven aabnede Bønderne Vejen til Magten i Samfundet, naar de mandede sig op til at bruge den. »Bibelen og Grundloven er det norske Folks Øjestene«, sagde han. Men det maatte uundgaaelig komme til lange og haarde Kampe mellem det opdukkende Bondestyre paa den ene Side, Embedsmændene og Bydannelsen paa den anden. Disse to Lag af Samfundet var skilte fra hinanden i mange Livsvaner, i Sprog som i selskabelige Former. Saa længe Bønderne stiltiende havde godkendt Embedsmændenes Førerskab, havde de »dannede« og de »konditionerede« haft let ved at yde den stolte Odelsbonde en vis Hyldest. Nu mødte Bønderne derimod med deres egne Synsmaader og Krav paa at gøre dem gældende. Først og fremmest kom de — thi med Ueland var det jo Smaabønderne som rykkede frem — med yderst nøjsomme Levevaner og følgelig med et helt andet Begreb om Penges Værdi, end Embedsmændene havde, og med Krav om Sparsommelighed og Nedsættelse af Embedslønninger. Dernæst kom Ueland med Fordringen om, at det kommunale Styre skulde tages ud af Embedsmændenes Haand og lægges i Folkets egen. Dette ny Bondedemokrati, støttet af J. A. Hielm o. a., vandt saa at sige i sit første Stormløb en afgørende Sejr paa dette sidste Spørgsmaal ved Loven 14. Jan. 1837 om Formandsskaber d. v. s. om kommunalt Selvstyre: Hver Købstad, paa Landet hvert Præstegæld, dannede en Kommune eller »Hered« (Herred) med sit folkevalgte Styre: 4—12 »Formænd« og tre Gange saa mange »Repræsentanter«; i deres Haand lagdes i det væsentlige Forvaltninger af Heredets Pengevæsen, dets Skoler og dets Fattigpleje. Ved denne Lov fik det norske Demokrati paa det kommunale Styres Omraade et lignende Forspring for de allerfleste Stater, som Ejdsvoldgrundloven havde givet det paa Statsstyrelsens. — De nærmest følgende Aar blev lidt trangere for Ueland og hans Venner; alligevel fik de af og til vigtige Ting gennemførte Noget af det, der laa Haugianerne allermest paa Hjerte, naaedes ved Ophævelsen af Konventikelplakaten 1842, hvorved de gudelige Forsamlinger og Lægmandsforkyndelsen blev lovlig tilladt.

Tilbageslaget mod den første Bondestorm mærkedes allerede 1839, da der til Stortinget atter valgtes fuldt saa mange Embedsmænd som Bønder. I 1842 blev Schweigaard Stortingsmand, og dermed ejede

Modstanderne en Fører, der kunde samle dem til et arbejdsdygtigt Parti, i Stand til at bære store Reformer igennem. Allerede fra 1839 tog man fat paa at omskabe Norges hele Nærings- og Toldlovgivning i liberal Aand. Dette skal omtales nærmere i Forbindelse med Udviklingen under Oskar I.

Trediveraes stærke Reformvirksomhed var ikke foregaaet uden Mistro og Modstand fra Kongens Side. Karl Johan havde tværtimod, ligesom tidligere, søgt at krydse Stortingets Planer og Ønsker ved en Række fjendtlige Skridt: Forslag om Grundlovsændringer, hyppig Brug af Vetoretten, ja en enkelt Gang (1836) Opløsning af Stortinget midt under dets Arbejde. De norske Politikere kunde aldrig føle sig helt trygge; Statskuppet stod stadig for dem som en truende Mulighed. Men den gamle Konge lod det dog aldrig komme til denne Yderlighed, nu lige saa lidt som i Tyverne; Stortinget holdt sin Kurs roligt og fast uden at forløbe sig ved uovervejede Skridt, — og derfor endte det oftest med, at Kongen bøjede af og det fredelige Forhold blev genoprettet. Det var et forsonligt Skridt fra Kongens Side, at han siden v. Platens Død ikke udnævnte nogen svensk Mand til Statholder. Embedet stod ubesat til 1836. Saa blev Grev Wedel-Jarlsberg Statholder, og efter hans Død (1840) Løvenskjold. Løvenskjold var en meget konservativ og lidet betydende Mand; 1836 havde han som Statsminister været enig med Kongen om den pludselige Opløsning af Stortinget og var, da Stortinget stævnede ham for Rigsretten i den Anledning, bleven idømt en større Bøde. Han var altsaa ikke nogen særlig folkeyndet Statholder, — men det var dog altid en Nordmand. — Karl Johan, som altid havde nydt megen personlig Respekt og Velvilje i Norge, var i sine sidste Aar næsten helt populær i Kristiania og syntes bedre om at være dèr end i Stockholm, hvor den liberale Presse voldte ham saa mange Ærgrelser.

DANMARK UNDER FREDERIK VI.

Kabinetsstyre 1808—14. Da Frederik VI blev Konge 1808, bestod hans Gehejmestatsraad endnu af Mændene fra den store Reformtid: Finansministeren Ernst Schimmelmann, Rentekammerets Præsident Kr. D. Reventlow, Hertug Frederik Kristian af Augustenborg og Udenrigsministeren Kr. Bernstorff, den store A. P. Bernstorffs Søn. Efter den regelmæssige Forretningsgang skulde Statssagerne først undersøges og overvejes i det paagældende Kollegium, derefter af Kollegiets øverste Embedsmand refereres i Statsraadet for Kongen og Statsministrene, drøftes af disse, og paa dette Grundlag tog Kongen sin Beslutning. Dette kunde sommetider gaa noget langsomt; men til Gengæld blev Sagerne vel oplyste gennem en Behandling, hvori der deltog saa mange kyndige Mænd, først i Kollegierne, saa i Statsraadet. Frederik VI, der ved sin Faders Død var 40 Aar, syntes ikke om at være bunden til disse Former; han stød-

tes ofte af dem, fordi de forekom ham at gøre Indskrænkning i hans Enevoldsmagt; og navnlig nu under Krigsforhold mente han det nødvendigt at faa en saa hurtig og simpel Forretningsgang som muligt. Tilmed var han utilfreds med sine Ministre for deres Modstand mod hans Planer om Holstens Indlemmelse 1806, især da med sin Svoger Hertugen. Kongen skød da, fra 1808 af, sine Ministre helt til Side, holdt i hele Krigsperioden (indtil December 1813) intet Statsraadsmøde, men ekspederede Sagerne ved Hjælp af sin Kabinetssekretær, i Reglen kun efter at have talt derom med en eller flere af sine militære Adjutanter, mellem hvem Ungdomsvennen Fr. Bülow vel var den, der stod højest i Kongens Fortrolighed. Et sligt Kabinetsstyre, med Forbigaaelse af Statsraadet, kræver en Hersker af første Rang: han maa have Indsigt, vidt Overblik, ubegrænset Arbejdsomhed, hurtig Evne til at beslutte. Men Frederik VI var med al sin Flid og Pligtfølelse en tarvelig begavet, lidet kundskabsrig og meget kortsynet Mand. Kabinetsstyret gjorde da sit til, at det gik Staten saa slet.

Da Statens Ydmygelse var størst, i Marts 1814, vovede en dansk Statsmand (Kaj Reventlow) under sit Navn aabent at sige Kongen Sandheden derom: Fortrinlig syntes Danmark begunstiget af Forsynet, da Deres Majestæt fattede den ulykkelige Tanke at ville regere uden Raadførsel med Deres Statsraad, og fra nu af afgik alle kongelige Resolutioner direkte fra Dem til Kollegierne, enten igennem Cheferne eller igennem Kabinetterne og Kommandokontoret. Den Forvirring, en saadan Beslutning maatte frembringe i Forretningernes Gang, og de Misgreb i Statsstyrelsen, som heraf var en Følge, har givet Staten haardere Stød, end den mest indviklede politiske Stilling kunde bibragt den. Danmark er sunket saa dybt, »fordi udi Statsstyrelsen intet Overblik mere fandtes, hverken med Hensyn til de indvortes eller udvortes Anliggender, fordi Deres Majestæt ikke formaaede at løse en Opgave, som oversteg de talent- og indsigtsfuldeste Fyrsters Kræfter.«

I Statsbankerottens Aar (1813) og ved Norges Tab (Jan. 1814) mærkedes endog i København Tegn til, at den nedarvede Ærbødighed for Kongen var svækket. Der kom anonyme Breve til Kongen med stærke Angreb paa ham selv og hans Yndlinge, og paa det kgl. Teater demonstrerede Tilskuerne imod »de røde Fjer«, d. v. s. de upopulære kongelige Adjutanter. I April 1814 besluttede Kongen da atter et indrette sit Statsraad omtrent som før, men bestaaende af andre Mænd.

Det gamle Statsraad var opløst i Løbet af Krigen. Hertugen havde allerede fra 1806 trukket sig tilbage til sine Ejendomme paa Als og Sundeved, dybt forbitret over, at hans Hustrus Broder, Kongen, havde røbet den Hensigt at fratage hans Efterkommere deres holstenske Arveret (S. 240). I 1810, da Kongen modarbejdede Hertugens Planer om at blive valgt til svensk Tronfølger, voksede dennes Harme saa stærkt, at han fuldstændig brød med Svogeren, ned-

lagde alle sine Embeder og levede fra nu til sin Død (1814) kun for at indskærpe sine Sønner Troen paa deres Arverettigheder og ruste dem til Kampen imod Kongehusets formentlige Overgreb. Kr. Bernstorff tog sin Afsked 1810 som Følge af et Sammenstød med Kongen i Anledning af Napoleons Krav om stræng Gennemførelse af Fastlandsspærringen: han vedblev dog at staa i dansk Tjeneste som Diplomat indtil 1818, da han modtog Stillingen som prøjsisk Minister. Samtidig med at Kr. Bernstorff gik af som Udenrigsminister, fratraadte hans Broder J. F. Bernstorff som Direktør for det udenrigske Departement. Fra 1810 blev Niels Rosenkrantz Udenrigsminister. Reventlow og Schimmelmann vedblev at hedde Statsministre til deres Død, men deres Indflydelse var indskrænket til deres specielle Embeder, som de bestyrede indtil 1813; Schimmelman havde altsaa i Krigsaarene Ledelsen af Finanserne og maa bære Hovedansvaret for deres Forvaltning og for Fordordningen 5. Januar 1813, som fastslog Bankerotten.

Holsten og Slesvig 1808—14. Krigsaarenes Tildragelser slappede Baandene mellem Holsten og Danmark. Især maatte Holstenerne føle Forbundet med Frankrig og Krigen med England som noget unaturligt fra det Øjeblik, da de derved kom i Modsætning til den nationale Rejsning i det øvrige Tyskland. Allerede 1809 kæmpede dansk-holstenske Tropper under den indvandrede Tysker General Ewald imod den tyske Frihedsværner Schill, som blev slaaet og dræbt. Langt betydningsfuldere blev dog Aaret 1813. Da skete det, at næsten alle tyske Lande efterhaanden, et for et, gik med i Frihedskampen mod Napoleon, og alt, hvad Tyskland ejede af opvakt Ungdom, glødede af national Begejstring; men den holstenske Ungdom maatte slaas for Frankrig og imod Tysklands Venner. Ganske vist var de Holstenere, som var opvakte nok til at harmes herover, de færreste i Tal, men ikke de ringeste i Indflydelse. I Slesvig derimod synes der ikke at have været nogen nationaltysk Stemning. — Dernæst raadede baade i Holsten og Slesvig en stærk Uvilje over Statsbankerotten og hele Ordningen med Rigsbanken, som man troede var en stor Uret mod Hertugdømmerne (se nedf.). — Endelig næredes der ved Kiels Universitet og paa Herregaardene en vis Frygt for »Danisering«, et Udtryk, hvorved man den Gang snart tænkte paa Regeringens Skattepaalæg, snart paa, at Kongen sagdes at ville paatvinge Holsten det foragtede danske Almuesprog og fratage det det højtyske Kultursprog. Sagen var, at Frederik VI, der virkelig følte sig som dansk, havde faaet Øjet op for, at der var noget galt ved Sprogordningen i Slesvig. Men han og hans Raadgivere saa ikke sikkert, hvad der egentlig skulde gøres. I et uklart Haab om, at han derved fremmede Kendskabet til det danske Sprog, havde han saaledes begyndt at udstede Embedsbestallinger (Kaldsbreve) for begge Hertugdømmer paa Dansk, hvad der for Holstens Vedkommende var baade uklogt, uberettiget og

unyttigt. Derimod havde han ikke formaaet at gennemføre sine velgrundede Planer om at rette de unaturlige Sprogforhold i Slesvig (S. 170). Han havde nemlig 1810 forordnet, at i alle de Egne af Slesvig, hvor Dansk var Almenmands Sprog, skulde det tillige være Kirkens, Skolens og Øvrighedens Sprog. Var dette blevet udført, vilde Dansk være blevet offentligt Sprog ned til Dannevirke (undtagen i Flensborg og Slesvig By). Men Embedsmændene rejste en saa stærk Modstand, at Kongen opgav Sagen, og Fortyskningen af Angel vedblev at skride frem.

Misstemningen i Holsten naaede dog ikke ud i Almuen, der var lige saa kongetro som nogensteds i Kongeriget; den fandtes kun i de højest dannede Kredse og holdtes ogsaa der indenfor de Grænser, som Troskaben mod Staten satte. Da Bernadotte faldt ind i Landet og opfordrede til at falde fra Frederik VI, og da der udbredtes lignende Opfordringer fra prøjsiske Agitatorers Side, var der næppe nogen Holstener, som svigtede sin Troskabsed. Saa fulgte Freden i Kiel; den russiske Hær, som vedblev at holde Holsten besat, rømmede det omsider, og en kongelig Regeringskommission tog Landet paany i Besiddelse for Frederik VI, samtidig med at Fyrstekongressen i Wien gav sig til at ordne alle Europas og særlig Tysklands Forhold fra nyt. Nu kunde de holstenske Adelsmænd og Professorer træde mere aabent frem med deres Ønsker: de gik ud paa, at Holsten vel skulde blive under Frederik VI, men samtidig have sin Stænderforfatning (maaske i Forbindelse med Slesvig) og optages i det tyske Rige, som man haabede vilde rejse sig igen. Regeringskommissionen fandt disse Ønsker saa udbredte, at den selv foreslog Frederik VI at opfylde Kravet om Stænder (1814). Lidt senere blev Grev Adam Moltke til Nütschau af Ridderskab og uadelige Godsejere sendt ned til Frederik VI i Wien for at fremsætte samme Ønske. Kongen vilde i Øjeblikket ikke have at gøre med den Sag. Men i Sommeren 1815 oprettedes ved Aftalerne i Wien det tyske Forbund, omfattende alle tyske Lande, ogsaa Holsten, og i Forbundsgrundlovens Artikel 13 lovedes det, at enhver tysk Stat skulde have en Stænderforfatning. Altsaa havde fra nu af den holstenske Opposition Lovhjemmel for dette Krav.

Det danske Monarki, som det fremgik af Forhandlingerne 1814—15, bevarede saaledes Holsten. Rygtet gik, at nogle af Magterne (især Prøjsen) nede paa Kongressen havde villet opløse det danske Monarki helt, navnlig vel ved at fraskille Holsten, men at Frederik VI ved sin faste og vindende personlige Optræden havde frelst sine Lande. Dette Rygte fandt almindelig Tiltro herhjemme og virkede til at genvinde for Kongen hans gamle Folkeyndest; ved sin Hjemkomst blev han lige fra Altona til København modtaget med den stærkeste Jubel. Svensk Pommern, som han havde faaet ved Freden i Kiel, bortbyttedes til Prøjsen mod Lauenborg (30,000 Indb.) og en Pengesum. Holsten og Lauenborg skulde som Medlemmer af det

tyske Forbund stille et Troppekontingent til Forbundets Hær; Frederik VI sendte som Hertug i disse to Lande en Udsending til »Forbundsdagen« i Frankfurt: en Forsamling af Ombud fra de forskellige tyske Staters Regeringer, ikke af Folkepræsentanter. Der havde paa Kongressen været talt om, at Slesvig maaske burde med ind i det tyske Forbund; men Frederik VI satte sig bestemt imod dette, »fordi Slesvig hører til det danske Rige og er næsten aldeles dansk.« Han opnaaede da ogsaa, at Slesvig holdtes udenfor det tyske Forbund, og at Ejderen vedblev at være Nordgrænsen for de tyske Lande.

Den danske Stat, der saaledes var tilbage efter Norges Tab, saa paa Landkortet ud som et vel afrundet og godt sammenhængende Hele. Men i Virkeligheden var den lige det modsatte, eftersom den rummede to Nationaliteter i et saadant Styrkeforhold, at det ikke kunde ventes, at den ene vilde indrømme den andens Forrang. Saa længe Norge havde været med i Staten, havde den rummet 4 dansk- og norsktalende Indbyggere mod 1 tysktalende. Efter Norges Tab var der kun 2 dansktalende mod 1 tysktalende, godt 1 Mill. af de første mod $^1/_2$ Mill. af de sidste. De tyske var vel de færreste, men hørte til Gengæld til en stor Nation, der fornys havde udført de største aandelige og krigerske Bedrifter (Goethe — Fichte — Romantikken — Frihedskrjgen 1813), og som var i utvivlsom Fremgang paa alle Omraader. Paa den anden Side var Danskerne dog de fleste, trods alle Ydmygelser opfyldte af nyvaagnet Selvfølelse, og regnede sig naturligt for »det danske Monarkis« Hovedfolk. I dette Forhold laa Spirerne til skæbnesvanger Strid. Indtil videre hæmmedes deres Vækst dog af den almindelige Udmattelse efter de store Lidelser og Omvæltninger.

Statens Styrelse efter 1814. Frederik VI havde dog lært noget af Ulykkerne. Fra April 1814 begyndte han atter at holde regelmæssige Statsraadsmøder, hvor hvert Kollegiums ledende Embedsmand foredrog Sagerne for Ministrene og Kongen. Men de militære og udenrigske Sager vedblev Kongen at holde Statsraadet udenfor og afgjorde dem paa egen Haand, stundom efter Samraad med Fr. Bülow. I Gehejmestatsraadet optoges kun dansktalende Mænd, ingen tyske: Niels Rosenkrantz vedblev at være Udenrigsminister. Den gamle Greve J. G. Moltke, der havde været Minister før 1784, fik Administrationen af Statsgælden efter Schimmelmann. Møsting, som 1806 havde været Præsident i det tyske Kancelli og da staaet paa Kongens Side imod Hertugen og Bernstofferne, blev nu Præsident i Rentekammeret (efter Kr. D. Reventlow) og Finansminister. Disse tre Mænd faar alle det Skudsmaal, at de var hæderlige, arbejdsomme og ret dygtige. Mere uens lyder Dommene om den fjerde Statsminister, Frederik VI's Yndlingsraadgiver, Kaas, som bl. a. havde været Præsident i danske Kancelli, og hvem Frederik VI 1809—10 havde sendt som sin Tillidsmand til Norge for at se Kristian August paa

Fingrene. Det var en myndig og herskesyg Mand, til det yderste Tilhænger af Enevælden; efter hvad Folk paastod, var han pengegrisk og udsvævende og havde ved Statsbankerotten misbrugt sin Stilling til personlig Vinding. Af disse fire Ministre levede kun Møsting længere end Kongen. I de andres Sted kom efterhaanden ny Mænd, først bl. a. Grev Otto Moltke, der lige fra 1813 havde været Præsident i det slesvigholstenske Kancelli (saaledes hed nu det gamle tyske Kancelli), og som 1824 blev Statsminister; dernæst (1827) Stemann, der afløste Kaas og som han var Enevældens tro Forkæmper. Først 1831, da Julirevolutionen og Uroen i Holsten skræmmede Kongen op, blev Tronfølgeren, Prins Kristian Frederik, hvem Kongen siden hans Optræden i Norge mistænkte for Liberalisme, optaget i Statsraadet; samtidig optoges navnlig Grev A. V. Moltke (Bregentved, Martsministeriets senere Chef), og desuden Grev Rantzau- Breitenburg, den første holstenske Statsminister siden 1814. Ved Siden af disse maa vi mellem de ledende Statsmænd endnu nævne den store Jurist Anders Sandøe Ørsted, der i vor Retsvidenskab og vort Statsstyre fortsatte de liberale Traditioner fra Stampes og Colbjørnsens Tider. Mens han kun var Embedsmand i Kancelliet og Generalprokurør, øvede han ved sit Retsind og overordentlige Dygtighed en særdeles stor Indflydelse, som ofte gjorde Kaas skinsyg. Ørsted stod Prins Kristian Frederik nær og kom i 30'erne til at spille en meget fremtrædende Rolle ved Grundlæggelsen af den ny Stænderforfatning. Men Medlem af Statsraadet blev han ikke mens Frederik VI levede.

I den første Tid efter Freden i Kiel var der Planer oppe om at omdanne hele Administrationen for at skabe større Hurtighed, Orden og Sparsommelighed. Men der kom ikke stort ud deraf. Det vigtigste var, at Hæren og Flaaden organiseredes paany efter en Maalestok, der vel var mere beskeden end før 1807, men dog altid bekosteligere, end Finanserne kunde magte.

Pengevæsnet. Bankerotten. Nationalbanken. Den ny Skatteordning 1802 vilde have bragt Finanserne paa Fode, hvis Freden havde vedvaret. Statens Indtægter, som 1802 havde været $9^1/_2$ Mill. D. Kurant, var 1806 vokset til 13 Mill., mens de ordinære Udgifter 1806 kun var godt 11 Mill.; men da der dette Aar endvidere brugtes $3^3/_4$ Mill. til Udrustningerne af den Hær, der opstilledes i Holsten, o. lign., blev Udgifterne faktisk 15 Mill., d. v. s. der var i dette Aar et Underskud af 2 Mill. Fra 1807, da der kom Krig, blev det meget værre; i Aarene 1807—9 brugtes der til Udrustninger 2 Mill. hver Maaned, altsaa 24 om Aaret. I 1812—13 regnede man Statens samlede Udgifter til 1 Mill. D. K. om Ugen, o. 50 Mill. om Aaret. Statsgælden, som ved Krigens Udbrud 1807 regnedes til 42 Mill. D. K. foruden 26 Mill. Sedler, som Staten stod inde for (altsaa i det hele 68 Mill. D. K., d. v. s. meget over 200 Mill. Kroner) maatte nødvendigvis vokse umaadeligt, skønt man ved mange Slags Skattepaalæg

søgte at faa Pengene hos Undersaatterne. Der maatte Gang paa Gang laanes og idelig udstedtes ny Sedler. I 1813 var den egentlige Statsgæld omtrent 200 Mill. Kroner, mens Seddelgældens Navneværdi var 4—500 Mill. Kroner (142 Mill. D. Kurant). Alle kunde forstaa, at Staten aldrig vilde kunne indløse Sedlerne til fuld Værdi, og derfor sank deres Pris rivende. Mens deres Pari-Kurs var 125, og de i 1807 endnu faktisk havde staaet i den ret ordentlige Kurs 150, var i Oktober 1810 Kursen o. 600, og ved Nyaar 1813 var den 17—1800. Følgerne af Pengeforvirringen mærkedes stærkest i Kongerigerne Danmark og Norge, langt mindre i Hertugdømmerne, hvis Bankvæsen var helt skilt fra Kongerigernes og stadig holdtes i den bedste Orden, saa at Altòna Bankens Sedler hele Tiden var god Mønt (jfr. S. 138), indtil den almindelige Opløsning ogsaa naaede Hertugdømmernes

Fig. 166. En Rigsdaler Kurant Seddel.

Pengevæsen 1812. I dette Aar maatte man nemlig for Krigsfarens Skyld flytte Bankens Beholdning til Rensborg og med det samme standse Indløsningen af dens Sedler; men saa snart dette indtraadte, begyndte ogsaa de slesvigholstenske Kurantsedler saa smaat at falde i Værdi.

Som Følge af Sedlernes uafbrudte Prisfald blev al Handel og Omsætning noget helt uberegneligt. Man vidste aldrig, hvad den Sum, man fik eller gav for en Ting, vilde være værd nogle Maaneder senere, og om man tjente paa en Handel eller satte Penge til. Omsider følte Regeringen, at det var nødvendigt at skabe en Nyordning. Dette var Formaalet med Forordningen 5. Januar 1813, som bestemte følgende: De hidtilværende Banker og Sedler afskaffedes; i deres Sted traadte en ny Bank, Rigsbanken, som havde Eneret til at udstede Sedler, og en ny Møntfod, Rigsbankpengene.

En Rigsbankdaler blev i Sølvværdi det halve af de gamle Speciedalere — $18\frac{1}{2}$ Rbdl. af 1 Mark kølnsk Sølv —; den deltes i 6 ℳ (Mark) à 16 Skilling. Da man imidlertid maatte indrette sig paa, at det ikke blev Sølvrigsdalerne, men de tilsvarende Rigsbanksedler, som kom i Omløb, gjaldt det først om at skaffe et saadant Grundlag for dem, at de kunde finde Tillid. Derfor fik Rigsbanken en Prioritet i alle faste Ejendomme i Riget paa 6 p. C. af deres Værdi, eller med andre Ord: Staten inddrog $^{6}/_{100}$ af enhver Grundejendoms Værdi, tog dem fra dens Ejer og lagde dem til Rigsbanken. Men da ingen Grundejer hverken paa Land eller i By var i Stand til at udbetale denne Prioritet paa én Gang, skulde der i Stedet hvert Aar svares $6\frac{1}{2}$ p. C. af dens Værdi, indtil Beløbet selv var afdraget. Paa Grundlag af denne store Bankhæftelse skulde saa Rigsbanken udstede sine Sedler, ialt 42 Mill. Rdl. hvoraf de 27 skulde bruges til at indløse de 142 Mill. Kurantsedler. Følgelig gav Banken 1 Rbdl.-Seddel for 6 Kurantdalersedler, d. v. s. omtrent $^{1}/_{10}$ (nøjagtig $^{125}/_{200}$) af deres Navneværdi.

Denne almindelige Omskrivning af alle Værdier greb selvfølgelig dybt ind i saa godt som alle Borgeres Forhold, til Skade for mange, til Fordel for andre, og maatte nødvendigvis skabe stort Misnøje. Dette vilde maaske dog snart have lagt sig, hvis hele Operationen havde været endt med dette kraftige Snit. Men for det første turde Regeringen ikke reducere alle Gældsforpligtelser efter samme Forhold; tværtimod fastsatte den, at den udenlandske Statsgæld skulde Staten stadig tilsvare efter dens Paalydende, den indenlandske Statsgæld kunde enten indfries til den nævnte almindelige Kurs 1200 (o. $^{1}/_{19}$) eller omskrives til ny Obligationer til Kursen 200, private Gældsfordringer sattes til forskellige Kurser efter det Tidspunkt, de skrev sig fra, o. s. v.; herved kom der yderligere et Præg af Vilkaarlighed og Uberegnelighed over hele Bankerot-Ordningen, som gjorde den end mere pinagtig for Folk. For det andet — og det var det allerværste — var de ny Penge, man fik i Stedet for sine Kurantsedler, jo ikke Sølv, men Papir; og disse ny Rigsbanksedler vovede ingen at tro rigtig paa; — hvem vidste, om det ikke vilde gaa lige saa galt med Rigsbanken som med Kurantbanken! Kursen paa de ny Sedler forværredes mer og mer; snart gjaldt de i Handel og Vandel kun $^{1}/_{10}$ af deres Navneværdi. D. v. s. at en Kurantdalerseddel, som først ved Omsætningen til Rigsbankmønt var formindsket til $^{1}/_{10}$, nu ved de ny Sedlers Kursforandring gik ned til $^{1}/_{100}$ af sit Paalydende: »En Daler (paa 96 Skilling) var nu kun en Skilling«. I Hertugdømmernes Forretningsverden raadede der en saadan Harme over, at man skulde af med sin vante gode slesvigholslenske Kurant, at Regeringen maatte tage Hensyn dertil og allerede 1813 igen satte Rigsbanksedlerne ud af Omløb for Hertugdømmernes Vedkommende. Endog efter Freden 1814 kunde Rigsbanken ikke ret vinde Tillid. Forholdet bedredes først, da Banken 1818 fik en ny Ordning og blev til Nationalbank med en Ledelse, der var uafhængig af Regeringen. Nu endelig følte

Folk sig sikre paa, at Staten ikke mere kunde tvinge Banken til at udstede ufunderede Sedler. Alle Grundejere, hvis Bankhæftelse var mindst 100 Rbdl. blev Interessenter i Nationalbanken.

Der blev dernæst givet Hertugdømmernes Grundejere frit Valg, om de vilde være Interessenter i Banken paa denne Maade, eller om de foretrak kun at svare en Bankhæftelsesrente, men ikke have noget med Banken selv at gøre. De allerfleste af dem valgte det sidste, hvad der i de første Aar efter Statsbankerotten syntes det fordelagtigste. Men da det med Tiden gik godt for Nationalbanken, hvis Sedler 1835 naaede Pari, saa at den kunde give sine Interessenter et godt aarligt Udbytte, var der i Hertugdømmerne mange, som mente, at de dog var bleven forurettede, og som rejste en voldsom Agitation i den Anledning.

Forordningen 5. Jan. 1813 havde været en haard og pinlig Regeringshandling. Men den førte i Aarenes Løb til, at Kongerigets Pengevæsen byggedes paa et fuldstændig sundt Grundlag Det var et stort Resultat. Desværre opnaaedes ikke samtidig, at Hertugdømmerne fik Pengevæsen fælles med Kongeriget.

De fattige Aar til o. 1830. Saa længe Sedlernes Værdi stadig sank, steg alle Varepriser følgelig uhyre. Krigsaarene var derfor ingen daarlig Tid for Landmændene, der fik deres Korn og Kvæg afsat til svimlende Priser, betalte i de daarlige Sedler, og som til Gengæld med disse daarlige Sedler betalte Renter og Afdrag paa den Gæld, der var stiftet i tidligere Aar, da Sedlerne var langt mere værd. Omvendt var det utrolig vanskeligt for Embedsmænd og andre paa fast Pengeløn at faa nok til det nødvendige, og de maatte hvert Øjeblik have Tilskud eller Forhøjelse. En Vare som Papir blev saa dyr, at det i disse Aar var yderst svært at faa Bøger udgivne. Efter at Freden var sluttet og den værste Pengekrise derefter var overstaaet, blev Pris- og Afsætningsforholdene nok noget naturligere, men ikke til Danmarks Fordel. Over hele Europa vendte Tusinder af unge Mænd hjem fra Armeerne til Landbrug, Haandværk og Handel, og den økonomiske Væddestrid mellem Nationerne blev under fredelige Former mindst lige saa haard som nys under Krigen. England indførte en Korntold, der omtrent lukkede det af for Kornindførsel; Fastlandsstaterne gjorde det samme og paalagde desuden ofte høj Told paa Industrivarer for at spærre for den Vrimmel af engelske Fabrikvarer, der nu blev strøet ud over alle Markeder. Under saa haarde Forhold skulde Danmark igen oparbejde sit Næringsliv, som for en stor Del var ødelagt i Krigsaarene. Det var tungt, og det maatte gaa langsomt.

Derfor kunde Statens Finanser heller ikke hurtigt komme i god Gænge. Ofte maatte Skatterestancer eftergives; i Kongeriget maatte Staten fritage Grundejerne for $^5/_6$ af Bankhæftelsen og selv af Finanserne yde Banken denne Indtægt; i Hertugdømmerne lettedes Grundskatterne paa anden Maade. Da nu Kong Frederik, med al sin jævne

Sparsommelighed, ikke foretog nogen rigtig stor Nedsættelse af Udgifterne til Hoffet — det vilde jo have taget Brødet fra mange Mennesker — og heller ikke reducerede Militærvæsenet saa stærkt som ønskeligt, havde Finanserne hvert Aar Underskud, og Statsgælden, der efter Bankerotten kunde regnes til 120 Mill. Rdl., voksede gennem den følgende Snes Aar. Indtil 1838 steg den med 10 Mill., og samtidig formindskedes Statens Formue med 20; der var altsaa i denne Tid en Nedgang paa 30 Mill. Rdl. Folk havde nok Fornemmelsen af, at Finanstilstanden ikke var god; men ingen udenfor Regeringen vidste Besked dermed, thi der blev ikke givet noget offentligt Overslag eller Regnskab for Statens Penge før i Frederik VI's sidste Aar.

Den store Handel fra før 1807 var tilintetgjort og Handelsflaaden kun halv saa stor som da (1806: 64000 Kommercelæster i Kongeriget og Hertugdømmerne, 1814: 36000). Vore egne Skibe vedblev dog efter Krigen at kunne kappes med udenlandske Fartøjer med Hensyn til den indenrigske Omsætning og Farten paa de aller nærmeste Have, og af Langfarter besørgede de endnu Handelen paa Island-Grønland og paa Danmarks vestindiske Øer, hvor vi havde en Del Sukkerhandel paa St. Croix. Men vor asiatiske Handel var død. Det asiatiske Kompagni var ude af Stand til at tage fat igen, og de faa Forsøg paa Togter til Indien og Kina, som gjordes af andre, lykkedes ikke. København gav ved sine øde Bolværkspladser, sine tomme Pakhuse og sine Ruiner fra 1807 et trist Billede af Tilbagegang. De store Handelshuse, som havde overlevet Krigsaarene, ramlede for største Delen sammen i de følgende Aar; saaledes 1820 Husene Ryberg og Meyer & Trier. Fra 1816 til 20 var der ialt o. 250 Fallitter. København kendte, ligesom Provinsbyerne, nu ikke synderlig andet Forretningsliv end Smaahandel, der levede paa Kreditten hos Hamborgs Grosserere. Det var strengt baade for Købmænd og Haandværkere at klare sig, og de saa skævt til enhver ung Konkurrent. Regeringen handlede efter deres Ønske ved at gøre det vanskeligt for ny Mænd at nedsætte sig, navnlig ved at fastsætte Eksaminer for Handelsmænd og Prøver for vordende Lavsmestre. Det var et afgjort Tilbageskridt fra den frisindede Næringslovgivning, den havde fulgt i Stampes og Colbjørnsens Dage

Oprejsningen fra den haarde Fattigdom kunde imidlertid hverken ventes fra Handel eller Haandværk; den kunde kun komme fra Landbruget. Men for denne vor Hovednæringsvej var det slemme Tider. Allerede ved Fredsslutningen fik den haardere Vilkaar; Norge, som havde været Hovedmarkedet for dansk Korn, blev nu Udland og paalagde Korntold, og England lukkede, som nys omtalt, næsten helt af for os. Ikke des mindre vilde vor Landbrugsudførsel sikkert have gjort sig gældende i det internationale Kapløb, om den — som nu til Dags — havde været af første Klasse. Men det var den langtfra. Nu kom vi til at lide under, at vi før havde haft for lette Konkurrencekaar og derfor ikke havde behøvet at anstrenge os af al Evne. Da man altid havde været vis paa at kunne komme af med

sit Korn i Norge, havde man ikke lagt Vægt paa at naa den bedst mulige Kvalitet, men gik i den Henseende i gammel Slendrian. Kornet blev daarligt renset og daarligt tørret og gemtes hos Købmændene i daarlige Magasiner; dansk Korn var derfor paa de europæiske Hovedmarkeder omtalt som »skiden Sæd« og berygtet for sin Fugtighed og ilde Lugt. Priserne faldt i uventet Omfang; fra 1816 til 1824 sank de omtrent i Forholdet 4:1 Byg for Eksempel fra godt 6 Rdl. til godt $1^1/_2$ Rdl. Tønden, og følgelig faldt selve Ejendommenes Priser i nogenlunde samme Forhold. Dette betød, at mangfoldige Jordejere blev fuldstændig forarmede og maatte gaa fra

Fig. 167. Velhavende Marskbonde med Familie.

Gaard og Gæld. Denne Skæbne ramte ikke saa meget de egentlige Bønder, for saa vidt de paa gammel Bondevis levede af Gaardens egne Frembringelser og ikke havde stiftet for stor Prioritetsgæld, og heller ikke Besidderne af Len eller Stamhuse, der oftest havde nogen Kapital foruden Godset, men navnlig de borgerlige Proprietærer og Godsejere, som havde købt Jordegods i de Aar, det var i god Pris. Staten hjalp de truede Landsmænd ved Skattelettelser og ved Laan, men meget ofte nyttede det ikke, saa at Staten selv maatte overtage Godser, hvori den havde sat 3 Mill. Rdl., og sælge dem for hvad den kunde faa. Mangfoldige Gaarde gik i disse Aar over til ny Ejere, som købte billigt, og som derfor siden, da Priserne steg, blev rige Folk. Men det lykkedes dog, takket være Bondestandens

gammeldags Nøjsomhed, at komme over Krisen uden det fuldstændige Ejerskifte over hele Linien, som det virkelig havde truet med.

Maaske har denne Krise endog gjort Landet Gavn ved at lære os, hvor nødvendigt det var at arbejde os frem til større Dygtighed. Hovedmanden for Fremgangsarbejdet paa mange Omraader, men især paa Landbrugets, var Jonas Collin, Præsident i Landhusholdningsselskabet og Embedsmand i Finansvæsenet. Ved hans og ligesindede Mænds Virksomhed tog vi os op. Der indførtes Svingplove og Rensemaskiner, og byggedes gode Magasiner; Kartofler og Kløver udbredtes; der blev udgivet fortrinlige Beskrivelser af Landet, Amt for Amt, og for at finde et retfærdigere Skattegrundlag for de siden 1802 forhøjede Grundskatter arbejdedes der flittigt paa en ny Matrikel (paabegyndt ved Kr. D. Reventlow). Hertugdømmerne, og især Holsten, var den Gang endnu ikke saa lidt forud for Kongeriget i praktisk Landbrug, og dernede fra kom der dygtige Foregangsmænd op i Kongeriget. Fra omkring 1830 holdt de trykkede Tider op, Priserne bedredes, og det flittige Arbejde, der var gjort herhjemme, begyndte at faa sin Løn. Monarkiets samlede Landbrugsudførsel, som 1829 havde en Værdi af 9—10 Mill. Rdl., var 1839 vokset til 23—24 Mill. Nu var man kommen over det værste.

For de andre Næringsvejes Vedkommende indtraadte Bedringen næppe saa tidligt og saa klart. Handelen kravlede kun langsomt opad i Frederik VI's Tid; der maatte først samles Kapital. Det gik dog bedre for Provinsbyerne end for Hovedstaden. Vi kom da sent med i at udnytte de ny Opfindelser: 1819 kom den første lille Damper (»Caledonia«) her hjem fra England og sattes i Gang væsentlig til Persontrafik mellem København og Kiel, Rigets to vigtigste Brændpunkter. 1830 byggedes det første Dampskib her i Landet.

I alle Samfundets Kredse satte den almindelige Fattigdom sit Præg paa Livet. Kong Frederik selv gik i Spidsen ved at vise en personlig Fordringsløshed, Nøjsomhed og Godgørenhed, som mer end alt andet gjorde ham paaskønnet og afholdt. Ofte lod han maaske sit gode Hjerte raade for meget, navnlig ved den uendelige Overbærenhed, han viste overfor Embedsmænd med Kassemangel — og dem var der mange af. Derimod viste han ikke megen Overbærenhed, naar det gjaldt den kære Enevoldsmagt. Da en lille Kreds af politiske Drømmere forsøgte at danne en Sammensværgelse, hvis Medlemmer som Kendetegn bar en Jærnring, og hvis Formaal var at fremtvinge en fri Forfatning, blev der taget haardt paa dette aldeles barnagtige og ufarlige Foretagende; Hovedmanden Dr. Dampe, blev endog dødsdømt og benaadet med livsvarigt Fængsel paa Kristiansø; han sad virkelig ogsaa i Fængsel indtil 1848. Lige saa vaagede Kongen mistænksomt over, at den Smule Trykkefrihed, der endnu var levnet, ikke brugtes til Angreb paa, hvad han regnede for Statens Grundspiller. Dette lagde sig paa en mærkelig Maade for Dagen under den Grundtvig-Clausenske Strid. Professor H. N. Clausen var

mellem de yngre den ypperste Ordfører for et rationalistisk Syn paa Kristendommen, mens Grundtvig forlængst var fremtraadt som Forkæmper for den gamle ensfoldige Kristentros Genoplivelse. Da disse to Mænd o. 1825 stødte sammen i en skarp boglig Fejde, tog A. S. Ørsted Del i denne ved at udgive en Afhandling, der bl. a. hævdede, at man ikke burde binde Nutidens Præster til en bogstavelig Tilslutning til hvert eneste Punkt i den lutherske Kirkes Bekendelsesskrifter. Kongen gav ham en skarp Irettesættelse og befalede ham efterhaanden at indskrænke og efter nogen Tid at afslutte sin Forfattervirksomhed og at nøjes med at være Embedsmand. Saaledes stoppede Frederik VI Munden paa Danmarks og Norges største Lovkender.

Alligevel var Frederik VI langtfra saa sky for Ytringer af politisk Frisind som Datidens tyske Regeringer, der i Aarene omkring 1820 paa det ivrigste forfulgte alle »Demagoger«, saa at de Digtere og Førere, der havde rejst den tyske Ungdom til Kampen mod Napoleon 1813, nu var jagede og fredløse. Da det meddeltes Frederik VI, at en Kieler-Professor (Pfaff) under en Rejse i Tyskland havde holdt en begejstret Tale for den tysk-patriotiske Digter Arndt og andre Demagoger, svarede Kongen kun: »Den gode Pfaff har troet, han var hjemme i mit Land,« og gjorde ikke videre ved Sagen.

Var der nu slet intet politisk Liv i Kongeriget Danmark i Aarene 1814—1830? Nej, der var intet. For det vilde være urigtigt at regne den saakaldte »Jødefejde« 1819 for en politisk Tildragelse. I Tyskland havde der hist og her rejst sig en Slags Folkebevægelse mod Jøderne, der føltes som et fremmed Folkeelement; og i København opstod der som en Efterdønning af dette nogle Pøbeloptøjer, der gik ud over de københavnske Jøder og deres Huse. Det, der laa til Grund, var en uklar Tro paa, at Jøderne under Pengekrisen havde forstaaet at berige sig ved at opsamle Sølvpengene, mens alle andre maatte nøjes med de daarlige Sedler; men Optøjerne fik ingen Betydning, fordi Regeringen stod i venlig Forretningsforbindelse med ledende Jøder, og fordi de danske Jøder til Gengæld for den frie Adgang til alle borgerlige Rettigheder, som Danmark havde tilstaaet dem, sluttede sig anderledes varmt til det danske Samfund, end deres Frænder i Tyskland til det tyske. Navnlig virkede den dygtige Handelsmand og Statsøkonom Nathansen (f. 1780 i Altona) for de danske Jøders Oplysning og Uddannelse til gode danske Statsborgere. Takket være hele denne Udvikling, stræbte den unge Slægt mellem Jøderne at aflægge deres gebrokne tyske Sprog, med iblandede hebraiske Gloser, og at tale deres danske Fædrelands Modersmaal rent. Af denne yngre Slægt fremgik f. Eks. C. N. David, der blev en udmærket Politiker og Statsøkonom, og Digteren Henrik Hertz.

Baade Samfundets Fattigdom, Tidens hele aandelige Retning og den danske Kongelovs strenge Forbud mod at tænke paa Ændringer i Rigets Forfatning — alt virkede til, at de unge begavede Mænd

holdt sig fjernt fra politisk Skrift og Tale. Kun i enkelte opvakte private Kredse plejedes i al Stilhed den statsborgerlige Interesse, som havde været saa levende før 1800. Ellers søgte Begavelserne til Poesien. Kunsten og Videnskaben. Den poetisk-romantiske Tid, som vi kan regne fra Slaget i Kongedybet 1801 eller fra Henrik Steffens' Forkyndelse af tysk Naturfilosofi Aaret efter, medførte tilvisse som antydet en Indsnævring af Nationens aandelige Sans; men paa det snævrere aandelige Omraade, den nu opdyrkede, gik den unægtelig baade højere og dybere end før. Oehlenschlægers første Digtning (»Digte« 1802, »Aladdin« 1805, Hakon Jarl« 1806) havde en langt kækkere Flugt, end nogen Poesi siden Evalds. Grundtvig holdt 1810 sin Dimisprædiken mod Rationalisterne: »Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?« og begynder dermed Strømvendingen tilbage til den gammellutherske Kristendom. Mynsters formfuldendte Prædikener vakte i det litterært dannede Borgerskab paany Interesse for Kirken. Af Brødrene Ørsted var den ene den store Jurist og Statsmand, den anden, H. C. Ørsted, var den ypperlige Fysiker, berømt for sin Opdagelse af Slægtskabet mellem Elektricitet og Magnetisme, Grundlægger af den polytekniske Læreanstalt; begge var alvorlige og selvstændige Tænkere. Rask (jfr. I S. 6) var den første i en Kreds af unge Sprogmænd og Oldgranskere. Thorvaldsen kom en Tid hjem fra Rom og medvirkede til at smykke Frue Kirke og Kristiansborg, Bygninger som man midt under de fattige Aar tog fat paa at genopføre. Den sønderjydske Bondedreng Eckersberg (fra Sundeved), som havde gaaet i Lære hos den franske Revolutionstids store Maler David, grundlagde en ny og rig Periode i vor Malerkunst. Vi behøver ikke at mindes mere for at forstaa, at denne indsnævrede Tid var rig paa aandelig Evne, selv om denne Evne for en stor Del rettedes paa en romantisk Digtning, der laa Folkets Liv og Tarv fjernt. Fra midt i 20'erne er det imidlertid, som om Poesien daler noget ned fra sin Himmelflugt og rykkes den danske Nations Fortids- og Nutidsliv noget nærmere. Grundtvig kom ud fra sit Studerekammer, hvor han i en Aarrække havde gemt sig for at oversætte Sakse og Snorre, og skrev »Nyaarsmorgen«. Ingemann udsendte »Valdemar den Store« og »Valdemar Sejr«. Blicher skrev sine første Noveller. Og for at nævne det mindre betydende med: J. L. Heibergs muntre københavnske Vaudeviller fyldte det kgl. Teaters Tilskuerplads.

Tillige mærkedes det, at Bondealmuen ikke var en saa død Masse, som det havde set ud til. Svarende til Haugianismen i Norge var der flere Steder i Danmark et religiøst Bonderøre, der byggede paa Aanden fra Pietismens Tid og satte sig stejlt imod Rationalismen. En saadan Bondeopvækkelse fandt Sted hist og her i Nordslesvig, paa Fyn (i Tilslutning til Hernhutermenigheden i Kristiansfeld, oprettet 1772), i Sydvestsjælland og hos »de stærke Jyder« ved Horsens-Vejle, der førte en stadig Kamp for Kingos Salmebog og mod »den evangelisk-kristelige«. — Da Grundtvig

havde rejst Rettroens Fane i København, udgik der fra hans Kreds Præster, som de opvakte Almuesfolk med Glæde sluttede sig om.

Den holstenske Forfatningssag. Dahlmann. Mens der i Kongeriget ingen alvorlig politisk Bevægelse fandtes før 1830, vedblev der i Holsten efter 1815 at føres en offentlig politisk Drøftelse, især i det ansete Tidsskrift »Kieler Blätter«, som i disse Aar udgaves af en Kreds af kielske Professorer. Den betydeligste mellem disse var Historikeren Dahlmann (født i Wismar), der tillige var Ridderskabets Sekretær. Han var gennemtrængt af en levende tysk Nationalfølelse, der ikke, som hos mange indfødte Holstenere, opvejedes af den nedarvede Samfølelse med Danmark; dernæst var han en ivrig Modstander af den enevældige Regeringsform og Tilhænger af en friere Forfatning, der dog ikke maatte være for demokratisk. Nu var det i det tyske Forbunds Love bestemt, ikke blot at der i hvert tysk Land skulde være en Stænderforfatning, men ogsaa, at dér hvor en gammel Stænderforfatning endnu var »i anerkendt Virksomhed«, dér var det denne som skulde vedblive. Dahlmann stræbte da med stor Skarpsindighed at bevise, at Holsten (og Slesvig med) ejede en saadan levende Forfatning, idet Ridderskabet var den rette Arving til de gamle Landdages Rettigheder, navnlig Skattebevillingsretten. Dette kunde Regeringen naturligvis ikke indrømme. Faktisk havde Landdagene ingen Myndighed udøvet siden Kristian V's Dage, altsaa i hvert Fald ikke været »i anerkendt Virksomhed«; hver ny Konge havde vel i den mellemliggende Tid stadfæstet Ridderskabets Privilegier, men kun for saa vidt de ikke gjorde Indgreb i hans Suverænitet; fra 1802 havde Regeringen vitterligt paalagt selve de ridderskabelige Godser ny Skatter uden Ridderskabets Samtykke, og opkrævede dem trods Adelens Forsøg paa Skattenægtelse. Regeringen nægtede ikke, at Holsten skulde have en Forfatning, men det skulde være en ny Forfatning, som gav ikke alene Adelen, men ogsaa Borgerne og Bønderne Adkomst til at være med i Stænderforsamlingen. Da Tiden imidlertid gik, uden at denne ny Forfatning, som Regeringen arbejdede paa, udkom, saa indankede Ridderskabet efter Dahlmanns Raad sin Sag for »Forbundsdagen«. Her fik det ikke Medhold. I 1823 dømte Forbundsdagen, at Holstens tidligere Forfatning ikke mere var i anerkendt Virksomhed, og at det maatte vente sin ny Forfatning af Kongens fri Vilje. Dahlmann havde samtidig stræbt at faa Forbundsraadet til at udtale, at Slesvig og Holsten havde Forfatning fælles; men heller ikke dette opnaaede han, idet Prøjsen (hvis Ombud var vor gamle Udenrigsminister Kr. Bernstorff) holdt paa, at Spørgsmaalet om Slesvig ikke vedkom Forbundet. Saaledes løb Ridderskabets og Dahlmanns Forfatningskamp, som aldrig havde interesseret den jævne Befolkning i Holsten, men kun Adelen og Universitetskredsene, ud i Sandet. Regeringen forhandlede derpaa videre om Holstens ny Forfatning, men Aar gik efter Aar, uden at det blev til noget.

Uve Lornsen. Imens kom der i Hertugdømmerne og i Kollegierne i København en yngre Embeds- og Sagførerstand af Mænd, som i Studenteraarene til Dels havde levet med i det tyskbegejstrede og voldsomme Studenterliv ved Tysklands mange Universiteter, og som vilde have en meget mere gennemgribende Forfatningsfrihed, end Ridderskabet ønskede. Julirevolutionen 1830 og de derpaa følgende Omvæltninger i Belgien (som løsrev sig fra Holland) og Opstandsforsøg i tyske Byer gav dem Mod til at tale højt. Uve Lornsen, der var født paa den frisiske Ø Sild og som netop var bleven udnævnt til Landfoged paa sin Fødeø, standsede paa sin Rejse fra København til Sild nogle Dage i Kiel, lagde her med nogle Meningsfæller Planer til en stor Forfatningsagitation i begge Hertugdømmer og udgav som Grundlag for den et Flyveskrift, der kort og klart opstillede den unge slesvig-holstenske Liberalismes Krav. Det danske Monarki skulde deles i to Stater: Kongeriget og Slesvig-Holsten; det første kunde beholde sin Kongelov, det sidste skulde have en fri Forfatning med Skattebevillingsret. Men de to Stater skulde ikke skilles helt; de skulde, med Lornsens Ord, have »Konge og Fjende fælles«. Forholdet mellem dem tænkte han sig ordnet omtrent som mellem Norge og Sverige. Dette Flyveskrift, der spredtes i mange Tusinde Eksemplarer, vakte en umaadelig Opsigt, men fandt i Øjeblikket ingen kraftig Tilslutning. Ridderskabet og de augustenborgske Brødre (Hertug Kristian August og Prins Frederik) fralagde sig alt Makkerskab med Lornsen. Borgerskabet i Byerne, som han havde gjort Regning paa, holdt sig forsigtigt tilbage. Lornsen maatte føle sig skuffet. Han blev arresteret, blev dømt til en forholdsvis mild Straf (1 Aars Fæstningsarrest) og rejste derefter til Udlandet, hvor han især fordybede sig i historiske Studier over Hjemlandets Forfatningsforhold. Da han 1838 i Tungsind tog sig af Dage i Svejts, efterlod han sig om disse Spørgsmaal en Bog, som hans Venner udgav.

De raadgivende Provinsialstænders Indførelse. Paa Frederik VI gjorde imidlertid Lornsens Flyveskrift 1830 et stærkt Indtryk. Nu besluttede han at gøre Alvor af Forfatningsplanerne. Først tænkte han kun paa Holsten, men snart syntes det ham bedst at give Slesvig lignende Friheder, og endelig sejrede den Tanke, at ogsaa Kongeriget maatte være med. I Januar 1831 kundgjordes disse Beslutninger, som i alle Statens Dele vakte stor Glæde. Kort derefter foretog Kongen den før omtalte Forandring af Statsraadet, hvorved Tronfølgeren endelig optoges. Derpaa udstedtes d. 28. Maj 1831 den Anordning om raadgivende Provinsialstænder, som i de store Træk fastslog Indretningen af den ny Institution. Der skulde være fire Stænderforsamlinger: for Øerne, for Nørrejylland, for Slesvig og for Holsten. Deres Opgave blev den at give Raad med Hensyn til de Sager, Regeringen forelagde dem, og et indsende Andragender, naar de ønskede at paatale Mangler i Lovgivning og Forvaltning. — De nærmere Bestemmelser om Valg-

ret, Valgbarhed og Forretningsgang udstedtes ikke endnu; de drøftedes først med to Forsamlinger, som Regeringen selv tilkaldte (»de erfarne Mænd« for Hertugdømmerne og »de oplyste Mænd« for Kongeriget) og udkom endelig 15. Maj 1834. Til Valgret krævedes, at man havde Grundejendom af en vis Værdi; for Kongerigets Vedkommende sattes denne Værdi til 4000 Rdl. i København, 1000 Rdl. i Købstæderne, og paa Landet til 4 Td. Hartkorn for Selvejere og 5 Td. Hartkorn for Fæstere. I det hele var der i Kongeriget omtrent 32,000 Vælgere. Der valgtes efter Stænder, saaledes at Godsejernes, Borgernes og Bøndernes Klasse valgte hver omkring $^1/_3$ af Stændermænderne, Bønderne dog noget over $^1/_3$, Godsejerne noget under. Desuden udnævnte Kongen enkelte Medlemmer, deriblandt Ombud for Universiteterne. — Samtidig med disse Forordninger, der gav Slesvig og Holsten særskilte Stænderforsamlinger, skete der imidlertid en skæbnesvanger Forøgelse af det vante Fællesskab i Embedsvæsen mellem de to Hertugdømmer, idet de fik en fælles Overdomstol i Kiel og en fælles Provinsregering paa Gottorp. Dette var noget nyt: hidtil havde de haft hver sin Overdomstol, der tillige var øverste stedlige Administrationsmyndighed.

Offentligt politisk Ordskifte. Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug. I vore Øjne tager de Rettigheder, som her tildeltes Folket og dets Ombud, sig ud som højst ubetydelige. Og der var ogsaa i Datiden Folk som fandt dem for smaa. A. S. Ørsted havde saaledes forgæves arbejdet for, at Valgretten ikke skulde afhænge af Grundejendommen, hvad der navnlig i København vilde føre til Udelukkelse af mange veloplyste Mænd, men at den skulde knyttes til Indtægten, men han havde ikke formaaet at sætte det igennem. Prins Kristian Frederik fandt, at Stænderordningens Præg var for lidet frisindet, og at den var bleven bedre, om man havde fulgt Ørsted. Enkelte meget udprægede liberale syntes, at hele Indretningen ikke var noget som helst værd. Ovre i Holsten var Ridderskabet og en Del andre temmelig misfornøjede med Adskillelsen af Hertugdømmernes Stænder. Men denne spredte Utilfredshed vejede kun lidt mod den almindelige Taknemlighed for hvad Kongen her gav. Saa vel Forordningerne selv, som det Statsraadskifte der bragte ny Mænd frem, vakte Fortrøstningen til, at her virkelig indvarsledes en ny Tid. Hvordan man end saa paa det, saa var det umiskendeligt, at den Tavshed om sine egne Livsinteresser, som Folket havde været dømt til siden 1660, nu var endt: nu turde der tales. D. 28. Maj — Aarsdagen for Stænderforordningen af 1831 — blev i de følgende Aar fejret som en national Højtidsdag ved Festmaaltid paa Skydebanen med politiske Skaaltaler og Viser. Der skød hurtigt et Kuld frem af politiske Skribenter. Mellem disse var de fleste Akademikere, saaledes af de noget ældre Professorerne J. F. Schouw og H. N. Clausen; endvidere C. N. David, der 1834 grundlagde det liberale Blad »Fædrelandet» med Overlærer Johannes Hage som Med-

arbejder; af de helt unge optraadte Orla Lehmann (f. 1810) og Søren Kierkegaard tidlig i det politiske Ordskifte. Dernæst var der enkelte Officerer, navnlig Artillerikaptajn A. F. Tscherning (f. 1795), der skrev om »det danske Væbningssystem« og kritiserede det, og Krigshistorikeren H. J. Blom som paaviste, at efter Norges Tab havde Sømagten ikke nær saa stor Betydning for det danske Monarki som Landmagten. Samtidig fremkom der ogsaa i Kiel vigtige Indlæg i det politiske Ordskifte, dog langtfra saa mange og saa betydelige som i København. Det lod i den første Tid til, at de holstenske og de kongerigske liberale kunde arbejde Haand i Haand, skønt de var uenige om eller i hvert Fald uklare over Slesvigs Stilling. Selv da Professor Kr. Paulsen i Kiel begyndte at skrive om det danske Sprogs Tilsidesættelse i Slesvig, saa det ud, som om man mulig kunde komme fredelig ud af det derom; Prof. Falck, en af Dahlmanns gamle Medkæmpere, gav for en væsentlig Del Paulsen Medhold. De færreste øjnede endnu, hvilket Sprængstof Hertugdømmet Slesvigs forvirrede Forhold snarlig skulde blive.

Det ivrige og saa rask opstaaede Ordskifte viste, hvad der for mange næsten var en ny Opdagelse, at der i Danmark stadig gjaldt nogen, om end ikke megen, Trykkefrihed trods Indskrænkningerne 1799 og senere (S. 141). Navnlig stod det fast, at der ikke lovlig kunde udøves Censur undtagen mod de tidligere domfældte Forfattere, men at alle andre i hvert Fald havde Adgang til, naar Øvrigheden beslaglagde deres Skrifter, at faa Sagen afgjort for Domstolene. I Holsten derimod, som i hele det tyske Forbund, raadede Censur; d. v. s. at Øvrigheden kunde forbyde ethvert Skrifts Fremkomst, uden at Sagen kunde bringes for nogen Domstol. Slesvig havde i dette som i alt andet en Blanding af kongerigske og kolstenske Forhold: her udøvedes der faktisk Censur, men dens Lovlighed var meget omtvistet.

Den gamle Konge blev utilpas ved alt dette Skriveri om offentlige Spørgsmaal og begyndte at tænke paa intet mindre end at indføre Censur ligesom i Holsten. Saa snart det rygtedes, at Kongen havde saadanne Planer, affattede Clausen og Schouw en Adresse, som i Hast fik 5—600 Underskrifter — deriblandt saa godt som alle der havde Navn som Videnskabsmænd eller Digtere; den manede i ærbødige og mandige Ord Kongen til »at holde Haand over den Lov, som en Gang lyste Fred over den danske Presse og siden den Tid har betrygget Folkets aandelige Liv, Tankens Frihed i Danmark.« Kongen blev aabenbart overrasket ved Adressebevægelsens Styrke og Omfang: »Det har været os uventet at se«, lød hans officielle Svar, »at flere af vore kære og tro Undersaatter have kunnet ansøge om, at ingen Forandring i Trykkefrihedsanordningen maa foretages; thi ligesom vor landsfaderlige Opmærksomhed stedse har været henvendt paa at bidrage alt hvad der stod i vor kongelige Magt til at virke for Staten og Folkets Vel, saaledes kan heller ingen uden vi alene være i Stand til at bedømme hvad der er begges sande Gavn og Bedste Skønt Svaret lød temmelig afvisende, havde Adressen i Virkeligheden

gjort Indtryk paa Kongen, der lod Planen om Censur falde og nøjedes med lidt senere at indføre mindre Ændringer i Trykkelovgivningen, dels Skærpelser, dels Læmpelser. Adressebevægelsens Ledere nyttede den Stemning, der saa rask havde rejst sig, til at stifte »Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug«, der meget hurtigt fik 5000 Medlemmer over hele Kongeriget; det virkede især ved at udgive gode Folkeskrifter og var i nogle Aar Midtpunktet for det offentlige Liv i Folket, fuldt saa vigtigt i denne Henseende som selve Stænderne.

Vore første Stænderforsamlinger holdtes 1835 og 1836, saaledes at Østifternes Stænder (i Roskilde) og Holstens (i Itzehoe) mødte 1. Okt. 1835 og sad noget ind i næste Aar, mens Nørrejyllands Stænder (i Viborg) og Sønderjyllands (i Byen Slesvig) kom sammen i April 1836. Der havde været livlig Deltagelse i Valgene; i Nørrejylland var der i Bøndernes Vælgerklasse endog mødt 87 p. C. af Vælgerne. Tronfølgeren Kristian Frederik havde vist sin Tilslutning til den ny Institution ved (som Grundejer i Lyngby Sogn) at møde som Vælger i Bøndernes Klasse og stemme paa den liberale Drewsen fra Strandmøllen. I Roskilde-Forsamlingen nævner vi desuden Biskop Mynster, højkonservativ, og blandt de liberale Forsamlingens Formand Prof. J. F. Schouw, dens Næstformand Bankdirektør L. N. Hvidt, og Juristen Algren Ussing. Til Kongens Repræsentant overfor Stænderne — »Kommissarius« — havde Frederik VI udnævnt Ørsted, der i Øjeblikket var den Mand i Landet alle saa hen til med Tillid; »Kongens og Folkets Mand« kaldte man ham. Blandt de Spørgsmaal, Stænderne fik noget Indblik i, var Statens finansielle Stilling den vigtigste. Regeringen havde nemlig nu offentliggjort et Overslag over Indtægter og Udgifter i det løbende Finansaar. For første Gang saa Almenheden, hvordan det egentlig stod til, og overraskedes ved, at der trods den lange Fred og de bedrede Tidsforhold stadig var Underskud. Algren Ussing vandt en hastig Popularitet ved dristig at kritisere navnlig Hofudgifternes Størrelse.

I det hele staar det fast, at de forskellige Sager blev behandlede baade med Kyndighed og Talent i Roskilde Stænder; endog Mynster indrømmede dette. Viborg Stænder havde næppe saa mange fine Hoveder at brovte af, men ogsaa her var der Mænd, man lagde Mærke til. Saaledes den glødende Patriot, den blinde Oberst Brock (valgt i Randers), som i 1814 havde hørt til Kristian Frederiks Raadgivere i Norge, og som nu i Viborg kæmpede for Afskaffelsen af den Ulighed, at kun Bonden var værnepligtig, og i Stedet krævede almindelig Værnepligt. Eller Bonden Ole Kirk, der forlangte Sognebaandet løst og ligeledes var imod den tvungne Skolegang, som Loven af 1814 havde indført. Mens Bønderne i Roskilde ikke havde gjort sig gældende paa egen Haand, men fulgt den bondevenlige Drewsens dygtige Ledelse, fik ved Ole Kirk Bondens Tankegang sit selvstændige Udtryk. —

Ved de næste Stændermøder to Aar senere spillede Algren Ussing en endnu større Rolle, idet han fremsatte Kravet om, at de to kongerigske Stænderforsamlinger skulde forenes. Baade i Viborg og Roskilde vedtoges Forslaget, skønt Ørsted efter Kongens Befaling afviste det; thi Kongen frygtede, at dette straks vilde føre Hertugdømmernes Stænder til at rejse det tilsvarende Krav om de to sydlige Stænderforsamlingers Forening.

I de holstenske Stænders to første Samlinger havde Ridderskabet og den konservative Fløj af de liberale Overvægten. Hernede udtaltes en varm Tak for de to ny slesvigholstenske Indretninger: Overretten og Fællesregeringen. Men her rejstes en stærk Modstand mod Regeringens vigtigste Forslag: en ny Toldlov for hele Monarkiet. Ulæmperne ved den bestaaende Toldordning var navnlig to: Kongeriget og Hertugdømmerne adskiltes af en Toldgrænse ved Kongeaaen, idet der gjaldt forskellige Satser Nord og Syd for den. Dernæst var en Del af Rigets Undersaatter fritagne for Toldafgift, saaledes navnlig Ditmarsken og Ridderskabet. Dette var baade uretfærdigt og højst upraktisk, da det medførte meget Smugleri fra de toldfri Enemærker ind over Toldgrænserne. Trods de privilegeredes Modstand gjorde Regeringen dog Alvor af Sagen og udstedte Toldloven 1838, som ved Læmpelser af Toldsatserne lettede Omsætningen mellem Kongeriget og Hertugdømmerne — helt at ophæve Toldgrænsen mellem dem var der endnu ikke Tale om —, og som mod Vederlag afskaffede de nævnte Toldfriheder.

Fig. 168. A. S. Ørsted.

Ogsaa i Slesvigs Stænder 1836 havde der staaet en haard Strid om Toldloven, som her bekæmpedes baade af den stærkt aristokratiske Hertug af Augustenborg og af de liberales Fører Hjort Lorenzen, som ellers var Hertugens skarpe Modstander. P. Hjort Lorenzen var Købmand i Haderslev og valgt til Stænderne af Borgerskabet i denne sin Fødeby. Han var gennem sin Uddannelse lige hjemme i det danske og det tyske Sprog, brugte i sit Hjem og i sin Købmandsbutik det danske, i sine Breve mest det tyske. Det var endnu slet ikke gaaet op for ham, at den nationale Spænding kunde faa den afgørende Betydning. Det var hans Hjertens Ønske at vinde for sit Hjemland »en Forfatning som den norske« med Ret for Folkets Ombud til at bevilge Skatterne og kontrollere Embedsmændene; og da der i Kongeriget ikke syntes at være nogen Udsigt til at naa dette Maal, fordi Kongeloven stod som en uovervindelig Hindring, sluttede han sig med Lidenskab til de videst gaaende holstenske

liberale og kæmpede for en slesvigholstensk fri Forfatning, som Uve Lornsen havde krævet den, selvfølgelig med fortsat Samliv mellem Hertugdømmerne og Danmark under den fælles Konge. Han var derfor imod ethvert Skridt, der kunde tydes som en ny politisk Tilknytning mellem Slesvig og det enevældig styrede Kongerige. Stænderforsamlingens Bønder fulgte for det meste hans Ledelse, baade de sydslesvigske og de nordslesvigske. Sprogspørgsmaalet skilte dem endnu ikke. De dansktalende nordslesvigske Stændermænd fandt sig uden Modsigelse i, at Tysk blev Stændernes officielle Sprog, og talte som oftest selv Tysk ved Stændermøderne, saa godt de kunde; ej heller øjnede de endnu nogen Fare ved Slesvigs Sammenkobling med Holsten, men stemte 1838 for Forslaget om Forening af de to Hertugdømmers Stænder. Til Gengæld fik de Støtte af alle Forsamlingens Bønder og udpræget liberale, da Nis Lorenzen fra Lilholt fremsatte Kravet om, at Øvrigheds- og Retssproget atter skulde være dansk i de Egne, hvor Skolesproget var Dansk og Befolkningen vitterlig ikke forstod det tyske Øvrighedssprog. Dette Forslag, som ogsaa tilraadedes af Professor Falck, der selv var nordslesvigsk Bondesøn, blev virkelig 1838 vedtaget med et lille Flertal. Men da der ved samme Tid af Trykkefrihedsselskabet blev udgivet et Landkort der betegnede Sønderjylland som en dansk Landsdel, protesterede Hjort Lorenzen i Stænderne højtideligt mod Kortets Tendens og Nis Lorenzen meldte sig ud af Trykkefrihedsselskabet. Saa uklar og famlende var endnu den danske Folkefølelse i Nordslesvig, saa mægtig Frygten for Kongelovens Absolutisme.

Spænding mellem Tysk og Dansk. Den danske Folkevækkelse. Hurtig blev den nationale Spænding stærk og skæbnesvanger. Paa tysk Side var det navnlig Hertugen af Augustenborg som drev Fordringerne højere op. Skønt Søn af en dansk Moder, Frederik VI's Søster, og gift med en dansk Dame (en Danneskjold-Samsø), og skønt han til daglig mest talte Dansk, tog han ikke den Stilling at indrømme begge Sprogs Ligeret, men stræbte at vinde den tyske Stemning i Hertugdømmerne for sig ved i Stænderne at optræde som en bestemt Fjende af Kravet om dansk Øvrighedssprog i Nordslesvig. Tillige lod han i anonyme Skrifter fremsætte og begrunde den Paastand, at om Kongehusets Mandslinie uddøde, havde hans Hus Arveret til begge Hertugdømmer. Dermed var Truselen om, at det danske Monarki med Tiden kunde blive opløst i to fuldstændig skilte og for hinanden fremmede Stater, for første Gang kastet ind i den offentlige Debat. Adskillige slesvigholstenske Politikere nølede med at slutte sig til disse augustenborgske Paastande. Falck, der før havde vedkendt sig, at Slesvig havde Arvefølge sammen med Kongeriget, gik dog snart over til Hertugens Opfattelse. Men den betydeligste blandt de holstenske liberale, Th Olshausen, der havde Blik for, at Spørgsmaalet om Slesvig var meget mere forviklet end det om Holsten, raadede i sit Blad til, at man indtil videre kun skulde sætte som

Fig. 169. Oversigtskort over Sønderjylland i det 19de Aarhundrede.

Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland havde til Sydgrænse **Ejderen** fra Rensborg til Tønning og den o. 1780 gravede Ejderkanal mellem Rensborg og Kiels Fjord. Dets Nordgrænse gik langs **Kongeaaen** og over til Kolding Fjord, hvis sydlige Bred hørte til Hertugdømmet. Fanø var nørrejysk, Rømø og de frisiske Øer for største Delen sønderjyske ligesom Als og Ærø. Men indenfor Hertugdømmets Grænser var der visse Strækninger, som hørte til Kongeriget og stod under Ribe Amt; det var »de **kongerigske Enklaver**«: Egnen om Ribe, en større Strækning Nord for Tønder, det halve Rømø, List paa Sild, Amrom og Førs Vesterland; fra 1848 til 1864 var de med under Junigrundloven og dannede en egen Valgkreds, som bl. a. valgte Sofus Høgsbro til den danske Rigsdag.

M. H. t. *kirkelig Styrelse* hørte det nordvestlige Hjørne (»det Tørninglenske«) til Ribe Stift. Als og Ærø, der oprindelig stod under Odense Bisp, udgjorde i det 19de Aarhundrede et eget lille Stift med sin egen Biskop. Hele Resten hørte under Slesvig Stift.

Folkesprogenes Grænser ved Aar 1800 ses paa Kortet. Dansk Folkesprog var raadende Nord for Slien og Dannevirke; i Flensborg By var dog Plattysken allerede langt tidligere bleven det almindeligste Omgangssprog; i de andre

sit Maal at opnaa en Forfatning for **Holsten**, og lade Forholdene i Slesvig modnes og klares, indtil dette Land selv vidste, om det vilde gaa mod Nord eller mod Syd eller dele sig i en dansk og en tysk Del.

Denne »nyholstenske« Retning var ikke mindst fremkaldt ved, at den danske Nationalitet i Nordslesvig var ved at rejse sig af sin Søvn og at blive sig sit Samhør med det øvrige danske Folks Liv bevidst. Det kunde synes underligt, at det mægtige Opsving af dansk Folkefølelse, som gav sig Udtryk i Oehlenschlægers, Grundtvigs, Ingemanns, Blichers Digtning, ikke før havde gjort sig kraftigt gældende i Nordslesvig. Men det laa i de sociale Forhold, at det maatte komme sent. Thi den litterært dannede Klasse, som bar denne Bevidsthed i Kongeriget, var lidet talrig i Sønderjylland, hvis Embedsstand for den allerstørste Del var tysk. Danskdannede Øvrighedspersoner og Sagførere havde Hertugdømmet saa at sige ingen af; danskdannede Præster havde det næsten kun paa Als og i Tørninglen (det vestlige Haderslev Amt, der hørte under Ribe Stift). Først gennem de danskdannede Skolelærere, som der var flere af, og med den voksende Læsefærdighed kunde den folkelige Opvaagnen naa ud blandt Bønderne. Det vigtigste Stød til Danskhedens Rejsning i Nordslesvig udgik dog fra Professor **Paulsen** i Kiel. Han var født i Flensborg og, om han end havde haft Tysk til Barnesprog og havde faaet tysk Uddannelse fra Barndommen af, som de fleste Flensborgere, besjælet af en stærk Kærlighed til Danmark. Allerede 1831 skrev han det første af de Skrifter, hvori han gjorde opmærksom paa de urimelige Sprogforhold i Slesvig, navnlig at det danske Skolesprog langtfra strakte sig saa langt mod Syd som det danske Folkesprog; han tilraadede, at man læmpelig

---

nordslesvigske Købstæder talte nogle af de finere Familier Højtysk, ellers hørtes der kun Dansk. — Mellem Dannevirke og Ejderen taltes kun Tysk: Plattysk af hele Folket, Højtysk af Embedsstanden og ligestillede. — Paa Vestkysten fra Husum op mod Tønder og paa Før, Amrom og den største Del af Sild taltes mest Frisisk.

Heri foregik der efter 1800 den Forandring, at Bønderne i Angel af Hensyn til det tyske Skolesprog lagde sig efter at ombytte deres danske (jyske) Maal med Plattysk. Ved Aaret 1848 var dette naaet saa vidt, at det sydlige Angel var næsten helt plattysk, Nørre Angel halvvejs plattysk. I Hedesognene Vest for Angel holdt det danske Folkesprog sig meget længere, er i mange Sogne endnu levende efter 1900. Nord for Flensborg Fjord naaede Plattysken ikke.

M. H. t. *Kirke- og Skolesproget* deltes Hertugdømmet i et tysk og et dansk Omraade, hvis Grænser dog ikke faldt sammen med Folkesprogene. Grænsen gik omtrent langs den Aa, der løber Nord om Bov og ud til Vesterhavet. Syd for den var Kirken og Almueskolen tysk, Nord for den dansk, dog med den vigtige Undtagelse, at Købstæderne i Nordslesvig (Tønder, Sønderborg, Aabenraa, Haderslev) havde tyske Borgerskoler. Alle Latinskoler, ogsaa den i Haderslev, var tyske. Der skulde i de højere Skoler gives en Smule Undervisning i Dansk, men det blev ikke til meget.

Øvrigheds og Retssproget var overalt det tyske, indtil Kristian VIII 1840- ifølge det Andragende, Nis Lorenzen havde faaet vedtaget i Stænderne — indførte dansk Øvrigheds- og Retssprog i Nordslesvig Nord for Bov-Tønder.

rettede dette Misforhold ved at sørge for, at de dansktalende Børn Syd for Flensborg-Tønder Linien dog fik nogen Undervisning i Dansk, saa at de lærte deres Modersmaal at kende, ikke blot som et ringeagtet Almuesprog, men som det højt udviklede Dannelsessprog, det nu var. Da Hertugen rejste sine Arvekrav, paaviste Paulsen, at Slesvig 1721 var bleven den danske Krones Land, som ikke ad lovlig Vej kunde skilles fra Kongeriget. Han ønskede intet voldsomt Brud paa den historiske Udvikling, der havde knyttet det saa nøje til Holsten i Styrelse, heller ikke, at det danske Sprog i Slesvig skulde være eneherskende, men at det skulde hæves op til sin naturlige Ligestilling med det tyske. I Kiel havde han kun én trofast Meningsfælle, Professor Flor, der var Lærer i dansk Sprog ved Universitetet. Men omsider fandt disse to Mænd Venner i selve det nordslesvigske Folk. Mens Nis Lorenzen, som omtalt, indbragte sit beskedne Forslag i Stænderne, vovede to unge ulærde Mænd i Haderslev sig længere frem. Det var den kvikke og oplyste Bogbindersvend N. Kr. Nissen og hans Ven Købmanden P. Kr. Koch, som dristede sig til at udgive et Blad i det danske Sprog og til Forsvar for dette. Gennem Flor fik de Tronfølgerens Støtte til at opnaa Tilladelse til at udgive det; værdifulde Bidrag modtog de fra Paulsen, fra enkelte universitetsdannede Slesvigere (Wimpfen, Manicus), og i Juni 1838 udkom det første Nummer af Bladet under det stolte Navn »Dannevirke«. — I Kongeriget begyndte baade konservative og og liberale at turde kendes ved Nordslesvigs Danskhed. I Vinteren 1836—37 besluttede Trykkefrihedsselskabet paa Orla Lehmanns Forslag at udvide sin Virksomhed til Nordslesvig. At netop Lehmann tog saa bestemt Parti for det danske, forekom mange Slesvigholstenere unaturligt. Hans Fader var udpræget tysk, men hans Moder dansk, og Sønnen valgte med klar Bevidsthed sit Standpunkt. Ved en fortrolig Brevveksling med Hjort Lorenzen søgte han at aabne den slesvigske Politikers Øjne for, at han havde taget Fejl, naar han havde troet, at Vejen til Forfatningsfrihed gik over Holsten; tværtimod hævdede Lehmann, at Danmark havde langt bedre Udsigt til efter et Tronskifte at opnaa en fri og demokratisk Grundlov end Holsten med dets overmægtige Adel; frisindede Slesvigere burde derfor stille sig uafhængigt af Holstenerne og afvente Udviklingen af det frisindede Røre i Kongeriget. Lehmanns Grunde indvirkede

Fig. 170. Steen Blicher.

FREDERIK VI PAA SIN LIGSENG 1839.

stærkt paa Lorenzen, der var inderlig utilfreds med den Vending, den slesvigholstenske Politik havde taget. — I Kongeriget hjalp Lehmanns Eksempel til, at Liberalismen blev national-liberal. De allerfleste betydende liberale fulgte ham her. Da Ejerne af Bladet »Københavnsposten«, som indtil 1839 var Lehmanns Organ, ikke vilde være med, men holdt paa en nationalt farveløs Liberalisme, overtog Lehmann og hans Venner »Fædrelandet«, som fra nu af blev Hovedorganet baade for de nationale og liberale Ønsker.

Og samtidig kom der stadig nye Tegn paa det folkelige Gennembrud. Mens Modsætningen til den tyske Nationalitet skærpedes, føltes stærkere Slægtskabet med det øvrige Norden. Sveriges største Digter Esaias Tegnér, der i svensk Poesi havde sunget om Nordens Fortid og om Nordens Frændskab, som Oehlenschlæger og hans Efterfølgere havde gjort det i den danske, havde 1829 fundet Ord for den ny Fællesfølelse, da han i Lunds Domkirke kronede Oehlenschlæger med en Lavrbærkrans, idet han udraabte: »söndringens tid är forbi«. Fra 1838 begyndte Lunds og Københavns Studenter at gæste hinanden i Begejstring over det nordiske Broderskab; Ploug (»Poul Rytter«) digtede friske Sange dertil. I 1839 holdtes det første Møde (i Gøteborg) mellem Videnskabsmænd fra alle Nordens Lande; det var Naturgranskerne, som her gjorde Begyndelsen. Samme Sommer kaldte Blicher Folk til Møde paa Himmelbjærget, til Idræt og til Sang og Tale om Fædreland og Folkeliv. Grundtvig fandt nu først rigtig Sangbund for hvad der laa ham paa Hjerte. Den liberale Agitation var i hans Øjne noget unaturligt noget, en »nyfrankisk« Modestrømning, som ikke rigtig passede for det virkelige danske Folk. Stænderforfatningen var god nok; den lod Kongen beholde den fulde Regeringsmagt, hvad Almuen var bedst tjent med, men gav Folket Lov til at tale (»Kongehaand og Folkestemme«), — naar det nu blot kunde finde sit naturlige Mæle. Det maatte fri-

Fig. 171. Grundtvig.

gøres for det akademiske Formynderskab, hvis Aandspræg var latinsk og fremmed. Derfor maatte vi have en ny Højskole ved Siden af Universitetet, en »Skole for Livet«, hvor der paa Modersmaalet gaves Oplysning om alt, hvad der kom Nutidslivet ved, men især om Fædrelandets borgerlige Forfatning. Og tillige skulde vi grundlægge et levende aandeligt Fællesskab i hele Norden med en nordisk videnskabelig Højskole. »Danmark fremfor alt og Norden i det hele.«

Kong Frederik VI's Død. Saa vidt var vi komne allerede inden den gamle Konge lukkede sine Øjne d. 3. Dec. 1839.

De 55 Aar, han havde raadet, havde rummet de allerstørste Omskiftninger i Folkets Kaar: Bondens Forvandling fra Tyende til fri Borger, den rige Handelsperiode, Flaadens Bortførelse, Statens Bankerot, Norges Tab, en lang Række tunge Arbejdsaar, et nyt offentligt Liv, en mere og mere bevidst Adskillelse mellem tysk og dansk — først ved Tyskerfejden i 1790'erne, saa ved det danske Aandslivs uanede Opsving og Brydningen i Nordslesvig. Men under alt dette havde Frederik VI's Personlighed været det faste Punkt, fra den Gang han var den unge Kronprins med det hvidlige Haar, til han blev den gamle, jævne, elskværdige og retsindige Konge. Alle forstod, at med ham gik den uomstridte faderlige Enevælde i Graven for aldrig at opstaa igen. I et saadant Øjeblik lød der kun taknemlige og overbærende Ord om den afdøde. Bønderne bad om og fik Tilladelse til at bære hans Lig til Hvilestedet i Roskilde Domkirke. Blandt den Vrimmel af Mindedigte, der kom frem, var H. P. Holsts lille Vers: »O Fædreland, hvad har du tabt!« det der greb stærkest. Men fyldigst og kønnest er vistnok Ingemanns Mindesang til den gamle middelalderlige Melodi om Dronning Dagmars Død; den kalder Billedet frem af de mærkeligste Situationer i Kongens Liv og dømmer om dem saa mildt, som en god Søn dømmer ved sin Faders Lig. Fra Dødsbaaren vender Digteren først Blikket tilbage til de spæde Aar, da Struensee søgte at hærde det svagelige Barn:

Paa sin Ligseng ligger Kong Fredrik hvid;
fra Vuggen var hans Puder haarde.
Dansken ham glemmer ret ingen Tid,
velsignet hans Navn skal vorde.
— Ak! for Kongen ringe Danmarks Klokker.

Snart derpaa mindes Digteren hans Ungdoms store Bedrift:

Han var mild. Han stod ved sin Faders Haand
i Folkets arnebundne Dage;
mildelig løste han Bondens Baand
og rørtes ved Negerens Klage.
Nu for Kongen sørge fri Mands Sønner.

Derefter taler han om Norges Fraskillelse, den yderligere Fare for Riget paa Kongressen i Wien og endelig Oprettelsen af Stænderne:

Han var født og baaren til Kroner to;
den ene skulde han kun bære.
Lykken var falsk, men hans Folk var tro,
og gammel blev han med Ære.
— Nu for Kongen sørge Danmarks Sønner.

Han var fast. Han standed i Kejsersal;
ret aldrig Dansken skal det glemme.
Danrigets dejligste Vang og Dal
han værned med mandig Stemme.
— Nu for Kongen sørger Danmarks Hjerte.

Han var vis. Han satte til Folket Lid,
han saa, hvor Kræfter laa i Dvale;
Tungebaand led han ret ingen Tid,
om Lov bød han Folket tale.
— Nu for Kongen sørger Folkets Hjerte.

Sjette Frederik havde os alle kær,
ham skinned Kærlighed af Øje.
Fattigmand traadte hans Trone nær,
Gud glæde hans Sjæl i det høje!
— For vor Fader ringe Danmarks Klokker.

Fig. 172. Svenske og norske frivillige i den danske Hær 1848.
Sommelius. •Lejonhufvud. Löwen. Løvenskjold.

DEN NATIONALLIBERALE TIDSALDER.

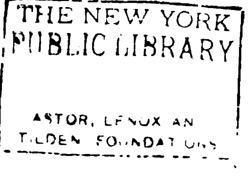
DANMARK UNDER KRISTIAN VIII.

Forholdene i Kongehuset. Arvespørgsmaalet. Efter den sønneløse Frederik VI blev Kristian Frederik Danmarks Konge som KRISTIAN VIII. Han var nu 53 Aar, saa han allerede hørte til den ældre Slægt og havde ondt ved at forsone sig med den yngre Slægts utaalmodige Fremstorm. Han havde i den lange Tid efter 1814, da Frederik VI holdt ham fjernt fra Statsstyrelsen, haft Sympati med det afblegede og gennemdannede Frisind, der navnlig fandt Udtryk i A. S. Ørsted, og som i de første Aar af Trediverne havde været næsten alle dannede Danskes Standpunkt. Men da der med Folk som Tscherning og Lehmann kom en mere udpræget Retning frem, som talte højt om Skattebevillingsret og Forfatningsgaranti, frastødtes han af dens Voldsomhed og Fart. Ligesom J. L. Heiberg og de fleste af Tidens litterære Storheder, hvem han stod nær og satte megen Pris paa, gled han mere og mere over i en forsigtig og tvivlende Konservatisme. Han vilde i hvert Fald have rettet paa adskillige Forhold i det danske Monarki, inden han vovede sig til at give det en fri Forfatning. Navnlig førtes han til denne Beslutning af Hensynet til det truende Spørgsmaal om Arvefølgen. Dette var nemlig ikke længer et akademisk Emne, som kun kunde interessere lærde Teoretikere; tværtimod var der Fare for, at Frederik III's Mandslinie snart vilde uddø, — og i samme Øjeblik vilde Arvespørgsmaalet blive brændende.

PRINS KRISTIAN FREDERIK (KRISTIAN VIII).

NORGES GRUNDLOVS GIVER.

I en Alder af knap 20 Aar var Kristian Frederik bleven gift med Charlotte Frederikke af Meklenborg, som 1808 fødte Sønnen Frederik (den senere Konge Frederik VII). Hun var køn og letsindig, blev snart sin Mand utro, ligesom han hende, og Ægteparret maatte skilles. Senere, da han kom tilbage fra Norge, havde han ægtet den unge indtagende augustenborgske Prinsesse Karoline Amalie, Datter af Frederik Kristian og Luise Augusta; dette Ægteskab var — trods Kristian Frederiks Letsindigheder — lykkeligt, men det var barnløst. Foruden Kristian VIII var der da kun to Mænd i Live af Kongehusets Mandslinie. Den ene var hans ubetydelige Broder Arveprins Ferdinand, som havde Frederik VI's Datter Karoline til Ægte, men var uden Børn. Den anden var Kongens Søn, den førnævnte Kronprins Frederik. Det var en ret smuk og statelig Mand, djærv og ligetil i sin Færd, god Kammerat med Matroser og Soldater, men ofte lunefuld og ubehersket indtil Raahed. I Aaret 1828 holdt han Bryllup med Frederik VI's Datter Vilhelmine Marie; der var stor Folkejubel over dette Giftermaal, der baade betød Udsoning mellem Frederik VI og Prins Kristian og gav Haab om Kongestammens Forplantelse; det kgl. Teater fejrede det med Heibergs »Elverhøj«. Men det blev et barnløst og ulykkeligt Ægteskab; Prins Frederik forløb sig tit paa det groveste overfor sin Hustru, saa Frederik VI blev for Alvor vred, lod Ægteskabet opløse, og Prinsen faldt i dybeste Unaade og forvistes fra Hovedstaden. Kristian VIII kunde dog ikke opgive at haabe paa, at Sønnen atter vilde rette sig; maaske han da kunde gifte sig paany og faa Sønner. Hvis ikke dette skete, maatte Danmarks Krone gaa over til Kristian VIII's Søster Charlotte og hendes Børn i Ægteskab med Vilhelm af Hessen. Som Konge fik Kristian VIII da ogsaa sin Søn gift for anden Gang med Prinsesse Mariane af Meklenborg-Strelitz. Men heller ikke i dette Ægteskab kom der Børn, Ægtefolkene kunde snart ikke udholde at leve sammen og blev skilte.

Dette var Baggrunden for Hertugen af Augustenborgs Arvekrav og hele Politik. Uddøde Frederik III's Mandsstamme, var der adskillige Grunde for, at Holsten maatte gaa efter tysk Arvefølge, d. v. s. at mens Kongeriget gik til den nærmeste Kvindelinie (Landgrevinde Charlottes), skulde Holsten gaa helt bort fra Frederik III's Efterkommere og over til en af det oldenborgske Huses Mandslinier, rimeligvis til Augustenborgerne som Efterkommere af Kristian III's Søn Hans den Yngre. Slesvig maatte efter den nedarvede Opfattelse af Indlemmelsen 1721 følge med Kongeriget; men Hertugen opstillede som nysomtalt, paa Grundlag af sin Faders Spekulationer, en Række Beviser, som skulde godtgøre, at det gik samme Vej som Holsten. Hvis det nu føjede sig saaledes, at Augustenborgeren i det afgørende Øjeblik stod som den, de to Hertugdømmer vilde og skulde have, hvem kunde da vide, om ikke Kongeriget foretrak at følge med dem, opgav den hessiske Linie og tog den augustenborgske? Derfor stræbte han ved alle Midler at komme i Forbund med dem,

der havde Indflydelse i Hertugdømmerne. Først regnede han kun med Aristokratiet; men efter som den borgerlige Liberalisme fik Magt, koketterede han ogsaa noget med den. Men navnlig gjorde han alt for at blive Fører for de tyske nationale Instinkter i Slesvig, mens han slog løs paa de danske, som i hans Øjne var uden Betydning.

Kristian VIII's Politik. Den Opfattelse af Kristian VIII som Statsmand, vi næsten alle er vokset op med, er den nationalliberale Oppositions; den gaar ud paa, at Kongen med sin fine Dannelse og sine blødagtige Vaner var en middelmaadig og karakterløs Statsmand, svajende som et Rør, fuld af Hensyn og Frygtsomhed. Imod denne altfor haarde Dom har A. D. Jørgensen gjort Indsigelse og paavist, at der baade var politisk Evne og forstandig Plan i Kristian VIII's Regenthandlinger. Men ogsaa han maa indrømme, at Kristian VIII savnede den Beslutsomhed og Hensynsløshed, som havde været nødvendige under saa vanskelige Forhold.

Straks efter Tronskiftet strømmede der Adresser ind med Bøn om en fri Forfatning. Mest Opsigt vakte en Studenteradresse, der blev vedtaget paa et Møde i Hotel d'Angleterre, hvor Teologen D. G. Monrad for første Gang optraadte som Talsmand for Forfatningsønskerne. Vistnok til Overraskelse for adskillige, som havde troet, at Kristian VIII vilde mindes 1814 og den norske Grundlov, afviste Kongen Tanken om, at han nu skulde skænke Danmark en lignende Forfatning; Provinsialstænderne, udtalte han, gav Folket, hvad det trængte til, og det gjaldt nu at forbedre Statsforvaltningen paa Erfaringens Grundlag.

I Samklang med disse Kongens Ord iværksattes i hans første Regeringstid en Række Reformer af Betydning. De dannede en naturlig Fortsættelse af Reformerne i Frederik VI's sidste Tid og var for en stor Del forberedte allerede da, takket være Ørsteds og Tronfølgerens Indflydelse. Først og fremmest kom nu Statens Finanser i den bedste Orden. »Nu vil vi alle spare«, skal Kristian VIII have sagt, og i hvert Fald kom der i hele Statshusholdningen Orden og Nøjagtighed, paa nogle Omraader tillige betydelige Besparelser, navnlig ved Hærens Indskrænkning. De finansielle Kollegier blev virkelig forenklede og forbedrede. Grundskatterne fordeltes retfærdigere, idet den nye Matrikel, som længe havde været under Udarbejdelse (S. 296) indførtes fra 1844. Øresundstolden, som opkrævedes efter en meget høj Tarif, saaledes at den ikke blot voldte Udlandets Handel Skade, men ogsaa var en stor Hindring for Københavns Handel, blev betydelig nedsat; i første Øjeblik medførte dette vel nogen Indtægtsnedgang for Statskassen, men rask voksede Handelen saa meget, at Sundtolden endog kom op over sit tidligere Beløb. I 1841 blev der endelig givet Almenheden fuld Besked om Statens finansielle Stilling, idet Regeringen offentliggjorde et nøjagtigt og udførligt Budget (Overslag) for 1841 foruden et saakaldt »Normal-

reglement« for de aarlige ordinære Indtægter og Udgifter. Statsindtægterne voksede i Kristian VIII's Tid fra o. 15 til 18 Mill. Rdl.; Udgifterne var stadig meget mindre, saa at der i disse Aar kunde afdrages 13 Mill. Rdl. paa Statsgælden og desuden bruges store Summer f. Eks. til Samfærdselsmidlernes Udvikling. Mens Sjælland og Holsten allerede tidligere havde faaet en Del gode, makadamiserede Landeveje, blev nu Sønderjylland og Nørrejylland forsynede med Chausseer, og vore første Jærnbaner byggedes: »Kristian VIII's Østersøbane« fra Altona til Kiel (med Sidebane til Rensborg) og den lille Stump Bane mellem København og Roskilde.

Jævnsides hermed kom en Række Forordninger, der gav det første Grundlag for Udviklingen af Kommunernes Selvstyre. De kongerigske Købstæder havde faaet en Forfatningslov allerede 1837; i 1840 udstedtes Københavns Forfatning, og i 1841 indførtes Sogneforstanderskaber og Amtsraad for Landkommunerne. De ny kommunale Raad havde alle et forholdsvis aristokratisk Præg; i Byerne var det Grundejere og større Skatteydere, der fik Valgret; paa Landet var det kun de største Gaardmænd foruden Præster og Herremænd som kom med; alligevel blev herved en ikke ringe Del af Befolkningen øvet i at arbejde med de almene Spørgsmaal — I denne Sammenhæng nævner vi ogsaa, at det islandske Alting genoprettedes som en raadgivende Forsamling; det fik til Mødested Reykjavik, hvorhen ogsaa Islands lærde Skole flyttedes; fra nu af kan Reykjavik regnes for Islands Hovedstad.

Overfor de indviklede Spørgsmaal i Hertugdømmerne havde Kristian VIII baade en god Vilje og ikke ringe Forudsætninger for at gøre Ret og Skel til begge Sider. Han stod det rige danske Aandsliv og dets Bærere nær og følte en levende Kærlighed til dansk Nationalitet; paa den anden Side var han tillige fuldtud tyskdannet, ligesom hans aristokratiske Natur gav ham Sympati med de store og fint dannede holstenske Adelsmænd. Det var hans Mening baade at give det danske Sprog i Sønderjylland dets naturlige Ret og at indrømme det tyske Element en saadan Part i Monarkiets Styrelse, at det burde føle sig tilfreds dermed. Men en Deling af Staten, hvad enten den skulde være ved Kongeaaen eller ved Ejderen, vilde han ikke vide af. Den 14 Maj 1840 udstedte han det vigtige »Sprogreskript« (i Tilslutning til det Andragende, Nis Lorenzen havde faaet vedtaget i Slesvigs Stænder 1838), som gjorde Dansk til Rets- og Øvrighedssprog, hvor det var Kirke- og Skolesprog, d. v. s. paa Landet i Nordslesvig indtil Flensborg Fjord og Linien Bov-Tønder. Samtidig fastsatte han, at i Holsten skulde de danske Kaldsbreve og den danske Oversættelse af Lovene bortfalde, men i Slesvig derimod skulde Lovene udstedes i begge Sprog.

I Statsraadets Sammensætning foretog Kristian VIII i det første Par Aar ingen Forandring. Først da den 80aarige Møsting i 1842 søgte sin Afsked, blev dette Anledning til et indgribende Minister-

skifte, idet endnu to andre Ministre fjernedes. I Stedet for dem kom A. S. Ørsted og Heinrich Reventlow-Criminil ind i Statsraadet. Den sidste, der blev Udenrigsminister, havde til Fader en fransk Emigrant, men hørte paa mødrene Side til det fineste holstenske Aristokrati; han var en særdeles dygtig Statsmand, der viste sig Kongen og Statens Enhed oprigtig hengiven. Langt betænkeligere var det, at hans Broder Josef Reventlow-Criminil blev Formand for det slesvigholstenske Kancelli; han nærede i Virkeligheden rent slesvigholstenske Meninger og var ikke det danske Sprog mægtig. Men farligst af alt blev det, at Kongen udnævnte sin yngste Svoger, Prins Frederik af Nør, til Statholder og kommanderende General i Hertugdømmerne. Kongen troede vistnok, at han derved drog ham nær til sig og sin Politik og fjærnede ham fra Broderen, Hertugen af Augustenborg, der sikkert vilde føle sig fornærmet over, at han ikke selv var bleven udnævnt til disse Stillinger. — Af de gamle Statsraader fra 1831 eller tidligere blev A. V. Moltke og den nu 76aarige Stemann siddende. Den sidste var Enevældens sikreste Mand, trods sin Alder kraftig og fast, og paalidelig dansk-sindet.

Fig. 173. Prinsen af Nør.

Hermed havde Kristian VIII i de øverste Regeringskredse søgt at skabe Ligevægt mellem Statens danske og tyske Elementer. Han haabede derved at knytte Hovedmassen af Befolkningen af begge Nationaliteter til sig i rolig Tillid. Men Følgen blev tværtimod stigende Uro og Fjendskab, og fire Aar efter maatte Kongen opgive dette Forsøg som aldeles mislykket.

Oppositionspartiet i Kongeriget. De liberale havde fra første Færd fast Tag i Københavns velstillede Borgerskab, som i Akademikerne saa sine naturlige Førere, og det første Valg af 36 Borgerrepræsentanter efter den ny kommunale Forfatning gav de liberale en stor Sejr. Overfor den ny Konge, der ikke havde blot en Brøkdel af Frederik VI's tilvante Autoritet, lagde Oppositionen kun ringe Baand paa sig. Da Kongeparret i 1840 holdt Sølvbryllup, viste Folkemasserne i Gaderne sig meget kølige og uhøflige. Studenterne, der var Borgerskabets Yndlinger, og som i stadig større Tal blev begejstrede liberale, gik i Spidsen ved alle Demonstrationer

Poul Rytters (d. e. Plougs) Studenterkomedier vrimlede af dristige Angreb paa Regeringen og paa Kongen selv. I Pressen var »Fædre-

Fig. 174. Side af Korsaren, konfiskeret af Politiet. Politisk Karikatur.

landet«, som snart fik Ploug til Redaktør, det frisindede Borgerskabs Yndlingsblad, der til Gengæld forfulgtes af Øvrigheden med Beslaglæggelser og Bøder. Til venstre for det stod »Københavnsposten«,

(Grüne), som fandt sit Tilhæng blandt Haandværkere og Smaaborgere, og som af og til havde at svagt Præg af Tysklands og Frankrigs uudviklede socialistiske Ideer. Ligeledes rent Oppositionsblad var Vittighedsbladet Korsaren, udgivet af den unge, gnistrende talentfulde M. A. Goldschmidt, der lod sine Vittigheder hagle ned over Regeringen og dens Venner, men som overfor de nationale Spørgsmaal var noget uberegnelig, snart oppe i kosmopolitisk Overlegenhed, snart nede i Kampen i Række med de »nationalliberale«.

Bladene var de liberales vigtigste Midler til at vinde Øre i Befolkningen. Hertil kom af og til et Festmaaltid med politiske Skaaltaler, — og saa naturligvis Forhandlingerne i Stænderne. Rent politiske Møder og Foredrag forstod de endnu ikke ret at bruge som Agitationsmidler. Det kunde ogsaa være temmelig farligt. Da Lehmann i 1841 ved et Møde paa Falster havde holdt en Tale, hvori han stræbte at vise Bønderne, at ogsaa deres Stand vilde staa sig bedre ved en fri Forfatning end ved Enevælden, blev han anklaget og af Højesteret dømt til tre Maaneders Fængsel. Vel demonstrerede Københavnerne mægtigt imod denne Dom, men den var dog en Kendsgerning, ligesom det ogsaa var unægteligt, at Folket som Helhed, og da især Bønderne, forholdt sig meget køligt overfor Forfatningsspørgsmaalet. Enkelte ældre liberale, — C. N. David og Algren-Ussing, — nærmede sig til Kongens Opfattelse og vedkendte sig, at det helst maatte vente noget med den fri Forfatning. Da Kongen derpaa 1842 forelagde for Stænderne et Forslag om Fællesudvalg for alle fire Stænderforsamlinger, vilde vel de hidsigste liberale afvise dette Tilbud med Foragt, men H. N. Clausen, ja endog Orla Lehmann mente, at hermed var der givet et Udgangspunkt for en videre Forfatningsudvikling, og at man burde tage imod det. Saaledes kom der Usikkerhed og Splittelse i de liberale Rækker; og muligvis vilde de længe have vedblevet at være et Mindretal i Nationen, hvis ikke de stærkeste Folkeinstinkter var komne i Røre. Thi nu gik det saaledes, at Tingenes rivende Udvikling og Regeringens Fejlgreb saa at sige kastede Nationen i Armene paa de liberale. Det var især to Sager der voldte dette: den sjællandske Bondesag og den nordslesvigske Sprogsag.

Det sjællandske Bonderøre. Siden Reventlows og Colbjørnsens Dage havde Bondereformerne været standsede; i de fattige og stillestaaende Tider havde ingen haft Mod til at fortsætte dem. Men da Tiderne atter gik opad og Drewsen og andre gode Mænd i Stænderne paany tog Landbospørgsmaalene op, blev det vitterligt for alle, at de store Reformer ikke var førte til Ende. Endnu var $^2/_5$ af Danmarks Bondegaarde Fæstegaarde, medens Hoveripligt endnu hvilede paa godt 50,000 Tdr. Hartkorn. Værnepligten var Bønderne ene om at bære; alle andre Klasser var militærfri. Endnu havde Bønderne den Følelse — og ofte med Rette, — at de, der stod »udenfor Bondestanden«, saa ned paa dem som en lavere Samfundsklasse.

ja næsten som en lavere Slags Mennesker. Daarligst stillede var den nye og talrige Husmandsklasse (S. 133—34), især Lejehusmændene, der paa alle Maader var afhængige af Godsejerne, forpligtede til stort Hoveri, underkastede Pryglestraf under Arbejdet, udsatte for med kort Varsel at miste Hus og Hjem.

Regeringens egne Reformforslag greb ikke dybt ned. Til Stænderne og Sogneforstanderskaberne fik kun de større Gaardmænd Adgang: et lille Mindretal af hele Landalmuen. Da der siden af Regeringen fremsattes Forslag om »almindelig« Værnepligt, viste det sig, at det gav saa mange Fritagelser for de hidtil militærfri Klasser, at Bønderne slet ikke brød sig om at faa det vedtaget. Ligesaa med Re-

Fig. 175. Politisk Karikatur fra Fyrrerne: Drewsen, David, Balthasar Christensen.

geringens Forslag til en Husmandslov: den turde hverken afskaffe Husmandshoveriet eller Pryglestraffen. Godsejerne hævdede i Reglen, at der var ingenting i Vejen: baade Fæstere og Husmænd var tilfredse og lykkelige. Men der rejste sig i den sjællandske Bondealmues egen Kreds en Bevægelse, hvis Ægthed det var umuligt at tvivle om. Fhv. Skolelærer Rasmus Sørensen og den lille ivrige Husmand P. Hansen Lundby gik fra By til By og samlede Folk til Samtaler om Fæstevæsnets og Hoveriets Skadelighed o. s. v. Tit var det dem, som i Forvejen var religiøst vakte, der nu blev de ivrigste Førere for det sociale Bonderøre. Mellem disse »opvakte« staar ingen ved Siden af J. A. Hansen, en Skomagersvend fra Rudkøbing, nu Bud ved »Fædrelandet«, som snart blev Almuevækkelsens allerbetydeligste Fører og sammen med R. Sørensen grundede dens

Blad »Almuevennen«. Han var et energisk og fint Hoved, utrættelig i sin Lærelyst og i sin Tænkning, til inderste Hjertetrevl gennemtrængt af Almuens Instinkter og Følemaade. Han blev for vort Almuegennembrud det samme som Ueland var i Norge. Endvidere fandt Bondevækkelsen Venner og Forkæmpere i Stænderne, hvor Drewsen og Balthasar Christensen og i det hele de liberale støttede dem af bedste Evne.

Men den ypperste Forkæmper, Almuen fandt udenfor sine egne Rækker, var den før nævnte Kaptejn A. F. Tscherning. Han var født 1795, altsaa saa tidligt, at han i Barndommen stadig hørte om og kom til at elske den store Reformtids Værk; hans Fader var Leder af Statens Fabrikker paa Frederiksværk, og her blev Sønnen Kammerat med Almuens Børn og gik i Skole sammen med dem. Paa Udenlandsrejser, hvor han især studerede Fabrikvæsen, Næringsliv og militære og politiske Forhold, vandt han en mere mangesidig og praktisk Dannelse og større Indsigt i Europas Forhold, end de akademiske liberale havde. Han var en varmblodig og bestemt Natur, særdeles kritisk overfor Enevælden, især overfor Frederik VI, hvem han for Eks. i et Brev kalder »den fredegode, de Venders, Goters, Fortaber af Flaaden og af Norge.« I 40'erne var han afskediget Artillerikaptejn. Da Bonderøret kom, var Tscherning, med sin naturlige Forkærlighed for Almuen i Modsætning til de privilegerede Købstadklasser, dette Røres fødte Forkæmper. Bevægelsen steg højt i 1845, da Regeringen prøvede den fortvivlede Udvej at udstede det saakaldte »Bondecirkulære« (8de Nov. 1845), som befalede, at ingen politiske Bondemøder maatte holdes uden Politiets Tilladelse, og at ialfald ingen udensogns fra maatte deltage. At Regeringen vovede at byde Bønderne dette, vakte selv de sløve op og undergravede Bøndernes nedarvede Tro paa, at Kongemagten var deres bedste Værn. Fra nu af kom Bønderne med i de konstitutionelle Rækker, og det nyttede ikke Regeringen noget, at den snart kaldte Bondecirkulæret tilbage. D. 5. Maj 1846 stiftedes en stor Forening ved Navn »Bondevennernes Selskab« med Tscherning som Formand; i Bestyrelsen sad desuden Balthasar Christensen, Drewsen, Orla Lehmann o. fl. liberale Politikere. Dette Selskab satte sig til Maal at virke for Folkeoplysning, almindelig Værnepligt, ligelig Næringsfrihed for By og Land, Forbedring af Husmænds og Indersters Kaar, Fæstes Overgang til Selveje m. m. Under dets Ledelse optraadte de sjællandske

Fig. 176. Tscherning.

Bønder mere og mere bestemt og sluttede sig tættere og tættere til den almindelige Frihedsbevægelse.

Paa Stændermøderne i 1846 veksledes skarpe Ord mellem de liberale Politikere, der førte Bøndernes Sag, og Regeringens og Godsejernes konservative Talsmænd. 290 Bønder fra Holbækegnen havde til Roskildeforsamlingen indsendt en Klage over den Mistillid, der var vist

Fig. 177. Kristian VIII.

dem ved Bondecirkulæret. De sagde bittert, at Regeringen aabenbart mente, »at der i Bondestanden savnes Borgersind og sund Fornuft fremfor i de andre Samfundsklasser«, og de føjede hvast til, at dette viste, at der i Regeringen maatte savnes »enten Kundskab om Forholdene i Bondestanden eller Hjertelag derfor, eller begge Dele«. Men skarpest traadte dog Modsætningen frem baade i Roskilde og i Viborg under Forhandlingerne om Afskaffelse eller Indskrænkning af Husmandshoveriet. Overalt saa Bønderne de liberale tale deres Sag, medens

de konservative stod dem imod. Efter Stændersamlingen holdtes i 1846 i Ringsted et stort Bondemøde af Udsendinge fra alle Øernes Valgkredse, hvor man vedtog ved de kommende Valg kun at stemme paa Kandidater, der var Tilhængere af en fri Forfatning. Den Alliance mellem Københavns Liberale og Øernes Bønder, som 3 Aar efter skaffede os Grundloven, var stiftet.

Jyllands Bønder derimod var i denne Tid endnu kun meget lidt med. De havde mindre at klage over end deres Standsfæller paa Øerne, hvor der var de mange store Godser, og de var saa langt borte fra København og dermed fra de Mænd, som gav den sjællandske Bondebevægelse Plan og Styrke.

Om Arbejderne høres endnu intet. En Hærskare af Fabriksarbejdere, som den, Nutiden kender, fandtes den Gang slet ikke. Hver Haandværker havde kun faa Svende; der bestod gennem Lavene en nøje Forbindelse mellem Mestre og Svende indenfor samme Fag, og der var langt fra det ene Fags Svende til Svende, som drev en anden Haandtering. Arbejderne havde ingen selvstændig Politik. Svendene mente som deres Mestre.

Hertugdømmerne. Medens Bønder og Borgere i Kongeriget saaledes mødtes til Angreb paa Enevælden, blev i Slesvig og Holsten Striden mellem Dansk og Tysk bestandig hæftigere. Kristian VIII s nationale Politik var Forsoningens. Danske og Tyske skulde leve fredelig sammen; hans Opgave var at sørge for, at de forligtes, og at begge de to Folk havde det lige godt under hans Styre. Hver Gang dette glippede, hver Gang de to Nationaliteter tørnede hidsigt sammen dernede i Hertugdømmerne, var det et Nederlag for Kongens Politik. Og hver Gang det skete, drog den nationalliberale Opposition Fordel deraf. De nationalliberale Politikere hævdede jo, at de to Folk ikke kunde blive ved at forliges paa den gamle Maade, de krævede, at Sagen skulde ordnes, at der skulde gøres op mellem Dansk og Tysk. Og netop de talte stærkest af alle Danskhedens Sag. Naar Orla Lehmanns Tale lød højt om den Uret, der øvedes mod Slesvigs Danske, da fandt hans bevægede Ord Genlyd hos mange forsigtige Danske, hvis Øren forblev lukkede, naar han talte til dem om en fri Forfatnings Velsignelser.

I Aarene fra 1842—46 var Kristian VIII's Politik snarest til Gavn for Slesvigholstenerne. Hertugdømmernes Statholder var stadig Prins Frederik af Nør; han sagde nok, at det eneste, han som Statholder havde Magt til, var at give Bjørnetrækkerne Lov til at optræde paa Gaderne i Slesvig, men allerede dette var en Overdrivelse og meget betød det, at han tillige var kommanderende General; og endnu mere afgørende var det, at den Mand, der havde den politiske Magt, Josef Reventlow-Criminil, var lige saa god en Slesvigholstener som Prinsen.

Allerede i 1842 kom det til det hvasse Sammenstød. Hjort-Lorenzen havde omsider sluttet sig helt til det danske Parti i Nordslesvig. Saa snart han var paa det rene med, at han afgørende

havde brudt med sit gamle Standpunkt, nedlagde han sin Stilling som Medlem af Stænderne og meddelte i en klar og aaben Erklæring sine Vælgere, hvor han nu stod. Men kort efter valgtes han paa ny til Stænderne ved danske Nordslesvigeres Stemmer, og han var fra det Øjeblik deres Høvding. Stændersamlingen i Slesvig 1842 gik hen med Sammenstød efter Sammenstød, og for hver Gang faldt Ordene skarpere mellem Hjort-Lorenzen og de tyske Medlemmer, der ansaa ham for en arg Overløber og Landsforræder. Den 11. Novbr. kom det Udbrud, som med ét Slag gjorde det klart for det danske Folk, hvad det gjaldt.

Efter en bitter Forhandling rejste Hjort-Lorenzen sig og erklærede, at han fremtidig agtede at tale Dansk i Forsamlingen. Hidtil havde Tysk været det Sprog, hvorpaa Forhandlingerne førtes. Der var nok blandt Medlemmerne enkelte Bønder, som kun kunde tale Dansk, men de sagde sjælden noget og hændte det en enkelt Gang, at en af dem havde noget, han vilde have frem, maatte man jo nok finde sig i, at han brugte det Sprog, som var det eneste, han kunde, men Talen blev saa bagefter trykt paa Tysk i Stændertidende. Da nu Hjort-Lorenzen, som atter og atter havde talt Tysk, pludselig begyndte at tale Dansk, fo'r Tyskerne op i Raseri. Kongens Repræsentant, Josef Reventlow-Criminil, til hvem Hjort-Lorenzen vendte sine Ord, erklærede, at han kunde ikke det Sprog; Præsidenten, Professor Falck, en af de fredeligste Slesvigholstenere, begyndte derimod med at sige, at Hjort-Lorenzen nok maatte tale Dansk, men da Lorenzen derefter paa Dansk vilde forsvare sig overfor de rasende Angreb, hævede Falck forskrækket Mødet. Den 14de Novbr. forhandledes Spørgsmaalet paa ny med stigende Hidsighed og under den vildeste Forvirring. Hjort-Lorenzen blev koldblodig ved sit, Tyskerne skældte, og Falck mæglede og klynkede og vidste hverken ud eller ind. Først den 16. Novbr. bøjede Præsidenten sig for sine Partifællers Tryk. Han begyndte med i blide Ord at formane Hjort-Lorenzen til at give efter. Det hjalp ikke. Saa vender Falck sig til Forsamlingen og spørger, om den tillader, at der tales Dansk. Under hidsige Nejraab rejser alle Tyskerne sig. Lorenzen protesterer, Falck befaler ham at tie. Lorenzen protesterer paa ny, Falck befaler ham at forlade Salen, Lorenzen svarer: »Jeg viger kun for fysisk Vold.« Dertil vil Falck ikke skride; han nøjes med at erklære, at han med fysisk Magt vil

Fig. 178. P. Hjort-Lorenzen.

hindre Lorenzen i atter at betræde Salen. — De følgende Dage forhandledes der frem og tilbage mellem Lorenzen, Falck og Josef Reventlow-Criminil. Det endte med, at Lorenzen alligevel fik Adgang til Stændersalen men paa den Betingelse, at han intet maatte sige, før Kongen havde afgjort, om han havde Lov til at tale Dansk.

Kong Kristian VIII kom herved i en yderst pinlig Stilling. Hans Maal var at mægle mellem Nationerne; han troede, at han kunde gøre dette ved altid at gaa Mellemvejen. Men her syntes ingen Mellemvej mulig; enten maatte Hjort-Lorenzen have Lov til at tale Dansk, eller det maatte forbydes ham. Foreløbig fik Kongen Sagens Afgørelse udsat til næste Stændersamling ved et ganske uklart Reskript. Kort efter skiltes Stænderne, og Kongen havde saa to Aar at overveje i, før de skulde mødes næste Gang. Han raadførte sig med Alverden i Mellemtiden, vaklede frem og tilbage og udtænkte de sindrigste Midler til at slippe uden om. Til sidst mente han da ogsaa at have fundet en Mellemvej. Da Stænderne i 1844 mødte igen, modtoges de med et kongeligt Reskript, der erklærede, at kun de Medlemmer, der ikke kunde tale Tysk, skulde have Lov til at tale Dansk, og deres Taler skulde da optages i Stænderprotokollen paa Tysk. Kongen forstod aabenbart slet ikke, hvad denne Bestemmelse betød; han lod Hjort-Lorenzen sige, at nu kunde han jo meget godt tale Dansk, han behøvede jo blot at erklære, at han ikke var det tyske Sprog tilstrækkelig mægtig.

Men selvfølgelig var dette umuligt for Hjort-Lorenzen; han vilde derved uhjælpelig have udleveret sig til Latteren. Og lige saa lidt kunde han møde og tale Tysk; forskræmte, forsigtige Partifæller prøvede at faa ham til det, men efter grundig Overvejelse nægtede han det. Han tog det eneste Standpunkt, der kunde tages; han udeblev fra Stænderne og afgav en Erklæring om, at saa længe de dansktalende Slesvigeres naturlige Ret til at tale deres eget Sprog i deres Folkeforsamling ikke var anerkendt, kunde han ikke møde.

I de Aar, som gik fra dette Sammenstød i Slesvigs Stændersal, til Krigen brød ud i 1848, blev Naget mellem Danske og Tyske i Slesvig stedse dybere. De Danske følte sig som forfulgte; deres ledende Mænd tog Revolver i Lommen, eller lod sig følge af en stærk Hund, naar de gik ud; atter og atter kom det til Klammeri mellem Tyske og Danske, og paa enhver Maade drillede og fortrædigede man hinanden. Det fortælles f. Eks., at de tyske Skytteforeninger ved deres Skiveskydninger brugte Niels Ebbesens Billede som Skive. Hjort-Lorenzen forfulgtes med økonomisk Krig og paa mange andre Maader.

Paa dansk Side styrkedes og voksede Bevægelsen. Nordslesvig omspændtes i disse Aar af et Næt af danske Foreninger; det store Flertal af Bønderne og en god Del af Borgerne sluttede sig til den danske Retning. Men ikke mindre var Iveren i Kongeriget. Før Hjort-Lorenzen talte Dansk dernede i Slesvig, havde den nordslesvigske Sag været en Partisag; det var de Liberale, der førte Ordet

for den, og alle fredelige Borgere rystede paa Hovedet, naar de hørte Tale derom; naturligvis holdt de med de danske Nordslesvigere, men de slog sig til Ro med, at dem sørgede Kongen nok for. Anderledes nu; det nordslesvigske Spørgsmaal var med ét Slag blevet en Folkesag; selv de mest konservative syntes, at dette var for galt; saadanne Overgreb kunde det danske Folk dog ikke finde sig i, og mange af dem vendte sig harmfulde fra denne Konge, der syntes dem at staa vankelmodig og famlende, svag overfor Tyskernes Overgreb.

I Stænderne havde Ørsted haarde Dage, naar han, den nationalt ligegyldige Kongetjener, skulde forsvare Kongens Holdning; de sidste Rester af hans Indflydelse svandt under Forsøgene derpaa. Og ude rundt om i Landet mylrede det med Adresser og vrimlede det med

Fig. 179. Skamlingsbankefest.

Møder. De største og mest berømte Folkemøder holdtes paa Skamlingsbanken. Her paa Slesvigs Jord men tæt ved Kongerigets Grænse mødtes kongeriske og slesvigske Danske Aar efter Aar til store Sommermøder. Deltagernes Tal naaede op mod de 10,000, et Antal, som selv i senere Tider meget sjældent er overgaaet, og som den Gang syntes ganske utroligt. Her talte Hjort-Lorenzen og den unge sønderjydske Bonde Laurids Skau, der efter Hjort-Lorenzens Død i 1845 kom til at staa for Bevidstheden som hans Arvetager. Men her talte ogsaa Orla Lehmann og Tscherning, Grundtvig og Karl Ploug. Mest ejendommelig lød dog ved et af disse Møder Jøden M. A. Goldschmidts Ord. »Jeg er en Jøde, hvad vil jeg mellem Jer«? sagde han, »Aa jo, det er netop rigtigt, at jeg er imellem Jer; thi I er allesammen Jøder, ja I er endog mere Jøder end jeg! Thi vi bliver kun forhaanede og trykkede i fremmed Land, men I bliver

det i Eders eget«. »Paa Dansk har min Aand indsuget, hvad den ved: naar jeg er glad, glæder min Sjæl sig paa Dansk, og naar jeg er bedrøvet, sørger den paa Dansk, og derfor gjorde det mig ondt lige ind i Sjælen, da Nogen her forgreb sig paa det danske Sprog«. »Megen af Eders Glæde forstaar jeg maaske ikke, men Eders Smerte forstaar jeg«. Og han føjede til »I forskellige Bøger staar skrevet: Naar Én slaar Dig paa det ene Øre, saa vend det andet til, hvilket betyder: at naar de har taget Sydslesvig, saa lad dem tage Nordslesvig med! Men det gaar ikke an. Eders Teologer maa vælge en anden Devise, og jeg vil foreslaa Jer en jødisk, og det er Øje for Øje, naar Slesvigholstenerne vil give Jer paa Hovedet, saa skal I give dem ligesaa meget paa Hovedet«. Det var en Betragtning, som ikke var uden Sangbund blandt dem, der mødtes paa Skamlingsbanken.

Medens den nationale Strømning saaledes rev næsten alle Danske med baade Nord og Syd for Kongeaaen, blev Slesvigholstenerne bestandig mere sejrssikre og mere udfordrende i deres Optræden. I 1844 følte den holstenske Stænderforsamling sig stærk nok til i en Adresse til Kongen at opstille de slesvigholstenske Krav i al deres Skarphed. »Vi hævde« sagde de »at Hertugdømmerne er selvstændige Stater, at Mandsstammen hersker i Hertugdømmerne og at Hertugdømmerne Slesvig og Holsten er fast med hinanden forbundne Stater«.

Kong Kristian VIII's Sind opfyldtes under alt dette mere og mere af Bekymringer. Han foretog lange Rejser i Hertugdømmerne, talte med Embedsmænd og med Bønder, med Tyskere og med Danske. Det Indtryk, han fik, var, at Tyskerne var værst at komme ud af det med, og langsomt nærmede han sig da Danskerne. I denne Stemning besluttede han at faa truffet en Afgørelse i det omstridte Arvespørgsmaal. Han nedsatte en Kommission af Jurister og Politikere, danske og tyske mellem hinanden, for at de skulde undersøge, hvorledes det hang sammen med Arvefølgen i Hertugdømmerne. Spørgsmaalet var uklart. I Tidens Løb var der truffet en Mængde Aftaler om disse Arveforhold; alle var de uklare, og næsten alle modsagde de hinanden; og selv om man for Slesvigs Vedkommende holdt sig til den sidste Afgørelse: Bestemmelserne fra 1721, saa var ogsaa de uklare, om end Grundene var stærkest for at forstaa dem saaledes, at Slesvigs Arvefølge var den samme som Kongerigets. Kommissionens Medlemmer havde da ogsaa svært ved at blive enige, men til sidst samlede Kongen dem dog nogenlunde om sin Mening. Den 8. Juli 1846 udstedte saa Kristian VIII det aabne Brev. Han erklærede deri, at han havde ladet Arvefølgespørgsmaalet undersøge, og at han derved var kommet til det Resultat, at Slesvig og Lauenborg fulgte den danske Kongelovs Arvefølge, at Arvefølgen i en Del af Holsten var mere tvivlsom, men at Kongen vilde bestræbe sig for at opnaa en saadan Ordning, at hele Riget kunde blive sammen. Samtidig lovede han, at han ikke vilde indskrænke Slesvigs Selvstændig-

hed og ikke formindske dets Forbindelse med Holsten. Det sidste Løfte blev kort Tid efter gentaget overfor det tyske Forbund.

Men trods dette Løfte, der bandt dansk Politik paa en Maade, som i 1848 og Aarene derefter skulde blive os til megen Skade, var Slesvigholstenerne forbitrede over det aabne Brev. Prins Frederik af Nør, der mente, at Kristian VIII i 1842 havde lovet ham ikke at ændre Hertugdømmernes Stilling uden først at forhandle med ham derom, følte sig nu bedraget; han forlangte sin Afsked og fik den. Ogsaa Josef Reventlow-Criminil gik af. I Stedet kom Hertugdømmernes Styrelse i Hænderne paa to Mænd af tysk Slægt men

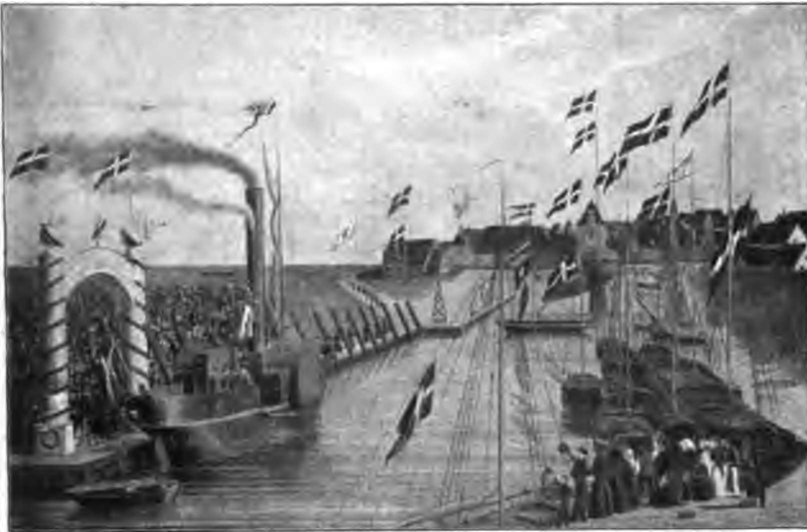

Fig. 180. Kristian VIII besøger Øen Femern.

nær knyttede til den danske Konge: Karl Moltke og L. N. Scheele. De blev hurtig begge to inderlig hadede af Tyskerne dernede.

I Slesvigs og Holstens Stænder protesterede Flertallet paa alle mulige Maader mod det aabne Brev. Holstens Stænder klagede til det tyske Forbund, og i begge de to Forsamlinger endte det med, at Flertallet demonstrativt forlod Mødesalen for ikke at vende tilbage, saa Stændersamlingen maatte sluttes, uden at Stænderne havde ført de almindelige Forhandlinger til Ende. Gennem Adresser og Folkemøder gav den tyske Befolkning sin Tilslutning til Bevægelsen tilkende. Regeringen greb haardt ind; flere Møder sprængtes af Politi og Soldater, og den dristigste af de slesvigholstenske Førere, Olshausen, holdtes en Tid fængslet. Men fra Hertugdømmernes Tyske lød Klagerne højt og kraftig ud over Tyskland, og rundt om i det store

Folk skabtes i disse Aar Overbevisningen om, at der oppe mod Nord levede en forfulgt og undertrykt tysk Befolkning, som det var gode Tyskere en hellig Pligt at udfri fra Fremmedherredømmet.

I Danmark vakte det aabne Brev stor Tilfredshed hos de liberale. Disse var i højere og højere Grad gaaet op i den nationale Bevægelse, hvis Maal var at hævde Danskheden i Nordslesvig, og med Rette havde man begyndt at bruge Udtrykket nationalliberale om dem. Det aabne Brev førte dem afgørende ind i Ejderpolitiken: Danmark til Ejderen, Sydslesvig saa godt som Nordslesvig, blev deres Program. Da de liberale fra først af vendte deres Blik mod Sønderjylland, havde dette ikke været deres Tanke. Da Orla Lehmann i 1836 rejste den nordslesvigske Sag i Danmark med sin berømte Tale i Trykkefrihedsselskabet, havde han udtrykkelig erklæret, at han brød sig ikke om de gamle Dokumenter og mugne Pergamenter, der bestemte hvem Slesvig skulde tilhøre, for ham kom det ene an paa, hvem de nulevende Slesvigere vilde tilhøre; det vilde være Daarskab at prøve at vinde tilbage den Del af Slesvig, som var tabt; Maalet kunde kun være at bevare den Del deraf, som endnu var dansk. Slesvigs Deling var det Program, man ud derfra maatte komme til, og i nogle Aar træffer vi stadig Tanken derom i de liberale Politikeres, navnlig Lehmanns Artikler. Men denne Tanke fandt ingen Tilslutning i Nordslesvig. De danske Nordslesvigere vilde have hele Slesvig ind under Danmark; de kunde ikke finde sig i, at det gamle Hertugdømme Slesvig, der dog syntes dem at være deres egentlige Fædreland, blev delt. Først og fremmest gjaldt dette Hjort-Lorenzen. Derfor blev de nationalliberale Politikere, efterhaanden som de kom i Forbindelse med Nordslesvigerne, nødt til langsomt at glide bort fra Delingspolitiken over til Ejderpolitiken, og da nu Kongen gav denne fast Grund ved det aabne Brev, samledes alle Danske om den. Som Forholdene den Gang var, kunde dette neppe være anderledes; men det var i Længden en forkert Politik. Danskernes Krav om Slesvig til Ejderen var lige saa uretfærdigt som Tyskernes om Slesvig til Kongeaaen; det maatte føre til Kamp med Tyskland, og i denne Kamp maatte Danmark før eller senere bukke under.

I det danske Folk voksede i disse Aar en stærk Følelse frem, som sagde det, at Tyskland, hele Tyskland var Danmarks Fjende. I 1845 besøgte den prøjsiske Konge, Frederik Vilhelm IV, Kong Kristian VIII i København. Han hyldedes ved en Festforestilling i det kongelige Teater, og Oehlenschlæger skrev i Berlingske Tidende tyske Vers til ham:

»Doch der German und der Skandinav
Sind beide bieder und beide brav,
Aus einer Wurzel entsprossen«.
»Ihr sollt Euch lieben und zanken nicht«!
So die Natur uns im Herzen spricht,
»Als ehrliche Bundesgenossen«.

Men hans Ord fandt ingen Genlyd i Folket. Underlige Tanker rørte sig hos de mange, der forudsaa, at den Gæst, de nu fejrede, snart skulde blive Danmarks Fjende. Fru Heiberg, siger om Teaterforestillingen for ham: »Ak, hvor havde jeg i det Øjeblik ønsket, at enhver Dansk paa alle anstændige Maader havde vist sin Antipati«. Og den Hyldest, der modtog Kongen af Prøjsen ved hans Ankomst til Byen, aflokker hende følgende Følelsesudbrud: »Jeg hørte Kanonernes Torden og Hurraraabene fra min Have paa Søkvæsthuset, hvor jeg gik og passede mine Blomster, men mine Tanker var ogsaa ved Toldboden, idet jeg ærgrede mig over, at vi Danske aldrig kan vise lidt Takt i slige Øjeblikke. Den prøjsiske Konge havde alt den Gang vist, hvor lidet han var de Danske god. Som jeg gik i Haven, fandt jeg en lille Spurveunge, der laa og droges med Døden. Jeg tog den op i min Haand og opdagede nu, at en eller anden Rovfugl havde hakket den i Brystet. Jeg klappede den stakkels Fugl, der laa død i min Haand og tænkte: Man kan mærke, at Ørnene er komne«.

Fig. 181. C. Ploug.

Skandinavismen. Men de Danske, som saa Faren fra Syd, ræddedes ikke for den. De vendte deres Blik mod Nord og hentede Haab og Fortrøstning dér. Fyrrerne er Skandinavismens Tid. Allerede i Slutningen af det 18. Aarhundrede havde den Følelse begyndt at røre sig, at de tre nordiske Folk hørte nærmere sammen end forskellige Nationer ellers gør. I Romantikens Dage i det 19. Aarhundredes første Menneskealder styrkedes denne Følelse; Digterne vendte deres Blik mod den Oldtid, da der ikke syntes Forskel paa Danske, Norske og Svenske; de fremdrog de Minder, som var fælles for hele Norden. Nu, da Faren begyndte at true fra Syd, fik denne Samfølelse lidt efter lidt politisk Præg. Videnskabsmænd og Studenter fra de tre Lande begyndte at mødes, snart ved en Lejlighed, snart ved en anden, og bestandig varmere faldt Ordene mellem dem. Rigtig Fart fik Bevægelsen ved de store Studentermøder i Fyrrerne.

Det første af disse var i 1843. Studenter fra København og Lund, der af og til havde holdt nogle mindre Sammenkomster, besluttede nu i Fællesskab at gøre et stort Tog til Upsala. Kristianias Studenter lykkedes det derimod denne Gang ikke at faa med; der

var nok en Del af dem, som havde Lyst, men det viste sig for dyrt for dem. Den 1. Juni sejlede 150 danske Studenter af Sted. »Fædrelandet« gav dem med som Afskedshilsen de selvsikre Ord:

»Han ved, han kommer ej som simpel Ven,
Men som Repræsentant for Danmarks Bedste«.

Og ikke uden Grund. De skandinaviske Ønsker, Studentertoget var Udtryk for, deltes allerede nu af Danmarks toneangivende Mænd; det var blevet en Del af Danmarks offentlige Mening. I Malmø sluttede 60 Lundensere sig til. Paa Turen standsede man i den gamle Unionsby Kalmar. Her sang den glade Ungdomsskare Karl Plougs berømte Digt:

»Længe var Nordens herlige Stamme
spaltet i trende sygnende Skud«.

med det stolte Fremtidsløfte:

»Atter det skilte bøjer sig sammen,
en Gang i Tiden vorder det ét.
Da skal det frie mægtige Norden,
føre til Sejer Folkenes Sag«.

Og her tiljublede Danske og Svenske i Begejstring Plougs dristige Tale om Sammenslutning til Kamp mod Fjenderne i Syd og i Øst.

Derfra gik Turen videre til Upsala og siden til Stockholm. Overalt lød Taler og Sange, lige varme fra begge de to Nationers Talsmænd, men med den skarpeste politiske Klang fra dansk Side.

Den danske og den svenske Regering havde fulgt Toget med samme Bekymring. Og bag efter maatte de endda høre bitre Bebrejdelser fra Rusland, der stadig var paa Post overfor alt, der lignede Skandinavisme. Den danske Regering lod lægge Sag an mod Ploug, og da Deltagerne i Toget vilde stifte et »skandinavisk Samfund« blev det forbudt. Men da derpaa en Række ansete Mænd med Navn og Indflydelse stiftede »det skandinaviske Selskab«, lod man det bestaa uanfægtet.

Derefter fulgte i 1845 det store Studentermøde i København. 550 Studenter fra Lund, Upsala og Kristiania gæstede deres Kammerater i København; denne Gang mødtes alle de tre Folk. København var en By i Fest de Dage, Gæsterne var der, fra det Øjeblik, da de tætte Folkeskarer hyldede de fremmede fra Langelinje, til man samme Sted tilvinkede dem det sidste Farvel. Der var Fest i Tivoli, hvor hver 10de af alle Byens Indbyggere var med, og der var Fest i Dyrehaven, hvortil Bønderne efter de liberale Folkeføreres Opfordring kørte Festdeltagerne i et mægtigt Vogntog. Men der var først og fremmest den store Fest i Ridehuset med omtrent 1500 Deltagere. Her fandt Mødets Begivenhed Sted. Det var Orla Lehmanns Tale. Ingen anden dansk Taler evnede den Gang som han at rive en lyttende Skare med i aandeløs Begejstring, og neppe nogen har kunnet det i samme Grad siden. Først oprullede han for sine Til-

hørere det stolte Billede af Fremtidens Norden. Saa slyngede han ud de kække, tillidsfulde Ord: »Nu er vi enige, men om et Par Decennier ligger vort Fædrelands Skæbne i vor Haand. Da sidder vi i Kongernes og Folkenes Raad, da har vi alle Midler ihænde til at fuldbyrde, hvad vi har sat os som vort Livs Opgave«. Og derefter tog han den jublende Ungdom i Ed paa, at naar den Dag kom, da vilde den blive tro mod de Idealer, der nu bevægede dens Sind. »Jeg spørger Dem med hele den Alvor, som fylder min Sjæl, og som lyser mig i Møde fra Deres Øjne — jeg spørger Dem, om De med os derpaa vil indgaa et ubrødeligt Fostbroderskab«. Ja-Raabene rungede gennem Salen, og Orla Lehmann fortsatte: »Jeg spørger Dem, om dette Ja er mere end et begejstret Øjebliks flygtige Rus, om det er det sanddru Udtryk af Deres inderste Sjæls Tanke, saa at det ikke skal henvisne, naar Livets Møje tungt sænker sig over Deres Isse, ikke henvejres, naar Modgangens Storme farer hen over Deres Hoveder«. (Ja, Ja!) Jeg spørger Dem, om De ved, at et saadant Ja er et helligt Løfte, for hvilket De sætter i Pant Deres Manddoms Ære og Deres Sjæls Fred? (Ja, Ja) Nuvel! Saa spørger jeg Dem da, om De ærligt vil holde, hvad De oprigtigt har lovet — om De vil blive tro — tro indtil Enden — tro i Liv og Død?« I Minuter derefter bruste Jaraabene fra Forsamlingen, og da Lehmann sluttede med et Hurra for Nordens Enhed, bar de henrykte Studenter ham i Triumf gennem Salen.

Da Studentermødet var til Ende, var der vel dem, der spottede med det. »Korsaren« skrev saaledes. »En Tale er en af Jordens gode Ting, en fyndig skandinavisk Tale er en Lise for Hovedet, en Balsam for Hjertet, en frydefuld Musik for begge Øren. Men 247 skandinaviske Taler, de mindste paa tre Kvarter, Flertallet paa en Favn, nogle paa en Kabellængde; skandinaviske Taler Morgen, Middag, Vesper, Aften og Nat; ved Ankomsten, i Ridehuset, i Skoven, paa Vandkuranstalten og paa det Guerraske Cirkus; skandinaviske Taler, saa snart man puttede en Bid Brød i Munden eller drak et Glas Vin, Punsch, Carolina, Biskop, en Kop Kaffe, The, ja det bare Vand; skandinaviske Taler og intet uden skandinaviske Taler og altid et og det samme, »at Danmark, Norge og Sverige havde været uenige, men nu var de gode Venner — det er for meget«. Men Spotten betød kun lidt overfor Folkestemningen; der var i disse Dages ideale Festrus skabt en Begejstring, som holdt gennem Aarene hos overmaade mange af dem, som var med, og som fra Deltagerne bredte sig til mange andre. Den har sat sine dybe Spor i den Maade, hvorpaa de nordiske Folk den Dag i Dag føler for hinanden.

Tit og ofte har man siden sagt: Det var en Studenterskandinavisme, Folket var ikke med. Men med Urette. I Festens Dage var noget nær det hele københavnske Borgerskab med, og københavnske Borgere blev ved at føle sig som gode Skandinaver en Menneskealder derefter. Og ogsaa ud til det øvrige Folk naaede denne Bevægelse; den blev vel ikke slet saa stærk som den slesvigske,

ikke heller slet saa udbredt, men meget stor var dog Forskellen ikke.

Men én stor Ulykke bragte den skandinaviske Bevægelse Danmark: den store Tillid til, at vi havde Sverige og Norge bag os, og at vi derfor sagtens kunde tage det op med Tyskerne. Denne Opfattelse fik sin mest rammende Form i Karl Plougs Ord ved Skamlingsbankefesten i 1844. Han sagde her til Slesvigerne. »Ikke Slesvig, ikke Danmark, men hele det store skønne Norden er Eders rette Fædreland«! »Altsaa frit Mod Slesvigere, thi I er Skandinaver! Det er tomt Mundsvejr, naar Eders Modstandere vil skræmme Eder med det store Tyskland«. Det er ikke 33 Millioner Tyskere, der vil overvælde 150,000 stakkels Bønder, men det er 30,000, ja kun 3000, og strengt taget maaske kun 30 dumstristige Slesvigholstenere, der har kastet Fejdehandsken til 6 Millioner Skandinaver«!

Dette var ulykkesvangre Illusioner. Fremtiden skulde vise, at det blev det hele Tyskland, vi fik mod os. Og selv om Skandinavismen vandt stærkt Tag i Sveriges og Norges Folk, saa kunde dette dog ikke blive stærkt nok til at føre de to Folk sammen med os ind i Kampen mod Tyskland. Og havde Bevægelsen været saa stærk, at den havde revet Svenske og Nordmænd med dertil, saa vilde det blot blevet til Ulykke for dem uden at hjælpe os. Det vilde ført til, at Rusland stillede sig Side om Side med Tyskland. —

Fra alle Sider trak det da op i Kristian VIII's sidste Aar. Regeringen formaaede ikke længere at gennemføre Reformer. Reformtiden var til Ende allerede 1841; i de følgende Aar kunde Regering og Stænder ikke enes om noget som helst af Betydning. Fordringen om en ny fri Forfatning rejstes stedse stærkere; i Stænderne krævedes i 1846 udtrykkelig Enevældens Afskaffelse, og Bønder og Borgere samledes under de liberale Politikeres Ledelse om dette Krav. Nationalt rasede en Strid, som Kongen slet ikke kunde beherske. Ved Aarsskiftet 1846—47 fandt nye Stændervalg Sted; de fastslog end mere Oppositionens Overmagt. De liberale fik et fast Flertal baade i Roskilde og Viborg. I København fik den sejrende Liste sit Præg af Monrad og Lehmann; David, der havde nærmet sig Kongen, faldt med kun $^1/_3$ af Stemmerne. Og i Hertugdømmernes Stænder skærpede Valgene samtidig den nationale Modsætning.

Omsider forstod Kong Kristian VIII, at helt nye Veje maatte forsøges, og modstræbende begyndte han at overveje, om det dog ikke var bedst at indføre en konstitutionel Forfatning. Forslag dertil var under Udarbejdelse, da Kongen døde den 20. Januar 1848.

DANMARK UNDER FREDERIK VII.

Martsbevægelsen. FREDERIK VII blev det danske Folk en god Konge og en Konge, som Folkets brede Lag ret fik kær. Han var ikke en dygtig Statsmand, der med Kløgt og Fasthed kunde føre

Statsskibet i det stormfulde Revolutionsaar 1848 og de vanskelige Aar, som fulgte derefter. Han var end ikke en Konge, der omfattede sin Herskergerning med Interesse og med Iver stræbte at ordne alt paa det bedste. I Grunden overlod han helst andre at klare de brydsomme politiske Spørgsmaal. Men netop dette var, som Forholdene den Gang var, godt. Vi trængte i 1848 til en Konge, der uden alt for stor Bedrøvelse kunde se Enevoldsmagten forsvinde, en Konge, der kunde lade de kloge Mænd raade, som Folket havde skænket sin Tillid. Og vi trængte til en Konge, der instinktmæssig kunde føle med det danske Folk, især med dets lavere Lag, en Konge, til hvis Sind, de nationale Strømninger, der forenede Borger og Bonde, kunde tale. Frederik VII var det. Han ejede netop den Forening af folkelig Jevnhed og kongelig Værdighed, som den store Befolkning, som den da var, allerhelst vilde finde hos sin Konge. Derfor blev han den saa kær, og derfor er hans Minde blevet ved at leve i Folket næsten lige straalende, hvad saa end siden hans Ministre og efter dem Historikerne fortalte af ubehageligt om ham.

Fig. 182. Goldschmidt.

Og saa helt lidt var dette ikke. Hans private Liv var ikke mønstergyldigt. Lunefuld, hidsig og grov var han, og han drak rigelig. Han havde behandlet sine to første Hustruer daarlig; den tredje blev hans tidligere Elskerinde, Louise Rasmussen, senere Grevinde Danner, som han ægtede som Konge. Hans Forhold til hende var og blev i Befolkningens dannede Kredse til stor Forargelse, men i de brede Lag, skadede det ham ingenlunde; man saa deri næsten et Vidnesbyrd om hans folkelige Sindelag, og man havde en ikke urigtig Følelse af, at hun langt bedre end hans to tidligere Hustruer af fyrstelig Æt forstod at holde ham oppe.

Men ikke blot over disse Forhold fra Kongens private Liv har de Mænd, som arbejdede sammen med ham, klaget. De ved at berette om skiftende Stemninger, der syntes dem at nærme sig til Upaalidelighed, og de klager over den altfor livlige Fantasi, der bragte Kongen til at fortælle de underligste, mest fantastiske Røverhistorier, hvor han selv spillede Helterollen.

Det meste af deres Kritik er rigtig; de har ogsaa Ret i, at Kong Frederik ikke forstod sig meget paa Statens Sager og i Grunden helst var fri for at plages dermed. Men ikke mindre sandt er det, at Frede-

rik VII havde en vis umiddelbar Samfølelse med Folket og forstod af og til at give Folkestemningerne et gribende Udtryk, der virkede selv paa dem, som ellers saa paa ham med mest Kritik. —

Da Frederik VII 39 Aar gammel blev Danmarks Konge, havde han kun meget faa Forudsætninger for at tage virksom Del i Statsstyrelsen. Han havde levet borte fra København, en Tid ovre i Fredericia, siden efter 1839, i Odense som Guvernør paa Fyn. Men Guvernørgerningen var lidet betydningsfuld, og Kronprinsen gjorde det mindst mulige ud af den.

Nu blev han da den 20. Januar Konge paa en Tid, da Spændingen indenfor Riget var naaet til sit højeste. Faderen efterlod ham et Brev, der raadede ham til straks at indføre en konstitutionel Forfatning og anbefalede ham at følge gode fædrelandssindede Mænds Raad; fra Hertugdømmerne nævnede han især Karl Moltke.

Kong Frederik fulgte Raadet. Han beholdt de gamle Ministre, af hvilke Stemann og Ørsted var de to, som betød noget; han gjorde K. Moltke til Minister men optog samtidig i Ministeriet sin Ungdomsven Bardenfleth, en udpræget dansk Mand med ikke ringe Frisind.

Samme Nat som Kristian VIII var død, holdt den ny Konge og hans Ministre Statsraad. Den gamle, stædige Stemann hindrede, at Kongen straks lovede en fri Forfatning. Man besluttede at nøjes med at udstede et aabent Brev til Folket med Løfte om at tilendebringe den af Kristian VIII »paatænkte Ordning af Statens offentlige Forhold«.

Dette forslog kun daarlig til at tilfredsstille Folkestemningen. En febrilsk Uro havde grebet næsten alle. Haabet om en fri Forfatning brødes i Sindene med Ængstelsen for de Farer, som truede i Syd. Borgerrepræsentanter og Stænderdeputerede vedtog Adresser; to Universitetsprofessorer Schouw og Clausen udgav Dagen efter Kongens Død et lille Skrift »Ved Tronskiftet 1848«; Clausen fældede der i haarde Ord Dom over den døde Konge, medens Schouw, meget forsigtig forresten, skildrede den Forfatning, Folket nu krævede. Konservative Mænd harmedes ved saaledes at se »en Stridspil, hvæsset før Kongens Død, at henkastes paa hans Leje«, men Skriftet var udsolgt samme Dag det udkom, om Aftenen oplæstes det under endeløs Jubel i Studenterforeningen, og Dagen efter hyldede et Folketog, der talte Tusinder, de to Forfattere. Rundt om fra Landet strømmede Adresser ind med Krav om en fri Forfatning.

Regeringen søgte saa vidt muligt at komme Stemningen i Møde. Alle Processer mod Pressen blev hævet; Kristian VIII havde været yderst pirrelig overfor Aviserne og Vittighedsbladene; hver Spydighed pinte ham. Anderledes Kong Frederik. Blandt hans Breve til Stemann i denne Tid finder vi et, hvori han fortæller, at et Nummer af »Korsaren« er beslaglagt, fordi den har gjort Nar ad ham og Regeringen. Men han har nu skaffet sig det og læst det og »har meget moret mig over samme, saa jeg virkeligen fandt det Synd, at den ej skulde frigives«.

Men dette var jo Smaating. Hovedsagen var, hvorledes Regeringen vilde optræde i Forfatningssagen. Efter mange Forhandlinger, hvor Kongen lod sine Ministre raade, besluttede man at udstede Forfatningsreskriptet af 28. Januar. Ved dette blev Enevælden afskaffet. Kongen lovede at oprette en fælles Stænderforsamling for Kongeriget og Hertugdømmerne, der skulde have besluttende Myndighed i alle Fællesanliggender, ikke blot give Raad, som Stænderne havde gjort det hidtil. Den fælles Stænderforsamling skulde have lige saa mange Medlemmer fra Hertugdømmerne tilsammen som fra Kongeriget. De 4 gamle Stænderforsamlinger skulde vedblive at bestaa med raadgivende Myndighed for de særlige Anliggender i hver Provins.

Aldrig saa snart var dette Udkast offenliggjort, før det regnede med Protester. Danskerne var yderst opbragte. »Vi er 1,350,000 i Kongeriget, sagde de«, der er kun 850,000 i Hertugdømmerne; og saa skal de endda gælde lige saa meget som vi. Og i Grunden mere; for Regeringen holder naturligvis med Tyskerne, saa de faar deres Vilje. Og hvad er det saa for en Forfatning; næsten ingen Friheder kun Skinindrømmelser til at dysse Folket i Søvn med.« Men ikke mindre vrede var Tyskerne i Holsten og Sydslesvig. »Lige mange fra Hertugdømmerne og fra Kongeriget,« sagde de, »hvad kan det hjælpe; der kommer altid et Par Danskere fra Nordslesvig, som gaar sammen med Danskerne; saa er de de fleste og gør, hvad de vil; og naturligvis holder saa oven i Købet Regeringen med dem.«

Saaledes var alt i gærende Uro, da Budskabet om Februarrevolutionen naaede Danmark. Franskmændene havde jaget Ludvig Filip, Evropas klogeste Konge bort; de havde proklameret den almindelige Valgret og Republiken. Den 28. Februar kom Efterretningen derom til København og Kiel, og i de Uger, som fulgte efter, gik neppe nogen Dag, uden at Aviserne bragte Bud om nye Sejre for Revolutionens Sag. I Tyskland udbrød der Revolution i Stat efter Stat i første Halvdel af Marts. Det var, som om hele det gamle Evropa styrtede sammen. Baade i Kongeriget og i Hertugdømmerne virkede dette. Danske og Tyske mødtes i Kravet om en fri Forfatning, men Tyskerne vilde have den for Holsten og Slesvig under et, Danskerne vilde, at Kongeriget og Slesvig skulde samles under den. De to Folk hidsede gensidig hinanden. Hvert skarpt Ord mod Danmark, der taltes i Kiel, fik skarpere Svar fra København, og dette fik da atter end hvassere Gensvar fra Kiel. Begge Steder havde Bevægelsen en noget nær ensartet halvt revolutionær Karakter.

Den 11. Marts hyldede 2300 Borgere i Kasino de nationalliberale Førere, der talte ildnende Ord til dem; Goldschmidt prøvede at dæmpe Forbitrelsen mod Tyskerne, men hans Ord faldt virkningsløst til Jorden. Dagen efter mødtes i »Hippodromen« 1500 Mennesker, mest af det jævnere næringsdrivende Borgerskab; ogsaa her søgte Goldschmidt at holde igen overfor den nationale Begejstring, men Lehmann rev atter Forsamlingen med. Beundrende siger Gold-

schmidt selv om ham ved denne Lejlighed. »Hans Tale fryder og blænder; selv hans Modstander, der erholder Stødet, faar det, som det egner og anstaar sig, ikke med Øksen, men som med en fin, uendelig fin Pariserkaarde. Modstanderen lytter med Velbehag, indtil Klingen sidder i hans Hjærte, og han er død«.

I de samme Dage begyndte Møderne i Hertugdømmerne. Overalt vedtoges Adresser i slesvigholstensk Aand, og de skrappeste Ord taltes mod Danmark. »Ingen Russer, ingen Dansk sætte væbnet sin Fod« paa tysk Grund hed det i en Erklæring vedtaget af Kiels Borgere den 15. Marts. Samme Dag erklærede en Løjtnant ved Garnisonen i Kiel, at han ikke vilde lystre, om han fik Ordre til at anvende Magt mod Borgerne.

Den 18. Marts mødtes endelig i Rendsborg 70 Stænderdeputerede fra Hertugdømmerne. Olshausen optraadte med ubehersket Voldsomhed. Efter Referaterne kaldte han de Danske »et dovent dvask og usammenhængende Folk, der ved sine sidste latterlige Demonstrationer havde tabt al Agtelse i Evropas Øjne«. »Vi ville Venskab med Frankrig, saa længe det ikke vil udvide sig over Rhinen, vi ville Had mod Russerne og Fjendskab mod Danmark«, raabte han ud i Forsamlingen. Men konservative Slesvigholstenere som Grev Reventlow-Pretz søgte at holde igen, og ogsaa Partiets Centrum, der nærmest svarede til Danmarks Nationalliberale, og som samledes om Advokat Beseler, fandt, at Olshausen gik for vidt. Men alligevel vedtoges det, at man skulde sende en Deputation til København for at kræve: en slesvigholstensk Forfatning, Slesvigs Optagelse i det tyske Forbund, almindelig Folkevæbning, Presse- og Forsamlingsfrihed samt Scheeles Afskedigelse. Olshausen blev Medlem af Deputationen. Paa Danskernes Vegne protesterede den nordslesvigske Bondemand Hans Krüger. Den 21. sejlede Deputationen af Sted til København.

Hertugen af Augustenborg og Prinsen af Nør havde under alt dette holdt sig tilbage. De var misfornøjede med Bevægelsens demokratiske Karakter, og ingen af dem havde synderlig Indflydelse i Befolkningen. Hertugen rejste til Berlin for at paakalde den prøjsiske Konges Hjælp, og Prins Frederik skrev et Brev til Kongen, hvori han lovede ham at hindre Revolutionen i Hertugdømmerne, naar han saa selv kunde blive Statholder og kommanderende General. »I det jeg saaledes bevarer Hertugdømmerne for Deres Majestæt, vil den faste Støtte, som disse vilde yde Dem, ikke bidrage lidet til at sikre Dem Deres danske Trone«.

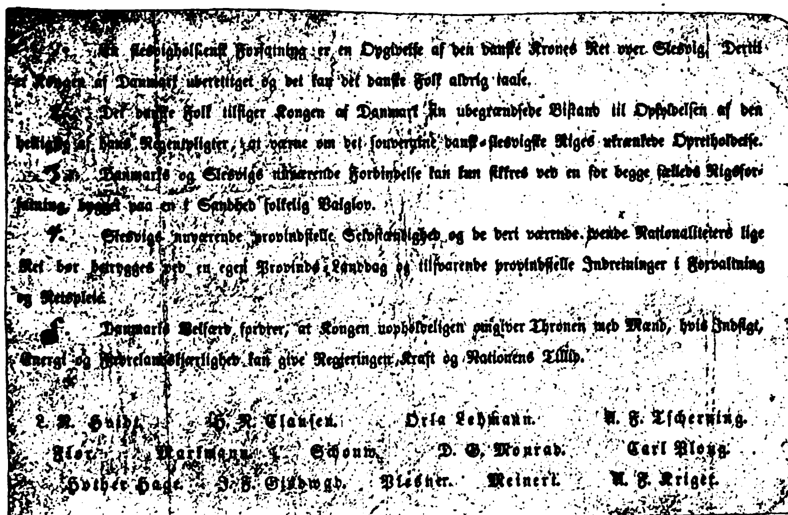
Rendsborgmødet blev Kampsignalet. Samme Dag Beslutningerne vedtoges i Kiel, holdt danske Førere, der intet vidste derom, en Sammenkomst, hvor de aftalte nogle Resolutioner, som de vilde foreslaa til Vedtagelse paa et nyt Kasinomøde. Det var dem, der to Dage efter blev vedtagne. Telegraf kendtes jo i de Tider ikke. Først den 20. Marts om Formiddagen naaede Efterretningerne om de Beslutninger, der var taget i Rendsborg den 18., til København. De national-

liberale Førere samledes i Hast paa »Fædrelandets« Kontor. Det havde været bestemt, at Kasinomødet skulde finde Sted den 22.; nu vedtog man at holde det samme Aften. Hurtig spredtes Løbesedler over Byen. Adgangskortene til Mødet reves bort; ud paa Eftermiddagen betaltes de med den tredive-dobbelte Pris.

Før det store Møde samledes Borgerrepræsentanterne. De vedtog en Adresse til Kongen, skrevet af Lehmann. »Staten vil opløses«, hed det der, »dersom Deres Majestæt ikke uopholdeligen omgiver Deres Trone med Mænd, som er Opgavens Storhed voksne, og som kan tilføre Regeringen en energisk Villie og Nationens Bistand. Mænd, der kan redde Danmarks Ære og grundlægge Landets Frihed. Vi anraaber Deres Majestæt om ikke at drive Nationen til Fortvivlelsens Selvhjælp.«

De sidste truende Ord var neppe tænkt igennem i hele deres Konsekvens, men de svarede nøje til den herskende Stemning, og der er al Grund til at tro, at de vilde være blevet til Virkelighed, om det havde været fornødent.

I Kasino var Salen fyldt længe før Mødetiden, og udenfor bølgede tætte Folkeskarer. De ledende Mænd, der var til Borgerrepræsentantmøde, kom for sent, og Folk fordrev Ventetiden med nationale Sange. Saa kom omsider Førerne, hilste med Jubel. Lehmann talte i glødende Ord, atter og atter afbrudt af Bifaldsstormen. Han forelagde en Resolution, der indeholdt følgende fem Punkter:

1. En slesvigholstensk Forening er en Opgivelse af den danske Krones Ret over Slesvig. Dertil er Kongen af Danmark uberettiget og det kan det danske Folk aldrig taale.

2. Det danske Folk tilsiger Kongen af Danmark sin ubegrændsede Bistand til Opfyldelsen af den helligste af hans Regentpligter, at værne om det souveraine dansk-slesvigske Riges ukrænkede Opretholdelse.

3. Danmarks og Slesvigs nuværende Forbindelse kan kun sikkres ved en for begge fælleds Rigsforfatning, bygget paa en i Sandhed folkelig Valglov.

4. Slesvigs nuværende provindsielle Selvstændighed og de dert værende tvende Nationaliteters lige Ret bør betrygges ved en egen Provindsial-Landdag og tilsvarende provindsielle Indretninger i Forvaltning og Retspleie.

5. Danmarks Velfærd fordrer, at Kongen uopholdeligen omgiver Thronen med Mænd, hvis Indsigt, Energi og Fædrelandskjerlighed kan give Regjeringen Kraft og Nationens Tillid.

L. N. Hvidt. H. N. Clausen. Orla Lehmann. A. F. Tscherning.
Flor. Marckmann. Schouw. D. G. Monrad. Carl Ploug.
Hother Hage. J. F. Giødwad. Plesner. Meinert. A. F. Krieger.

Fig. 183. Kasinomødets Erklæring.

Tscherning, Monrad og Ploug talte i samme Aand. En af de høje slesvigholstenske Embedsmænd i København, Francke, prøvede at gøre Indvendinger, en bekymret Provst sluttede sig dertil, men ingen brød sig om dem. Resolutionen vedtoges saa godt som enstemmig. Der var stor Lyst til straks at gaa til Kongen med den, skønt det var langt ud paa Aftenen, men efter Tschernings Raad blev det opgivet. Derimod satte man hinanden Stævne til næste Formiddag Kl. 11. Samtidig med dette Møde fandt andre Møder Sted af Studenterne og i Haandværkerdannelsesforeningen. Ogsaa her vedtoges Kasinoresolutionerne.

Samme Aften var de tre Mænd, P. G. Bang, Karl Moltke og A. S. Ørsted, der havde faaet det Hverv, at udarbejde en Forfatning i Tilslutning til Reskriptet af 28de Januar, samlede hos Ørsted. En uendelig Masse Paragrafer havde de i Mellemtiden faaet skrevet sammen; nu sad de og talte om dem, skønt de alle forstod, at der ikke blev noget af den Forfatning. Til stor Forfærdelse for den frygtsomme Bang kørte Moltke hjem midt gennem Mængden, der strømmede fra Kasino; Bang selv listede sig hjem saa ubemærket som mulig og tilbragte Natten uden at kunne sove, opfyldt af Frygt for Pøbeloptøjer. Ogsaa Kongen var sent oppe den Nat og grublede over, hvad han skulde gøre. Da Kasinomødets Resultat blev kendt, ilede hans mest betroede Minister, Bardenfleth, til ham, og før de skiltes, var de blevet enige om at lade det gamle Ministerium gaa.

Tidlig næste Morgen den 21de Marts forhandlede Bardenfleth med Monrad, som han ansaa for de Liberales klogeste Leder. Hen paa Formiddagen fandt Mødet mellem Kongen og Ministrene Sted. Kong Frederik sagde dem, at Regeringens Politik maatte ændres »i den Retning, som det hele danske Folk attraaede«. Ministrene svarede, at saa maatte de gaa af.

Medens dette gik for sig paa Slottet, var alt i Bevægelse i Byen. Det ene Tusinde efter det andet samledes paa Gammeltorv, medens Magistraten inde paa Raadhuset overvejede, om den sammen med Borgerrepræsentanterne skulde gaa i Spidsen for Folketoget til Slottet. Den gamle konservative Overpræsident Michael Lange havde Aftenen i Forvejen, da han hørte om, hvorledes Borgerrepræsentanterne bar sig ad, svaret med Udraabet »Det er jo Rebellion«, og næste Morgen ilede han til Bardenfleth for at faa at vide, hvad han skulde gøre derved. Men dér fandt han i Forværelset et Par Galoscher med D. G. Monrads Navn; nu forstod han, hvad der forestod, og han besluttede da selv at følge Borgerrepræsentanterne. Dette blev da ogsaa den samlede Magistrats Beslutning, og Kl. $12^1/_2$ kunde Folketoget sætte sig i Bevægelse med Hvidt og Lange i Spidsen. Under Afsyngelse af Fædrelandssange, hilst af Jubel, hvor det kom frem, bevægede det mægtige Tog sig til Slotspladsen foran Kristiansborg Slot. 12—15,000 Mennesker samledes her. Magistrat og Borgerrepræsentanter sendtes op til Kongen. Her oplæste L. N. Hvidt for ham Adressen med de hvasse Ord om »Fortvivlelsens

Selvhjælp«. Kong Frederik svarede: »Det glæder mig at kunne sige Dem, at jeg allerede har forekommet det, hvorom De her beder mig. Det gamle Ministerium er ophørt. De har i Dag tilbageleveret mig deres Fuldmagter.« O. Lehmann fandt, at dette Svar var for fattigt, og da han kort efter sad paa »Fædrelandets« Kontor for at skrive et Referat, tilføjede han Ordene: »Naar De, mine Herrer, ville have samme Tillid til Deres Konge, som jeg har til mit Folk, saa vil jeg være Dem en tro Leder til Ære og Frihed.« Det blev i denne Form, Svaret gik ud over Landet som det stolte Kongeord, der siden gentoges atter og atter i Skrift og i Tale.

Straks samme Dag tog man fat paa at danne det ny Ministerium. Men det blev en brydsom Gerning at faa det i Stand. Uden videre at tage de liberale Førere alene var hverken Kongens eller Bardenfleths Tanke. Det, de ønskede, var, at faa dannet et Blandingsministerium: nogle af de mere besindige Folkeførere, nogle maadeholdne Konservative og endelig i det mindste een Tysker, som Slesvigholstenerne kunde have nogen Tillid til. Men dette viste sig yderst svært. Eftermiddagen og Aftenen den 21de gik uden Resultat, og Natten igennem forhandlede man videre. Kl. 3 gik Kongen udmattet og stærkt ophidset i Seng; Kl. 6 maatte man vække ham med Besked om, at man var lige vidt. Om Formiddagen den 22de diskuterede da Kongen og de forskellige Politikere og Hoffolk videre i den mest fuldendte Forvirring. Stemningerne svingede frem og tilbage. Snart talte man om meget liberale Mænd, snart om et konservativt Ministerium, omtrent af samme Farve som det foregaaende. Til sidst forlod alle de liberale Førere Slottet.

Fig. 184. Orla Lehmann

Men mens dette stod paa, var Folkebevægelsen ved at tabe det idylliske godlidende Præg, den Dagen før havde haft. Damperen med den slesvigholstenske Deputation var kommet, og der var mange gode Borgere, der nok kunde lide at faa fat i de Oprørere og behandle dem efter Fortjeneste. Og desuden blev man træt af at vente. Man kunde jo ikke vide, hvad de høje Herrer deroppe paa Slottet kunde finde paa; naar det varede saa længe, saa kom det vel af, at der plejedes slette Raad, og det var meget muligt, at det endte med, at Højremænd og Slesvigholstenere kom til at regere igen. Men Københavns Borgere var fast bestemt paa, at det skulde ikke ske, og hyppigere og hyppigere hørtes Udbrud om, at det snart var paa Tide, at Folket »talte et Ord med«.

Saa kom hen paa Formiddagen Afgørelsen. Prinsen af Nørs

truende Brev blev bragt ind til Kong Frederik. Kongen blev ganske ude af sig selv, da han læste det. Han slængte Brevet hen ad Bordet og raabte hidsig, at nu var Oprøret i Gang, nu vilde han selv vælge sine Ministre og sammen med dem gaa i Spidsen for sit Folk til Kamp mod Oprørerne. Derefter greb han den sidste af de mange Ministerlister og læste den op. Den indeholdt kun konservative Navne. Da P. G. Bang hørte det, udbrød han forfærdet, at om man tog et saadant Ministerium, »var det rimeligt, at Slottet endnu i den følgende Nat blev stormet.« Kongen erklærede forbitret, at han vilde selv vælge sine Ministre, men Bang blev ved sit, de andre stemmede i med, og da Bang endte med at spørge Kongen, om han skulde hente de liberale Ledere igen, svarede Kong Frederik »Ja«, og da Bang straks ilede af Sted, raabte han efter ham ud ad Døren: »Rolighed vil jeg have til det sidste, det siger jeg Dem.«

Saaledes havde man under Indtryk af Folkebevægelsen fundet det rette Spor, og inden faa Timer var Ministeriet dannet. Dets Chef blev den tidligere Minister Grev A. W. Moltke, en moderat konservativ, udpræget dansk Mand, velvillig og imødekommende til alle Sider, uden noget personligt Standpunkt. Desuden vedblev Bardenfleth at være Minister, og fra den fornemme Embedsverden hentedes endnu en konservativ Minister C. A. Bluhme. Til dem kom et Par Uger senere Marineministeren Zahrtmann. Men overfor disse 4 Konservative kom til at staa Monrad, Tscherning, Hvidt og Lehmann, samt som Udenrigsminister Grev Knuth, der var nøje knyttet til de liberale Førere. Baade talmæssig, ved overlegne Evner og i Kraft af Folkestemningen var det de Liberale, der prægede Martsministeriet. Endnu en Mand var fra først af Medlem af dette. Det var Scheel-Plessen, siden i Tiderne Bismarcks Statholder i Slesvig og Holsten.

Ministeriets Dannelse bekendtgjordes næsten øjeblikkelig ved Opslag rundt om paa Gadehjørnerne. Stemningen slog om fra bekymret Harme til jublende Glæde, og om Eftermiddagen samledes tætte Folkeskarer paa Slotspladsen for at hylde Kongen.

Ministeriets første Opgave blev at give den slesvigholstenske Deputation, der samme Morgen var kommet til Byen, Svar paa dens Krav. Skulde det blive et Svar, der bød Muligheder for Forsoning, eller skulde det blive et Kampsvar? Det var det store Spørgsmaal, hvis Afgørelse laa i de ny Ministres Haand.

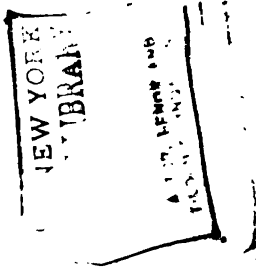
Et Øjeblik dukkede den rette Tanke frem. Planen om Slesvigs Deling meldte sig for deres Sind, som havde Ansvaret. Samme Dag, Ministeriet blev dannet, spiste O. Lehmann hos Alfred Hage til Middag sammen med Deputationens Medlemmer. Man talte her med hinanden om Forsoningsmulighederne og drøftede navnlig Slesvigs Deling. Bag efter gik Lehmann med et Par af Slesvigholstenerne til Monrad, og atter her var det Delingstanken, man talte

Constantin Hansens Maleri. Brudstykke.

DEN GRUNDLOVGIVENDE RIGSFORSAMLING 1848.

D. G. Monrad. A. F. Tscherning. F. M. Knuth. C. C. Zahrtmann. Orla Lehmann.

om, men efter Lehmanns Beretning endte det med, at Monrad sagde, »at dermed vilde man maaske komme til at ende, men dermed kunde man ikke begynde.«

Disse Ord betød, at Monrad vel forstod, at Delingen var det Rette, men at han tillige indsaa, at før den haarde Nød tvang det dertil, vilde det danske Folk ikke gaa ind derpaa. Og sikkert er det, at det vilde have været yderst vanskelig at sætte den igennem. »Slesvig til Ejderen« var det Slagord, som var paa alles Læber. Delingen vilde i Martsdagene 1848 for næsten hele Folket have staaet som et Forræderi mod Danmarks hellige Sag.

Ministeriet veg da ogsaa tilbage for at forsøge denne Vej. Den 23de forhandlede Ministrene i Timevis om, hvad man skulde svare. Scheel-Plessen havde udarbejdet et indviklet, uklart Svar, der saa godt som intet sagde Man drejede og vendte det, rettede lidt hist og lidt her og overdrog saa til sidst Plessen at faa det skrevet rent før et nyt Møde næste Morgen. Men da Ministrene saa mødtes om Morgenen den 24de, kom de til at vente forgæves paa Plessen. Han havde i Mellemtiden besluttet at opgive sin Stilling og rejse til Hertugdømmerne; hans to Dages Ministertid var til Ende. I Hast maatte da den af Ministrene, for hvem Pennen løb lettest, Orla Lehmann, skrive et nyt Svar. De andre sluttede sig til det, og samme Dag overbragtes det Deputationen. Kongen lovede deri, at give Holsten en i Sandhed fri Forfatning, og at slutte sig til Bestræbelserne for et folkelig tysk Parlament, men samtidig erklærede han, at han havde hverken »Ret, Magt eller Vilje« til at indlemme Slesvig i det tyske Forbund, men at Slesvig skulde faa en fri Forfatning sammen med Danmark; dog skulde Slesvigs Selvstændighed værnes ved en særlig Provinsforfatning for dets Særanliggender.

Dette er det store Konge- og Folkeprogram fra 1848. Ejderprogrammet var fastslaaet, Konge og Folk samledes om det. Krigen var den sikre Følge.

Treaarskrigen. I Kiel havde man efter Deputationens Afrejse i megen Spænding ventet paa Efterretninger fra København. Saa kom den 23. Budskabet om Kasinomødet den 20. og Folketoget til Kongen Dagen derefter. Dermed ansaa man Sagen for afgjort; nu syntes det alle, at Oprøret var en Nødvendighed. Paa Raadhuset samledes store Skarer af Borgere under hæftig Diskussion, og samtidig holdt de toneangivende Mænd Raad. Resultatet blev, at man midt om Natten enedes om at proklamere en provisorisk Regering. Blandt Medlemmerne var Prins Frederik af Nør, Beseler og Reventlov-Preetz, senere, da Deputationen var kommet tilbage fra København, optoges ogsaa Olshausen; alle Retninger indenfor det slesvigholstenske Parti, fra de mest konservative til de mest radikale mødtes i Regeringen. Da Beslutningen først var taget, handlede Prins Frederik som Opstandens militære Leder med megen Hurtig-

hed. Allerede næste Morgen tog han til Rendsborg med nogle Soldater, nogle Studenter og en Del af Borgervæbningen, 300 ialt. Ved en Mellemstation sluttede 60 Bønder bevæbnede med Knipler sig til, og med denne Styrke drog da Prinsen mod Rendsborg. Det var en Fæstning med en Garnison paa 1500 Mand. Men de fleste af Soldaterne var Tyskere; de sluttede sig gerne til den Prins, der to Aar før havde været deres kommanderende General; de danske Officerer opgav Evret, og Prins Frederik blev med Lethed Herre over Fæstningen. En hel Del Kanoner, 18000 Geværer, en Mængde Ammunition og en Krigskasse paa omtrent 5 Millioner Kr. kom her i hans Magt. Samme Dag og i Dagene nærmest derefter sluttede Garnisonerne i de andre Byer i Holsten og Sydslesvig sig til Oprøret. Allerede før Martsministeriets Svar til Deputationen kendtes, var den provisoriske Regering Herre i omtrent hele den tysktalende Del af Riget.

I Nordslesvig derimod var Stemningen en helt anden. Saa snart man her hørte om Oprøret, samlede Bønderne sig under Ledelse af Hans Krüger, Laurids Skau og Nis Lorenzen til Modstand. Begejstringen var stor; Bønderne kom sammen i Tusindvis, væbnede med Leer og gamle Bøsser. —

Krigen var da brudt ud; det gjaldt nu at slaa Oprøret ned, før det fik Hjælp fra Tyskland. Krigsministeren, A. F. Tscherning, arbejdede Dag og Nat med rastløs Iver og største Dygtighed paa at bringe Hæren under Vaaben. Fra Befolkningen mødte han beredvillig Støtte. En mægtig Bevægelse greb det danske Folk ved Budskabet om, at nu var der Oprør og Krig. Hvad det egentlig var, vidste man ikke stort om; en Menneskealder var gaaet, siden Danmark sidst var i Krig. Mange Steder opstod fuldstændig Panik; man tænkte sig, at Fjenden kunde staa for Døren, hvad Dag det skulde være; det gjaldt da at være parat til at tage imod ham. Derfor oprettedes rundt om Folkevæbninger i By og paa Land; Embedsmændene gik i Spidsen, og i Befolkningen var Iveren for at komme med særdeles stor. Vaaben havde man ikke meget af, men man hjalp sig, som man kunde. Gamle Jagtgeværer, Knipler, Hølyve og Leer kom i Brug; der udkom endog en lille Pjece med Titlen: »Foreløbig Anvisning til Stridsleens rette Brug blandt Landbefolkningen.«

I Jylland naaede Paniken sit Højdepunkt, da det Rygte pludselig fløj fra Egn til Egn, at Slesvigholstenerne havde sluppet Tugthusfangerne »Slaverne« løs, for at de kunde hærge Jylland. Overalt gjorde man sig rede til at tage imod dem. Paa Sjælland fremkaldte et Rygte om, at Hertugen af Augustenborg holdt sig skjult paa en sjællandsk Herregaard en ikke mindre kraftig Bevægelse; Bønderne kom ikke til Ro, før de havde faaet et Par Herregaarde grundig undersøgte.

Alt dette var meget smukt, men ikke synderlig nyttigt. Regeringen, der havde fuldt op at gøre, med at bringe Hæren i Orden, stræbte

derfor ogsaa at dæmpe Uroen og føre Bevægelsen ind i et nyttigere Spor. Det lykkedes efterhaanden. Men derfor kølnedes Begejstringen foreløbig ikke. Offervilligheden var ganske usædvanlig stor; Gaver af alle Slags strømmede ind til Anvendelse til Krigen; ikke faa frivillige meldte sig; hvor Soldaterne kom frem, modtoges de med Jubel, men først og sidst samledes dog Begejstringen om Kongen selv. Han syntes saa frejdig overfor Ulykkerne, og han talte saa jevnt og ligefrem til alle, hans smukke Valgsprog: Folkets Kærlighed er min Styrke, syntes ret at passe til ham. —

Allerede i de sidste Dage af Marts kunde de første Dele af den danske Hær gaa over Kongeaaen. Tscherning havde overdraget

Fig. 185. Indkaldte Soldater.

Kommandoen til General Hedemann, men Meningen var, at Statschefen, Kaptajn Læssøe, skulde være den virkelige Leder. Med Rette ansaa Tscherning denne unge dristige Officer for Hærens betydeligste Førertalent.

Men ogsaa Slesvigholstenerne havde virket med stor Energi og under ikke mindre Begejstring. En Ugestid ind i April havde Prins Frederik omtrent 7000 Mand under Vaaben; de to Tredjedele var Soldater fra Hertugdømmerne, Resten Frikorpser dannede af Studenter og andre Frivillige. Med denne lille Hær gik Slesvigholstenerne dristig mod Nord. Den 9. April mødte de ved Bov, lidt Nord for Flensborg den danske Hær, 11000 Mand stærk. Som rimeligt

var, sejrede Danskerne med stor Lethed. Omtrent 900 Slesvigholstenere blev fangne, og de Dødes og Saaredes Tal var o. 200, medens Danskernes hele Tab var 100 Mand. Den slesvigholstenske Hær opløstes under Flugten i vild Forvirring.

Hermed havde Kampen været til Ende, hvis Slesvigholstenerne havde staaet ene. Men allerede et Par Dage før Slaget ved Bov, var de første prøjsiske Tropper naaet til Rendsborg. Frederik Vilhelm IV havde i Berlin maattet give efter for Folkebevægelsen og slutte sig til den tyske Enheds- og Frihedsbevægelse. Da Hertugen af Augustenborg kom til ham for at bede om Hjælp, fandt han let Ørelyd. Kongen mente, at Augustenborgerne havde Ret i Striden med Danmark, og han greb gerne Lejligheden til at faa sine Tropper anvendt i en Krig, der kunde bringe baade ham og dem Popularitet i Tyskland. Det tyske Forbund sluttede sig til ham, og rundt om fra Smaastaterne sendtes Tropper mod Nord.

Fra Bov rykkede den danske Hær mod Syd og besatte Dannevirkelinjen. Den talte nu 12000 Mand. Men samtidig naaede flere og flere Tyskere Rendsborg, og der bragtes hurtig igen Orden i den slesvigholstenske Hær. Snart stod 9000 Slesvigholstenere og 22000 tyske Tropper rede til Angreb paa Dannevirkelinjen.

Paaskemorgen den 23. April angreb Fjenden med 17000 Mand den danske Styrke. Efter en Kamp, der varede Dagen igennem, maatte Danskerne vige. Forsvaret var ført glimrende. Læssøe havde ledet Slaget med sikker Overlegenhed, og Tropperne havde vist den største Udholdenhed. Tabet var 600 Døde og Saarede og 250 Fangne; Tyskerne havde 4—500 Døde og Saarede og et halvt Hundrede Fangne.

Den danske Hær gik tilbage for at sætte sig fast i Stillingen ved Bov. Paa Tilbagetoget leveredes ved Oversø en haard Kamp mod de forfølgende Fjender.

Den 24. naaede Hæren Flensborg, og man lod her Soldaterne søge en højst fornøden Hvile. Da bredte sig pludselig gennem Byen det Rygte, at Tyskerne kom. Der opstod en ganske ubehersket Panik; de samme Tropper, der Dagen før havde kæmpet saa rolig og sikkert, grebes nu af vild Skræk. I den fuldstændigste Forvirring flygtede næsten hele Hæren mod Nord. Først efterhaanden som Kræfterne svigtede, kom man til Ro. Denne Panik gjorde et dybt Indtryk paa Overkommandoen. Den opfyldtes af Bekymring for, at det skulde vise sig, at denne Hær, der var saa helt ukendt med, hvad Krig var, slet ikke var til at stole paa. Derfor besluttede man at føre Tropperne tilbage til Als, hvor de kunde komme til Ro og være i Sikkerhed, medens flere Tropper indkaldtes og øvedes. Ogsaa paa Tscherning virkede Paniken stærkt. Han havde fra første Færd en meget ringe Tro paa Danmarks Modstandsevne. Saa snart Prøjsen greb ind, var han paa det rene med, at Danmarks Sag militært set var tabt. Han lagde derfor i den følgende Tid al Vægt paa at bevare Hærens Sikkerhed og skaffe Ro til dens Udvikling og Indøvelse.

Imens gik den tyske Hær uforstyrret mod Nord under Anførsel af General Wrangel. I Begyndelsen af Maj gik Prøjserne over Kongeaaen; det sydlige Jylland blev besat, og helt op til Aarhus naaede de tyske Hærafdelinger. Tyskerne førte et forholdsvis mildt Regimente, indtil Wrangel, til stor Forfærdelse for Jyderne, fandt paa at udskrive en Brandskat paa 8 Millioner Kr. Han truede med at inddrive Pengene med Magt, hvis de ikke var betalt inden den 28de Maj. Men før den Tid kom, havde han forladt Jylland. Kej-

Fig 186. Transport af Saarede.

ser Nikolaus af Rusland havde stillet sig saa truende, at Kong Vilhelm fandt det raadeligst at berolige ham ved Jyllands Rømning. Jyderne aandede befriede op, og i Hæren, der efterhaanden var naaet op til over 20,000 Mand, voksede Lysten til igen at prøve Kræfter med Fjenden. Den 28de Maj førtes en Del af Tropperne fra Als over til Sundeved. De drev den tyske Styrke, som stod der, tilbage og satte sig fast i de stærke Stillinger paa Dybbøl Bakke og ved Nybøl Mølle. Den 5te Juni prøvede Tyskerne at fordrive dem derfra, men Forsøget mislykkedes; Danskerne kunde

efter en sejrrig Kamp skyde deres Stilling endnu lidt længere frem. De to Kampe kostede Danskerne 100 Døde og 300 Saarede, men de bidrog mægtig til at hæve Hærens Selvtillid og genskabe den frejdige Stemning i Befolkningen, som i Maj Maaned havde været ved at forsvinde. Efter Kampen den 5te Juni skrev en Student, der var med som frivillig Soldat: »Det var Aften, inden Slaget var forbi, og Kampen rasede endnu under den dejligste, mest majestætiske Solnedgang, jeg nogensinde i mit Liv har set. Solen stod som en blodrød Kugle og kastede sine sidste Straaler ud over det skønne Landskab, hvor døde og saarede Mennesker og Dyr laa strøede omkring, og hvor alt vidnede om Ødelæggelsens Vederstyggelighed. Og dog, jeg gentager det. Døden paa Valpladsen er lys og smuk, og det Indtryk, man bærer med sig fra de Faldnes friske Grave, kan umulig virke nedtrykkende paa nogen. Det er maaske, fordi Sejren er med os, thi jeg tror ikke at nogen, som ikke har oplevet det, kan fatte den Følelse, som besjæler en Soldat, naar han har været med til at vinde en Sejr over en overmægtig Fjende — og det er umuligt at beskrive denne Følelse. Hvilken Lykke, hvilken Følelse af Fryd ved den Tanke, at man har været med til at bringe Glæde over hele Landet, hvilken Fornemmelse af Kraft og Manddom, Selvfølelse og Tryghed hos alle os, hvem Gud har bevaret Liv og Lemmer! Vi har nu følt, hvilke Kræfter der bor i os og rører sig, naar de bliver sat i Bevægelse. Vi har lært at forstaa hinanden og vurdere hinanden. Den tidligere skeptiske Ligegyldighed, den forrige overlegne ironiske Optræden overfor Livets Alvor er forsvunden, og de som før med kold Spot smilte af alt, hvad der hed Begejstring og Tro, tager nu selv fat med bare Næver og glemmer at holde dem vedlige i al deres forrige udadlelige Pænhed.«

En saa naiv Kampglæde, som vi her møder hos den unge Student, besjælede vel ikke de besindige Bønderkarle, der udgjorde Hærens Hovedstyrke, men ogsaa de følte sig stolte af at slaas for Konge og Land, og ogsaa de fyldtes lidt efter lidt med Troen paa, at de sagtens kunde staa sig for Tyskerne. Og ud over Landet bredte denne Tro sig. Den sejrede let i de toneangivende Folkelag, hvor man fik sin Viden om Krigen fra Officerernes og Studenternes Breve, og den trængte fra dem gennem Taler og Sange ud i det brede Folk. Da Krigen var forbi, var det denne Opfattelse af den, der kom til at leve i Minderne.

Medens alt dette gik for sig, havde Ministrene haarde Tider. De vidste, at fra det Øjeblik, da Prøjsen var traadt ind i Kampen, faldt Afgørelsen ikke paa Valpladsen. Dèr kunde Prøjserne sejre, saa snart de vilde. Det var Diplomatiets Gerning, det kom an paa. Regeringen havde straks henvendt sig til alle Sider om Hjælp. England og Frankrig havde i 1721 garanteret Danmark Bevarelsen af Slesvig. Men Franskmændene havde i denne Revolutionens Tid nok at gøre med deres eget, og Englænderne var ganske vist rede til at formane Prøjserne til at lade Danmark i Fred, men de tænkte ikke

paa at give deres Formaninger Eftertryk ved Vaaben. Snarere kunde man vente Hjælp fra Rusland; Kejser Nikolaus var tilstrækkelig god Absolutist til at holde sig til den ene Ting, at Slesvigholstenerne var Oprørere. Derfor var han yderst opbragt over, at Kong Vilhelm hjalp dem, og det blev ham, der ved Trusler tvang Prøjserne til at rømme Jylland. Men mest stolede Danskerne dog paa Sverige-Norge. Her var der da ogsaa megen Iver for at hjælpe. Ikke helt faa Frivillige der oppe fra ilede til den danske Hær, og efter lange Forhandlinger kom der en Overenskomst i Stand om, at Svenskerne og Nordmændene skulde hjælpe med til at forsvare Jylland. Nogle Tusinde Mand svenske Tropper kom virkelig til Fyn, men først efter at Jylland var rømmet.

Imidlertid forhandlede den danske Regering under engelsk Mægling med Prøjsen om Fred. Prøjsen foreslog, at man skulde dele Slesvig, og England sluttede sig hertil. Men hverken Slesvigholstenerne eller Danskerne var nu villige dertil. Den 31te Marts havde den provisoriske Regering i Slesvig-Holsten udstedt en Erklæring, hvori det hed: »Det nordlige Slesvig maa derfor afgive en fri Erklæring, om det ønsker at indlemmes i den danske Stat som Provins, eller om det vil følge det tyske Fædreland — vi agte ingenlunde at paalægge denne Egns Indvaanere nogen som helst Tvang.« Men aldrig saa snart var den tyske Hjælp kommet, før Tonen skiftede. Nu protesterede Slesvigholstenerne i Berlin i de hæftigste Ord mod Delingen.

I Danmark forstod den nationalliberale Del af Ministeriet og navnlig Monrad, at det vilde være det rette at gaa ind paa Delingen. Man prøvede sig frem, for at se, hvorledes det vilde blive optaget af Befolkningen. Den 23de Juni bragte »Fædrelandet« en anonym men inspireret Artikel, der gik ud paa, at Delingen var det mindste af de Onder, man havde Valget imellem. Men øjeblikkelig brød der en Vredesstorm løs. Fra alle Sider vendte man sig imod Tanken; gamle Konservative, Nationalliberale og Bondevenner, alle var de lige stærkt derimod. Aviserne var overfyldt med Indsigelser, og Protestadresserne vrimlede frem. Det hændte en Dag i denne Tid, at en af den sønderjydske Bevægelses ledende Mænd, Pastor H. W. Hertel besøgte Monrad. Han fandt paa hans Bord et Kort over Slesvig, hvor Delingslinjen var afstukket med smaa Naale med røde og hvide Flag. Opbragt slog han ud med Haanden, saa Bordet væltede, og Kort og Naale trillede hen ad Gulvet. »Jeg gider ikke set, hvorledes man vil stikke Knappenaale i det danske Folks Hjerte« udbrød han. Det var Ord, som i de Dage vilde have fundet Genlyd i næsten hele det danske Folk. En Uge efter at »Fædrelandet« havde udsendt sin Artikel om Delingen bragte det en Artikel af en af de Mænd, der personlig var Tilhænger af denne Tanke, Professor H. N. Clausen. Han fraraadede at gaa ind paa den nu, og anbefalede at trække Fredsforhandlingerne i Langdrag, til Tiderne blev bedre.

Dette Raad fulgte Ministeriet. I Stedet for Fred prøvede man da at enes om en Vaabenstilstand. Dette lykkedes. Den 2den Juli sluttedes en Overenskomst i Malmø, men bagefter viste det sig, at den nye tyske Rigsmagt ikke var tilfreds med de Betingelser, Prøjserne der var gaaet ind paa. Wrangel nægtede derfor i Forstaaelse med den prøjsiske Regering, uden videre at opfylde Vaabenstilstanden. Men dette fremkaldte saa stor Uvilje mod Prøjsen blandt de nevtrale Stater, at Prøjserne snart igen gik ind paa Vaabenstilstandsbetingelser af omtrent samme Indhold. Den 26de August kom de nye Aftaler i Stand. Der skulde være Vaabenhvile i 7 Maaneder. Hertugdømmerne skulde i den Tid styres af to Mand valgte af Danmark, to valgte af Prøjsen og en, som begge Parter kunde blive enige om.

Den danske Befolkning modtog Budskabet om denne Vaabenstilstand med største Misfornøjelse. Nu havde man netop begyndt at sejre. Folket følte sig stærkt og troede paa, at hele Slesvig kunde vindes ad Kampens Vej. Med dyb Uvilje saa man derfor Afgørelsen flyttet over i Diplomatiets Hænder. Den Glæde og Tillid, hvormed Martsministeriet var blevet modtaget, var allerede forsvundet, og Dag for Dag afløstes den mere og mere af Kritik og Mistillid.

Den samme Student, der i Juni havde været saa jublende glad, skrev nu ude fra Hæren:

»Da Vaabenstilstanden kom, bragte den en Angst i Sindet, en bange Anelse om, at Resultatet ikke mere vilde afhænge af Tapperhed, Opofrelse og de yderste Anstrengelser, at alt dette ikke vilde forslaa, naar der kæmpes mod usynlige Magter — jeg mener gamle Fejlgreb og nye Fejlgreb.« »Nu er der kommet Ro i Sindene rundt omkring i Landet, lidt for megen synes det mig. Da Hjærterne holdt op at banke for Sønnerne og Brødrene i Felten og af Angst for, hvorledes det gik i denne, saa er de politiske Uenigheder begyndt, og Egoismen, der var som død her i Landet i Aarets første Halvdel, er begyndt at stikke Hovedet frem. Det er de gamle, som er de sejgeste; de vil hælde den ny sydende Frihedsfølelse og Fædrelandsfølelse over i de gamle Regeringsdigler. De forstaar ikke, at der maa voves — Tiden er maaske ikke moden, det kan være, men i denne Tid, som vi aldrig nogensinde har drømt om, maa vi netop vove det, som vi aldrig nogensinde har drømt om, for at vinde.«

Kampbegejstringen blussede end højere op under de Festligheder, hvormed de hjemvendende Soldater modtoges, og Stemningen vendtes stedse mere mod dette Fredsministerium, der mistænktes for at ville gaa ind paa Delingen af Slesvig. Den 18de September holdt Kongen Revue over Tropperne paa Lerbæk Mark ved Vejle. Ved et Officersgilde bagefter sang de kampglade Officerer et Digt af H. P. Holst, der tolkede Hærens Vilje til at kæmpe og dø for, at Kong Frederik kunde beholde hver Fodsbred af sine Fædres Jord. Sejrssikre sang de derom:

»Det skal ej ske«, det Løfte har Du givet,
»Det skal ej ske«, fra Folket lød igen,
Og, Kongen tro i Døden som i Livet,
»Det skal ej ske«, vi sværge her som Mænd.«

Kongen rejste sig og gentog, medens øredøvende Jubel slog sammen om ham, det skæbnesvangre, udfordrende Ord »Det skal ej ske.« Fra nu af hed det overalt, at Kongen selv havde lovet, at han ikke vilde gaa med til Slesvigs Deling. Med Vaaben skulde det hele genvindes.

Kun i Ministeriet forstod man, hvor umuligt dette var.

Fredsforhandlingerne havde i Sommerens Løb slæbt sig ganske langsomt hen; den danske Regering trak Sagen ud. Men i Længden kunde dette ikke lade sig gøre. I Oktober genoptog England Forslaget om Slesvigs Deling Nu maatte den danske Regering tage Standpunkt dertil. De nationalliberale Ministre: Monrad, Lehmann, Knuth og Tscherning (Hvidt var allerede tidligere gaaet af) foreslog Kongen, at gaa ind paa Delingen, hvis det viste sig umulig at opnaa noget bedre. Men de konservative Ministre var imod dette, og Kongen sluttede sig til dem. Følgen blev, at Ministeriet gik af den 11te November 1848. Dets ledende Mænd følte sig ikke stærke nok til at trodse en fornuftig Politik igennem mod Kongens Ønske og mod Folkestemningen.

I Stedet dannedes Novemberministeriet. A. W. Moltke blev ved at være Førsteminister og overtog Udenrigsministeriet. Bardenfleth og Zahrtmann bevarede deres Stillinger. En ultrakonservativ General, C. F. Hansen afløste Tscherning som Krigsminister. De nationalliberale blev repræsenterede ved to af deres mest maadeholdne Mænd, Professorerne: H. N. Clausen og J. N. Madvig, og dertil kom endelig den moderatkonservative P. G. Bang og den uberegnelige Grev Sponneck. Ministeriet blev et svagt, lidet handledygtigt Ministerium, et Overgangsministerium, der indrettede sig efter Omstændighederne uden at have ret megen selvstændig Politik.

Overfor Englands Forslag om Slesvigs Deling stillede det Kravet om Slesvigs Selvstændighed. Slesvig skulde blive ved at være et selvstændigt Hertugdømme, men dog i en vis Tilknytning til Danmark. Derom forhandledes Vinteren igennem, sløvt og uden Udsigt til noget Resultat. Slesvigs Selvstændighed var et ganske ubestemt Udtryk, hvori der kunde lægges omtrent hvad det skulde være, og der var ikke Tale om, at Danskerne og Tyskerne kunde blive enige om, hvad man skulde lægge deri.

Og imens udviklede Vaabenstilstanden sig paa en Maade, som gjorde den bestandig mere pinlig for Danskerne. Danmark og Prøjsen var blevet enige om, at Karl Moltke skulde staa i Spidsen for Regeringen i Hertugdømmerne, og man havde ogsaa faaet udnævnt fire andre Mænd til at træde sammen med ham. Men det viste

sig snart, at alle disse 4 stod paa Slesvigholstenernes Side, og ingen af dem vilde have med Karl Moltke at gøre. Han tog selv derned, men maatte hurtig rejse bort igen; ingen tog mindste Hensyn til ham. Man forligtes saa i Oktober om fem nye Mænd, men disse var alle udprægede Slesvigholstenere. Saalænge Vaabenstilstanden varede kom saaledes Slesvigholstenerne til at raade i de to Hertugdømmer saa nær som paa Als. De havde, allerede før den nye Regering kom i Orden, med megen Energi benyttet Tiden til at vedtage en Fællesforfatning for Hertugdømmerne, og der var valgt en Landsforsamling, som var rede til at tage Ledelsen, saasnart Vaabenstilstanden ophørte. De danske Nordslesvigere behandledes under disse Forhold særdeles slet, og de var da ogsaa yderst misfornøjede. En enkelt Gang kom Harmen til Udbrud; Bønderne samledes i betydeligt Tal og optog Kampen med nogle slesvigholstenske Afdelinger. Men de blev adsplittede i Sammenstødet ved Brøns i Januar 1849, der kostede Bønderne nogle og Tredive Faldne og Saarede.

En mørk og uhyggelig Stemning bredte sig i Vinterens Løb i den danske Befolkning; til sidst længtes man ret inderlig efter, at Krigen skulde begynde igen. Regeringen var i god Overensstemmelse med Befolkningen, da den opsagde Vaabenstilstanden i Foraaret 1849.

I Mellemtiden var den danske Hær betydelig forøget. Tscherning havde virket rastløs i den Tid, der var gaaet efter Krigens faktiske Ophør i Juni Maaned. Han havde, foreløbig i Regeringens Navn, indført den almindelige Værnepligt. Ikke blot Bønderkarle skulde fremtidig være Soldater, men alle Landets vaabendygtige Mænd uden Hensyn til Stand og Klasse. Paa dette Grundlag arbejdede den nye Krigsminister videre. I Februar 1849 vedtog den Rigsforsamling, der i Mellemtiden var traadt sammen for at give Landet en Grundlov, den almindelige Værnepligts Indførelse ved Lov. Forslaget derom havde vel mødt nogen Modstand i de Borgerkredse, der hidtil havde været fri, men den nationale Stemning gjorde det umuligt for dem at staa imod.

Da Krigen begyndte igen, var den danske Hær bragt op til 41000 Mand, og den var baade langt bedre øvet og organiseret end Aaret før. General Hedemann var allerede 1848 traadt tilbage, afløst af General Krogh som Øverstkommanderende, men Læssøe var stadig Stabschef og Hærens virkelige Leder.

Den tyske Styrke, Danskerne kom til at staa overfor, var dog betydelig overlegen, omtrent 66000 Mand. 20000 af dem var den slesvigholstenske Hær, der i Vinterens Løb var blevet ganske velordnet, og som i Stedet for Prins Frederik havde faaet en prøjsisk General Bonin i Spidsen. De andre var Soldater fra Prøjsen og en Del af de tyske Forbundsstater.

Aarets Kampe begyndte med et stort Uheld for Danskerne. Tyskerne havde den Gang endnu næsten ingen Krigsskibe, saa den danske Flaade var dette Aar som Aaret før eneraadende paa Havet.

Deraf vilde man benytte sig til at forurolige Tyskerne ved at true dem med en Landgang af danske Tropper i Sydslesvig. Derfor lod man den 5te April Linjeskibet Kristian VIII og Fregatten Gefion, der begge var Sejlskibe, løbe ind i Eckernførdefjord, ledsagede af to smaa Dampere. Slesvigholstenerne beskød kraftig Skibene fra nogle smaa Strandbatterier. Skibene svarede, men uden Virkning, medens Batteriernes Ild virkede mere og mere ødelæggende. Tilsidst prøvede man at slippe bort, men Vinden blæste mod Land, og da man forsøgte at lade Sejlskibene bugsere ud af Damperne, brast Tovene. Det endte med, at de to Skibes Besætning maatte overgive sig, men endnu før Landsætningen af Mandskabet var fuldført, sprang Kristian VIII i Luften. Kampen kostede Danskerne 150 Døde og Saarede og 900 Fanger. Jublen var uendelig blandt Slesvigholstenerne, og den bredte sig hastig over hele Tyskland.

I Danmark var Sorgen stor. Mismodet kom igen, end stærkere end det havde været under Vaabenstilstanden. Krigsminister Hansen, der var en stridbar Mand, og meget fjendtlig stemt mod Læssøe, benyttede denne Lejlighed til, at kaste Skylden over paa Krogh og Læssøe, skønt den snarere laa hos ham selv. De blev afskedigede, og i Stedet overdroges Overkommandoen til General Bülow med Oberst Flensborg som Stabschef. Det var begge jevnt dygtige Mænd, men ingen af dem stod tilnærmelsesvis Maal med Læssøe.

Den tyske Hær gik nu mod Nord med Slesvigholstenerne i Spidsen. Ved Kolding traf den slesvigholstenske Del af Hæren den 23de April sammen med den danske Hærs Hovedstyrke. Det kom til en haard Kamp, der nærmest endte til Fordel for Slesvigholstenerne. Der havde deltaget omtrent lige mange paa hver Side i Kampen. Danskerne havde et Tab paa 650 Mand, Fjenderne paa 400. En Del af den danske Hær trak sig nu ind i Fredericia, medens en anden Del under Anførsel af General Rye gik tilbage Nord paa. Slesvigholstenerne lagde sig omkring Fredericia, medens 20000 Prøjsere fulgte Rye mod Nord. General Rye, der ved sin Afdeling havde Læssøe, ledede Tilbagetoget med største Dygtighed; intet andet Navn var i denne Tid som hans paa alles Læber. Prøjserne førte Kampen slapt og gjorde intet alvorligt for at tilintetgøre hans Korps.

Saaledes gik et Par Maaneder, uden at der skete noget videre. Tyskernes Hær var delt i tre omtrent lige store Dele: Forbundstropperne i Sundeved, Slesvigholstenerne ved Fredericia, Prøjserne omkring Aarhus. Den danske Hærledelse besluttede at benytte sig heraf til at samle en overlegen Styrke paa et af de tre Punkter og slaa Fjenden der. Man valgte Fredericia. Ryes Korps førtes fra Helgenæs til Fyen, hvor en betydelig Styrke i Forvejen var samlet, og den 4de og 5te Juli gik dernæst Tropperne fra Fyen over til Fredericia. Her samledes saaledes godt 23000 Mand, og Natten til den 6te Juli kastede man sig med 19000 Mand over Slesvigholstenerne, hvis Belejringsstyrke talte 14—15000. Efter haarde Kampe

tog Danskerne de fjendtlige Forskansninger; for anden Gang maatte den slesvigholstenske Hær opløse sig i vild Panik. Dens Tab var 3000 Mand, hvoraf omtrent 2000 Fanger, medens Danskerne havde 1900 Døde og Saarede. Blandt de faldne var General Rye. For Soldater som for Befolkning blev han ved sit eventyrlige Tilbagetog

Fig. 187. Schleppegrell, Olaf Rye og Hans Helgesen.

og ved sin Død i Sejrens Øjeblik Treaarskrigens mest fejrede Helt. Sagn efter Sagn voksede frem om ham; Soldaterne sagde om de Faldne, at de gik til Ryes Brigade. Af dem, som overlevede Kampen samledes Begejstringen især om Bülov og Ryes gamle Kammerat Schleppegrell, der ligesom han var af norsk Fødsel.

Der gik gennem Landet en Befrielsens Glæde efter Slaget ved Fredericia. Man aandede op igen efter de foregaaende Maaneders

knugende Tryk. Endelig kom der et Lysglimt; endelig havde »Den tapre Landsoldat«, man saa længe havde sunget om, rigtig vist, hvad han duede til.

Derimod fik Slaget ikke nogen større Betydning for Danmarks diplomatiske Stilling. Den almindelige Udvikling i Tysklands Politik havde efterhaanden gjort Frederik Vilhelm ivrig for at faa Fred eller i hvert Fald Vaabenstilstand med Danmark. Allerede før Fredericiaslaget var man omtrent enig om nogle foreløbige Fredsbetingelser, og 4 Dage efter Slaget blev disse underskrevne. De gik ud paa, at Slesvig skulde danne et selvstændigt Hertugdømme, men saaledes, at dets politiske Forbindelse med Kongeriget bevaredes uforandret. Hvad Meningen hermed var, forbeholdtes det fremtidige Forhandlinger at afgøre. Samtidig hermed sluttedes der Vaabenstilstand paa Betingelser, som var langt bedre for Danmark end forrige Gang. I Holsten skulde vel Slesvigholstenerne blive ved at styre, men i Sønderjylland skulde der indsættes en Regeringskommission, bestaaende af en Dansker, udnævnt af den danske Regering, en Tysker, udnævnt af Prøjsen, og endelig en engelsk Opmand; Sydslesvig skulde besættes af prøjsiske Tropper, men Nordslesvig af svenske og norske Soldater. Kommissionens virkelige Leder blev Danskeren Tillisch, og Slesvig styredes da i den følgende Tid paa en Maade, som Danskerne kunde være ganske godt tilfreds med. I Nordslesvig fik de fuldstændig Overtaget; derimod nægtede Embedsmænd og Befolkning i Sydslesvig som Regel at lyde Regeringskommissionens Ordrer, og de prøjsiske Officerer vilde som oftest ikke indlade sig paa at fremtvinge Lydighed. Det var en Tilstand, som hvis den blev varig, var vel egnet til at forberede Slesvigs Deling.

I det danske Ministerium dukkede da ogsaa Tanken om denne Udvej atter op. Madvig og Clausen forsvarede den med stor Styrke. Men de kunde ikke sætte den igennem. Det blev i Stedet vedtaget, at Danmark skulde kræve den foreløbige Freds Bestemmelse om Slesvigs Selvstændighed fortolket saaledes, at Slesvig vel skulde beholde sin særlige Forfatning for alle Særanliggender, men at der samtidig skulde indføres en fælles Forfatning for dette Hertugdømme og Kongeriget. Denne Fortolkning vilde Prøjserne ikke gaa ind paa, og atter gik da Maaned efter Maaned, uden at Forhandlingerne kom af Stedet. Til sidst besluttede de to Parter sig til at slutte en simpel Fred, hvorved intet blev afgjort. Den 2den Juli 1850 kom denne i Stand i Berlin. Prøjsen sluttede paa Forbundets Vegne Fred med Danmark. Hver af Parterne forbeholdt sig alle Rettigheder, ganske som før Krigen. I Holsten skulde den danske Konge anmode Forbundet om at genoprette Ordenen, i Sønderjylland derimod havde Danmark efter Aftalerne fra Aaret i Forvejen nu Ret til at gøre det selv.

Omtrent samtidig kom Danmark overens med England, Frankrig, Rusland og Sverige-Norge, om den saakaldte Londonerprotokol, der undertegnedes den 2den August. Det var en Erklæring om, at

Bevarelsen af det danske Monarki udelt var af Betydning for den evropæiske Ligevægt. Fjorten Dage efter sluttede Østrig sig til Erklæringen.

Da Freden i Berlin kom i Stand, stod den danske Hær rede til at gøre sig til Herre i Sønderjylland, over 40000 Mand stærk. Bülow var afløst som Overgeneral af Krogh, men Flensborg havde beholdt Stillingen som Stabschef. Men ogsaa Slesvigholstenerne mødte med en anselig Styrke. Bonin og de andre prøjsiske Officerer, som Aaret i Forvejen havde gjort Tjeneste hos dem, var kaldt hjem, men en prøjsisk General Willisen, der nød et ikke ringe Ry, tog sin Afsked for at overtage Overkommandoen, og talrige Officerer rundt om fra Tyskland meldte sig til Tjeneste. Ogsaa mange andre frivillige strømmede til fra det tyske Riges forskellige Egne, og baade derved og ved kraftige Udskrivninger i Holsten og Sydslesvig bragtes Styrken betydelig i Vejret, saa Willisen, da Kampen begyndte, raadede over omtrent 30000 Mand, hvoraf dog en Del var lidet øvede.

Den danske Hær rykkede rask mod Syd; Slesvigholstenerne gik dem i Møde, og den 23de Juli stod de to Hære ligeoverfor hinanden ved Isted, noget Syd for Flensborg. Den 24de kom det til nogle mindre Sammenstød, men først den 25de leveredes det afgørende Slag. Den danske Hær talte omtrent 37000 Mand mod henved 27000. Planen havde været, at en Del af Hæren skulde omgaa Fjenden, medens Hovedstyrken angreb forfra. Nogle Uheld ved Kampens Begyndelse forvirrede Overkommandoen saaledes, at den Styrke, der skulde have hindret de slagne Fjenders Flugt, kaldtes tilbage og saa godt som ikke kom til at deltage i Kampen. Men alligevel slog den danske Hovedhær Fjenderne og drev dem i vild Flugt mod Syd. Slaget var det blodigste i hele Krigen. Danskerne havde et samlet Tab paa o. 3600: 850 Døde, 2400 Saarede, 350 Fangne; Slesvigholstenerne havde 550 Døde, 1200 Saarede og 1100 Fangne, ialt 2850. Paa dansk Side var Schleppegrell og Læssøe blandt de Faldne.

Efter dette Slag kunde den danske Hær rykke frem og besætte Dannevirkestillingen, medens Tyskerne søgte Sikkerhed Syd for Ejderen. I de følgende Maaneder blev de to Hære staaende saaledes overfor hinanden. For hver Dag ændredes Forholdet til Gunst for Slesvigholstenerne. Deres Hær voksede ved nye Udskrivninger og nye Frivillige til henved 40000 Mand, medens Danskernes Styrke formindskedes, især ved Sygdom. Et Par Gange prøvede Tyskerne at angribe. Den 12te September forsøgte de ved Mysunde at gaa over Slien, men de dreves tilbage med betydeligt Tab. Dernæst rettede de deres Anstrengelser mod den danske Forsvarslinjes vestligste Punkt Frederiksstad. Men denne By forsvaredes med haardnakket Tapperhed af Oberst Hans Helgesen, og da Tyskerne den 4de Oktober gik over til Stormangreb, sloges de tilbage med stort Tab. I nogle Maaneder endnu stod de to Hære overfor hin-

anden. Saa enedes Prøjsen og Østrig om at gribe ind. Overfor deres Trusler gav den slesvigholstenske Regering og Landsforsamling efter. I Januar 1851 opløstes den slesvigholstenske Hær, og i Februar besattes Holsten af prøjsiske og østrigske Tropper. Slesvigholstenernes Krigsforraad overleveredes til den danske Regering; over 600 Kanoner, 55000 Geværer, 43000 Sabler og meget andet kom saaledes i dennes Hænder.

Samtidig hermed sendtes de danske Tropper hjem. Overalt modtoges de med store Festligheder. Glæden var stor over, at Kampens haarde Tider nu var forbi, og alle danske saa med Beundring og Stolthed op til de sejrende Soldater.

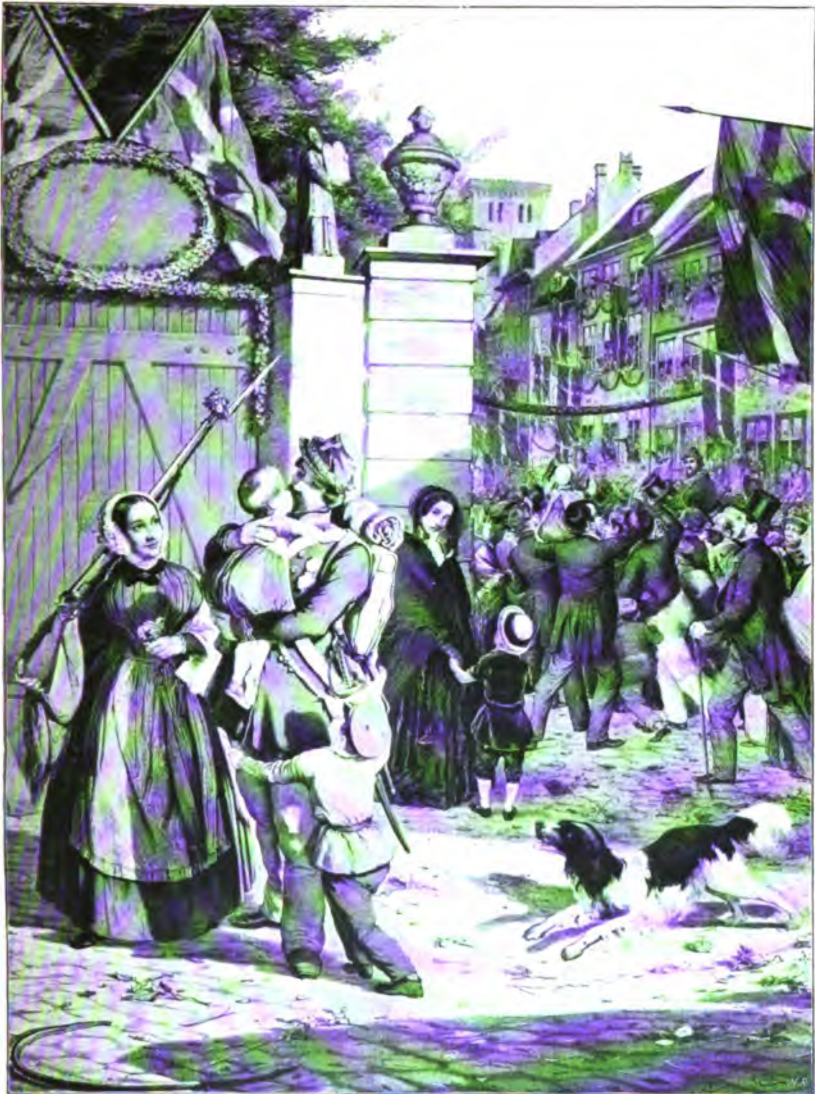
Kampen var da endt med, at Danmark var Herre til Ejderen, medens de tyske Stormagter foreløbig raadede i Holsten. For de nationalt begejstrede Slesvigholstenere, der havde haabet paa, at Krigen skulde bringe dem Foreningen med det frie Tyskland, var det en haard Skuffelse; med Sorg maatte de atter bøje sig ind under det Styre, der for dem var Fremmedherredømmet.

Hvor meget disse tre Kampaar betød for den danske Befolknings Udvikling er vanskeligt at vurdere. Sikkert er det, at der i disse Aar var gaaet en Samfølelsens Begejstring gennem Folket, der siden mindedes som en Lykkerus, som næsten alle, der havde oplevet den, tænkte tilbage paa med dyb og inderlig Glæde. Mange Aar derefter skrev Fru Hejberg om 1848 »Uforglemmelig er Folkebegejstringen fra hint Aar for mig, og jeg tænker for alle, der oplevede det.« »Det var i denne Tid virkelig, som om alle Mennesker var blevet bedre, som om alle inderligere sluttede sig sammen, saa al Standsforskel var udslettet, idet Høje og Lave levede i samme Interesse, Fædrelandets Frelse. Det er herligt at leve i en saadan Tid! Herligt, naar Livet bæres af en stor ophøjet Tanke, i Stedet for at tabe sig i alle de smaalige Interesser, der ellers optager de fleste Menneskers Sind.« Det er en Tanke, vi træffer atter og atter hos dem, som oplevede de store Aar, og som siden skrev derom. Saa lys syntes Tiden dem dog ikke altid, medens de oplevede den. Vi har set, at Løftelsens Øjeblikke var faa og kortvarige, og at der var lange, drøje og triste Tidsrum imellem. En Mand, der huskede skarpere end de fleste, A. F. Krieger, skrev i 1868 de sande Ord »Jeg kan godt forstaa, at man paa Afstand finder saa stor — indre Forskel paa 1848—50 og 1864. Og dog er jeg overbevist om, at Forskellen ikke var synderlig stor, men Omstændighederne, de ydre Forhold var grundforskellige. De, der har set alt nærved, vil se adskilligt mørkere i hin ældre Periode og adskilligt lysere i den sidste.« Men da Sejren var vundet i 1850, da gled alt det mørke ud af Bevidstheden; det var Beruselsens glade Øjeblikke, man huskede. Der er ikke Tvivl om, at dette for overmaade mange af de Mennesker, som da levede i Danmark, betød en stærkere Lykkefølelse, en større Livsglæde, at det æggede dem til et virksomt Liv. til daadrig Gerning i Folkets og Landets Tjeneste. Men det bar

tillige en stor Fare i sig: Faren for en overdreven Tro paa Danmarks Magt. Koldsindig set gav Kampen ikke noget Grundlag for en saadan Tro. Naar det endte saa godt, skyldtes dette ikke Danmarks Sejre, men tilfældige Begivenheder og Forhold i den evropæiske Storpolitik. De danske Tropper havde kæmpet flinkt og vist stor Udholdenhed, men de havde i Virkeligheden ikke vist sig Tyskerne overlegne; hvor Tyskerne var flest, sejrede de, og alle Danskernes virkelige Sejre blev vundne med en betydelig overtallig Styrke. Men dette forsvandt af Erindringen. I de Millioner af Digte og Fortællinger, hvori der siden berettedes om Krigen, hed det altid, at det var det lille tapre Danmark, der havde sejret trods Fjendens Overmagt; selve Tallene fra Slagene forandredes lempelig, saa det kom til at tage sig ud, som om vi Gang efter Gang havde slaaet Fjender, langt stærkere i Tal. Selv i Skolerne trængte de vilkaarlig afrundede, vildledende Tal ind. Helt op til den aller sidste Tid er danske Skolebørn opdraget med dem. Alt dette førte til en Selvvurdering, der blev ikke mindre skadelig for det danske Folk, end Begejstringens Løftelse blev nyttig.

Grundloven. Midt under Krigen havde Danmark faaet sin Grundlov. Martsministeriets Mænd var kommet til Roret med den Opgave at flytte Magten fra den enevældige Konge til Folket. Allerede i de første Dage af April talte man sammen i Ministeriet om, hvorledes den ny Forfatning skulde udarbejdes. Man enedes om, at der maatte indkaldes en Rigsforsamling af Folkets Repræsentanter til at forhandle derom. Konge og Ministerium kunde ikke paa egen Haand afgøre den Ting. Monrad satte igennem, at Rigsforsamlingen skulde vælges ved almindelig Valgret, men de konservative Ministre opnaaede dog, at omtrent en Fjerdedel af dens Medlemmer skulde udnævnes af Kongen. Saalænge Krigen stod paa, bekymrede Befolkningen sig ikke stort om disse Forfatningsspørgsmaal, men da der blev sluttet Vaabenstilstand, og man nærmede sig til Valgdagen, kom der pludselig Liv i det politiske Ordskifte.

Hidtil havde der været to Partier i Danmark: de konservative og de liberale. De første var rige og fornemme og havde endnu meget at sige, men de var kun lidet talrige; de liberale samlede den store Mængde af Borgere og Bønder. Men under Valgkampen sprængtes det liberale Parti. Aarsagen dertil blev Kongevalgene. Der var mange af dem, som havde fulgt de liberale, der syntes, at deres Førere i Ministeriet havde svigtet deres Sag, Folkets Sag, ved at gaa ind paa, at en Del af Forsamlingens Medlemmer skulde vælges af Regeringen. Denne Stemning blev grebet og energisk udnyttet af J. A. Hansen. Han, den eneste virkelige Almuesmand, der naaede frem i første Række blandt den Tids Politikere, var fyldt af dyb Mistænksomhed overfor alle »de Store«, lige meget enten det var de rige eller de lærde. Og dertil var han klar og skarp, i Besiddelse af alle de Evner, der krævedes til at blive den,

DANSKE SOLDATERS HJEMKOMST TIL KØBENHAVN 1850.
MALERI AF D. MONIES.

der satte Skel og dannede nye Partier. Allerede den 24. Juli gav han Kampsignalet i en Artikel i sit Blad »Almuevennen«. Han fraraadede energisk at stemme paa nogen af dem, der havde billiget Kongevalgene, hvor meget de saa end før havde tjent Frisindets Sag, thi alle disse Mænd havde vist, »at de, naar Friheden og Ministeriet gaar hver sin Vej, da hellere følger Ministeriet.«

J. A. Hansen fik Flertal for dette Standpunkt i »Bondevenneselskabet«. Det medførte en Sprængning af Selskabets Bestyrelse. En Mand som den gamle Drewsen traadte ud, men Selskabets store Flertal samlede sig fra nu af om en udpræget Oppositionspolitik, rettet mod det fornemme Borgerskab og de højlærde Herrer. Det frisindede Parti, der havde taget Magten i Marts, deltes saaledes i to: de Nationalliberale og Bondevennerne, Centrum og Venstre. Dette Brud kom for tidlig; dets Følge blev, at vor Grundlov blev forsigtigere, mindre fuldbaaren demokratisk, end den ellers var blevet. Og nødvendigt var Brudet ingenlunde. J. A. Hansens Mistænksomhed var overdreven; trods al den Ængstelse og Uvilje, Bondevennernes Optræden under hans Ledelse vakte, blev de Nationalliberale Frihedens Sag tro under hele Grundlovsarbejdet.

Fig. 188. Monrad.

Ogsaa i København skete et Tilløb til en Deling. Nogle af de krasseste Frihedsvenner, der især fandt Ørelyd i den jævnere Middelstand, skabte en radikal Bevægelse, der efter det Mødelokale, hvor man samledes, blev døbt »Hippodrombevægelsen.« De var imod Kongevalgene, og de stillede en Række meget radikale Krav til den ny Forfatning. Men Bevægelsen gik ikke dybt; de fleste af dem, der en kort Tid var med til den, var gode vanebundne Spidsborgere, og da Valgdagen kom, stemte mange af dem paa Højres Kandidater. Men de stærke Ord, der faldt paa Hippodrommøderne, vakte megen Forskrækkelse ude i Landet. Det var jo den rene Socialisme og Kommunisme, sagde Folk rundt om, uden at forbinde anden Mening med de to Ord. end at det var noget meget fælt.

De Nationalliberale beholdt dog Overtaget i København, og ogsaa ude i Landet, hvor den store Mængde af Bybeboerne samledes om dem, spillede de mange Steder en toneangivende Rolle.

Valgene fandt Sted den 5te Oktbr. Af 200,000, der opfyldte Valgretsbetingelserne, stemte kun en Tredjedel. Trods Valgets Vigtighed og trods Krigsrøret naaede man endnu ikke ned i Folkets dybe Lag; navnlig Husmændene blev hjemme. I København fik de Nationalliberale 4—5000 Stemmer, de Konservative 2000, Hippo-

drommændene 700. Det viste sig, at det blev Højre, der blev de Nationalliberales farligste Medbejlere; de satte 3 Kandidater igennem af de 11, og blandt dem var A. S. Ørsted; Hippodrommændene fik ingen valgt.

Langt haardere var Kampen udenfor Hovedstaden næsten overalt paa Øerne. Her stemte Borger og Bonde mod hinanden. Bønderne vilde have deres egne valgt; al deres gamle almueagtige Mistænksomhed mod de »kjoleklædte« skød med et op af Jorden. Borgerne derimod fandt, at det vilde dog være for galt, om de uvidende Bønder skulde lukke »Intelligensen« ude af Forsamlingen; al deres nedarvede Ringeagt for Bondealmuen blussede op.

Særlig Opsigt vakte et enkelt Valg. Det var Valget i Præstø, hvor Prof. H. N. Clausen fik til Modkandidat en Husmand og Væver, der havde siddet i Varetægtsarrest og havde et lidet godt Navn. Det føltes som en Haan mod al Dannelse, og Borgerskabets Mænd førte Kampen mod Væveren med de groveste, personligste Midler. Det hidsede dog kun Bønderne op, og Væveren valgtes med 570 Stemmer mod 330.

Aarestrup skrev derom et lille Digt, hvori han sammenlignede »den højlærde Mester« og »den fattige Djævel«. Han slutter det med Ordene:

»Vælg danske Folk! vælg en af disse tvende!
Den sidste valgte du. Man maa bekende,
Han er din Sags naturlige Forfægter.

Du møder fast personlig selv for Skranken,
I Valget er en Hævn, en Haan i Tanken,
En Bitterhed, hvis Ret jeg ej benægter.«

Men i den store Mængde af Danmarks borgerlige Kredse vakte dette Valg den dybeste Harme. Det bragte Tvivlen om Folkets Modenhed til at styre sig selv til Udbrud.

Ogsaa andre Steder var Kampen bitter; der var de Byer, hvor Borgerne efter Valget fulgte de sejrende Bønder af By med Stenkast. I mange Byer faldt der ikke en eneste Stemme paa Bondevennernes Kandidater. Derimod stemte ude paa Landet Præster, Proprietærer, Lærere og en Del af de større Gaardmænd med de Nationalliberale. Bondevennerne sejrede i 38 af de 54 Kredse paa Øerne.

Ovre i Jylland gik det fredeligere til. Dertil var Bondebevægelsen næsten ikke naaet endnu. Folk stemte paa »rolige og velansete Mænd«, oftest den Embedsmand eller Godsejer, som var mest og bedst kendt i Egnen. Paa den Maade valgtes en hel Del Konservative, noget færre Nationalliberale og nogle faa Bondevenner. Men Forskellen mellem Partierne var her meget ringe; det var svært af Kandidaternes Taler at gætte sig til, hvilket Parti de tilhørte; den ene Tale lignede nøje den anden.

Efter Folkevalgene kom Kongevalgene. Regeringen benyttede

dem til at sætte Mænd med politisk Navn, som var faldne ved Folkevalgene, ind i Forsamlingen, uden Hensyn til, hvilket Parti, de tilhørte. Paa den Maade blev næsten alle, som havde politisk Indsigt og Dygtighed, Medlemmer af den Rigsforsamling, der kom til at skabe vor Grundlov.

Af de 152 Medlemmer hørte omtrent en Tredjedel til hvert af de tre Partier. Næsten Halvdelen af Medlemmerne var Embedsmænd eller Folk, der i Livsstilling stod dem nær, omkring en Fjerdedel var Gaardmænd, kun en eneste Husmand. Ogsaa Godsejere var der en Del af; derimod var Handels- og Haandværkerstanden, nu som altid siden, meget svagt repræsenteret.

Det havde været Meningen, at der ogsaa skulde vælges Repræsentanter for Slesvig, og at de saa skulde have været med til at give en fælles Forfatning for Kongeriget og Slesvig. Men dette umuliggjorde Krigen. Det meste af Slesvig var jo besat af tyske Tropper.

Den 23de Oktober aabnedes Forsamlingen med en Tale af Kongen. »Danske Mænd,« sagde han, »det er med Glæde og med Trøst, at jeg her for første Gang ser mig omringet af mit trofaste danske Folks Udvalgte. Den Kærlighed, Samdrægtighed og Selvopofrelse, hvormed dette har understøttet mig og Landets hellige Sag i de tunge Dage, siden jeg besteg mine Fædres Trone, er mig en Borgen for, at en bedre Tid med Guds Bistand snart vil oprinde for vort lidende, ved Vold og Splid nu saa haardt prøvede Fødeland. — Under en dybtfølt Erkendelse af det Forbigangne, skrider jeg da nu til, med Folkets Udvalgte at overlægge den Forfatning, som jeg af fri kongelig Vilje har tilsagt det, og hvorved det er mit Ønske, mit Haab og min Stolthed at maatte kunne grundfæste det gamle Danmarks Ære og Lykke.« Rungende Hurraer takkede ham.

Til Præsident valgtes J. F. Schouw. Han blev Forsamlingen til stor Nytte. Mange af de Mænd, som her var kommet sammen, mødte med en hel Forfatning i Hovedet, med et Sæt af uforgribelige Meninger om, hvorledes Land og Rige skulde frelses. Og næsten alle ansaa de det for deres Pligt at udvikle disse Meninger for Forsamlingen; og de maatte forklares bredt og grundig; Begrænsningens vanskelige Kunst kendtes lige saa lidt af Forsamlingens ypperste Mænd som af de ukyndigste. Der laa heri en stor Fare; det hele kunde let gaa til Grunde i en Strøm af Ord. Men heldigvis forstod Schouw ypperlig at faa Ordstrømmen til at holde sig indenfor nogenlunde passende Grænser ved Hjælp af smaa Formaninger, som Medlemmerne ikke godt kunde tage ham ilde op. En Dag bad han saaledes de Medlemmer, der ikke havde andet at sige, end hvad der allerede var sagt, at tie stille; han føjede dertil, at det var rart, om man kunde slippe for de lange Indledninger, det være sig nu af historisk eller filosofisk Indhold, eller som blot bestaar deri, at Taleren angiver, hvad han ikke vil tale om, og hvorfor han ikke

vil tale derom,« og endelig sagde han, at det vilde hjælpe godt, om de Talere, »der siden de en Gang har rejst sig, vil ytre noget, hellere vilde undlade dette, thi naar de ikke finder det, de anfører, saa vigtigt, at de alene derfor vilde rejse sig, saa vil man vel kunne undvære det.«

For denne Forsamling forelagde nu Regeringen Forslag til en Grundlov. Forslagets Forfatter var Monrad, og det bar Præg af hans dristige, vidtskuende Aand. Hans første Forslag i Ministeriet havde været »endnu mere ungdommelige og sorgløse, endnu dristi-

Fig. 189. Balthasar Christensen og J. A. Hansen.

gere«. Baade Folketing og Landsting skulde vælges ved almindelig Valgret; den eneste Sikkerhed mod Misbrug af denne skulde søges i, at Landstingets Medlemmer skulde være mindst 40 Aar gamle, og at de ingen Diæter skulde have. Provisoriske Love skulde udtrykkelig forbydes. Det sidste fik Ministeriets konservative Medlemmer strøget.

Rigsforsamlingen begyndte med at overveje, om det ikke var bedst, at opsætte Forhandlingerne, til Slesvigerne kunde være med, men dette blev forkastet med 100 Stemmer mod 47. Forsamlingen mente som Lehmann, at nu gjaldt det at bruge Tiden saaledes, »at

vi af denne Omvæltningens Syndflod i det mindste maatte kunne medbringe den Pagtens Ark, der kunde indeholde Forjættelse om Fremtidens Lykke og Frihed«.

Faa Dage efter gik Martsministeriet af. Tscherning kom ind i Rigsforsamlingen, men Monrad og Lehmann blev udenfor denne. Novemberministeriet var betydelig mere konservativt end dets Forgængere, men det vedgik Arv og Gæld efter dem og lovede at føre Grundloven igennem i Overensstemmelse med Monrads Forslag.

Saa tog da Forsamlingen fat paa Arbejdet. Den afgørende Indflydelse paa dettes Gang fik de Nationalliberale; de raadede over en langt større Rigdom af dygtige Mænd, og de havde den Fordel at staa midt imellem de to andre Partier. De kunde sætte igennem alt, hvad de var enige om. De to ledende Mænd blandt dem blev Hall og Krieger. Det var to kyndige Jurister, der hidtil ikke var traadt frem i første Række blandt Politikerne, skønt de hørte til samme Aldersklasse som Monrad og Lehmann. Hall udmærkede sig ved en koldblodig Ligevægt, en jævn sund Fornuft og en Evne til at omgaas Mennesker, som ikke havde noget Sidestykke blandt Tidens Politikere. Krieger raadede over en juridisk og statsretlig Viden som intet andet af Forsamlingens Medlemmer og var en ganske usædvanlig Arbejder. De to blev Ordførere for det Udvalg, som gennemgik Grundlovsparagraferne. Venstre havde to Førere: Balth. Christensen og I. A. Hansen. Den første af disse var endnu den ledende; alle Forsamlingens Bønder saa op til ham og stolede paa ham; han talte i hele Venstres Navn i korte, lidt højtidelig formede Indlæg; naar B. Christensen begyndte »Jeg og mine Venner«, saa vidste Forsamlingen, at det betød 50 Stemmer. Han havde gamle Forbindelser med de Nationalliberale og vilde gerne komme godt ud af det med dem. I. A. Hansen var Partiets Debatør; ingen Modstander slap usaaret fra hans bidske, strengt logiske Indlæg; han repræsenterede Uforsonligheden i Partiet.

Højre havde i A. S. Ørsted en kundskabsrig og anset, men kedelig og langstrakt Taler. Langt hvassere og mere forstaaende førte C. N. David Ordet for det.

Udenfor Partierne stod to Mænd: Grundtvig og Tscherning. Grundtvig var de ejendommelige Indfalds Mand, den dristige Talsmand for en aandelig Frihed langt større end den, Flertallet vilde med til; Tscherning kom efterhaanden Bondevennerne meget nær og kom til at øve en stor Indflydelse paa dem.

Det var paa Forhaand nogenlunde givet, at Martsministeriets Udkast i alle Hovedtræk vilde blive Lov. Højre vilde ganske vist gøre sit yderste for at faa Valgretten indskrænket, og Venstre vilde helst have et Eetkammersystem, men Afgørelsen laa hos de Nationalliberale, og disse holdt i det væsentlige fast ved Monrads Forslag. En Tid vaklede de dog. Hos mange herskede endnu Indtrykket fra Valgkampen og mest fra Præstøvalget. De vidste ikke ret, om det gik an at give »den uvidende Mængde« al Magt i Landet; undertiden

tænkte de paa at indskrænke Valgretten til begge Ting, undertiden mente de, at det nok kunde forslaa at gøre Landstinget til en Modvægt mod Folketinget, ved at lade det vælge paa mere konservativ Vis Hen i Februar saa det ud til, at disse Anskuelser skulde faa Overhaand. Da greb Monrad ind. Han var blevet Bisp nede paa Lolland-Falster, men han fulgte med spændt Opmærksomhed, hvad der foregik inde paa Rigsforsamlingen. Nu, da han hørte, at det stod ilde til, tog han øjeblikkelig til København. Han samlede de Nationalliberale til en Række Aftenmøder paa Hotel d'Angleterre; her fandt Aften efter Aften Forhandlinger Sted, som blev mere afgørende end de Møder, der holdtes i selve Rigsforsamlingen; Monrad rev dem alle med; »et Hoved højere end alt Folket«, som A. D Jørgensen har kaldt ham, paa en Gang dristigere og klogere tog han ganske Magten fra de andre, førte mange af dem langt videre end de selv vilde. Vi kender hans Grunde fra en Række Artikler, han samtidig skrev i »Fædrelandet« derom. Ypperligere Indlæg er ikke ydet i dansk Forfatningsdiskussion.

Med overbevisende Styrke førte han Ordet for den almindelige Valgret. Der var dem, som talte om, at kun Skatteyderne skulde have Valgret; Monrad svarede, at alle betalte Skat om ikke i anden Form saa som Værnepligt og Toldafgift Almuen lod sig lede af Folkeforførerne Agitatorerne, hed det. Monrad svarede, at det gjorde de andre Folkeklasser ogsaa, Godsejerne lige saa let som Husmændene. De dannede og oplyste forstaar sig bedst paa Statens Styrelse, de maa have Overmagten, sagde man Monrad svarede, at deres Indsigt var større men ogsaa mere abstrakt, Menigmand havde en ikke ringere Forstaaelse, bygget paa personlige Erfaringer Begge Dele behøvedes Hans eneste Bekymring ved den almindelige Valgret var at den skulde blive for konservativ. De laveste Lag, der ikke havde Mod til at haabe paa Forbedringer, hang vanebundne ved det nedarvede, ligesom Overklassen, der ikke havde Trang til Forbedringer Fremskridtets Hær var Middelstanden, der levede i den evropæiske Luftning, og som var naaet langt nok frem til at haabe paa noget endnu bedre.

Tanken om et konservativt Landsting, der skulde staa det demokratiske Folketing imod, betød Forfatningens Ødelæggelse, hævdede han. »Et Tokammersystem kan gaa, naar enten Kongen eller Folket staar over det første Kammer. Men et Tokammersystem bygget paa Klassevalg har ingen Opløsning paa sine Modsætninger.«

Man havde kaldt Grundlovsforslaget et Spring i Udviklingen. Han svarede, at Enevælden havde indført Ligheden paa Frihedens Bekostning. Grundlovsudkastet forenede Ligheden og Friheden Hvis man i Stedet gik den Vej at skabe Frihed paa Lighedens Bekostning, saa gjorde man netop et Spring i Udviklingen af farligste Art.

Monrad sejrede. Højres Forslag om Valgretsindskrænkninger fik kun Partiets egne Stemmer. Den egentlige Kamp kom til at staa

mellem Monrads Forslag og et andet, stillet af et Par Nationalliberale, der i alt væsentligt var det samme. Det gik blot ud paa, at Landstingets Medlemmer skulde have Diæter ligesom Folketingets, men de skulde vælges ved indirekte Valg, og der skulde kræves en vis Indtægt for at blive Landstingsmand. Vælgerne blev de samme som til Folketinget. Dette Forslag fik et Par Stemmers Flertal ved første Afstemning, og ved den afgørende Afstemning samledes hele Centrum og hele Venstre om det, saa det vedtoges med to Tredjedele af Stemmerne.

Efter 7 Maaneders Forhandlinger var Grundloven færdig. Den 25. Maj vedtoges den med 119 Stemmer mod 4. Ialt 10 Medlemmer af de 152 afgav højtidelige Erklæringer om, at de ikke kunde stemme for Grundloven. Blandt dem var A. S. Ørsted, C. N. David og Biskop Mynster.

Grundloven fastsatte, at Danmark skulde være et konstitutionelt Monarki. Kongen skulde dele Magten med Folketing og Landsting; begge de to Kamres Samtykke var nødvendig til ny Lov. Til begge Ting havde enhver 30aarig Mand Valgret, som ikke havde modtaget Fattighjælp, ikke var dømt for en i den offentlige Mening vanærende Handling, ikke stod i privat Tjenesteforhold uden at have eget Hjem eller var ude af Raadighed over sit Bo. Til Landstinget var Valgene middelbare og der skulde en vis aarlig Indtægt til for at blive Medlem af det. Trosfrihed, Trykkefrihed og Foreningsfrihed sikredes. Desuden indskreves i Grundloven en Række »Løfteparagrafer«: Den dømmende Magt skal skilles fra den udøvende; Offentlighed og Mundtlighed indføres i Retsplejen, Nævninger indføres for Misgerningssager og politiske Sager, Folkekirkens Forfatning skal ordnes ved Lov, og det skal ved Lov fastsættes, hvorledes de bestaaende Len, Stamhuse og Fideikommisgodser skal blive fri Ejendom.

Kong Frederik VII fik, da han omsider skulde til at underskrive denne Grundlov, en Del Betænkeligheder. Nu holdt han alligevel ikke rigtig af, at han skulde opgive sin enevældige Magt. Men til sidst skrev han under, d. 5. Juni 1849, og det blev siden hans Stolthed ubrødelig at holde den Forfatning, han havde givet sit Folk.

Midt under Striden med Udlandet var det da lykkedes at føre Danmarks Grundlov frelst i Havn. Mange Bekymringer havde rejst sig under Arbejdet derpaa, Skrupler og Forskrækkelse var kommet frem hos Folket, hos Politikerne og hos Kongen. Men alt var det blevet overvundet. Aanden fra 1848, Martsdagenes folkelige Frihedsaand havde sejret; den prægede Junigrundloven.

Helstatspolitiken 1851—54. Da Treaarskrigen var til Ende, stod det tilbage at ordne Rigets Forfatningsforhold i Forstaaelse med de tyske Stormagter. Danmark gik til Forhandlingen derom under lidet gunstige Forhold. Novemberministeriet var uensartet og svagt, ganske uden Handlekraft. I August 1850 havde A. W. Moltke opgivet

Udenrigsministeriet, skønt han vedblev at være Ministeriets Chef. Udenrigsminister blev H. C. Reedtz. Han var Helstatsmand og havde ingen dansk Nationalfølelse. Det Diplomati, Danmark raadede over, stod som han; næsten alle vore Gesandter tilhørte gamle fornemme, helt eller halvt tyske Slægter. Og heller ikke i København kunde de nationalt sindede danske Politikere faa de fremmede Gesandter rigtig i Tale. De nationalliberale Ministre var uvante med at færdes i de Kredse; Madvig har bagefter skildret, hvor stort Besvær han havde derved; han, den store Sprogforsker, manglede Færdighed i Diplomaternes Sprog: Fransk, og han generede sig ved at tale det galt.

Først forhandlede man en Tid om det ubestemmelige Begreb: Slesvigs Selvstændighed. Grev Sponneck var endnu ivrig herfor, og han, der var Ministeriets mest handlekraftige Medlem, besluttede sig omsider til at rejse til Berlin og Wien for at vinde Tilslutning til en Plan paa dette Grundlag. I Januar 1851 tog han af Sted, men han kom tilbage »snarere som vunden end som vindende« Fra da af var det klart, at man vilde komme til at forsøge andre Veje, hvor Reedtz førte an. Forholdet til Stormagterne blev i denne Tid bestandig mere ubehageligt. Baade Prøjsen og Østrig klagede hæftig over det danske Styre i Slesvig. Styrelsen dernede var blevet overdraget F. F. Tillisch, der nu i Foraaret 1851 blev Minister for dette Hertugdømme. Han havde en vanskelig Opgave. I Sydslesvig var Befolkningen højst forbitret mod Danskerne; de skulde bringes til Ro og Lydighed. Til at skabe Ro blandt dem havde han mest Embedsmænd, der hørte hjemme i Kongeriget, og som i Hast havde sat sig nogenlunde ind i det tyske Sprog og den slesvigske Ret. En Del af dem var mindre heldige, og næsten alle var de opfyldt af Harme mod Slesvigholstenerne, som de naivt opfattede som Menedere, der skulde behandles derefter. Det kom da til mange Sammenstød, som kun hidsede Stemningen paa begge Sider yderligere op. Uheldigst virkede dog den Sprogordning, Tillisch indførte i Foraaret 1851. I Nordslesvig blev Skole-, Kirke-, Regerings- og Retssprog Dansk, i Sydslesvig Tysk. Derover kunde ingen beklage sig. Men i Mellemslesvig fik Befolkningen vel frit Valg mellem Dansk og Tysk ved Retsforhandlingerne og de kirkelige Handlinger, ligesom der skulde prædikes afvekslende Dansk og Tysk, men Skolesproget blev Dansk, og i Tilslutning dertil skulde Konfirmationen altid foregaa paa Dansk. Det danske Sprog havde vist nok Overtaget i de fleste af de Egne, hvor disse Regler kom til at gælde, men i en stor Del af Mellemslesvig, især i Angel, var Stemningen ikke des mindre udpræget slesvigholstensk, og her vakte disse Paabud den største Forbitrelse.

Slesvigholstenerne klagede sig i Tyskland i de ynkeligste Toner over den Forfølgelse, de var Genstand for, og nu bagefter er det let nok at se, at det vilde have været baade retfærdigere og klogere at tage lempeligere paa dem. Men det bør dog ikke glemmes, at

sammenlignet med den Maade, hvorpaa man andet Steds — f. Eks. i Østrig — i denne Tid gik frem mod besejrede Oprørere, var den danske Regerings Optræden særdeles mild.

Alligevel blev Klagerne fra Stormagterne stedse stærkere, og Rusland stemmede kraftig i med. For at berolige dem og prøve paa at komme til en Overenskomst drog saa i Maj 1851 Reedtz selv til Kejser Nicolaus i Warschau. Kejseren lod ham eftertrykkelig forstaa, at det blev ikke godt, før den danske Regering frigjorde sig for dem, der var tilbage fra Martsdagene; Madvig og Clausen maatte gaa og Tillisch fjernes fra Slesvig. Samme Besked fik han dernæst i Wien og Berlin.

Da Reedtz kom hjem og fortalte dette, gik Ministeriet i Stykker, og i Juli 1851 dannedes et nyt Ministerium. H. N. Clausen gik af, og i Stedet indtraadte den gamle Helstatsmand Karl Moltke. Tillisch blev, men byttede Ministerium, saaledes at Bardenfleth fik Styrelsen i Slesvig. Madvig blev foreløbig siddende. Man vilde forsone Rusland uden at vise sig altfor slavisk og uden at udfordre den danske Folkestemning altfor stærkt. Men da det kom til Stykket, kunde Reedtz alligevel ikke faa Ministeriet til at gaa ind paa Østrigs og Prøjsens Fordringer, og Resultatet blev da, at han og Karl Moltke gik af. Juliministeriet fulgtes af Oktoberministeriet. C. A. Bluhme afløste Reedtz. Bluhme blev fra nu af i tre Aar den ledende Mand i dansk Politik, Helstatens Gennemfører. Han havde været Medlem af Martsministeriet, var energisk og smidig, men han havde intet fast politisk Maal; han lagde mere Vægt paa at opnaa et Resultat end paa, hvorledes det blev, og hans Smidighed kunde til Tider bringe ham til Handlinger, der af andre opfattedes som Tvetydighed. Han optog straks Forhandlinger med den russiske Gesandt og de tyske Regeringer og forelagde saa først bagefter sine Resultater for Ministeriet. Madvig, der mente, at han var ført bag Lyset derved, traadte forbitret ud af Ministeriet, men de andre Ministre sluttede sig til Bluhme. Gennem en Noteveksling December 1851 — Januar 1852 naaedes fuld Enighed med Prøjsen og Østrig om Gennemførelse af en udpræget konservativ Helstatspolitik. Danmark gentog det gamle Løfte fra Kristians VIII's Tid om, at Slesvig ikke skulde knyttes nærmere til Kongeriget end Holsten. I Januar omdannedes Ministeriet. Bluhme blev Førsteminister, Karl Moltke Minister for Slesvig, H. Reventlow-Criminil for Holsten og Lauenborg, C. F. Hansen Krigsminister, P. G. Bang Kultus- og Indenrigsminister, Sponneck vedblivende Finansminister. Det var, som om Kristian VIII's gamle Ministerium var genopstaaet; man vendte tilbage til Politiken fra før 1848.

Den 28de Januar 1852 oplæstes i Folketinget den Kundgørelse, der fastslog den nye Politik. Der skulde gives en Fællesforfatning for Kongerigets og Hertugdømmernes Fællesanliggender; den danske Grundlov skulde indskrænkes til at gælde Kongerigets Særanliggender, og der skulde genindføres særlige Stænderforfatninger for hvert af Hertugdømmerne.

Udenrigsministeriet, skønt han vedblev at v... dyb og bekymret
Udenrigsminister blev H. C. Reedtz. H... De Aftaler, som var
havde ingen dansk Nationalfølelse. Det ... de tyske Stormagter paa
over, stod som han; næsten alle vor... danske utaalelig for Danmark;
nemme, helt eller halvt tyske Slæ... og en lille Magt betyder næsten
kunde de nationalt sindede da... Fortolkning der kommer til at gælde.
sandter riglig i Tale. De n... paa en Helstat, som nu skulde gøres,
at færdes i de Kredse; ... mislykkes; det var, nu efter Krigen, gan-
Besvær han havde derv... Folk til at leve fredelig sammen. Før
Færdighed i Diploma... danske Regering komme til at opgive disse
at tale det galt. ... stod den bundet ved Løfterne af 1851 og
Først forha... Tyskland slynge Anklagen for Løftebrud mod den;
greb: Slesvigs ... skete i 1863.
herfor, og ... Rigsdagens Bekymring førte ikke til Handling. Under
besluttede ... havde Rigsdagen holdt sig meget forsigtig tilbage, saa
Tilslutnir ... gjaldt Udenrigspolitik. Grundtvig og enkelte andre prø-
af Sted ... til at faa den til at gribe ind deri, men Flertallet vilde
dende ... af og til at ... derpaa. I de første Rigsdagssamlinger var de
søge ... indlade sig ... Bondevennerne noget nær lige mange i Folke-
ble ... Nationalliberale og ... Flertal i Landstinget; Højre havde kun
Ø ... tinget, de Nationalliberale ... Repræsentanter i hvert Ting. De Nationalliberale var
ganske faa Repræsentanter ... erklærede Modstandere af Helstatspolitiken; de saa med stigende Uro Regeringen glide længere og længere mod Højre, men endnu i Efteraaret 1851 gjorde de intet Forsøg paa at ændre Regeringens Udenrigspolitik. Bondevennernes Standpunkt var oprindelig som de Nationalliberales. Men efterhaanden svingede de. Tscherning var i sin Opfattelse af Danmarks Udenrigspolitik erklæret Pessimist; vi maatte give efter for enhver Pris, undgaa enhver Udfordring; det mente han skete lettere ved Helstatspolitiken end ved Ejderpolitiken, og han var saa angst for, at de Nationalliberale skulde drive en dumdristig Politik overfor Tyskland, at han hellere vilde have Højre ved Magten end dem. Derfor lovede han beredvillig at støtte Bluhmes Politik. Paa Storpolitikens Omraade var Tscherning den Gang næsten enevældig blandt Bondevennerne; de fleste af disse havde en Følelse af, at det forstod de sig ikke paa, det maatte Tscherning om; J. A. Hansen interesserede sig ikke derfor, han tog temmelig ligeglad det Standpunkt, som passede til Øjeblikkets Situation; B. Christensen var egentlig fuldblods Ejderpolitiker, men hans Tillid til Tscherning var saa stor, at han foreløbig villig overlod ham Ledelsen.

Der var dog en Del af Bondevennerne, som ikke vilde være med til denne Svingning over mod Helstaten, og som derfor gled mere og mere over til de Nationalliberale. I Foraaret 1852 mønstrede disse da Flertallet i begge Ting. Deres Ordførere var Monrad, Hall og Lehmann. Af disse stod ved denne Tid Monrad langt i første Række; saa tit det gjaldt noget alvorligt, var det ham, der førte an. besad sjeldne Evner som parlamentarisk Debatør. Vilh. Birke-

ı ham »Der var en forbavsende Arbejdskraft hos ham Alsidighed til at sætte sig ind i det Forskjelligste.« ˜ Veltalenhed var storslaaet; naar han løftede sin ıgen, og det var om en Sag, der fyldte ham, kunde selv sine Modstandere som ingen Anden. Det var og harmoniske Følelsesudbrud, det var en mægtig Aands ..e Vingeslag, der tidt brød Tankens regelbundne Form, men .. derved igjennem de brudte Former gav en Kraftspænding Luft, som til Gjengjæld kunde bryde Hul i Modstandernes logiske Tankegeledder.« Men alligevel sluttede Partiet sig ikke tæt om Monrad; han holdt dem selv paa Afstand; han følte sig hævet over dem; han var bidende hvas i Repliken, og hans Spot kunde ramme uheldige Meningsfæller lige saa ubarmhjertig som Modstanderne. Men først og fremmest indgød han ikke sine Tilhængere Ro og Tryghed; hans Aand spændte saa vidt; overfor hvert af de Spørgsmaal, der kom til at staa Strid om, syntes det ham at flere Veje kunde føre til Maalet; gik det ikke ad den ene, prøvede han ad den anden; der var en evig Uro over ham, hvor skarpt og klart han saa fastholdt sit Maal.

Fig. 190 C. Hall.

Meget bedre passede Hall til de jevne og sindige danske Rigsdagsmænd. Han var altid elskværdig; han understregede aldrig sin Førerstilling; han ledede sine Partifæller lempelig derhen, hvor han vilde have dem, uden at de mærkede, om det var dem selv eller ham, der angav Vejen; og hans Tanke gjorde ikke de uforudseelige, dristige Spring som Monrads; man kendte ham, vidste paa Forhaand, hvor man havde ham; vidste ogsaa, at han aldrig vovede sig længere ud, end Stemningen kunde bære. Han samlede Meningsfællerne, han drog de vaklende til sig, han afvæbnede Modstanderne.

Men foreløbig var det Monrad, der førte an. Han opnaaede i Foraaret 1852 en Ting af stor Betydning. Gennem et mesterligt Krydsforhør aftvang han Bluhme en Erklæring om, at Regeringen ikke havde Ret til at indskrænke Junigrundlovens Omraade uden Rigsdagens Samtykke.

Men en direkte Modstand mod den Helstatspolitik, hvortil man var bundet ved Aftalerne med Udlandet, vovede endnu ingen at rejse. Ministeriet kunde uanfægtet fortsætte ad den Vej, det var slaaet ind paa. En Sag af største Interesse fik det omsider bragt i Orden. Det var Tronfølgespørgsmaalet. Allerede midt

under Krigen i 1849, havde den danske Regering begyndt sine Bestræbelser for at faa afgjort, hvem der skulde være Konge, naar Frederik III's Mandslinje uddøde med Frederik VII eller hans Onkel Prins Ferdinand. Blandt Stormagterne var det Rusland, hvis Støtte man mest gjorde Regning paa, og desuden havde den russiske Kejserslægt nogle Arvekrav paa en Del af Holsten. Derfor søgte den danske Regering straks Ruslands Raad og Billigelse. Man foreslog Kejser Nikolaus 4 Prinser at vælge imellem; dog lod man ham forstaa, at man helst vilde have den ældste Søn af Prins Kristian af Glücksborg, den nuværende Kronprins, nødigst en Arvestorhertug Peter af Oldenborg, der var ivrig Slesvigholstener. Men Kejser Nicolaus foretrak netop denne, og den danske Regering aabnede da føjelig Forhandlinger med ham. Han var ikke videre ivrig for at blive Konge af Danmark, men han gik dog efterhaanden ind paa Tanken. Men samtidig lagde han ved enhver Lejlighed sit slesvigholstenske Sindelag for Dagen, og ved et Besøg hos den russiske Gesandt i Berlin viste det sig, at han oven i Købet var yderliggaaende Demokrat. Danmark trak da Sagen i Langdrag, og da Kejser Nikolaus fik Besked om Prinsens radikale Meninger, forsvandt hans Iver for ham. I Stedet samledes Opmærksomheden om Prins K r i s t i a n af G l ü c k s b o r g; han nedstammede fra den danske Kongeslægt, og han var gift med Prinsesse L o u i s e, der var Søster til Prins Frederik af Hessen, som efter Kongelovens Arvefølge var nærmest til Riget, men som Russerne ikke vilde have. I Efteraaret 1850 besøgte Prinsen Kejser Nikolaus. Denne syntes godt om ham, og han erklærede nu, at ham vilde han gerne have; han foretrak dette fremfor at gøre Prinsens Søn til Konge, som der fra først af var Tale om. I Juni 1851 blev der da truffet Aftale mellem den russiske og den danske Regering om, at Prins Kristian skulde arve alle det danske Monarkis Lande. Prins Frederik af Hessen og et Par andre Slægtninge gav derpaa Afkald paa deres Arverettigheder til Fordel for Prinsesse Louise, og denne overdrog igen sin Mand Arveretten.

Saaledes var Sagen allerede nogenlunde i Orden, da Bluhme fik Ledelsen af den danske Udenrigspolitik. Det stod dog endnu tilbage at faa Stormagternes og Sverige-Norges Godkendelse af denne Ordning. Dette opnaaede Bluhme. I Maj 1852 underskrev de fem Stormagter samt Sverige-Norge L o n d o n e r t r a k t a t e n. Ved denne anerkendtes Prins Kristian som Arving til det samlede Monarki, og Magterne udtalte som deres Overbevisning, at det var af Vigtighed for den evropæiske Ligevægt, at det danske Monarki forblev udelt.

Kun eet manglede endnu: den danske Rigsdags Samtykke. I Sommeren 1852 fandt nye Valg Sted til Folketinget. De Nationalliberale beholdt rigelig Halvparten af Pladserne, Bondevennerne blev lidt under Halvparten, de konservative nogle faa Stykker. Da Rigsdagen mødte hen paa Efteraaret forelagde Regeringen for den samlede Rigsdag Forslag om den nye Tronfølgelov. Dette Forslag vakte

en hidsig Modstand hos de Nationalliberale. Ikke fordi de var mod Prins Kristian, men fordi Forslaget, i Overensstemmelse med Aftalerne med de fremmede Magter, gik ud paa, at i Fremtiden skulde kun Mandslinjen, ikke som efter den gamle Ordning tillige Kvindelinjen have Arveret. Dette ansaa man for farligt, og desuden syntes man, at derved løsnedes et Baand, der knyttede Kongeriget og Slesvig sammen. Efter den danske Opfattelse var de jo netop fælles om den kvindelige Arveret, medens kun Mandslinjen havde Arveret i Holsten. Herom førtes en hidsig Kamp med gentagne Opløsninger af Rigsdagen. Bondevennerne og de Konservative samledes om Regeringen og kæmpede i nær Alliance mod de Nationalliberale. Disse tabte flere og flere af deres Kredse, en Del af Lederne, især Monrad og Hall, havde stadig været betænkelige ved at tage Slag paa dette Punkt, og det endte da med, at den ny Tronfølgelov vedtoges af den forenede Rigsdag i Juli 1853.

Under denne Kamp var i Foraaret 1853 to mere moderate Medlemmer af Ministeriet gaaet af, og A. S. Ørsted var traadt ind i det i Stedet og havde taget Stillingen som Førsteminister.

Der herskede ved denne Tid den mørkeste Stemning i de toneangivende nationalliberale Kredse; Partiet syntes i Opløsning; det saa ud til, at Reaktionen og Tyskeriet sejrede over hele Linjen; det var med dyb Forbitrelse, man saa Bondevennerne yde deres Medvirkning dertil. Men heller ikke Bondevennerne var synderlig hyggelige ved den Gang, Udviklingen tog. Det var de Konservative, der førte an, og man begyndte at ane, at naar de først havde faaet deres Storpolitik sat igennem, saa vilde de blive yderst umedgørlige i den indre Politik. Denne Anelse blev til Vished, da Ørsted endnu i Sommeren 1853 forelagde Regeringens Forslag til Ændringer i Grundloven for Kongerigets Særanliggender. I Følge dette Forslag skulde den danske Rigsdag opgive sin Magt i alle Fællesanliggender uden at kende den ny Fællesforfatning; denne skulde Regeringen give af egen Magtfuldkommenhed. Men ikke nok hermed. Ogsaa i Kongerigets Særanliggender vilde Ministeriet paa en Række afgørende Punkter indskrænke Rigsdagens Magt. Dette kunde der ikke være Tale om, at Bondevennerne kunde gaa med til, og da Rigsdagen kom sammen i Efteraaret 1853, mødtes Nationalliberale og Bondevenner i fælles Opposition mod Regeringens Forslag. Fra først af førtes Oppositionen lempelig med Tscherning som den ledende Mand og med det Maal at naa en Overenskomst med Regeringen; men denne optraadte stejlt og klodset og afslørede Dag for Dag mere sin bundreaktionære Tankegang, saa det blev mere og mere umuligt for Tscherning at faa Tilslutning til sin imødekommende Politik. I Vinterens Løb gled da Ledelsen over til Monrad; han samlede efterhaanden næsten det hele Folketing om sig og førte det med sin vante Overlegenhed frem til Angreb. Indenfor de Nationalliberales Lejr vilde vel Hall helst gaa forsigtigere til Værks, men han maatte mere og mere lade sig drage

med, og blandt Bondevennerne sluttede I. A. Hansen og Balth. Christensen sig stadig nærmere til Monrads Angrebspolitik. Tscherning havde til sidst kun en ringe Del af Partiet tilbage. Under Forhandlingerne søgte Regeringen at sno sig fra den Erklæring, Monrad i 1852 havde aftvunget Bluhme, og dette forøgede højlig Uviljen mod den. Hen paa Foraaret 1854 endte det da med, at Monrad foreslog et Mistillidsvotum til Regeringen, hvor man stærkt beklagede, at Ministrene optraadte saaledes, at man maatte nære Tvivl om deres »politiske Paalidelighed« og Forfatningstroskab. Adressen vedtoges med 77 Stemmer mod 3 i Folketinget, med 31 mod 11 i Landstinget.

Regeringen blev ganske rolig siddende og begyndte nu i Sommeren 1854 et Regimente, der syntes nødvendig at maatte ende i Statskup. Det regnede med politiske Sagsanlæg, Monrad og Hall blev afskedigede fra deres Embeder o. s. v. Og endelig udstedtes uden videre den 26. Juli 1854 den ny Fællesforfatning. Efter denne skulde der være et fælles Rigsraad for hele Monarkiet. Det skulde have 50 Medlemmer, 20 valgte af Kongen, 18 af den danske Rigsdag, 5 af Slesvigs, 6 af Holstens Stænder og 1 af Lauenborgs Ridder og Landskab. Rigsdagens Magt blev særdeles indskrænket. Rigsraadet skulde have Skattebevillingsret, men ellers kun raadgivende Myndighed i Lovspørgsmaal. Det hele var en gennemført Karikatur af en fri Forfatning. Det formelle Grundlovsbrud var dog undgaaet; foreløbig skulde den danske Rigsdags Samtykke søges til ny Love, indtil Grundloven var indskrænket til Kongerigets Særanliggender. Omtrent samtidig hermed foretog Regeringen af Hensyn til Krimkrigen betydelige Rustninger uden at have faaet Rigsdagens Samtykke. Oppositionen var overbevist om, at Formaalet var at samle den fornødne Styrke til et Statskup.

Da Rigsdagen traadte sammen i Oktober 1854 stilledes paa en Gang Forslag om et Mistillidsvotum og om Rigsretsanklage paa Grund af Rustningerne og Forfatningen. Det vedtoges med alle Stemmer mod 6 at træffe Forberedelser til Rigsretssag, og Mistillidsadressen vedtoges med 90 Stemmer mod 1; den ene var Grundtvig, som ikke fandt den kraftig nok. I Landstinget vedtoges den med 41 Stemmer mod 2. Regeringen svarede med at opløse Folketinget. Valgets Udfald blev, at der kun valgtes 6—8 Tilhængere af Tscherning; hele Resten blev erklærede Modstandere af Regeringen; dennes Kandidater fik kun i faa Kredse synderlig over 100 Stemmer.

Før Valgets Udfald endnu var fuldstændig kendt, havde Kongen imidlertid afskediget Ministeriet. Frederik VII s Stilling til det konservative Ministerium havde været meget vaklende. Bluhme øvede stor Indflydelse paa ham. Men de andre kunde han ikke rigtig lide, og han havde det ene hidsige Sammenstød efter det andet med Krigsministeren, General Hansen. Flere Gange havde han været ved at lade Ministeriet gaa, og det var kommet til de besynderligste Scener mellem ham og Ministrene. Men Kongen nærede en stor

Skræk for Ministerskifter, og det endte da hver Gang med, at Bluhme fik ham beroliget. Men i Løbet af Sommeren og Efteraaret 1854 mærkede Kong Frederik, at han var ved at miste Befolkningens Hengivenhed; Folk begyndte ogsaa at give ham Skyld for det, Ministrene gjorde. Det pinte ham, og han blev derfor mere og mere tilbøjelig til at skaffe sig af med disse Ministre. Grevinde Danner, der stod i stadig Forbindelse med Bondevenneførerne, og hendes Fortrolige L. N. Scheele gav samme Raad.

Saaledes faldt Ministeriet Bluhme i Dcbr. 1854. Forsøget paa at drive en konservativ Helstatspolitik, der kunde vinde Tyskernes Bifald havde vist sig uigennemførligt overfor det danske Folks Modstand.

Den nationalliberale Politik 1854—63. Den konservative Helstatspolitik havde lidt Skibbrud. De nationalliberale vendte tilbage til Magten; de fik den ikke straks alene, men mere og mere blev det i de følgende Aar dem, der raadede, og snart havde de hele Magten inde. Paa Delingspolitiken tænkte nu ingen af dem. Ejdergrænsen var det Maal, der vinkede i det Fjerne, men foreløbig maatte de arbejde paa Helstatens Grund, bundne, som de var, udad- og indadtil af deres Forgængeres Løfter og Handlinger.

Det ny Ministerium fik et meget maadeholdent Præg. P. G. Bang, den altid forsigtige Helstatsmand blev Førsteminister, L. N. Scheele, der ikke havde synderlig af Overbevisning, men dog ogsaa nærmest var Helstatsmand, overtog Udenrigsministeriet. Men samtidig traadte Hall og Andræ ind, og de fik ved deres overlegne Evner og deres Indflydelse paa Rigsdagen ganske Ledelsen af Ministeriet. Men heller ikke disse to Mænd var synderlig udpræget nationalliberale. Andræ viste sig snart som principfast Tilhænger af Helstaten, og Hall havde stadig tilhørt de Nationalliberales yderste højre Fløj.

Denne Sammensætning af Ministeriet svarede til den Politik, det maatte føre. Det gik ikke an, mente man, at kaste over Bord, hvad de andre havde gjort. Man maatte forsøge med Helstaten, men det maatte blot som Hall en Dag under Debatten med det konservative Ministerium havde krævet, blive en konstitutionel Helstat, ikke en absolutistisk. Regeringen udarbejdede nu Forslag til en saadan. Det skilte sig fra Forfatningen af 26. Juli derved, at Rigsraadet foruden de 20 kongevalgte og de 30 valgte af Rigsdagen og Stænderne, endnu skulde have 30 Medlemmer, som valgtes ved direkte Valg af de Skatteydere, der havde en Indtægt paa over 2400 Kr. Baade ved Rigsdagens og Stændernes Valg og ved de umiddelbare Valg skulde anvendes Forholdstalsvalg. Dette Valgsystem, der var opfundet af Andræ, bragtes saaledes til Anvendelse i Danmark før end i noget andet Land. Rigsraadet skulde have fuld lovgivende Myndighed, og dets Stilling skulde i det hele være friere og stærkere end efter Forfatningen af 1854.

Denne Forfatning var ganske vist, i Modsætning til Ørsteds, en

konstitutionel Forfatning, men den var unægtelig meget aristokratisk. Kun omtrent 6000 ialt opfyldte i Kongeriget Betingelserne for at blive Vælger ved de umiddelbare Valg.

Forfatningen billigedes af de 20 kongevalgte Rigsraadsmedlemmer, som det forrige Ministerium havde udnævnt, men for at den kunde træde i Kraft, maatte ogsaa Rigsdagen godkende den ved at vedtage Junigrundlovens Indskrænkning til Kongerigets Særanliggender.

Dette vedtoges i Landstinget uden stor Modstand men Lehmann fik dog tilføjet det Forbehold, at Indskrænkningen kun skulde gælde, saalænge Fællesforfatningen bestod i anerkendt Kraft, og han selv betegnede denne Forfatning som en Overgang til Ejderpolitiken.

I Folketinget rejstes en hæftig Modstand. Bondevennerne samledes paany; Tscherning og I. A. Hansen kæmpede lige forbitret mod denne Forfatning med det aristokratiske Vælgerkorps. Og ogsaa mange af de Nationalliberale fandt Forslaget altfor konservativt, saaledes C. Ploug og Alfr. Hage. Den sidste betegnede det som en Tilbagegang »fra Grundlovens folkelige Grundlag til en Regering ved »de bedste Borgere«. Derimod forsvarede Monrad Forslaget som en sørgelig Nødvendighed, og til sidst gik Ploug og de fleste vaklende Nationalliberale med. Grundlovsindskrænkningen blev da vedtaget med 54 Stemmer mod 44 og den 2. Oktbr. 1855 kunde den ny Fællesforfatning træde i Kraft.

Denne Forfatning gjaldt for alle Monarkiets Fællesanliggender: Udenrigspolitik, Hærvæsen og Flaade, Toldvæsen, delvis Finansvæsnet. Derimod vedblev for Danmarks Vedkommende hele den indre Styrelse: Kirke. Skole, Retspleje, offentlige Arbejder, Næringsvæsen, Kommunestyre o. s. v., at høre under den danske Rigsdag. Noget lignende blev Tilfældet i hvert af Hertugdømmerne. Disse havde i Aarene nærmest efter Krigens Slutning været styret enevældig, men i 1854, under det konservative Ministerium, fik hvert af Hertugdømmerne sin særlige Stænderforfatning. Det var ultra-konservative Forfatninger; Stænderne fik vel »i Reglen« besluttende Myndighed i Lovgivningssager men med en Række Undtagelser. Valgmaaden blev udpræget aristokratisk, hvilket i Slesvig betød, at Danskerne kun kunde faa et ringe Mindretal af Repræsentanterne.

Det var et yderst indviklet Forfatningsmaskineri, der saaledes var skabt for Monarkiet, og det skulde snart vise sig, at det var ganske ubrugeligt. Saa længe de konservative, halv-tyske Ministre styrede, holdt Slesvigholstenerne sig nogenlunde rolig; de var jo ogsaa endnu, saa kort efter Krigen, lammede ved Nederlaget. Men aldrig saa snart var det nationalliberale Parti kommet til Roret i Dcbr. 1854 og Slesvigholstenerne kommet lidt til Kræfter, før Striden brød ud med ny Styrke. De følgende Aar blev en samlet Række af gensidige Drillerier og Plagerier under stigende Forbitrelse paa begge Sider. Snart stredes Danske og Tyske i det ny Rigsraad, snart rasede Holstens og Slesvigs Stænder mod Regeringen, anlagde

Sag for Forfatningsbrud, klagede i Tyskland o. s. v. Slesvigholstenernes Fører blev i denne Tid C. Scheel-Plessen, og i det hele traadte Ridderskabet paany i Spidsen for Oppositionen. Skarpest viste den ny Ordnings fuldstændige Umulighed sig i Rigsraadet. Her talte Danskerne Dansk og Tyskerne Tysk. Danskerne var de fleste, talte mest og forstod som oftest Tysk, saa de kunde nogenlunde holde det ud. For Tyskerne derimod var det haardt nok at sidde og høre paa disse lange Taler, hvoraf de intet forstod. En Dag udbrød Reventlow-Jersbeck i Fortvivlelse: »Tror De virkelig, det er til at holde ud at sidde her 2—3 Timer og ikke forstaa et Ord af Forhandlingerne. Jeg ved sandelig ikke, om det er bedst at vælge Folk med Hoved til dette her, eller om det ikke var bedre at vælge Folk, som slet intet Hoved har. Jeg for mit Vedkommende kan forsikre, at mit Hoved ikke er stærkt nok til ret længe at holde dette ud; man bliver jo til sidst fuldkommen stupid«. Og ikke altid gjorde de danske Talere den ulidelige Stilling lettere for Tyskerne. Det kunde af og til hænde dem, at erindre deres Modstandere om, at de var Oprørere »besejrede paa Valpladsen og fordømte af Evropa«.

Slesvigholstenerne, bestred fra første Færd Fællesforfatningens Gyldighed. De paastod, at den skulde have været forelagt Stænderforsamlingerne, før den udstedtes. Men desuden greb man enhver anden Lejlighed til at tvistes; der var snart sagt ikke den Sag, hvor ikke Scheele og Slesvigholstenerne fortolkede Lov og Ret forskellig; snart bar den ene, snart den anden af Parterne Prisen for kunstig og spidsfindig Fortolkning.

De tyske Stormagter havde fra først af stillet sig velvillig til Forfatningen af 1855, der paa alle Punkter, som vedkom dem, svarede til Forfatningen af 1854. Men de saa med langt mindre Velvilje paa det ny Ministerium end paa det foregaaende, og de fulgte snart Slesvigholstenernes Opfordringer til at gribe ind. Endnu i 1856 begyndte den lange Række Formaningsnoter fra de to Stormagter, som siden fortsattes ustandselig til 1864. Det ene Krav fulgte det andet, den ene kunstige Fortolkning den anden, og den danske Regering svarede trolig med lige saa spidsfindige Forklaringer. Det hele Spørgsmaal hvirvledes ind i et Virvar af Spidsfindigheder og Juristerier, som gjorde det bestandig mere uudholdeligt for de andre Stormagters Statsmænd at beskæftige sig dermed.

Netop samtidig med, at Konflikten saaledes saa smaat blussede op igen, fik ogsaa Skandinavismen nyt Liv. Bevægelsen havde ligget lidt stille nærmest efter 1848, men dens Bannerførere holdt trofast ved den, og de Studenter, hvis Sind den havde fyldt i Fyrrerne, naaede lidt efter lidt frem til indflydelsesrige Stillinger i alle de tre Lande. I 1856 holdtes et nyt stort Studentermøde i Upsala og Stockholm. Her gav Kong Oskar I selv Møde og under ellevild Begejstring i Studenterskarerne, sagde han til dem: »Tvedragten er flyet, Hadet forsvundet. Vore Skjalde synger fælles Lovsange, vore

Sværd staa rede til fælles Forsvar. Skandinaviens aandelige Skatte udstrø deres Guld for fælles Oplysning og Forædling. Herefter er Krig mellem skandinaviske Brødre en Umulighed«. Disse Ord var oprigtig ment; den svenske Kongeslægt, baade Kong Oskar og hans to Sønner, Karl og Oskar, var personlig grebne af Skandinavismen; den stod for dem, som en stor og smuk Tanke, til hvis Gennemførelse det vilde være en Ære at virke; men af og til spillede unægtelig ogsaa den Tanke ind hos dem, at Skandinavismen maaske kunde føre til hele Nordens Forening under deres Slægt. Det svenske Hof traadte i nær Forbindelse med Lederne af den skandinaviske Bevægelse i Danmark, især Carl Ploug, og et nøje Venskabsbaand knyttedes allerede nu mellem Kronprins Karl og Frederik VII. Endnu i Efteraaret 1856 henvendte Kong Oskar sig til Frederik VII med Forslag om et Forsvarsforbund. Den danske Regering var netop da blevet omdannet i mere nationalliberal Retning. Bang var traadt tilbage, Andræ blevet Førsteminister, og A. F. Krieger var traadt ind i Ministeriet. Men Scheele var vedblevet at være Udenrigsminister. Han var en Modstander af Skandinavismen og frygtede vel ogsaa Ruslands Uvilje over ethvert Skridt i den Retning. Han stillede sig derfor saa afvisende, at der intet blev ud af dette Tilbud, men Tanken om et saadant Forbund bevaredes og spillede i de følgende Aar en stedse større Rolle for den danske Politik.

De andre Ministre var meget misfornøjede med Scheeles Optræden overfor Sverige; de fandt ham desuden ubehagelig og upaalidelig, og i Foraaret 1857 frigjorde de sig for ham, skønt Kongen meget nødig lod ham falde. Hall blev nu Førsteminister, medens Andræ beholdt Finansministeriet; Marineminister Michelsen overtog foreløbig Udenrigsministeriet.

Konflikten med Tyskland udviklede sig nu hurtig. Da Rigsraadet mødte i Begyndelsen af 1858, viste det sig, at næsten alle de tyske Medlemmer udeblev, og kort efter vedtog den tyske Forbundsdag en Erklæring om, at den ikke ansaa Forfatningen af 1855 for lovlig for Holstens Vedkommende men krævede, at der skulde foretages Ændringer, saaledes at Løfterne fra 1851 og 52 opfyldtes. Gik Danmark ikke ind derpaa, var det klart, at dette betød, at Forbundet vilde gøre Eksekution i Holsten, ɔ: besætte dette Hertugdømme. Overfor disse Trusler var Meningerne meget delte i det danske Ministerium. Andræ vilde ikke give efter; han havde sat sit Præg paa Forfatningen af 1855; han fandt den fortrinlig, og han var blevet en bestandig mere udpræget Tilhænger af Helstaten. Derimod vilde Hall ikke udsætte Danmark for Krig, naar det paa nogen Maade kunde undgaas. Hvordan det gik Holsten, laa ham ikke saa meget paa Sinde, at han vilde styrte Landet i Krig af Hensyn dertil. De andre Ministre fulgte Hall; Andræ gik da af i Sommeren 1858. Hall overtog samtidig selv Udenrigsministeriet. Han tilfredsstillede foreløbig i Efteraaret 1858 Forbundet ved at ophæve Fællesforfatningen for Holstens Vedkommende. For alle Fællesan-

liggender indtraadte da det enevældige Styre igen i Holsten. Baade Forbundsdagen og de to tyske Stormagter faldt saa til Ro i nogen Tid, men Forfatningen af 1855 var hermed i Virkeligheden sprængt. Det havde vist sig, at den konstitutionelle Helstat var lige saa umulig som den absolutistiske.

For de nationalliberale var dette Resultat meget tilfredsstillende. Nu var man naaet til, at Kongeriget og Sønderjylland forenedes under samme Fællesforfatning, medens Holsten stod for sig selv. Dog kom Fælleslovene for Monarkiet endnu til at gælde ogsaa for Holsten. Blot udstedtes de der uden videre af Regeringen. I Foraaret 1859 udvikledes Ministeriet videre i nationalliberal Aand. Monrad traadte ind som Kultusminister, og Partiets dygtige Finanspolitiker C. E. Fenger overtog Finansministeriet. Sagligt set var det et ganske usædvanlig dygtigt Ministerium.

I et Par Maaneder blev denne Politik afbrudt paa yderst besynderlig Vis. De Nationalliberale Ministre, navnlig Hall, kom egentlig ganske godt ud ad det med Kongen, men der var dog ét Forhold, som gav Anledning til stadige Rivninger. Det var Grevinde Danners Stilling. Hun vilde for enhver Pris frem saa tæt til en Dronningestilling som mulig, og hun havde forskellige Venner, som hun ønskede at skaffe Ære og Fordel. Bondevennerne saa dette med en vis Tilfredsstillelse; de stod vedblivende i Forbindelse med Grevinden, og der var dem, som egentlig var ganske stolte af, at Kongen havde giftet sig med »en Kvinde af Folket«. De Konservative tog sig heller ikke Sagen nær; de var vant til den Slags huslige Uregelmæssigheder i Hofkredsene. Derimod betragtede mange Nationalliberale Forholdet med en vis bedsteborgerlig Forargelse og blandt dem nogle af Ministrene. De søgte at standse Grevinden for hvert lille Trin hun hævede sig, hvad enten det gjaldt Deltagelsen i Optogene ved Hoffester eller Titler til hendes Venner. I Dcbr. 1859 førte Striden mellem Ministeriet og Kongen om dette Grevindespørgsmaal til Ministeriets Afgang. I Stedet kom et Ministerium Rotwitt. Dette var egentlig et Forretningsministerium af lidet fremtrædende Politikere, men det havde dog et vist Venstrepræg og støttedes ivrig af Bondevennerne. Rotwitt selv hørte til disse paa Rigsdagen, og paa denne Tid regnedes ogsaa Ministeriets Udenrigsminister, den meget omskiftelige Blixen-Finecke til dem. Ministeriet fik ikke Lejlighed til at udrette meget. Blixen-Finecke gjorde et Forsøg med at opfordre Prins Kristian til at blive Guvernør i Holsten, men Prinsen afslog at modtage denne Uriaspost, og før man kom til at foretage videre Skridt, opløstes Ministeriet.

I de borgerlige Kredse, som beherskede den offentlige Mening var Harmen over Ministerskiftet overordenlig. Den fik et stærkt Udtryk, da Frederiksborg Slot brændte, og de nationalliberale Førere kategorisk afslog at medvirke til dets Genopførelse under dette »Hofministerium«. Men endnu skarpere Form fik Vreden i Københavns højere og lavere Borgerskab. Smædeviser om Grevinden vrim-

lede frem; i det kgl. Teater, hvor man netop spillede et fransk Stykke om en af Ludvig XV's Elskerinder modtoges Repliken:

»Jeg hader den, som steg fra Dybet
bedækket med et Folks Foragt«.

med øredøvende Bifald, og disse Linjer var snart paa alles Læber.

Da døde pludselig Rotwitt i Fbr. 1860, og Ministeriet brast øjeblikkelig sammen. Et nyt Ministerium Hall dannedes med Monrad og Fenger som Medlemmer. Derimod kom Krieger, der havde været den aller ivrigste mod Grevinden ikke med.

Imidlertid fortsattes de endeløse bestandig pinagtigere Forhandlinger med Tyskland. Fra 1860 begyndte Tyskerne at drage Slesvig ind i Diskussionen. De paastod, at Aftalerne af 1851—52 blev krænkede ved den danske Styrelse der. I 1861 naaede man saa vidt, at Forbundsdagen energisk truede med Eksekution. Da Budskabet derom kom til Danmark, grebes de toneangivende Kredse af stærk Krigsbegejstring. Der var i denne Tid en mægtig Opgang i den nationale Bevægelse. De Nationalliberale og Bondevennerne søgte at byde hinanden over i ejderdansk Patriotisme. Tscherning fulgtes kun af ganske faa Bondevenner i sin mismodige Opfattelse af Danmarks Udsigter. I Sønderjylland var der Fremgang for Danskerne; ny Stændervalg styrkede endog den danske Minoritet i Stænderne. Skandinavismens Bølger gik højt; de to Konger, Frederik VII og Karl XV mødtes den ene Gang efter den anden, og baade de og deres Ministre begyndte paa ny at tale om Forbund. Sit stærkeste Udtryk fik Krigsstemningen i en Adresse, som samlede ikke mindre end 71000 Underskrifter, hvoriblandt næsten alle Rigsdagsmænd. »Begejstringen fra Krigens Aar vil vende tilbage« hed det der: »Vi ere rede til ethvert Offer for at hævde Kongerigets og Slesvigs bestaaende konstitutionelle Forening og den danske Nationalitets lovlige og billige Ret i Slesvig«.

Ogsaa Ministrene talte helt krigersk og satte Rustningsforberedelser i Gang. Allerede i 1858 havde man, trods hæftig Protest fra Tscherning, vedtaget at anlægge en Række Søforter ved København. Nu foretoges mindre Befæstningsanlæg ved Dannevirke og Dybbøl. Men trods alt dristede Regeringen sig ikke til at lade det komme til Kamp. Stemningen blandt Stormagterne var yderst ugunstig. Rusland havde lige fra 1854 været misfornøjet med den danske Politik, Napoleon III saa med Velvilje paa Prøjsen, og England interesserede sig mest af alt for Fredens Bevarelse. Fra alle Sider formanede man Danmark til Eftergivenhed. Ministeriet fulgte Raadene og gjorde i Sommeren 1861, til Befolkningens store Misfornøjelse, ny Indrømmelser, som atter bragte en Udsættelse. For nogenlunde at stille Stemningen tilfreds optoges Orla Lehmann i Ministeriet som en Garanti for dets ejderdanske Sindelag.

I 1862 sled Forhandlingerne med Tyskland sig atter hen uden Resultater af Betydning. Prøjsen bragte en Tid Tanken om en De-

ling af Slesvig frem, men denne ene fornuftige Politik havde paa dette Tidspunkt saa godt som ingen Tilhængere i Danmark. Bondevennernes Hovedstyrke og de Nationalliberale mødtes i samme Begejstring for den haabløse Ejderpolitik, de Konservative og Tschernings lille Gruppe samledes om den mindst lige saa umulige Helstatspolitik.

I Danmark berusede man sig Aaret igennem mere og mere i glade Forhaabninger om en befriende Kamp sammen med Sverige og Norge mod de træske Fjender. De Nationalliberale i Byerne og Grundtvigianerne paa Landet arbejdede i samme Aand; de gamle Heltesagn fra Nordens Hedenold mødtes med de ny Soldaterhistorier om vidunderlige Bedrifter i Treaarskrigen; alt smeltedes det sammen til en varm national Begejstring, baaret af den naiveste Tro paa Danmarks Magt og Lykke. Der var nordisk Studentermøde i København; og der var nordisk Kongemøde samme Sted med Fanetog og endeløse Hurraraab. Tillidsfuld sang det jublende Folk Plougs dristige Vers:

Derfor, I Drotter,
Dristig vi bede:
Skuffer ej Stammens
Skønneste Haab;
Fæster i faste
Former jer Villie!
Stempler som Sandhed
Skarernes Raab.

Og nede i Flensborg ved Sproggrænsen rejstes samtidig en mægtig Løveskikkelse med Ansigtet truende vendt mod Syd.

Alle disse Bevægelser samledes i ét Krav til Ministeriet om en kraftigere national Politik. I Foraaret 1863 holdt man demonstrativt et Kasinomøde, lagt an i Stil med det store Møde i 1848.

Da dette Møde fandt Sted, havde Regeringen allerede besluttet sig til et afgørende Skridt. Den 30te Marts 1863 udstedtes en Kundgørelse om, at Forfatningen af 1855 var ophævet for Holsten; de holstenske Stænder fik besluttende Myndighed ogsaa med Hensyn til Fællesanliggender; Fællesskabet ophørte i de Tilfælde, hvor Stænderne ikke vedtog samme Love som det dansk-slesvigske Rigsraad. Dermed var Holstens Udsondring fuldført. Kundgørelsen var udstedt som en Indrømmelse til de tyske Magter, men den betød i Virkeligheden Ejderpolitikens Sejr. Nu var jo Danmark og Sønderjylland forenede under samme Forfatning og saa godt som helt skilte fra Holsten. Det betød, at nu var Regeringen træt af Indrømmelser og Forhandlinger; nu vilde den om fornødent tage Brudet

De tyske Stormagter erklærede straks, at denne Kundgørelse var et Brud paa Aftalerne af 1851—52. De havde Ret deri. Nu var unægtelig Slesvig knyttet nærmere til Danmark end Holsten. Men ganske vist kunde den danske Regering med Føje svare, at det var de tyske Fordringer, som havde tvunget den dertil.

Men de tyske Maglers Vrede skræmmede ikke Regeringen. Den dreves videre og videre frem af Stemningen i Landet. Ogsaa fra Sønderjylland lød manende Røster om dog nu at gøre Alvor af Ejderpolitiken. I Rigsraadet stillede Sønderjydernes Ordfører Hans Krüger Forslag om, at Junigrundloven skulde udstrækkes til at gælde til Ejderen.

Og desuden stolede Regeringen bestandig fastere paa Sverige-Norge. Martskundgørelsen var udstedt i nøje Forstaaelse med denne Stat, og i Sommeren 1863 syntes Forbundsplanerne deres Virkeliggørelse nærmere end nogensinde. Sverige-Norges Gesandt i København, Kong Karls nære Ven, Grev Hamilton var en begejstret Tilhænger af Skandinavismen. Udenrigsministeren Grev Manderstrøm syntes ogsaa ivrig for den. I August forelagde Hamilton for Hall Udkast til en Alliancetraktakt; den gik ud paa, at Sverige-Norge, hvis Danmark angrebes Nord for Ejderen, skulde hjælpe det med mindst 20,000 Mand. Da Kong Karl, Manderstrøm og Hamilton i Begyndelsen af September forelagde dette Forslag for den svensk-norske Regering viste det sig, at Stemningen gik stærkt imod en saa farefuld Politik, og man traf Beslutninger, der i Virkeligheden gik ud paa at trække sig tilbage fra Allianceforhandlingerne. Men dette meddeltes ikke den danske Regering, Manderstrøm trak blot Forhandlingerne i Langdrag; Hamilton, der var vendt tilbage til København, levede sig under Indtryk af hans Depescher ind i den Tro, at Forbundet nok kom i Stand alligevel, og han styrkede stadig Halls Tillid til, at han kunde regne med Sverige-Norges Hjælp.

Dristig gjorde den danske Regering nu det næste Skridt fremad mod Krigen. Man havde naaet at faa Kongeriget og Slesvig samlet under samme Forfatning; men det var en tarvelig Forfatning, der bar Præg af, at dens Oprindelse var den konservative Forfatning af 1854. Nu foreslog i Sptbr. 1863 Ministeriet Rigsraadet at vedtage en ny Grundlov for Kongerigets og Slesvigs Fællesanliggender. Rigsraadets Myndighed skulde udvides, og det skulde sammensættes af to Kamre: et Folketing, valgt ved almindelig Valgret og et Landsting valgt af de højestbeskattede og med nogle kongevalgte Medlemmer. Dette Forslags Vedtagelse betød ikke noget stærkere Brud med Aftalerne med Tyskland, end Kundgørelsen af 30te Marts allerede gjorde, men Brudet traadte mere levende og umiddelbart frem. Omtrent samtidig med Forelæggelsen vedtog Forbundsdagen, misfornøjet med Danmarks Holdning under Forhandlingerne om Martskundgørelsen, at skride til Eksekution. 6000 Mand sachsiske og hannoveranske Tropper skulde besætte Holsten.

De Nationalliberale modtog Regeringsforslaget med stor Glæde. Inden længe, mente de, skulde nu de særlige Forfatninger for Danmark og Slesvig forsvinde, »Slesvigs Inkorporation« være fuldbyrdet. Derimod angreb Venstre Forslaget paa Grund af Landstingets konservative Karakter og fordi det ikke gik vidt nok, og Tscherning og Helstatsmændene bekæmpede det af Frygt for de Farer, det vilde

medføre udadtil. Hall afviste i usædvanlig fortrøstningsfulde Ord denne Frygt. Han stolede paa Sverige-Norge, han ansaa Stormagternes Stilling for særlig gunstig, han mente endog at kunne gøre Regning paa en ret velvillig Holdning af Prøjsen, hvor Bismarck i 1862 var blevet Minister. Tillidsfuld tog han Ansvaret for Forfatningsforslagets Gennemførelse, uden ret at forstaa, hvor meget det betød.

Forhandlingerne sluttede med Kriegers bevægede Udbrud: »Lad os erindre det gamle Ord: fortissima concilia saepe tutissima, det er udlagt: Hvo som intet vover, han intet vinder, men dristig vovet, halvt er vundet.« Saa stemtes der. Med 40 Stemmer mod 16 vedtoges Forfatningen. Langvarige Hurraraab i Salen og paa Tilhørerpladsen fulgte Meddelelsen herom. Saa rejste Præsidenten, Madvig sig og udtalte i stærk Bevægelse: »Gud give, at det maa være til Held og Ære for vort Fædreland«, og atter rungede Minutter igennem Bifaldsraabene gennem Salen.

Det var den 13. November, Rigsraadet tog denne Beslutning, der, inden et Aar var gaaet, skulde føre til Freden i Wien. Mens de stemte derinde i Rigsraadssalen, laa Kong Frederik VII dødssyg paa Glücksborg Slot ved Flensborg. Ingen af dem vidste, hvor alvorlig hans Sygdom var, men to Dage efter var han død. En uberegnelig Ulykke havde føjet sig til vore Statsmænds og vort Folks politiske Fejlgreb, for at gøre deres Følger endnu mere ødelæggende.

Reformer under Frederik VII. Frederik VII's Regeringstid blev en betydningsfuld Reformperiode. De Tanker, som satte Frugt i Grundloven, førte videre. Man vilde ikke blot skabe en ny Forfatning, men ogsaa benytte den til at omskabe Lovene i den ny Aand. De to frisindede Partier: Nationalliberale og Bondevenner gik i dette Arbejde Haand i Haand. Deres Syn kunde være forskelligt i mange Spørgsmaal; paa et Omraade var de Nationalliberale, paa et andet Bondevennerne ivrigst for Fremskridt og mest frisindede i deres Opfattelse, men oftest fandt man dog nogenlunde let hinanden. Højre derimod saa med samme Uvilje paa de Reformer, som fulgte af Grundloven, som paa selve den nye Forfatning. Men dets Modstand betød ikke meget. I hele Frederik VII's Tid havde dette Parti kun ganske faa Tilhængere i Rigsdagen; Landstinget var bestandig nationalliberalt med en Minoritet af Bondevenner og nogle faa Højremænd. I Folketinget skiftede Flertallet lidt; til Tider var de Nationalliberale, til Tider Bondevennerne de fleste, som oftest var det de Mænd, som stod paa Grænsen mellem de to Partier, der bestemte Flertallet; Højre betød intet. Kun en kort Tid kunde Højre standse Reformarbejdet. Det var i Aarene fra 1852—54, da det sad inde med Regeringsmagten. Der havde været god Gang i Reformerne trods Krig og udenrigske Forviklinger indtil 1852, saa standsede det næsten helt, og først da Ministeriet Ørsted var faldet i 1854, kom der paa ny Fart i Lovgivningen.

Grundloven paabød Religionsfrihed, Lovene var indrettede paa Religionstvang; de maatte laves om. Man tog straks fat derpaa. I anden Rigsdagssamling foreslog Overretsassessor Spandet, at der skulde gives enhver, som ønskede det, Ret til at indgaa borgerligt Ægteskab. Ønskede Forældrene ikke at lade deres Børn optage i noget Trossamfund, kunde de lade være; der skulde saa foregaa en borgerlig Navngivelse; naar Børnene kom til Skelsalder, skulde de selv afgøre, om de vilde høre til noget Trossamfund, og, hvis de var optagne i et saadant, da, om de vilde forlade det eller blive der. I Stedet for Ed kunde træde et Løfte. Forslaget støttedes ivrig af Grundtvig. Han gik endogsaa videre og foreslog borgerligt Ægteskab og en borgerlig Konfirmation for alle. Allerede paa den grundlovgivende Rigsforsamling havde han sagt: »Naar man vil kyse os fra Trosfriheden ved at opregne den Mængde Farer, som den skulde kunne medføre, skulle vi bære os ad, som naar nogen vilde kyse Livet af os ved at opregne og afmale alle de Farer, som Menneskelivet unægtelig er udsat for fra Vuggen til Graven. Ligesom vi da aldrig burde svare andet end: »Livet duer til alt og Døden til intet, derfor ville vi beholde Livet og søge at undgaa og gennemgaa dets Farer saa godt vi kan,« saaledes skulle vi ogsaa svare her: »Friheden duer til alt godt, Trældommen duer til intet godt i Aandens Verden, derfor ville vi have Friheden med alle dens Farer.« Ogsaa nu tog han rolig Konsekvenserne af dette Standpunkt.

Derimod mødte Forslaget stærk Modstand fra Hovedstyrken af de Nationalliberale og en Del af Bønderne. Ude i Befolkningen sattes en hel Folkebevægelse i Gang mod det; Præsterne lod Protestadresser gaa fra Hus til Hus, og mange skrev under; et Sted erklærede den opskræmte Menighed i en Adresse, at de »vilde blive ved deres kristelige Tro.« Resultatet af det hele blev da kun en Lov om borgerligt Ægteskab af 1851. Det borgerlige Ægteskab tillodes for dem, der stod udenfor de anerkendte Trossamfund og i Tilfælde, hvor de to Parter tilhørte forskellige Trossamfund.

I 1857 naaede man et Skridt videre frem mod Opfyldelsen af Grundlovsbudet om Religionsfrihed. Forpligtelsen til at lade Børn døbe ophævedes; i Stedet tillodes det at nøjes med at meddele Præsten, hvad Barnet skulde hedde. Samme Aar ophævedes Daaben som Betingelse for Børns Arveret.

Ogsaa indenfor Folkekirken kom noget større Frihed ved Loven m Sognebaandets Løsning 1855. Det blev tilladt frit at vælge den Præst, man vilde lade foretage kirkelige Handlinger: Vielse, Daab, Konfirmation, Begravelse, uden Hensyn til, om det var ens Sognepræst. Allerede i 1850 var de tidligere Indskrænkninger i fremmede Jøders Adgang til at tage Ophold i Landet ophævede.

Grundlovens Bud om Kirkeforholdenes Ordning ved ny Lov opfyldtes derimod ikke; det kunde man ikke blive enige om.

Ogsaa paa et andet Omraade forøgedes den aandelige Frihed.

PAA TILBAGETOGET FRA DANNEVIRKE D. 6. FEBR. 1864. MALERI AF N. SIMONSEN.

Fra Martsministeriets første Dag herskede i Praksis en fuldstændig Trykkefrihed. Ved Loven af 3. Januar 1851 lovfæstedes den.

En Række Love om Folkeskolen 1855, 56 og 57 bragte det største Fremskridt, der siden 1814 er sket med et Slag i Folkeskolens Virksomhed. Det var Monrad, som bar denne Lovgivning I den højere Skoles og Universitetets Ordning skete ligeledes store Fremskridt, og Landbohøjskolen oprettedes.

Ogsaa Grundlovsbudet om kommunalt Selvstyre opfyldtes i betydelig Grad. I 1855 gennemførtes de Regler, som endnu er gældende for Valg af Sogneraad og Amtsraad. Præsterne hørte op at være selvskrevne Medlemmer af Sogneraadene; den mindre Halvdel af Raadet skulde vælges af alle Kommunens 25aarige mandlige Skatteydere, der opfyldte Valgretsbetingelserne til Folketinget; den større Halvdel (f. Eks. 4 mod 3) skulde vælges af den Femtedel af disse Skatteydere, som betalte den højeste Skat. Amtsraadets større Halvdel skulde vælges af Valgmænd valgte af Sogneraadene, den mindre Halvdel af Amtets største Skatteydere i lige saa stort Tal, som der var Sogne. Amtmanden blev Medlem.

Først fem Aar senere fulgte Loven om Byraadenes Sammensætning, men den blev til Gengæld en Del mere frisindet. Ogsaa her deltes Vælgerne i almindelige Vælgere og højstbeskattede, men de sidste skulde kun vælge den mindre Halvdel, og naar den højstbeskattede Femtedel ikke betalte saa stor Skat, at det var $^2/_3$ af Byens hele Skattebeløb, skulde der tages saa mange Skatteydere med, at dette Beløb naaedes. Ogsaa Københavns Kommunestyre fik ved Loven af 1857 en betydelig friere Karakter end tidligere. Paa Færøerne oprettedes 1854 et Lagting med en lignende Stilling som de danske Amtsraad, og ogsaa de vestindiske Øer fik lignende Kolonialraad. Derimod lykkedes det ikke at komme til Enighed om den islandske Forfatningsordning.

Om den kommunale Valgret stod ganske haarde Kampe mellem de Nationalliberale og Bondevennerne. De sidste vilde have almindelig og lige Valgret, men de Nationalliberales Flertal havde allerede nu faaet saa mange Betænkeligheder ved den almindelige Valgret, at de ikke lod sig bevæge til at gaa ind derpaa. Monrad optraadte her som Mægler mellem sine Partifæller og Venstre.

Grundloven fastsatte, at enhver Indskrænkning i den frie og lige Adgang til Erhverv, som ikke var begrundet i Hensynet til det almene Vel, skulde ophæves. Dette stemmede nøje med de Nationalliberales økonomiske Opfattelse; de var alle, mere eller mindre udprægede Tilhængere af den frie Konkurrence og Frihandelen.

Den gamle Ordning var Enevældens. Byerne havde Eneret til Handel og Haandværk med en Del Undtagelser; det var f. Eks. nok tilladt at have Skrædere paa Landet, men de maatte kun sy Vadmel, der maatte være Skomagere, men de havde kun Lov til at sy Bøndersko o. s. v. Og i hver By dannede saa igen Mestrene i de nogenlunde talrige Fag afsluttede Lav; de fastsatte Arbejdsreglerne,

Svendenes Løn og Vamepriserne. Nye Forretninger kunde kun oprettes med Lavets eller Øvrighedens Samtykke. Alt dette var det, man nu vilde til Livs. I Byernes Haandværkerkredse fremkaldte Tanken derom stor Forfærdelse. Der var ikke Ende paa deres Jammer og Klage; Byerne vilde gaa aldeles til Grunde, paastod man, og i bevægede Adresser protesterede man imod denne Uret. I Rigsdagen nærede Mænd som Monrad og J. A. Hansen Betænkeligheder ved fuldt ud at gennemføre Næringsfriheden, men denne fandt energiske Talsmænd i Indenrigsministeren, Krieger, og Tscherning. Loven gennemførtes med stort Flertal i 1857. Lavenes Eneret og Byernes Forret forsvandt; der blev kun tilbage et »Læbælte« omkring hver By; indenfor en Omkreds af 1 Mil for Haandværk og Høkerhandel, $1^1/_2$ Mil for Købmandshandel fra hver By, maatte stadig ikke findes Handels- og Haandværksforretninger. De ødelæggende Følger for Byerne viste sig ikke; tvertimod, netop fra den Tid er de danske Byer vokset med rivende Fart; Bevægelsen mod Næringsloven er et oplysende Eksempel paa, i hvilken Grad en Stand kan tage fejl af sine egne Interesser.

I Overensstemmelse med den frie Konkurrences Grundsætninger frigaves Rentefoden. Fremtidig fastsattes der kun en Grænse for Renten af Penge, der var udlaante i faste Ejendomme; dér maatte den som Regel ikke gaa over 4 %, men Ministeriet kunde dog tillade at gaa til 6 %.

Desuden gjorde man andre betydningsfulde Skridt til Fremme af Omsætningen. Det havde hidtil været saaledes, at man betalte en vis Afgift, Konsumtion, Accise af Varer, som indførtes i Byerne. Denne besværlige Afgift ophævedes i 1851. Et ikke helt ringe Skridt i frihandelsvenlig Retning skete dernæst ved Toldloven af 1863, hvorved en Del af Beskyttelsestoldsatserne afskaffedes og erstattedes med Forhøjelser af Finanstolden. Ved Love af 1854 og 55 frigaves Handelen paa Island og Færøerne, der hidtil havde været en Monopolhandel.

Ogsaa Grundlovens Løfte om Ændringer i Retsplejen forsøgte man at gennemføre, men uden at komme ret vidt. En Lov af 1856 paalagde Højesteret at give Grunde for sine Domme enten ved at meddele de enkelte Dommeres Afstemning eller ved en samlet Erklæring om Grundene til Dommen. Det er det sidste, Højesteret siden har foretrukket. 1861 omskabtes Københavns gamle Søret til Sø- og Handelsretten, 1863 forbedredes Behandlingen af offentlige Politisager i København. En samlet Reform af Retsplejen forhandledes ivrig i Begyndelsen af Tredserne, men man blev ikke færdig dermed.

Side om Side med disse Bestræbelser for at gennemføre Grundlovens Løfteparagrafer gik en ganske betydelig social Lovgivning. Denne gjaldt i første Række Landboforholdene. Paa dette Omraade var ganske naturlig Bondevennerne særdeles ivrige for gennemgribende Reformer; de Nationalliberale vilde ikke gaa

slet saa langt, men ogsaa de var dog rede til en god Del. Allerede 1850 gennemførtes Skattelighed for privilegeret og uprivilegeret Hartkorn. Den Skattefrihed, som Herregaardene, den frie Jord, hidtil havde haft, afskaffedes; for Afskaffelsen af Friheden for Statsskatter fik Ejerne Erstatning, 15 eller 20 Gange det aarlige Beløb; derimod maatte de paatage sig de kommunale Byrder uden Godtgørelse. Samme Aar vedtoges Love om Afløsning af Gaardmands- og Husmandshoveri. Mod en vis Erstatning fik enhver Husmand Ret til at blive fri for Hoveriet; Gaardmændene kunde faa det afløst, naar en Tredjedel af Gaardmændene paa et Gods kunde enes om at forlange det. Disse Bestemmelser førte til, at Hoveriet hurtig indskrænkedes; i 1849 ydedes Hoveri endnu af c. 37 000 Tdr. Hartkorn, i 1861 kun af 11 500. Siden er det ganske forsvundet. En Lov af 1851 berettigede Ejere af Jord, hvor andre havde Jagtret, til at erhverve sig denne Ret paa visse Vilkaar.

Et Hovedpunkt i Landbolovgivningen var Foranstaltningerne til Fremme af Selvejendom. Bondevennerne og de Nationalliberales ledende Mænd mødtes i Ønsket om at ordne Fæstespørgsmaalet ved en Tvangsafløsningslov, der skulde give Fæsterne Ret til mod en vis Betaling at blive Selvejere. Dette modsatte Godsejerne sig imidlertid med den yderste Fanatisme; det vilde være et groft Indgreb i Ejendomsretten, paastod de. Deres Indflydelse ved Hoffet var saa stor, at det derigennem lykkedes dem at opnaa, at alle Ministerier, selv de Ministerier, hvis Medlemmer personlig var for Tvangsafløsning, modsatte sig Forslagene derom. Man maatte da nøjes med at gennemføre Selveje eller Arvefæste paa de Godser, som tilhørte forskellige Statsinstitutioner, som Universitetet, Kommunitetet, Sorø Akademi o. s. v., samt at tillade Len- og Stamhusbesidderne at indføre det paa deres Ejendomme. For de private Godsers Vedkommende nøjedes man med at sætte en Slags Præmie paa Overgangen til Selveje eller det dermed ligestillede Arvefæste. Naar en Godsejer solgte Fæstegaarde, fik han Lov til at inddrage til Dyrkning sammen med sin Hovedgaard andet Fæstegods, indtil $^1/_9$ af det bortsolgte, regnet efter Hartkorn. Fra 1850 til 1869 aftog Fæstegaardene fra c. 22 000 med 114 000 Tdr. Hartkorn til 9000 med 50 000 Tdr. Hartkorn. Siden er det gaaet ned til c. 4000 Gaarde med 20 000 Tdr. Hartkorn.

Nogen social Lovgivning til Fordel for Arbejderne fandt ikke Sted; Industrien havde endnu ikke naaet en saadan Betydning, at man følte nogen Trang dertil. Kun ganske svage Tilløb til en Arbejderbevægelse fandt Sted under Indtryk af Fr. Dreiers Smaaskrifter, der bares af en lignende Tankegang som den, der var kommet frem hos Udlandets Socialister. Hovedmassen af Svendene stod i et nært Afhængigheds- og Tilslutningsforhold til deres Mestre.

1856 oprettedes de frie Fattigkasser, der yder Hjælp til Trængende, uden at denne Hjælp har Fattighjælpens sædvanlige Følger.

Kvindebevægelsen begyndte saa smaat med Clara Fibigers »Tolv Breve« i 1851. Denne Bog fremkaldte en livlig Diskussion, men den vakte dog ikke nogen synderlig Interesse hos Kvinderne. Disse var i Frederik VII's Tid næsten fuldt saa meget som Mændene grebet af den nationale Bevægelse, og de omfattede med største Varme den sønderjydske Sag, men dertil indskrænkede deres politiske Interesse sig ogsaa saa temmelig. Ikke des mindre skete der et Par praktiske Skridt af stor Betydning for Kvindernes Ligestilling med Manden. Det var Orla Lehmann, dette skyldtes. Under hans Ledelse gennemførtes i 1857 to Love om, at Kvinderne skulde have lige Arveret med Mændene, medens Brødrene hidtil havde arvet dobbelt mod Søstrene, og om at ugifte Kvinder skulde være myndige fra deres 25. Aar ligesom Mænd.

En Lov af nogen social Betydning var endelig Tyendeloven af 1854, der betød en Forbedring af Tyendets Stilling i Sammenligning med de tidligere Regler, men ganske vist endnu lod meget tilbage at ønske.

Ogsaa paa det rent praktiske Lovgivningsomraade gennemførte de Nationalliberale, støttet af Bondevennerne, en Række store grundlæggende Love, der er blevet bestemmende for hele den følgende Tid.

Sponneck, der, naar det gjaldt Næringslivet og Omsætningen, delte de Nationalliberales frisindede Anskuelser, fik i 1851 Frimærkesystemet indført. Hidtil havde man maattet betale for hvert Brev paa Posthuset og forskelligt efter den Strækning, det skulde sendes. Nu indførtes efter engelsk Mønster den nugældende Ordning. Det var ogsaa ham, der fik Telegrafen indført i Danmark.

Af Jernbaner havde Danmark, da Frederik VII blev Konge, kun Banen fra København til Roskilde; nu førtes denne videre til Korsør. I 1861 gennemførte Monrad den store Jernbanelov, hvorefter Staten skulde anlægge en Bane tvers over Fyn, en Bane langs Jyllands Østkyst og endelig en Tverbane fra Langaa til Holstebro. Endelig byggedes Helsingør- og Klampenborgbanen.

Af megen praktisk Værdi var ogsaa Lovene om Bygningskommissioner, Brandvæsenets Ordning, Sundhedsforanstaltninger baade for Mennesker og Husdyr, om Fallitboers Behandling, Københavns Politi o. s v. o. s. v.

Paa Finansernes Omraade virkede Grundloven meget stærkt. Rigsdagen vænnede sig fra første Færd til en særdeles detailleret Gennemgang af Finansloven. Hele Hovedindflydelsen kom paa dette Omraade til at ligge hos Folketinget. Dets Finansudvalg gennemgik Regeringens Forslag Punkt for Punkt, og Folketingets Behandling varede oftest næsten hele Samlingen. Landstinget fik kun Lov til at behandle Loven kort Tid, og det foretog kun faa Ændringer. Folketinget viste lige fra først af en stor Sparsommelighed. Om denne var i Hovedsagen Bondevennernes og de Nationalliberales finanskyndige Mænd: Tscherning, J. A. Hansen, Monrad, Fenger

o. s. v. ganske enige. Navnlig sparede man med stor Iver paa alle Udgifter, der gjaldt Hoffet eller Hæren, medens man var villig til Udgifter, der tjente til Næringslivets Fremme. Overfor Udgifterne til Embedsmændene, Universitetet, Kunst, Teater o. lign. var der en Del Modsætning; her vilde de Nationalliberale gerne give Penge, medens Bondevennerne holdt igen, saa stærkt de kunde.

Desuden gennemførtes anseelige Reformer. Saaledes ophævedes Tallotteriet 1850, Stempelafgiften fik en rimeligere Form, Arveafgiften forhøjedes. Embedsmændenes Pensionsforhold ordnedes; den Sportellønning, som hidtil havde været anvendt for de fleste Embedsmænd, men som havde en yderst tilfældig og vilkaarlig Karakter, ophævedes; faste Lønninger traadte i Stedet. Dog kunde man ikke enes derom for Præsternes Vedkommende. Den kommunale Skatteordning i København og Købstæderne forbedredes ved nye Love af 1861 og 63.

Endelig lykkedes det i 1857 at komme overens med de fremmede Magter om en Afløsning af Sundtolden. Denne gav gode Indtægter, omtrent 4 Millioner Kr. om Aaret, men adskillige af de fremmede Magter knurrede over den. Det var sandsynligt, at de snart vilde frigøre sig for den. Den danske Regering gik derfor ind paa at opgive den mod en Godtgørelse paa omtrent 60 Millioner Kr., der betaltes af de forskellige Magter i Forhold til deres Andel i Sundtolden.

Den Fremgang i de danske Finansers Tilstand, som var begyndt straks efter Stændernes Indførelse i 1835, fortsattes under den fri Forfatning. Treaarskrigen kostede Danmark omtrent 80 Millioner Kr., og trods Skattepaalæg o. s. v. forøgedes Statsgælden i Krigsaarene fra c. 210 Millioner Kr. til 250, men i de følgende Aar bragtes den atter ned, saa den i 1863 var 208 Millioner.

Alt i alt var Danmarks indre Styrelse under de nationalliberale Ministerier i Frederik VII's Tid baade dygtig, energisk og frisindet. Grundloven havde virkelig bragt nyt Liv i hele den danske Statsstyrelse. De konservative havde kun meget ringe Del deri; derimod delte de Nationalliberale og Bondevennerne Æren derfor. Forholdet mellem de to Partier var skiftende. Det kunde til Tider være daarligt nok. Venstre var jo et udpræget Bondeparti med ganske faa Tilhængere udenfor Bondestanden; de Nationalliberale var i ret høj Grad et Folkeparti; ikke helt faa Bønder og adskillige Godsejere hørte til dem; men det var dog langt overvejende et Borgerparti, hvor den akademisk dannede Verden, og i høj Grad selve Embedsstanden, førte an. De var stolte af deres Intelligens og Kundskaber, følte sig som »de Dannede«, en højere Klasse i Modsætning til de uvidende Bønder. Mange af dem drev gerne Spot med disse. Især gjaldt dette Partiets ene Hovedorgan: »Dagbladet«, som Bille havde stiftet i 1851, og som han hurtig havde skaffet en meget stor Udbredelse. Dette Blad haanede atter og atter Bønderne, og disse forbitredes i højeste Grad derved. Men

helt anderledes stillede Carl Plougs »Fædrelandet« sig, og blandt de Nationalliberales Førere var der adskillige, som bestandig bevarede en venskabelig Stilling til Bondevennerne. Især var dette Tilfældet med Monrad. I det hele var Grænserne mellem de to Partier vage, og tit og ofte virkede de sammen i god Forstaaelse.

I materiel og økonomisk Henseende var Frederik VII's Tid en usædvanlig god Tid, en Tid med stor Fremgang. Fra omtrent 1400,000 voksede Kongerigets Indbyggertal til omtrent 1700,000. Tiaaret 1850—60 havde den største procentvise Tilvækst, der kendes i Danmark. Landbruget gik rask fremad; Høstudbyttet steg hurtig i Mængde og Værdi, og Landejendommenes Priser gik stærkt i Vejret. Ogsaa i Handelen var der stort Liv; Omsætningen med Udlandet fordobledes næsten, Handelsflaaden ligesaa. Og selv i Industrien begyndte Fremgangen, om det end først var senere, der kom rigtig Fart deri.

Dansk Aandsliv i Nationalliberalismens Tidsalder. Nationalliberalismens Tid fra Fyrrerne til 1864 danner den romantiske Litteraturs tredje Afsnit. De fremragende Forfattere fra de to tidligere Perioder, den Oehlenschläger-Grundtvigske i Aarhundredets to første Tiaar og den Ingemann-Heibergske i Tyverne og Trediverne (se S. 298) levede endnu. De fleste af dem skrev ogsaa endnu, om de end havde deres betydeligste Værker bag sig. Deres Digtning var i fuldeste Maal Folkets aandelige Eje. Det lyrisk-romantiske Præg, den havde, den udpræget nationale Aand, der bar den, Tilknytningen til Nordens Aandsliv med Genoplivelsen af al Slags Heltesagn, alt passede det, især i Aarene efter 1848, til de brede Folkelags Stemningsliv. Fra den akademiske Verden bredte disse Forfatteres Værker sig langt ud mellem Bønder og jævne Borgere og satte dybe Spor i deres Tanke- og Følelsesliv. Men Tiden havde samtidig en anden Litteratur, der i højere Grad var dens egen, og som er den mærkeligste Forening af højspændt Idealisme og skarptskuende Virkelighedssans. Den danner Overgangen fra Romantiken til den Realisme, som siden kom. Dens største Navn er Søren Kierkegaard. Med en Lidenskabens Styrke og en Tankens Klarhed, som er næsten enestaaende i dansk Literatur, og som i intet andet Land er overgaaet, stillede han Kristendommens Ideal op mod Livets Virkelighed. Han bragte mange, som holdt fast ved Kristendommen, til at anspænde sig med den yderste Alvor for at opfylde dens Krav. Han bragte andre til at bryde med det kristelige Ideal og vælge det virkelige Liv i Stedet. Derved lagde han Grund for Bevægelsen efter 1870. Mange af dennes betydeligste Mænd fik deres Indvielse gennem Læsningen af hans Værker. Ogsaa Paludan-Müller sammenholdt i sit Hovedværk »Adam Homo« prøvende og dømmende Ideal og Virkelighed, og hos Goldschmidt indtog allerede Virkelighedsskildringen den første Plads.

Nøje knyttet til Tidens folkelige Frihedsbevægelse og dens stærke

nationale Følelsesliv var en omfattende Visedigtning. Grundloven og Friheden, de tapre Soldater og de folkekære Hærførere, Skandinavismen og Sønderjylland blev besungne i en Vrimmel af smaa Digte, der snart var paa alles Læber, sungne ved Tidens talløse Folkemøder og snart ogsaa i Skolerne. Endnu opdrages hele det danske Folk med denne Digtning. Dens første Mænd var C. Ploug og Chr. Hostrup, men ogsaa »Landsoldatens« Forfatter, P. Faber, H. P. Holst og Lembcke skabte Digte, der vedblev at leve i Folkemunde. En Indledning til denne Digtning, som mest tilhørte Krigsaarene og Tiden derefter, danner Plougs og Hostrups Studenterkomedier, der hører hjemme i Fyrrerne.

Ogsaa paa Teatret raadede den romantiske Idealisme, baaret især af Fru J. L. Heiberg og Michael Wiehe, medens F. L. Høedt lagde Spiren til Fremtidens mere realistiske Spillemaade. Paa Musikens Omraade virkede Hartmann og Gade, paa Malerkunstens Marstrand, og paa Billedhuggerkunstens H. V. Bissen i Tidens nationale Aand. Den sidste skabte de berømte Mindesmærker: »Den tapre Landsoldat« og »Løvemonumentet« i Flensborg.

For dansk Videnskab var Nationalliberalismens Aar en god Tid. Literaturhistorien behandledes af N. M. Petersen, der med særlig Iver fremdrog den nordiske Oldtidsdigtning, Historien af C. F. Allen, hvis fremragende Værker prægedes af Tidens liberale og nationale Synsmaade, og som i høj Grad bidrog til at skabe den samlede nationalliberale Opfattelse af Danmarks Historie, som var eneraadende til efter 1870, og som endnu lever i den store Befolkning. C. Paludan-Müller lagde derimod Grundvolden for den følgende Tids kritiske Historieforskning. Den nordiske Oldtidsforskning skabtes af J C. Thomsen og Worsaae; som Kunsthistoriker virkede L. A. Høyen. Paa Naturforskningens Omraade vandt især J. C. Schiødte, J. F. Schouw og Jap. Steenstrup et stort Ry. En fremragende Sprogforsker og Kender af Oldtidens Liv var Joh. Nic. Madvig.

Næsten alle disse Mænd var stærkt grebne af Tidens politiske Bevægelse, og mange af dem indtog selv en betydelig Plads i det politiske Liv.

Paa religiøst Omraade var der ikke ringe Bevægelse med Strid mellem ret forskellige Retninger. Den religiøst interesserede Del af de akademiske Kredse samledes hovedsagelig om Mynster og hans Efterfølger som Sjællands Bisp, Martensen, der repræsenterede Fremtidens højkirkelige Retning; mere rationalistisk anlagte Akademikere foretrak H. N. Clausen. Det stærkeste religiøse Røre i den jævne Befolkning skyldtes derimod Grundtvig. Der udgik fra ham en folkelig, national og religiøs Vækkelse af den mest gennemgribende Betydning for Bondebefolkningen; henved en Snes Højskoler, mange Præster og talrige Lærere udbredte allerede før 1864 hans Tanker. Paa det religiøse Omraade var han Talsmand for en vidtgaaende Frihed; Religionen skulde i saa høj Grad som mulig

være hver Mands egen Sag, det kirkelige og det borgerlige skarpt adskilles; og indenfor Kirken skulde der være Plads for den størst mulige personlige Frihed; kun Trosbekendelsen maatte alle Kristne samles om; ellers kunde de have meget forskellige Meninger om Biblens Lære og Kirkens Dogmer. Denne grundtvigske Retning var i Frederik VII's Tid langt den stærkeste i den brede Befolkning. Først lige henimod dette Tidsrums Slutning dukkede en ny Bevægelse op, som siden skulde komme til at kappes med den. I 1861 stiftedes »Foreningen for Indremission«, hvis Leder blev Vilh. Beck. Den hævdede et orthodokst lutersk Standpunkt og satte et mørkt, pietistisk Syn paa det jordiske Liv mod Grundtvigianernes »glade Kristendom«.

Religionsfrihedens Indførelse medførte, at forskellige fremmede Sekter og religiøse Retninger fik Tilhængere i Danmark, men i Frederik VII's Tid var det dog endnu kun faa. Stærkest var Tilslutningen til den pludselig opblussende Mormonbevægelse. I Tredsernes Begyndelse, da den naaede sit Højdepunkt, var der omtrent 3000 Mormoner i Danmark.

KRIGEN 1864.

Da Kristian IX arvede Kongemagten i Danmark var Befolkningens Tillid til ham ringe. De allerfleste mente, at han nærmest var tysksindet; man kendte ham som Tilhænger af Helstatspolitiken og Modstander af den nationale Ejderpolitik og Skandinavismen. Der var mange, der langt hellere havde set en svensk Prins som Konge. Des ivrigere var man for straks at faa et Pant paa hans Sindelag eller i det mindste binde ham til den ejderdanske Politik ved at faa hans Underskrift paa den Fællesforfatning for Danmark og Slesvig, som var vedtaget to Dage før Tronskiftet. Kongen havde ikke Lyst dertil. Denne Forfatning stemmede kun daarlig med hans Anskuelser, og han indsaa, at der overfor Udlandet var stor Fare ved at underskrive den. Det varede da tre Dage, før han bekvemmede sig dertil. I disse Dage var Stemningen mørk og ophidset i København, og mere og mere voldsomme Demonstrationer fandt Sted mod Kongen. Ogsaa Ministeriet krævede med Styrke hans Underskrift. Det vilde ganske vist stærkt forøge Faren for Krig, og Stormagternes politiske Stilling var Danmark lidet gunstig. Bismarck havde straks, da Frederik VII døde, besluttet sig til at benytte Lejligheden, Østerrig var nødt til at følge ham, og Rusland stod i nøje Venskab til Prøjsen, der havde hjulpet det mod den polske Opstand samme Aar. Frankrig og England stod kølig overfor hinanden, fordi England ikke havde villet følge Napoleon til en kraftig Optræden for Polakkerne; Napoleon nærmede sig stedse mere til Prøjsen. Men trods alle Farer besluttede Hall og de andre Ministre at lade staa til; Stillingen var blevet dem ulidelig, nu maatte det briste eller bære. Den 18. November opnaaede de Kongens Underskrift.

I Tyskland rejste Hertugen af Augustenborgs Søn, Hertug Frederik, straks da Frederik VII var død, Arvekrav paa Hertugdømmerne, til Trods for at hans Fader i Halvtredserne mod en klækkelig Betaling for sine Godser paa Als, havde givet Afkald paa Slægtens formentlige Arveret. Hans Krav fandt begejstret Tilslutning hos det store Flertal af Tysklands Befolkning. Dette bragte dog ikke de to tyske Stormagter til at forlade den forsigtige Politik, de havde bestemt sig til. De tog ikke Standpunkt i Arvefølgespørgsmaalet men nøjedes med at kræve, at Novemberforfatningen skulde ophæves inden 1ste Januar. Midt i December opfordrede Frankrig, England og Rusland med megen Styrke Danmark til at gaa ind paa dette Krav. Men Hall stod nu urokkelig fast. Han vilde ikke tage Ansvaret for den Konflikt mellem Konge og Folk, en saadan Ophævelse af Forfatningen formentlig betød, og han mente, at selv om man nu gav efter, var derved ingenlunde sikret en Overenskomst med Tyskland. Kongen derimod vilde give efter, og Følgen blev da, at Ministeriet Hall traadte tilbage. Kongen, der allerede før han underskrev Forfatningen havde prøvet at faa et Helstatsministerium, forsøgte det nu atter. Men ingen af Helstatsmændene dristede sig til at tage Ansvaret. Efter lange og pinlige Forhandlinger blev Resultatet et Ministerium Monrad, der dannedes paa Aarets sidste Dag. Monrad selv blev den eneste fremragende Politiker, der tog Sæde i det. Udenrigsminister blev Kammerherre Quaade.

Monrad tog Magten med stor Tillid til, at det nok skulde lykkes ham at føre Danmark frelst ud af de vanskelige Forhold, men det viste sig snart, at dette skulde blive endnu sværere for ham end for Ministeriet Hall. Dette havde jo samlet den hele Kreds af nationalliberale Førere, og det havde vundet en enestaaende Tillid hos Folket. Det kunde uden at vække Mistillid have vovet mangt et Skridt, som straks vilde vække Mistanke mod Monrad.

Midt under Ministerkrisen var den forlængst vedtagne Forbundseksekution i Holsten omsider blevet til Virkelighed. Hannoveranske og sachsiske Tropper var den 24de December gaaet over den holstenske Grænse. Danskerne rømmede uden Modstand Holsten. Monrad tilbød nu at sammenkalde Rigsraadet og forelægge det Forslag om Ophævelse af Novemberforfatningen; det var jo den eneste lovlige Maade, hvorpaa denne kunde ophæves. Men Bismarck vilde nu Krigen, og Prøjsen og Østrig afslog da at gaa ind paa denne Ordning. Forfatningen maatte slet ikke komme til at virke; den skulde hæves straks. Da dette Krav ikke blev opfyldt, rykkede prøjsiske og østrigske Tropper d. 1ste Februar 1864 fra Holsten over Ejderen; Krigen var udbrudt.

Den danske Hær var samlet i Dannevirkestillingen, knap 40,000 Mand stærk, under Anførsel af General de Meza. Det var en Stilling paa 11—12 Mils Længde, og ved Vintertide, naar de Oversvømmelser, der skulde dække en Del af den, frøs til, kunde den slet ikke forsvares med den Styrke, man raadede over. Den tyske

Angrebshær var omtrent 60,000 Mand. Efter at nogle mindre Angreb var slaaet tilbage, besluttede den danske Overkommando at forlade Stillingen. Ellers frygtede man at faa Hæren ganske ødelagt, naar det afgørende Angreb kom. Den 5te Februar om Aftenen begyndte Tilbagetoget. Saa snart Tyskerne opdagede det, fulgte de efter. Den danske Bagtrop blev indhentet, men standsede i en blodig Kamp ved Sankelmark de forfølgende Fjender, saa Hovedstyrken uskadt naaede tilbage til Dybbølstillingen. Krigsministeren, uden hvis Vidende og mod hvis Vilje Tilbagetoget var sket, krævede opbragt de Meza's Afskedigelse og gennemførte den trods Kongens Modstand. General Gerlach overtog Hærledelsen. I Befolkningen gjorde Efterretningen om Dannevirkes Rømning et uhyre Indtryk; det var som om alt det, man havde troet paa siden 1848 med et styrtede sammen. Ingen vilde tro, at det kunde være gaaet ærlig til; alle raabte de paa Forræderi; mange vendte deres Mistanke baade mod Monrad og Kongen.

Fig. 191. General de Meza.

En Del af den danske Hær forsvarede nu Uge efter Uge de svage Dybbølskanser med en Haardnakkethed, som vakte megen Beundring i Udlandet, men den 18de April stormede Prøjserne og med meget store Tab dreves de danske Tropper tilbage til Als. Allerede i Forvejen var tyske Tropper rykket ind i Nørrejylland, og 10 Dage efter at Dybbøl var faldet, rømmede den danske Besætning Fredericia. Ogsaa til Søs truedes Danmarks Overmagt, da Østrigerne sendte en Flaadeafdeling op i Vesterhavet. Foreløbig afværgedes dog denne Fare, da nogle danske Skibe under Suenson d. 9de Maj 1864 slog Østrigerne ved Helgoland.

Imidlertid var der truffet Aftale om en Konference i London, hvor Danmark og de tyske Stormagter skulde se at komme overens under Mægling af de andre Stormagter og Sverige-Norge. Samme Dag, Kampen ved Helgoland stod, sluttedes her en Vaabenstilstand. Men Fredsunderhandlingerne mislykkedes. Først forhandlede man

om en Personalunion, saaledes at Slesvig og Holsten skulde knyttes ret nøje sammen men blive i Personalunion med Danmark. De danske Repræsentanter, hvoriblandt var Udenrigsminister Quaade og Krieger, vilde dog ikke indlade sig herpaa, og snart tilfredsstillede det heller ikke længere Tyskerne. Saa vendte man da atter tilbage til den eneste fornuftige Løsning: Slesvigs Deling. Begge Parter gik ind paa det, men Danmark vilde have Delingslinjen ved Slien, Tyskerne ved Aabenraa. Napoleon foreslog en Deling efter Afstemning; Forslaget modtoges med Uvilje af Rusland, og Danmark afviste det. Saa foreslog England en Delingslinje mellem Sli og Aabenraalinjen bestemt ved Voldgift. Prøjsen og Østrig vilde gaa ind paa dette som Mægling uden at love at bøje sig for den. En Mulighed var da her aabnet. Men Danmark afviste ogsaa denne. De nationalliberale Førere, og næsten alle vore ledende Politikere raadede til at gaa ind derpaa. Monrad var vel ogsaa selv villig dertil, men han overlod Afgørelsen til Kongen. Denne stolede paa gunstige Efterretninger fra England, der stadig mere syntes stemt for at gribe ind i Krigen. Desuden haabede han vedblivende paa at kunne vende tilbage til Personalunionen. Han besluttede da at afslaa Tilbudet, og Monrad erklærede sig rede til at tage Ansvaret.

Forhandlingerne brast saaledes den 26de Juni. Tre Dage efter gik Prøjserne over til Als, og den overrumplede danske Hær maatte flygte under store Tab uden at kunne samle sig til alvorlig Modstand. Omtrent samtidig forsvandt de sidste Forhaabninger om svensk-norsk eller engelsk Hjælp. Monrad vilde have ført Krigen videre med yderste Haardnakkethed, til København var taget, men hverken Konge eller Folk vilde følge ham dertil. I København faldt den krigerske Stemning slapt sammen ved Efterretningen om Overgangen til Als; nu raabte alle paa Fred. Kongen afskedigede da Monrad og tog et Helstatsministerium med Bluhme som Førsteminister. Den 31te Oktober 1864 kom Freden i Stand i Wien. Danmark afstod Lauenborg, Holsten og Sønderjylland. Ogsaa nogle nørrejydske Strækninger, der laa omgivne af slesvigsk Land, afstodes, men til Gengæld beholdt Danmark Ærø, 8 Sogne ved Kolding og en lille Strimmel ved Ribe. Efter en bevæget Indsigelse af Monrad gav Rigsraadet sit Samtykke til Freden.

Medens Treaarskrigen havde kostet Danmark 2—3000 Døde, 2000 Fangne og 6000 Saarede, kostede Krigen i 1864 ialt over 3000 Døde, 7000 Fangne og over 3000 Saarede. Udgifterne til Krigen var omtrent 60 Millioner Kroner.

Saaledes var da den nationalliberale Udenrigspolitik endt med Krigsulykke og Nederlag, med Tab af det Sønderjylland, hvis Bevarelse det danske Folk havde sat saa meget ind paa. Lige saa lys og ærefuld de Nationalliberales indre Politik hidtil havde været, lige saa trist blev Afslutningen paa deres nationale Politik. Men huskes maa det, naar Dommen fældes over deres Fejlgreb, baade, at intet Parti i Danmark den Gang var villigt til at drive en for-

nuftigere Udenrigspolitik, og at gennem den Politik, hvorved Slesvig statsretlig tabtes, blev Nordslesvigerne nationalt vundne for Danmark.

TIDSTAVLE.

DANMARK 1864—1904.

Ministeriet **Bluhme Juli 1864 — November 1865. Resultatløs Strid** om Forfatningen. De Nationalliberale hævder, at baade Junigrundloven og Novemberforfatningen bestaar; Bondevennerne, at Junigrundloven nu atter gælder alle Anliggender, Højre, at Enevælden er genindtraadt for alle Fællesanliggender. Ministeriet slutter sig til det første af disse Standpunkter, og den nye Fofatning skal da vedtages af alle fire Kamre. Saa stiftes Oktoberforeningen 1865 af «de store og smaa Bønder« ɔ: Godsejerne under Ledelse af Grev Frijs og Estrup og en Del af Bondevennerne under I. A. Hansen. De enes om den ny Grundlovs Indhold.

Ministeriet **Frijs 1865—70.** De Nationalliberale gaar ind paa Frijs—I. A. Hansens Grundlovsforslag. To Grupper af Venstre: Tschernings og Grundtvigs bekæmper det. Til sidst vedtaget i Junigrundlovens Folketing med 55 mod 44, i dens Landsting med 30 mod 20. Udstedt 28. Juli 1866. Junigrundloven blev gældende med den afgørende Ændring, at Landstinget forandredes. Det kom til at bestaa af 12 kongevalgte, 54 folkevalgte, hvoraf den almindelige Valgret bestemmer Halvdelen, de højstbeskattede (o. $^1/_{10}$ af Vælgerne i København, o. $^1/_8$ i Provinsbyerne, o. $^1/_{250}$ paa Landet) den anden Halvdel. Under Ministeriet Frijs: en ny humanere Straffelov 1866; Hærlov 1867; Flaadelov 1868; 1865 Lov om Københavns Styrelse: Skatteydere, der er sat i Skat af 1000 Kr. og derover, faar Valgret til Borgerrepræsentationen; 1867 om Sogneraadenes og Amtsraadenes Myndighed, 1868 om Byraadenes; 1868 Valgmenighedsloven, hvorefter mindre Kredse af Folkekirkens Medlemmer kan samle sig om deres egen Præst, som de selv antager og lønner. 1867 sælges St. Thomas og St. Jan til de nordamerikanske Fristater, men Købet forkastes siden af Staternes Senat.

I denne Tid følgende Partideling: Højre; de Nationalliberale; Mellempartiet mellem de Nationalliberale og Venstre; Venstre delt i: I. A. Hansens Gruppe, Winthers Gruppe (Tschernings gamle Tilhængere) og den grundtvigske Gruppe ledet af Chr. Berg og Sofus Høgsbro. Intet af Partierne har Flertal i noget af Kamrene.

1870—74: Ministeriet **Holstein-Holsteinborg** med Hall, Krieger og Fenger. Nu Sammensmeltning mellem de konservative Godsejere og det nationalliberale Borgerparti til det nye Højre. I Sommeren 1870 forenes de tre Venstregrupper til »det forenede Venstre«, hvis Hovedkrav bliver Folketingsparlamentarismen. Foraaret 1871 begynder den socialistiske Bevægelse under Ledelse af Pio, Geeleff og Brix. — 1872 Murerstrike. — 5te Maj 1872 stort Fælledmøde. Førerne fængsles og dømmes til Tugthuset. — Efteraaret 1871 begynder Georg Brandes' Forelæsninger. Dette giver Stødet til en ny realistisk Litteratur (Drachmann og I. P. Jacobsen) og en baade literært, religiøst og politisk radikal Bevægelse i den akademiske Verden.

1872 Folketingsvalg. Venstre faar Flertal i Folketinget. — Foraaret 1873: Mistillidsadresse fra Folketinget med Krav om et Folketingsministerium. Efteraaret 1873 forkastes Finansloven i Folketinget med 53 St. mod 45. Folketinget opløses, Venstre taber et Par Kredse, gentager ikke Finanslovsnægtelsen. Under dette Ministerium: Møntloven, Krone- og Øremønt fælles med Sverige-Norge. Ellers faa Love. Strid om Forsvarsspørgsmaalet. Ministeriet og Landstinget vil forøge Forsvarsanstrengelserne; 1873 Regeringsforslag om Københavns Befæstning, Folketinget mod det. Ministeriet træt af Striden.

KONG CHRISTIAN IX. OG DRONNING LOUISE.

1874—75: Ministeriet **Fonnesbech**, lignende Farve, mindre kendte Mænd. 1875 enes Folketing og Landsting kun om Finansloven paa Betingelse af Ministeriets Afgang. 1874 ordnes Islands Forfatning. —

1875—94: Ministeriet **Estrup**. Rent Højre, de Nationalliberale nu helt gaaet op i Højre. Regeringen foreslaar Anlæg af nye Søforter ved København. Folketinget vil ikke gaa ind derpaa. Det opløses 1876. Hæftig Valgkamp om Folketingsparlamentarismen og Fæstningen. Venstre vinder 15 Kredse, bliver 74 mod 28 Højremænd. 1877 kan Landsting og Folketing ikke enes om Finansloven. Regeringen udsteder April 1877 en provisorisk Finanslov, der dog kun indeholder, hvad Landsting og Folketing var enige om. Efteraaret 1877 Forlig om den provisoriske Finanslov mellem Højre og Venstres Flertal; Modstand af Berg og af Hørup, der 1876 er blevet Medlem af Folketinget. De danner et radikalt Venstre i Strid med det moderate Venstre, der ledes af Fr. Bojsen. Ved Striden mellem disse taber Venstre nogle Kredse ved Valget 1879, men beholder dog et stort Flertal. 1880 ny Hærlov og Flaadelov, 1881 ny Straffelov for Hær og Flaade ved Overenskomst mellem Højre og det moderate Venstre. Ellers i disse Aar kun faa Resultater. 1881 Uenighed om Finansloven. Folketinget opløses; hele Venstre samles nogenlunde igen, det vinder 3 Kredse; ny Opløsning samme Aar, Venstre vinder 6 Kredse, nu 76 Venstre mod 26 Højre. I de følgende Aar udpræget Visnepolitik; næsten alle Regeringsforslag forkastes, paa Finansloven stryger Folketinget det mest mulige og helst det, Regeringen mest sætter Pris paa; »barberede Pudler« kaldtes disse Aars Finanslove. Socialdemokratiet kommer langsomt frem igen, ledet af Arbejderne selv, især P. Holm og Hørdum. I København opstaar et Venstreparti; 1883 »den liberale Vælgerforening«. Samarbejde mellem den og Socialdemokraterne og mellem det københavnske Venstre og Landets Venstre. Fælles Hovedorgan »Morgenbladet« (fra 1873) ledet af Berg, Edv. Brandes og Hørup. 1884 taber Højre 7 Kredse, nu 19 Højremænd, 83 Venstre; Socialdemokraterne og Venstre tager Halvdelen af de københavnske Kredse. Ny Deling af Venstre. Berg og det moderate Venstre gaar sammen, Hørup danner et nyt radikalt Venstre. »Politiken« begynder at udkomme Efteraaret 1884.

1885—94 provisoriske Finanslove. Foraaret 1885 Finanslovskonflikt. Regeringen udsteder en provisorisk Finanslov, der nu ogsaa medtager Bevillinger, som Folketinget har forkastet. Folketinget protesterer før Hjemsendelsen mod »det længe forberedte, nu forestaaende Grundlovsbrud«. Voldsom Agitation paa store Folkemøder: Bojsen, Berg, Hørup, Holstein-Ledreborg. Riffelforeninger, Skattenægtelser, Talrige politiske Processer: Berg dømmes. Samtidig Lock-out mod Smede- og Maskinfabrikarbejderne. Efteraaret 1885 Attentat paa Estrup. Provisoriske Love mod Riffelforeningerne og Pressefriheden, om Oprettelse af Gendarmerikorps. Da den provisoriske Finanslov forkastes, før Rigsdagen kan hjemsendes, styrer Regeringen i Begyndelsen af 1886 en Tid paa Grundlag af en kongelig Resolution. 1885 Selvbeskatning til Forsvarets Fremme; 1886 paabegyndes Københavns Befæstning, indtil 1894 anvendes henved 50 Millioner Kr. dertil, tagne paa de provisoriske Finanslove. Højre opmuntres derved. Valget 1887 Fremgang for Højre. 75 Venstre, 27 Højre. Valgdeltagelsen overordentlig, Under Frederik VII stemte kun 15—30 pCt. af Vælgerne, 1864: 26, 1866: 41, 1873: 52, 1881: 56, 1887: 70 pCt. Venstre opgiver Visnepolitiken, forsøger en Forhandlingspolitik; Berg mod dette, Hørup for det sammen med Holstein-Ledreborg og Fr. Bojsen. 1889 idømmes Hørup tre Maaneders Fængsel. 1890 forandrer Flertallet under Ledelse af Fr. Bojsen Forhandlingspolitiken til en Forligspolitik i Forstaaelse med Højre. Hørup gaar mod denne, sammen med Berg. 1891 ved Overenskomst mellem Højre og Moderate Love om humanere Fattigvæsen og om Alderdomsunderstøttelse; Skatten og Tolden paa Sukker og Petroleum nedsættes, i Stedet højere Skat paa Øl. 1892 Sygekasselov. — 1890 gaar Holstein-Ledreborg ud af Folketinget. 1891 Bergs Død. 1892 falder Hørup for Alberti Efter Valget 39 Moderate under Fr. Bojsen og Alberti og 31 Højremænd mod 2 Socialdemokrater og 30 Radikale, ledede af J. C. Christensen og Chr.

Hage. 1894 Forlig: ordinær Finanslov, Bevilling til Fæstningens Vedligeholdelse, ny Hærlov, delvis afpasset efter Fæstningen, Tilbagetagelse af Gendarmprovisoriet o. s. v., Ministeriet Estrup skal gaa bagefter. Alberti og S. Høgsbro forlader de Moderate og stemmer mod Forliget. Dette vedtages med 55 mod 44.

1894—97: Ministeriet **Reedtz-Thott,** moderat Højreministerium, anerkender vel ikke, at provisoriske Finanslove er grundlovsstridige, men lover ikke at udstede saadanne. Ny Valgkredslov; Folketingets Medlemstal forøges til 114. Ved Valget 1895 sejrer Forligets Modstandere. 54 Radikale og 8 Socialdemokrater mod 27 Moderate og 25 Højremænd. De 54 danner »Venstrereformpartiet«. 1897 kan Landsting og Folketing ikke enes om Finansloven. Ministeriet gaar af.

1897—1900: Ministeriet **Hørring,** mere udpræget konservativt, Overenskomst om Finansloven. 1898 ny Valgsejr for Oppositionen, Venstrereformpartiet 63, Socialdemokraterne 12, de Moterate 23, Højre 16. Folketinget dikterer Finanslovenes Indhold, præger Lovgivningen. 1898 Lov om Ulykkesforsikring for Arbejdere. 1899 Forbedringer af Folkeskoleloven og Lov om Jordlodder til Landarbejdere med Laan af Staten.

1900—1901: Ministeriet **Sehested,** endnu mere udpræget Højre. En Del af Landstingets Højre »de 8« under Ledelse af Grev Frijs træder i Opposition til Ministeriet. Dettes Flertal i Landstinget gaar ned til et Par Stemmer. 1901 Fabriksloven til Beskyttelse af Fabriksarbejderne. Folketingsvalget 1901: 76 Venstre, 14 Socialdemokrater, 16 Moderate, 8 Højre, hvoraf de 3 mod Ministeriet. Afstemningen viste en stadig og stærk Bevægelse i radikal Retning. Stemmerne stod:

	Højre	Oppositionen	Af Oppositionen. Venstre		Socialdemokraterne
1890...	92,000	140,000	123,000		17,000
			Moderat	Radikal	
1892. .	78,000	146,000	63,000	63,000	20,000
1895...	64,000	158.000	43,000	90,000	25,000
1898...	58,000	166,000	36,000	98,000	32,000
1901...	56,000	173,000	28,000	103,000	42,000

1901: Venstreministeriet Deuntzer. I Sommeren 1901 gik Højreministeriet af, og der dannedes et Venstreministerium med Deuntzer som Førsteminister, J. C. Christensen, Alberti, Hage, E. Sørensen, O. Hansen, Madsen, Jøhncke og Hørup som Medlemmer. Hørup døde dog i Begyndelsen af 1902. Ministeriet dannedes som et parlamentarisk Ministerium, men uden at det fra Landstingets og Hojres Side erkendtes, at Parlamentarismen dermed var indført. Ministeriet gennemførte straks en Bevilling til nye Feltkanoner. En Forsvarskommission af Rigsdagsmænd og Officerer nedsattes for at overveje Forsvarets Ordning. I Forstaaelse med Landstingets »Frikonservative«, Grev Frijs' Gruppe, der efter Landstingsvalget 1902 var 10 Mand stærk og sammen med Venstre Flertal i Landstinget, gennemførtes 1903 en Række nye Skattelove. Hartkornsskatterne afskaffedes. I Stedet kom Ejendomsskyld, Indkomst- og Formueskat, Tiendeafgifterne afløstes med Statshjælp. 1903 ny Kirkelove, hvorved der oprettedes valgte Menighedsraad med nogen Indflydelse paa Præsteudnævnelserne. 1903 en ny Skolelov for det højere Skolevæsen med det Maal at skabe nærmere Forbindelse mellem dette og Folkeskolen. En Overenskomst med de nordamerikanske Fristater om Køb af de vestindiske Øer forkastedes derimod i Landstinget. Den islandske Forfatning ordnedes efter Islændernes Ønske.

Folketingsvalg 1903. Mange Steder Kamp mellem Socialdemokraterne og Venstre. Venstrereformpartiet 122,000 Stemmer, 74 Medlemmer, Socialdemokraterne 55,000 og 16, Højre 50,000 og 12, de Moderate 19,000 og 12.

Sønderjylland 1864—1904. 1864—66 Hertugdømmerne under Østrig og Prøjsen i Forening; fra 1865 har dog Prøjsen faktisk Styrelsen i Sønderjylland.

1866 ved Pragfreden overdroges Slesvig til Prøjsen; dog skal den nordlige Del deraf, hvis Befolkningen ved fri Afstemning ønsker det, overdrages Danmark. De følgende 3—4 Aar Forhandlinger mellem Danmark og Prøjsen derom. Prøjsen vil kun give en ringe Del af det nordligste Sønderjylland og mod Garantier for de derværende Tyskere, som Danmark ikke tør paatage sig. Intet Resultat. 1878 enes Østrig og Prøjsen om at ophæve § 5.

Allerede 1866 indføres den prøjsiske Værnepligt i Sønderjylland; for at undgaa den udvandrer mange eller bliver Optanter ɔ: bevarer det danske Undersaatsforhold. Ved Rigsdagsvalg til den nordtyske Rigsdag 1867 o. 28,000 danske Stemmer, stort Flertal i hele Nordslesvig. Talrige værnepligtige Optanter udvises, de danske Blade forbydes. men tillades dog snart igen. Under Krigen 1870 var den danske Repræsentant, Hans Krüger, en Tid fængslet. 1871: Tysk Undervisningsfag i alle Nordslesvigs Skoler. Øvrighedssproget lidt efter lidt Tysk overalt. 1872 Aabenraaoverenskomsten mellem Danmark og Tyskland. Det tillades udviste Optanter at vende tilbage til Sønderjylland, paa den Betingelse, at de ikke giver Grund til Klage. Udvandringen vedbliver. 1878 udvides Undervisningen i Tysk, 1889 bliver Tysk Skolesproget overalt i Nordslesvig; der bevares kun i en Del af Skolerne nogle Timers Religionsundervisning paa Dansk.

De Danske i Nordslesvig har som Regel kunnet vælge 1 Rigsdagsmand til den tyske Rigsdag og 2 Landdagsmænd til den prøjsiske Landdag. I den første Tid indtog de sidste ikke deres Sæde i Landdagen, da der krævedes Edsaflæggelse dertil. Men i Firserne gik man over til at aflægge Eden. Samtidig begyndte man at standse Udvandringerne. Disse havde stadig bragt det danske Stemmetal ned, saa det 1887 var nede ved lidt over 12,000; siden er en Del Optanter blevet tyske Undersaatter, og unge danske har faaet Valgret, saa Stemmetallet er paa ny steget til over 15,000. De Danskes Talsmænd i de tyske Kamre har været Hans Krüger, Ahlmann og J. P. Jungreen, Hans Lassen og Gustav Johannsen, Hanssen-Nørremølle, Jessen og J. Nielsen. Talrige danske Foreninger virker med stor Energi for Bevarelsen af det danske Sindelag; ligeledes en stærkt udbredt dansk Presse. Der findes et vist kommunalt Selvstyre, og Befolkningen har nogen Indflydelse paa Kirkestyrelsen. Valgretten er dog ordnet saaledes, at de Danskes Indflydelse bliver saa ringe som mulig. Den dansktalende Befolknings Antal er omtrent 150,000.

NORGE 1844—1904.

Oscar I 1844—59. 1844 faar Norge eget Orlogsflag: det norske Flag med Unionsmærke i Hjørnet. 1851 Jøderne Adgang til Norge. Marcus Trane søger at skabe en socialistisk Bevægelse. Jernbaner fra 1851.

Karl XV 1859—72. Stortinget vedtog 1859 at ophæve Statholderembedet, som ogsaa kunde beklædes af Svenske. Efter Svenskernes Ønske nægtede Kongen at gaa ind derpaa. 1869 gennemførte Gaardmandspartiet, ledet af Johan Sverdrup, at der skulde være Stortingssamling hvert Aar.

Oscar II fra 1872. 1873 ophæves Statholderembedet. Der skabes af Gaardmandspartiet med Tilslutning fra borgerlige Kredse et Venstre i almindelig evropæisk Forstand, ledet af Johan Sverdrup. Dette kræver som Udtryk for en parlamentarisk Styrelse, at Ministrene skal deltage i Stortingets Forhandlinger. Stortinget vedtager dette 3 Gange; Kongen nægter at underskrive, hævder, at han i Grundlovsspørgsmaal har absolut Veto. 1884 dømmer Rigsretten derfor Ministrene til Embedsfortabelse og Bøder. Ministeriet **Sverdrup** 1884—89. Ministrenes Adgang til Stortinget gennemføres, Valgretten udvides 1884; ny Hærordning 1887, Nævninger indføres 1887. Splid i Venstre mellem Moderate og Radikale. Højreministeriet **Stang** 1889—91. Strid om Udenrigsministerspørgsmaalet. Radikalt Venstreministerium **Steen** 1891—93 med Programmet: egen norsk Udenrigsminister og egne norske Konsuler. Højreministeriet **Stang** 1893—95. Forretningsministerium nærmest Højre, **Hagerup** 1895—98. Venstreministerium **Steen-Blehr** 1898—1902. Ministeriet **Blehr** 1902—03. Almindelig Valgret til Stortinget 1898. I Kommunerne fuldt almindelig Valgret 1901; ogsaa Kvinder bliver Vælgere

og valgbare, naar de selv eller deres Mand svarer Skat af en vis ringe Indtægt. Ny humanere Straflelov. Stadig Strid om Forholdet til Sverige. Stortinget vedtager og gennemfører, at det rene norske Flag uden Unionsmærke skal være Norges officielle Flag. I Foraaret 1903 Udsigt til Overenskomst med Sverige om egne norske Konsuler. Uenighed i Venstre; ikke blot de Moderate, men ogsaa en Del tidligere Radikale træder i Forbindelse med Højre. Valget 1903 Sejr for Højre og dets Allierede, der i Forening betegnes som Samlingspartiet. Højre og dets Allierede 101,000 St., 64 Stortingsmænd, Venstre 87,000 og 48, Socialdemokraterne 26.000 og 5. Ministeriet **Hagerup** (Samlingspartiet) fra 1903. Socialdemokratiet er langsomt kommet frem fra Halvfjerdserne. 1900 kun 12,000 Stemmer, 1901: 26,000.

SVERIGE 1844—1904.

Oscar I 1844—59. 1844 gennemføres Rigsdagens Sammentræden hvert 3die i Stedet for hvert 5te Aar, Trykkefriheden udvides. 1845 lige Arveret for Brødre og Søstre, 1857 Kvinderne myndige ved 25 Aars Alderen; frihandelsvenlig Toldlovgivning; Jernbaneanlæg o. s. v.

Karl XV 1859—72. Noget friere Kommunalstyre indføres 1862; en vis Religionsfrihed indrømmes; Kirkeforfatning 1863. Mildere Straffelov, Udvidelse af Næringsfriheden.

1866 ny Forfatning. To Kamre i Stedet for de fire Stænder. Førstekammer vælges af Amtsraad og Byraad efter meget aristokratiske Valgregler, Andetkammer af Skatteydere med en vis, ikke ringe Skatteindtægt. Fællesafstemning mellem de to Kamre i Finansspørgsmaal. Gennemført af de Geer.

Oscar II fra 1872. Efter den ny Forfatnings Gennemførelse: Landtmannapartiet, ledet af Karl Ifvarson, Program: Sparsommelighed og Skattelettelse for Landbruget. Mod dem Intelligenspartiet. 1885 lettes Landbrugets Skatter noget mod Forlængelse af Værnepligtstiden; gennemført af Ministeriet Themptander. 1887 hæftig Strid om Tilbagevenden til Toldbeskyttelsessystemet. Ved Valget det Aar faar Frihandelsvennerne 20 Stemmers Flertal i Rigsdagen; i Stockholm vælges 22 Frihandelsvenner med 7000 St. mod 3000. Men Domstolene kasserer Valget fordi en af de 22 en Gang for Aar tilbage ikke havde betalt en Skat paa 11 Kr. 58 Øre. 22 Beskyttelsesmænd erklæredes for valgte. Ministeriet gik af; i Stedet Ministeriet **Bildt** 1887—89. Nu gennemføres et vidtgaaende Beskyttelsessystem. Under denne Strid deltes Partierne. Det gamle Landtmannaparti sammen med de frisindede Byrepræsentanter var frihandelsvenlige, det nye Landtmannapartiet og de konservative Byrepræsentanter var Beskyttelsesmænd. 1889—91 Ministeriet **Åkerhjelm.** Denne maa gaa af paa Grund af sine hidsige Udfald mod Norge. Ministeriet **Bostrøm** fra 1891. 1892 gennemføres Forlængelse af Soldaternes Tjenestetid og store Militærbevillinger, Skattelettelse for Landbruget. 1895 sammensmeltes paany det gamle og ny Landtmannaparti til et konservativt Parti med Flertal i begge Kamre. Et lille Venstre: Folkepartiet dannes; de fleste Byrepræsentanter staar udenfor Partierne. Venstre kræver nu Valgretten udvidet. Valgene 1896 og 99 Fremgang for Folkepartiet. 1900 samles dette og de andre frisindede Medlemmer til det liberale Samlingsparti, ledet af Sixten von Friesen; det danner straks en anseelig Minoritet. 1901 nye Militærlove der i høj Grad forøger Militærbyrden i Sverige. Valget 1902: det liberale Samlingsparti 104, Landtmannapartiet 90, Socialdemokraterne 3; 33 udenfor Partierne. 1904 Reform af det højere Skolevæsen, Lov om Husmandslodder. Forgæves Forsøg paa at enes om Valgretsudviklingen. Det svenske Socialdemokrati er under Ledelse af Hjalmar Branting i stærk Fremgang.

